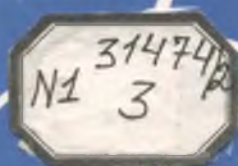

Александр ДЮМА

Граф

Монте-Кристо

Уф қалғасының
мағдусы

И К К И Н Ч И К И Т О Б

Александр ДЮМА

Граф Монте-Кристо

*Уф қалъасининг
маҳбуси*

И К К И Н Ч И К И Т О Б

МАЖБУРИЙ
НУСХА

"Яни аср авлоди"

2011

УДК: 821.512.133

84 (4Фр)

Д-95

Геш эл арабистини

Дюма Александр. Граф Монте-Кристо (Иф қалъасининг маҳбуси). Роман. Русчадан Т.Рустамов таржм. Иккинчи китоб. –Т.: “Янги аср авлоди”, 2011. – 756 б.

“Граф Монте-Кристо” кенг китобхонлар эътиборини қозонган асардир. Унда инсонийлик, шахс эркинлиги ва туйгулар гўзаллиги улуғланади. Қинғир ишнинг қийиғи қирқ йилдан кейин бўлса-да чиқиши ўз ифодасини топади. Қаҳрамонлар ўргасидаги меҳроқибат ва зиддиятлар муаллифнинг ниҳоятда кузатувчан ва моҳирлигини намоён этади.

Асар бош қаҳрамони Эдмон Дантес – Монте Кристо разолат ботқоғига ботган инсонларни зўр матонат, ақл-идрок билан фош этади. Жазо ҳам, мукофот ҳам Аллоҳнинг иродаси билан инсон тириклигидаёқ уни бенасиб қолдирмаслиги роман ниҳоясида аксини топади. Фақат бунинг учун... Граф таъкидлаганидек, “кутмоқ ва умид қилмоқ керак”.

ББК 84 (4Фр) Д-95

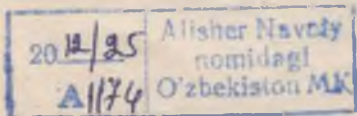
УДК: 821.512.133

**Рус тилидан
Тўлқин Рустамов
таржимаси**

*N1 31474/2
3*

ISBN 978-9943-08-667-8

© Александр Дюма, Граф Монте-Кристо (Иф қалъасининг маҳбуси). Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974 й. «Янги аср авлоди», 2011 и.

Шуртинги
Кисм

I. ЖАНОБ НУАРТЪЕ ДЕ ВИЛЬФОР

Данглар хоним билан қизи жунаб кетгандан сунг, Максимилиан билан Валентина уртасида булиб утган сухбат пайтида қироллик прокурори уйида мана бундай воқеа булган эди.

Вильфор рафиқаси билан отасининг хонасига кирди. Валентинага келганда, унинг қаердалиги бизга аён.

Улар чорак асрдан купроқ Нуартъенинг хизматини қилиб келаётган кекса қирол Барруани ташқарига чиқариб юбориб, чол билан саломлашгач, утиришди.

Нуартъе филдиракли катта уриндиқда утирарди. Уни бу уриндиққа ҳар куни эрталаб ўтқазиб, кечқурун кутариб олишарди. Унинг тўғрисига тошойна қўйилган эди, ойнадан хона ичи яққол кўриниб турарди, ҳатто қимирламай, зеро, бунга имкони ҳам йўқ эди, олдига ким кириб, ким чиқаётганини, атрофида нималар булаётганини куриб турарди. Мурдадай қимир этмай утирган Нуартъе, мулозамат билан саломлашишлари биронта расмий ва ногаҳоний воқеадан дарак бераётган фарзандларига тетик ва ақлли кўзларини тикди.

Тўртдан уч қисми қабр ёқасида турган бу вужудда икки чўғдек милтиллаб турган мавжуд ҳислар – кўриш ва эшитиш эди, холос. Бу икки ҳисдан ҳам ёлғиз биригина ҳали ҳарорат бор жасадда ички ҳаёт мавжудлигига гувоҳ була оларди. Бу ички ҳаётни ифода этувчи нигоҳ саҳрода адашиб қолган сайёҳга тунда йул курсатувчи олисдаги чироқдек бу зулмат ва сукунат қаърида қаердадир сергак, жонли жонзот борлигидан дарак берарди.

Бироқ кекса Нуартъенинг ўсиқ қора қошлари остидаги қора кўзларида, аксинча елкаларига ўсиб тушган узун сочлари пахтадек оппоқ эди, ҳа, қора кўзларида – бир вақтларда унинг вужуди ва руҳини жунбишга келтирган бошқа

аъзолар ҳисобига зўрайган омон аъзода бўладигандек, бутун куч-ғайрат, барча ирода, қувват ва ақл мужассамлашган эди. Албатта, бу танда қўллар ҳаракати, табиий овоз, вужуд ҳаракати етишмас, аммо бу ҳукмрон нигоҳ барчасининг ўрнини босарди. Кўзлар амр қилар, кўзлар миннатдорчилик билдирарди; бу – кўзларигина тирик бўлган ўлик жасад эди; юзининг юқори қисмида қаҳр ва шодлик чараклаб ётган дамларда ҳеч нарса бу мармар чехра қадар даҳшатли бўлмас эди. Бахтсиз чолнинг имо-ишораларини фақат уч киши – Вильфор, Валентина ва боя тилга олганимиз кекса қарол тушунарди, холос. Бироқ Вильфор отасини жуда камдан-кам, фақат бирор зарурат туғилган вақтлардагина кўрар ва кўрганда ҳам унчалик рўйхуш бермасди, шунинг учун ҳам чолнинг бутун бахти, қувончи Валентина эди. Валентина эса фидойилик, меҳр-муҳаббат ва қунт билан Нуартьеннинг нима демоқчи эканлигини кўзларидан билиб олишга ўрганган эди. Унинг ҳеч ким тушунолмайдиган «сўзларига» жарангдор овози-ла эҳтирос билан жон-жон деб жавоб қиларди, шу зайлда ёш қиз билан ҳамон ақлидрок, заковат ва кучли иродага тўла мурда ўртасида қизгин суҳбат бошланиб кетарди.

Шундай қилиб, Валентина оғир масалани – чолнинг фикрларини билиш ва ўз фикрларини унга тушунтириш масаласини ечишга муваффақ бўлди. Шу билармонлиги оқибатида бу тирик жон ёки ярим мурда чолнинг икир-чикир истакларини деярли тўлиқ англамаган вақтлари бўлмасди.

Барруага келсак, ҳали айтиб ўтганимиздек, йигирма беш йилдан бери хожақасининг хизматини қилиб келаётгани учун унинг одатларини шу қадар яхши билар эдики, Нуартьеннинг ундан бирон нарса илтимос қилишига деярли ўрин ҳам қолмасди.

Вильфор отаси билан ғалати суҳбатни бошлаш учун ҳеч кимнинг кўмагига муҳтож эмасди. Юқорида айтганимиздек, у отаси билан гаплашиш йўлини яхши биларди, чол билан камдан-кам суҳбатлашишининг сабаби эса, ота тақдирига бутунлай бепарволик билан қарагани эди. У Валентинани боққа жўнатиб, Барруани чиқариб юборди-да, отасининг ўнг томонига ўтирди. Вильфор хоним эса чолнинг чап томонига чўкди.

– Жаноблари Валентинанинг биз билан бирга келмагани ва Барруани чиқариб юборганидан таажжубланмасинлар, ўртамизда бўладиган суҳбатда қизим ёки қаролнинг қатнашиши мумкин эмас. Биз Вильфор хоним билан сизни муҳим бир нарсадан хабардор қилгани келдик.

Суҳбатнинг бу муқаддимаси вақтида Вильфор чолнинг юзига тикилиб, юрагига қўл солмоқчи бўлди, аммо Нуартъенинг юзида ҳеч қандай ўзгариш сезилмади.

– Биз, Вильфор хоним ва мен, – давом этди қироллик прокурори одатдагидек эътирозга ўрин қолмайдиган совуқ оҳангда, – сиз бу хабарни хайрихоҳлик билан кутиб олишингизга аминмиз.

Чолнинг кўзлари ҳамон бир нуқтага тикилиб, қимир этмай турарди, у бу гапга шунчаки қулоқ солаётгандек кўринарди.

– Биз Валентинани турмушга чиқаряпмиз, – деди сўзини давом эттириб Вильфор.

Бу сўзлар ҳар қандай одамнинг қалбини тирнаши мумкин эди-ю, аммо чолнинг юзи заррача ҳам ўзгармади.

– Уч ойдан сўнг тўй бўлади, – давом этди Вильфор.

Чолнинг кўзлари ҳамон безрайиб турарди.

Шу пайт Вильфор хоним сўз қотди:

– Биз, – деди у шоша-пиша гап қотиб, – бу хабар сизни қизиқтирар деб ўйлаган эдик. Қолаверса, менимча, сиз Валентинага жуда боғланиб қолгансиз. Биз энди сизга фақат бўлажак қайлиқнинг номини айтиб беришимиз керак, холос. Куёв бўлмиш Валентина орзу қилгандек муносиб йигит бўлиб, унинг номи сизга ҳам таниш, яхши ва бадавлат оиладан, турмуш тарзи ва диди Валентина учун бахт гарови бўла олади. У Франц де Кенель, барон д' Эпине.

Рафиқаси шу қисқа сўзларни изҳор этар экан, Вильфор чолнинг юзига яна ҳам қаттиқроқ тикилиб қолган эди. Вильфор хоним Франц номини тилга олган ҳамона ўғлига яхши таниш бўлган нимадир бир пирпиради-да, худди бир нарса демоқчи бўлиб жуфтланган лаблардек қовоқлари ораси чакмоқдек ялт этди.

Ўз отаси билан Францнинг отаси ўртасида бир вақтлар мавжуд ошкора душманликдан хабардор бўлган Вильфор Нуартъенинг кўзларидаги ҳаяжон аломатини фаҳмлади,

бирок у ўзини ҳеч нарса сезмаганга солди-да, хотинининг сўзини давом эттириб деди:

– Ўзингиз яхши биласиз, жаноб, яқинда Валентина ўн тўққизга тўлади, энди турмуш қуриши керак. Биз бу масалани ўйлаганда сизни ҳам унутмадик ва Валентинанинг эрини, биз билан бирга турмагудек бўлса (бу ёш келин-куёвни бир оз сиқиб қўйиши мумкин-да) сизни улар билан бирга яшашга кўндиришга аҳд қилдик. Ахир Валентина сизни жонидан ҳам яхши кўради-ку, сиз ҳам унга бошқача меҳр қўйгансиз. Шундай қилиб, сизнинг турмушингизда ҳеч қандай ўзгариш бўлмайди. Ҳаммаси илгаригидек қолаверади, бунда фақат биргина нарса ўзгаради, у ҳам бўлса сизни бир эмас, икки фарзанд парвариш қилади.

Нуартьенинг чакнаб турган кўзларига қон тўлди.

Афтидан, чолнинг кўнглида даҳшатли бир ҳол юз берди, дил азоби ва нафрат қалбида ёнди-ю, сиртига отилиб чиқишга йўл тополмай, бўғзига тикилди, юзи қизариб, лаблари кўкариб кетди.

Вильфор охистагина деразани очиб:

– Бу ер жуда дим, шунинг учун жаноб Нуартъе нафас олишга кийналяпти, – деди.

Сўнг у ўз жойига қайтиб, тик туриб қолди.

– Икки ёшнинг бир ёстиққа бош қўйиши, – деди қўшимча қилиб Вильфор хоним, – жаноб д' Эпинегга ва унинг қавмқариндошларига маъқул тушибди. Унинг амакиси ва аммасидан бошқа ҳеч кими йўқ. Онаси уни туғаётганда вафот этган, отаси эса у эндигина икки ёшга кирганда, бир минг саккиз юз ўн бешинчи йили ўлдирилган экан. Шундай қилиб, у ўзига хон, ўзига бек.

– Отасининг ўлдирилиши махфий бўлиб, айбдорлар топилмади, – деди Вильфор, – кўп кишилар шубҳа остига олинди-ю, аммо ҳеч ким қамалмади.

Нуартъе овоз чиқаришга уриниб кучанди, худди кулмоқчидек лаблари қийшайиб кетди.

– Шундай бўлса-да, жинойтчи ким эканлигини била туриб индамай кетган ҳақиқий айбдорлар тириклигида инсоний одил суд, ўлгандан сўнг эса, илохий суд курсисида ўтиришга махкум этилганлар сизнинг ўрнингизда бўлиб, кизини Францга эрга бериш имкониятидан фойдаланиб,

хамма шубҳа, гумонлардан соқит бўлса, боши осмонга етар эди.

Нуартъе бутун иродасини қўлга олиб ўзини босди, бунчалик кучли иродани бечора фалаждан ҳеч ким кутмаганди.

– Ҳа, менга нима демоқчи эканлигингизни тушуниб турибман, – дер эди чолнинг Вильфорга тикилиб турган кўзлари, унинг қарашларида нафрат ва ғазаб акс этиб турарди.

Бунга тушуниб турган Вильфор елкасини қисиб қўйди. Сўнг у рафикасига имо қилиб, ўрнидан туришни буюрди.

– Энди, – деди Вильфор хоним, – бизга рухсат беринг. Эдуар ҳузурингизга кириб, сиз билан саломлашса майлими?

Чол бирор таклифга рози бўлса кўзини юмар, рад этса кўзларини пирпиратиб қисарди, бирор тилак изҳор этмоқчи бўлса юқорига қарарди, бу ҳақда илгаридан келишиб олинган эди.

Мабодо Валентинани кўрмоқчи бўлса, у фақат ўнг кўзини юмарди.

Агарда Барруани чақирмоқчи бўлса, чап кўзини юмарди.

Вильфор хонимнинг таклифини эшитиб, чол ҳадеб кўзларини қисаверди.

Вильфор хоним таклифи очиқдан-очиқ рад этилаётганини кўриб, лабларини тишлади.

– Ундай бўлса, ҳузурингизга Валентинани юбораман, – деди хоним.

– Ҳа, – деди унга жавобан чол, кўзларини юмиб. Эр-хотин таъзим қилиб чиқиб кетишди-да, Валентинани чақиршни буюришди. Қундузи бувасига зарур бўлиб қолиши эҳтимоллиги қизга илгаридан айтиб қўйилган эди.

Ҳамон ҳаяжондан қизариб-бузариб юрган Валентина чол ҳузурига кириб келди. У бир қарашдаёқ бобосининг дили озор чекаётганини ва у билан сўзлашиш иштиёқида эканини фаҳмлади.

– Бува, нима бўлди? – деди Валентина хитоб қилиб, – хафа қилишдимми? Жаҳлингизни чиқаришдимми?

– Ҳа, – жавоб қилди чол кўзларини юмиб.

– Кимдан хафа бўляпсиз? Отамданми? Йўқ. Вильфор хонимданми? Йўқ. Менданми?

Чол имо билан «ҳа», деди.

– Мендан-а? – қайта сўради таажжубланган Валентина. Чол яна тасдиқ ишорасини қилди.

– Мен нима ёмонлик қилдим, а, бува? – деди Валентина хитоб қилиб. Чол жавоб қилмади. Қиз давом этди:

– Мен бугун сизнинг ҳузурингизга кирмадим, демак, сизга мен ҳақимда бирор нарса дейишибди-да?

– Ҳа, – шошиб жавоб қилди чолнинг кўзлари.

– Нима дейишлари мумкин. Ҳа, билдим, билдим... Бува, хотиржам бўлинг... Ҳали гап шундай денг! Жаноб Вильфор ва Вильфор хоним ҳозиргина ҳузурингизда бўлишган эди шекилли, тўғрими?

– Ҳа.

– Демак, улар бирор нохуш гап айтиб, сизни хафа қилишибди-да? Қанақа гап экан у? Истасангиз бориб улардан сўрайман, нима гаплигини ва сиздан нима учун узр сўрашим кераклигини билиб оламан.

– Йўқ, йўқ, – жавоб қилди чолнинг кўзлари.

– Сиз мени ваҳимага соляпсиз! Хўш, нима дейишлари мумкин, ахир?

Валентина ўйланиб қолди.

– Ҳа, топдим, – деди у овозини пасайтириб ва чолга яқинлашди, – эҳтимол улар менинг турмушга чиқишим ҳақида сизга гапиришгандир?

– Ҳа, – деди ғазабли кўзлар.

– Менинг индамаганлигимдан хафа бўлаётганлигингизга тушундим. Шунини айтиш, улар сизга бу ҳақда бирор сўз айтишимни қаттиқ тақиқлаб қўйишди, менга ҳам ҳеч нарса деганлари йўқ; мен бу сирни тўсатдан билиб қолдим. Сизга буни очиқ айтолмаганимнинг боиси ҳам шунда. Кечиринг мени, бува.

Яна жонсиз ва лоқайд ҳолга тушиб олган кўзлар: «Мени хафа қилаётган нарса фақат сенинг индамаётганингиз эмас», дегандай бўларди.

– Бўлмасам нима? – сўради Валентина. – Ёки турмушга чиқиб, мени ташлаб кетади, унутиб юборади деб ўйлаяпсизми?

– Йўқ, – деб имо қилди чол.

– Ёки улар сизга жаноб д'Эпине биз билан бирга туришга рози дейишдими?

– Ҳа.

– Нега сиз бундан хафа бўласиз?

Бирдан чолнинг кўзлари меҳр-шафқат-ла ёниб кетди.

– Ҳа, биламан, – деди Валентина, – сиз мени яхши кўрасиз-да, шундайми?

Чол имо билан «Ҳа», деди.

– Мени бахтли бўлмайди, деб қўрқяпсизми?

– Ҳа.

– Францни ёқтирмайсизми?

Чолнинг кўзлари бир неча бор: «Йўқ, йўқ, йўқ», деб жавоб қилди.

– Бу гаплар дилингизга озор бериляптими?

– Ҳа.

– Ундай бўлса, шуни биллиб қўйингки, – деди Валентина, Нуартъе олдида тиз чўкиб ва уни бўйнидан кучоқлаб, – менинг ҳам бағрим қонга тўлди, мен ҳам Франц д' Эпинени севмайман.

Бобонинг кўзларида қувонч учқунлари чакнаб кетди.

– Монастирга кетаман деганимда мендан хафа бўлгандингиз, эсингиздами?

Чолнинг қовжироқ қовоқлари остидан ёш оқа бошлади.

– Ушанда мен мана шу машъум никоҳдан қутулиш учун монастирга кетмоқчи бўлгандим.

Чол оғир-оғир нафас ола бошлади.

– Демак, бу никоҳ ҳақидаги гаплардан хафа бўляпсизми? Қанийди, энди сиз менга ёрдам берсангизу биргалашиб уларнинг бу режаларини йўққа чиқарсак! Сиз ақли расо ва иродаси кучли зотсиз, аммо уларга қарши курашда ожизлик қиласиз. Мана, ҳозир курашадиган пайт келди, аммо сиз ҳам мен каби ожизсиз. Соғлом, бақувват пайтнингизда мени ҳимоя қила олган эдингиз, эндиликда эса фақат ҳол-аҳволимни англаш-у, қувонч ва қайғумга шерик бўлишгина қўлингиздан келади. Тангрим фақат мана шу бахтдан мени маҳрум қилмаган, холос.

Бу сўзларни эшитган Нуартъенинг кўзларида зўр киноя аломатлари пайдо бўлди, қиз, бобо: «Сен янглишаяпсан, мен ҳали сенга жуда кўп ёрдам беришим мумкин, деяпти», деб ўйлади.

– Бува, сиз менга қандай ёрдам бероласиз? – деди Валентина чолнинг фикрини сўзда баён қилиб.

– Ҳа.

Нуартъе кўзларини осмонга қаратди. Бу Валентина билан иккаласи ўртасида истакни изҳор этадиган шартли имо эди.

– Нима демоқчисиз, бува? Айтинг, мен тушунишга ҳаракат қиламан.

Валентина ўзи тахмин қилган мулоҳазаларини овоз чиқариб тасдиқлаб олишга уринарди, аммо унинг ҳамма сўзларига чол нуқул «йўқ», деб жавоб бераверарди.

– Мен шу қадар бефаҳм эканманки, энди қатъий чора кўришга ўтишдан бошқа иложимиз қолмади!

Валентина шундай деди-да, фалажнинг кўзларига тикилиб, «А»дан «Н» гача алфавитнинг ҳамма ҳарфларини бирма-бир айта бошладди. У «Н» ҳарфига келганда, Нуартъе. «Ҳа, ана шу», деб имо қилди.

– А-ҳа! – деди Валентина, – сиз айтмоқчи бўлган сўз «Н» ҳарфидан бошланаркан-да, демак ҳамма гап «Н» да экан-да? Бу ҳарфдан бизга нима керак экан? На, не, ни, но...

– Ҳа, ҳа, ҳа, – жавоб қилди чол.

– Демак, «но» сўзи экан-да, шундайми?

– Ҳа.

Валентина луғат келтириб, Нуартъе олдидаги пюпитрга¹ қўйди-да, очди, чол луғатнинг саҳифаларига тикилиб қолганини кўриб, Валентина бармоқларини юқоридан пастга тез юрита бошлади.

Чол бундан олти йил илгари ҳам худди ҳозиргидек аҳволга тушган эди, шундан буён Валентина у билан суҳбатлашиш йўлларини ўрганиб олди ва унинг нима демоқчи бўлганини, чолнинг ўзи ахтариб топгандай, тез фаҳмлаб оладиган бўлиб қолди.

«Нотариус» сўзига келганда Нуартъе: «Тўхта!» деб имо қилди.

– «Нотариус», – деди Валентина, – сиз нотариусни кўрмоқчи экансиз-да, бува?

¹ Пюпитр – Нота ва шу каби нарсаларни қўйиш учун юзаси қия қилиб ишланган махсус мослама.

Нуартъе чиндан ҳам нотариусни кўрмоқчи эканини билдирди.

– Демак, нотариусни чақиртириб келайликми? – сўради Валентина.

– Ҳа, – деди имо билан чол.

– Бундан отамни ҳам хабардор қилайликми?

– Ҳа.

– Нотариусни тез кўрмоқчимисиз?

– Ҳозир уни чақириб келишади. Сизга фақат шугина керакми?

– Ҳа.

Валентина югуриб бориб хизматкорга кўнғироқ қилдида: «Жаноб Вильфорни ёки Вильфор хонимни чақиринг», – деди.

– Энди мамнундирсиз? – сўради Валентина, – албатта, мамнун бўласиз-да! Фикрингизни билиб олиш осон эмас, ахир!

Шундай деди-да, худди ёш болага жилмайгандай, бува-сига қараб кулиб қўйди.

Хонага Барруа Вильфорни бошлаб кирди.

– Хўш, жаноблари, кўнгиллари нимани истайди? – сўради у фалаждан.

– Ота, – деди Валентина, – бувам нотариусни кўрмоқчиман деяптилар.

Мутлақо кутилмаган бу талабни эшитган Вильфор фалаж билан кўз уриштирди.

– Ҳа, – деди чол қатъият билан имо қилиб; бу унинг Валентина ва ҳамма гапдан эндиликда хабардор дўсти хизматкор ёрдамида курашга тайёр эканини кўрсатиб турарди.

– Нотариусни кўрмоқчимисиз? – сўради такроран Вильфор.

– Ҳа.

– Нима учун?

Нуартъе жавоб бермади.

– Хўш, айтинг-чи, нотариусни нима учун кўрмоқчисиз? – сўради Вильфор.

Нуартъе бир нуқтага тикилганча тураверди, бу: «Мен нотариусни чақиритишни қатъий талаб қиламан», дегани эди.

– Бирор нарса билан кўнглимизни ранжитиш учунми? – деди Вильфор. – На ҳожат?

– Бироқ, – деди Барруа кексаларга хос қатъият билан, – менинг хўжайиним нотариусни кўрмоқчи экан, демак, унинг кераги бор. Мен нотариусни чақириб келай бўлмасам.

Барруа Нуартъедан бошқа ҳеч кимга бўйсунмасди ва унинг хоҳишларига қаршилиқ кўрсатишларини истамасди.

– Ҳа, мен нотариусни кўришни истайман, – деди имо билан кўзларини юмиб чол, гўё: «Менинг талабимни бажармай кўрсинлар-чи», дегандай.

– Агар сиз қаттиқ туриб талаб қиларкансиз, унда нотариусни чақиртириб келишади, бироқ мен иккимиз учун ҳам ундан узр сўрашга мажбур бўлиб қоламан, лекин бу кулгили бўлади.

– Майли, нима бўлса булаверсин, мен уни чақириб келаман, – деди Барруа.

Кекса қарол гердаиби чиқиб кетди.

II. ВАСИЯТНОМА

Барруа хонадан чиқиб кетаётганида Нуартъе неварасига муғамбирона назар билан маънодор қараш қилди. Валентина чолнинг нега бундай қараганини фаҳмлади. Вильфор ҳам буни фаҳмлади-да ранги оқариб, қошлари чимирилди.

Вильфор курсини олиб фалаж қаршисига утирди-да, кута бошлади.

Нуартъе унга бепарво назар ташлаб, кўз қири билан Валентинага: «Хотиржам бўлиб утиравер», деб имо қилди. Орадан чорак кам бир соат ўтганда Барруа нотариусни бошлаб келди.

– Жаноб, – деди Вильфор у билан саломлашиб, – сизни мана бу Нуартъе де Вильфор жаноблари чақиртириб келди. Бу зотнинг бутун танаси фалаж бўлиб, гапдан ва ҳаракатдан қолган. Биз унинг имо-ишораларидан нима демоқчи эканлигини зўр-базўр тушуниб оламиз.

Нуартъе невараси Валентинага қаттиқ тикилиб қараганидан у дарҳол сўзга киришди:

– Жаноб, мен бувам нима демоқчи бўлса, ҳаммасини тушунаман.

– Бу тўғри, – деди қўшимча қилиб Барруа, – ипидан-игна-сигача, ҳаммасини... Мен ҳам буни йўлда нотариус жанобларига айтган эдим.

– Жаноблар, рухсат этинг, – деди нотариус Вильфор ва Валентинага қараб, – бундай ҳолларда мансабдор шахслар етти улчаб, бир кесмоқлари даркор, йўқса хатога йўл қўйишлари мумкин. Акт қонуний бўлмоғи учун нотариус даставвал унга фармон бераётган кишининг талабини, иродасини аниқ бажарганлигига ишонч ҳосил қилмоғи лозим. Мен тилдан қолган кишининг розилигини ёки норозилигини қандай қилиб аниқлай оламан. Унинг нимани истаб, нимани истамаётганлигини уз оғзидан эшитмасдан, менинг бу ишга аралашишимнинг фойдаси йўқ, бу қонунга ҳилоф.

Нотариус чиқиб кетмоқчи бўлди. Қироллик прокурорининг лабларида сезилар-сезилмас ғолибона табассум уйнади.

Нуартъе Валентинага тешиб юборгудек бўлиб тикилганидан, неvara югуриб бориб нотариуснинг йулини тусди.

– Жаноб, – деди Валентина, – мен бувам билан жуда осон гаплашаман, бунинг қийинлик ери йўқ, бир неча дақиқада сизни унинг имо-ишораларини мендек яхши тушуниб оладиган қилиб ўргатиб қўяман. Айтинг-чи, қўнглингиз тўқ бўлиши учун нима керак сизга?

– Актимизнинг қонуний бўлиши учун ризолик ёки норизолик изҳор этилганига имонимиз комил бўлмоғи лозим. Васият қиладиган зотнинг тани жароҳатда бўлса-да, ақл-хуши расо бўлмоғи шарт.

– Ундай бўлса, жуда соз, икки имо-ишорани кўрибоқ бувамнинг ақл-хуши шу онда ҳар қачонгидан соғ эканига ишончингиз комил булади. Овоздан ва ҳаракатдан маҳрум бўлиб қолган жаноб Нуартъе «ҳа» демоқчи бўлса, кўзини юмади, «йўқ» демоқчи бўлса, кўзини бир неча марта пирпиратади. Мана, энди сиз у билан суҳбат қилиш йўлларини билиб олдингиз.

Чолнинг Валентинага тикилган кўзлари меҳрга тулиб турганини нотариус ҳам англади.

– Неварангиз айтган сўзларни эшитдингизми, тушундингизми, жаноб? – сўради нотариус.

Нуартъе аста кўзларини юмди-да, бир сония ўтар-ўтмас яна очди.

– Унинг айтганларини тасдиқлайсизми? Яъни у айтган имо-ишоралар билан бошқаларга фикрингизни баён қила-сизми?

– Ҳа, – деди имо билан чол.

– Мени сиз чақирдингизми?

– Ҳа.

– Сизнинг васиятномангизни ёзиш учунми?

– Ҳа.

– Шу васиятномани ёзмагунча менинг кетишимни иста-майсизми?

Фалаж кўзларини тез-тез пирпиратди.

– Ҳўш, жаноб нотариус, энди сиз уни англагандирсиз? – сўради Валентина. – Қўнглингиз тинчидими энди?

Нотариус бу саволларга жавоб беришга улгурмасдан Вильфор уни бир четга тортди-да, деди:

– Жаноб нотариус, бу оғир жисмоний изтироб, нахотки Нуартъе де Вильфор жанобларининг ақлий қобилиятига қаттиқ таъсир этмаган деб ўйлайсиз?

– Мени бу эмас, бундан кўпроқ унинг фикрларини қандай қилиб ўқиб олиш, савол-жавобни қандай олиб бориш муаммоси ташвишга соляпти, – деди нотариус.

– Бунинг иложи йўқлигини ўзингиз кўриб турибсиз-ку, – деди Вильфор.

Валентина ва чол бу суҳбатни эшитиб турган эди. Нуартъе Валентинага кўзларини ўқдай тиккан эди, шу пайтда бу билан у: «Қаршилиқ кўрсат», демоқчи эди.

– Бу масалада жаноблари ташвишланмаса ҳам бўлади, – деди Валентина. – Бувамнинг фикрларини тушуниб олиш қанчалик оғир бўлмасин, тўғрироғи, сизга қанчалик оғир туюлмасин, мен борман бу ерда, сизга унинг айтмоқчи бўлган фикрларини аниқ баён қилиб беравераман. Хуллас, сизда ҳеч шубҳа қолмайди. Олти йилдирки, мен Нуартъе жаноблари ҳузуридаман. Унинг бирорта талаб-истаги бажо этилмай қолгани йўқ. Ана, ўзлари айтсин сизга.

– Тўғри, – деди имо қилиб чол.

– Қани, бир синаб кўрайлик-чи, – деди нотариус, – мадемуазель де Вильфор таржимонингиз бўлишига розимисиз?

Чол имо билан «ҳа», деди.

– Жуда соз! Хуш, жаноблари мендан нима истайдилар ва қанақа акт тузишни хоҳлайдилар?

Валентина альфавитдаги ҳарфларни тартиб билан бирин-кетин айта бошлади. У «В» ҳарфига келганда Нуартъе имо билан уни тўхтатди.

– Аён бўлдики, Нуартъе жанобларига «В» ҳарфи керак экан, – деди нотариус.

– Сабр қилинг, – деди Валентина, сўнг чол томонга ўғирилди, – ва...

Чол дарров уни тўхтатди.

Шундан кейин Валентина луғатни олди-да, нотариус олдида варақлай бошлади.

– Васиятнома, – деди у чолнинг имоси билан бармоғини луғатдаги ана шу сўз устида тўхтатиб.

– Васиятнома! – хитоб қилди нотариус. – Маълум бўлдики, жаноб Нуартъе васиятнома тузишни истаркан.

– Ҳа, – деди такрор-такрор имо билан Нуартъе.

– Ростданам бу жуда ажиб ҳол, ҳа, жаноблари ҳам буни эътироф этмоққа мажбурлар, – деди нотариус ханг-манг бўлиб қолган Вильфорга қараб.

– Ҳақиқатан ҳам ажиб ҳол, – деди Вильфор, – яна васиятнома ёзилиши бундан ҳам таажжублироқ бўлиши мумкин, чунки қизим жуда усталик билан айтиб турмаса, бу васиятномадаги гапларни жумлама-жумла ёзиб чиқиш амри маҳол. Мен бунга ишонмайман. Валентина эса Нуартъе де Вильфор жанобларининг бошқа ҳеч кимга маълум бўлмаган истакларини бажарувчи ролини ўйнаб, бу васиятнома-нинг тузилишидан, эҳтимол, манфаатдордир.

– Йўқ, йўқ, йўқ! – имо қилди чол.

– Нега? – сўради Вильфор. – Валентина васиятнома-нигиздан манфаатдор эмасми?

– Йўқ, – деди Нуартъе.

– Жаноб, – деди ҳозирги синовдан завқланиб кетган ва жамоатчиликка бу ажойиб воқеани оқизмай-томизмай айтиб беришга тайёр нотариус, – жаноб, шуни айтишим керакки, чамамда, ҳозиргина мутлақо бўлмағур гап деб

турган нарса эндиликда жуда осонлик билан бажарилди, шекилли? Бу васиятнома шунчаки бир махфий васиятнома, яъни қонунда кўрсатилган ва қўл қўйилган ҳужжат бўлади, фақат бир шарт бор, у ҳам бўлса васиятнома етти гувоҳ олдида эълон қилиниши, шу гувоҳлар ҳузурда васият қилувчи томонидан тасдиқланиши ва нотариус томонидан муҳрланиши керак. Бунинг учун оддий васиятномага кетгандан ортиқ вақт кетмайди, энг муҳими: қонунлаштириб тузилган нусха ҳеч қачон ўзгартирилмайди, ишнинг тафсилотларига келганда, у, асосан, васиятнома қандай ва қай ҳолатда тузилишига ва бу ишни билиб, олиб борувчи сизларга боғлиқ. Ҳар ҳолда бу акт ишонарли бўлмоғи учун биз уни жуда ишонарли қилиб тузимиз. Ҳамкасбларимдан бири менга ёрдамчи бўлади, васиятномани тузишда у шу ерда туради. (Одатда бундай бўлмасди.) Шундай қилсак сиз розимисиз, жаноб? – деб сўради нотариус чолдан.

– Ҳа, – деди чол имо билан унинг фикрларига тушунаётганлигидан қувониб.

– Нега у ўйланиб қолди? – деди хайрон бўлиб турган Вильфор ичида. Юксак лавозим уни шундай пайтда офир-вазмин бўлишга мажбур этарди. У ҳамон отаси нима қилмоқчи эканини англаёлмасди.

Иккинчи нотариусни чақиртиришга у буйруқ бериш учун орқасига ўгирилганда ҳамма гапни эшитиб, хўжайиннинг истагини англаб турган Барруа югуриб чиқиб кетган эди.

Сўнг қироллик прокурори ўз рафиқасини чақириб чиқиб кириб буюрди.

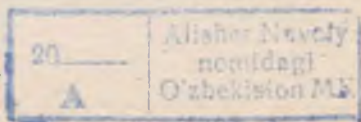
Чорак соат ўтар-ўтмас ҳаммалари фалаж чол хонасига тўпланишди, иккинчи нотариус ҳам етиб келди.

Иккала нотариус бирпасда ўзаро гаплашиб олишди. Одатдаги васиятномалардан бирини жаноб Нуартъегга ўқиб беришди. Сўнг чолнинг эс-хуши жойидалигини синаб куриш учун биринчи нотариус унга мурожаат қилиб, деди:

– Жанобларига маълумки, васиятнома бирор шахснинг манфаатини кўзлаб ёзилади.

– Ҳа, – деди имо қилиб Нуартъе. – Мол-мулкингиз қанчалиги сизга аёнми?

– Ҳа.

– Мен рақамларни ошириб санаб бораман, кайсиниси тўғри бўлса, сиз уша жойда мени тўхтатинг.

Бу сўроқларда қандайдир тантана мавжуд эди: ожиз тана билан ақл ҳеч маҳал бу каби очиқ жанг қилмаган бўлса керак. Бу жуда завқли манзара эди.

Ҳамма Нуартъе атрофига тўпланди. Иккинчи нотариус стол ёнидаги курсига ўтириб ёзишга ҳозирланди. Биринчи нотариус фалаж чол қаршисида туриб, саволлар бера бошлади.

– Мол-мулкингизнинг умумий қиймати уч юз минг франкдан кулпроқ экан, тўғрими? – сўради у.

Чол «ҳа», деб имо қилди.

– Тўрт юз минг франкми? – сўради нотариус.

Чол қимир этмади.

– Беш юз минг франкми?

Чол ҳамон жим.

– Олти юз минг? Етти юз минг? Саккиз юз минг? Тўққиз юз минг?

Нуартъе имо билан «ҳа» деди.

– Тўққиз юз минг франк турадиган давлатингиз борми?

– Ҳа.

– Ҳаммаси буюмлардан иборатми? – сўради нотариус.

Нуартъе «йўқ», деди имо билан.

– Давлатнинг фонзли қоғозларидан иборатми?

Нуартъе «ҳа», деди имо билан.

– Бу қоғозлар ўз қўлингиздами?

Чол Барруага бир қараган эди, қарол чиқиб кетди-да, бир дақиқада қутича қўтариб келди.

– Қутичани очишга рухсат этасизми?

Нуартъе «ҳа» деган имо қилди.

Қутичани очишди. Унда тўққиз юз минг франк давлат хазинаси билетлари бор эди.

Биринчи нотариус билетларни олиб ҳамкасбига битта-лаб узатди. Улар чиндан ҳам Нуартъе айтган суммани ташкил этарди.

– Тўппа-тўғри, – деди у, – тўққиз юз минг франк; равшан бўлдики, чолнинг ақл-ҳуши мутлақо жойида.

Сунг у фалаж чолга ўгирилиб сўради:

– Демак, тўққиз юз минг франк маблағингиз бор экан, бу процентли давлат қоғозлари сизга ҳар йили қирқ мингга яқин фойда келтиради, тўғрими?

– Ҳа, – деди имо билан Нуартъе.

– Бу маблағни кимга қолдирмоқчисиз?

– Нуартъе жаноблари, – деди Вильфор хоним, – фақат ўз невараси мадемуазель Валентинани яхши кўради, у олти йилдан буён унга ғамхўрлик қилиб, парвариш қилиб келади, бувасининг унга бунчалик меҳр-мухаббатининг боиси ҳам шундан. Шу сабабдан Валентина ана шу содиқлиги эвазига мукофотланса одилона иш бўлади.

Нуартъенинг кўзлари чақнаб кетди, у Вильфор хоним рост гап айтаётганини тасдиқлади ва кўнглидагини топди, дегандек бўлди.

– Демак, сиз шу тўққиз юз минг франк маблағингизни мадемуазель Валентина де Вильфорга қолдирасизми? – сўради нотариус.

У энди шу пунктни васиятномага ёзиб қўйсам бўлди, деб қарор қилган, лекин Нуартъенинг розилигига ўзини ва бошқа гувоҳларни яна бир қарра ишонтирмоқчи бўлганди.

Валентина ўзини четга олди ва бошини қуйи солиб йиғлаб юборди: чол меҳр тўла нигоҳини унга ташлади, сўнг нотариусга ўгирилиб, кўзларини тўхтовсиз пирпиратаверди.

– Йўқ? – деди нотариус. – Сиз ҳали мадемуазель Валентинани ягона меросхўрингиз қилиб тайинламоқчи эмасми-сиз?

Нуартъе «йўқ», деди имо қилиб.

– Адашмаяпсизми? – деди таажжубланган нотариус, – чиндан ҳам йўқ деяпсизми?

– Йўқ! – такрорлади Нуартъе. – Йўқ!

Валентина бошини кўтарди; шу пайт Валентина уни меросдан маҳрум этаётганларидан ажабланмас, балки, одатдагидек, бу муомала уни қаттиқ ранжитган эди.

Аммо Нуартъе унга меҳр тўла кўзларини тиккан эди, Валентина қичқириб юборди:

– Буважон, биламан, сиз мени фақат давлатингиздан маҳрум этипсиз, меҳр-мухаббатингиздан эмас, тўғрими?

– Ҳа, албатта, – деди чолнинг кўзлари маънодор юмилиб. Энди Валентинанинг кўнглида ҳеч қандай шубҳа қолмади.

– Раҳмат, раҳмат! – деди у шивирлаб.

Бу ҳол Вильфор хонимнинг кўнглини ёритди, хоним чолнинг ёнига келди.

– Бундан чиқдики, мухтарам Нуартъе жаноблари, сиз ўз давлатингизни неварангиз Эдуар де Вильфорга қолдирар экансиз-да? – сўради хоним.

Чолнинг кўзлари алам-нафрат билан тез-тез пирпиради.

– Демак, йўқ, – деди изоҳ бериб нотариус.

– Йўқса мана бу ўғлингизга қолдираркансиз-да?

– Йўқ, – деди рад этиб чол.

Таажжубда қолган икки нотариус кўз уриштириб олишди. Вильфор билан хотини – бири уялганидан, иккинчиси эса ғазабдан кизариб кетди.

– Бува, нима гуноҳ қилдик биз сизга? – деди Валентина, – энди бизни ёмон кўриб қолдингизми?

Чол аввал Вильфорга, сўнг унинг хотинига бир-бир назар ташлади-да, сўнг меҳрибонлик билан Валентинага тикилди.

– Бува, менга қаранг, – деди Валентина, – мабодо мени яхши кўрар экансиз, ҳозирги қилиғингиз нимаси? Сиз мени яхши биласиз, яна шуни ҳам биласизки, мен ҳеч қачон сизнинг пулингизни уйлаган эмасман. Бунинг устига менга онамдан жуда катта бойлик қолган дейишади, ниҳоятда катта бойлик. Ҳуш, шундай экан, нима гап ўзи?

Нуартъе ёниб турган кўзларини Валентинанинг қўлига тикди.

– Менинг қўлим? – сўради Валентина.

– Ҳа, – деди имо билан Нуартъе.

– Унинг қўли!.. – такрорлашди ҳозир булганлар.

– Э-э... Жаноблар, – деди Вильфор, – кўриб турибсизки, бу гаплардан ҳеч қандай фойда йўқ, чунки бечора отам ақлдан озган.

– Мен унинг нимага ишора қилаётганини тушундим! – деди Валентина. – Менинг турмушга чиқишимни айтяпсиз-да, шундайми, бува?

– Ҳа, ҳа, ҳа, – уч марта такрорлади чол, ҳар гап киприк қоққанда кўзларидан ғазаб учкунлари сочилди.

– Турмушга чиқаетганим учун ҳаммамиздан норози бўлягисизми? – сўради Валентина.

– Ҳа.

– Ахир бу бемаънилик-ку! – деди Вильфор.

– Жаноб, кечиринг, – деди нотариус, – аксинча, бу гаплар, менимча, ниҳоятда мантиқли, бири бирига боғлиқ гаплар.

– Сиз, менинг Франц д’ Эпинега турмушга чиқишимни истамайсизми?

– Йўқ, истамайман, – деди чолнинг кўзлари.

– Сиз хоҳламаган эрга турмушга чиқаетгани учун неварангизни меросдан маҳрум этилсизми? – сўради нотариус.

– Ҳа, – жавоб қилди Нуартъе.

– Ҳъни, у ўша эрга тегмаса Валентина сизнинг меросхўрингиз бўлармиди?

– Ҳа.

Чолнинг теварагидагилар жим бўлиб қолишди.

Нотариуслар маслаҳатга ўтишди. Валентина бувасидан миннатдор бўлиб, унга тикилиб қолган эди. Вильфор юпқа лабларини тишлар, рафиқаси эса юзида зоҳир бўлган қувонч аломатларини бекитолмасди.

– Менимча, – деди сукунатни бузиб Вильфор, – бу никоҳнинг биз учун маъқуллиги ёки маъқул эмаслиги ҳақида фақат мен ҳукм чиқара оламан. Қизимнинг изми менда, мен қизимнинг жаноб Франц д’ Эпинега турмушга чиқишини истайман, Валентина унинг рафиқаси бўлади.

Кўзлари жиққа ёшга тўлган Валентина ўзини ўриндиққа ташлади.

Нотариус чолга мурожаат қилиб деди:

– Жаноб, мабодо мадемуазель Валентина жаноб д’ Эпинега турмушга чиқса, унда давлатингизни кимга қолдира-сиз?

Чол чурқ этмади.

– Ахир бирор кишига қолдирмоқчимисиз?

– Ҳа, – жавоб қилди Нуартъе.

– Оилангиздан бирор кишигами?

– Йўқ.

– Ундай бўлса камбағаллар фойдасигами?

– Ҳа.

– Бироқ, – деди нотариус, – ўғлингизни бутунлай қурук қолдириш қонунга хилоф эканлигидан хабарингиз борми?

– Ҳа.

– Демак, сиз маблағингизнинг фақат қонун йўл қўядиган қисми ҳақидагина фармойиш беришга ҳақлисиз, шундайми?

Нуартъе индамади.

– Ҳамма маблағингиз ҳақида васиятнома ёзаман, деб қатъий қарор қилганмисиз?

– Ҳа.

– Бироқ, вафотингиздан кейин васиятномангизга эътироз билдиришлари мумкин.

– Йўқ.

– Отам мени яхши билади, жаноб нотариус, – деди Вильфор, – унинг иродаси мен учун муқаддас. Яна у, ҳозирги мавқеимда мен камбағаллар билан судлаша олмаслигимни ҳам яхши англайди.

Нуартъеннинг қарашларида тантана барқ урди.

– Сиз қандай қарорга келдингиз? – деди нотариус Вильфорга.

– Ҳеч қандай. Отам шундай қарорга келгандан кейин, мен нима дердим, у ўз қароридан асло қайтмайди... Менинг итоат қилишдан бошқа иложим йўқ. Бу тўққиз юз минг франк қўлдан кетиб, камбағалларни бойитади. Аммо мен ҳам чолнинг инжиқлигига парво қилмай, кўнглим нимани истаса, шуни қиламан.

Вильфор, отам нимани хоҳласа шуни қилаверсин, деб рафиқаси билан чиқиб кетди.

Васиятнома шу куни ёзилди, гувоҳлар чақирилиб, ўқиб берилди, чолга ҳам маъқул тушди, ҳамманинг олдига муҳрланиб, Вильфорлар хонадони нотариуси жаноб Дешанга топширилди.

III. ТЕЛЕГРАФ

Вильфор рафиқаси билан ўз хонасига қайтганда, граф Монте-Кристо келиб меҳмонхонада кутиб турганини хабар қилишди. Ниҳоятда ҳаяжонга тушган Вильфор хоним шу аҳволда меҳмонга кўринишни эп кўрмай, ётоқхонасига

қириб кетди; ўзига ортикча бинно қўйган қироллик прокурори эса тўғри меҳмонхонага йўл олдди. Аммо қанчалик ўзини қўлга олишга, чехрасини очишга уринмасин, кўнгли гашлигини яширишга ожиз эди. Жилмайиб турган граф прокурорнинг кўрнинишидан ташвишга тушганлигини ва кўнгли гашлигини фаҳмлади.

– Сизга нима бўлди, жаноб де Вильфор, ташвишли кўри-наси? – сўради у дастлабки салом-алиқдан сўнг, – бирорта жиддийроқ айбнома ёзаётган пайтингизда кириб қолдим шекилли?

Вильфор илжайишга уринди.

– Ундай эмас, граф, – деди у. – Айни пайтда ўзим жафокашман. Панд едим, ютқаздим. Фавқулодда бир ҳол юз берди-ю, қайсарлик ва бефахмлик оёғимдан чалди.

– Бу билан нима демоқчисиз? – деди Монте-Кристо ўзини усталик билан ҳамдарликка олиб. – Хонадонингизда биронта жиддий кўнгилсизлик юз бердимми?

– Арзимас нарса, – деди Вильфор оғир тин олиб. – бир оз ақча ютқаздим.

– Зотан, – жавоб қилди Монте-Кристо, – шундай давлат ва фалсафий ақл эгаси бўлмиш сиздек зот учун пул ютқи-зиш ҳеч гап эмас, албатта.

– Шу сабабдан, – деди Вильфор, – тўққиз юз минг франк ачинишга арзийдиган пул бўлса-да, мен бунга ачинаётганим йўқ. Чолнинг инжиқлиги туфайли бойлик орттириш йўлидаги умидларимни пучга чиқарган, эҳтимол, кизимнинг келажакини ҳам барбод этган тақдир найранги, қандайдир фавқулодда бир куч дилимни сиёҳ этди.

– Ҳали шунақа денг? Наҳотки! – хитоб қилди граф. – Тўққиз юз минг франк дедингизми? Ҳақ гапни айтдингиз, файласуф ҳам бундай катта пулга ачинади, албатта. Бироқ бундай оғир қайғуга сизни қим дучор этди?

– Уша сизга ҳикоя қилиб берган отам.

– Нуартье жанобларимми? Наҳотки у киши шундай қилган бўлса? Ахир менга, хотиримдан кўтарилмаган бўлса, у буткул фалаж бўлиб ётибди, ҳамма қобилиятлардан маҳрум деган эдингиз-ку?

– Ҳа, жисмоний қобилиятлардан маҳрум, у қимирлай олмайди, тилдан ҳам қолган, аммо шунга қарамай, у фикр

юритади, орзу қилади. Мен ҳозиргина унинг ҳузуридан чиқдим, беш дақиқа ҳам бўлгани йўқ. У ҳозир икки нотариусга ўз васиятномасини айтиб, ёздиряпти.

– Демак, у яна тилга кирибди-да?

– Йўқ, бироқ фикрларини тушунишга мажбур этди.

– Қандай қилиб?

– Кўзлари билан. Унинг кўзлари юмилгани йўқ, ундай куйдиради.

– Азизим, – деди хонага кириб келган Вильфор хоним. – Менимча, сиз гапни жуда ошириб юбордингиз.

– Хоним... – деди таъзим билан салом бериб граф.

Вильфор хоним чеҳраси очилиб, табассумла жавоб қилди.

– Жаноб де Вильфорнинг айтганлари тўғрими? – сўради Монте-Кристо, – тушуниб бўлмайдиган илтифотсизлик бу?..

– Тўғри айтдингиз, ҳақиқатан бу кишининг ақли бовар қилмайдиган ҳол, – деди қироллик прокурори елкасини қисиб. – Қарилик инжиқлиги бу!

– Уни ўз қарорини ўзгартиришга мажбур этадиган бирорта восита йўқмикин?

– Бор, – деди Вильфор хоним, – бу васиятнома Валентинанинг зарарига эмас, фойдасига тузилиши эримга боғлиқ.

Граф эр-хотин илмоқли қилиб гапираётганини кўриб, ўзини хаёл сурганга солди-да, қушларга дон бериладиган идишга сиёҳ қуяётган Эдуарга диққат билан тикилиб, унга далда бера бошлади.

– Азизим, – деди эътироз билдириб Вильфор хотинига, – сизга аёнки, мен ўз уйимда патриарх ниқобига ўралишни истамайман ва ҳамжиҳатлик тақдири менинг шу ролни адо этишимга боғлиқ, деган фикрни хаёлимга ҳам келтирмаганман. Бироқ оилам менинг амр-фармонларимни назар-эътиборга олиши зарур ва кўпдан ўйлаб юрган режамни тентак чол билан инжиқ гўдак бузишга журъат этмаслиги шарт. Сизга маълумки, барон д'Эпине дўстим эди, қизимизга унинг ўғлидан яхшироқ эр топилмайди.

– Демак, сиз, – деди Вильфор хоним, – Валентина чол билан тил бириктирган деб фараз қиласизми?.. Чиндан ҳам қиз бу никоҳга ҳамма вақт қаршилиқ кўрсатиб келди, биз ҳозир кўрган ва эшитганларимиз уларнинг илгаридан ту-

зиб қўйган режалари бўлиб чиқса, мен мутлақо таажжубланмасдим.

– Амин бўлингки, – деди Вильфор, – ҳеч ким тўққиз юз минг франк маблағдан беҳудага воз кечмайди.

– Қиз бутун оламдан ҳам юз ўгириши мумкин, ахир утган йили монастирга кетмоқчи бўлган эди-ку.

– Нима бўлса бўлсин, – деди эътироз билдириб Вильфор, – барибир мен қизимни Францга бераман.

– Отангизнинг норозилигига қарамасдан-а? – деди Вильфор хоним сўзни бошқа томонга буриб. – Бу ҳазил эмас!

Монте-Кристо гўё бу гапларни эшитмаётгандек кўринса-да, аммо бирорта сўзни диққатидан қочирмаётган эди.

– Хоним, – деди эътироз билдириб Вильфор, – мен фарзандлик туйғуси билан унинг хулқ-атворидаги, маънавий хислатларидаги устунлик туфайли унга ҳамisha сажда қилишга мажбурман. Бунинг устига отам биз учун икки қара муқаддас инсон: биринчидан, у бизни дунёга келишимизга сабабчи бўлган, иккинчидан, у бизнинг каттамыз. Бироқ эндиликда ўз ўғлига нафрат билан қарайдиган чолни оқил дея олмайман! Ахир, унинг инжиқлигига қараб иш кўрадиган бўлсам, масхарам чиқади-ку! Жаноб Нуартъени бундан буён ҳам илгаригидек жуда ҳурмат қиламан, мени меросдан маҳрум этиш ҳақидаги амр-фармонга сўзсиз бўйсунаман, аммо фикримдан қайтмайман, ким ҳақли эканлиги тўғрисида жамоатчилик ҳукм чиқарар. Қизимни барон Франц д'Эпинегга эрга бераман, бу жуда тўғри ва оқилона иш бўлади, деб ҳисоблайман. Қизимни кимга бериш менинг ихтиёримда, мен уни ўзимга ёққан одамга бераман.

– Ҳали шундай денг, – деди граф, қироллик прокурори гап орасида унга «тўғрими?» дегандек қараб қўйгач. – Гап бу ёқда денг! Нуартъе жаноблари мадемуазель Валентинани барон Франц д'Эпинегга турмушга чиқаётгани учун меросдан маҳрум этилтими?

– Худди шундай, ҳамма гап мана шунда, – деди Вильфор елкасини қисиб.

– Ҳар қалай, бу бир баҳона бўлди-да чолга, – деди қўшимча қилиб Вильфор хоним.

– Баҳона эмас, бир сабаб бу, хоним, сабаб. Мен отамнинг феълени яхши биламан.

– Бўлмаса нега у шундай қияпти? – сўради ёш жувон. – Ахир жаноб д' Эпиненинг бошқалардан қаери кам?

– Дарҳақиқат, – деди граф, – мен жаноб Франц д' Эпине билан бир неча бор учрашганман. У генерал де Кенель (сўнгроқ барон д' Эпине деган унвон олган)нинг ўғлида?

– Ҳа, худди ўшанинг ўзи, – жавоб қилди Вильфор.

– У менга ажойиб, хушрўй йигитга ўхшаб кўринган эди.

– Мана шунинг учун ҳам чолга баҳона бўлди бу никоҳ, деяпман-да, – деди Вильфор хоним. – Чоллар пировардида севган кишиси устидан мустабид ҳоким бўлиб оладилар-да, истаганини қиладилар, жаноб Нуартье ҳам шундай: неварасининг турмушга чиқишини истамайди.

– Эҳтимол, чолнинг у йигитдан нафратланишининг бирор сабаби бордир? – сўради Монте-Кристо.

– Буни Тангридан бўлак ҳеч ким билмайди.

– Эҳтимол, бирор сиёсий масалада зиддият бордир?

– Ҳақиқатан менинг отам билан жаноб д' Эпиненинг отаси алғов-далғов замонда яшашган. Мен бу даврнинг фақат сўнгги кунларини кўрганман, – деди Вильфор.

– Отангиз бонапартчи эди, шекилли? – сўради Монте-Кристо. – Янглишмасам, шунга ўхшаган гап қилувдингиз менга.

– Отам ғирт яacobинчи бўлган, – деди эътироз билдириб Вильфор, ҳаяжонда ҳар қандай эҳтиёткорликни унутиб. – Наполеон томонидан унинг гарданига юкланган сенаторлик лавозими унинг ўзини эмас, фақат ташқи қиёфасини ўзгартирди, холос. Отам императорни яхши кўрганидан эмас, Бурбонлардан нафратлангани туфайли фитналарга қатнашарди. Энг даҳшатлиси шундаки, у рўёбга чиқмайдиган хом хаёллар учун эмас, ҳақиқатан юзага чиқариш имконияти бўлган иш учун курашарди, шу билан бирга у монтаньярларнинг² даҳшатли назариясига амал қилиб, мақсадга эришиш учун ҳеч нарсадан тоймасди.

– Маълум бўлдики, – деди Монте-Кристо, – ҳамма гап ана шунда экан. Нуартье билан д' Эпине ўртасида сиёсат бора-

² 1789 йилда француз буржуа революцияси вақтида Конвентда сўл партиянинг номи (*мўхаррир*).

сида зиддият бор экан. Генерал д' Эпине Наполеон армиясида хизмат қилса-да, дилида у роялист эди, тўғрими? Адашмасам, бир куни кечаси уни бонапартчилар клубидан чиқиб келаётганда ўлдиришган эди. а? Клубга уни тарафдор қилиб оламиз, деган умидда чақириб келишган эди.

Вильфор, кайфи учиб, графга қаради.

– Адашаётганим йўқми? – сўради Монте-Кристо.

– Йўқ. Ҳақ гапни айтдингиз, – деди Вильфор хоним, – ҳақиқатан ҳам шундай бўлган эди. Шунинг учун ҳам эрим ўтмишдаги душманликни унутиб юбориш учун ота-боболари бир-бирига душман бўлган икки ёшнинг бошини қовуштирамоқчи.

– Бу ажойиб фикр! – деди Монте-Кристо. – Бу олиҳимматлик, меҳр-шафқат намунаси, ҳамма бунини олқишлаши лозим. Мадемуазель Нуартье де Вильфор Франц д' Эпине хоним деб аталса жуда соз бўларди-да.

Вильфор бир сесканиб тушди-да, бу сўзларни айтишдан мақсади нима эканини билиб олмоқчи бўлгандек Монте-Кристога тикилиб қолди.

Аммо графнинг лабларида одатдаги нозиккина жилмайишдан бўлак ҳеч нарса сезилмасди. Хуллас, зийракликда кўпларни бир чўқишда қочирадиган киролик прокурори бу гап ҳам графнинг чеҳрасида одатдаги назокатдан бошқа ҳеч нарса кўролмади.

– Шу сабабдан, – деди Вильфор, – Валентина учун бувазининг давлатидан маҳрум бўлиш катта бахтсизлик бўлса-да, бу унинг Францга эрга чиқишига халақит бермайди, деб ўйлайман. Менимча, бу сармоядан ажралиш д' Эпине жанобларини ҳам гангитиб қўймаса керак. Менинг бу сармоядан кимматлироқ эканлигимни, ўз сўзимнинг устидан чиқиш учун бу катта пулдан воз кечаётганимни ахир жаноб д' Эпине тушунар. Бинобарин, у Валентинага онасидан катта мерос қолганини ҳам ҳисобга олар. У она томондан бувази ва бувиси бўлмиш маркиз ва маркиза де Сен-Мераннинг изн-ихтиёрида; уларнинг иккиси ҳам Валентинага меҳр қўйган.

– Улар меҳр-шафқатга лойиқ зотлар, Валентина жаноб Нуартьега қанчалик шафқат қилаётган бўлса, уларга ҳам шунчалик меҳр-шафқат билан қараши керак, – деди Виль-

фор хоним, – айтганча, улар шу бир ой нчида Парижга келишади, ана шунда Валентина бугунги камситилганидан сўнг, ҳадеб Нуартъе ёнида уралашавермаса яхши бўлади.

Граф овозини ўзгартириб, ўзини худди иззат-нафсига тегиб, дилсиёҳ қилинган киши ҳолига солди-да, деди:

– Ҳозир айтмоқчи бўлган сўзларим учун олдиндан узр сўрайман сиздан, – деди Монте-Кристо бир оз сукунатдан сўнг, – мен отасининг душмани бўлган йигитга турмушга чиқаётгани учун мадемуазель де Вильфорни ўз меросидан маҳрум этаётган жаноб Нуартъе кичкинтойимиз Эдуардан ўпкалашга ҳақли эмас, деб биламан.

– Ҳақ гапни айтяпсиз! – деди хитоб қилиб Вильфор хоним ғалати оҳангда. – Чиндан ҳам бу адолатсизлик, ўта адолатсизлик! Боёқиш Эдуар ҳам Валентина каби жаноб Нуартъенинг невараси-ку! Аммо шуниси аёнки, Валентина Франц д'Эпинегга турмушга чиқмаганида Нуартъе бутун давлатини барибир унга қолдирарди. Эдуар аслзодалар наслидан, аммо шунга қарамай Валентина, буваси меросидан маҳрум этган тақдирда ҳам, Эдуарга қараганда уч баравар бой бўлиб қолади.

Монте-Кристо чурқ этмай диккат билан қулоқ солиб тураверди.

– Граф, келинг, оилавий машмашалар тўғрисидаги гапларни бас этайлик, – деди Вильфор. – Демак, менинг маблағим камбағалларнинг даромадини оширишга сарфланаркан-да, аслини олганда, бизнинг замонамизда ҳақиқий бойлар ушалар-ку. Шундай қилиб, отам мени, мутлақо гуноҳим бўлмаса-да, қонуний умид-орзулардан маҳрум этди. Майли, мен оқилона иш тутиб, олижаноблик қиламан. Шу маблағдан жаноб д'Эпинегга даромад ваъда қилган эдим, мен бу катта маблағдан маҳрум бўлсам-да, ваъда қилинган даромадни қувим олади.

– Яхшиси, – деди эътироз билдириб Вильфор хоним, ўз фикридан қайтмай, – бу хунук воқеадан д'Эпинени хабардор қилсак яхши бўларди, эҳтимол ўзи берилган ваъдани ундириб олар.

– Бу катта бахтсизликка дучор этган бўлур эди бизни! – хитоб қилди Вильфор.

– Катта бахтсизликка? – сўради Монте-Кристо.

– Худди шундай, – деди ўзини босишга уриниб Вильфор, – никоҳ бузилиб, келиннинг шаънига доғ тушади. Бундан ташқари илгариги миш-миш гаплар яна кўзгайди. Мен мана шу миш-мишларни йўқотмоқчи эдим. Йўқ, йўқ, бундай бўлмайди. Жаноб д'Эпине ориятли одам бўлса, Валентина-нинг меросидан махрум бўлганини билиб, унга кўпроқ меҳр қўяди, акс ҳолда, нафс балоси учун уйланмоқчи эканлиги аён бўлиб қолади.

– Мен ҳам худди шундай деб ўйлайман, – деди Монте-Кристо кўзларини Вильфор хонимга ўқдай тикиб, – жаноб Вильфорнинг маслаҳат беришга қодир дўсти бўлсайдим, унга шундай маслаҳат берган бўлур эдим: афтидан Франц д'Эпине яқинда қайтиб келса керак, ишни жуда пухта ўйлаб қилиш керак. Очигини айтганда, мен кураш бошлаган бўлар эдим, албатта бу кураш жаноб де Вильфор фойдасига ҳал бўларди.

Вақти чоқ бўлиб кетган Вильфор ўрнидаи турди, хотинининг бир оз ранги ўчди.

– Бу жуда яхши гап бўлди, – деди Вильфор, – мен сиздан ана шу сўзларни эшитмоқчи эдим, бу маслаҳатнингизни албатта бажо келтираман, – қўшимча қилди қироллик прокурори Монте-Кристога қўлини узатиб. – Бинобарин, шу хонадонда ҳозир бўлганларнинг ҳаммаси бугун шу ерда юз берган воқеа ҳеч қандай аҳамиятга эга эмас, деб билсин: режаларимиз ўзгармай қолаверади.

– Жаноб, – деди граф, – сизни ишонтириб айтаманки, бу дунё қанчалик адолатсиз бўлмасин, у сизнинг жасоратингизга қойил қолмасдан иложи йўқ. Дўстларингиз сиздан фахрланур, жаноб д'Эпине эса мадемуазель де Вильфорни ҳеч қандай қалинсиз олса-да (аслида қалин бўлади, албатта), сиз каби зотнинг хонадонига, ўз бурчи ва аҳдини бажариш йўлида фидокорликнинг юқори поғонасига кўтарила оладиганлар оиласига аъзо бўлса, ўзини бахтиёр билмоғи лозим.

Граф шу сўзларни айтди-да, кетмоқчи бўлиб, ўрнидан турди.

– Граф, бизни ташлаб кетмоқчимисиз? – деди де Вильфор хоним.

– Кетишим керак, хоним, фақат шанба куни бизникида меҳмон бўлиш ҳақидаги ваъдагизни эслатиб қўйиш учун бу ерга бирров кириб чиқай деган эдим.

– Наҳотки, бизни ўз ваъдасини унутиб қўядиганлардан деб ўйласангиз?

– Сиз, хоним, олижаноб зотсиз, де Вильфор жаноблари эса кўпгина муҳим ва кечиктириб бўлмайдиган юмушлар билан бандлар...

– Эрим сўз бердим, бас, у ўз сўзининг устидан чиқадиган киши, – деди де Вильфор хоним. – Катта бир давлатдан ажралаётганига қарамай, ўз сўзидан қайтмайдиган одам эканлигини мана шу ердаёқ кўрдингиз.

– Тушлик Елисей Майдонидаги уйингизда бўладими? – сўради Вильфор.

– Йўқ, шаҳар ташқарисада бўлади, – жавоб қилди Монте-Кристо, – илло, бу қилган мурувватингиз биз учун янада қадрлироқ бўлади.

– Шаҳардан ташқарида?

– Ҳа.

– Қаерда? Париж атрофидами?

– Шаҳар дарвозасининг шундоқ ёнгинасида, атиги ярим соатлик йўл: Отейлда.

– Отейлда! – хитоб қилди Вильфор. – Ҳа, хотиним сизни Отейлда истиқомат қиладилар, деган эди. Унга сизнинг уйингизда ёрдам беришган эди. Отейлнинг қаерида?

– Фонтен кўчасида.

– Фонтен кўчасида? – деди Вильфор паст овозда. – Уйнинг номери нечанчи?

– Йигирма саккизинчи.

– Маркиз де Сен-Мераннинг ҳовлисини ҳали сизга сотганмидилар? – хитоб қилди Вильфор.

– Маркиз де Сен-Меран? – сўради Монте-Кристо. – Бу ҳовли Маркиз де Сен-Меранникидими?

– Ҳа, – жавоб қилди де Вильфор хоним, – бу жуда ажаб бир ҳол...

– Қанақа ҳол экан?

– У жуда ажойиб кошона-а, тўғрими?

– Ҳа, ниҳоятда соз кошона.

– Менинг эрим эса ўша уйга кўчиб боришга ҳеч кўнмади.

– Дарҳақиқат, бу чакки бўлган экан-да, – деди Монте-Кристо, – аммо бунинг сабаби нима эканлигига ақлим бо-вар қилмаяпти.

– Отейл менга ёқмайди, – зўрға деди қироллик прокурори.

– Аминманки, баҳона сизни менинг меҳмоним бўлиш шарафидан маҳрум қилмайди.

– Йўқ, граф... мен... албатта боришга ҳаракат қиламан... амин бўлинг... Ҳа, хотиржам бўлинг, ҳаракат қиламан... – деди пингиллаб Вильфор.

– Йўқ, менга ҳеч қандай баҳона кетмайди, – жавоб қилди Монте-Кристо. – Шанба куни, соат олтида кутаман сизни. Мабодо бормай қолсангиз, мен, демак, ийгирма йил инсон қадами тегмаган ўша Фонтен кўчасидаги уйда қандайдир даҳшатли воқеа, қонли фожиа юз берган экан-да, деб ўйла-шимга тўғри келади.

– Бораман, граф, бораман, – деди шоша-пиша Вильфор.

– Раҳмат, – деди Монте-Кристо. – Энди менга рухсат бе-ринг, кетсам.

– Ростданам бизни ташлаб кетишга мажбурмисиз, граф? – деди де Вильфор хоним, – нимага шошилаётганингизни айтмоқчи эдингиз, лекин гапни бошқа ёққа айлантириб, айтмадингиз.

– Тўғриси айтсам, хоним, – деди Монте-Кристо, – қаёққа бораётганимни сизга айтишдан ҳайиқиб турибман.

– Айта қолинг.

– Мен ўтакетган меровман, кўндан буён орзу қилиб юр-ганим бир нарсани кўрмоқчиман.

– Нима экан у?

– Телеграф.

– Телеграф? – такрорлади де Вильфор хоним.

– Ҳа, телеграф. Баъзида ҳаво очик кунларни йўлнинг че-тидаги дўнгликда осмонга бўй чўзиб турган қоң-қора сим-ёғочларни кўриб, уларни улкан кўнғизнинг қўлларига ўхша-тардим, билсангиз мен уларга ҳар гал ҳаяжонланиб тики-либ қолардим. Ҳавони иккига бўлиб ташлаб, бир томонда столга ўтирган кишининг сўзларини уч юз лье наридаги столда ўтирган бошқа бир кишига етказиб берадиган бу гаройиб аломатлар кул ранг булутлар устида ёки мовий осмонда ана шу ҳамма нарсага қодир ҳокимнинг истаги

билан ҳаракатга келади, деб фараз қилардим, ажиналар, девлар, пирлар тўғрисида, хуллас, сирли кучлар тўғрисида ҳаёл суриб кетардим-да, кулиб қўярдим. Бироқ ҳеч маҳал менда бу оқ қорин, ориқ, қора панжали баҳайбат ҳашаротларни яқинроқ бориб кўриш истаги пайдо бўлмаганди, чунки уларнинг тош қанотлари остида калласи турли илм-фан билан, сеҳргарлик, «илми асрор» билан тўла митти одамлар ётган бўлса керак, деб қўрқардим. Хайрли тонглардан бирида билдимки, ҳар қандай телеграфни йилига бир минг икки юз франк маош оладиган ва кун бўйи астроном каби осмонга эмас, балиқчи каби сувга эмас, ўйинқароқ одамга ўхшаб табиат манзарасига эмас, ўздан тўрт ёки беш лье нарида ўтирган мухбирни кузатиб турувчи боёқиш бир хизматчи ишга соларкан. Шундан сўнг менда ўша жонли қўғирчоқ бу сирли юмушни қандай қилиб бажараётганлигини ўз кузим билан кўриш иштиёқи туғилди.

– Демак, сиз ўша ёққа кетяпсизми?

– Ўша ерга.

– Қайси телеграфга? Ички ишлар министрлиги телеграфигами ёки Расадхонаникигами?

– Зинҳор у ёққа эмас, у ерга борсам, мен хоҳламаган нарсаларни тушунтирувчиларга, ўзлари англаб етолмаган сирларни мажбуран тушунтиришга уринувчи кишиларга дуч келаман. Қуриб кетсин, мен ҳашаротлар ҳақидаги фикримда турмоқчиман, кишилар ҳақидаги мулоҳазаларимдан кечганим етар. Шу сабабдан мен ички ишлар министрлигининг телеграфига ҳам, Расадхонаникига ҳам бормайман. Менга очиқ ҳаводаги телеграф керак, шундагина минорасига тош бўлиб қотиб қолган шўрликни қандай аҳволда эканлигини кўра оламан.

– Сиз таниқли туралардан бўлсангиз-да, жудаям ғалати одамсиз, – деди Вильфор.

– Сиз қайси тармоқни кўришни маъқул кўрасиз?

– Ҳозир жуда иш қизиган тармоқни.

– Соз. Демак, испан тармоғиними?

– Албатта. Сизга яхшилаб тушунтиришлари учун министрдан хат ёздириб берайми?

– Йўқ, йўқ, – деди Монте-Кристо, – аксинча, айтдим-ку, ҳеч нарсани тушунишни истамайман, деб. Бу борада би-

роҳ нарса ни билиб, бирон нарса ни пайқаб қолгудек бўлсам, ўша ондан эътиборан телеграф мен учун йўққа чиқади-қўяди, фақатгина жаноб Дюшатель ёхуд жаноб де Монталиве юборган ҳамда Бойонну префектига³ ҳавола этилган грекча икки сўздан иборат белги қолади, холос. Мен эса ўша биринчи тасаввуримда қолмоқчиман.

– Бўлмаса, тезроқ йўлга чиқинг, чунки икки соатдан сўнг қоронғи тушади, унда ҳеч нарса ни кўролмайсиз.

– Сиз мени ваҳимага солиб қўйдингиз! Улардан қайсиниси яқинроқ?

– Бойонну йўлидагисими?

– Ҳа, Бойонну йўлидагиси.

– Шательонский.

– Шательонскийдан кейингиси-чи?

– Монлери минорасидагиси бўлса керак.

– Раҳмат, хайр! Шанба куни таассуротларимни сизга айтиб бераман.

Эшик олдида граф Валентинани ҳозиргина меросдан маҳрум этиб чиқиб кетаётган нотариусларга дуч келди, нотариуслар ўз шон-шуҳратларини оширадиган актни тузишга муваффақ бўлганликларидан мамнун кўринишарди.

IV. БОҒБОННИНГ ШАФТОЛИЛАРГА ҚИРОН КЕЛТИРАДИГАН ҚУРТДАН ХАЛОС ҚИЛИШ УСУЛИ

Граф Монте-Кристо ўзи айтган оқшомда эмас, эртасига эрталаб Анфер дарвозасидан ўтиб, Орлеан йўлига чиқди-да, худди шу пайтда жадал ишлаб турган телеграф ёнида тўхтамай, Лина қишлоғини ёнлаб, ҳаммага маълум Монлери водийсининг тепасига ўрнатилган шу номдаги минорага келди.

Граф тепа этагида извошдан тушди-да, кенглиги бир ярим фут келадиган айланма сўқмоқдан чўққига кўтарилди, тепаликка етганда мева туга бошлаган боғ олдидан чиқиб қолди.

³ Префект – қадимги Францияда ҳукумат амалдорларига бериладиган унвон (*муҳаррир*).

Монте-Кристо дарров қўра эшигини топди. Ёғочдан ясалган панжара эшикка илмоқ осилган бўлиб, миҳ ва арқон билан бекитилганди. Граф бирпасда бу механизмнинг «сирини» билиб олиб, эшикни очди-да, бўйи йигирма қадам, эни ўн икки қадам келадиган чоғроқ боқчага кирди, боғнинг бир томони ҳалиги ажойиб эшик ўрнатилган девор билан ўралган, иккинчи томони эса ранго-ранг чиннигул ва чирмовуқ гуллар ўраб олган эски минорага тақалган эди.

Неваралари табриклагани келган кампирга ўхшаб ҳамма ёғини ажин ва гуллар тутиб кетган бу миноранинг эски мақолларда айтилганидек, деворлардаги даҳшатли қулоғига қўшимча ўлароқ тили ҳам бўлсайди, жуда кўп фожнали воқеаларни бирма-бир айтиб берган бўлур эди, дсган фикр ҳеч кимнинг хаёлига келмайди. Боғнинг ўртасида қизил қум сепилган ва икки томони қўм-қўк шамшод йўлка. Бу манзара Делакруани, замондошимиз Рубенсни ҳам завқлантирган бўлур эди. Йўлка саккиз рақамига ўхшаш нусхада бўлиб, буралиб-буралиб кетар, йигирма қадам келадиган сахнда олтимиш қадам босиб сайр қилиш мумкин эди. Мурувватли лотин боғбонларининг ёш, қувноқ маъбудаси Флорага ҳеч ерда ва ҳеч қачон бу кичкина боғчадагидек чин юракдан хизмат қилмаган бўлсалар керак.

Ҳақиқатан ҳам йигирма туп атиргул экилган гулзорда пашша қўнган биронта япроқ, нам тупроқда ўсимликка қирон келтирадиган қўк шира тушган битта ҳам томир кўринмасди. Боғ зах эди. Қоп-қора тупроқ ва дарахтларнинг қалин барглари шундан далолат берарди. Боғнинг бурчагига қўмилган бочкада турғун, сунъий сув табиий намликнинг ўрнини тезда босган бўларди, сув бетидаги қўм-қўк йўсин устида иккита бақа сувнинг икки томонида ҳаммаша бир-бирларига тескари ўтирарди.

Йўлакда биронта ўт-ўлан, гулпуштада битта ҳам гиёҳ йўқ. Гуддонлардаги ёронгулларни, кактус, радодендрларни боғнинг кўзига кўринмас танноз эгаси парвариш қилиб, шохларини чилпимайди.

Монте-Кристо панжара эшикни бекитиб, арқонни миҳга илди-да, тўхтаб атрофга назар ташлади.

– Афтидан, телеграфчининг боғбони бор ёки боғни ўзи парвариш қилади, – деди у.

Монте-Кристо тўсатдан япроқ тўла замбилғалтак орқасида яшириниб турган бир нарсага уриниб кетди, саросимага тушиб, қаддини ростлади: рўбарўсида эллик ёшлар чамасидаги бир одамга дуч келди. У қулупнай узиб, ток барглари тераётган экан.

Чолнинг қўлида ўн икки дона ток барги ва шунча қулупнай бор эди.

Чол ўрнидан тураётиб қулупнайни, барг ва ликолчани қўлидан тушириб юборишига оз қолди.

– Ҳосилни йиғаялсизми? – сўради Монте-Кристо илжайиб.

– Мени кечиринг, жаноб, – деди чол қўлини фуражкасига олиб бориб, – ҳозиргина юқоридан тушдим.

– Мендан хавотирланманг, азизим, – деди граф, – агар ҳали териб бўлмаган бўлсангиз, тераверинг.

– Яна ўнтаси қолди, – деди чол, – мана қаранг, қўлимда ўн биттаси, ҳаммаси бўлиб йигирма битта, ўтган йилгидан бешта ортиқ. Бунга таажжубланмаса ҳам бўлади, ахир бу йил баҳор иссиқ келди, қулупнай учун, жаноб, энг кераги қуёш. Шунинг учун ўтган йилги ўн олтига ўрнига, мана кўриб турибсизки, ўн биттасини узиб олдим, қолгани... ўн икки, ўн уч, ўн тўрт, ўн беш, ўн олти, ўн етти, ўн саккиз... э, Тангрим, иккитаси йўқ-ку! Кеча шу ерда эди-ку, жаноб, улар шу ерда эди, ахир мен санаб чиққан эдим. Симон холанинг ўғли гумдон қипти-да, баччағар. Бугун эрталаб шу ерда ивирсиб юрганини кўргандим! Бадбахт жинқарча, боғдан ўғирлаганини қаранг-а! Ҳали у чучварани хом санаб юрибди, шекилли, ҳали бошлаб таъзирини бераман!

– Тўғри, бу ҳазилакам иш эмас, – деди Монте-Кристо. – Аммо жиноятчининг ёшлигини, қолаверса, ундан баҳра олганлигини эътиборга олиш керак.

– Албатта, – деди боғбон, – бу билан ортиб кетмайди. Айтгандай, бошлиқни куттириб, беадаблик қилганим учун жанобларидан узр сўрайман.

Боғбон шундай деди-да, графга ва унинг эғнидаги камзулига қаради.

– Азизим, хотиржам бўлинг, – деди граф жилмайиб. У ўзига хос жилмаяр, бу жилмайишларда қаҳр-ғазаб ёки хайрихоҳлик зоҳир бўларди. – Мен тафтиш қилгани келган

бошлиқ эмасман. Ўзим шунчаки айланиб юрибман. Бу ерга қизиқиб келиб қолиб, қимматли вақтингизни олганлигимдан пушаймон бўлдим.

– Мен учун вақтнинг унчалик қадрни йўқ, – чол нохуш жилмайиб эътироз билдиради, – тўғри, шундай бўлса-да, уни беҳуда ўтказмаслигим зарур эди; бироқ бир соат дам олишим мумкинлигини менга шама қилишди (гап орасида у қуёш соатга қараб қўйди; Монперия минораси ёнидаги боғда ҳамма нарса муҳайё бўлиб, қуёш соати ҳам бор эди). Кўриб турибсиз, яна ўн дақиқа вақтим бор. Қулупнайим эса, пишган, у бир кун турса, жаноб, ишонасизми, сонялар³ еб кетиши турган гап.

– Мен бунақалигини ҳеч ўйламаган эканман, – деди жиддий оҳангда Монте-Кристо, – бу жонивор жуда ёмон, уни қадимги римликлар сингари асалга қориб еб қурутмасак, улар бизни кўп ризқи рўзимиздан маҳрум этади.

– Ҳали шундай денг? Римликлар бу жониворни ермиди? – сўради боғбон.

– Буни Петроний асарида ўқигандим, – жавоб қилди граф.

– Ростдан-а? Жуда серёғ бўлади, дейишади-ю, бироқ мазали бўлмаса керак-а. Бундан таажжубланмаса ҳам бўлади, ахир бу ҳайвон кун бўйи уйқуни уради-да, қоронғи тушганда уйғониб, тун бўйи мева ғажийди. Тўрт туп ўригим бор эди, биласизми, ўтган йили биттасини ана шу балбахт қури-тиб қўйди. Камдан-кам учрайдиган бир туп шафтолим ҳам бор эди, бу ифлослар уни ҳам кемириб, хароб қилишди. Асалдек ширин шафтоли эди. Илгари ҳечам бунақасини емаган эдим.

– Сиз уни еб қўйдингизми? – сўради Монте-Кристо.

– Ҳа, қолган ярмини. Ҳали-ҳали шираси оғзимдан кетмайди. Бу жаноблар худди Симон холанинг ўғлига ўхшаб ширин нарсага жуда ўч бўлишади. Ахир у бемазасини олармиди, дейсиз! Энди бу йил туни билан пойлаб чиқсам-да, бунга йўл қўймайман.

Монте-Кристо чолнинг гапини обдан эшитди. Ҳар бир меванинг ўз курти бўлганидек, ҳар бир инсоннинг ҳам юра-

³ Олмаҳонлар оиласига мансуб жонивор (*муҳаррир*).

гини ҳамиша тимдалаб турадиган эҳтироси бўлади. Телеграфчи эса боғдорчиликка ихлос қўйган эди.

Граф қуёшни тўсиб турган ток барглари уза бошлади, буни кўриб боғбон хурсанд бўлди.

– Жанобларни телеграфни кўришга келганмидилар? – сўради чол.

– Ҳа, агар сизга буни ман этишмаган бўлса...

– Йўқ, ман этишмаган, – жавоб қилди боғбон. – Чунки бунинг ҳеч қандай хавфли жойи йўқ. ахир биз бу аппарат орқали нималарни бераётганимизни ким билиб ўтирибди, дейсиз.

– Менга ҳам айтишган эди: сиз берилган сигналларни такрорлар экансизу, лекин унинг маъносига тушунмас экансиз, – деди граф.

– Худди шундай, жанобларига очиғини айтсам, мен тушунмаганлигимдан жуда мамнунман, – деди кулиб телеграфчи.

– Нега энди?

– Чунки, шу тарзда мен масъулиятдан халос бўлганман. Мен машинаман, фақат машина, ишлаб турсам бўлди, мендан шундан бошқа ҳеч нима талаб қилишмайди.

«Оббо, – деди Монте-Кристо, – наҳотки бирон нарсани билишга интилмайдиган одамга йўлиққан бўлсам?.. Унда ишим ўнгидан келмабди-да».

– Жаноб, – деди боғбон қуёш соатига қараб, – танаффусим ҳам тугай деб қолди, жойимга қайтишим зарур. Мен билан бирга чиқадиларми?

– Ортингиздан бораман.

Монте-Кристо уч қаватли минорага чиқди. Пастки қаватда баъзи бир дехқончилик асбоб-ускуналари, белкурак, хаскаш, челақ девор тагида ётарди.

Иккинчи қават хизматчининг ётоғи эди: унинг жиҳозлари оддий рўзғор буюмлари: каравот, стол, иккита стул, тошдан ясалган обдастандан иборат эди. Бир боғ қуруқ хасчўп шифтга осиб қўйилган. Бу хушбўй нўхат ва испан ловияси эди. Чол буларнинг донини узмай, олимларга ўхшаб ҳар бирига ёрликлар боғлаб қўйган эди.

– Айтинг-чи, жаноб, телеграфни ўрганиб олиш учун қанча вақт керак бўлади? – сўради Монте-Кристо.

- Вақтни аямасангиз, тезда ўрганиб олиш мумкин.
- Қанча маош оласиз?
- Минг франк, жаноб.
- Оз экан.
- Куриб турибсиз, мана уй ҳам беришди.
- Монте-Кристо боғбоннинг хонасига назар ташлади.
- Чол унга яхши қарамас экан-да, – деди граф пингиллаб.
- Улар учинчи қаватга чиқишди – телеграф шу хонага жойлаштирилган эди. Монте-Кристо иккала темир дастанни ушлаб кўрди: хизматчи машинани ана шу дастаклар ёрдами билан юргизар эди.
- Жуда ажойиб экан-ку! – деди Монте-Кристо. – Бироқ охири бориб бунақа ҳаёт жонингизга тегса керак-а?
- Биринчи кунлари бурилиб-ўгирилаверганингдан бўйин қотади, аммо орадан бир йил ўтар-ўтмас кўникиб қоларкан киши; бундан ташқари, дам олиш соатлари ва бўш кунларингиз бўлади.
- Бўш кунлар?
- Ҳа.
- Қанақа кунлар?
- Туман тушган вақтларда.
- Ҳа, тўғри.
- Шунақа кунлар мен учун байрам. Шунда боққа тушаман-да, кўчат экаман, дарахтларни бутаб, силкитиб куртини тўқаман, хомток қиламан. Шу ахволда вақтнинг ўтганини билмай қоламан.
- Бу ерда кўпдан бери ишляпсизми?
- Ун йилдан буён. Беш йиллик штатдан ортиқ ишлаганимни ҳам қўшсак, роса ўн беш йил бўлади.
- Ёшингиз нечада?
- Эллик бешга кирдим.
- Пенсия олиш учун неча йил ишлаш керак?
- Эҳ, жаноб, йигирма беш йил.
- Пенсия қанча?
- Юз экю.
- Шўрлик инсон, – деди мингирлаб Монте-Кристо.
- Жаноб, нима дедингиз ҳозир? – сўради хизматчи.
- Булар жуда ғалати нарса экан, деяпман.
- Нима ғалати?

- Менга кўрсатган нарсаларингиз... Сиз сигналлардан ҳеч нима тушунмайсизми?
- Ҳеч нима.
- Тушунишга бирор марта уриниб кўрмадингизми?
- Йўқ, бунинг менга нима кераги бор?
- Ахир, ўзингизга тааллуқли сигналлар ҳам бўлиши мумкин-ку?
- Шубҳасиз.
- Бунисини тушунасизми?
- Бундай сигналлар ҳамиша бир хил бўлади.
- Уларнинг мазмуни нима?..
- «Ҳеч қанақа янгилик йўқ...», «Ҳозир бўшсиз»... ёки «Эртагача хайр»...
- Ҳа, бу беозор сигналлар, – деди граф. – Қаранг, мухбирингиз ҳаракатга келиб қолди, шекилли?
- Тўғри, раҳмат сизга, жаноб.
- У сизга нима деяпти? Сиз тушунадиган бирор нима деяптими?
- Ҳа, у мендан тайёрмисан, деб сўраяпти.
- Сиз жавоб беряпсизми?..
- Ўнг томондаги сигнал билан ҳа, тайёрман, деяпман, шу билан бир вақтда чап томондаги сигнал мухбирга ҳам тайёр бўлишни таклиф этяпти.
- Жуда боғлаб ясалган экан-да, – деди граф.
- Мана ҳозир кўрасиз, – деди чол ифтихор билан давом этиб, – беш дақиқадан сўнг гапира бошлайди.
- Демак, роса беш дақиқа вақтим бор экан-да, – деди Монте-Кристо, – бу менга керагидан ҳам ошиқ. Азизим, – деди граф, – битта савол берсам майлими?
- Марҳамат.
- Сиз боғдорчиликни севасизми?
- Жудаям...
- Бу йигирма фут майдонча урнига битта боғ ва икки десятина ер эгаси бўлсангиз хурсанд бўлармидингиз?
- Жаноб, қани энди шунча ерим бўлсайди, нақ жаннат қилиб юборардим.
- Минг франкка яшаш жуда оғир бўлса керак сизга?
- Нимасини айтасиз, жуда оғир, лекин бир амаллаб яшайман.

- Боғингиз ҳам жуда тор экан.
- Ҳақ гап, боғ жуда кичкина.
- Бунинг устига боғингизда зарарли курт-қумурсқа кўпайиб, экин-тикинни ҳароб қиляпти.
- Ҳа, бу бир балои азим бўлди.
- Айтинг-чи, агар мухбирингиз ўнг томондан сигнал бераётганда бирор дақиқа тескари қараб қолсангиз, нима бўлади?
- Мен унинг сигналларини кўрмай қоламан.
- Унда нима бўлади?
- Мен уларни такрорлаёлмай қоламан.
- Оқибати-чи?
- Эътиборсиз қараб, такрорламаганим учун менга жарима соладилар.
- Қанча?
- Юз франк.
- Йиллик маошнинг ўндан бир қисмини-я! Жуда бошлашаркан-да!
- Иложимиз қанча! – деди чол.
- Шундай воқеа бўлганмиди?
- Ҳа, бир сариқ атиргулни пайванд қилаётганимда шундай бўлганди.
- Мабодо сигналлардан бирортасини ўзгартирсангиз ёки ўрнига бошқа сигналларни юборсангиз-чи, унда нима бўлади?
- Унда бошқача бўлади, у ҳолда мени ишдан ҳайдаб, пенсиядан маҳрум этадилар.
- Уч юз франкдан-а?
- Ҳа, жаноб, бир юз экю. Мана шу сабабдан мен бундай ножўя ишни асло қилмайман.
- Ўн беш йиллик маошингизга тенг пул берсалар ҳам қилмайсизми? Ҳа, бир уйлаб кўринг-чи, ахир бу оз пул эмас-ку, тўғрими?
- Ўн беш минг франк-а?
- Ҳа.
- Жаноблари, мени ваҳимага соляпсиз-ку.
- Э, ваҳимага соладиган нима бор бунда.
- Жаноблари, мени васвасага солмоқчисиз, шекилли?
- Ҳа, топдингиз. Ахир ўн беш минг франк озмунча пул эмас.

– Жаноб, рухсат этинг, мухбирнинг ўнг томонига яхшилаб қараб олай.

– Аксинча, яхшиси у ёққа эмас, мана бу ёққа қаранг.

– Нима у?

– Ия? Ҳали сиз бунақасни кўрмаганмисиз?

– Қоғоз пул-ку!

– Ҳа, ҳақиқий қоғоз пул, ўн бешта.

– Кимники бу?

– Истасангиз сизники бўлади.

– Меники?! – деди хансираб хизматчи.

– Ҳа, бутунлай сизнинг шахсий мулкингиз бўлади.

– Жаноб, менинг мухбирим ўнг томондан сигнал беряпти.

– Э, қўяверинг, сигнал бераверсин.

– Жаноб, сиз мени ишдан чалғитдингиз! Энди менга жарима солишади.

– Жарима атиги юз франк бўлади, сизга мана бу ўн беш минг франкни олиш маъқул эмасми?

– Жаноб, менинг мухбирим ўнг томондан сигнал беравериб, тоқати тоқ бўлиб, ҳадеб сигнални такрорляпти.

– Унинг сигналларига қулоқ солманг, мана буларни олинг.

Граф бир даста пулни чолининг қўлига тутқазди.

– Шуни билиб қўйингки, бу ҳали ҳаммаси эмас, – деди Монте-Кристо. – Сиз ўн беш минг франк билан яшай олармидингиз.

– Бу ншим ҳам ўзимда қолади-да.

– Йўқ, сиз бу ишдан маҳрум бўласиз, чунки ҳозир сиз мухбир берган сигнални эмас, бошқа сигнал берасиз.

– Оҳ, жаноб, сиз менга нимани таклиф этмоқчисиз?

– Болаларча шўхлик.

– Мабодо мени бунга мажбур этмасалар-чи...

– Мен худди шунинг учун сизни мажбур этмоқчиман. Монте-Кристо шундай деди-да, чўнтагидан яна бир даста пул олди.

– Мана, яна ўн минг франк, – деди у, – қўлингиздаги билан йигирма беш минг бўлди. Беш минг сўмига дурустгина уй ва икки десятина ер сотиб оласиз. Қолган йигирма минг ҳар йили сизга минг франкдан даромад келтириб туради.

- Икки десятина бог!
- Ва минг сўм даромад!
- Э, Худойим, э, Худойим!
- Олинг буни!

Монте-Кристо ўн минг франкни зўрлаб хизматчининг кўлига тутқазди.

- Мен нима қилмоғим лозим?
- Бир арзимас нарса.
- Яъни, масалан.

– Мана бу сигналларни такрорлайсиз, бўлгани шу. Монте-Кристо чўнтагидан қоғоз олди, унда учта сигнал ва уларни қай тартибда бериш тўғрисидаги рақамлар ёзилган эди.

– Мана кўриб турибсизки, бу арзимаган вақтнинг олади, холос.

– Тўғри, бироқ...

– Шундан кейин ажойиб шафтолингиз ва умуман ҳамма истаган нарсаларингиз муҳайё бўлади.

Чол тузоққа илинди: ҳаяжондан қизариб-бўзариб тер босиб кетган чол граф берган учала сигнални бирин-кетин телеграфга бериб юборди. Боғбон мухбирнинг ўнг томондан қайта-қайта чақиривга кулоқ осмади, мухбир эса нима бўлаётганига тушунолмади шафтоли шайдоси бўлиб қолган чол ақдан озди шекилли, деб ўйлай бошлади.

Чол томондаги мухбир эса графнинг сигналларини битта қўймай такрорлади ва бу сигналларни ички ишлар министрлиги қабул қилиб олди.

– Мана энди сиз бойсиз, – деди Монте-Кристо.

– Ҳа, бой бўлиб қолдим, – деди чол. – бунинг азоби-чи?

– Азизим, менга қаранг, – деди Монте-Кристо, – виждон азобида қийналишингизни истамайман: онт ичиб айтаманки, сиз ҳеч кимсага зиён етказганингиз йўқ, фақат Тангри ҳақиқа савоб иш қилдингиз, холос.

Хизматчи қоғоз пулларни ушлаб кўрар, санар, гоҳ ранги ўчар, гоҳ қизариб-бўзарарди. Сўнг у сув ичмоқчи бўлиб ётоқхонасига югурди, бироқ сувга етолмай, ҳушидан кетиб йиқилди.

Телеграмма ички ишлар министрлигига етиб борганидан беш дақиқа ўтар-ўтмас Дебрэ извошни чақирди-да, Дангларникига от чоптирди.

– Эрингизда испан заёмининг облигациялари борми? – сўради у баронессадан.

– Бўлмаса-чи! Олти миллионга яқин.

– Айтинг: қанчага олсалар сотсин.

– Нега энди?

– Дон Карлос Буржадан қочиб, Испанияга қайтибди.

– Қаердан эшитдингиз буни?

– Уша ердан, – деди Дебрэ, – ҳамма воқеа менга маълум бўлиб турадиган жойдан.

Баронесса такрорламай, эри олдига югурди, эри эса югуриб даллол олдига борди-да, қанчага бўлса-да, дарҳол сотиш тўғрисида фармон берди.

Данглар заёмларини сота бошлаганини кўрганларидан сўнг, уша заҳоти испан облигацияларининг қиймати тушиб кетди.

Данглар беш юз минг франк зарар кўрди, аммо ҳамма облигациялардан қутулиб олди.

Кечқурун «Ахборот» да шундай хабар босилиб чиқди:

«Телеграф хабари.

Қирол Дон Карлос, унинг кетидан қаттиқ назорат ўрнатилганига қарамай, яширин суратда Буржадан чиқиб кетибди ва Каталония чегарасидан ўтиб, Испанияга қайтибди. Барселона исён кўтариб унинг томонига ўтибди».

Шу кеча ҳамма Дангларнинг шундай даҳшатли пайтда облигацияларини сотиб юборганлиги, бундан бор-йўғи беш юз минг франк зарар кўрган бўлса-да, ишни ўнглаб олганлиги ҳақида гапирар, унга қойил қоларди.

Ўз облигацияларини сотиб юбормаганлар ёки Данглардан сотиб олганлар эса хонавайрон бўлдик, деб тун бўйи мижджа қоқмай чиқди.

Эртасига «Расмий газета» да қуйидаги маълумот босилиб чиқди:

«Кеча «Ахборот» да Дон Карлоснинг Буржадан қочганлиги ва Барселонада исён кўтарилганлиги ҳақида босилган ахборот асоссиздир.

Қирол Дон Карлос Буржадан қочиб кетгани йўқ, яриморолда тинчлик ва осойишталик ҳукм сурмоқда.

Туман тушгани туфайли, телеграфнинг сигнаolini нотури тушуниш оқибатида шундай хатога йул кўйилган.

Облигацияларнинг қиймати бояги тушган рақамдан икки баробар кўтарилиб кетди. Данглар ҳаммаси бўлиб бир миллион франк зарар кўрди.

– Аммо, – дели Монте-Кристо Моррелга, Дангларни оғир мусибатга солган биржадаги воқеа тўғрисида хабар етиб келган пайтда у графнинг уйида ўтирган эди, – мен йиғирма беш минг франк билан шундай ажойиб нарса кашф этдимки, бунга жон деб юз минг франк берса ярзийди.

– Кашфиётингиз нимадан иборат экан? – сўради Максимилиан.

– Мен бир боғбонга унинг шафтолисига қирон келтираётган қуртдан қуққариш йўлини топиб бердим.

V. ШАРПАЛАР

Отёйдаги граф Монте-Кристога аталган ажойиб кошонанинг ташқи кўринишида ҳеч қанақа ҳашам, безак йуқ эди. Сабаби: хўжайиннинг ўзи сиртдан ҳеч нима ўзгартирилмасин, деб фармон берган эди. Ичкаридаги зеб-зийнатларни кўрган киши бунга ишонч ҳосил қиларди. Ҳақиқатан ҳам остонадан ичкарига қадам ташлашнинг билан манзара дарҳол бошқача бўлади-қолади.

Хоналарни бу қадар тезоблик билан жиҳозлашда Бертуччо ниҳоятда зўр ҳунар кўрсатди. Бир замонлар герцог Атенский Людовик XIV нинг кўзига хушук кўринган бутун бошли хиёбонни бир кечада текислаб ташлашга буйруқ бергани каби, Бертуччо уч кун ичида яп-яланг ҳовлини тўлдириб дарахт ўтказди. Мана энди гўзал, баланд шамшодлар, заранг дарахтлари қад кўтариб, уйга соя ташлаб турарди. Уйнинг олд томонида ўт босиб ётган пойтош урида юмшоқ гиламдек майсазор пайдо бўлди. Сув сепилганига анча вақт бўлса-да, майсалар устида томчилар ялтирарди.

Аслида бу ишларнинг ҳаммаси графнинг кўрсатмаси билан бажо келтирилди. Бертуччога тарҳни унинг ўзи тўзиб берди, тарҳда ҳатто қаерга қанча дарахт ўтқазиш, май-

сазорларнинг сатҳи ва шаклини қандай қилиб тузиш кераклиги чизиб берилганди.

Шундай қилиб, ҳовли тамом бошқача тусга кирди. Бертуччонинг ўзи ҳам кўм-кўк дарахтлар, майсазорларга ўралиб қолган кошонани танимай қолдим, дерди ҳалеб.

Иш бошқарувчи боғда ҳам баъзи нарсаларни ўзгартирмакчи бўлганди, аммо граф боғда ҳеч нимага тегма, деб буйруқ берди. Бертуччо бунинг ўрнига йўлкани, зинани гулларга тўлдириб юборди.

Иш бошқарувчи буйруқларни бошлаб бажо келтиришда ҳайратомуз қобилиятга эга эди, хўжайин ҳам кишини жондил билан хизмат қилишга мажбур этишда ундан қолишмасди. Йигирма йил кимсасиз харобага айланиб ётган, кечагина, замон ҳиди деб атаса жоиз бўладиган сассиқалаф исси анқиб ётган ҳовлига бир кун ичида файз кирди, хўжайиннинг дидига мос муаттар хид ва нур билан тўлди. Граф уйга кадам қўйиши билан китоблари ва яроғ-аслаҳаларига рўбарў келар, кўз олдида севикли суратлари пайдо бўлар, йўлкаларда эса содиқ кучуклари ва сайроқи қушлари пешвоз чиқиб кутиб олишарди: бутун ҳовли, бутун кошона гўё уйқудаги гўзал малика каби узоқ уйқудан уйғониб, гул-гул яшнади. Кўпдан бери биз учун азиз бўлиб келган ва ташлаб чиққанда ҳам юрагимизнинг бир парчасини қолдириб кетадиган ажойиб кошоналардан асло қолишмайдиган бўлиб қолди бу даргоҳ.

Ҳовлидаги хизматкорлардан айримлари ошхонада ва ҳозиргина тузатилган зиналарда бу уйда кўпдан буён истикомат қилаётган кишилардек чақчақлашиб ҳар томонга югуришар, бошқа бирлари извошлар рақамларига қараб қаторлатиб жойлаштирилган саройларда, кавшаниб турган отлар отбоқарларни кишнаб кутиб олаётган отхоналарда шод-хуррам; улар отлар билан айрим қароллар ўз хўжайинларига ҳам қилмайдиган такаллуф билан сўзлашардилар.

Кўтубхона иккала деворга такаб қўйилган жуфт катта-катта шкафга жойлашган бўлиб, унда икки минг жилдлик китоб териб қўйилганди, янгидан-янги романлар учун бутун бир бўлим ажратилган, кечагина келтирилган асарнинг заррин муқоваси ялтираб, жило бериб турарди.

Уининг рӯбарӯсида, кутубхона қаршисида улкан-улкан япон гулдонлари нодир ўсимликларга тўла ойнабанд гулхона, гулхона ўртасида ҳашаматли бильярд. Гўё ракиблар ўйинни яқинда тугатиб кетгандек, соққалар кўм-кўк мовут устида мудраб ётишарди.

Сеҳргар Бертуччо фақат бир хонага қўл урмади. Бу хона иккинчи қаватнинг чап бурчагига жойлашган бўлиб, унга асосий зинадан тўппа-тўғри кириб, махфий зинадан чиқиб кетиш мумкин. Бу хона олдидан қароллар қизиқсиниб ўтишар. Бертуччо эса унга яқинлашганда ваҳимага тушарди.

Граф соат роппа-роса бешда Али билан бирга Отейлдаги ҳовлисига келди. Бертуччо уни тоқати тоқ бўлиб кутаётганди. У графнинг мақтовларига сазовор бўламан деб умид қилар, тагин хўжайин қовоғидан қор ёғиб келса, унда нима бўлади, деб ҳам кўрқарди.

Монте-Кристо извошдан тушди-да, бутун ҳовлини, ўйни кўздан кечириб, боғни айланиб чиқди, бироқ чурқ этмади.

Фақат ўзининг қўлқўглиқ ётоқхонасига кирганда қизил тахтадан ясалган кичгина жавончани кўрсатиб сўз қотди:

– Бу фақат қўлқўплар кўйишга ярайди-да.

Бертуччо дарҳол жавоб қайтарди:

– Жуда тўғри айтдингиз, жаноб олийлари, очиб қаранг, унда чиндан ҳам қўлқўплардан бўлак ҳеч нарса йўқ.

Бошқа жавончаларда ҳам фақат граф ўйлаган нарсалар, яъни лиммо-лим тўла атир шишалар, сигаралар, қимматбаҳо буюмлар бор эди.

– Жуда соз! – деди пировардида граф. Атрофлагиларнинг ҳаммасига таъсири ниҳоятда улуғ ва кучли бу зотнинг мақтовидан боши осмонга етган Бертуччо қувониб чиқиб кетди.

Роппа-роса соат олтида дарвоза олдида от туёғининг товуши эшитилди. Ўз дулдулида суворилар капитани келган эди.

Монте-Кристо уни очик кўнгиллик билан эшик олдида жилмайиб кутиб олди.

– Аминманки, биринчи бўлиб мен келдим, – деди қичқириб Моррель, – бошқалар тўплангунча сиз билан танҳо ўтириб суҳбатлашмоқ учун атайлаб барвақт келдим. Жюли билан Эмманюель сизга кўпдан-кўп салом йўллашди. Кошо-

нангиз жуда ҳашамдор экан-ку! Граф, бир нарсани сўраб олайин сиздан: одамларингиз отимга яхши қараб туришармикин?

– Азизим Максимилиан, хотиржам бўлинг, улар уз ишига пухта.

– Биласизми, отни яхшилаб қашлаб, у ёқ-бу ёғини тозалаб қуйиш зарур. Унинг елдай учиб келганини бир кўрсайдингиз! Учар дулдулнинг худди ўзи!

– Бўлмасам-чи! Ахир баҳоси беш минг франк турадиган от шундай бўлмасинми! – деди Монте-Кристо ўз ўғли билан гаплашаётган отанинг сўзи охангида.

– Унга раҳмингиз келяптими? – сўради илжайиб Моррель.

– Меними? Худо сакласин! – жавоб қилди граф. – Асло! Аксинча, от ёмон чиққанда ачинардим.

– Бу шу қадар ажойиб отки, ҳатто бу соҳада Францияда ном чиқарган Шато-Рено ва министрликдаги араб отларини миниб юрган Дебрэ ҳам ҳозир менинг кетимдан югурадиган бўлиб қолишди, ҳамиша орқада қолиб, отлари соатига фақат олти пьедан ортик чополмайдиган баронесса Данглар эса улардан ҳам кейинда қолди.

– Демак, улар ҳозир келишаркан-да бу ерга? – сўради Монте-Кристо.

– Ҳа, ана келишди.

Дарҳақиқат, дарвоза ланг очилди-да, остонада яғринини кўпик босиб кетган икки от қўшиқлик извош ва икки сувори пайдо бўлди. Извош ҳалиги отлиқлар кузатувида дарвозадан утиб, бурилди-да, зина қаршисида тўхтади.

Дебрэ ирғиб отдан тушиб, извош эшигини очди-да, баронессага қўл узатди, хоним эса извошдан тушаётиб шундай бир ҳаракат қилдики, буни Монте-Кристордан бошқа ҳеч ким курмади, пайкамади. Графнинг ўткир, зийрак назаридан ҳеч нарса четда қолмасди! Баронесса ҳалиги «сирли» ҳаракати орасида бир хатни астагина министрлик саркотибининг қўлига узатди. Монте-Кристо буни ҳам кўриб турган эди.

Хотини кетидан банкир чиқди. Унинг рангидан қон қочган, извошдан эмас, гўрдан чиқиб келаётган мурданинг худди ўзи эди.

Данглар хоним тезда ҳовлини, остонани, пештокни кўздан кечириб чиқди, бунинг сирини фақат Монте-Кристо биларди. Сўнгра баронесса юрагини сиқиб турган хаяжонни зўрға босдида (бу хаяжон унинг юзида акс этиши керак эди, бироқ бу юз без бўлиб қотиб қолган), зинадан юқорига қадам қўяр экан, Моррелга мурожаат қилди:

– Жаноб, агар сиз маним дўстим бўлганингизда, отингизни сотмайсизми, деб сўрардим.

Моррелнинг юзида ясама табассум пайдо бўлди, у «илтимос, мени бу ўнғайсиз ҳолатдан ҳалос этинг», дегандек Монте-Кристога қаради.

Граф унинг мақсадини англади.

– Э-э, хоним, – деди у, – нега бу саволни менга бермадингиз?

– Сизга иши тушганда, – деди унга жавобан баронесса, – бирор истак изҳор қилишга ҳуқуқинг йўқ, деб хис қилади одам ўзини, чунки унда истагинг албатта бажо келтирилади. Шу сабабдан мен жаноб Моррелга мурожаат қилдим.

– Афсус, – деди граф, – менимча, жаноб Моррель отини сотолмайди, чунки бу от унинг ор-номуси.

– Нега энди?

– У медеани ярим йил миниб ўргатиш ҳақида гаров боғлашган. Биласизми, баронесса, агар у отни қўлдан чиқариб юборса, ютқазди ва бунинг устига яна уни қўрқоқ экан, деб мазах қилишади. Сипоҳийлар капитани эса, менимча, замонамизнинг энг улуғ зодагонларидан, шунинг учун ҳам ўзи ҳақида бу каби миш-мишлар тарқалишини асло истамайди.

– Мана, эшитдингизми, баронесса, – деди Моррель ва графга қараб самимий жилмайиб қўйди.

– Бунинг устига, – деди Данглар зўрға илжайиб, – отларингиз кўп-ку.

Данглар хоним ўзини эрининг бу сўзларини эшитмаганга солди ва ҳеч нима демади. Хоним ҳеч вақт бунақа пичингларни кўтаролмасди, бироқ бу гал унинг индамаганлигига ёшлар ҳайрон қолишди.

Монте-Кристо олатдан ташқари итоаткорликдан дарак берувчи бу суқунатни кўриб илжайиб қўйди-да, баронессага иккита улкан хитой чинни гулдонини курсатди, гулдон-

ларда буралиб-буралиб ўсган баланд бўйли ажойиб денгиз ўсимлиги бор эди. Бу гиёҳларни фақат табиатнинг ўзигина мана шундай қудратли, рангдор қилиб ярата олса керак.

Баронесса жуда қойил қолди.

– Бу гулдонларга Тюильридан каштан дарахтларини келтириб ўтказса бўларкан! – деди у. – Бу улкан гулдонларни қандай қилиб қўйишган экан?

– Хоним, – деди Монте-Кристо, – ахир кичкина ҳайкалча ни ясашдан бошқани билмайдиган бизлар бу саволингизга жавоб беришга ожизмиз. Бу бўлак асрлар маҳсули, баъзи жиҳатдан олганда ер ва денгиз даҳоларининг ижоди.

– Ҳали шундай денг? Тахминан қайси даврга тўғри келади?

– Мен буни билмайман, қандайдир хитой подшоси маҳсус қўйиш, қуйдириш печи қўришга фармон берган деган гапни эшитганим бор, ана ўша печда мана шунақа гулдонлардан ўн иккитасини қўйиб, пиширган эканлар. Иккитаси оловда ёрилиб кетибди, ўнтасини уч юз саржин келадиган денгиз тагига туширишибди. Денгиз эса ундан нима талаб қилаётганларини билиб, гулдонларни ўз гиёҳлари билан роса ўраб, зийнат берибди, ўймакорлик қилибди; ниҳоятда чуқур денгиз тагида буларнинг ҳаммасини икки юз йил роса бошлаб бир-бирига улаштирибди, бироқ бу тажрибани ўтказмоқчи бўлган подшони инқилоб тўнтариб ташлабди, ундан фақат гулдонлар пиширилиб, денгиз тагига туширилган, деган бир парча хат қолган эди. Икки юз йилдан сўнг шу хатни топиб олишибди-да, гулдонларни денгиздан олишга қарор қилишибди. Ғаввослар маҳсус кийимлар кийиб, кўрфаз тагидан гулдонларни ахтара бошлашибди. Аммо ўнта гулдондан фақат учтасини топишибди, қолганлари эса синиб кетган экан. Мен бу гулдонларни севаман, баъзан, фақат ғаввосларгина кўра оладиган бесўнақай, баҳайбат маҳлуқлар бу гулдонлар ичига совуқ назар ташлаган ва беҳисоб балиқлар кириб, душманларнинг таъқибидан яширинган бўлса керак, деб фараз қиламан.

Шу вақт нодир нарсаларни унчалик хуш кўрмайдиган Данглар ажойиб померанц дарахтининг барглларини беихтиёр юлаверди, уни тамом қилиб, кактусга ўтди, аммо кактус банкирнинг қўлига тиканини санчиб олди.

У сесканиб тушди-да, худди уйқудан уйғонгандек қузларини ишкалади.

– Барон, – деди унга илжаииб Монте-Кристо, – тасвирий санъат мухлиси ва ажойиб санъат асарлари соҳиби бўлмиш жанобларига уз суратларимни мактаб кўрсатишга журъат этолмайман. Бироқ шундай бўлса-да, мана, марҳамат қилинг. Гоббемунинг икки адабий асари, Пауль Поттернинг, Мириснинг асари, мана бу иккиси Герарда Доуники, мана Рафаэль, Ван-Дейк, Сурбаранники, анави иккитаси эса Мурильонинг улмас асари.

– Кечирасиз! – деди Дебрэ. – Мана бу Гоббемуники, мен буни биламан.

– Ростдан-а?

– Ҳа, буни музейга сотиб олишга таклиф қилишган эди.

– Билишимча, музейда Гоббемунинг битта ҳам сурати йўқ бўлса керак, тўғрими? – деди Монте-Кристо.

– Тўғри, йўқ, бироқ шунга қарамай, музей буни сотиб олмади.

– Нега? – суради Шато-Рено.

– Жуда солдасиз-да, нега буларди, ҳукуматнинг буни сотиб олишга пули йўқ-да!

– Узр! – деди Шато-Рено. – Мен бу гапни саккиз йилдан буён ҳар куни эшитаману, лекин қулоғимга эриш туюлади.

– Вакт-соати келиб, кўникиб қоларсиз, – деди Дебрэ.

– Йўқ, асло кўниколмасам керак, – жавоб қилди Шато-Рено.

– Майор Бартоломео Кавальканти, виконт Андреа Кавальканти ташриф буюрдилар! – деди Батистен кириб.

Оқ оралаган сокол-муйлови дид билан олинган, бунида ҳозиргина дукондан олган узун йилтироқ ипак галстук, эғнида уч юлдуз ва бешта хоч тақилган кийимда майор Кавальканти (бизга таниш меҳрибон ота!) гердайиб кириб келди.

Унинг ёнида башанг кийинган, лабларида кулги Андреа Кавальканти. Яъни бизга таниш, ҳурматли уғил.

Моррель, Дебрэ ва Шато-Рено узаро гап бошлашди: улар гоҳ отага, гоҳ уғилга қарашар, уз-узидан эса кўпроқ уғлига кўз тикиб, унга эътибор беришарди.

– Кавальканти! – деди хитоб қилиб Дебрэ.

– Бу охангдор ном экан-да! – деди Моррель.

– Ҳақ гап, – деди Шато-Рено. – Италиянлар ном қўйишга жуда уста бўлишади, аммо уст-бош танлашда дидлари унчалик эмас.

– Айбситяпсиз, Шато-Рено, – деди эътироз билдириб Дебрэ, – унинг костюми қойиллатиб тикилган ва янги.

– Менга ана шуниси ёқмади-да. Бу жаноб худди шу бугун умрида биринчи марта янги костюм кийганга ўхшайди.

– Бу жаноблар ким ўзи? – сўради Данглар Монте-Кристо-дан.

– Эшитдингиз-ку ҳозир: Кавалькантилар.

– Бу фақат ном, менга бу бирор нарса англамайди.

– Ҳа, айтмоқчи, сиз биз итальян аспоздалари унвонлари билан таниш эмассиз, «Кавальканти» – итальянча тўра, мансабдор дегани.

– Давлатмандми? – сўради банк эгаси.

– Ҳисобсиз мол-дунё эгаси.

– Касб-кори нима?

– Мол-дунёни совуриб адо қилишмоқчи-ю, бироқ тугамаяпти. Айтмоқчи, улар сизнинг банкингизга аккредитив олишган. Бундан уч кун олдин меникига келишганда шундай дейишди. Мен сизни деб уларни таклиф қилдим. Улар билан сизни таништириб қўяман.

– Чамамда, улар француз тилида жуда эркин гаплашяпти, – деди Данглар.

– Уғли Франциянинг жанубида, Марселда ёки унинг атрофидаги қандайдир коллежда тарбияланган. Ҳозир унинг кайфи чоғ.

– Нимадан завқланаркан? – сўради баронесса.

– Француз жононлардан, хоним. У албатта парижлик ойимчага уйланмоқчи.

– Мана бу хом хаёлни қаранг? – деди Данглар елкасини қисиб.

Данглар хоним эрига шунақанги ўқрайиб қарадики, бошқа вақтда бўлганда роса тўполон кўтарарди, лекин бу гал ҳам гинг демади.

– Бугун бароннинг кайфи бузук кўринадими, – деди Монте-Кристо Данглар хонимга, – ёки уни министр этиб тайинлашни истамаяптиларми?

– Билишимча, уни амалга миндирмоқчи эмаслар ҳозирча. Чамамда, у биржада юткизиб қўйди, бунинг аламини кимдан олишни билмай юрипти.

– Жаноб де Вильфор ва Вильфор хоним ташриф буюрдилар! – эълон қилди Батистен.

Қироллик прокурори рафикаси билан кириб келди.

Вильфор узини босишга ҳар қанча уринмасин, хаяжонга тушгани кўриниб турарди. Монте-Кристо унинг қўлини сиқаётганда Вильфорни титроқ босаётганини сизди.

Ҳақиқатан ҳам фақат аёллар айёрликнинг удасидан чиқа олади, – деган фикрни хаёлидан ўтказди Монте-Кристо Данглар хонимга назар ташлаб. – Бу хоним эса ҳеч нима ни билмагандек, қироллик прокурори билан илжайиб ва унинг рафикаси билан эса упишиб сўрашишди-я.

Салом-аликдан сўнг граф шу пайтгача буфетда банд бўлган Бертуччонинг қўшни чоғроққина меҳмонхонага ўтганини кўриб қолди-да, унинг ёнига чиқди.

– Нима керак бўлиб қолди сизга, Бертуччо? – сўради у.

– Жаноби олийлари, меҳмонлар нечталигини айтмадилар-ку.

– Ҳа, тўғри.

– Неча кишига мўлжаллаб тузайлик?

– Ўзингиз ҳисоблаб кўра қолинг.

– Ҳамма келиб бўлдими, жаноби олийлари?

– Ҳа.

Бертуччо қия очик эшикдан меҳмонлар турган хонага қаради.

Монте-Кристо унга кўзларини ўқдек тикиб турарди.

– Ё, Парвардигор! – хитоб қилди Бертуччо.

– Нима гап ўзи? – сўради граф.

– Анави хотин!.. Уша хотин!..

– Қайсиниси?

– Оқ кўнлакли ва ҳамма ёғига брильянтлар тақиб олган малла сочили!..

– Данглар хонимми?

– Отини билманман, жаноб, ўша хотин, худди ўшанинг ўзи.

– Нима, ким у?

– Боғда бўлган ўша хотин! Иккиқат хотин!.. Ушанда кутиб турган ўйнаш аёл худди шунинг ўзи...

Бертуччонинг қути учиб, сочлари тиккайиб, серрайиб қолди.

– Кимни кутиб турганди?

Бертуччо, Макбет Банкони кўрсатгандай, бармоқлари билан Вильфорни кўрсатди.

– Э, Худо! – деди зўрға овоз чиқариб. – Кўрдингизми?

– Нимани? Кимни?

– Анавини?

– Хув анавиними? Қироллик прокурори жаноб Вильфорними? Ҳа, кўриб турибман.

– Демак, ўшанда мен бу зотни ўлдирмаган эканман-да!

– Менга қаранг, азизим Бертуччо, назаримда, эсингизни еб қўнганга ўхшайсиз? – деди граф.

– Демак, у ўлмаган экан-да!

– Йўқ! Улгани йўқ! Кўриб турибсизки, соппа-соғ. Сиз хан-жарни чап биқинидан олтинчи қовурғаси билан еттинчи қовурғаси ўртасига (замондошларимиз шундай қилишадик) эмас, ундан сал настга ёки сал юқорироғига урган экансиз-да; биласизки, судьяларнинг жони қаттиқ бўлади. Ҳақиқатан ҳам менга ўшанда айтганларингизнинг ҳаммаси уйдирма, васваса гаплар экан-да. Келинг, ўзингизни босиб олинг-да, меҳмонларни бир санаб чиқинг, жаноб де Вильфор ва Вильфор хоним – икки, жаноб Данглар ва Данглар хоним билан – тўрт, Шато-Рено, Дебрэ, Моррель бу учаласини қўшсак еттита бўлади, майор Бартоломео Кавальканти билан саккиз.

– Саккиз, – деди такрорлаб Бертуччо.

– Э-э, тўхтанг! Тўхтанг! Жин урсин, қаёққа шошиляйсиз, ахир! Меҳмонлардан биттасини санамадингиз-ку! Бир оз чап томонга қаранг. Хув анаву томонга... Мадонна Мурильюга қараб турган қора камзулли Андреа Кавальканти деган йингитчани кўрдингизми. Ана, ўгирилди. Бу гап Бертуччо нақ бўлмаса қичқириб юборай деди, бироқ Монте-Кристонинг тикилиб турганини кўриб миқ этмади.

– Бенедетто! – эшитилар-эшитилмас пичирлади у – Ё, қудратингдан!

– Соат етти яримга занг уряпти, жаноб Бертуччо, – деди жиддият билан граф, – шу вақтда овқат сузилиши керак, деган эдим. Биласизки, мен кутишни ёмон кўраман.

Шундай деди-да, Монте-Кристо меҳмонхонага қайтди, бу ерда мезбонни кутиб туришган эди. Бертуччо деворга таяниб ошхонага чиқиб кетди. Беш дақиқадан сўнг меҳмонхонанинг иккала эшиги ланг очилди. Остонада пайдо бўлган Бертуччо Шантильидаги Вателя⁵ сингари ўзини куч билан босиб олди-да, эълон қилди:

– Жаноби олийлари, овқат сузилди! Монте-Кристо Вильфор хонимга қўлини узатди.

– Жаноб де Вильфор, – деди у, – илтимос, Данглар хонимнинг қўлигидан олсангиз.

Вильфор итоат қилди, ҳамма ошхонага ўтди.

VI. ЗИЁФАТ

Ҳамма меҳмонлар бир хил ҳис-туйғу билан бораётганлиги мутлақо аён. Улар бу кошонага қандай куч бизни тўпланишга мажбур қилди, деб ҳайрон бўлишар ва баъзилар бу чакки иш бўлди, деб бир оз ташвишланарди.

Шу ўртада граф билан танишиш кўпга чўзилмагани, унинг ғалати ва сўққабош ҳаёт кечириши, ҳеч кимга маълум бўлмаган беҳисоб бойлиги эркакларни эҳтиёт бўлишга, аёлларни эса кутиб оладиган бирорта бека бўлмаган бу хонадонга қадам ранжида этишга тўсиқ бўлиши керак эди. Аммо эркаклар эҳтиёткорлик қонунини, аёллар эса одоб сақлаш қоидаларини бир чеккага йиғиштириб қўйишди, кучли қизиқиш ҳисси бошқа ҳамма ҳиссиётлардан устун келди.

Ҳатто ота-бола Кавалькантилар ҳам, биринчиси ўта тақабурлигига, иккинчиси эса шилқимлигига қарамай, маслак-мақсади номаълум бу зотни уйида мутлақо нотаниш одамлар билан бирга бўлиб қолишганидан хавотиранаётгани сезилиб турарди.

Монте-Кристонинг илтимосига биноан Вильфор қўл узатаётганини кўртан Данглар хоним беихтиёр бир сесканиб тушди, баронессанинг қўли унинг устида турганида Виль-

⁵ Шахзода Конденинг бош официанти, қирол столига буюрилган балиқ кечикканни кўриб кўксига шамшир урган эди.

форнинг олтин гардишли кўзойнак таққан кўзлари хира тортгандек бўлди.

Бу ердагилар кечмиш ҳис-ҳаяжон белгиларидан бирортаси ҳам графнинг назар-эътиборидан четда қолмасди, бу зотларнинг бир-бири билан муносабатда бўлишнинг биргина ўзи ҳам қузатувчи учун ниҳоятда зўр аҳамиятга эга эди.

Вильфорнинг ўнг томонига Данглар хоним, чап томонига Моррель ўтирди. Граф эса Вильфор хоним билан Данглар ўртасига ўтирди. Қолган жойларни ота-бола Кавалькантилар ўртасида ўтирган Дебрэ Вильфор хоним билан Моррель ўртасида ўтирган Шато-Рено эгаллади!

Зиёфат жуда қуюқ бўлди. Монте-Кристонинг нияти Париждаги бутун одатларни бекор қилиб, меҳмонларнинг иштаҳасидан кўра кўпроқ қизиқишларини қондириш эди. Меҳмонларга шарқча зиёфат, шарқча бўлганда ҳам фақат араб сеҳргарларига хос зиёфат берилаётган эди.

Хитой гулдонлари ва япон чинни идишлари жаҳоннинг турли томонидан Европага янги узилгандек етиб келиши мумкин бўлган барча мева-чевалар билан тўлдириб ташланганди. Камёб қуш гўштлари, кумуш идишларга терилган катта-катта балиқлар, Архипелак, Кичик Оснё ва Жанубий Африканинг қимматбаҳо идишларидаги винолар Париж тақводорларининг кўзларини қамаштириб юборди. Бу зотлар, ўн кишилик зиёфат фақат Клеопатра каби марварид ютилганда ёки Лоренцо Медичи каби эритилган олтин ичган тақдирдагина минг луддорга тушиши мумкин, деб ўйлашарди.

Монте-Кристо ҳамма ҳайратда қолганини кўриб қўлди ва ўзича ҳазил қилган бўлди.

– Жаноблар, – деди у, – фаровонликнинг маълум поғонасида фақат маъмурчилик, исрофгарчилик заруратга айланиб қолади. Бу фикрга яна қўшимча қилайлик. Мўъжиза деган нарса нима ўзи? Ақлимиз бовар этмаган нарсани мўъжиза деймиз. Биз кўпроқ нимани орзу қиламиз? Қурбимиз етмаган нарсани. Мен бутун ҳаётимни кўринмайдиган нарсани кўришга, киши қурби етмаган нарсага эришиш йўлига бағишлаганман. Бунга икки йўл билан – пул ва ирода билан эришаман. Мен ўз мақсадимга эришмоқ учун сиз,

жаноб Данглар, темир йўл қураётганда, сиз, жаноб де Вильфор, кишига ўлим жазоси талаб қилаётганда, сиз, жаноб Дебрэ, бирорта мамлакатнинг танобини тортаётганда, сиз, жаноб Шато-Рено, жононга яхши кўринмоқчи бўлиб турганда, сиз, Моррель, ҳеч кимга бўй бермайдиган отнинг жиловини тортиб қўяётганда қанчалик қатъият, қанчалик сабот-матонат кўрсатсангиз, мен ҳам шунчалик қатъият билан, сабот билан ҳаракат қиламан. Мисол учун мана бу икки балиқни олайлик: биттаси Санкт-Петербургдан эллик лье нарида туғилган, иккинчиси Неаполдан беш лье берида туғилган, ахир бу икки балиқни битта лиқобчага солиб, бир-бирига қўшиб қўйиш завқли эмасми?

– Бу қанақа балиқ экан ўзи? – сўради Данглар.

– Мана, Шато-Ренони олайлик, у Россияда яшаган, бу балиқлардан бирининг номини у айтиб беради еизга. – жавоб қилди Монте-Кристо. – Майор Кавальканти эса италиян, у эса иккинчи балиқнинг номини айтиб беради.

– Мана бу, – деди Шато-Рено, – менимча стерлядь деган балиқ.

– Худди ўзи.

– Буниси, – деди Кавальканти, – адашмасам, илонбалиқ.

– Тўғри илонбалиқ. Энди, барон, бу балиқларни қаерда овлашади, деб сўранг, қани, қандай жавоб оларкансиз.

– Стерлядларни Волга дарёсида овлайдилар, – жавоб қилди Шато-Рено.

– Мен, – деди Кавальканти, – илонбалиқларнинг бундай каттаси Фузаро кўлидан бошқа ерда бўлади, деганларини асти эшитмаганман.

– Чиндан ҳам, буниси Волгадан, мана буниси Фузаро кўлидан келган.

– Бундай бўлиши мумкин эмас, – деди меҳмонларнинг ҳаммаси бир овоздан.

– Мана, мана шуниси завқлантиради мени, – деди Монте-Кристо, – Мен *suppletor impossidilium*⁶ Перон сингарни, топиб бўлмайдиган нарсаларни ахтараман, ахир сиз ҳам завқланияпсиз-ку бундан, булар аслида олабуға ёки сулай-

⁶ Топиб бўлмайдиган нарсаларни ахтарувчи (лот.).

мон баликка қараганда яхши бўлмаса-да, сизга жуда-жуда ажойиб кўриняпти-ку! Бунга сабаб шуки, сиз буларни топиш мумкин эмас, деб ўйлайсиз, аммо топиш мумкин экан-ку.

– Ҳўш, бу балиқларни Парижга қандай қилиб олиб келишди?

– Бу жуда осон иш. Буларни катта бочкаларда келтиришди. бочкалардан бири дарё гиёҳларидан, иккинчиси эса қамиш ва қўл ўтларидан ясалган, уларни махсус соябон аравада олиб келишди. Стерлядь ўн икки кун, илонбалиқ эса саккиз кун сақланди. Ошпазимнинг қўлига тушганда иккаласи ҳам тирик эди. Ошпаз бирини сутга солиб, иккинчисини винога солиб саранжомлаб қўя қолди. Ишоняписизми сиз бунга, Данглар?

– Қайдам, ростини айтсам, ишонгим келмаяпти, – деди Данглар зўрға илжайиб.

– Батистен, – деди Монте-Кристо, – айтинг, бу балиқлардан яна биттасидан олиб келишсин, биласизми, иккинчи бочкадаги тиригидан.

Данглар ҳайрон бўлиб қолди, бошқалар эса чапак чаплиб юборишди.

Тўрт хизматкор сув бетини ўтлар босиб кетган бочкаларни кўтариб киришди, иккала бочкада ҳам стол устидагига ўхшаган балиқлар питирлаб ётарди.

– Балиқларнинг ҳар бир туридан нега иккитадан келтиришди? – сўради Данглар.

– Шундай қилмасак улардан биттаси ухлаб қолиши мумкин эди, – деди жўнгина қилиб Монте-Кристо.

– Дарҳақиқат, сиз жуда ажойиб одам экансиз-ку! – деди Данглар, – файласуфлар нима деса деяверсин, аммо бойбадавлат бўлиш яхши-да.

– Қашфиётчи бўлиш ундан ҳам яхши, – қўшимча қилди Данглар хоним.

– Азизим баронесса, иқроп бўлишим керакки, бу менинг қашфиётим эмас. Бу римликларда расм бўлган одат. Плинийнинг маълумотига қараганда, *tulus* деган балиқларни Остиядан Римга қуллар галма-гал бошларида кўтариб келишаркан. Унинг ёзишига қараганда, бу дорада, экан. Бу балиқни тириклайин олиб келишнинг ўзи мартаба, ўлими

эса бир томошадек гап экан. Ухлаганда у худди сунаётган камалак сингари тусини бир неча бор узгартираркан. Шундан сунг уни ошхонага жунатишаркан. Шундай улим топиш унинг учун буюк фазилат эди.

– Ха, – деди Дебрэ, – аммо Остия билан Рим уртасидаги масофа саккиз льедан ошиқ эмас-да.

– Бу хақ гап, – жавоб килди Монте-Кристо, – Аммо Лукулладан бир минг саккиз юз йил кейин дунёга келсангу, ундан утиб кетолмасанг, нима деб мактанасан?

Иккала Кавальканти бир-бирига бақрайиб қолишди, одоб сақлаб чурк этишмади.

– Ажаб савдолар, – деди Шато-Рено, – бироқ мени ҳаммадан купроқ хайратда қолдираётган нарса фармонларингизнинг жуда тезлик билан бажарилиши. Граф, ахир бу уйни сотиб олганингизга беш-олти кундан ошиқ вақт утгани йуқ-ку, тугримми?

– Тугри, – деди Монте-Кристо.

– Аминманки, шу бир хафта ичида бу кошона буткул узгариб кетди. Адашмасам, унинг эшиги ҳам бошқа томонда эди, ховли эса шағал ётқизилган куруқ сахндан иборат эди, хозир эса гул-дарахтлар барқ уриб ўсиб ётган оромгоҳга айланди.

– Шунақа, – деди Монте-Кристо. – Мен кум-кук майсазорлар, соя-салқин жоиларни севаман.

– Ростданам, – деди Вильфор хоним, – илгари ховлига куча томондаги дарвозадан кириларди, мени ҳалокатдан сақлаб қолинган куни ҳам кучадан тугри ховлига олиб кирганлигингиз эсимда.

– Тугри, хоним, – деди Монте-Кристо, – бироқ девордан Булон урмонини куриб туралиган эшик қурдирсам, дуруст булар деб шундай килдирдим.

– Тўрт кун ичида-я! – деди Моррель. – Бу ҳеч ақл бовар килмайдиган мўъжиза-ку!

– Ҳақиқатан, – деди Шато-Рено, – тўрт кун ичида эски уй урнига батамом янги уй куриш мўъжизага ўхшайди. Бу жуда кўхна, шу билан бирга хувиллаган кошона эди. Бундан икки ёки уч йил муқалдам маркиз де Сен-Меран бу уйни сотмоқчи булганда онам мени куриб кел, деб юборгани эсимда.

– Маркиз де Сен-Меран дедингизми? – деди де Вильфор хоним. – Ҳали бу уй авваллари маркиз де-Сен-Меранга қарашлимиди?

– Шундай бўлса керак, – жавоб қилди Монте-Кристо.

– Нега шундай бўлса керак, деяпсиз? Бу уйни кимдан сотиб олганингизни ҳали билмайсизми?

– Тўғриси айтсам, билмайман, бу ишларнинг ҳаммасини иш бошқарувчим бажарган.

– Ҳақиқатда бу уй ўн йилдан бери ҳувиллаб ётарди, – деди Шато-Рено. – Унинг ҳамшиша қулф эшикларини, тақат-так берк деразаларини, ўт босиб кетган ховлини кўрганда кишининг таъби хира бўлиб кетарди. Агарда бу уй қирол прокурорининг қайнатасига қарашли бўлмаганда, бунга бир вақтлар жуда оғир жинойтлар содир бўлган жой деб, лаънатлар ўқиш мумкин бўларди.

Ажиб вино қуйилган қадахлардан бирортасига хануз қул теккизмай ўтирган Вильфор тўғри келганини даст қутарди-да, сипқорди.

Монте-Кристо бир дақиқа жим бўлди, сўнг у Шато-Рено сўзларидан кейинги сукунатда деди:

– Ажабо, барон, тўғри айтдингиз, бу уйга биринчи қадам қўйганда, шундай фикр менинг хаёлимдан ҳам ўтган эди. Бу уй менга худди машъум даргоҳдек кўринди, агар иш бошқарувчим ишни олдиндан битириб қўймаганида мен буни асло сотиб олмаган бўлардим. Афтидан, бу фирибгар нота-риусдан бир оз пора олганга ўхшайди.

– Эҳтимол, – деди жилмайишга урниниб Вильфор, – бироқ амин бўлингки, бу сотиш-олиш ишига мен асло аралашган эмасман. Маркиз де Сен-Меран неварасининг қалинидан бир қисми ҳисобланган бу ховлини сотиб юбориш керак, деган эди, йўқса бу уй шу аҳволда ётаверса, яна уч-тўрт йилдан кейин хонавайрон бўлиб кетарди.

Бу гал Моррелнинг ранги ўчди.

– Менга айниқса, – сўзида давом этди Монте-Кристо, – кўринишда шунчаки олдий кўринган ҳалиги қизил пардага уралган хона, нечундир, назаримда, чидаб бўлмайдиган даражада ваҳимали кўринди.

– Нега энди? – сўради Дебрэ. – Нега ваҳимали?

– Киши қалбида пайдо бўлган ғайри ихтиёрий туйғулар сабабини қандаи қилиб билади? – деди Монте-Кристо, – одамнинг кўнглини бирдан ғаш қиладиган жойлар йўқ дейсизми? Нега шундай бўлишини ўзинг ҳам билмайсан, балки хотираларнинг чувалашиб кетиши, бизни ҳозирги турган жойимизга асло дахли йўқ бошқа даврлар, бошқа жойларга олиб кетадиган бемаъни ўй-хаёллар бунга сабабчилар... Бу маркиза де Ганж⁷ ёки Дездемонанинг хонасига ўхшаганлиги мени ҳайратда қолдирди. Овқатланиб бўлайлик, сўнг истасангиз, боққа чиқиб қаҳва ичиш олдидан мен сизга ўша хонани кўрсатаман.

Монте-Кристо меҳмонларига саволомуз назар ташлади. Вильфор хоним ўрнидан турди, Монте-Кристо ҳам кўзгалди, сўнг ҳамма уларга эргашиди.

Вильфор билан Данглар хоним худди ўриндиққа қоқиб қўйилгандек қимир этишолмади. Улар чурқ этишмас, ваҳима босиб, аъзойи бадани музлаб қотиб қолган эди.

– Эшитдингизми? – деди Данглар хоним. – Бориш керак, – деди Вильфор ўрнидан туриб, хонимга кўлини чўзаркан.

Меҳмонлар қизикиб, унинг ҳар томонига тарқалиб кетишди, улар биргина хонани эмас, Монте-Кристо вайронани саройга айлантирган бу кошонанинг ҳамма хоналарини кўрмоқчи бўлиб ланг очик эшикларга ўзларини уришди. Монте-Кристо кейинда қолган икки меҳмонни кутиб турди, улар ошхонадан чиққанда илжайида, меҳмонлар кетидан йўл олди. Агар меҳмонлар унинг жилмайиши маъносини англаганларида, ҳозир бораётган хонадагидан баттарок ваҳимага тушган бўлардилар.

Меҳмонлар биноларни томоша қила бошлашди. Улар шарқчасига жиҳозланган, каравот ўрнида диванлар, улар устида ёстиқлар, мебель ўрнида трубка, яроғ-аслаҳалар қўйилган ётоқхоналарни, қадимги мўйқалам усталарининг энг нодир суратлари осифлиқ, ажойиб хитой матолари тўтилган махсус меҳмонхоналарни завқ билан томоша қилиб, ниҳоят бояги хонага келишди.

⁷ Маркиза де Гаяж 1667 йили эрининг инилари, жазмани ва аббат де Гана томонидан ваҳшийларча ўлдирилган эди.

Қоронғи тушиб қолганлигига қарамай, ҳали чироқ ёқилмаганлигини, бошқа хоналар сингари янғидан безатилмай, эскича қолдирилганлигини ҳисобга олмаганда, бу хонада ғайри табиий ҳеч нарса йўқ эди.

– Ростданам бу хона жуда ваҳимали экан, – деди хитоб қилиб Вильфор хоним.

Данглар хоним бир нима демоқчи бўлиб ғудранди-ю, аммо унинг сўзларини ҳеч ким эшитмади.

Меҳмонлар бу қизил хонада ҳақиқатан ҳам биронта муд- хиш нарса бўлса керак, деган фикрни хаёлларидан ўтка- зишди.

– Айтганим тўғри чиқдими? – деди Монте-Кристо – Мана бу каравотнинг ажиб туришини қаранг! Деворга ёпишти- рилган гулқоғоз ҳам қайғули – худди қонга бўялганга ўхшай- ди! Мана бу икки суратга қаранг, захла ранги ўчиб кетиб- ди! Уларнинг қонсиз, кўкариб кетган лаблари ва ваҳима босган кўзлари «ҳа, биз кўрдик!» деб турганга ўхшамайди- ми?

Вильфорнинг ранги мурдадек оқариб кетди, Данглар хонимнинг эса тинка-мадори қуриб, печь олдидаги курси- га чўкди.

– Эрмина, – деди жилмайиб де Вильфор хоним, – жино- ят содир булган шу курсида ўтиришга қандай журъат эта олдингиз?

Данглар хоним шоша ўрнидан турди.

– Сабр қилинг, ҳали бошқалариям бор, – деди Монте- Кристо.

– Тағин нима бор? – сўради Дебрэ; Данглар хонимнинг ҳаяжонга тушганини у сезган эди.

– Ҳа, тағин нима? – сўради Данглар. – Очигғини айтсам, ҳозирча мен айтарли бирор нарса кўрганим йўқ. Сизчи, жаноб Кавальканти?

– Ҳа, – деди Кавальканти, – биздаям шунга ўхшаш Пизе- да Уголино минораси, Феррарада Тассо зиндонни, Римини- да Франчески ва Паоло хонаси бор.

– Тўғри, лекин сизда мана бунақа зина йўқ, – деди Мон- те-Кристо деворга ёпиштирилган қоғоз орқасидаги яши- рин эшикни очиб, – мана бунисига нима дейсиз?

– Қанақа қабих зина-я, – деди илжайиб Шато-Рено.

– Ҳақиқатанам, – деди Дебрэ, – билмадим, эҳтимол ҳалиги хиосс виноси кунгилни ғаш қилаётгандир, ҳар қалай бу уй мени аллақандай мудҳиш ўй-хаёлларга солди.

Моррелга келганда, Валентинанинг қалини ҳақида оғиз очилган дақиқадан буён унинг қовоғидақ қор ёғар ва чурк этмасди.

– Даҳшатли зимистон тунда, – деди Монте-Кристо, – Отеллога ёки аббат де Ганжга ухшаб қўлида мудҳиш бир нарсани бегона кузлардан яшириб, шу зинадан битта-битта қадам ташлаб тушаётган бир зотни кўз олдингизга келтиринг!

Данглар хоним ҳушидан кетиб, деворга суяниб қолган Вильфорнинг қўлига ўзини ташлаб юборай деди.

– Нима бўлди сизга, баронесса, – деди Дебрэ. – Рангингиз оқариб кетди?

– У кишининг бу ҳолга тушишининг сабаби аниқ, – деди де Вильфор хоним, – Граф Монте-Кристо ҳаммамизнинг ўтакамизни ёрадиган мудҳиш нарсаларни ҳикоя қиляпти.

– Бу ҳақ гап, – деди Вильфор. – Граф, сиз хонимларнинг ўтакасини ёриб юборяпсиз.

– Ахир, нима бўлди сизга? – деди шивирлаб Данглар хонимга Дебрэ.

– Ҳечқиси йўқ, ҳечқиси йўқ, – деди баронесса, ўзини босиб олишга уриниб, – шунчаки нафасим қисилляпти.

– Эҳтимол, боққа тушишни истарсиз? – сўради Дебрэ ва Данглар хонимга қўлини узатди-да, яширин зина томонга бошлади.

– Йўқ, йўқ, – деди баронесса, – яхшиси мен шу ерда қолай.

– Ия, хоним, – деди Монте-Кристо, – чинданам кўрқиб кетдингизми?

– Йўқ, граф, кўрққаним йўқ, – деди Данглар хоним, – бошлаб ҳикоя қилганингиздан афсона ҳақиқатга ухшаб қолади.

– Албатта, – деди илжайиб Монте-Кристо, – буларнинг ҳаммаси шунчаки хаёл найранги, ахир бу хонани ор-номусли онанинг тинч-осойишта яшайдиган ётоқхонаси деб фараз қилсак бўлмасмикан? Қирмизи парда тўсилган мана шу каравот эгасини илоҳий маъбуда ташриф буюриб бах-

тиёр этган экан, десак ҳам бўлади-ку! Мана бу яширин зина доктор ё энага ёки отанинг ўзи уйқудаги гўдакни кўтариб, эндигина бўшаниб ором олаётган онани безовта қилмай, деб аста тушиб боққа чиқадиغان йўлдор-да?

Бу гал Данглар хоним тасвир этилган осойишта манзарани кўз ўнгига келтириб хотиржам бўлиш ўрнига инграб, батамом ҳушидан кетди.

– Данглар хонимнинг мазаси қочди. – деди дудукланиб Вильфор, – уни извошга олиб чиқиб қўйсак бўлмасмикан?

– Ё, Парвардигор? Нима бўлди? – деди Монте-Кристо. – Аксига олиб, дори шишам эсимдан чиқибди-я!

– Менда бор, – деди Вильфор хоним ва қиг-қизил дори қуйилган шишачани Монте-Кристога узатди, бу граф Эдуарга ичириб, синаб кўрган дорига ўхшарди.

– Эҳ-э, худди ўзи-ю! – деди Монте-Кристо Вильфор хоним қўлидан дорини олиб.

– Ҳа, худди ўзи, – деди хоним шивирлаб, – топширигингизга амал қилдим.

– Яхши чиқдимми?

– Чамамда, яхши.

Шу орада Данглар хонимни ёндош хонага кўтариб олиб киришди.

Монте-Кристо дорини унинг лабларига суртди, хоним ҳушига келди.

– Даҳшатли туш кўрдим! – деди минғирлаб Данглар хоним.

Вильфор, бу туш эмаслигини англатиш учун унинг қўлини қаттиқ қисиб қўйди.

Дангларни ахтара бошлашди, бироқ нозик хиссиётларга кам эътибор берувчи банк эгаси аллақачон боққа тушиб, катта Кавальканти билан Ливорно ва Флоренция ўртасидаги темир йўлнинг пойтахти устида суҳбатлашаётган эди.

Монте-Кристо гўё кўнгли бузилганга ўхшаб кўринарди. У Данглар хонимни қўлтиғидан ушлаб, боққа олиб чиқди-да, ота-ўғил Кавалькантилар билан қаҳва ичиб ўтирган Дангларга рўпара қилди.

– Хоним, наҳотки мен сизни кўрқитиб юборган бўлсам? – деди Монте-Кристо.

– Йўқ, граф, ундай эмас. Бироқ яхши биласизки, биз кайфиятга қараб таассуротларга берилиб кетамиз.

Вильфор қулмоқчи бўлди.

– Ундай бўлса, – деди Вильфор, – энг бўлмағур тахминларни ҳам тушуниб етар экансиз...

– Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, – деди эътироз билдириб Монте-Кристо, – бу уйда жиноят юз берганига мен аминман.

– Эҳтиёт бўлинг, – деди Вильфор хоним, – қироллик прокурори шу ердалар.

– Нима бупти, – жавоб қилди Монте-Кристо, – тўғри келиб қолган экан, мен бундан фойдаланиб маълумот бериб қўйишим лозим.

– Маълумот? – сўради Вильфор.

– Ҳа, гувоҳлар ҳузурида.

– Ажиб воқеа экан-ку! – деди Дебрэ, – ҳақиқатан ҳам жиноят бўлса, бу бизга ҳазми таом бўлади.

– Жиноят бор, – деди Монте-Кристо – Қани, илтимос, бу ёққа келинглар, жаноблар, жаноб де Вильфор, қани бу ёққа, илтимос, маълумотимни давлат вакили ҳузурида айтганим маъқул.

Монте-Кристо бир қўли билан Вильфорни қўлтиқлаб, иккинчи қўли билан Дангллар хонимнинг қўлини маҳкам ушлаб олди-да, қироллик прокурорини қуюқ соя солиб турган чинор тагига олиб борди. ... Қолган меҳмонлар уларга эргашди.

– Мана бу ерга, – деди Монте-Кристо оёғи билан ерни тегиб курсатиб, – худди шу ерга, қари дарахтларга гўнг бериш учун ерни ковлаб, қора тупроқ солишни буюрдим. Ишчилар қазитганда бир яшик, тўғрироғи, яшикнинг темир қисмлари чиқиб қолган, ичида янги туғилган гўдакнинг суяклари бор экан. Буни афсона деб бўлмаса керак, тўғрими?

Монте-Кристо Дангллар хонимнинг тирсаги тортишиб кетганини ва Вильфорнинг қўли титраётганини сезиб турарди.

– Янги туғилган гўдакнинг? – такрорлади Дебрэ. – Ё, тавба! Назаримда, иш жиддийлашиб бораётганга ўхшайди.

– Мана кўрдингизми! – деди Шато-Рено. – Демак, мен уйларнинг ҳам одамлар сингари жони ва юз-кузи бор, бун-

да уларнинг ички сирлари акс этиб туради, деб тўғри айтган эканман. Бу уй мудҳиш эди, чунки виждон азобидан азият чекаётганди, азият чекаётганининг сабаби жиноятни яшириб ётгани экан-да.

– Нега энди бу жиноят бўларкан? – деди эътироз билдириб Вильфор, ўзини босиб олиш учун охирги марта кучаниб.

– Ия! Гўдакни тириклайин боққа кўмиб қатл этиш, сизнингча, жиноятмасми? – деди овозини баланд кўтариб Монте-Кристо. – Йўқса, жаноб қироллик прокурори, сиз бу воқеага қандай баҳо берасиз?

– Гўдакни тириклайин кўмганларини қаердан, қандай қилиб била қолишибди?

– Бўлмасам, нега уни бу ерга кўмишади? Бу боғ ҳеч вақт қабристон бўлган эмас-ку!

– Сизнинг Франциянгизда гўдак болаларни ўлдирганларни нима қилишади? – сўради соддадиллик билан майор Кавальканти.

– Калласини танидан жудо қилишади, – жавоб қилди Данглар.

– Ҳа, калласини узиб ташлайди денг! – такрорлади Кавальканти.

– Шундай бўлса керак. Тўғрими, жаноб де Вильфор? – сўради Монте-Кристо.

– Тўғри, граф, – жавоб қилди Вильфор беўхшов овозда. Атайин уюштирилган бу манзарани кўриши керак бўлган икки зот энди ортиқ ўзини тута олмаслигини Монте-Кристо фаҳмлади-да, гапни шу ерда тўхтатди.

– Жаноблар, қани қаҳвага марҳамат! – деди у, – биз уни тамом унутиб қўйибмиз-ку!

У меҳмонларни эргаштириб майсазор ўртасидаги столга олиб борди.

– Ростини айтсам, граф, – деди Данглар хоним, – заифлигим қурсин, уятга қўяди-да мени, бироқ бу даҳшатли, мудҳиш воқеалар мени довдиратиб қўйди. Рухсат этинг, мен ўтирай.

Хоним шундай деди-да, ўтирмади, курсига шилқ этиб тушди.

Монте-Кристо таъзим этди-да, де Вильфор хоним олди-га борди.

– Чамамда, Данглар хоним яна дорингизга муҳтож бўлиб қолди, – деди у.

Вильфор хоним дугонаси олдига етиб боргунча қироллик прокурори Данглар хонимга шивирлади:

– Гаплашиб олишимиз зарур.

– Қачон?

– Эртага.

– Қаерда?

– Менинг хонамда... қарши бўлмасангиз судда... бу, менимча, энг хавфсиз жой.

– Бўпти, бораман.

Шу пайт Вильфор хоним келди.

– Раҳмат, азизим, – деди Данглар хоним жилмайишга уриниб, – ўзимга келдим, энди яхшиман.

VII. ТИЛАНЧИ

Вақт ўтинқираб қолган эди. Вильфор хоним Парижга қайтиш тўғрисида сўз юрита бошлади. Данглар хоним эса, тоби қочиб қолганига қарамай, бу ҳақда гинг демасди.

Вильфор, рафиқасининг илтимосига мувофиқ, биринчи бўлиб ўрнидан кўзгалди. У Данглар хонимга, бизнинг хоним билан бирга кетинг, деб ўз извошига таклиф этди. Кавальканти билан жуда қизиқ фойдали суҳбат қилаётган Данглар кетиш тўғрисида бўлаётган бу гапларга асло эътибор бермади.

Монте-Кристо Вильфор хонимдан дори шишачани сўраётиб Вильфорнинг Данглар хоним олдига борганини кўрганди ва у хонимга зўрға эшитиладиган қилиб шивирлаган бўлса-да, унинг нима деганини англаб олганди.

Граф ҳеч нарсага аралашмай, Моррелни, Дебрэ билан Шато-Ренони отларга ўтқазиб жўнатди, иккала хоним ҳам Вильфорнинг фойтунида Парижга равона бўлди, Данглар эса, ота Кавальканти билан суҳбатдан ниҳоятда завқланиб кетиб, уни ўз извошига таклиф этди. Уфил Андреа Кавалькантига келганда, у дарвоза олдида катта саман от қўшилган дабдабали фойтунда гўдайиб йўлга чиқди.

Овқат вақтида Андреа кам гапирди. У маҳмадона бола бўлса-да, бу бадавлат ва нуфузли зотлар олдида бирор бе-

маъни гап айтиб қўймай тагин, деб индамай ўтирди. Бунинг устига у қироллик прокуроридан ҳайиқарди.

Сўнгроқ уни ҳам Данглар суҳбатга тортди. Данглар кекса, такаббур майор ва унинг тортинчоқ ўғлини тезда назаридан ўтказиб ва улардаги ташқи белгиларни Монте-Кристининг уларга нисбатан қилаётган илтифотлари билан солиштириб кўрди-да, «бу зот ҳокимлардан бири бўлиб, меросхўрига киборларча тарбия бериш учун Парижга ташриф буюрган бўлса керак», деган фикрга келди.

Шунинг учун ҳам Данглар майорнинг бармоғида ёниб турган йирик биллур донасига суқи келиб тикилиб-тикилиб қўярди. Эҳтиёткорлар ва тажрибали майор эса бирор фалокат рўй беришидан кўрқиб, қоғоз пулларни қимматбаҳо буюмларга алмаштириб олганди. Сўнгроқ Данглар овқатдан кейин саноат ва саёҳатлар ҳақидаги суҳбат баҳонаси билан ота ва ўғилнинг туриш-турмуши тўғрисида ҳам савол-жавоб қилиб, суҳбатлашиб олди.

Худди ана шу Дангларнинг банкида сизга жорий ҳисоб очилади, деб огоҳлантириб қўйилган ота ва ўғил Кавалькантилар (бирига йилига қирқ саккиз минг франкка, иккинчисига эллик минг ливрга) банкирга зур илтифот ва иззат-ҳурмат изҳор этишарди.

Дангларнинг ота Кавалькантига кўрсатган иззат-ҳурмати яна бир нарса туфайли чуқурлашди. Майор Горациянинг: *nil admirali*⁸ деган қондасига амал қилиб, ҳали илонбалиқлар қайси кўллардан тутиб олинишини айтиб бериб билатон эканлигини намойиш қилди, сўнг шу балиқдан ўз ҳиссасини паққос туширди. Буни кўрган Данглар, бунақанги ортиқча дабдабалар Кавалькантилар авлоди учун оддий нарсада, афтидан, у Луккеда яшаб, Швейцариядан хонбалиқларни, Бретанидан катта-катта қисқичбақаларни, граф Фузаро ороли ва Волгадан бояги балиқларни қандай усулда олдирган бўлса, худди шундай усулда олдириб келиб еса керак, деган ҳулосага келди.

Шунинг учун уни Кавалькантининг қуйидаги сўзлари жуда қувонтириб юборди.

⁸ Ҳеч нарсадан таажжубланмаслик керак (*лот.*).

– Тухтанг, мен қоронғироқ жойга чиқиб олай, – деди Андреа.

– Хотиржам бул, пастқам жойга мен узим олиб бораман сени, – деди ҳалиги балбашара, – мана, кўрасан, узим олиб бораман.

У шундай деди-да, тизгинларни ушлаб, извошни қоронғи бурчакка олиб борди, бу ерда Андреа бу одамга қанчалик иззат-ҳурмат кўрсатсаям ҳеч ким кўрмасди.

– Мен извошингга ҳавасга тушмоқчимасман, – деди у. – Асло, мен жуда чарчаб қолдим. бунинг устига сен билан ишларимиз тўғрисида гаплашиб олмоқчиман.

– Қани, утиринг булмасам, – деди Андреа. Афсуски, қоронғи тушиб қолди, йўқса бу жулдурвоки бадбашаранинг извошдаги шоҳи болишларда талтайиб утирганини ва унинг ёнида башанг йигитнинг отлар жиловини тутиб турганини кўрган киши ҳайратда қолган буларди.

Андреа қишлоқдан чиққунча чурқ этмади, йўлдоши ҳам ажойиб извошга миниб олишга муяссар булганидан мамундай илжайиб жим утирарди.

Отейлдан чиққач, Андреа атрофга бир аланглаб ҳеч кимса йўқ эканлигига имони комил булгач, отларни тўхтатди ва қўлларини қовуштириб куксига қўйди-да, қизил дуррали киши томонга ўгирилди.

– Ҳой, менга қаранг, – деди у, – узи нима гап? Нима гапингиз бор менда? Мени тинч қўясизми, йўқми?

– У гапингни қуй, йигитча, нега менга ишонмаяпсан?

– Нега сизга ишонмас эканман?

– Тағин нега дейди-я. Иккимиз Варск кўпригида хайрлашдик, ушанда сен менга Пьемонтга ва Тосканага бораман дединг. Бир вақт қарасам, Парижда пайдо булиб қолипсан! Бу қанақаси бўлди?

– Бунинг сизга нима дахли бор? Ё халакит беряпманми?

– Йўқ, аксинча, бунинг менга ҳам нафи тегса керак, деган умиддаман.

– Ие-е.. ҳали шундайми! – деди Андреа. – Демак, сиз мен туфайли бирор фойда кўрмоқчи экансиз-да?

– Э-э... қуйсанг-чи, бунақа баландпарвоз гапларни!

– Шуни айтиб қўяйки, Кадрусс тоға, бундан ҳечам фойда чиқмайди.

– Сен, йигитча, кўнглингга олма бу гапларни, сен бахтсизлик нималигини яхши биласан, бахтсизлик эса кишини ҳасадчи қилиб қўяди. Мен сени Пьемонт ва Тосканада хорзор бўлиб ҳаммолчилик қилиб юрибди, деб ўйлаб, худди ўз ўғлимдек раҳмим келиб юрган эдим. Ахир эсингда-ку, мен сени ҳамма вақт ўғлим деб чақирардим.

– Хўш, яна нима демоқчисиз? Яна нима?

– Э-э-э... сабр кил-да! Ҳадеб қизишиб кетаверасанми?

– Бусиз ҳам сабр-тоқатим жойида. Қани, гапни қисқа қилинг. .

– Ҳали айтганимдек, сени ўша шаҳарларда дарбадар бўлиб юргандир деб раҳмим келиб юрарди, бир вақт тўсатдан сени заставада кўриб қолдим, қарасам тагингда ажойиб извош, ёнингда кийим-боши башанг хизматкор. Хўш, нима бўлди сенга, хазина-пазина тоғдингми ёки биржа даллолининг патентини сотиб олдингми?

– Демак, ҳасад қилаяпсиз экан-да?

– Йўқ, аксинча, мен жуда хурсандман, хурсандлигимдан, ҳатто, йигитча, сени табрикламоқчи ҳам бўлдим, бироқ устбошимнинг ночорлигидан тагин обрўйингга путур етказмай деб ўзимни четга олдим.

– Ўзимни четга олдим эмиш! – деди Андреа. – Хизматкорим олдида мен билан дангал гаплашганингиз ўзингизни четга олганингизми?

– Ўғлим, иложим қанча, дийдор кўришиш муяссар бўлгач, гапиравераркансан. Отинг йўрға, извошинг енгил, ўзинг ҳам бамисоли илонбалиққа ўхшайсан, бугун кўлимдан чиқариб юборгудек бўлсам, тамом-вассалом, сўнг сени тутиб бўлармиди.

– Ахир, мен яширинаётганим йўқ-ку.

– Бу сенинг бахтинг, қани мен ҳам ўзим ҳақимда шундай дейишга муяссар бўлсам! Мен эса одамлардан яшириниб юрибман. Бунинг устига, сен мени танимай қолармикансан деб кўрққандим. Аммо сен мени танидинг, – деди Кадрусс разилона илжайиб, – бу сенинг менга катта мурувватинг.

– Ҳа, бўпти, – деди Андреа, – мақсадингизни айтинг.

– Сен мени «сиз»лаб гапираяпсан, бу яхши эмас. Бенедетто, мен қадрдон дўстингман-ку. Эҳтиёт бўл, мен талабчан бўлиб олишим мумкин.

Бу пүписа Андреанинг попугини анча пасайтириб кўйди, у ён беришга мажбур эканини сезди. Андреа отини яна йўрттирди.

– Кадрусс, – деди у, – мен билан бунақа муносабатда бўлишинг инсофдан эмас. Ўзинг: кадрдон дўстлармиз, де-япсан-ку, сен марселлик, мен эса...

– Энди ким эканлигингни билиб олгандирсан?

– Йўқ, мен Корсикада ўсиб улғайганман. Сен қари ва қайсар чолсан, мен эса ёшман ва ҳадеб гапга унайвермайман. Агар бир-биримизга дўқ-пүписа қилаверсак, бу яхшиликка олиб бормади. Яхшиси, келинг, ҳамма масалаларни яхшиликча ҳал этайлик. Агар тақдир менга кулиб боқаётган экан, сенинг ишларинг ҳамон илгаригидек чаппасидан кетаётган экан, бунга мен айбдорманми?

– Чиндан ҳам ошиғинг олчими? Хизматкор, мана бу извош, уст-бош ижарага олинган экан-да? Агар шундай бўлса, жуда соз-ку! – деди Кадрусс очкўзлик билан бақрайиб.

– Мен билан гаплашмоқчи экансан, демак ўзинг яхши кўриб, англаб турибсан экан-да, – деди Андреа тобора хаяжонланиб. – Агар менинг бошимда ҳам сеникидақа дуррача, эгнимда жулдур кийим, оёғимда титиғи чиқиб кетган бошмоқ бўлганда сен мени сўраб-суриштириб ҳам ўтирмасдинг.

– Мана, йигитча, кўриниб турибдики, сен ўлгунча ёмон кўрасан мени. Яхши эмас! Мана, сени топдим, эндиликда яхшигина мовутдан кийим кийиб олсам бўлади. Мен сенинг мурувватли одам эканингни яхши биламан-ку, ахир, костюминг иккита бўлса, биттасини менга беришинг турган гап. Ахир очликдан силланг қуриганда ўзимнинг қорним оч бўлса-да, сенга шўрвам билан нўхотимни берган эдим-ку!

– Бу ҳақ гап, – деди Андреа.

– Иштаханг ўшанда карнай эди! Ҳозир ҳам иштаханг яхшими?

– Албатта, – деди кулиб Андреа.

– Бу князнинг уйида овқатни роса туширган бўлсанг керак-а?

– У князь эмас, фақат граф.

– Граф? Бойми?

– Ҳа, бироқ ундан умидвор бўлма, бу жанобдан бирор фойдали иш чиқиши қийин.

– Қўрқма, графингга ҳеч ким тегмайди, ўзингга буюрсин. Бироқ, – деди Кадрусс қўшимча қилиб, унинг лабларида яна бояғи мудҳиш табассум пайдо бўлди, – бироқ бунинг эвазига сен менга пулдан чўзиб туришинг керак.

– Ҳўш, қанча керак сенга?

– Ойига юз франк бўлса етар дейман...

– Шундайми?

– Ҳар қалай куним ўтиб турар...

– Юз франкка-а?

– Кам, албатта, ўзинг биласанку, бироқ...

– Бироқ?

– Юз эллик франк бўлса кўнгилдагидай яшай олардим-да.

– Мана, икки юз, ол, – деди Андреа ва Кадрусснинг қўлига ўн лудор тутқазди.

– Яхши, – деди Кадрусс.

– Ҳар ойнинг биринчи куни швейцарга учра, икки юздан олаверасан.

– Мана, сен мени тағин камситяпсан.

– Нега энди?

– Малайларга тўғри қилиясан мени. Йўқ, мен фақат сени биламан.

– Майли, меникига келавер, менинг даромадларимни тўлаб туришса, сен ҳар ойнинг биринчи куни ўз улушингни олаверасан.

– Бундан чиқди, сени деб адашмаган эканман. Офарин сенга. Сенга ўхшаш кишиларнинг иши доимо ўнгидан келаверсин. Айт-чи, қандай қилиб ошиғинг олчи бўла қолди?

– Бунинг сенга нима қизиғи бор? – сўради Кавальканти.

– Ҳали ҳам ишонмайсанми менга!

– Ҳечам. Мен отамни излаб топдим.

– Ҳақиқий отангними?

– Ҳа... у менга пул бераётган экан, демак...

– Унга қанчалик ишонсанг ва ҳурмат қилсанг, шунчалик яхши иш қилган бўласан. Отангнинг исми шарифи нима?

– Майор Кавальканти.

- У сендан хурсандми?
– Ҳозирча хурсандга ўхшайди.
– Отангни ким топиб берди?
– Граф Монте-Кристо.
– Ҳозир сен кириб чиққан уй эгасими?
– Ҳа.
– Менга қара, бу граф шунақа савоб ишлар билан шуғулланаркан, мени ҳам бобом деб, уникига жойлаштириб қўй.
– Тўғри айтасан, мен бу билан сенинг ҳақингда бир гаплашиб кураман. Унгача нима қиласан?
– Менми?
– Ҳа, сен.
– Мен учун қайғуришинг олижаноб иш, – деди Кадрусс.
– Менимча, – деди Андреа, – сен мени қисти-бастига олиб сўроқ қилганингдан кейин сендан ҳам баъзи нарсаларни сўраб, билиб олишимга ҳақим бўлса керак.
– Тўғри... Мен дурустроқ жойдан бир хонани ижарага оламан, яхшилаб кийинаман, ҳар кун соқол-мўйловимни кирдириб, қаҳвахонага бориб газета ўқийман. Кечқурунлари эса клакерларнинг бирор тўдасига қўшилиб, театрларга бораман. Хулласи калом, ишни ташлаб, роҳат-фароғатда яшаётган бўлгани бўламан. Буни кўпдан бери орзу қилиб юрардим.
– Шундай қилсанг жуда яхши бўлади. Бу ниятнингни амалга оширсанг ва фаросат билан иш тутсанг, ҳаммаси жойида бўлаверади.
– Ўҳу, мана бу Боссюэни қаранг-а?⁹ .. Сен-чи, ўзинг ким бўлмоқчисан? Франциянинг улкан зодағони бўлмоқчимисан?
– Эҳтимолдан холи эмас шундай бўлишим! – деди Андреа.
– Майор Кавалькантиям, балки зодагонлардандир... бироқ, бу борада меросхўрлик бекор қилинган.
– Кадрусс, илтимос қиламан, сиёсатни қўй!.. Истагингга етдинг, пулни олдинг, шаҳарга ҳам етиб келдик, қани, извошдан туш-да, қорангни ўчир.

⁹ XVII асрнинг машҳур насихатгўйи.

– Асло, азизим, асло!

– Ия... Тагин нима керак?

– Йигитча, ўзинг бир уйлаб кўр, бошимда қизил дурра, оёғимда пошнасиэ этик, қўлимда бирорта ҳужжатим йўқ, чўнтагимда ўн луидор, яъни, роппа-роса икки юз франк пул бор. Бу аҳволда мени заставада шартта қамоққа олишади! Ўзимни оқлаш учун бу икки юз луидорни сен берганигни айтишим керак: сўроқ бошланиб кетади, ҳеч кимдан сўрамай, Тулондан чиқиб кетганимни аниқлаб олишадиди-да, Ўрта ер денгизи томонга қараб ҳайдаб кетишади, ана шунда мен яна «бир юз олтинчи номер» бўлиб қоламан-да, ҳалиги орзу-умидларим чиппакка чиқади! Асло ундай қилмайман, ўғлим, асло! Мен пойтахтда дориломон яшашни афзал деб биламан.

Андреа қошларини чимириб қўйди, майор Кавалькантининг сохта ўғли, ўзи иқрор бўлганидек, жуда ўжар эди. У отнинг жиловини тортди, атрофига бир назар ташлади-да, чўнтагига қўлини тиқиб, тулпончанинг тепкисини топди.

Аммо шу пайт йўлдошидан бир дақиқа кўзини узмай турган Кадрусс секин-аста испанча узун пичоғини очди. (Бу пичоғини у ҳар эҳтимолга қарши ёнида олиб юрарди.)

Қоронғида топишган икки оғайни бир-бирига жуда мос бўлиб тушгани равшан бўлди, шу он Андреа қўлини аста чўнтагидан олди-да, малла мўйловини силай бошлади.

– Мана, эндиликда, дўстим Кадрусс, фароғатда яшайверасан, – деди у.

– Бунинг учун ниманки, керак бўлса, ҳаммасини бажо этишга тиришаман, – жавоб қилди Гарск кўприги ёнидаги қовоқхонанинг собиқ хўжайини, пичоғини бекитиб.

– Майли, Парижга кетдик. Бироқ сен заставадан қандай ўтасан? Шубҳаланиб, тўтишлари мумкин-ку? Менимча пиёда юрганимиз маъқул. Бундай уст-бошда извошда ўтиришинг хавфли бўлса керак.

– Тўғри, ҳозир нима бўлишини кўрасан, – деди-да, Кадрусс Андреанинг шляпасини кийди, извошда хизматкор ташлаб кетган кенг ёқали ёмғирпушни елкасига ташлади ва ғудайиб олди, шу ҳолатда отни бошқарадиган нуфузли хонадоннинг қаролига ўхшарди Кадрусс.

– Мен-чи, мен қандай қилиб бошьяланг кетаман? – деди Андреа.

– Бунинг нима аҳамияти бор! – деди пишқириб Кадрусс.
– Бугунги қаттиқ шамол шляпангни учириб кетди, вассалом.

– Ке, куй, – деди Андреа, – бас қил бу машмашани.

– Сенга биров халақит беряптими? – деди Кадрусс. – Мен халақит бермаётган бўлсам керак, шундайми?

– Жим-м... – деди шивирлаб Кавальканти. Заставадан эсон-омон ўтиб олишди.

Биринчи муюлишга келганда Андреа отни тухтатди, Кадрусс ирғиб пастга тушди.

– Ҳой, менга қара, – деди Андреа. – Ёмғирпўш билан шляпамни бермайсанми?

– Ахир сен менинг шамоллаб қолишимни истамасанг керак, туғрими?

– Мен-чи?

– Ёшсан, мен эса қартайиб боряпман. Хайр, Бенедетто! – деди-да, муюлишдан ўтиб, кўздан ғойиб бўлди.

– Ажабо, – деди хўрсиниб Андреа, – наҳотки бу дунёда тула бахтга эришиш мумкин бўлмаса?

VIII. ОИТАВИЙ МОЖАРО

Ёшлар Людовик XV майдонига етиб келишди-да, тарқалишди: Моррель хиёбонлар томон, Шато-Рено Революция кўприги томон йўл олди, Дебрэ эса дарё қирғоғи бўйлаб кетди.

Моррель ва Шато-Рено, афтидан, Палата минбаригаги жозибадор нутқларда ёки Ришелье кўчасидаги театр сахнасида ишлатиладиган ибора билан айтсак, «уз уйим – ўлан тушагим», деб уйларига кетишган эса-да, Дебрэ ундай қилмади. У Лувр дарвозаси олдида чапга бурилди-да, Карусель майдонидан от чоптириб ўтиб, Сен-Рок кўчаси бўйлаб бориб, Мишодьер кўчасига бурилди ва Данглар кошонасига келди. Худди шу дақиқа Вильфорнинг извоши прокурорни хотини билан шаҳар яқинидаги Сент-Онорега ташлаб, баронессани уйига олиб келган эди.

Бу хонадонни узиники қилиб олган Дебрэ туғри ҳовлига от бостириб кирди-да, қаролга жиловни тутқазиб, Данглар хоним извоши ёнига қайтиб келди, хонимни извошдан суяб туширди ва қултиғидан олиб, уйи томон йул олди.

Дарвоза бекилиб, ҳовлида баронесса билан Дебрэ қолди. Шу пайт Дебрэ:

– Эрмина, – деди хонимга, – сизга нима бўлди? Граф уша можарони, туғрироғи, ҳикояни айтганда, нега узингизни йуқотиб қуйдингиз?

– Азизим, бугун узимни бошқачароқ ҳис қилган эдим, – деб жавоб қилди баронесса.

– Йўқ, Эрмина, ундай бўлмаса керак, – эътироз билдирди Дебрэ, – мен бунга ишонмайман. Графникига борганда кайфингиз чоғ эди. Туғри, жаноб Дангларнинг таъби хира эди. Бироқ сиз унинг кўнгли гашми ёки йўқми, унча эътибор бермайсиз, мен буни биламан. Кимдир дилингизни офритди. Айтинг, нима гап ўзи? Сизни хафа қилишса, чидаб туrolмаслигимни биласиз.

– Люсьен, гапимга ишонинг, сиз янглишяпсиз, – деди Данглар хоним, – бунинг устига, сиз айтгандек, унинг кайфияти йўқроқ эди, мен буни сизга айтишни эп кўрмагандим, узингиз фаҳмлабсиз.

Данглар хонимнинг қалбини ҳаяжон ёки Дебрэ айтганидек, қандайдир бир яширин изтироб қамраб олганди. Аёллар бундай нарсаларни ҳеч кимга очик айтишмайди. Дебрэ аёлларнинг бесабаб асаби бузилиб туришига кўникиб қолган эди, шунинг учун ҳам сўроғимга жавоб беринг, деб қистамади ва бирор қулай вақт келганда бу саволни яна бермоқчи бўлди.

Баронесса ётоқхонаси эшиги олдида узининг ишончли хизматкори мадемуазель Корнелига дуч келди.

– Қизим нима қиляпти? – сўради Данглар хоним.

– Туни билан машғулот қилди, сўнг ухлади, – деди мадемуазель Корнели.

– Назаримда, биров рояль чалаптими?

– Мадемуазель д'Армильи рояль чалапти. Мадемуазель Эжени эса ётибди.

– Яхши, – деди Данглар хоним, – мени ечинтириб қуйинг.

Улар ётоқхонага киришди, Дебрэ ўзини кенг диванга чалқанча ташлади, Данглар хоним эса мадемуазель Корнели билан ўз кийимхонасига ўтди.

– Люсьен, айтинг-чи, – деди эшик тирқишидан Данглар хоним, – сиз, Эжени мен билан гаплашишни истамайди, деб ҳамон нолиб юрибсизми?

– Биргина мен нолиётганим йўқ, – деди Люсьен баронессанинг кучукчасини ўйнатиб, бу кучук Дебрэни хонадонининг кадрдони, деб уни эркаларди. – Қайси куни Морсер ҳам, қайлиғим менга сира гапирмайди, деб сизга арз қилганини ўз қулоғим билан эшитганим ёдимда...

– Бу гапингиз тўғри, – деди Данглар хоним, – бироқ аминманки, яқин орада Эженининг ўзи сизнинг хонангизга кириб боради.

– Менинг кабинетимга?

– Министрнинг кабинетига, демоқчиман.

– Нега?

– Сиздан операга вақтинчага киритиб қўйишингизни илтимос қилиш учун. Очиғини айтганда, мен муסיқани бунчалик севадиган одамни шу пайтгача сира кўрмаганман. Оқсуяк қизнинг бу қилиғи қулгили!

Дебрэ қулди.

– Бўпти, – деди у, – сиз билан барон шунга рози экансизлар, майли, келсин. Эженини операга киритиб қуямиз. Қизингизнинг юксак истеъдодига муносиб хизмат қилишга қурбимиз етмаса-да, унга муносиб ангажемент уюштиришга ҳаракат қиламиз.

– Корнели, сизда менинг бошқа ишим йўқ, рухсат, – деди Данглар хоним.

Корнели чиқиб кетди, бир дақиқа ўтар-ўтмай Данглар хоним башанг бўлиб кийимхонадан чиқди ва Люсьеннинг ёнига ўтирди-да, хаёл суриб кучукчани силай бошлади.

Люсьен индамай унга тикилиб турарди.

– Эрмина, менга қаранг, – деди у, – очиғини айтинг, нега энди хомуш бўлиб қолдингиз? Бирор гап ўтдими?

– Ҳеч гап ўтгани йўқ, – деди баронесса эътироз билдириб.

Шу вақт хонимнинг нафаси бўғилди, у ўрнидан турди-да, чуқур нафас олишга ҳаракат қилиб, ойна олдида борди.

– Мен бугун худди алвастига ўхшайман, – деди у. Дебрэ баронессанинг кўнглини кўтариш учун ўрнидан турган эди, тўсатдан эшик очилиб, Данглар кириб келди, Дебрэ яна диванга чўкди.

Эшик очилганини билиб Данглар хоним ҳам орқасига ўгирилди ва эрига таажжубланиб тикилди.

– Салом, баронесса, – деди банкир, – салом, жаноб Дебрэ.

– «Барон бугун бир неча марта пичинг отиб дилимни оғритган эди, афтидан, энди кўнглимни кўтаргани келганга ўхшайди», – ўзича ўйлади баронесса бароннинг бу бемаврид кириб келишини кўриб.

Хоним кибр-ла гердайдига, эрнининг саломига алик бермай, Люсьен томонга ўгирилиб:

– Жаноб Дебрэ, биронта китобни олиб ўқинг, мен эшитай, – деди.

Дангларнинг беҳосдан кириб келиши Дебрэни дастлаб анча ташвишга солганди, бироқ баронессанинг пинаги бузилмаганини кўриб, хотиржам бўлди ва орасига зар нақшли садаф пичок қистириб қўйилган китобни олди.

– Кечиринг мени, – деди банкир, – сиз чарчаб анча толиқиб қолдингиз, баронесса, соат ўн бир, дам олиш вақти бўлди, жаноб Дебрэнинг ҳам уйи жуда узок.

Дебрэнинг кути ўчиб, донг қотиб қолди, Данглар дағал ва асабий оҳангда гапиргани учун эмас, бу гал хотинининг хоҳишига терс иш қилаётгани учун ғазабланиб Дебрэ.

Баронесса ҳам хайрон бўлиб, олайиб кетган кўзларини эрига қадади, агар банкир шу пайт газетадан биржа бюллетенини ахтариш билан банд бўлмаганида, эҳтимол буни кўриб ўйланиб қолган бўларди, ammo баронессанинг ғазабли кўзлари қутилган натижани бермади.

– Жаноб Дебрэ, – деди хоним, – шуни хисобга олингки, мен ҳечам ухламоқчимасман, сизга кўп нарсаларни ҳикоя қилиб беришим керак, шу сабабдан сизнинг қанчалйк ўйқунгиз келса-да, тун бўйи гапимни эшитишга мажбурсиз.

– Хизматингизга тайёрман, хоним, – деди Дебрэ пинагини бузмай.

– Азизим жаноб Дебрэ, – сўз қотди банкир, – илтимос қиламан, бугунча Данглар хонимнинг бемаъни гапларидан

узингизни халос этинг, эртага истаганча эшитишингиз мумкин. Бу оқшом менинг ихтиёримда, рухсат қилсинлар, бу кечани хотиним билан жиддий суҳбатга бағишламоқчиман.

Бу гал зарба мўлжалга шу қадар туғри теккан эдики, Люсьен ҳам, баронесса ҳам эсанкираб, бу зарбадан нажот ахтариб бир-бирига кўз ташлаб қуйишди, аммо уй хўжайинининг шак келтириб бўлмайдиган ҳукмронлиги тантана қилди, эр ғолиб чиқди.

– Азизим Дебрэ, – деди сўзини давом эттириб банкир, – тагин уйдан мени қувяпти, деб уйламанг.

Қутилмаган бир вазият туфайли мен шу бугуноқ баронесса билан гаплашиб олишим зарур. Бундай ҳоллар камдан-кам юз беради, бунинг учун мендан нолимасангиз ҳам бўлади.

Дебрэ ғулдираб бир неча сўз айтди-да, хайрлашиб, «Аталия» пьесасидаги Натан сингари жиҳозларга қоқилиб-суқилиб чиқиб кетди. Кетилан эшик ёпилгач, «Биз масхара қилиб юрган бу эрлар устомонлик билан биздан устун чиқиб олишадик, бунга ҳайрон қоласан киши», деди ўз-ўзига Дебрэ.

Дебрэ кетиши билан Данглар унинг ўрнига ўтирди-да, ҳамон очиқ турган китобни бекитди, узини бошқача қиёфага солиб, кучук билан уйнаша бошлади. Аммо кучук уни ёктирмасди, тишлаб олмоқчи бўлди, Данглар ғазабланиб, кучукнинг бўйнидан маҳкам ушлаб уйнинг нариги томонидаги юмшоқ курсига улоқтириб юборди.

Кучук ангиллади, курсига тушгач, болишга суқилиб жимиб қолди.

– Жаноб, бугун жуда ҳаддингиздан ошиб кетяпсиз-ку, – деди баронесса пинагини бузмай. – Қўполлигингиз аён эдию, аммо бугун худди ҳайвонга ўхшаган қилиқ қилаяпсиз.

– Бунинг боиси шуки, бугун таъбим ҳар кунгидан ҳам тирриқ, – жавоб қилди Данглар.

Эрмина банкирга ғазаб билан назар ташлади, бундай нафратли қараш купинча димоғдор Дангларнинг асабини уйнатиб юборарди, бироқ бугун у бунга унчалик эътибор бермади.

– Таъбингиз тирриқ бўлса менга нима, – деди баронесса эрининг узини хотиржам тутишидан аччиғланиб. – Менга бунинг дахли йўқ. Кучала еган жойингизга бориб тиришинг.

идорангизда маош олиб ишлайдиган хизматчиларингиз бор, аламингизни ўшалардан олинг!..

– Йўқ, хоним, – жавоб қилди Данглар, – бу насиҳатларингиз ўринсиз, мен уларни эшитишни истамайман. Менинг идорам, жаноб Демутьенинг ибораси билан айтганда, олтин оқадиган дарём, шу сабабдан унинг оқиб туришига халақит бермоқчи эмасман, пойқалатмоқчи ҳам эмасман. Хизматчиларим эса давлат орттиришда менга ёрдам бераётган ҳалол одамлар, мен уларга жуда кам хизмат ҳақи тўлаяман. Шу сабабдан улардан аччиғланишимга ҳеч важ йўқ, ғазабимни келтираётганлар улар эмас, ўз уйимда овқатимни еб, отларимни чоптириб, ҳамёнларимни қуритаётганлар!

– Ким экан у ҳамёнингизни қуритаётганлар? Илтимос, аниқроқ қилиб айтинг.

– Хотиржам бўлаверинг, мен илмоқли қилиб гапирганим билан, барибир, сиз қийналмай уни билиб оласиз, – деди эътироз билдириб Данглар. – Менинг ҳамёнимни бир соат ичида ундан эллик минг франк олиб кетадиган зотлар қуритяпти.

– Тушунмадим, – деди баронесса овозидаги титроқни ва юзидаги ўзгаришни яширишга уриниб.

– Аксинча, сиз жуда яхши тушунасиз, – деди Данглар, – фақат ўжарлик қиялпсиз, ундай бўлса мен айтиб бера қолай: мен испан заёмидан етти юз минг франк зарар кўрдим.

– Шунақами ҳали! – деди истехзо билан баронесса... – бунда сиз айбни менинг бўйнимга қўйяпсизми?

– Сизнинг бўйингизга қўйсам нима бўпти?

– Етти юз минг франкдан ажралиб қолганингизга мен айбдорманми?

– Ҳар ҳолда мен эмас.

– Жаноб, – деди қатъий норозилик билдириб баронесса, – мен сизга ақчаларингиз ҳақида бирор гап эшитишни истамайман деган эдим, бунақа гапга ота-онам уйида ҳам, биринчи эримнинг уйида ҳам одатланган эмасман.

– Ишонаман, ишонаман, – деди Данглар, – уларнинг чўнтагида ҳемири ҳам йўқ эди.

– Сиз банкирлар, ишлатадиган қўланса шеваларни у ерларда ҳеч эшитмагандим, мана энди улар бу ерда эрталаб-

дан кечгача миямни қокиб қўлимга беради. Ҳадеб санаб саноғига етолмаётган тангаларингизнинг жаранги жонимдан безор қилиб юборди. Сизнинг товушингиздан ҳам ёқимсиз нарса бормикан бу дунёда?!

– Ажабо! – деди Данглар. – Сиз менинг сармоя борасидаги ишларим билан қизиқасиз, деб ўйлардим.

– Менми? Бўлмағур гап. Ким айтди сизга буни?

– Ўзингиз.

– Қўйинг бу гапингизни!

– Чиндан ҳам.

– Қизиқ, қачон айтган эканман?

– Ҳозир айтаман. Февраль ойида гаит заёми ҳақида биринчи марта ўзингиз айтган эдингиз, ўшанда гўё тушингизда Гавр портига бир кема келганини ва у кейинга қолдирилган қарзларни тўлаш ҳақида хабар олиб келганлигини айтган эдингиз. Сиз ҳамма нарсани олдиндан кўрасиз, шунинг учун ҳам мен қаерда бўлмасин ҳамма гаит заёмлари сотиб олинсин, деб буйруқ бердим, бунда тўрт юз минг франк фойда қилдим. Бундан юз минг франкни сизга бердим. Сиз бу ақчани истаганча сарф қилдингиз. Мен индамадим, март ойида темир йўл концессияси ҳақида гап борганди. Бир хилда кафилликни гарданига олган уч компания рақобатда эди. Сиз, чамамда, Жанубий компания ютиб чиқса керак, дедингиз. Сиз бунақа ишларнинг менга дахли йўқ дейсизу, аммо баъзи масалаларга чуқур, жуда чуқур назар ташлайсиз. Шундай қилиб, ўшанда мен дарҳол Жанубий компаниянинг учдан икки қисм акцияларини ўзимга ёздириб олдим. Ростданам бу компаниянинг акциялари бошқаларникидан афзал бўлиб қолганди. Сиз олдиндан курганингиздек, уларнинг акцияларининг баҳоси уч баробар ошиб кетди, бунда мен бир миллион фойда қилдим. Шу суммадан икки юз эллик минг франкни сизга бердим. Сиз бу икки юз эллик минг франкни нимага сарфладингиз?

– Гапнинг пўскалласини айтинг, нима демокчисиз ўзи? – сўради хоним ғазабдан аъзойи бадани титраб.

– Сабр қилинг, хоним, мен ҳозир гапимни тугатаман.

– Хайрият-э!

– Апрельда министрникида тушда овқатландингиз, у ерда Испания ҳақида гап борди, ўшанда сиз махфий суҳбатни

эшитиб қолган экансиз: суҳбат Дон Карлоснинг қувғинга солиниши ҳақида экан. Мен испан заёмини сотиб олдим. Чиндан у қувғинга солинди. Карл Бидассоудан утган кунийёқ мен олти юз минг франк фойда қилдим. Бу олти юз минг франкдан эллик минг экюни сиз олдингиз, бу сизнинг ҳақингиз эди, пулни ғарра-шарра сарфлалингиз, мен сиздан ҳисоб сўраганим йўқ. Ҳар қалай шу йил сиз эллик минг ливр олдингиз.

– Ҳўш, кейин нима бўлди?

– Кейинми? Ҳамма бало кейин юз берди. Ишнинг пачаваси чиқди.

– Ғалати ибораларни тилга оляпсиз...

– Бу иборалар менинг фикримни, ниятимни ифода этади... Бу уч кун муқалдам юз берди. Уч кун илгари сиз Дебрэ билан сиёсатдан суҳбатлашдингиз, унинг сўзидан, Дон Карлос Испанияга қайтибди, деган хулосага келдингиз. Шундан сўнг мен заёмимни сотишга қарор қилдим. Бу янгилик ҳамма ёққа тарқалди-да, ваҳима босди ҳаммани, мен эса заёмни сотиш у ёқда турсин, текинга беравердим, эртасига маълум бўлдики, бу уйдирма экан, мана шу ёлғон хабар касофатига қолиб, мен етти юз минг франкдан ажралдим.

– Ажралсангиз нима бўлти?

– Шундай бўлдики, мен ҳар гал ютуғимнинг тўртдан бир қисмини сизга бериб келдим. Энди сиз ютқизган сумманинг тўртдан бир қисмини қоплашингиз керак, етти юз минг франкнинг тўртдан бир қисми бир юз етмиш беш минг бўлади.

– Бу гапларингизнинг ҳаммаси бемаъни гаплар, бу можароларга Дебрэни нега аралаштиряпсиз, мана шуниси мени хайратда қолдирыпти.

– Бунинг сабаби: мабодо бир юз етмиш беш минг франк ўзингизда бўлмаса, дўстларингиздан қарз оласиз, Дебрэ эса қадрдон дўстингиз.

– Қандай разиллик! – деди хитоб қилиб баронесса.

– Илтимос қиламан, дабдабали гапларни йиғиштиринг, хоним. Йўқса, Дебрэ, бу йил сиз берган беш юз минг франкни ҳозир жарақлатиб санаб, ҳеч нарса тикмаган ва ютқиқдан зарар кўрмаган энг зўр қиморбозга ҳам насиб қилмаган нарсани топдим, деб масҳара қилиб ўтирганини шу ердан кўриб турибман, дейишга мажбур бўламан.

Баронесса ғазабланиб, аъзойи бадани кизиб кетди.

– Аблах, – деди кичқириб баронесса, – ўзингиз била туриб, менга таъна-дашном берганингиз нимаси? Бу муттаҳамлик-ку!

– Мен биламан деётганим ҳам, билмайман деётганим ҳам йўқ. Фақат, сиз менга хотинликдан, мен эса сизга эрликдан маҳрум бўлгандан буён ўтган турт йил мобайнидаги хатти-ҳаракатларимни хаёлингиздан бир зум ўтказиб кўринг-а, улар нақадар мантикий эканига ишончингиз комил бўлади. Ажралишимиздан бир оз муқаддам сиз Италия театрида зўр муваффақият билан ўйнаётган машҳур баритон овозли ашулачи раҳбарлигида мусиқа билан шуғулланишга истак билдирдингиз, мен эса Лондонда шуҳрат қозонган раққосанинг раҳбарлигида рақсни ўрганишга аҳд қилдим. Иккимизнинг бу машғулотимиз тахминан юз минг франкка тушди менга. Мен бунга заррача эътироз билдирмадим, чунки оилавий ҳаётда ҳамоҳанглик, уйғунлик бўлиши шарт эди. Эр ва хотин мусиқани ва рақсни пухта ўрганиб олиш учун юз минг франк сарфлаган экан, буни жуда қимматга тушди десак инсофдан бўлмас. Кўп ўтмай мусиқа меъдангизга тегди-да, министрнинг котиби раҳбарлигида дипломатлик санъатини ўрганишга майл билдирдингиз, мен бу санъатни ўрганишга сизга имкон бердим. Бу дарснинг ҳақини ўзингиз тўлаётган экансиз, менинг бу билан ишим йўқ, бунга аралашмайман. Бироқ кўриб турибманки, эндиликда менинг ҳамёнимга куз тикяпсиз, сизнинг бу тахсингиз ойига мендан етти юз минг франкни юлиб кетадиганга ўхшайди. Бас, хоним, бунга чек қўйиш керак. Эндиликда икки шарт қўйишга мажбурман. Ё дипломат сизга текинга дарс беради, мен тишимни тишимга босиб чидаб юравераман ёки у зот менинг уйимдан қадамини узади. Тушунарлими, хоним?

– Жуда ҳалдан ошиб кетдингиз, жаноб, – деди зўрга нафас олиб Эрмина, – Бу учинга чиққан пасткашлик! Сиз қуюшқондан бутунлай чиқиб кетдингиз!

– Аммо мен мамнун бўлиб кўриб турибманки, – деди Данглар, – бу борада сиз мендан сира қолишаётганингиз йўқ ва «хотин ўз эрига эргашмоғи керак», деган васиятни ўз хошингиз билан бажо келтиряпсиз.

– Сиз мени ҳақорат қиляпсиз!

– Ҳақ гапни айтдингиз. Бас қилдик бу машмашаларни, келинг, ўзимизни босиб гаплашиб олайлик. Мен шахсан сизнинг ишингизга ҳеч аралашмаганман, фақат сизнинг фойдангиз учун баъзида орага суқилиб қоламан, бунда мендан ўрнак олинг. Сизнинг сармояларингизга менинг даҳлим йўқ, деяпсиз, шундайми? Жуда соз, ўз сармоянгизга хўжайинлик қилаверинг, меникени кўпайтираман ва камайтираман деб ташвишланмай кўя қолинг. Эҳтимол буларнинг ҳаммаси сотқиннинг найрангидир? Менинг оппозицияда бўлишим министрни газаблантиряпти ва у менинг донг чиқариб бораётганимга ҳасад қиляпти, шу сабабдан эҳтимол у Дебрэ билан тил бириктириб, мени хонавайрон қилмоқчидир?

– Ҳақиқатга ўхшашлигини қаранг-а, бу гапларнинг?

– Жуда ўхшайди-да. Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг, телеграфда ёлгон хабар берилди... Телеграфда бунақа бўлиши асло мумкин эмас. Телеграфнинг сўнгги икки сигнали бошқаларига мутлақо ўхшамайди. Худди менга қарши жўрттага қилнган деб ўйлайди киши.

– Сиз биласизки, – деди анча ҳовуридан тушган баронесса, – ўша хизматчини ишдан ҳайдаб юборибдилар, ҳатто суд қилмоқчи бўлиб қамоққа олиш тўғрисида буйруқ берган эканлар. Аммо у қочиб кетибди. Бу аҳвол шундан далолат берадики, у ё ақлдан озган, ёки жинойтчи... Йўқ, менимча, у хато қилиб кўйган бўлса керак.

– Шундай бўлиши мумкин, бироқ бу хатодан тентаклар қулишади, бу хато министрни уйқусизлик балосига гирифтор қилди, бу хато касофатига қолган давлат котиблари сон-саноқсиз қоғозларни бўяб ташлашди, менга эса бу хато етти юз минг франкка тушди.

– Ҳой, менга қаранг, – деди тўсатдан Эрмина, – сизнингча, буларнинг ҳаммасини Дебрэ қилаётган экан, нега ўзига айтмай, аламингизни мендан олаяпсиз? Нега энди эркак киши айбдор дейсизу, хотин кишини сўроқ қиласиз?

– Дебрэни мен эмас, сиз биласиз-ку! – деди Данглар. – Уни билиш иштиёқига тушган ҳам мен эмасман-ку? Маслаҳат берувчи у эканини билиш менинг вазифамми? Унинг йўлидан бораётган ҳам мен эмас-ку, ахир? Биржадаги най-

рангларни мен қилаётганим йўқ-ку? Йўқ, буларнинг ҳаммаси менга эмас, сизга дахлдор.

– Мабодо, бу сизнинг манфаатингиз учун экан...

Данглар елкасини қисиб қўйди.

– Э, тавба, хотин зоти шу қадар бефаҳм бўладими-я! Бир ёки ўн ишқий найрангни бутун бир Париж аҳлидан яшириб бажаришга муяссар бўлдим, деб ўзларини ўта доно билиб, чучварани хом санаб юришади. Бироқ шуни унутмангки, мабодо қилмишларингизни эрингиздан жуда осонлик билан яширишга муваффақ бўлганингизда ҳам (бунинг сабаби шуки, эрлар кўп ҳолларда бунақа найрангларни қуриш-билишни исташмайди) барибир, оқсуяк дугоналарингиздан ярмининг фақат аянчли нусхаси бўлиб қолар эдингиз, холос. Лекин буни эпполмадингиз: мен ҳамиша ҳаммасини билиб келганман, ўн олти йил мобайнида сиз, эҳтимол, мендан баъзи бир фикр-хаёлларингизни яшира олгандирсиз, бироқ қилмишларингиздан бирортасини, гуноҳларингиздан бирортасини сир сақлашга муваффақ бўлполмадингиз. Сиз жуда эпчиллик, қувчилик билан эримни алдаб юрибман, деб керилиб юрдингиз, аммо натижада нима бўлди?.. Дўстларингиз орасида ўзимни журттага билмасликка солиб юрган им туфайли ўша Вильфордан тортиб Дебрэгача мендан ҳайиқишади, мен билан уй хўжайини сифатида ҳисоблашмайдигани йўқ эди. Мен ҳақимда сиз билан ҳозир ўзим айтаётгандек гаплашишга журъат қиладиган зот йўқ эди. Сиз ҳаммага мени хунук, бедаво қилиб қўрсатишингиз мумкин, бироқ масхара қилишга асло йўл қўймайман, энг муҳими, мени хонавайрон қилишни қатъий тақиқлайман сизга.

Вильфорнинг исми-шарифи тилга **олингунгача** баронесса ўзини ҳар қалай тутиб тура олганди, бироқ бу ном тилга олинини билан унинг қути ўчди, худди чаён чаққандек дик этиб ўрнидан турди, бировни қарғаётгандек ҳавода қўлини ўйнатди ва эрининг ўзи билмаган ёки билса-да, қандайдир қабих ниятда ошкора этмай келган сир ҳақидаги охирги сўзини оғзидан илиб олмоқчи бўлгандек Данглар томонга қадам ташлади.

– Вильфор, бу нимаси тагин? Бу билан нима демоқчисиз?

– Шуни билиб қўйингки, биринчи эрингиз жаноб де Паргон файласуф ҳам, банкир ҳам эмасди (билмадим, эҳтимол

бу иккала ҳунарнинг ҳам эгаси бўлгандир), ана шу жаноб киролик прокуроридан заррача наф кўролмагач, туққиз ой кўздан ғойиб бўлиб, қайтгач, сизни олти ойлик ҳомиладор ҳолда кўриб фиғони фалакка чиқди-да, қайғу-алам ўтида ёниб дунёдан ўтди. Ҳа, мен дағалман, буни биламан, билибгина қолмай, ҳатто бунга фахрланаман ҳам, бу савдо ишларида ютиб чиқиш йўлида ишлатадиган усулларимдан бири. Нега энди у ўзи ўлдирмади-ю, бошқалар унинг узини гурга тиқишларига йўл қўйиб берди? Нега? Чунки унинг химоя қилиниши зарур бўлган сармоёси йўқ эди. Мен эса сармоёдор одамман. Шеригим Дебрэниинг айби билан етти юз минг франкдан ажралдим. Энди у зарардан ўз ҳиссасини тўлаб қўйсин, сўнгра биз яна бирга иш юритаверамиз ёки ана шу бир юз етмиш беш минг франк қарзини тўлашга қодир эмаслигини айтсин-да, барча хонавайрон бўлган қарздорлар сингари гумдон бўлсин. Албатта, у тўғри маълумотлар берганда жуда дилбар йигит, бироқ маълумотлари нотўғри бўлса-чи, унда унинг баҳридан ўтмоқ керак, жамиятимизда унинг ўрнини босадиган элликта навқирон йигит топилиши ҳеч гап эмас.

Данглар хоним ер билан яксон бўлди, шунга қарамай, бу зарбани даф этиш учун охириги марта тиришиб кўрди.

Вильфорни, бугунги зиёфат вақтида юз берган воқеаларни, кейинги кунларда оила бошига тушаётган бахтсизликларни ўйлаб, ўриндиққа йиқилиб тушди.

Хотини ўзини беҳушликка солиш учун қанча уринмасин, Данглар мутлақо эътибор берман эшикни ёпиб ўз бўлмасига чиқиб кетди. Шундан сўнг ярим беҳуш ҳолидан ўзига келган Данглар хоним, ёмон туш кўрдим шекилли, деган хаёлга келиши мумкин эди, холос.

IX. НИКОҲ РЕЖАЛАРИ

Онилавий можародан кейин эртасига ҳар сафар министрликка бораётиб Данглар хоним ҳузурига кирадиган вақтда Дебрэнинг извоши банкирнинг ҳовлисига кирмай, ўтиб кетди.

Ана шу пайтда, яъни соат бир яримда, Данглар хоним извошини қўштирди-да, ҳовлисидан чиқиб кетди.

Парда орқасида яшириниб олган Данглар эса хонимнинг чиқиб кетишини кузатиб турарди. Шундай бўлишини у кутган эди. Хоним қайтиши билан уни хабардор қилишни буюрди, аммо соат иккида ҳам хоним қайтмади.

Соат иккида у извош чақирди-да, Палатага бориб, бюджетга қарши сўзламоқчи бўлганлар рўяхатига ёзилиб кўйди.

Соат ўн иккидан иккигача Данглар кабинетидан сипжмай, жони чиқиб ўтирди, шошилиш хатларни ўқиди, сонсаноксиз рақамларни ҳисоблаб чиқди, кишиларни, шулар қаторида майор Кавалькантини қабул қилди. Қирмизи юз, кеккайган ва ҳар нарсани айтилган вақтида бажо келтирадиган майор банкир билан бўладиган ишларни ниҳоясига етказиш учун кеча шартлашилган вақтнинг худди ўзида етиб келган эди.

Данглар Палата мажлисида жуда қизишиб кетди ва министрликни ҳар қачонгидан ҳам кескин, қаттиқ танқид қилди, сўнг ташқарига чиқди-да, извошига ўтириб, Елисей Майдонидаги 30-уйга йўл олди.

Монте-Кристо уйида эди, бироқ олдида биров борлиги учун граф банкирдан бирпас кутишни илтимос қилди.

Шу орада ташки эшик очилди-да, аббат кийимида бир киши кириб келди, бу зот уй эгаси билан таниш бўлса керак, Дангларга ўхшаб кутиб турмади-да, салом бериб, ичкари хонага ўтиб қайиб бўлди.

Шу онда қоҳин кириб кетган эшик яна очилди-да, Монте-Кристо чиқди.

– Азизим барон, кечиринг мени, – деди граф, – Парижга яқиндагина олижаноб оғайнилари билан бири аббат Бузони келган эди. Ҳозиргина олдингиздан ўтиб кетди, кўргандирсиз. Кўпдан буён бир-биримизни кўрмаган эдик, шу сабабдан у билан дарров хайр-маъзур қилишга кўнглим бўлмади. Сизни анча маҳтал қилиб кўйдим, узр.

– Ҳечқиси йўқ, – деди Данглар, – шунақа бўлиб туради, мен бевақт келиб қоғман, ҳозир кетаман.

– Йўқ, йўқ, аксинча, қани марҳамат қилиб ўтиринг. Ё, тавба, нима бўлди сизга? Бугун жуда бошқача кўринасиз? Мени ваҳимага соляпсиз-ку. Биласизки, бошига қайғу туш-

ган капиталист худди думли юлдузга ўхшаб, олам бошига бахтсизлик тушажагидан дарак бериб туради.

– Азизим граф, очиғини айтсам, бир неча кундан буён ишим юришмаяпти, кетма-кет хунук хабарлар оляпман.

– Даҳшат! – деди Монте-Кристо, – сиз яна биржада ютқаздингизми?

– Йўқ, мен бу ишни маълум вақтгача йиғиштириб қўйдим. Бу гал Триестда бир ҳамкорим касодга учраб синди.

– Шундайми? Жакопо Манфредининг синганини айтяпсизми?

– Ҳа, ўшани. Бу зот кўпдан буён мен билан саккиз юз тўққиз юз минг франк ўртасида муомала қилиб келарди. Қарзини ўз вақтида тўлаб келди, бирор марта ҳам камомат юз бермади, ҳамиша вақтида тўлаб келарди. Тўсатдан ана шу Жакопо Манфредиди қарзини тўламай қўйди!

– Ростдан-а?

– Қутилмаган бахтсизлик келтирди бошимга бу ҳам. Мен унга олти юз минг ливрлик тўлов вексель юборганим, у тўламай қайтариб юборибди. Менда яна унинг шу ой охирида тўлаши керак бўлган тўрт юз минг франкли вексели ётибди, буни Париждаги вакили тўлаб қўйиши керак эди. Бугун ўттизинчи, мен пулни ундириб келиш учун хизматчимни юборсам, унинг вакили қочиб кетибди. Бунинг устига Испан воқеасидан хабарингиз бўлса керак. Мана, бир ойда бошимга тушган балойи азимлар.

– Испан воқеасидан унча кўп зарар кўрмаган бўлсангиз керак?

– Роппа-роса етти юз минг франк сармоядан ажралдим.

– Оббо, қандай қилиб қўлга тушиб қолдингиз? Ахир сиз бу ишларда устаси фарангсиз-ку.

– Бунинг ҳаммасига хотиним сабабчи. У тушида Дон Карлосни кўрибди, гўёки Дон Карлос Испанияга қайтиб келган эмиш, хоним тушга ўлгудек ишонадиганлардан. Туш магнетизм, тушда нима кўрсанг, албатта ўнгингда юз беради, дейди. Мен ҳам унга ишондим-да, хоҳлаган мақомингга ўйнайвер, деб рухсат бердим, унинг бу ишда ўз йўл-йўсинлари ва махсус даллоли бор. Хоним ўйнаб ютқазди. Тўғри, менинг пулимга эмас, ўз пулига ўйнаганиди. Аммо сиз биласизки, хотин етти юз минг франк ютқазганда, эрнинг бир

оз бўлса-да бунга юраги ачийди. Ия, ҳали сиз буни шу пайт-гача билмасмидингиз? Уша қуниёқ ҳамма ёқда дув-дув гап тарқалди-ку бу ҳақда.

– Мен эшитгандим, аммо тафсилотини билмасдим, буннинг устига биржада бўладиган ишлардан буткул бехабарман.

– Сиз биржа уйинида мутлақо қатнашмайсизми?

– Менми? Биржада уйнашга вақт керак, менда бунга вақт қаёқда дейсиз. Даромадларимни ҳисоблашга аранг улгураман. Мабодо уйинга қатнашадиган бўлсам, иш бошқарувчидан ташқари яна битта контора хизматчиси ва хазиначи олишим керак бўлади. Энди Испания воқеасига келсак, менимча, баронесса буни фақат тушидагина кўрмай, газеталарда ҳам ўқиган бўлса керак?

– Сиз газеталарга ишонасизми?

– Асло! Бироқ «Ахборот» қоидалардан мустасно тариқасида, фақат ишончили, тўғри маълумотларни, телеграф орқали келган хабарларни эълон қилса керак.

– Мени мана шу хуноб қияпти-да, – деди Данглар. – Ростдан, Дон Карлос қайтибди, деган хабар телеграф орқали олинган эди.

– Демак, шу бир онда, – деди Монте-Кристо, – сиз тахминан бир миллион етти юз минг франк зарар кўрибсиз-да?

– Тахминан эмас, нақд бир миллион етти юз минг франк.

– Аттанг, учинчи даражадаги бойлик учун бу жуда қаттиқ зарба, албатта, – деди Монте-Кристо ачингансимон.

– Учинчи даражадаги деганингиз нимаси? – деди Данглар бир оз хафа бўлиб.

– Менимча, – деди Монте-Кристо, – уч хил бойлик бор: биринчи даражадаги бойлик, иккинчи даражадаги бойлик, учинчи даражадаги бойлик. Биринчи даражадаги бойлик деб ўз ихтиёрингдаги ерлардан, конлардан ва Франция, Австрия ва Англия каби давлатларнинг қийматли давлат қоғозларидан иборат бўлиб, умумий суммаси юз миллионга етадиган бойликни айтаман. Йилига бир ярим миллион даромад берадиган ва умумий маблағи эллик миллиондан ошиқ саноат корхоналарини, акционер компанияларни, вилоят ҳокимини, князликни иккинчи даражадаги бойлик ҳисоблайман. Учинчи даражадаги бойлик – бу муомаладаги маблағлари ўзганинг иродасига ёки кимнингдир сини-

ши, ё бўлмаса телеграф хабари туфайли фавқулодда юз берадиган воқеаларга боғлиқ бўлган бойликдир. Бу даражадаги давлатманд кишилар ҳамма вақт худди қиморбозга ўхшаб «гарлкам» дейди-да, ошиғи олчи тушадими, йўқми, толедан кўради, бундайларни юқоридаги кучлар билан таққослаб, тубан кучлар деса бўлади. Буларнинг сохта ёки ҳақиқий маблағи умуман ўн беш миллионга етар-етмасдир. Ахир, сиз мана шу даражадаги бойлик эгасисиз-да?

– Тўғри, худди шу даражада, – деди унга жавобан Данглар.

– Бундан шундай хулоса чиқалики, – деди Монте-Кристо вазмин оҳангда сўзини давом эттириб, – ишларингиз яна олти ой мана шу ҳолда давом этаверса, учинчи даражадаги фирмангизнинг куни битаркан-да.

– Оғзингизга қараб гапиринг-э! – деди Данглар қошларини чимириб.

– Ҳа, хўп, олти ой эмас, етти ой дейлик, – сўзида давом этди граф ҳалиги оҳангда. – Менга қаранг, етти карра бир миллион етти юз минг – бу қариб ўн икки миллион бўлишини бундоқ ўйлаб кўрганмидингиз?.. Ҳечам-а? Хўп дуруст қилган экансиз-да; мабодо шундай ўй-хаёлга фарқ бўлиб қолганда ўз сармоянгизни зўр хавф-хатарга солиб қўйган бўлур эдингиз, бу эса маданиятли зотнинг териси шилиниб таназулга юз тутиши демақдир. Биз ҳашамли, башанг кийиб юрамиз, бизни сиртдан салобатли қилиб кўрсатиб турадиган ҳам ана шу кийим. Бироқ дунёдан кўз юмгач, одамнинг фақат териси қолади. Сиз ҳам худди шу мақомдаги зотлардан бўлиб, ишни йиғиштирасиз-да, ўзингизнинг асосий сармоянгиз билан, яъни жуда кўп деганда беш ёки олти миллион билан қоласиз. Издан кетаётган локомотивнинг ўзидан кўра тутуни ваҳимали кўрингандек, зеро, учинчи даражадаги мулк қанчалик улкан бўлиб туюлмасин, аслида унинг қиммати чамадагидан икки ёки уч барабар паст туради. Шундай қилиб, сиз беш миллиондан иборат асосий сармоянгиздан ҳозиргина икки миллиондан маҳрум бўлдингиз. Шунга қараб сохта сармоянгиз ҳам, яъни кредитлар ҳам камайибди, бошқача қилиб айтганда, жаноб Данглар, сизнинг танингиздан шу қадар кўп қон олганларки, борди-ю, буни яна тўрт марта такрорлагудек

бўлсалар, ёруғ дунё билан хайр-маъзурни насия қилиш ҳеч гап эмас. Эҳтиёт бўлинг, азиз дўстим! Эҳтимол, пулга муҳтожлик сезаётгандирсиз? Истасангиз, қарз бериб туришим мумкин?

– Ҳисоб-китобда йўқ экансиз! – деди хитоб қилиб Данглар иложи борича ўзини босишга ҳаракат қилиб. – Худди мана шу дақиқада ҳамёним бошқа жуда қулай йўллар билан тўлди. Йўқотилган қон овқат билан тикланади. Мен Испания жанггида ютқаздим. Трнестда шатта едим, аммо ҳинд флотим бир неча кемаларни эгаллаб олгандир. Мексикадаги одамларим бирор жойда қон топишгандир.

– Жуда соз! Жуда соз! Аммо яранинг ўрни ҳали битганича йўқ, биринчи талафотдаёқ яна очилади-да, фасод боғлайди.

– Йўқ, чунки мен тўғри иш қилаётган бўлсам керак, – деди Данглар мақтанишга одатланиб қолган қаллобларча мақтаниб, – мени буқиш баағини уч мамлакат ҳукуматини ағдарганга ухшаган гап.

– Нима бўпти! Шундай воқеалар бўлган.

– Мени хонавайрон қилиш барча ҳосилни барбод қилиш деган гап.

– Ҳа, етти семиз ва етти ориқ сигирни эсланг.

– ...Ёки фиръавнлар замонасидагидек денгиз сувлари қирғоқдан тошмоғи шарт, денгизнинг сон-саноғи йўқ, кемалар ўрнини қарвонлар босади, холос.

– Буниси яна соз, азизим Данглар, – деди Монте-Кристо, – мана энди янглишганимни тушундим, сиз аслида иккинчи даражадаги капиталистлар қаторида экансиз.

– Ҳа, ўшалар қаторидан жой олишга ҳақлиман, деб айтишга журъат эта оламан, – деди Данглар ясама табассум билан; унинг бу табассуми Монте-Кристога нўноқ рассомлар харобаларни суратга олганда мой бўёққа чаплаб ташлайдиган ойни эслатди. Амалий ишлар тўғрисида гап очган эканмиз, – қўшимча қилди у, гап бошқа ёққа бурилганидан суюниб, – сизга бир саволим бор! Сизнингча, жаноб Кавалькантига нима қилмоғим керак?

– Агар сизнинг банкингизга унинг ваколати бўлса ва сиз унга ишонсангиз, пул беринг.

– Ишонганда қандоқ! У бугун қирқ минг франкли чек келтирди, чек сизнинг адресингизга ёзилган ва Бузони имзо чеккан, орқасида сизнинг бланкангиз бор. Мен дарров унинг қўлига қирқтани санаб тутқаздим.

Монте-Кристо маъқуллаган бўлиб, бошини қимирлатди.

– Шошманг, бу ёғига қулоқ солинг, – давом этди Данглар, – у менинг банкимда ўғлига ҳам кредит очди.

– Покулай савол берсам айбга буюрмайсиз: ўғлига қанча бераркан?

– Ойига беш минг франк.

– Йилига олтмиш минг! Мен ҳам худди шундай деб ўйлагандим, – деди Монте-Кристо елкасини қисиб. – Кавалькантилар ўтакетган хасис одамлар. Ёш йигит учун ойига беш минг франк нима деган гап?

– Мабодо йигитчага яна бир неча минг зарур бўлиб қолса...

– Ортиқча пул берманг унга, отаси буни ҳисобга олмайди, италян миллионерларини сиз ҳали яхши билмайсиз, улар ўтакетган Гарпагонлар.¹⁰ Бу кредитни унга ким очибди?

– Флоренциянинг энг яхши фирмаларидан ҳисобланган Фенци банки.

– Мен, зарар кўришингиз мумкин, демоқчимасман, мутлақо, лекин кредит доирасидан ташқари чиқманг.

– Демак, сиз Кавалькантига унчалик ишонмас экансизда?

– Менми? У имзо чекса, мен ўн миллион ҳам бериб юбравераман. Менинг тақсимогим бўйича, азизим барон, Кавалькантининг сармояси иккинчи даражадаги бойликка тенг келади.

– У кўринишда жуда оддий киши. Мен уни оддий бир майор деб ўйлашим ҳам мумкин эди.

– Унинг иззатини жойига қўйган бўлур эдингиз; бу гапингиз тўғри, фариштаси йўқроқ одам. Мен ҳам уни дастлаб кўрган вақтимда эғнида ҳарбий мундир бор эди, шунда уни моғор босган биронта кекса поручик бўлса керак,

¹⁰ Гарпагон – Мольернинг «Қурумсоқ» номли комедиясидаги бош қаҳрамон. Унинг номи ута хасислик тимсоли бўлиб қолган.

деб ўйлагандим. Лекин итальянларнинг ҳаммаси кўринишда шунақа бўлади, агар шарқ афсунгарлари сингари ўз зеболиги билан кишини танг қолдирмаганларида уларни қарн яҳудийларга ўхшатиш мумкин эди.

– Ўғли кўринишда анча дуруст, – деди Данглар.

– Менимча, бир оз тортинчоқ, аммо одобли йигит. Мен ундан бир оз хавфсиралдим.

– Нега?

– Ўша сиз уни меникида кўрган кунингиз унинг биринчи марта оқсуяклар даврасига қўшилиши экан. Менга шундай дейишди. У қаттиқ қўл мураббий билан сайр-ҳаво қилиб юргани билан шу пайтгача Парижни кўрмаган экан.

– Айтишларига қараганда, итальянлар зодагони одатда ўз доирасидаги аёлга уйланармиш, шу тўғрими? – бепарволик билан сўради Данглар. – Улар ўз бойликларини бир-бирлариникига қўшишни яхши кўришаркан.

– Тўғри гап. Лекин Кавальканти бошқача одам, ҳамма нарсани ўз фойдасини кўзлаб қилади. У ўғлини шубҳасиз, Францияга уилантиргани олиб келган.

– Сиз шундай деб ўйлайсизми?

– Бунга имоним комил.

– Бу ердагилар унинг бадавлат эканлигини билишадими?

– Бу ҳақда кўп гапиришяпти. Бир хил одамлар унинг беҳисоб мол-дунёси бор деса, бошқалари ҳемирсис ҳам йўқ, дейишяпти.

– Сизнинг фикрингиз қандай?

– Менинг ҳам ўзимга яраша фикрим бор, илло, бунга эътибор бермаса ҳам бўлаверали.

– Ҳар қалай, қандай фикрдасиз?..

– Биласизми, Кавальканти бир вақтлар армияга бошчилик қилган, вилоят сўраган одам. Менимча, бунақа зотларнинг ер юзининг турли томонларида бекитган беҳисоб мол-дунёлари бўлади, буни фақат уруғнинг кексаларигина билиб, авлоддан авлодга ўтказиб келишадн. Уларнинг юзлари худди республика давридаги олтин танга сингари сарғайиб, безбет бўлиб кетишининг боиси ҳам ана шунда. Бундай зотлар, ана шу олтиннинг шуъласи бизнинг юзимизда ўз аксини топган-да, деб кўпдан буён мақтаниб юришади.

– Худди шундай, – деди Данглар, – бу гапингизнинг тўғрилиги шундан кўриниб турибдики, улардан бирортасининг ҳам бир парча ери йўқ.

– Бўлганда ҳам жуда оз, мен ҳам Кавалькантининг Луккадаги саройидан бошқа ҳеч нарчасини кўрганам йўқ.

– Унинг саройи борми ҳали? – деди кулиб Данглар. – Чакки эмас-ку!

– Биргина саройини ҳам у молия министрига бериб юборибди, ўзи эса кичкина бир ҳовлида истиқомат қиларкан. Мен сизга уни ўлгудек қурумсоқ одам деб айтдим-ку.

– Сиз уни унчалик хуш кўрмайсиз, шекилли.

– Ахир мен унинг кимлигини яхши билмайман, у билан фақат уч марта учрашдим. ҳолос. Унинг ҳақида билганларимни аббат Бузонидан ва ўзидан эшитдим. Бугун у менга ўғли тўғрисидаги режаларини айтди ва жамғармаларимни даромад келтирмайдиган Италияда сақлаш жонимга тегди, бундан кейин уларни Францияга ёки Англияга олиб келиб, муомалага қўймоқчиман, деди. Бироқ билиб қўйингки, аббат Бузонига ишончим зўр бўлса-да, мен бу борада ҳеч қанақа жавобгарликни гарданимга олмайман.

– Менга бунинг аҳамияти йўқ, мизож топиб берганингиз учун сиздан миннатдорман, бунақа номлар мизожлар рўйхатини гуллатади, мен Кавалькантиларнинг кимлигини ҳазиначимга гапириб берганимда, унинг ҳаваси келди. Айтмоқчи, бу зотлар ўғилларини уйлантирганда қалин беришармикан? Мен буни шунчаки, қизиққанымдан сўраялман.

– Беришади, лекин ҳаммаси эмас. Масалан, мен тоскан зодагонлари наслдан бир тўрани биламан, унинг беҳисоб мол-дунёси бор. Унинг ўғиллари отасига ёққан қизга уйланса, уларга мол-дунёни аямай беради, мабодо унинг хоҳишига юрмай, бошқага уйланишса, ойига ўттиз экю бериб туради, ҳолос. Андреа отасининг хоҳишига қараб уйланса, майор унга икки-уч миллион бериши турган гап. Масалан, Андреа уйланадиган қиз банкирнинг қизи бўлса, у ҳолда майор қудасининг ишларида қатнашса, эҳтимол. Борди-ю, келин унга ёқмаса, унда иш чаппасига кетди, деяверинг: падали бузруквори Кавальканти хазинасининг калитини олади-да, қулф солади-қўяди. Унда бизнинг Андреа

Парижнинг номи улуг, супраси куруқ олифтаси сингари яшашга, қарта сузиб, ошиқ отиб юришга мажбур бўлади!

– Бу йигит бавар ёки перуан маликасига уйланар, у князнинг тахтини эгаллаб, унинг рафиқасига уйланиб, Эльдо-радо Потоси мулкини бошқаришни истар.

– Адашяписиз, аксинча, бу донгдор италяянлар кўпинча оддий кишиларга уйланишади. Улар худди Юпитерга ўхшаб, насларнинг аралашиб кетишни истайдилар. Бироқ, ўзи нима гап, азизим барон? Нега менга ҳадеб бунақа саволлар беряписиз? Андреанинг бошини иккита қилиб қўймоқчисиз, шекилли?

– Нима қипти, – деди Данглар, – бу оқилона иш бўларди, ахир мен иш кўзини биладиган одамман-ку!

– Мадемуазель Дангларга эмасдир? Альбер бечора Андреанинг бошини танидан жудо қилишини истамассиз дейман?

– Альбер! – деди елкасини қисиб Данглар. – Унга барибир.

– У қизингизга унаштириб қўйилган эмасми?

– Бу ҳақда Морсер билан иккимиз гаплашгандик, бироқ де Морсер хоним ва Альбер...

– Нахотки сиз уни муносиб қуёв деб билмасангиз?

– Менимча, мадемуазель Дангларнинг виконт де Морсердан кам жойи йўқ!

– Данглар хонимнинг сеп-сарпоси, телеграф тентаклиги ҳисобга олинмаса, чиндан ҳам озмунча бўлмаса керак.

– Гап фақат сеп-сарпода эмас. Ҳа, айтмоқчи, сиз нега...

– А?

– ... нега Морсерни ота-онаси билан меҳмондорчиликка айтмадингиз?

– Айтгандим, бироқ у Морсер хоним билан бирга Дьеп-га бориши зарур экан, хонимга денгиз ҳавосидан баҳраманд бўлишни маслаҳат беришини.

– Шундай денгиз? – деди кулиб Данглар, – денгиз ҳавоси унга фойдали бўлса керак.

– Нега энди?

– У ёшлигидан денгиз ҳавосига ўрганган экан.

Монте-Кристо ўзини бу илмоқли гапни эшитмаганга олди.

– Ҳар қалай, – деди у, – Альбер мадемуазель Дангларчалик бойвачча бўлмаса-да, танилган йигитлардан.

– Нима бўпти: бу соҳада мен улардан қолишмасам керак.

– Шубҳасиз, сизнинг номингиз ҳам улуғ. Бунинг устига, унвон бериб шуҳратингизни оширмоқчи бўлишган, лекин номнинг ўзи унвонсиз ҳам улуғлиги кўриниб турибди-ку. Бироқ, сиз тушунадиган одамсиз, баъзи бидъатлар жамятда чуқур томир отган, уларни йўқотиш амри маҳол, шу сабабдан беш юз йилдан бери яшаб келаётган дворянлик эндигина йигирма ёшга тўлган дворянликка нисбатан ҳамон юксак эканлигини биласиз.

– Мана шунинг учун ҳам, – деди Данглар киножомуз жилмайишга уриниб, – мен Альбер де Морсердан Андреа Кавалькантини афзал кўраман.

– Менимча, Морсерларнинг ҳеч нарсада Кавалькантилардан қолишадиган жойи йўқ бўлса керак? – деди Монте-Кристо.

– Морсерлар!.. Азизим граф, менга қаранг. – деди Данглар, – сиз ахир олифтанамосиз-ку! Шундайми?

– Шундай.

– Гербларнинг ҳам билағони, тўғрими?

– Қисман.

– Шундай бўлса, меникига бир қаранг, бу Морсерникига қараганда инобатлироқ бўлса керак?

– Нечун?

– Шунинг учунки, мен туғма барон бўлмасам-да, ҳар ҳолда Дангларман.

– Ҳўш, нима бўпти?

– У эса аслида Морсер эмас.

– Нега энди Морсер эмас экан?

– Ҳечам.

– Нима деяпсиз ўзи?

– Менга кимдир барон деган унвон берган, демак, ҳақиқий баронман; у эса граф номини ўзига ўзи тақиб олган, шунинг учун у граф эмас.

– Бундай бўлиши мумкин эмас!

– Менга қаранг, – сўзида давом этди Данглар, – Морсер менинг ўттиз йиллик қадрдон оғайним, ишни нимадан бошлаганимни эслаб, мен гербим билан ортиқча мағрурланмайман.

Бу ё улуғвор мўминлик, ёки ўта такаббурлик аломати, – деди Монте-Кристо.

– Очигини айтсам, мен паст даражадаги хизматчилигим вақтида Морсер оддий бир балиқчи эди.

– Ўшанда оти нима эди?

– Фернан.

– Фақат Фернаннинг ўзими?

– Фернан Мондего.

– Бунга имонингиз комилми?

– Комил бўлганда қандай! Мен ундан жуда кўп балиқ сотиб олардим.

– Ундай бўлса, нега қизингизни унинг ўғлига беряпсиз?

– Чунки, Фернан ҳам, Данглар ҳам сохта мансабдор, турли хийла-найранглар билан дворян унвонига эга бўлиб олишган, мол-дунё тўплаш, фирибгарликда бири биридан қолишмайди. Аммо одамлар унинг тўғрисида баъзи нарсаларни гапиришади, менинг ҳақимда эса индашмайди.

– Нима экан у?

– Ҳа, шунчаки гап-да.

– Англаб турибман, бу сўзларингизни эшитиб Фернан Мондего номи билан боғлиқ бўлган баъзи воқеалар эсимга келди. Бу номни мен Грецияда эшитгандим.

– Алипошо воқеаси муносабати билан бўлса керак-да?

– Худди шундай.

– Буни у сир сақлайди, – деди айтганда, бу сирни ошкора қилувчига истаганини берардим.

– Бу қийин эмас.

– Қандай қилиб?

– Грецияда бирор вакилингиз бордир, албатта?

– Бўлмасам-чи!

– Янинада-чи!

– Истаган жойда топилади.

– Янинадаги мухбирингизга хат ёзинг-да, Али-Тебелининг ҳалокатга йўлиқишида Фернан номли француз қандай роль ўйнаган, деб сўранг.

– Бу гапингиз тўғри! – деди Данглар шиддат билан ўрнидан туриб. – Шу бугуноқ ёзиб юбораман.

– Ёзиб юборинг.

– Албатта ёзаман.

– Мабодо бирор жанжалли воқеадан хабардор бўлсан-гиз...

– Мен сизга хабар қиламан.

– Сиздан жуда миннатдор бўлур эдим. Данглар уйдан югуриб чиқди-да, тезда извошга ўтирди.

Х. ҚИРОЛЛИК ПРОКУРОРИНИНГ КАБИНЕТИ

Банкир уйига от чоптириб кетаверсин, биз Данглар хонимнинг эрталабки сайрини кузатайлик.

Соат ўн икки яримда Данглар хоним извош қўштириб уйдан жўнаб кетганини биз боя айтган эдик.

У шаҳар яқинидаги Сен-Жермен томонга йўл олиб, Мазарини кўчасига бурилди-да, Янги кўприк гузарига извошни тўхтатди.

Хоним пастга тушиб, гузардан нариги ёққа ўтди. У эрталаб бирон юмуш билан кўчага чиқадиган аёл сингари оддийгина кийинган эди.

У Генего кўчасига бориб киракаш извошга ўтирди-да, Арле кўчасига юришни буюрди.

Данглар извошга жойлашиб олиб, чўнтагидан чачвонга ўхшаш тўр парда олиб, сомон шляпаси устига ёпди, сўнг яна шляпасини кийиб, тўрни юзига ташлади-да, кичкина ойнага қаради. «Мана энди фақат оппоқ баданимни ва чакнаб турган кўзларимнигина кўришлари мумкин», деб ўзича қувонди.

Извош Янги кўприқдан ўтиб, Дофина майдонидан Арле хонадони томон бурилди, ҳайдовчи извош эшигини очган заҳоти хоним кира ҳақини берди-да, зинага югурди.

У чоғкиллаб юқори чиқди-да, Товушсиз Қадамлар залига кирди.

Суд биносида эрталаб ҳамиша иш кўп бўлади, юмуш билан банд кишиларнинг хотин-қизларга қарашга ҳам вақти бўлмайди. Данглар хоним Товушсиз Қадамлар залидан ўтди; ўз адвокатларини кутиб турган беш-ўнта нотаниш аёллардан ташқари унга унчалик эътибор берадиган одам бўлмади.

Вильфорнинг қабулхонаси гавжум эди, шундай бўлса-да, Данглар хоним котибасига номини айтмади, у кириши

билан чопар югуриб келди-да, жаноб прокурор чакиртирган хоним ўзларими, деб сўради ва тасдиқ жавоби олгач, Данглар хонимни махсус даҳлиз орқали Вильфорнинг кабинетига олиб кирди.

Қироллик прокурори курсида орқасини эшикка ўгириб ёзиб ўтирарди. У эшик очилганини, чопарнинг «Марҳамат, бекам» деганини ва эшик ёпилганини эшитди, бироқ қимир этмай ўтираверди, чопарнинг оёқ товуши тиниши билан тез ўрнидан туриб, эшикни қулфлади, пардаларни ётди ва хонага кўз югуртириб чиқди.

Ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, кўнгли жойинга тушди ва: «Худди айтилган вақтда келдингиз, бунинг учун раҳмат сизга, бекам», деди.

Вильфор курси суриб қўйди, Данглар хоним ўтирди, унинг юраги гупиллаб урар, нафаси сиқиларди.

– Бекам, кўпдан буён сиз билан хилватда танҳо суҳбатлашмаган эдим, – деди қироллик прокурори ва курсига чўкди-да, Данглар хоним рўпарасига ўтириб олди, – минг афсуски, бугун иккимиз жуда оғир масала ҳақида гаплашиб олиш учун учрашдик.

– Мен эса, бу суҳбат сизга қараганда мен учун кўпроқ оғир бўлишига қарамай, ҳузурингизга бир чақиришдаёқ етиб келдим.

Вильфор қошларини чимириб, илжайиб қўйди.

– Демак, – деди у Данглар хонимнинг сўзларига эмас, ўз миясида пайдо бўлган фикрларига шарҳ бериб, – демак, барча хатти-ҳаракатимиз ўтмишимизда гоҳ мудҳиш, гоҳ ёрқин из қолдиради деганлари ҳақ экан-да! Ҳаёт йўлида босган қадамларимиз қумда юрадиган жониворларнинг ўрмалашига ўхшайди, деганлари ҳақ экан-да! Ҳайҳот, кўп одамлар ана шу изларни кўз ёшлари билан суғорадилар!

– Жаноб, – деди Данглар хоним, – кўриб турибсизки, мен ниҳоятда қаттиқ ташвишга тушиб келдим. Раҳм қилинг менга. Бу хонада, мана бу курсида ҳисобсиз шармандаю шармисор бўлган жинойтчилар титроқ босиб ўтиргандилар... Мана, энди бу курсида мен ҳам худди ўшалар каби шарманда бўлиб, қалтираб ўтирибман! Биласизми, мен ҳозир ўзимни жинойтчи деб ҳис этмаслик ва даҳшатли су-

дья олдида ўтирибман деб сезмаслик учун бутун ақл-ҳушимни йиғиб олмоғим керак.

Вильфор бошини чайқаб оғир нафас олди.

– Мен эса, – эътироз билдирди у, – мен эса ўзимга-ўзим: «Сен Вильфор, судья курсисида эмас, жиноятчининг курсисида ўтиришинг керак», деяпман.

– Сиз-а? – деди таажжубланиб Данглар хоним.

– Ҳа, мен.

– Назаримда, сиз гапни ошириб юборяпсиз, бунга сабаб, афтидан, пуританча қарашларингиздир, – деди Данглар хоним, шу он унинг жозибадор кўзлари чакнаб кетди. – Сиз айтгандек, кимнинг жўшқин ёшлиги из қолдирмапти? Барча шавқ-завқлар замирида тавба-тазарру, пушаймон ётганлигини ким билмайди дейсиз! Бунинг боиси: бахти қароларнинг қадимий бошпаноҳи бўлмиш Инжил биз шўрлик аёлларга гуноҳкор паризод ва фоҳиша хотинни муносиб ҳомий деб тақдим этди. Очиғини айтсам, ёшлик давримдаги ҳаю ҳавасга муккадан кетиб, қилмиш-қидирмишларимни эслаганда, баъзан Тангрим бу гувоҳларимни кечирар деб умид қиламан, чунки бошдан кечирганим азоб-уқубатлар гуноҳларимни оқламаса-да, ювиб кетар. Аммо сиз нимадан кўрқасиз? Сиз эркакларни жамоат ҳамиша оқлайди.

– Хоним, – эътироз билдирди Вильфор, – сиз мени яхши биласиз. Мен риёкор эмасман, ҳар ҳолда ҳеч маҳал асоссиз риёкорлик қилмаганман. Ҳамиша ковок солиб юришим беҳисоб бахтсизликдан. Агар бағрим тош бўлмаганда, бошимга тушган кулфатларга чидаб бўлармиди? Ёшлигимда ҳам, никоҳ қуни Марселда Гран-Кур кўчасида стол теваарагида ўтирганимизда ҳам ҳозиргидек ковоғимдан қор ёғиб турмасди. Аммо ўшандан буён қанча сувлар оқиб ўтди-ю, менда ҳам, атрофимда ҳам кўп нарсалар ўзгарди, умримни йўлимдаги ғовларни улоқтириб ташлашга сарф этдим, йўлимга билиб ёки билмай, жўрттага ёки беихтиёр ғов солмоқчи бўлганларни қақшатдим. Сен жон-дилинг билан истаган нарсани бошқалар ҳам истамаслиги камдан-кам учрайди. Ана шу истаганингни улар қўлидан тортиб олиш йўлида ўлиб-тирилиб ҳаракат қиласан. Аслида кўп кишилар узи учун зарур нарсани эгаллаб олиш йўлида ҳеч нарса-

дан қайтмай жиноятга йўл қўйишади, ҳаяжон, ваҳима ёки тентаклик юз берган дақиқада жиноят қилиб қўясан-да, сўнг бу ножўя ишни қилмаслигим ҳам мумкин эди-ку, деб афсусланасан. Ўша эс-хушингни йўқотиб, кўзингга ҳеч нарса кўринмай қолган дақиқада қўлланиб иш кўриш керак бўлган йўл-йўсин жуда жўн ва осон эканлиги маълум бўлиб қолади, ана шунда ўз-ўзингга: «Мен бунисини қўйиб, унисини қилсам бўларди-ку», дейсан. Сиз аёллар, аксинча, камдан-кам афсусланасизлар, чунки ўша пушаймон бўладиган ишни кўпинча ўз ихтиёрингиз билан қилмайсиз, сиз ҳеч вақт бахтсизликка ўз ихтиёрингиз билан дучор бўлмайсиз, деярли ҳар гал бошқа жиноятчининг касофатига қолиб юрасиз.

– Ҳар ҳолда, – деди жавобан Данглар хоним, – мен бунда айбдорманми, йўқми, бу ишларнинг барчасида жавобгарманми, йўқми, ҳар қалай кеча қақшатқич даражада қаттиқ жазоланиб, балога қолдим. Сиз буни эътироф этишингиз лозим.

– Э, шўрлик аёл! – дели хонимнинг қўлини қисиб Вильфор. – Ҳақиқатан ҳам ниҳоятда оғир азият чекдингиз, шу қадар оғирки, ҳатто икки марта тинкангиз қуриб, ҳолдан тойиб чалқанча тушишингизга сал қолди, бироқ шунга қарамай...

– Шунга қарамай?

– Ҳа, шунга қарамай, мен сизга шуни айтиб қўяйки, ҳали буниси ҳолва, бу ёғи бундан баттар бўлади.

– Э, Парвардигор! – хитоб қилди Данглар хоним, – яна қандай бало бор бошимизда?

– Сиз фақат ўтмишни ўйлаяпсиз, тўғри, ўтмиш мудҳиш бир зимистон, аммо келажакни бундан ҳам мудҳиш, кабиҳ деб билинг, хоним, ҳа, бундан ҳам мудҳиш, бундан ҳам даҳшатли бўлиши мумкин, бу шубҳасиз!

Хоним Вильфорнинг совуққон, вазмин одам эканини биларди, бироқ шу онда унинг бунчалик ҳаяжонга, ваҳимага тушганини кўриб, қўрққанидан қичқириб юборишига сал қолди.

– Бу мудҳиш, даҳшатли ўтмиш қандай қилиб юзага чиқиб қолди? – хитоб қилди Вильфор. – Ўтмишнинг бу шарпаси гўр тагидан, юрагимиз тубидан қандай қилиб юзага

чиқди-ю, ошкора бўлиб қолди, қандай қилиб бизни ваҳимага солиб, номусга қўйди?

– Бу шунчаки бир тасодиф.

– Тасодиф? – деди эътироз билдириб Вильфор. – Йўқ, йўқ, минг карра йўқ, хоним, тасодифан ҳеч нарса юз бермайди!

– Ундай эмас, ахир буларнинг ҳаммаси тасодиф бўлмай нима бўларди? Граф Монте-Кристо бу ховлини тасодифан сотиб олган, ерни ҳам тасодифан қазитган. Уша бахти қаро гўдакни дарахтлар остини ковлаб турганда топиб олишлари тасодиф эмасми, ахир? Оҳ, менинг шўрпешона кўзичоғим, бирор марта ўполмагандим-а! Уни деб дарё-дарё кўз ёши тўқдим! Граф гуллар тагидан топилган ўша азиз жасад тўғрисида сўз очганда бутун вужудим билан граф кўксига отилмоқчи бўлдим!

– Йўқ, асло ундай эмас, хоним, асло, – деди бўғиқ товушда Вильфор, – мана бу ёғини эшитинг, даҳшатлиси бу ёқда: гуллар тагидан ҳеч қанақа гўдак жасади топилган эмас. Бу ерда кўз ёши тўкишга ҳожат йўқ, оҳ-воҳ уришнинг ҳеч кимга кераги йўқ! Талвасага тушмоқ керак, талвасага!

– Бу билан нима демоқчисиз? – деди аъзойи баданини титроқ босган Данглар хоним.

– Демокчиманки, граф Монте-Кристо ўша дарахтлар тагидан гўдак жасадини ҳам, яшикчанинг темир қисмларини ҳам топиши мумкин эмасди, чунки у ерда бола жасади ҳам, яшикча қисмлари ҳам йўқ эди.

– Униси ҳам, буниси ҳам йўқмиди? – такрорлади Данглар хоним қироллик прокурорига кўзларининг пахтасини чиқариб қараб. – Униси ҳам, буниси ҳам-а? – яна такрорлади хоним, тўзғиб бораётган фикрини сўзлар ва ўз товуши билан тўхтатмоқчи бўлган одам қиёфасига тушиб.

– Ҳа, униси ҳам, буниси ҳам йўқ эди! – деди Вильфор қўллари билан юзини бекитиб.

– Демак, сиз шўрлик гўдакни у ерга кўммаган экансиз-да? Нечун мени алдадингиз? Нечун?

– У ерга кўммагандим. Шошманг, аввал эшитинг менинг гапларимни, эшитгач, ғазабланмайсиз, ачинасиз менга. Орадан йигирма йил ўтди, лекин мен бу сирни виждон азо-

бида ичимда сақлаб, сизга айтмай келган эдим. энди ҳам-масини очиб соламан.

– Ох. Тангрим, ўзинг кечир бу гуноҳкорингни! Сиз мени даҳшатга соляпсиз! Иложим қанча, гапиринг, қулоғим сизда.

– Уша деворларида кин-қизил парда қопланган хонада бутун тунни нафас ололмай қийналиб ўтказганингиз эсингизда бўлса керак, мен ҳам, минг машаққат билан охирини қутиб, Ҳақ деб, ўтирдим. Бола оламга келди, уни менга топширдингиз, гўдак нафас олмас, қимир этмасди, биз уни ўлганга чиқардик.

Данглар хоним ирғиб урнидан тураётгандек утирган жойида бесаранжом қўзғалиб қуйди.

Вильфор уни тўхтатди-да, бу ёғини эшитинг, дегандек қўлларини кўтарди.

– Шу зайлда биз уни ўлдига чиқардик, – деди Вильфор, – мен уни тобут ўрнини босадиган яшикчага солдим-да, боққа олиб тушиб, шошиб-пишиб кўмдим, тупроқ тортиб бўлган ҳам эдимки, менга корсикалик хужум қилиб қолди, кўз олдимда лип этиб аллакимнинг сояси кўринди. Оғриқ сездим, қичқирмокчи ҳам бўлдим, аъзойи баданимни кора тер босди, томоғимга бир нарса тикилди, ерга ағдарилиб тушдим, энди тамом бўлдим, деб уйладим, сунг ҳушимга келиб аранг зинагача эмаклаб келганимда, сиз мадорсиз ҳолда олдимга тушиб келдингиз, бу даҳшатли воқеани ниҳоятда сир сақлаш зарур эди, мардлик қилиб уингизга энагангиз билан қайтиб бордингиз, мен эса дуэлда яраландим, деб баҳона қилдим. Бу сирни махфий сақлашга муваффақ бўлдик, дастлаб бу сирни сақлаш қийин бўлса керак, деб қўрққандим. Мени Версалга олиб боришди. Уч ой касал билан олишиб нари бориб-бери келдим; пировардида, аста-секин оёққа турдим, менга жанубнинг қуёши ва хавосида шифоланишни маслаҳат беришди. Тўрт киши мени Париждан ҳар куни кўп деганда олти лье йўл босиб, Шалонга олиб боришди. Вильфор хоним извошда изма-из борди. Шалондан кемага тушиб Сонедга, ундан Ронедга сайр қилдим, сунг оқим бўйлаб Арлонегача бордим. Арлонедга мени яна замбилга солиб олиб кетишди, шу зайлда Марселга етиб олдим. Соғлигим ярим йил деганда тикланди. Шу давр ичида

сиздан ҳеч дарак ололмадим; хонимнинг аҳволи қалай деб бировдан сўрашга журъат этолмадим. Парижга қайтгач, бева қолганингизни ва Дангларга текканингизни билдим. Ақли ҳушим жойига тушган кундан бошлаб фикр-хаёлим ўша гўдакнинг жасади билан банд эди. Ҳар кун кечаси тушимда у гуридан чиқиб менга муштини уқталарди. Парижга қайтиб келгач, бу уйда биз чиқиб кетгандан буён ҳеч ким яшамаганини ва яқиндагина тўққиз йилга ижарага берганларини эшитдим. Уйни ижарага олган киши олдига бориб марҳума рафиқамнинг ота-онасига қарашли бу уйнинг бегона кишининг қўлига ўтиб кетишини асло истамайман, деб баҳона қилдим-да, шартномани бузишни таклиф этдим ва жаримасини тўлашга тайёрман, дедим. Мендан олти минг франк талаб этишди, ун минг десаям, йигирма минг десаям тўлашга тайёр эдим. Пулим чўнтагимда эди. Дарров шартнома бекор қилинди, бунга эришгач, шу заҳотиёқ Отейлга от чоптириб кетдим. Ўша мен чиқиб кетгандан бери уйга одам зоти кирмаган.

Соат кундуз беш эди, қизил бўлмага чиқдим-да, қоронғи тушишини кутдим.

Шу пайтда йил бўйи менга тинчлик бермай келган ваҳима яна кучайиб кетган эди.

Ўша корсикалик махлуқ менга хундор душман эди, у Нимдан то Парижгача кетимдан пойлаб келган, сўнг боғда яшириниб пайт пойлаб, менга ханжар урган. У гур ковланганими, гўдакни кумганими кўрган албатта, у сизнинг кимлигингизни билиб олиши мумкин, эҳтимол, билгандир ҳам... Бир кун эмас-бир кун келиб сиздан сирни сақлаш учун ҳақ тўлашни талаб этса нима бўлади?.. Мени ханжар билан ўлдирмаганини билса, бу унинг учун энг лаззатли қасос бўлади. Шу сабабдан ўтмишнинг изларини мумкин қадар тезроқ йўқотиш зарур эди.

Шартномани бекор қилишимнинг, бу ерга от чоптириб келиб кутиб туришимнинг боиси ҳам шунда эди.

Қош қорайди, батамом қоронғи тушишини кутдим, чироқ ҳам ёқмагандим, шамол пардаларни хилпиратарди, назаримда ана шу пардалар ортида айғоқчилар тургандек туюларди-да, ўқтин-ўқтин сесканиб қўярдим. Орқамдаги каравотда худди сиз инграётгандек бўлардингиз, орқага

ўгирилишдан кўрқардим, ўша даҳшатли сукунатда юрагим гупиллаб ураётганини барала эшитиб турардим. У шунчалик қаттиқ урардики, энди ярам яна очилиб кетса керак, деб ўйлардим. Қишлоқдаги барча товушлар бирин-кетин тиңди. Энди ҳеч нарсадан хавотир олмасам бўлади, мени ҳеч ким эшитмас ва кўрмас, дедим-да, боққа тушишга қарор қилдим.

Биласизми, Эрмина, мен бошқаларга нисбатан кўрқоқ эмасман. Бироқ зинанинг куксимда осифлиқ калитини олиб (бу калит иккимиз учун ниҳоятда азиз эди ва сиз уни олтин ҳалқага солиб юрардингиз), эшикни очганимда ойнинг узун шуъласи деразадан ўтиб, айланма зинада ажина каби чўзилиб ётганини кўрдиму, ўтакам ёрилиб, деворга суюниб қолдим, сал бўлмаса ақлимдан озиб, чинқириб юборай, дедим.

Ниҳоят ўзимни тутиб олдим. Аста-секин зинадан туша бошладим, аммо тиззаларимдаги титроқни ҳеч босолмасдим, йиқилиб кетишдан кўрқиб зинанинг панжарасини маҳкам ушлаб олган эдим. Шу тарзда пастки эшиккача етиб олдим. Эшик орқасидаги деворга белкурак суюб қўйилган экан. Махфий фонусим бор эди. Майсазорнинг ўртасига бориб тўхтадим-да, фонусни ёқиб олиб нари юрдим. Ноябрь ойининг охири эди, хазонрезгилик бўлиб яп-яланғоч дарахтлар узун-узун қўлларини узатиб турар, тукилган япроқлар ва кум оёғим остида шитирларди.

Кўрқувдан юрагим қинидан чиқаёзди, дарахтзорга келганда тўппончамни олиб тепкисини кўтариб қўйдим. Шохлар орқасидан ўша корсикалик махлуқ пойлаб тургандек буларди менга. Фонусимни ўша шохлар томонга тутдим, ҳеч ким кўринмади. Атрофга алангладим: ўзимдан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Сукунатни бузувчи бирор товуш ҳам эшитилмасди. Фақат бойўғли ажиналарни, арвоҳларни чақираётгандек, ваҳимали чинқирарди.

Фонусимни дарахт айрисига илдим, бу айрини ўтган йили гур ковлаганда кўзим остига олиб қўйган эдим.

Ёз бўйи бу ерни қалин ўт босибди, кўзда буни ҳеч кимса ўриб ҳам олмабди. Бироқ бир жойда ўт унча усмаган эди, қазиган жой шу ер эканини кўриб турардим. Мен ишга тушдим.

Бир йилдан зиёд кутиб юрган пайт ҳам келди!

Зўр умид билан тиришиб ковладим, белкурак бир нарсага теккандай бўларди-да, яна жон борича ҳаракат қилардим, чимнинг ҳар бир сиқимини синчиклаб текширардим! Ҳеч нима топмадим! Биринчисига қараганда икки баробар катта чуқур қазигандим. Адашиб, бошқа ерни қазидим шекилли, деб ўйладим-да, атрофга яна бир назар ташлаб чиқдим, дарахтларни бирма-бир кўздан кечирдим, ўшанда кўрганларимнинг ҳаммасини миридан-сиригача бир карра кўз олдимга келтирдим. Яп-яланғоч шохларда суякни зирқирагадиган совуқ шамол увилларди, аъзойи баданимдан шовиллаб тер оқарди. Ўша даҳшатли тунда гўр устидаги тупроқни телиб текислаётганимда ханжар урганлари эсимга тушди, мен ўшанда тол новдасига суяниб тургандим. Орқамда сайр қилиб, ўтириб, ҳордиқ чиқарадиган сунъий қояча бор эди, йиқилаётганда ана шу муздек тошга кўлим тегиб кетганди. Ҳозир эса тол ўнг ёғимда, қояча эса орқамда. Худди ўша кечадаги сингари ўзимни ерга отдим, сўнг ўрнимдан турдим-да, яна ковлай бошладим. Яна ҳеч нима топмадим! Яшиқдан нишон ҳам йўқ.

– Йўқ эканми? – деди шивирлаб ваҳима босган Данглар хоним.

– Шу билан кифояланиб кўя қопти-да, деб ўйламанг, – давом этди Вильфор, – йўқ. Дарахтзорнинг ҳамма томони ни титиб-тинтидим, корсикалик қотил яшиқ қимматбаҳо нарсаларга тўла бўлса керак, деб қазиб олиб кетгану, сўнг ундай эмаслигига ишончи комил бўлгач, яна кўмиб кўйгандир, деб хаёл қилдим. Аммо ҳеч нима тополмадим. Сўнг хаёлимга эҳтиёт чоралар кўришга зарурат йўқ, деб яшиқчани бирор жойга улоқтириб ташлаган бўлиши ҳам мумкин деган фикр келди. Бу ҳолда ишни давом эттириш учун тонг ёришишини кутишим керак эди. Бўлмага қайтдим-да, яна кутдим.

– О, Тангрим!

– Тонг ёришиши билан боққа тушдим. Дастлаб яна дарахтзорни қараб чиқдим, қоронғида кўринмаган бирорта из топилар деб умид қилган эдим. Йигирма футдан зиёдроқ майдонни икки фут чуқурлаб қазидим. Ёллаган ишчи мен бир соатда қилган ишни бир кунда ҳам бажара олмасди. Шунча уриниб ҳеч нарса топмадим, ҳеч нарса!

Кейин, яшикни бир ёққа улоқтиргандир, деб қидира бошладим.

Уни куча эшикка борадиган йўлкага ташлашлари мумкин эди. Бу қидириш ҳам натижа бермади. Тимирскилаб яна дарахтзор томонга ўтдим, лекин бу ердан ҳам умидимни узиб қўйган эдим.

– Бундай ҳолларда ақлдан озиш ҳеч гапмас, – деди хитоб қилиб Данглар хоним.

– Бир дам шуни ният қилдим ҳам, – деди Вильфор, – бироқ бу бахт менга ёр бўлмади. Пировардида, бутун эсхушимни йиғиб олдим-да, уз-ўзимга савол бердим: бу одам мурдани олиб кетиб нима қилади?

– Қўлида даъвою исбот учун бирор ҳужжат бўлишини кўзда тутган бўлса керак, дедингиз-ку ўзингиз, – деди Данглар хоним эътироз билдириб.

– Йўқ, хоним, бундай бўлиши мумкин эмас, мурдани йил бўйи яширмайдилар, уни тегишли давлат органларига топширадилар-да, сўроқ берадилар. Шу вақтгача бундай қилмаган эканлар, гап бошқача бўлса керак.

– Нима бўлиши мумкин бошқа? – сўради титроқ босиб ияги такирлаётган Эрмина.

– Биз учун бундан ҳам даҳшатли, бундан ҳам машъум, бундан ҳам қўрқинчли ҳодиса юз берган бўлиши мумкин. Чамамда, гўдак тирик бўлган ва уни уша корсикалик қўтариб қолган.

Данглар хоним ғалати бир овозда қичқириб юборди ва Вильфорнинг қўлидан маҳкам тутиб олди.

– Болам тирик экан-да! – деди у. – Қўзичоғимни тириклайин гўрга тикқан экансиз-да! Уликлигига ишонмасангиз ҳам кўмибсиз-да!

Данглар хоним қироллик прокурори олдида тикка туриб олди-да, ғазабдан ёниб турган кўзларини унга тикиб, нозик қўллари билан унинг қўлларини эзди.

– Мен қаёқдан билай. Фақат шундай бўлса керак, деб тахмин қиляпман, – жавоб қилди Вильфор, у шу пайт бақрайиб қолганди, бу ҳол кучли ирода эгаси бўлмиш бу зотнинг инқироз жари ёқасига бориб қолганидан дарак бериб турарди.

– Менинг болам, менинг шўрлик кўзичоғим! – хитоб қилди баронесса ўлкаси тўлиб ва яна курсига чўкди.

Вильфор эс-хушини йиғиб олди-да, онанинг қаҳр-ғазабдан қутулиш учун Данглар хонимни ҳам ўзи каби ваҳимага солиш зарурлигини фаҳмлади.

– Биласизми, агарда тахминим тўғри чиқса, иккимиз ҳалок бўламиз, – деди у ва овозини пасайтириб гаплашиш учун ўрнидан туриб баронесса олдига келди. – Бола тирик, кимдир буни билади, кимдир бизнинг сиримиздан хабардор. Монте-Кристо бизнинг кўз олдимизда бола қазиб олинганини ва гўрда бола йўқлигини айтди-ку! Демак, бу сирни унинг ўзи билади!

– Э, Худойим! Қаҳрингга дучор этдинг! – шивирлади Данглар хоним.

Бунга жавобан Вильфор бўкириб, алланима деди.

– Хўш, бола қаерда, бола? – деди она.

– Жонимнинг борича ҳаракат қилиб ахтардим мен уни! – деди Вильфор қўлларини қисирлатиб. – Узоқ уйқусиз тунларда чорладим мен уни! Қироллик хазинасини эгаллаб олиб, миллионлаб кишиларнинг сир-асрорини сотиб олиш ва улар орасидан ўзимникини ҳам топиб олиш иштиёқи билан ёндим-куйдим! Ахири кунлардан бир кун белкуракни юзинчи марта қўлга олганда ўзимдан юзинчи марта сўрадим: бу корсикалик одам гўдакни нима қиларкин? Ахир бола қочоққа ортиқча юк-ку! Ёки унинг ҳалиям жони борлигини кўриб дарёга ташлаб юбордимикин?

– Бундай қилиши мумкин эмас! – деди хитоб қилиб Данглар хоним. – Киши қасос олиш учун одамни ўлдириши мумкин, аммо чақалоқни аёвсиз сувга чўктириб юбориши мумкин эмас!

– У болани Тарбияхонага олиб бориб топширдимикан? – давом этди Вильфор.

– Тўғри айтасиз, – деди баронесса, – болам ўша Тарбияхонада!

– Шундай фикр хаёлимдан ўтиши биланоқ, Тарбияхонага югуриб бориб билдим: худди ўша кечаси Тарбияхона остонасига бир гўдакни кўйиб кетишибди, у белигача дока йўргакка ўралган экан. Йўргак, барон тожининг ярми ва Н. ҳарфи кўриниб турсин, деб, атайлаб йиртиб ташланган экан.

– Худди ўзи, – деди Данглар хоним, – ҳамма кийимларим-да худди шунақа белги бор, де Наргон барон эди, бу мен ва отам исмининг бош ҳарфи. Худога шукр! Болам ўлмаган экан!

– Йўқ, ўлган эмас.

– Сиз ҳам шундай деяпсизми? Сиз ҳам-а? Қувончдан хонимнинг юраги ёрилиб ўлади, деб уйламадингизми? Қаерда энди у? Қаерда менинг қўзичоғим? Қаерда?

Вильфор елкасини қисди.

– Билмадим, – деди Вильфор. – Ахир билганимда сизни драматурглар ва роман ёзувчиларга ўхшаб шунча ташвишларга дучор қилиб ўтирармидим? Бутун бало шундаки, мен ҳеч нарса билмайман, ҳеч нарса. Ушандан кейин бир аёл йўргакнинг қолган ярмини олиб келиб болани олиб кетибди. У қонун талаб қиладиган ҳамма ҳужжатларини келтирган эмиш.

– Сиз ўша хотин кимлигини билиб олишингиз ва ахтариб топишингиз лозим эди.

– Мен худди шундай қилдим. Суд тергови ниқоби остида энг моҳир изкуварларни, тажрибали полиция айғоқчиларини аёлнинг изидан туширдим. Шалонгача унинг изидан кузатиб боришган. У ерда аёлнинг изи йўқолган.

– Йўқолибдими?

– Бутунлай йўқолибди.

Вильфорнинг ҳикоясини Данглар хоним тинглаётиб гоҳ ох урар, гоҳ кўз ёши тўкар, гоҳ хитоб қиларди.

– Бўлгани шуми? – деди хоним. – Шу билан кифояланиб қўя қолдингизми?

– Йўқ, – деди Вильфор, – мен тинмай ахтардим, сўраб-суриштирдим, маълумотлар тўплашни давом эттирдим. Тўғри, сўнгги икки-уч йил ичида бир оз дам бердим ўзимга. Мана энди яна қаттиқ ишга киришаман ва албатта ниятимга етаман, эшитдингизми, ниятимга етаман, чунки энди мени виждон азоби эмас, ваҳима қамчилайди бу ишда, ваҳима!

– Фикримча, граф Монте-Кристо ҳеч нима билмаса керак, – деди Данглар хоним, – агар бундан хабардор бўлганда бизга яқинлашишга бунчалик интилимасди, унинг одатини биласиз-ку.

– Кишининг қаҳр-ғазаби чегарасиз бўлади, – деди Вильфор – Тангрининг меҳр-шафқатидан ҳам чексиз бўлади. Биз билан гаплашаётганда унинг кўзларига назар ташладингизми?

– Йўқ.

– Бирор марта унга диққат билан қараганмисиз?

– Албатта. У жуда ғалати, тушуниб бўлмайдиган одам, вассалом. Мени бир нарса хайратда қолдирди, шундай тукин зиёфат вақтида ҳеч нарсага қўл урмади, шунча овқатдан биронтасини татиб ҳам кўрмади.

– Тўғри, тўғри, – деди Вильфор, – мен ҳам сездим буни, мен ҳозирги гапларни олдиндан билганимда бирор таомга қўл урмасдим, у бизни заҳарламоқчи шекилли, деб уйлаган бўлур эдим.

– Хато қиларкансиз-да.

– Ҳа, хатога йўл қўйган бўлардим, аммо амин бўлинг, бу одамнинг режалари бўлакча. Сизни кўрмоқчи бўлганлигимнинг, гаплашиб олмақчи бўлганлигимнинг, ҳаммадан ва даставвал ўша Монте-Кристандан эҳтиёт бўлинг деб сизни огоҳлантириб қўймоқчи бўлганимнинг боиси ҳам шунда. Менга қаранг, – деди Вильфор хонимга кўзларини тик қадаб, – иккимизнинг алоқамиз тўғрисида ҳеч кимга ҳеч нарса деганингиз йўқмиди?

– Мутлақо.

– Кечиринг мени, – деди Вильфор овозини юмшатиб, – яна сўраб олай: демак, ҳеч кимга айтмагансиз-а? Энг яқин сирдошингизга ҳам айтганингиз йўқми?

– Йўқ, йўқ, – деди қизариб баронесса, – онт ичаман: ҳеч кимга айтганим йўқ!

– Кундуз куни кўрган-кечирганларингизни кечқурун ёзиб қўйиш одати йўқми сизда? Кундалик хотира дафтари юритмайсизми?

– Йўқ. Бутун ҳаётим кундалик тадбир-ташвишлар билан ўтиб кетади, кўп нарсаларни узим ҳам эслаб қололмайман.

– Тушингизда алаҳсираш одатингиз йўқми?

– Мен гудак сингари ухлайман. Эсингиздан чиқариб қўйдингизми?

Баронессанинг юзи қизариб кетди, Вильфор эса бўзариб, мурдага ўхшаб қолди.

– Ҳақ гап, – деди киролик прокурори зурга.

– Хуш, сунгра? – суради баронесса.

– Сунгра? Энди нима қилиш кераклигини биламан, – деди жавобан Вильфор. – Бир ҳафта утар-утмай бу Монте-Кристонинг кимлигини, қаёқдан пайдо бўлиб қолганлигини, қай томонга йўл олганлигини ва боғида қазиб олинган гўдак ҳақидаги воқеани нима сабабдан бизга ҳикоя қилиб берганини билиб оламан.

Вильфор бу сузларни шундай оҳангда изҳор этдики, агар буларни граф эшитганида сесканиб кетарди.

Шундан сўнг у баронессанинг хоҳишсиз узатган кўлини қисиб хайрлашди-да, эшиккача кузатиб қўйди.

Данглар хоним бошқа извош кира қилди-да, гузаргача бориб, унинг орқа томонида турган уз извошига ўтирди ва хонимни кутиб мудраб утирган извошчига «Кетдик!» – деб фармон берди.

XI. ТАКЛИФ

Уша куни, тахминан Данглар хоним киролик прокурори кабинетида утирган вақтда, Эльдер кучасида бир извош пайдо бўлди-да, 27-уй дарвозасидан кириб, ховлида тўхтади. Извошнинг эшиги очилиб, ундан ўғлига суяниб Морсер хоним чиқди.

Альбер онасини булмасигача кузатиб қўйди ва дарҳол ваннани тайёр қилиб қўйишни ва отларни кўшишни буюрди. Ҳаял ўтмай извошга ўтирди-да, Елисей Майдонига, граф Монте-Кристоникига жўнади.

Граф уни одатдагича табассум билан қабул қилди. Жуда ажиб савдо: бу зотнинг юрагига салгина бўлса қўл солиш ёки фикрини озгина бўлса-да, билиб олиш амри маҳол эди, унинг дилидаги ниятини билишга уринган киши олдида тоғдай ғов пайдо булар, бутун ҳаракатлари пучга чиқарди.

Қулочларини ёзиб келаётган Морсер графни кўрди-ю, қўлларини беихтиёр туширди ва шунчаки қўл бериб сўрашиб қўя қолди.

Монте-Кристо ҳам, одатдагидек, кўлини узатиб совуқкина саломлашди.

- Мана, ҳузурингизга келдим, – деди Альбер.
- Қадамларига ҳасанот!
- Келганимга ҳали бир соат ҳам бўлгани йўқ.
- Дъепдан келдингизми?
- Трепордан.
- Ҳа, айтганча, у ерда эдингиз-а!
- Тўғри сизникига келдим.
- Жуда хурсанд қилдингиз мени, – деди Монте-Кристо бепарво оҳангда.
- Қани, гапиринг, қандай янгиликлар бор?
- Янгиликми? Сиз янгиликни мендан, келгиндидан сўрай-сизми?
- Тушунмадингиз гапимга, менинг учун бирор нарса қилдингизми, деб сўраяпман?
- Сиз менга бирор нарса топширганмидингиз ўзи? – сўради Монте-Кристо ўзини ғамгин қиёфага солиб.
- Қўйсангиз-чи, ўзингизни билмаганга солиб нима қиласиз? – деди Альбер. – Айтишларига қараганда, масофадан таъсир этадиган жозибали алоқа бўларкан, ана шу ажойиб алоқа воситасида мен Трепорда электр қуввати текканини ҳис этдим. Эҳтимол сиз мен учун ҳеч нима қилмагандир-сиз, лекин ҳар ҳолда меним ҳақимда ўйлаган бўлсангиз керак.
- Эҳтимол, – деди Монте-Кристо. – Мен ростданам сизнинг ҳақингизда ўйлагандим, бироқ магнит токи, иқрорманки, менсиз урди сизга йироқдан.
- Ҳали шундайми? Қандай юз берди бу, айтиб беролмай-сизми?
- Марҳамат. Жуда оддий: Данглар меникида меҳмон бўлди.
- Бундан хабарим бор, онам билан иккимиз унинг билан учрашувдан қочиб жўрттага кетиб қолган эдик.
- Бироқ зиёфатда у ўзи эмас, Андреа Кавальканти гуруҳи билан бирга бўлди.
- Италиялик князингиз биланми?
- Жуда ошириб юборманг. Андреа ўзини фақат виконт деб таништиради.
- Виконт деб таништиради?
- Ҳа, худди шундай.

– Демак, виконт эмас экан-да?

– Мен қаёқдан билай? У ўзини шундай деб таништиргач, мен ҳам уни виконт деб айтяпман-да. Бошқалар ҳам шундай деб чақиришяпти. Барибир эмасми? Эҳтимол у ростданам виконтдир?

– Ажойиб гапларни айтяпсиз! Демак?

– Нима, демак?

– Данглар сизникида меҳмон бўлдимми?

– Ҳа.

– Виконт Андреа Кавальканти ҳам бўлдимми?

– Виконт Андреа Кавальканти, унинг отаси, Данглар хоним, Вильфор рафикаси билан, ёқимтой ёшлар Дебрэ, Максимилиан Моррель, яна... ким эди? Шошманг... Ҳа, Шато-Рено.

– Меним ҳақимда гаплашишдимми?

– Сиз ҳақингизда оғиз очишгани ҳам йўқ.

– Буниси яна ёмон бўпти.

– Нега энди? Ахир сизни унутишларини ўзингиз истагандингиз-ку! Истагингиз бажо келтирилди.

– Мени оғзига олмаган эканлар, демак, меним ҳақимда кўп ўйламабдилар-да. Мана буниси мени ташвишга солади.

– Сизга барибир эмасми, ахир сизнинг ҳақингизда ўйланлар орасида мадемуазель Данглар ҳам бор эди. Ростданам у сизнинг ҳақингизда уйда ҳам ўйлаши мумкин эди-ку.

– Бу борада мен асло ташвишланмайман, мен унинг ҳақида қандай фикрда бўлсам, у ҳам менинг ҳақимда худди шундай фикрда.

– Бир-бирларингга жудаям «ёқиб» қолган экансизларда! – деди граф. – Бундан чиқди, иккингиз бир-бирингизни ёмон кўраркансиз-да?

– Биласизми, – деди Морсер, – агар мадемуазель Данглар, унинг учун азият чекмаётганимни инобатга олиб, оилаларимиз ўртасидаги никоҳ шартларидан қатъи назар, мени халос этса, жуда қойил қолган бўлардим. Қисқаси, мадемуазель Данглар жуда ишратбоп маъшука, аммо хотин бўла олармикин, йўқми... буни билмадим.

– Бўлғуси рафикангиз туғрисида фикрингиз дуруст экан-ку, – деди кулиб Монте-Кристо.

– Ҳа, мен сал ошириб айтдим, лекин бу ҳақ гап. Бирок бу ниятни амалга ошириш мумкин эмас-да, маълум мақсадга эришмоқ учун, мадемуазель Данглар менинг хотиним бўлмоғи, яъни мен билан яшамоғи, ёнимда ўйлаши, ашуласини биқинимда айтиши, мусиқасини чалганда, шеърини ёзганда ҳам мендан ўн қалам нарида туриши лозим, умр бўйи шундай бўлмоғи зарур. Мана шуларни хаёлга келтирганда мени ваҳима босади. Ўйнаш билан ажралиб кетиш осон, ammo хотин эса тамом бошқа гап, хотин билан, яқинда бўлсангиз ҳам, олисда бўлсангиз ҳам, бари бир бутунлай боғланган бўласиз. Мадемуазель Данглар билан ҳатто олисда туриб абалдий боғланиб қолишни хаёлга келтиришнинг ўзи ҳам дахшат.

– Сизнинг кўнглингизни топиш жуда қийин экан-да, ви-конт.

– Чунки, мен кўпинча имконияти йўқ нарса ҳақида хаёл суриб юраман.

– Қанақа нарса экан у?

– Отамникига ўхшаган хотин топиб олишни...

Монте-Кристонинг ранги оқариб кетди ва қўлидаги бир жуфт тўппонча тепкиларини тез-тез очиб-ёпиб, Альберга қараб қўйди.

– Демак, отангиз жуда бахтиёр бўлган экан-да бу борада? – сўради у.

– Биласизми, граф, мен онамни фаришта дейман, фаришта! Унга бир разм солиб қаранг; у ҳамон гўзалликда тенгги йўқ, оқила, хозир бурунгидан ҳам хушфёъл, олижаноб, раҳмдил. Биз хозиргина Трепорда бўлдик. одатда ўғил учун онани кузатиб бориш риоя, мурувват ва мажбурият юзасидан қилинадиган ортиқча юк, мен онам билан тўрт кун бирга бўлиб роҳат-фароғатда ором олдим, ҳамиша қувончларга тўлиб юрдим. Малика Маб ё Титанияни Трепорга олиб борганимда ҳам бунчалик бахтиёр бўлмаган бўлур эдим.

– Гапларингизни эшитганда ҳамма нарсалардан кечиб юборгиси келади кишининг, умримни бўйдоқликда ўтказиб юборганим яхши экан, деган қарорга келасан чиндан.

– Ҳамма гап ана шунда, – давом этди Альбер. – Дунёда бенуксон аёл ҳам борлигини кўра-била туриб мадемуазель

Дангларга уйланишга интилармидим ахир! Худбинликка фарқ бўлиб кетиб, ихтиёримиздаги ҳамма нарсаларни бўрттириб, бўяб кўрсатишга ҳаракат қиламиз, бундай ҳолларни назар-эътиборингиздан ўтказган бўлсангиз керак айрим пайтларда? Марле ёки Фоссен магазини ойнаси ичида ялтираб турган биллур қўлимизга тушгани ҳамон жозибалдор, янада гўзал бўлиб кетади. Аммо бошқа бирор кишида бундан ҳам тозаси борлигини эшитгундек бўлсангиз ва сиз тақиб юрганингиз ундан паст эканига имонингиз комил бўлса борми, роса азият чекасиз, бундан оғир руҳий азоб бўлмаса керак киши учун!

– Э-э, лоф ҳам эви билан-да!.. – деди шивирлаб граф.

– Шу сабабдан, мадемуазель Эжени мен бир кўз илғамас зарра эканимни, уникага ўхшаш миллион-миллион пулим йўқлигини, сармоям юз минг франкдан ошмаслигини билиб олган кун мен учун энг бахтли кун деб ҳисоблайман.

Монте-Кристо илжайиб кўйди.

– Очиғини айтсам, – деди сўзини давом эттириб Альбер, – миямга бир фикр келди, Франц тасодифий, қивик нарсаларни ёқтиради, мен уни мадемуазель Дангларга ошиқ бўлишга мажбур этмоқчи бўлдим. Унга мадемуазелнинг ҳусн-жамолини жуда бошлаб тасвирлаб, тўрт марта хат ёздим, бироқ Франц хатимга эътибор бермай, «Мен чинданам фавқуллодда нарсаларни яхши кўраман, бироқ шунга қарамай, ўз сўзимдан қайтолмайман», деб жавоб қайтарди.

– Фидойи дўст дегани бунақа бўларкан-да, ўзи фақат ўйнаш қилиб олмоқчи бўлган жононни дўстига хотинликка таклиф этаркан-а.

Альбер кўлиб кўйди.

– Ҳа, айтмоқчи, – деди у, – бизнинг ёқимтойимиз Франц қайтяди. Билишимча, сиз уни ёқтирмасангиз керак, тўғрими?

– Менми? – деди Монте-Кристо, – кечирасиз, азизим виконт, нега энди мен уни ёқтирмас эканман? Мен ҳаммани ёқтираман, ҳаммани яхши кўраман.

– Шу қаторда мени ҳам... раҳмат сизга.

– Бу гапимни нотўғри тушунманг тағин, – деди Монте-Кристо. – Тангри ўзимизга яқин кишиларни қанчалик яхши кўришни буюрган бўлса, мен ҳам ҳаммани шунчалик яхши

кўраман. Бу христианлик муҳаббатини. Фақат баъзи бир зотларни ўлгундай ёмон кўраман. Ҳа, кўйинг бу гапларни, Франц масаласига ўтайлик. Демак, сизнингча, у яқинда келаркан-да?

– Ҳа, уни Вильфор чақиртириб оляпти. Афтидан, Данглар мадемуазель Эженини тезроқ эрга бериб юборишга интилаётганидек, Вильфор ҳам мадемуазель Валентинани тезроқ узатиб юборай, деб шошиляпти. Чамамда, бўйи етган қизнинг отасига жуда қийин бўлса керак, у ҳамини ташвишда, то узатиб қутулмагунча юраги пўкиллагани пўкиллаган.

– Менимча, жаноб д'Эпине сиздақа эмас. У тақдирига тан бериб чидаб юравералиганлардан.

– Франц эса ҳақиқатан ҳам шу ойнимчага уйланмоқчи, у оппоқ галстук тақиб ҳам олган, ҳатто бўлажак оиласи ҳақида гап сотиб юрибди. Бунинг устига у Вильфорни жуда ҳурмат қилади.

– Назаримда, Вильфор ҳурмат қилса арзийдиган зотлардан, тўғрими?

– Афтидан, Вильфор қаттиққўллиги ва одиллиги билан ном чиқарган киши.

– Хайрнятки, – деди Монте-Кристо, – буни шўрлик Дангларга ўхшатиб булғаб ташламадингиз.

– Дангларга нисбатан бундай муносабатда бўлишимга сабаб, эҳтимол, қизига уйланишни хоҳламаганимдир, – жавоб қилди Альбер кулиб.

– Азизим, сиз жуда беор олифталардан экансиз, – деди Монте-Кристо.

– Мен-а?

– Ҳа, сиз. Кўйинг бу гапларни, қани чекайлик, мана, олинг папиросдан.

– Бажону дил. Лекин сиз мени олифта деяпсиз-а?

– Ахир мадемуазель Дангларга уйлантиришларига қарши исён кўтаряпсиз-ку. Яхшиси, индамай сабр қилиб тураверинг, қани, иш қаерга бориб тақаларкан. Эҳтимол сиздан бошқа ҳам сўзидан қайтадиган одам чиқиб қолар.

– Шундайми ҳали? – деди Альбер кўзини бақрайтириб.

– Ахир сизни зўрлаб бўйнингизга ола хуржун илиб қўймаслар-ку? – деди Монте-Кристо сўзини давом эттириб:

– Виконт, менга қаранг, – деди у овозини ўзгартириб, – ростданам алоқани узмоқчимисиз?

– Шундай қилган кишига жон деб юз минг франк берардим.

– Ундай бўлса дўппингизни осмонга отаверинг. Дангларнинг нияти ҳам худди шу, у сизникидан икки ҳисса ошиқ инъом беришга тайёр.

– Ростдан-а? Толеимдан ўргулай! – деди Альбер, аммо унинг юраги озгина ғашлиги чехрасидан сезилиб турарди. – Азизим граф, Дангларнинг бундай фикрга келганига бирор сабаб бордир-да?

– Мана кеккайишу, мана худбинлик! Одам боласи ҳам шунақа бўларкан-да, ўзига яқин киши гердайса, болта билан чолиб ташлашга тайёр, агар унинг кибр-ғурурига салгина тил теккизсалар, оламини бошига кўтарарди.

– Ахир мен ундай деяётганим йўқ. Фақат Данглар, чамамда...

– Сиздан жуда мамнун бўлиши, қойил қолиши шартми? Аммо Данглар дид-фаросатда орқада қолганлардан, шунинг учун ҳам у бошқа бир зотга маҳлиё...

– Кимга?

– Билмадим ким экан у, кўз-қулоқ бўлиб туринг ва буларнинг ҳаммасидан фойдаланинг.

– Ҳа, тушундим. Менга қаранг, онам... Йўқ, тўғриси отам зиёфат бермоқчи.

– Йилнинг шу фаслида-я?

– Ҳозирги вақтда ёзги зиёфат расм бўлиб қолди.

– Расм бўлса-бўлмаса, графиня истак билдирса бас, ёзда ҳам зиёфат бўлаверади!

– Доно гап! Биласизми, бу расмана Париж зиёфати. Кимки июлда ҳеч қаёққа кетмай Парижда қолса ўшани Парижнинг ҳақиқий фуқароси дейиш керак. Жаноб Кавалькантиларга бизнинг таклифимизни етказишни зиммангизга оласизми?

– Қачон бўлади зиёфат?

– Шанба куни.

– Унгача ота Кавальканти кетиб қолади.

– Ўғли қолади. Эҳтимол уни ўзингиз билан бирга олиб келарсиз?

– Азизим виконт, мен у билан таниш эмасман-ку.

– Танимайсизми?

– Йўқ, танимайман... Мен уни биринчи марта бундан тўрт кун илгари кўрдим ва унинг учун жавобгарликни ҳечам гарданымга олмайман.

– Бироқ сиз уни қабул қиляпсиз-ку?

– Бу бошқа гап. Уни менга бир ҳурматли аббат тавсия қилганди, уни ҳам эҳтимол алдагандирлар. Агар уни ўзингиз таклиф этсангиз жуда соз бўлади, мен таклиф қилсам ноўрин бўлур, борди-ю, у тўсатдан мадемуазель Дангларга уйланиб қолса, сиз мени найрангбозликда айблаб, ёқамдан тутасиз. Ўзим ҳам бора оламанми-йўқми, билмадим.

– Қаёққа?

– Сизнинг зиёфатингизга.

– Нега энди?

– Ахир сиз ҳали мени таклиф қилганингиз йўқ-ку.

– Мен шунинг учун ҳузурингизга шахсан таклиф қилгани келдим.

– Ў-ҳў, бу мен учун зўр илтифот. Аммо мен банд бўлсам керак.

– Мен ҳозир сизга бир нарсани айтаман, шундан сўнг ишингиздан воз кечарсиз.

– Қани айтинг-чи.

– Сизнинг келишингизни онам илтимос қиляпти.

– Де Морсер хонимми? – сўради Монте-Кристо ранги ўзгариб.

– Очигини айтсам, граф, онам мен билан жуда очиқ гаплашади, ҳеч нарсани яширмайди. Мен сизга таърифлаганим нозик туйғулар қалбингизда жўш урмаган экан, демак, сиз бундай туйғулардан маҳрум экансиз, чунки шу тўрт кун мобайнида бутун гапимиз фақат сизнинг устингизда бўлди.

– Менинг ҳақимда? Қўйинг, унақа деманг, мени хижолатга қўйяпсиз.

– Бу табиий, чунки сиз бир жонли жумбоқсиз.

– Наҳотки онангиз ҳам мени жумбоқ деб билса? Мен уни анча мулоҳазали аёл, бунақанги хаёлларга бормас, деб билгандим.

– Ҳа, азизим граф, ҳамма учун ва шу қаторда менинг онам учун ҳам жумбоқсиз, ҳамма шундай дейди-ю, бирор киши

бу жумбоқни ечишнинг уддасидан чиқолмайди, хотиржам бўлаверинг, сиз ҳамон ечилмаган жумбоқ бўлиб қоляпсиз. Онам, нега бу одам ҳеч қаримайди, деб сўрагани-сўраган мендан. Чамамда, сизни онам Калиострога ёки граф Сен-Жерменга, графиня Г. сингари лорд Рутвенга ўхшатыпти, шекилли. Де Морсер хоним билан биринчи учрашувдаёқ сиз уни бунга буткул инонтирасиз. Буни бажо келтириш қийин эмас сизга, ахир сиз улардан бирининг фалсафий идрокини ва иккинчисининг ақл-заковатини эгаллаб олган сиз-ку.

– Огоҳлантириб қўйганингиз учун раҳмат, – деди илжайиб граф, – маним ҳақимдаги барча тахмин, гумонларни оқлашга ҳаракат қиламан.

– Хўш, шанба куни келасизми бизникига?

– Ҳа, де Морсер хоним илтимос қилган эканлар, бораман, албатта.

– Марҳамат қилиб борсангиз бошимиз осмонга етади.

– Данглар-чи? У ҳам борадимми?

– Албатта! Унга қўша-қўша таклифномалар юборилган, буни отам ўз зиммасига олди. Биз улуғ д'Агессони¹¹, жаноб де Вильфорни ҳам келтиришга ҳаракат қиламиз, бироқ унинг келишидан умид йўқ.

– Орзу-умиддан асло воз кечмаслик керак, дейилади бир мақолда.

– Рақс тушишни биласизми, граф?

– Менми?

– Ҳа, сиз. Агар рақс тушсангиз ҳамма ҳайратда қоларди-да?

– Ҳа, ростданам қирқ ёшгача... Йўқ, рақсни билмайман; де Морсер хоним рақс тушадиларми?

– Уям тушмайди, сизлар гаплашиб ўтирасизлар, онам сиз билан бир мириқиб суҳбатлашмоқчи.

– Ростдан-а?

– Худо ҳаққи! Шуни ҳам айтиб қўяйки, онамга ҳамсуҳбат бўлишга пойиқ биринчи киши сиз бўлиб чиқдингиз.

Альбер шляпасини олди-да, ўрнидан турди, граф уни қузатиб борди.

¹¹ XVIII асрнинг машҳур суд арбобларидан.

– Мен афсусланяпман, – деди граф Альберни зинада тўхтатиб.

– Нимадан афсусланасиз энди?

– Адабсизлик қилдим-да, сизга Данглар тўғрисида ҳеч нима демаслигим лозим эди.

– Аксинча, унинг ҳақида иложи борича кўпроқ гапиринг, ҳозир қандай гапирган бўлсангиз, шундай гапиринг.

– Ундай бўлса жуда соз, мана энди мени ташвишдан ҳалос этдингиз. Айтмоқчи, д' Эпине қачон қайтади?

– Узоғи билан беш-олти кун ичида.

– У тўйни қачон ўтказар экан?

– Жаноб де Сен-Меран ва Сен-Меран хоним келиши билан.

– Д' Эпине қайтганда меникига олиб келинг. Сизнингча, мен уни ёқтирмас эмишман, бироқ у меникига келса хурсанд бўлур эдим.

– Хўп, бўлади, амирим, истаклари албатта бажо этилади.

– Хайр!

– Шанба куни албатта кугаман, хўпми?

– Албатта! Сўз бердим-ку.

Граф Альбернинг орқасидан қараб турди-да, кўлини силкитиб кўйди. Альбер фойтунига тушгандан сўнг граф орқасига ўгирилади. Қаршисида Бертуччо ғоз турарди.

– Хўш, нима бўлди?

– Хоним судда бўлди, – деди иш бошқарувчи.

– Кўп турдими у ерда?

– Бир ярим соат.

– Кейин уйига қайтдими?

– Тўппа-тўғри уйига қайтди.

– Шундай денг, азизим Бертуччо, – деди граф, – энди Нормандияга бориб, мен айтган кичкина жойни ахтариб топасиз.

Бертуччо таъзим қилди. Графнинг фармони худди унинг кўнглидагидек эди, шу сабабли у кечқуруноқ йўлга чиқди.

ХИ. ҚИДИРУВ

Вильфор Данглар хонимга берган ваъдасининг ва ўз аҳдининг устидан чиқди-да, Отейлдаги ҳовлида юз берган воқеалардан граф Монте-Кристо қандай қилиб хабардор бўлганини аниқлашга киришди.

У ўша куниеқ собиқ турма инспектори ва сўнг изкувар полиция лавозимига кўтарилган де Бовиль номли кишига хат ёзди. У зарур маълумотларни бера оладиган кишини топиш учун икки кун муҳлат беришни сўради.

Икки кун ўтгач, Вильфор хат олди, унда қуйидагилар ёзилган эди:

«Граф Монте-Кристо номли зотни лорд Уилмор яқиндан танийди, лорд чет эллик бойлардан бўлиб, ахён-ахёнда Парижга келиб туради, ҳозир ҳам шу ерда, Монте-Кристо-ни аббат Бузони ҳам билади, бу аббат Сицилиянинг машҳур диндорларидан бўлиб, хайрли ишлари билан Шарқда ном чиқарган».

Вильфор бунга жавобан ана шу хорижийлар ҳақида дарҳол аниқ маълумотлар туплашни буюрди. Эртаси кечқурун унинг буйруғи бажарилиб, қуйидаги маълумотлар олинди.

Парижга бир ойга келган аббат Сен-Сюльпис черкови орқасидаги икки қаватли уйда тураркан, уй тўрт хонадан иборат бўлиб, иккитаси пастда, иккитаси тепада, уйда аббат якка ўзи истиқомат қиларкан.

Пастки қаватда ёнғоқдан ясалган стол, стуллар ва жавон кўйилган емакхона, девори тахтадан, оққа бўялган меҳмонхона, бу хона безаксиз, гилам ҳам, осма соат ҳам йўқ. Афтидан, аббат шахсий ҳаёт учун фақат энг зарур нарсаларнигина олса керак.

Тўғри, аббат кўпроқ вақтини иккинчи қаватдаги меҳмонхонада ўтказди. Бу меҳмонхона кутубхона ролини ўйнаб, диний китобларга ва қўлёзмаларга тўла. Хизматкорининг айтишича, аббат ойлаб шу китоблар ва қўлёзмаларга кўмилиб ётаркан.

Ташриф буюрган кишиларни хизматчи эшикдаги тирқишдан мўралаб билиб олади, мабодо келган зот таниш

бўлмаса ёки ёқмаса, у эшикни очмай, аббат Парижда эмас, деб қайтариб юборади. Кўплар, аббат доим узоқ сафарда юради-да, деб ишониб кетаверади.

Бироқ аббат уйда бўлиши ёки бўлмаслиги, Париждами ёки Қоҳирадами, бундан қатъи назар, у ҳамиша камбағалларга ёрдам беради, эшикнинг тирқишидан хизматчи садақа тарқатиб туради.

Кутубхонага ёндош бўлма – ётоқхона. Пардасиз каравот, тўрт юмшоқ курси, бахмал қопланган диван, бут қўйиладиган баланд стол – хонадаги жиҳозлар шулардан иборат.

Лорд Уилмор эса Фонтен Сен-Жорж кўчасида туради. Бу зот бутун бойлигини саёҳатга сарфлаб юрадиган инглиз сайёҳларидан. У ҳамиша яхши жиҳозланган квартира олади-да, унда кунига икки-уч соатдан ортиқ турмайди. Баъзи-баъзида тунаб қолади. У французча ёзиш-чиқишга устаси фаранг бўлса-да, бу тилда мутлақо сўзлашмайди.

Қироллик прокурорига бу муҳим ахборотлар маълум этилган куннинг эртасига нотаниш бир одам Феру кўчасидаги муюлишда извошдан тушди-да, кўкиш рангли эшикни тақиллатиб, аббат Бузонини сўради.

– Жаноб аббат эрталаб чиқиб кетган эдилар, – деди хизматкор.

– Мен бундай жавобга ишонмайман, – деди ҳалиги одам, – чунки мени бу ёққа юборган одам кимни сўраган бўлмасин, у ҳамиша уйда бўлмоғи шарт. Илтимос, аббат Бузони-га менинг келганимни хабар қилинг...

– У зот уйда йўқ, дедим-ку сизга, – такрорлади хизматкор.

– Ундай бўлса, мана бу карточкани ва хатни олинг-да, келгани ҳамон топширинг. Бугун кеч соат саккизда аббат уйда бўладими?

– Албатта уйда бўладилар, жаноб, аммо у киши ишга ўтириб қолсалар, йўқ деб ҳисоблайверинг, ҳеч кимни қабул қилмайдилар.

– Бўпти, кечқурун барвақт келаман, – нотаниш одам шундай деди-да, жўнаб кетди.

Ростданам ҳалиги одам айтилган соатда бояги извошда етиб келди, бироқ бу гал извош Феру кўчасидаги муюлиш-

да эмас, тўғри келиб кукиш эшик олдида тухтади. Эшикни тақиллатди, эшик очилди, у ичкари кирди. Уни иззат-икромла қутиб олишди, демак, бояги хат анча таъсир қилибди.

– Жаноб аббат уйдадилар? – сўрали у.

– Ҳа, кутубхонада ишлаб ўтирибдилар, у киши сизни кутяптилар, – жавоб қилди хизматкор.

Нотаниш зот тик зинадан юқорига кўтарилди. Аббат устини катта фонус ёритиб турган стол ёнида ўтирарди. Фонусга кўндирилган қалпоқнинг катталигидан хонанинг қолган қисмига ёруғ тушмас, қоп-қоронғи эди. Аббатнинг эғнида қалпоқли ридо бўлиб, шу ўтиришида у ўрта аср олимларига ўхшаб кетарди.

– Жаноб Бузони ўзлари бўладиларми? – сўради меҳмон.

– Худди ўзи, – деди аббат, – жаноблари полиция бошлиғи юборган зот – собиқ турма инспектори жаноб де Бовиль бўлсалар керак?

– Топдингиз, жаноб.

– Париж қидирув полициясининг айғоқчилариданмисиз?

– Шундай, жаноб, – жавоб қилди меҳмон бир оз саросимага тушиб.

Аббат кўзинигина эмас, чаккасини ҳам бекитиб олган катта кўзойнагини тўғриллади-да, яна ўтириб олди, меҳмонга ҳам жой кўрсатди.

– Жаноб, қулоғим сизда, – деди аббат итальян лаҳжасида овозини баландлатиб.

– Жаноб, менга топширилган вазифа, – деди нотаниш одам, худди қийналиб гапираётгандек, дона-дона қилиб, – иккимиз учун ҳам жуда муҳим ва масъулиятли.

Аббат индамай бошини эгди.

– Жаноб аббат, – давом этди нотаниш одам, – жаноб полиция бошлиғи сизни виждонли, андишали одам эканлигини яхши билди ва юқори полиция органига ниҳоятда зарур бир маълумот беришни илтимос қилади. Мен ана шу иш билан келдим. Биз аминмизки, ошна-оғайнигарчилик ва шахсий мулоҳазаларга бормай, одил суддан ҳеч нарса сир сакламагайсиз.

– Агар сиз истаган нарса айтишни виждоним буюрса, жаноблари шуни билиб қўйсинларки, мен кашинман, тавба қилган гунохкорнинг сирини минбаъд махфий қолиши,

ундан фақат Тангри ва менгина воқиф бўлишим керак, вассалом.

– Хотиржам бўлинг, жаноб аббат, – деди меҳмон, – сизни зинҳор виждон азобига солмаймиз.

Шу пайт аббат фонус қалпоғининг бир четини босган эди, иккинчи томони кўтарилиб, нотаниш кишининг юзини ёритди, аббатнинг ўзи эса қоронғида қолди.

– Узр, жаноб, – деди полиция бошқармасининг вакили, – ёруғдан кўзимни очолмаяпман.

Аббат фонус қалпоғининг четини қўйиб юборди.

– Хўш, жаноб, қулоғим сизда. Гапиринг.

– Ташаккур. Сиз граф Монте-Кристонни танийсизми?

– Жаноб Дзакконени сўраяпсизми?

– Дзакконе!.. Ҳали унинг фамилияси Монте-Кристо эмасми?

– Монте-Кристо бир жойнинг, тўғрироғи, қоянинг номи, асло фамилия эмас.

– Майли, сиз айтганча бўлсин. Монте-Кристо билан Дзакконе бир одам экан, беҳудага сафсатабозлик қилиб утирмаймиз.

– Тўғри, иккиси бир одамнинг номи...

– Бўпти, жаноб Дзакконе ҳақида гаплашамиз.

– Марҳамат.

– Демак, сиз уни танийсиз-а?

– Жуда яхши танийман.

– Ким ўзи?

– Мальталиқ бадавлат кемасознинг ўғли.

– Мен ҳам шундай деб эшитган эдим, шундай дейишяпти. Бироқ полиция мишмишларга доимо ишонавермайди.

– Мишмишлар ҳақиқат бўлса, полиция ҳам кўпчилик қатори ишонишга мажбур, – деди эътироз билдириб аббат, у мийиғида кулиб қўйди.

– Бунга ўзингиз ҳам ишониб гапиряпсизми?

– Хўш, нега бундай савол беряпсиз?

– Менинг саволимни тўғри тушунинг, жаноб, ростгўй эканингизга шубҳам йўқ, шунчакки, ўзингиз ишониб гапиряпсизми деб сўраяпман-да.

– Менга қаранг, Дзакконенинг отасини танийман.

– Ў-ҳў, шунақами ҳали!

– Болалик чоғларимда унинг ўғли билан кемасозлик корхонасида бирга ўйнаб юрардик.

– Граф деган унвон-чи?

– Ээ, билмайсизми, бунақанги унвонни сотиб олиш мумкин-ку!

– Италиядами?

– Ҳамма ерда.

– Яна баъзи мишмишларга қараганда, унинг бойлиги беҳисоб эмиш.

– Мана буниси ҳақ гап, – жавоб қилди аббат, – бойлиги чинданам беҳисоб.

– Сизнингча, қанча?

– Эҳтимол, йиллик даромади юз эллик-икки юз минг ливрга бориб қолар.

– Унда бунинг ваҳима қиладиган жойи йўқ экан, – деди меҳмон, – одамлар эса уч, ҳатто тўрт миллион дейишади.

– Мен айтган икки юз минг ливр унинг йиллик даромади, демак унинг маблағи тўрт миллиондан кам бўлмаслиги керак.

– Бироқ, йиллик даромади уч-тўрт миллионга боради дейишяпти-ку!

– Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас.

– Сиз унинг Монте-Кристо деган оролини биласизми?

– Ҳа, биламан, Палермодан, Неаполдан ёки Римдан денгиз орқали Францияга келганларнинг ҳаммаси билади бу оролни, чунки кемалар шу орол ёнидан ўтади-да.

– Жуда гўзал жой дейишади, тўғрими?

– У қоя.

– Нега энди граф бу қояни сотиб олибди?

– Граф бўлиб олиш учун. Италияда ҳозиргача граф деган унвон олиш учун графликка эга бўлмоқ керак.

– Жаноб Дзакконенинг ёш чоқларидаги саргузаштидан хабардордирсиз?

– Отасинингми?

– Йўқ, ўғлининг.

– Бу борада аниқ бир нарса дейиш қийин, чунки ўсмирлик чоғимда мен уни назаримга илмасдим.

– У урушда қатнашганми?

– Менимча, ҳарбий хизматда бўлган.

– Қайси кўшинда?
– Флотда.
– Сиз унинг диний устози эмасмисиз?
– Йўқ, жаноб, назаримда у лютеранга ўхшайди.
– Лютеран дедингизми? Наҳотки?
– Мен, «назаримда» деяпман, қатъий тасдиқлаётганим йўқ. Айтмоқчи, мен Францияда диний эътиқодлар эркинлиги жорий этилган деб ўйлаб юардим.

– Чиндан шундай, ҳозир бизни қизиқтирадиган нарса унинг қайси динга эътиқод қўйгани эмас, хатти-ҳаракатлари. У ҳақида билганларингизнинг ҳаммасини айтиб беришни жаноб полиция бошлиғи номидан сизга таклиф қиламан.

– Уни жуда зўр хайрли-эҳсонли одам ҳисоблашади. Шарқий христианларга кўпдан-кўп ёрдам қилгани учун муқаддас отамиз папа уни Христ ордени билан мукофотлади, одатда бу орден энг улуғ зотларга берилади. Айрим хизматлари учун олган яна беш ёки олтита ордени ҳам бор. Бу орденларни турли подшоҳлар ва ҳукуматлар туҳфа этган унга.

– Шу орденларни у тақиб юрадими?

– Йўқ, бироқ улар билан фахрланади. «Мен хайр-эҳсон кўрсатиш йўлида муносиб хизмат қилганлик учун бериладиган орденларни одамларга қирғин келтирганларга бериладиган орденлардан афзал кўраман», дейди.

– У жаноб кваркерми?¹²

– Ҳа, у кваркерлардан, аммо кенг шляпа ва жигар ранг камзул кийиб юрмайди.

– Унинг оғайнилари ҳам борми?

– Ҳа, бор, уни танийдиганларнинг ҳаммаси унинг оғайниси.

– Унинг бирор душмани ҳам бордир?

– Фақат битта душмани бор.

– Ким у?

– Лорд Уилмор.

– У қаерда?

– Ҳозир Парижда.

¹² Протестан сектаси мазҳабидаги одам.

- У менга бу ҳақда маълумотлар бериладими?
- Энг зарур маълумотларни уша бера олади. Дзакконе Хиндистонда булганида, Лорд Уилмор ҳам уша ерда эди.
- У Парижнинг қаерида туради, биласизми?
- Шоссе д’Антен томонда бўлса керак, аммо кучасини ҳам, уй рақамини ҳам билмайман.
- У инглизни сиз унча ёқтирмасиз?
- Мен Дзакконени яхши кўраман, у эса уша инглизни жуда ёмон кўради, орамизга совуқлик тушиб қолганининг сабаби ҳам шунда.
- Жаноб аббат, граф Монте-Кристо бундан илгари ҳам Парижда булганми?
- Йўқ, жаноб, у илгари Францияда ҳеч қачон булган эмас, мен бунга яхши биламан. Бундан ярим йил муқаддам менга мурожаат қилиб, зарур маълумотлар сўради. Парижга ўзим қачон боришим маълум эмасди, шунинг учун унинг ҳузурига жаноб Кавалькантини юбордим.
- Андреаними?
- Йўқ, отаси Бартоломеони.
- Жуда соз, энди сизга фақат битта саволим қолди, виждон ҳаққи, инсонпарварлик ва дин ҳаққи, бу саволимга тўғри жавоб беришингизни талаб қиламан.
- Қулоғим сизда.
- Граф Монте-Кристо Отейлдаги ҳовлини нима учун сотиб олганини биласизми?
- Албатта, бунга ўзи айтиб берган эди.
- Ҳўш, нима учун экан?
- Палермода барон Пизани тузган касалхонага ухшатиб, ақдан озганларга касалхона ташкил қилиш учун. Сиз уша касалхонани кўрганмисиз?
- Эшитганман.
- У жуда ажойиб муассаса.
- Сўнг аббат савол-жавобларни давом эттиришга тайёр эканини билдириб, таъзим этиб қўйди.
- Аббатнинг истагини тушундимиз ёки ҳамма саволларини бериб бўлдими, ҳар ҳолда меҳмон ўрнидан турди.
- Аббат уни эшиккача қузатиб қўйди.
- Сиз гоёт саҳий ва мурувватли экансиз, – деди меҳмон, – жуда бадавлат зот деган ном чиқарган бўлсангиз ҳам,

Ғарибларингиз учун айрим нарсаларни таклиф қилмоқчиман. Таклифимни қабул қиласизми?

– Раҳмат, жаноб, мен хайр-эҳсон йўлида жонимни ҳам аямайман, мен учун дунёда энг қимматлиси ҳам мана шу.

– Ҳар ҳолда...

– Бу менинг қатъий қарорим. Ёрдамга ўзингиз ахтариб топинг муҳтожларни... Ҳар бир бадавлат зотнинг йўлида юзлаб ғариблар учрайди.

Аббат эшикни очди, яна таъзим қилди, меҳмон ҳам эгилиб, хайрлашди-да, чиқиб кетди.

Извош тўғри Вильфорникига қараб елди.

Бир соат ўтар-ўтмас извош яна дарвозадан чиқди-да, Фонтен-Сен-Жорж кўчаси томон йўл олди. У «5» рақамли уй олдида тўхтади. Лорд Уилмор худди ана шу ерда истиқомат қиларди.

Нотаниш зот учрашиш учун Уилморга хат ёзганда, лорд кеч соат ўнда келинг, деди. Жаноб полиция бошлиғининг вакили ўн дақиқа кам ўнда етиб келди, лорд Уилмор ҳамма ишни белгиланган вақтнинг ўзида адо этишга одатланган, шу сабабдан у ҳали қайтиб келгани йўқ, бироқ соат роппароса ўнда албатта келади, дейишди.

Нотаниш зот меҳмонхонада кутиб ўтирди.

Бу меҳмонхона ҳам ортиқча ҳашамлардан холи, оддий меҳмонхоналардан фарқ қилмасди. Тош печь тоқчасида иккита янги севр гулдони, кўлида камон тутган боланинг ҳайкалчаси ўрнатилган соат, икки тавақали тошойна, унинг икки томонида икки гравюра... биттасида йўлбошловчиси билан бораётган Гомернинг, иккинчисида хайр сўраб турган Велизарийнинг сурати акс эттирилган; деворларга кул ранг гулдор қоғоз ёпиштирилган, нақшли қизил мовут қопланган мебель – Лорд Уилмор меҳмон-хонасидаги жиҳозлар ана шулардан иборат эди.

Хонада жилосиз юмалоқ шишали чироқ ёниқлиқ, гўё кўзлари толиққан полиция вакили учун жўрттага қилингандай уй ним қоронғи эди.

Ўн дақиқа ўтгач, соат ўнга бонг ура бошлади, бешинчи уришда эшик очилиб, лорд Уилмор кириб келди.

Лорд Уилмор баланд бўйли, сийрак малла гажаги ва сочларига оқ оралаган, заҳил юзли оппоқ одам эди. Эғни-боши

инглизча: устида 1811 йилларнинг олтин тугмали ва ва тик ёқали фраги, оқ нимча ва калта сариқ чит чолвор.

Унинг айтган биринчи гапи шу бўлди:

– Жаноб, мен французча гапирмайман, сиз бундан хабардормисиз?

– Ҳа, биламан, сиз бизнинг тилимизда гаплашишни ёқтирмайсиз, – деди унга жавобан полиция бошлиғининг вакили.

– Бироқ сиз французча гапираверишингиз мумкин, – деди лорд Уилмор, – мен бу тилда гапирмасам-да, яхши тушунман.

– Мен, – деди меҳмон бошқа тилга ўтиб, – инглиз тилида бемалол гаплашавераман, тортинмасангиз ҳам бўлади.

– О! – деди лорд Уилмор ҳақиқий британияликка хос оҳангда.

Полиция бошлиғининг вакили лорд Уилморга тавсия қоғозини топширди. Лорд Уилмор хатни нуқул инглизча мақомда ўқиб чиқди-да:

– Тушундим, жуда яхши тушундим, – деди.

Вакил сўроқ бошлади.

Бу саволлар аббат Бузонига берилган саволлар билан деярли бир хил эди. Бироқ граф Монте-Кристога душман кўзи билан қарайдиган лорд Уилморнинг жавоблари аббатники сингари қисқа-кўтоҳ эмас, балки муфассал, узундан-узоқ бўлди. У Монте-Кристонинг ёшлик чоғларини, Англия билан рақобатда бўлган бир кичик ҳинд ҳокимида хизматда бўлганини ҳикоя қилди. Уилмор ўша ерда у билан учрашган, бир-бирига қарши жанг қилган. Шу урушда Дзакконе асир олиниб, Англияга жўнатилган, қамоққа олинган, бироқ у ердан қочган. Шундан сўнг ўзини сайёҳликка урган, дуэлларда бўлган, ишқ-муҳаббат саргузаштларини бошидан кечирган. Грецияда кўзғолон кўтарилганда у греклар қўшинига кириб хизмат қилган, шу пайтларда Фессалия тоғларида кумуш кони топиб олган, бироқ буни ҳеч кимга билдирмаган. Наварина воқеасидан сўнг Греция ҳукумати мустаҳкамланиб олгач, у қирол Оттондан кумуш конни унга ҳадя қилишни илтимос қилган, илтимоси қондирилиб, конга хўжайин бўлиб олган. Беҳисоб бойлик орттириш ана шундан бошланган. Лорд Уилмор-

нинг гапига қараганда, бу унга ҳар йили икки миллионга-ча даромад келтираркан, бироқ кондаги қумуш тугаши билан унинг бойлиги ҳам тўсатдан тугаб қолиши ҳеч гап эмас экан.

– Унинг Францияга нима учун келганини биласизми? – сўради вакил.

– У темир йўл қурилишида иштирок қилиб фойда олмоқчи, – деди лорд Уилмор, – бундан ташқари у бой тажрибага эга химик ва яхши физик, яна телеграфнинг янги хилини кашф этди, буни амалда синаб кўрмоқчи.

– Йилига у тахминан қанча пул сарфлайди? – сўради полиция бошлиғининг вакили.

– Беш ёки олти юз мингдан ошиқ харажат қилмайди, – деди лорд Уилмор – жуда хасис.

Ичглиз, Монте-Кристо тўғрисида нафрат-ғазаб билан гапирётгани унинг сўзлари оҳангидан ва башарасидан кўри-ниб турарди; графни қандай ёмонлашни билмай, уни хасисликда айблай бошлади.

– Монте-Кристонинг Отейлдаги ҳовлиси тўғрисида би-рор нарса биласизми?

– Ҳа, биламан.

– Ҳўш, нимани биласиз?

– Сиз уйни нима учун сотиб олганини сўрамоқчимисиз?

– Ҳа.

– Ундай бўлса, қулоқ солинг, граф – савдогар, у тажрибалари ва хом ҳаёллари билан синиб хонавайрон бўли-ши турган гап. У Отейлда сотиб олган ҳовлиси ёнида Баньерде-Пюшон ва Котредаги шифобахш булоқлардан ҳам бой минерал сув булоғи бор, деб даъво қиляпти. Бу уйда, немисча ибора билан айтганда, Vadehaus ташкил этмоқ-чи. У булоқни топиш учун боғини уч марта кавлаб чиқди ҳам, аммо бу ҳаракати беҳуда кетди. Яқинда уйи атрофи-даги ҳамма жойларни ҳам сотиб олади. Минг лаънат унга, аминманки, ўзининг темир йўли, электр телеграфи ёки ваннахонаси билан у бир кунмас-бир кун кунпаякун бўла-ди. Мен у қаёққа борса, изидан бораман, унинг хонавай-рон бўлганини ўз кўзим билан кўриб, бир ҳузур қилмоқ-чиман.

– Ундан нега ғазабланасиз? – сўради вакил.

– Ғазабланишимнинг сабаби шуки, у Англияга борганда дўстларимдан бирининг хотинини йўлдан урди.

– Шундай экан, нега энди ундан қасос олишга ҳаракат қилмайсиз?

– Мен граф билан уч марта яккама-якка олишдим, – деди инглиз, – биринчи марта туплончада отишиб, иккинчи марта қиличбозлик қилишиб, учинчи марта найзали қилич кўтаришиб.

– Бу дуэллар натижаси нима билан тугади?

– Биринчисида у қўлимни синдириб юборди, иккинчисида ўпкамга лат етказди, учинчисида мана бу еримдан ярадор қилди.

Инглиз қулоғигача кўтарилиб турган кўйлагининг ёқасини қайирди-да, бўйнидаги чандиқни кўрсатди. Чандиқ яқинда битган яра сингари қизариб, шишиб турарди.

– Мана, кўриб турибсизки, унга ғазабим чексиз, – деди инглиз такроран, – унинг бошига албатта ўзим етаман, уни ўз қўлим билан жаҳаннамга йўллайман.

– Афтидан, бу ҳали жуда узоқдаги гап, – деди полиция бошқармасининг вакили.

– О-о! – деди инглиз бўкириб, – мен ҳар кун тирга бориб машқ қиламан, кун ора меникига Гризье келади.

Меҳмон билмоқчи бўлган, тўғрироғи, инглиз билган нарсалар ана шулардан иборат эди. Шунинг учун ҳам айғоқчи ўрндан турди-да, лорд Уилморга таъзим қилиб хайрлашди, у ҳам инглизча совуққина жавоб қилди, вакил чиқиб кетди.

Лорд Уилмор айғоқчи кетидан эшик ёпилганини эшитиши билан учиб ётоқхонасига кирди-да, малла сочларини, ясама гажаклари ва қалбаки ярани дарҳол олиб ташлади, ўзининг асл ҳолига келди, яъни қоп-қора сочли, буғдой ранг, садаф тишли Граф Монте-Кристо бўлиб олди.

Тўғри, жаноб де Вильфорнинг уйига ҳам полиция бошлиғининг вакили эмас, де Вильфор жанобнинг ўзи қайтиб келди.

Бу иккала учрашувдан қироллик прокурори анча тинчланди, чунки у қаноат ҳосил қиладиган муҳим маълумот ололмаса-да, ташвишга соладиган бирор муҳим нарса ҳам билолмади. Шу туфайли у бу кеча Отейлдаги зиёфатдан сўнг биринчи марта тинч ором олди.

ХIII. ЁЗГИ ЗИЁФАТ

Морсерларникидаги зиёфат шанба кунига белгиланган эди. Июлнинг жазирама офтоби кун буйи ҳамма ёқни ёндириб турди.

Соат кечки унга бонг урди. Яқиндагина дунёни ларзага солган момақалдиروقдан қолган охирги булутлар тарқалиб, граф боғидаги баҳайбат дарахтлар юлдузларга тўлаётган осмонга буй чўзиб турарди.

Пастки қаватдаги залдан мусиқа ва гир айланиб жуфт-жуфт бўлиб рақс тушаётганларнинг овози эшитилар, де-раза панжараларидан тарам-тарам нур ёғилиб турарди.

Ҳаво тобора очилиб бораётганини кўриб кўнгли тинчиган уй бекаси ҳозиргина кечки овқатга боғда дастурхон тайёрлаш ҳақида буйруқ берганди. Унлаб хизматкорлар ана шу иш билан банд эди.

Унгача кечки овқат емакхонага келтириладими ёки майсазордаги чодирда тортиладими, маълум эмасди. Юлдузлар чарақлаб турган мусаффо осмон бу масалани майсазор фойдасига ҳал этди.

Итальянча расм-русумга мувофиқ йулкаларга, хиёбонларга ранго-ранг фонуслар ёқилган, дастурхон устига ҳам даста-даста гуллар ва шамчиروقлар қўйилган. Одатда ўзларини дид-фаросатли деб билган баъзи мамлакатлардагина мана шундай ортиқча дабдабага, ҳашамга зўр беришадди.

Графиня де Морсер охирги фармойишларини бериб, яна меҳмонхонага қайтган пайтда одамлар хонани тўлдирди бошлаган эди. Меҳмонларни графнинг улкан мансабидан кўра графинянинг ажойиб меҳмондустлиги жалб этган эди. Мерседеснинг ажойиб дид-фаросати туфайли бу зиёфатда дostonларга мавзу бўладиган ва зарурат туғилганда тақлид қилса арзийдиган кўп ноз-неъматлар бўлишига олдиндан ҳаммининг имони комил эди.

Биз боя тасвир этган воқеалардан жуда қаттиқ ҳаяжонга тушган Данглар хоним де Морсер хонимникига боришини ҳам, бормаслигини ҳам билмасди, аммо эрталаб унинг извоши Вильфорнинг извошига дуч келиб қолди. Вильфор имо қилиши билан иккала извош бир-бирига яқин келиб

тўхтади. Қироллик прокурори извош дарчасидан эгилиб сўради:

– Сиз де Морсер хонимникига борарсиз?

– Йўқ, боролмайман, – жавоб қилди Данглар хоним, – тобим қочиб турибди.

– Чакки қиласиз, – эътироз билдирди хонимга маънодор кўзларини тикиб Вильфор, – у ерда сизнинг бўлишингиз зарур.

– Бўлишим шартми? – сўради баронесса.

– Албатта.

– Унда борганим бўлсин.

Шу гаплардан сўнг извошлар турли томонга жўнаб кетди. Данглар хоним эса ўзининг гўзаллигинигина эмас, башанг либосларини кўз-кўз қилиб зиёфатга кириб келди. У кирганда Мерседес рўпарадаги эшикка кириб кетаётган эди.

Графиня Данглар хонимни қарши олишни Альберга топширди. Альбер баронесса қошига келди-да, унинг либосларини бир оз мақтаган бўлди ва хонимни истаган жойига-ча кузатиб қўйиш учун қўлтиғидан олди.

Шу орада Альбер атрофга аланглаб, кимнидир ахтарарди.

– Қизимни ахтараётгандирсиз? – сўради табассум-ла баронесса.

– Очиғини айтсам, мадемуазелни ахтаряпман, – деди Альбер, – нахотки уни олиб келмаган бўлсангиз? Бунчалик шафқатсиз бўлиш ярамайди-да.

– Хотиржам бўлинг, у мадемуазель де Вильфорни кутиб олди, бирга юришибди, ҳу ана, кўрдингизми, изимиздан келишяпти, иккиси оппоқ кўйлак кийиб олган, бирисининг қўлида бир даста чойгул, иккинчисининг қўлида эса бир даста бўтакўз. Менга қаранг...

– Сиз ҳам кимнидир ахтаряпсиз, шекилли? – сўради илжайиб Альбер.

– Граф Монте-Кристони кутаётганингиз йўқми, мабодо?

– Ўн етти! – жавоб қилди Альбер.

– Бунингиз нимаси?

– Бу шуки, – деди кулиб виконт, – сиз билан ўн етти киши шу саволни беряпти менга. Графнинг роса омади келибди-да!.. Бу билан уни табриклаш керак...

– Сиз ҳаммага ҳам шундай жавоб беряпсизми?

– Э-э, узр, мен саволингизга жавоб бермабман. Хоним, ташвишланманг; олифта зот албатта келади бизникига, ҳаммамизни хурсанд қилади.

– Кеча Операда бўлдингизми?

– Йўқ.

– У бор эди.

– Шунақами? Ажойиб зот яна бирор хунар кўрсатгандир театрда?

– Бусиз у юра олармикан? Эльслер «Оқсоқ иблис»да рақс тушди, албан бека ўзида йўқ шод эди. Уйин охирида граф гулдастага бебаҳо узук тақиб нозанин раққосага улоқтирди, раққоса ундан бениҳоя миннатдор бўлганини билдириш учун учинчи бўлимда ҳам чиқди. Унинг албан бекаси ҳам келармикин?

– Йўқ, уни кўришга умид қилманг, графнинг уйида албан беканинг мавқеи ҳали аниқ эмас.

– Менга қаранг, мени қолдириб, де Вильфор хоним қошига боринг, – деди баронесса, – сизни кутиб тоқати тоқ бўлиб турибди.

Альбер Данглар хонимга таъзим қилди-да, у билан йироқданоқ гаплашмоқчи бўлиб оғиз жуфтлаб турган де Вильфор хоним олдига борди.

– Менга нима демоқчи эканингизни айтайми? Айтаман, ишонмасангиз гаров ўйнаймиз.

– Ростдан-а?

– Нима демоқчи эканлигингизни айтсам, ютқизганингизни бўйнингизга оласизми?

– Ҳа, бўйнингга оламан.

– Қасам ичинг-чи.

– Худо урсин.

– Сиз мендан граф Монте-Кристо шу ердами, агар ҳали келмаган бўлса, келадими, деб сўрамоқчисиз.

– Ҳечам ундай эмас. Ҳозир мени қизиқтираётган нарса у эмас. Мен сиздан Францдан хабар борми, деб сўрамоқчиман. Хабарингиз борми?

– Ҳа, бор. Кеча ундан хат олдим.

– Нима деб ёзибди сизга?

– Хат кетидан ўзи ҳам йўлга тушибди.

- Жуда соз. Мана энди графга ўтамиз.
- Граф келади, хотиржам бўлинг.
- Унинг номи фақат Монте-Кристо эмаслигидан хабарингиз борми?
- Йўқ, бундан хабарим йўқ.
- Монте-Кристо бир оролнинг номи, графнинг бундан ташқари фамилияси ҳам бор.
- Унинг фамилиясини мен ҳеч эшитмагандим-ку.
- Демак, мен сиздан кўра кўпроқ нарса билар эканман: унинг фамилияси Дзакконе.
- Эҳтимол.
- У мальталиқ.
- Эҳтимол, шундайдир.
- Кемалар хўжайинининг ўғли.
- Биласизми, агар бу гапларни овозингизни чиқариб айтсангиз, жуда зўр муваффақият қозонган бўлур эдингизда.
- У Ҳиндистонда ҳарбий хизматда бўлган, Фессалияда кондан кумуш қазиб оларкан. Отейлда минерал сув шифохонаси очиш учун Парижга келибди.
- Ў-ҳў, жуда ажойиб янгилик-ку! – деди Морсер, – бу гапларни одамлар олдида айтаверсам майлими?
- Ҳаммасини бирдан эмас-да, битта-битта айтинг, сўнг бу маълумотларни мен айтганим ҳақида оғиз оча кўрманг.
- Нечун?
- Чунки, бу зимдан эшитиб олинган бир сир.
- Кимнинг сири?
- Полициянинг.
- Демак, буни...
- Кеча кечқурун полиция бошқармасида гапиришди. Унинг дабдабаларини кўриб бутун Париж ҳаяжонга келганди билсангиз, шу сабабдан полиция граф ҳақида маълумотлар йиғади.
- Ҳа, бу маълум гап! Энди бу нега дайдиб юради, нега бунча бой, деб графни қамокқа олиш қолибди-да.
- Тўғриси айтсам, шундай бўлиши мумкин эди, бироқ маълумотларга қараганда, у дуруст одам экан.
- Шўрлик граф! Унинг ўзи бу хавф-хатардан хабардормикин?

– Хабардор бўлмаса керак.

– Тунда уни огоҳлантириб қўйиш зарур. У келиши билан айтаман бу гапларни.

Шу пайт улар олдига қорачадан келган, кўзлари чақноқ барно йигит келди-да, Вильфор хонимга таъзим қилди.

Альбер унга қўл узатди.

– Хоним, – деди Альбер, – танишинг, суворийлар капитани, шонли довярак офицерларимиздан Максимилиан Моррель.

– Моррель жаноблари билан Отейлда граф Монте-Кристоникида танишишга мушарраф бўлган эдим, – деди жавобан де Вильфор хоним бепарво орқага ўгирилиб.

Бу жавоб, айниқса унинг гап оҳанги шўрлик Моррелга қаттиқ ботди; бироқ уни қувончли манзара кутарди: орқага ўгирилган эди, остонада олпоқ либосли қизга кўзи тушди. Қиз бақрайган кўзларини унга қадаб, қўлидаги гулдас-тани лабларига беозор теккизиб турарди.

Моррель қиз унга салом бераётганини фаҳмлади-да, ўзи ҳам қиз билан кўз уриштириб, дастрўмолини лабига теккизиб, алик олди. Олпоқ юзларидан ҳеч қандай маънони уқиб бўлмас, аммо қалблари муҳаббат ўтида жизғин бу икки ёш залнинг икки томонида бир неча дақиқа бутун борлиқни унутиб, жонли ҳайкал каби донг қотиб қолди.

Иккиси бир-биридан кўз узолмай, анчагача шундай туриб қолиши ва буни ҳеч ким сезмаслиги мумкин эди, бироқ залга граф Монте-Кристо кириб келди.

Граф қаерга бормасин, нечундир ҳамманинг диққатини дарҳол ўзига жалб қиларди, унинг оддий ва орденсиз бежирим камзули, каштасиз нимчаси, хушбичим оёқларига ёпишиб турган чолвори лол этмасди кишини. Ранглар юзи, жингалак сочлари, босиқ ва ёрқин чехраси, чуқур ва ғамгин қарашлари ва ниҳоят лабларида билинар-билинмас кибру ғурур ўйнаб турувчи бежирим оғзи – графнинг қиёфасида ҳаммани мафтун этиб оладиган нишонлар ана шулар эди.

Ундан хушрўй эркаклар кўп эди бу гурунгда, аммо нуфузи бундан баландроғи йўқ эди. Унинг бутун вужуди теран, ақлли ва ниҳоятда сезгир одам эканидан дарак бериб турарди, ҳамиша фикрга ботиб юрганидан бўлса керак, унинг

ҳар бир ҳаракати, ҳар бир қараши беқиёс маъноли ва равшан эди.

Бундан ташқари бизнинг Париж жамоатчилигимизнинг шундай бир қизиқ одати борки, бу ерда беҳисоб бойликнинг сирлари яшириниб ётмаганида, графнинг ташқи қиёфасидаги бу фазилатларни эҳтимол, пайқамасди ҳам.

Буларнинг ҳаммасидан қатъи назар, граф ўтли нигоҳлар ва гулдурос табриклар остида Морсер хоним томонга йўналди. Хоним гулларга ўралган тош печь олдида туриб графнинг кириб келганини эшик қаршисидаги ойнада кўрган ва уни кутиб олишга чоғланиб турган эди.

Граф келиб таъзим қилди, хоним ўгирилиб, шунчаки илжайиб қўя қолди.

Морсер хоним, биринчи бўлиб сўзни граф бошлар, деб ўйлаган эди, граф эса дастлаб хоним бирор нарса дер, деган фикрда қараб турди. Аммо, афтидан, шу дақиқада ортиқча мулозамат ўринли эмас деб, иккиси ҳам чурқ этмади. Монте-Кристо хоним билан салом-алик қилди-да, кўлини узатиб келаётган Альбер томонга юрди.

– Морсер хонимни кўрдингизми? – сўради Альбер.

– Ҳозиргина хоним билан сўрашдим, – деди граф, – бироқ ҳали отангизни кўрганимча йўқ.

– У ҳу анави ерда турибди, кўрдингизми? Машҳур аслзодалар даврасида сиёсий масалаларда музокара қиляпти.

– Наҳотки ўша жанобларнинг ҳаммаси машҳур аслзодалар бўлса? – деди Монте-Кристо. – Мен билмас эканман-да! Улар нима билан шуҳрат қозонган? Биласиз-ки, шуҳрат қозонишнинг турли йўллари бўлади.

– Улардан бири, ҳу анави узун бўйли, озғин киши олимлардан, у Рим шаҳри чеккасида калтакесакларнинг бошқача хилини топибди, бу калтакесакларнинг умуртқаси бошқаларникидан битта ошиқ экан, шу кашфиёти ҳақида фанлар академиясида доклад қилибди. Бу ҳақда кўп тортишув бўлибди, охири бу новча олим ғолиб чиқибди. Ортиқча умуртқа олимлар дунёсида кўп шов-шувга сабаб бўпти, новча, озғин зот фақат фахрий легион кавалери эди, эндиликда офицер хочини тақиб олган.

– Тақиб олса нима бўпти? – деди Монте-Кристо, – менимча, у шундай унвонга лойиқ одам, мабодо у яна бир

умуртқа топса, командир қилиб кўтаришлари эҳтимолдан холи эмас, тўғрими?

– Тўғри.

– Анави-чи, кўпол кўк камзул кийиб олган ким?

– Бу костюмни ўзи кашф этгани йўқ, бунга республика айбдор; республика бадий дил борасида бошқалардан ажралиб турарди, ўшанда академиклар махсус либосда бўлсин, деб Давидга улар учун алоҳида костюм тикишни топширган эди.

– Шундай денг? – деди Монте-Кристо, – бу жаноб ҳали академикми?

– Бу зот ана шу олимларнинг тўдасига кириб олганига бир ҳафта бўлди, холос.

– У қандай ишларни дўндириб қўйган экан? Касб-коринима?

– Касб-корими? Билишимча, у қуёнларнинг калласига тўғнағич санчармиш, товуқларни рўян билан боқармиш, наҳангнинг мўйлови билан кучукларнинг орқа мияси қатигини чиқарармиш.

– Шу иши билан у фанлар академияси аъзоси бўлиб олганми?

– Йўқ, Франция академиясига.

– Нега энди Франция академияси?

– Ҳозир тушунтириб бераман сизга... айтишларига қараганда...

– Яъни ўтказган тажрибалар фанни жуда тараққий эттириб юборибди, демоқчимисиз?

– Ундай эмас, у ниҳоятда ёзишга уста экан.

– Бу ҳақ гап, афтидан, калласига тўғнағич санчадиган қуёнларнинг, суякларини қизил рангга бўяйдиган товуқларнинг, миясининг қатигини чиқарадиган кучукларнинг иззат-нафсига жудаям эътибор берса керак-да.

Альбер қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

– Анави ким? – сўради граф.

– Қайси?

– Бу ёқдан санаганда учинчи.

– Ҳа, тўқ зангори камзул кийганми?

– Ҳа.

– У отамнинг шериги. Яқинда дворянлар Палатаси аъзоларига махсус форма кийим беришга қарши жуда қизғин нутқ сўзлади. Бу борадаги нутқи катта муваффақият қозонди. У либерал матбуот билан чиқишмасди, аммо саройнинг бу ниятига қарши чиқиши либерал матбуотга ҳам ёқиб, иноқлашиб кетишди. Уни элчи қилиб тайинлашади, дейиш-япти.

– У қандай қилиб дворянлар Палатасига аъзо бўлиб олди?

– Икки-уч кулгили опера ёзди, «Аср» газетасининг беш-олтита акциясини сотиб олди, беш-олти йил министрликка овоз бериб келди.

– Қойил, қойил, виконт! – деди кулиб Монте-Кристо, – жуда моҳир ахборотчи экансиз. Энди сиздан яна бир илтимосим бор.

– Қанақа илтимос?

– Ана шу жанобларга мени таништирмайсиз, мабодо ўзлари танишмоқни истаб қолишса, менга хабар қиласиз.

Шу пайт граф кимдир қўлини туртганини сезди-да, орқасига ўгирилиб, Дангларни кўрди.

– Ҳа, барон, ўзларими? – деди у.

– Нега сиз мени барон дейсиз? – деди Данглар. – Ўз унвонимга бефарқ қарашимни биласиз-ку. Виконт эса бунинг акси: сиз ўз унвонингизни ҳадеб тарозига солаверасиз, тўғрими, виконт?

– Албатта, – деди Альбер, – мен агар виконт деган унвондан ажрасам, одам қаторидан чиқаман-қоламан, сиз эса барон унвонидан воз кечсангиз ҳам миллионер бўлиб қолаверасиз.

– Июль монархияси даврида бу энг яхши унвон, менимча, – эътироз билдирди Данглар.

– Бахтга қарши, – деди Монте-Кристо, – миллионерлик, барон, Франция дворяни ёки академик каби умрбод бериб қўйиладиган унвон эмас, бунга яқинда хонавайрон бўлган Франкфурт миллионерлари Франк ва Пульманнинг холи-аҳволини мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

– Ростданми? – деди қути учиб Данглар.

– Бугун кечқурун чопар шундай хабар келтирди, уларнинг банкасида бир миллионга яқин сармоям бор эди, мени

олдидан огоҳлантириб қўйган эдилар, дархол тўлаб қўйишни талаб қилдим.

– Оббо, бадбахт-э! – деди Данглар. – Улар менга икки юз минг франкка вексель ўтказишган эди.

– Демак, сизни огоҳлантирибдилар-да, уларнинг имзоси беш фоиз турали.

– Тўғри, бироқ жуда кечикиб огоҳлантиришди мени, – деди Данглар. – Уларнинг векселини илгарироқ тўлаб қўйган эдим.

– Нима бўпти? – деди Монте-Кристо, – мана, ўшанинг кетидан яна икки юз минг франк...

– Жим!.. – деб графнинг сўзини бўлди Данглар, – бу ҳақда оғиз оча қўрманг... айниқса кичик Кавальканти олдида, – қўшимча қилди Данглар Монте-Кристога яқин келиб, сўнг сал нарида турган ёш йигит томонга ўгирилиб илжайди.

Альбер онаси билан гаплашиб олиш учун граф олдидан жилди. Данглар ҳам графнинг бир ўзини қолдириб, сўрашиб олиш учун кичик Кавальканти қошига борди. Монте-Кристо бир дақиқа ўзи якка қолди.

Шу пайт ҳаво чидаб бўлмас даражада дим бўлиб кетди.

Қароллар меҳмонхонага мева ва музқаймоқ тўла лаъли, лаган-товоқлар кўтариб киришмоқда.

Монте-Кристо тер босган юзини дастрўмоли билан арди, лекин олдидан қароллар кўтариб ўтаётган лаганлардан ҳеч нарса олмай, орқага тисарилди.

Де Морсер хоним Монте-Кристони бир дақиқа ҳам назардан йироқлаштирмади. Олдидан ўтаётган лаганларга ҳечам қўл урмаётган графнинг орқага тисарилгани ҳам хонимнинг назаридан қочиб қутулолмади.

– Альбер, – деди Морсер хоним, – бир нарсага эътибор қилдингми?

– Нимага?

– Отанг зиёфатга чақирганда граф бирор марта ҳам келмади-я.

– Тўғри, бироқ у меникига нонуштага келди, бу унинг бизнинг жамиятимизга кириши бўлади.

– Сен граф де Морсер бўлолмайсан, – деди шивирлаб Мерседес, – граф бу ерга кириб келган дақиқадан бошлаб икки кўзим унда.

– Ҳўш, нима бўлти?

– Ҳозиргача у бирор нарсага қўл урмади.

– Граф нафсини жуда тийиб юрадиган зот.

Мерседес нохуш жилмайиб кўйди.

– Бор, ёнидан лаган олиб ўтаётганларида бирор таом тановул қилишини ундан илтимос қил.

– Бунинг нима кераги бор, оий?

– Илтимосимни бажо келтир, Альбер! – деди Мерседес.

Альбер онасининг кўлини ўпди-да, граф қошига борди. Улар ёнидан хизматкорлар лаган кўтариб ўтаётганда Альбер музқаймоқли ликолчани кўлига олиб, татиб кўришга ҳарчанд таклиф этса-да, граф зинҳор унамади.

Альбер онаси қошига қайтиб келди, графинянинг рангида қон қолмаган эди.

– Мана кўрдингми, – деди хоним, – у рад этди.

– Ҳа, рад қилди, лекин сиз нега бунга қайғураётибсиз?

– Биласанми, Альбер, аёл зоти жуда ғалати бўлади. Граф меникида бирор таомни, ҳеч бўлмаганда анорнинг бирор донасини татиб кўрганда бошим кўкларга етарди. Эҳтимол, француз таомларини у ёқтирмас ёки ўзининг махсус таомлари бордир.

– Ундай эмас, Италияда у ҳар қандай таомни еяверарди, менимча, бугун графнинг тоби йўқроқ бўлса керак.

– Ахир, – деди графиня, – умр бўйи серқуёш мамлакатларда яшаб келган бу зот, иссиқда биз каби азоб чекмаслиги керак эди-ку?

– Менимча, ундай эмас, у ҳаво жуда дим бўлиб кетди, деб нолиди ва деразаларни очишга очибдилар-у, лекин бир йўла дераза қопқоқларини очмабдилар-да, деди.

– Дарвоқе, – деди Мерседес, – ҳамма нарсани жўрттага рад этиптими ёки йўқми, буни аниқлаш учун мен бир хийла ўйлаб топдим.

Шундай деб у меҳмонхонадан чиқиб кетди.

Бир дақиқадан сўнг деразалар ланг очилди, дераза остида қад кўтарган хушбўй ўсимликларнинг шохлари орасидан кичик-кичик фонуслар нур сочиб турган гузал боғ кўринди. Соябон остидаги столда ноз-неъматлар тўкин.

Раққос ва раққосалар, чолғувчи ва улфатлар хурсанд бўлганларидан қичқириб юбордилар, хонага гупиллаб кир-

ган тоза ва муаттар хаводан меҳмонлар тўйиб-тўйиб нафас ола бошладилар.

Шу пайт Мерседес ранги илгаригидан ҳам бўзариб кириб келди, унинг важоҳатида ўқтин-ўқтин юз берадиган қатъият ҳозир яна намоён бўлган эди. Хоним тўғри эрини қуршаб олган тўдага яқинлашди-да, деди:

– Граф, меҳмонларингизни бу ерда тутиб турмай, боққа олиб чикинг. Уйда димиқиб ўтирмай, боққа чиқиб роҳатланишсин.

– Хоним, – деди 1809 йилда «Partons pour la Syrie» кўшиғини айтиб юрган сипо кекса генерал, – боққа ёлғиз ўзимиз чиқмаймиз.

– Жуда соз, – деди Мерседес, – ундай бўлса, мана, мен биринчи бўлиб боққа чиққаним бўлсин.

Сўнг у Монте-Кристога ўгирилиб:

– Граф, марҳамат қилиб қўлтиғимдан олинг, – деди.

Бу оддий сўзларни эшитган граф сесканиб тушди ва Мерседесга тикилиб қолди. Бу боқиш чақмоқ каби бир зумда ўтиб кетган бўлса-да, графиняга мангу давом этаётгандек туюлди, чунки графнинг бу қарашида дунё-дунё маъно бор эди.

У графиняга қўлини тутди, хоним унинг қўлига таяниб, тўғрироғи, графнинг қўлини бежирим қўлчалари билан ушлади-да, биргалашиб дабдабали зиналардан пастга туша бошлашди.

Улар кетидан ва бошқа зинадан ҳам роҳатланиб сайр қилишга ҳавасманд йиғирмага яқин киши шов-шув кўтариб боққа йўл олди.

XIV. НОН ВА ТУЗ

Графиня де Морсер ҳамроҳи билан икки томонида кўм-кўк арғувонлар салом бериб турган хиёбон бўйлаб иссиқхона томон юрди.

– Меҳмонхона жуда дим бўлиб кетдими, граф? – деди хоним.

– Худди шундай, хоним, ҳамма эшик ва деразаларни очдириб жуда оқилона иш қилдингиз.

Шу гапларни айтаётганида граф Мерседеснинг қўллари титраётганини сезиб қолди.

– Бу енгил кўйлақда ва биргина харир рўмолда совқотиб қолманг тагин? – деди граф.

– Биласизми, сизни қаёққа олиб боряпман? – сўради графиня саволга жавоб бермай.

– Қайдам, – деди жавобан Монте-Кристо, – кўриб турибсизки, итоаткорона сизга эргашиб кетаётибман.

– Ҳу анави хиёбон охирида кўриниб турган иссиқхонага.

Граф ўзи нима гап?» дегандек Мерседесга қараб қўйди, ammo хоним бунга эътибор бермагач, Монте-Кристо ҳам индамай қўя қолди.

Ҳамроҳлар иссиқхонага етиб келишди. Иссиқхона турли-туман меваларга бой эди. Бу мевалар биздаги саратоннинг жазирама тафтини берувчи иссиқхонада июлнинг бошларидаёқ етилиб пишган эди.

Графиня Монте-Кристонинг қўлини қўйиб юборди-да, ток ёнига бориб, мускатдан бир бошини узиб олди.

– Марҳамат, граф, – деди Мерседес гоят дилхасталик билан жилмайиб, унинг ғамгин кўзларидан ёш отилиб чиқай деб турарди. – Бизнинг Франция узумлари сизнинг Сицилия ва Кипрдаги узумларингизга бас келолмаслигини биламан, бироқ ишонаманки, сиз шимол қуёшимизнинг нурга хасислигини ҳисобга оларсиз.

Граф таъзим қилди-да, бир одим ортга тисарилди.

– Менинг қўлимдан хазар қияпсизми? – деди Мерседес титроқ овоз билан.

– Хоним, – жавоб қилди Монте-Кристо, – сиздан ўтиниб узр сўрайман, мускатни оғзимга олмайман.

Мерседес ўксиниб нафас олди-да, узумни қўлидан тушириб юборди.

Токнинг шундай ёнида ажойиб шафтоли шохи ларзон бўлиб турарди. Мерседес унга яқин борди-да, бахмал тус мевани узиб олди.

– Йўқса мана бу шафтолини олинг, – деди у. Граф буни ҳам боягидек рад этди.

– И-е! Буниям олмайсизми? – деди графиня яна дили сиёҳ бўлиб, – тавба, ҳеч ишим ўнгидан келмади-келмади-да.

Уртага узок сукунат чүкди, узум кетидан шафтоли хам кум устига тушди.

– Биласизми, граф, – деди Мерседес Монте-Кристога илтижо билан тикилиб, – арабларда ажойиб одат бор: бир хонадонда бирга нон ва туз татиган кишилар абадий дүст булиб қоларканлар.

– Мен буни биламан, хоним, – жавоб қилди граф, – бироқ биз Арабистонда эмас, Францияда турибмиз. Францияда эса абадий дүстлик, нон ва тузни бахам кўриш одати йўқ.

– Бироқ, ҳар ҳолда... – деди хоним вужудини титроқ босган ҳолда Монте-Кристонинг кўзларига тикилиб ва титраб турган кўллари билан унинг кўлларини маҳкам тутиб, – ҳар ҳолда, биз бир-биримиз билан дүстмиз, тўғрими?

Ранги қув ўчиб кетган графнинг юраги оркасига тортиб кетди, қизариб-бўзарди, кўзлари тинди.

– Албатта, албатта, – деди у, – хоним, нечун биз дүстиноқ бўлмас эканмиз?

Монте-Кристо сўзларининг оҳанги Мерседес зориқиб кутган жавобдан шу қадар йироқда эдики, хоним ўпкаси тўлиб хўрсинди-да, графдан юзини ўгириб олди.

– Ташаккур сизга, – деди Мерседес ва олдинга юрди.

Улар чурқ этмай боғни бир айланиб чиқишди.

– Граф, – деди Мерседес узок сукунатдан сўнг, – сизни жуда кўпни кўрган, кўп ерларни саёхат қилган, кўп жабр-жафолар чеккан дейишадди, тўғрими?

– Ҳа, шундай хоним, мен кўп азоб-уқубатларга дучор бўлганман, – жавоб қилди Монте-Кристо.

– Энди бахтиёрмисиз?

– Албатта, – деди граф, – менинг бирор нарсадан нолиганимни эшитган киши бўлмаса керак.

– Ҳозирги бахтли ҳаётингиздан жонингиз ҳаловатда бўлса керак?

– Ҳозирги бахтим ўтмишдаги бахтсизлигим билан баробардир.

– Уйланмаганмисиз?

– Уйланмаганмисиз деяпсизми? – такрорлади Монте-Кристо, чўчинқираб, – ким айтди сизга буни?

– Ҳеч ким айтгани йўқ, бироқ сизни бир неча бор Операда бир ёш нозанин аёл билан бирга кўрибдилар.

– У чўри, Константинополда сотиб олганман, князнинг қизи эди, энди мени қизим бўлиб қолди, дунёда менинг ундан бошқа ҳеч кимим йўқ.

– Демак, якка-ёлғиз экансиз-да?

– Якка-ёлғизман.

– Синглингиз... ўглингиз... отангиз йўқми?

– Ҳеч кимим йўқ.

– Дунёдан умидсиз, ёлғиз ўзингиз қандай ҳаёт кечиряпсиз?

– Хоним, бунга мен айбдор эмасман. Мальтадалик вақтимда бир қизни севардим, унга уйланишим керак эди, бироқ уруш бошланиб қолиб, мени оёғимни ерга тегизмай олиб кетишди. Қиз мени қаттиқ севади ва кутади, ўла-ўлгунча содиқ бўлиб қолади, деб уйлагандим. Қайтиб келсам, у аллақачон эрга тегиб кетибди. Ёши йигирмадан ошган ҳар бир эркакнинг қисмати одатда шундай бўларкан. Мен бошқаларга нисбатан кўпроқ ўртандим-ёндим. Графнинг нафаси бўғилди.

– Шундай денг, – деди хоним, – ўша муҳаббат сизни дилпора этиб кетибди-да... Киши умрида фақат бир марта ошик бўлади... Ўша аёл билан сўнг ҳеч учрашмадингизми?

– Ҳеч.

– Ҳечам-а?

– У яшаган жойга ҳеч қайтиб бормадим.

– Мальтага-я?

– Ҳа, Мальтага.

– У ҳозир ҳам Мальтадами?

– Ҳа, ўша ерда бўлса керак.

– Сиз унинг гуноҳини кечирдингизми?

– Ҳа, фақат унинг гуноҳини кечирдим.

– Фақат унинг гуноҳини денг, сизни маъшуқангиздан жудо этган кишиларни-чи? Уларни ҳозир ҳам ёмон кўрасизми?

– Ҳечам, нега энди мен уларни ёмон кўрайин?

Графиня Монте-Кристога тикилиб тўхтаб қолди, хушбўй узумнинг бир шингилини у ҳамон қўлида тутиб келаётган эди.

– Манг, – деди у.

– Хоним, мен мускатни ҳеч емайман, – деди Монте-Кристо, гўё шу пайтгача бу ҳақда иккиси ўртасида ҳеч гап ўтмагандай.

Графиня узум шингилини жаҳл билан итқитиб юборди.

– Қайсар! – деди хоним шивирлаб.

Монте-Кристо бу таъна гўё унга алоқадор эмасдек, парвойи фалак тураверди.

Шу он улар қошига югуриб Альбер келди.

– Ойи, – деди у, – бахтсизлик юз берибди!

– Нима? Нима бўпти? – сўради графиня худди уйқудан уйғонгандек қаддини ростлаб, – бахтсизлик дедингми? Дарҳақиқат, энди бахтсизликка учрашимиз турган гап!

– Жаноб де Вильфор келди.

– Келса нима бўпти?

– У хотини ва қизини олиб кетгани келибди.

– Нечун?

– Парижга маркиза де Сен-Меран хунук хабар келтирибдилар: Марселдан келаётганда биринчи бекатда маркиз де Сен-Меран дунёдан ўтибди. Вильфор хоним ўзида йўқ хурсанд, гулдай очилиб юрган эди, бу хабарга узоқ вақтгача инонмай ҳанг-манг бўлиб турди. Аммо мадемуазель Валентина хунук хабарни эшитибок, отасининг шунчалик эҳтиёткорлигига қарамай, ҳамма гапни фаҳмлади ва ҳушидан кетиб йиқилди.

– Маркиз де Сен-Меран мадемуазель де Вильфорга ким бўлади? – сўради граф.

– Она томондан буваси. У тезроқ невараси билан Францининг бошини қовуштириб қўйиш учун келаётган эди.

– Э-э, шундай денг ҳали!

– Энди Франц кутиб туришга мажбур. Афсуски, маркиз де Сен-Меран мадемуазель Дангларнинг ҳам буваси эмасда!

– Альбер, Альбер! Нега унақа деяпсан? – деди Морсер хоним гина аралаш, – граф, Альбер сизни жуда ҳурмат қилади, айтинг унга ахир, бунақа беҳуда гапларни оғзига олмасин!

Хоним ўзини бир неча қадам нарига олди.

Монте-Кристо унга ўйчан ва меҳр тўла нигоҳ билан қараган эди, хоним ўрнига қайтиб келишга мажбур бўлди. У

графнинг қўлидан тутди, сўнг ўглининг қўлини сиқиб, иккала қўлини бир-бирининг устига қўйди-да:

– Ахир биз орамиздан қил ўтмайдиган дўстлармиз-ку, шундайми? – деди.

– Мен сиздан дўстлик даъво қилолмайман, хоним, – деди граф. – Аммо мен сизга зўр ҳурмат билан хизмат қилишга тайёрман.

Графиня дилида таърифга сиғмас қайғу билан графдан узоқлашди; ўн қалам ҳам юрмай кўз ёшларини артаётганини граф кўриб турарди.

– Ойим билан орангизда бирон гап ўтдими? – сўради Альбер.

– Аксинча, – деди граф, – ҳозиргина олдингизда, биз дўстмиз, деди-ку.

Шундан сўнг граф билан Альбер меҳмонхонага қайтиб келишди, бу ердан ҳозиргина Валентина ва эр-хотин де Вильфорлар чиқиб кетишган эди.

Шубҳасизки, улар билан изма-из Моррель ҳам чиқиб кетган.

XV. МАРКИЗА ДЕ СЕН-МЕРАН

Чинданам, бундан бир неча дақиқа илгари Вильфор хонадонида кўнгилсиз воқеа юз берди.

Иккала хоним зиёфатга жўнаб кетгач (Вильфор хоним чунонам уринса-да, эрини зиёфатга боришга кўндирилмаган эди), қироллик прокурори кабинетини қулфлаб олди-да, қоғозларга кўмилиб кетди. Бошқа киши бу қоғозлар гарамини кўрса капалаги учарди, аммо олдий кунларда булар прокурорнинг ишга бўлган иштиёқини зўрға қондира оларди.

Лекин бу гап иш унга бекиниб олиш учун баҳона эди, холос. Вильфор ишлаш учун эшикни қулфлаб олмади, балки хилватда хаёлларга чўмиш ниятида шундай қилган эди. Жуда зарур бўлмаса олдига ҳеч кимни киритмасликни буюрди-да, юмшоқ курсига чўкиб, сўнгги кунларда бўлиб ўтган беҳисоб қайғули воқеаларни бирма-бир ўйлади.

Қироллик прокурори тўп-тўп бўлиб ётган қоғозларга қўл уриш ўрнига, ёзув столи тортмасини очиб, яширин пружини

нани босди ва шахсий қоғозлари боғламини олди, бу ғоят муҳим қоғозларда Вильфорга сиёсат борасида, пул борасида, суд ишларида ёки яширин ошиқ-маъшуқлик найрангларида душмани бўлган ҳамма шахсларнинг номлари фақат унинг ўзига маълум шифрларда ёзиб қўйилган эди.

Ҳозирги хавф-хатарли пайтларда бу душманлар сон-саноксиздек туюларди унга. Аммо бу номларнинг ҳаммасига, ҳатто энг даҳшатлисига ҳам у довоonga чиқиб олиб, пастда узоқ вақт кийналиб босиб ўтган тип-тикка чўққиларни, тубсиз жарликларни, ўтиб бўлмас йўлларни писанд қилмаган йўловчи сингари илжайиб қараб қўя қоларди.

Вильфор бу номларни синчковлик билан хотирига келтирди, диққат билан қайта-қайта ўқиб, ўрганиб чиқди, ёзувларига солиштириб кўрди, охири бошини чайқади.

– Йўқ, – деди пичирлаб, – булардан бирортаси ҳам менинг шу сиримни ошкора қилиб ер билан яксон этиш учун бунчалик узоқ пайт пойлаб юрмас. Ҳамлет ибораси билан айтганда, баъзан ер тагига роса чуқур кўмиб қўйилган нарсаси гумбурлаб овоз чиқаради-да, чақмоқ каби ҳамма ёқни ёритиб юборади. Бироқ бу чақмоқ бир зум ёниб, дарҳол ўчади, кишини йўлдан адаштиради. Афтидан, ўша корсикалик махлуқ бу воқеани бирор қашишга айтгандир, у эса ўз навбатида бошқаларга ҳикоя қилиб бергандир. Жаноб Монте-Кристо буни эшитган ва қафоат ҳосил қилиш учун текширмоқчи...

Бироқ нима кераги бор экан унга текшириб ўтиришнинг, – деди ўз-ўзига Вильфор, бир оз ўйланиб, – жаноб Монте-Кристога, Мальта кемасозининг ўғли жаноб Дзакко-нега, Фессалиядаги кумуш конининг хўжайинига – Францияга биринчи марта ташриф буюрган зотга бу қоронғи, сирли ва фойдасиз воқеани текширишнинг нима кераги бор экан? Бири графнинг дўсти, бири душмани бўлган аббат Бузони ва лорд Уилморнинг гапидан менга аниқ ва равшан маълум бўлди: ҳеч маҳал, ҳеч ерда, ҳеч қандай ҳолатда ва ҳеч қандай муҳитда менинг улар билан алоқам бўлган эмас ва бўлиши ҳам мумкин эмас».

Вильфор бу сўзларни такрор-такрор тилга оларди-ю, лекин бунга ўзи ишонқирамасди. Бунда у фош этилишидан кўрқмасди, чунки инкор қилмоғи, рад этмоғи мумкин. Де-

ворда тўсатдан қонли ҳарфларда пайдо бўлган «Мене, Текел, Фарес»лар ҳам ташвишга солмасди: у фақат мана шу сўзлар ёзган қўлларнинг эгаси ким эканлигини билолмай хуноб бўларди.

У ўзига далда беришга уринаётган шу пайтда, яъни узок вақт индамай келган ана шу душманнинг жазавасини қўзғатиб юбормаслик учун шуҳратпарастликка муккасидан кетган чоғларида кўз ўнгида пайдо бўладиган сиёсат борасидаги истиқболни хаёлидан юлиб ташлаб, фақат оиласининг бахт-саодати, келажаги ҳақида ўйга чўмиб турган шу пайтда ҳовлида извош товуши эшитилди. Сўнг зинада кекса кишининг оҳиста қадамлари, кейин йиғи ва қайғули фон кўтарилди.

Вильфор шошиб кабинет эшигини очди, шу он шол рўмоли ва шляпаси қўлида қари аёл сўрамай кириб келди. Унинг оппоқ сочлари қотма пешанасига осилиб тушган, атрофини ажин босиб кетган кўзлари, қовоқлари шишиб кетганди.

– Оҳ, Тангрим! Қандай бахтсизликка учрадик! – деди у, – қандай оғир бахтсизлик! Мен бунга чидолмайман! Асло чидолмайман!

Шундай деди-да, эшик ёнидаги курсига йнқилди ва хўнграб йиғлаб юборди.

Хўжайиннинг уйидаги бу шов-шувни эшитиб, югуриб келган қарол, хизматкорлар остонадан нари ўтолмай, Ну-артъенинг кекса камердинерига¹³ ханг-манг бўлиб қараб туришарди. Келган қари аёл Вильфорнинг қайнанази эди: у югуриб кампир олдига борди.

– Э, Парвардигор! Нима бўлди, бекам? – сўради у, – нега мунчалик алам чекяпсиз? Маркиз де Сен-Меран сиз билан биргамасмиди?

– Маркиз де Сен-Меран ўлди, – деди кекса маркиза гапни чўзиб ўтирмай.

Вильфор орқага бир қадам ташлаб, қўлларини бир-бирига уриб қўйди.

¹³ Камердинер – дворянларнинг уй хизматкори, маҳрами, малайи.

– Ұлди!.. – деди зўрға овоз чиқариб. – Ұлдими... тўсатдан-а?

– Бундан бир ҳафта муқаддам, тушлиқдан сўнг йўлга чиқдик. Маркиз бир неча кун бетоб ётган эди, аммо азизамиз Валентинани кўриш иштиёқи унга далда берди, биз йўлга чиқдик. Марселдан олти лье ўтганда у одатдагича дорисини ичди-да, жуда қаттиқ уйқуга кетди, менга бу табиий уйқуга ўхшамагандек кўринди. Шунга қарамай мен уни уйғотмадим. Бир вақт қарасам, юзлари қизариб, пешана томирлари ўқлогидек шишиб кетибди. Шунда ҳам мен уни уйғотмадим, қош қорайди, ҳеч нарсани кўриб бўлмасди. Салдан кейин у тушида азоб чекаётгандек, бўғиқ овозда қичқириб юборди-да, боши орқасига шилқ этиб тушди. Мен дарҳол камердинерни чақирдим, извошни тўхтатдим-да, маркизни уйғота бошладим, бурнига туз солинган шисани тутдим, фойда бермади, фишт қолиқдан кўчган, маркиз жон берган эди. Ёнида ўтириб олиб Эксга етиб келдим.

Вильфор ҳангу манг бўлиб гапни тингларди.

– Сиз дарҳол доктор чақиртиргандирсиз, албатта?

– Бўлмасам-чи, бироқ, у тамом бўлган эди, дедим-ку сизга.

– Ҳа, айтгандингиз, бироқ доктор лоақал шўрлик маркиз қандай касал билан ўлганини айтиб берарди.

– Э-э, Худойим, у менга, миясига қон қуйилибди, деб айтди.

– Сўнг нима қилдингиз?

– Сен-Меран жаноблари ҳамиша, агар мен Париждан бўлак жойда ўлиб қолсам, жасадимни ўз хилхонамга қўясизлар, дер эди. Мен уни кўрғошин тобутга солдириб қўйдим ва бир неча кун ичидаёқ ҳаммасига улгурдим.

– Шўрлик она! – деди Вильфор. – Қариган чоғингизда шунча дардингиз устига бу чипқон бўлибди-да.

– Худонинг ўзи мадад беряпти менга, эрим ҳам менга худди шундай қилган бўлур эди. Аммо уни ўша ерда қолдирганимдан буён ҳеч ўзимга келолмайман. Кўз ёшларим тўкилиб-тўкилиб тамом бўлди, тўғри, менинг ёшимдаги кишиларда ёшнинг ўзи бўлмайди, дейишади, менимча, қайғу-алам бор экан, кўз ёши ҳам бўлади. Валентина қани?

Ахир биз уни деб бу ёққа йўл олганмиз-ку. Валентинани кўрмоқчиман, Валентинани!

Валентина зиёфатда деса, кампирга оғир ботишини Вильфор фаҳмларди. У шунчаки, мадемуазель уйда йўқ, ўгай онаси билан чиқиб кетувди, унга ҳозироқ хабар қилишади, деб қўя қолди.

– Ўтинаман сиздан, уни илюжи борича тезроқ чақирсинлар, – деди қари маркиза.

Вильфор уни қўлтиғидан олиб, бўлмасига етаклаб кирди.

– Она, келинг, дам олинг, – деди у.

Она деган сўзни эшитиб, маркизанинг эсига қизи тушиб кетди-да, ўкраб йиғлаб юборди ва курси олдида оппоқ сочли бошини қуйи солиб, тиз чўкканича қимир этмай қолди.

Вильфор маркизага қараб туришни аёлларга топширди, чол Барруа эса ғоят ҳаяжонга тушган ҳолда хўжайини олдига чиқди. Чоллар, ажал бошқа бир чолнинг гирибонидан олиш учун улардан бир нафас йироқлашганда жуда қаттиқ ваҳимага тушиб қолишади. Де Сен-Меран хоним ўша тиз чўккан ерида зўр бериб чўқинаётганида Вильфор извош кира қилиб, хотини ва қизини олиб келиш учун Морсер хонимларникига ўзи кетди.

Вильфорнинг ранг-рўйи девордек оқариб, остонада пайдо бўлганда, Валентина кичқириб, унинг олдига келди-да:

– Отажон, нима бўлди? Бирор бахтсизлик юз бердимми? – деб сўради.

– Бувингиз келди, Валентина, – деди Вильфор.

– Бувам-чи? – сўради Валентина қалтираб. Вильфор жавоб қайтармай, қизини қўлтиқлаб олди. Бу жуда вақтида кўрилган чора эди. Валентина беҳузур бўлиб, гандираклаб кетди, де Вильфор хоним суяб олди-да, эри билан биргалашиб уни извошга ўтқазди.

– Э-э, тавба! Қандай ҳол бу!.. Ҳеч ақл бовар қилмайдиган воқеа! Асло ишонгинг келмайди-я!

Шундан сўнг оила бошига тушган қулфат бутун кечани гўё мотам либоси чулғаб, уни ғам-ғуссага фарқ қилганча, тезлик билан чиқиб кетди.

Зина тагида Валентинани Барруа кутиб турган эди.

– Нуартъе жаноблари бугун сизни кўрмоқчилар, – деди унга.

– Хўп бўлади, бувимни кўриб, сўнг унинг олдига чиқаман, бориб айтинг, – деди Валентина.

Де Сен-Меран хоним шу дамда ҳаммадан ҳам уни кўришга муштоқ эканлигини Валентинанинг юраги сезиб турарди.

Валентина кирганда бувиси тушакда ётган эди. Бу учрашув унсиз эркалаш, юракдан чиққан ғам-алам, дам-бадам хўрсиниш ва кўздан оққан қайноқ кўз ёшлар гувоҳи бўлди. Ўз эрини кўлтиқлаб олган де Вильфор хоним бечора бевага юзаки бўлса-да, ҳурмат-эҳтиром-ла улар ёнида турарди.

Бир неча дақиқадан сўнг хоним эрининг қулоғига:

– Маъкул кўрсалар мен кетсам, қайнанангиз мени кўрган сари жини кўзиб кетяпти, – деди.

Сен-Меран хоним бу сўзларни эшитди-да, Валентинага:

– Ҳа-ҳа, тўғри, у кетсин, сен қол, албатта қолгин, – деди шивирлаб.

Вильфор хоним чиқиб кетди, бувиси қошида Валентинанинг бир ўзи қолди. Кутилмаган бу ўлимдан боши гангиб қолган қироллик прокурори ҳам рафиқаси билан чиқиб кетди.

Барруа юқорига – хўжайини Нуартъе олдига қайтди, чол уйдаги шов-шувларни эшитиб, нима гаплигини билиш учун кекса хизматкорини пастга туширган эди.

Хизматкор қайтиб кириши билан Нуартъе маъноли ва ўтли кўзларини унга ўқдай қадади.

– Жаноб, катта бахтсизлик юз берибди, – деди Барруа, – де Сен-Меран хоним келди, эри дунёдан ўтибди.

Сен-Меран ва Нуартъе бир-бири билан унчалик дуст эмасди, бироқ, тенгдошининг ўлими ҳар қандай чолга ҳам ёмон таъсир этиши маълум. Нуартъе, қайғу гангитиб қўйган ёки фикр-хаёлга ғарқ бўлган кишига ўхшаб бирдан жимиб қолди. Сўнг у бир кўзини юмди.

– Мадемуазель Валентинани чақирайми? – сўради Барруа.

Нуартъе имо билан «ҳа», деди.

– У зиёфатда эканини биласиз, узр сўраш учун олдингизга зиёфатда киядиган кўйлагига кирганди.

Нуартъе яна чап кўзини юмди.

– Сиз уни кўрмоқчимисиз?

Нуартъе тасдиқ ишорасини кўрсатди.

– Уни ҳозир де Морсер хонимларникидан чақириб келишса керак, мен унинг келишини кутиб тураман ва ҳузурингизга киришини илтимос қиламан. Шундайми?

– Ҳа, – жавоб қилди фалаж имо билан.

Барруа Валентина келган захоти уни зинада учратиб, бувасининг илтимосини айтгани ҳурматли китобхонга маълум.

Сен-Меран хоним қанчалик ҳаяжонга тушмасин, ахири ҳолдан тойиб, уйқуга кетгач, Валентина унинг олдидан чиқиб, Нуартъе бўлмасига кўтарилди. Сен-Меран хонимнинг бош томонига кичкина столни суриб, устига унинг ичимлигини келтириб қўйишди.

Валентина, ҳали айтганимиздек, чиқди-да, бувасини ўпди, чол меҳр тўла кўзларини унга тиккан эди, кизнинг кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди.

Чол ундан кўзини асло узмасди.

– Ҳа, англадим, – деди Валентина, – сиз, сенинг меҳрибон буванг ҳали тирик, демоқчисиз-да, тўғрими?

Чол имо билан худди шундай демоқчи эканини англатди.

– Ҳа, бу мен учун катта бахт, – деди Валентина. – Агар сиз бўлмаганингизда ҳолим нима кечарди?

Соат тунги бирга бориб қолганди. Уйқуси келган Барруа қайғу-ҳасратга тўла бу оқшомдан сўнг, ҳамма ором оломоғи зарур, деди. Чол, мен фақат неварамни кўрсам бўлди, шундагина хотиржам бўламан, деб айтишни истамади. У, қайғу-алам ва ташвишлардан эзилиб, зўрға турган Валентина билан хайрлашди.

Эртасига Валентина келганда, бувиси ҳамон тўшақда боқишлари ғамгин, изтироб чекиб ётарди.

– Нима бўлди сизга, бувижон? Тобингиз қочдимиз? – сўради Валентина бувисини бу ҳолатда кўриб.

– Йўқ, оппоғим, йўқ, – деди де Сен-Меран хоним, – мен сени зориқиб кутаётган эдим. Отангни чақирмоқчиман.

– Отамни? – сўради ташвишланиб Валентина.

– Ҳа, отангни, у билан гаплашиб олишим керак.

Валентина бувисининг истагини рад этишга журъат этолмади, отаси нима учун керак бўлиб қолганлигини ҳам билмади, бир дақиқа утар-ўтмас хонага Вильфор кириб келди.

– Жаноб, – деди де Сен-Меран хоним, худди вақт етмай колишидан кўрқаятгандай, гапни қисқа қилиб, – менга кизимизни эрга бериш ниятидамиз, деб хат ёзган эдингиз, тўғрими?

– Тўғри, хоним, – жавоб қилди Вильфор, – бу энди ният эмас, ҳал этилган масала.

– Бўлажак куёвингизнинг исм-шарифлари Франц д' Эпинеми?

– Худди шундай, хоним.

– Янглишмасам, унинг отаси генерал д' Эпине биз билан маслақдош эди, шундайми? Уни зўравон императорнинг Эльбадан қайтишидан бир неча кун илгари ўлдирган эдилар, шекилли?

– Худди шундай.

– У якобинчининг неварасига уйланишидан ҳайрон бўлмасмикин?

– Бахтимизга сиёсат борасидаги келишмовчиликларимизга барҳам берилган энди, – деди Вильфор. – Отаси дунёдан ўтганда Франц д' Эпине ҳали чақалоқ эди, у Нуартье жанобларини унчалик яхши билмайди. У билан учрашганда ҳам айтарли ҳеч нарса юз бермаса керак.

– У куёв бўлишга муносибми ўзи?

– Ҳамма томондан муносиб.

– У йигит жамоатчилик олдида...

– Катта ҳурмат қозонган.

– Тарбияси жойидами?

– Мен билган йигитлар ичида Франц энг муносиби. Бутун суҳбат давомида Валентина жим тураверди.

– Ундай бўлса, – деди бир оз хаёл суриб де Сен-Меран хоним, – жаноблари ишни тезлаштиришлари керак, чунки менинг бир оёғим тўрда бўлса, бир оёғим гўрда.

– Қўйинг-э, ундай ёмон ният қилманг, бувижон! – деди Вильфор Валентина билан баравар.

– Библиб гапиряпман-да, – давом этди маркиза, – Валентинанинг онаси йўқ, фотиҳа берадиган фақат битта буви си қолган, шўрлигим Рене томондан фақат мен қолдим. Тириклардан сиз у шўрлик онани жуда тез унутиб юбордингиз. Мана шуларни ҳисобга олиб никоҳни тезлаштирингиз лозим.

– Бечора қизга она керак бўлиб қолганини унутяпсиз, хоним, – деди Вильфор.

– Ўгай она ҳеч маҳал ҳақиқий она бўлолмайди! Лекин бунинг ҳозирги ишга дахли йўқ, биз тириклар ҳақида гапиряпмиз, ўликлар гўрида тинч ётаверишсин.

Маркиза алаҳсираётгандек жуда тез ва ғалати оҳангда гапирарди.

– Истагингиз бажо этилади, хоним, – деди Вильфор, – менинг истагим ҳам худди шу, жаноб д' Элине келиши биланоқ...

– Аммо, бувижон, – деди Валентина, – бундай қилиш ярамайди, ахир биз азадормиз-ку... Наҳотки мотам кунларида тўй қилиб, турмушга чиқишимни хоҳласангиз?

– Болам, – деди Валентинанинг сўзини чурт кесиб кампир, – қўй бу гапларни, бу даққионусдан қолган гаплар ўз тақдирини яратолмаган ожизларнинг гапи, мени ҳам онам ўлим тўшагида ётганда эрга бериб юборган эди, бундан мен ёмонлик кўрганим йук-ку.

– Хоним, сиз яна ўлим ҳақида гап очяпсиз, – деди Вильфор.

– Яна? Йўқ, яна эмас, ҳамма вақт!.. Яна қайтараман сизга: мен яқинда дунёдан ўтаман, эшитяпсизми, яқин кунларда! Лекин куёвимни кўзим тириклигида кўришни истайман, ундан неварамни бахтиёр қилишни сўрайман, талабларимни бажаришга тайёр эканини унинг кўзларига қараб билиб олишни истайман, хуллас, мен уни билишни истайман, – давом этди кампир, шу пайтда унинг юзи кўрқинчли тусга кирган эди. – У, агар биз ўйлаган одам бўлиб чиқмаса, мен гўримда тинч ётмай, келаман-да, додингни бераман.

– Хоним, – деди эътироз билдириб Вильфор, – бу хаёлларни миянгиздан чиқариб ташланг, бу телбаларча беҳуда васваса. Ўликлар қабрларида абадий уйқуда, улар асло ўринларидан турмайди.

– Шундай, бувижон, шундай, тинчланинг! – деди Валентина.

– Жаноб, билиб қўйингки, гап мутлақо сиз ўйлагандай эмас; мана шу кечани мен дўзах азобида ўтказдим. Ўзим ухлагандай бўлиб ётибману, гўё жоним танимдан чиқиб

кетган эмиш, зўр бериб кўзимни очмоқчи бўлидим, бироқ улар ўз-ўзидан юмилиб кетаверди, шу пайт (сиз, албатта, бунга ишонмайсиз) юмуқ кўзларим билан кўрдимки, шу хонага Вильфор хоним ҳожатхонасига чиқадиган эшик ёнидаги бурчакдан оппоқ гавда кириб келди.

Валентина қичқириб юборди.

– Иссиғингиз ошиб кетгандир-да, хоним, – деди Вильфор.

– Ихтиёрингиз, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, аммо мен кўрганимни гапиряпман: оппоқ гавдани ўз кўзим билан кўрдим, тагин мени туши деб ўйламасин дегандек, стаканимни уриб қўйди, ҳа, мана шу столча устида турган стаканимни.

– Ҳойнаҳой туш кўргансиз, бувижон, – деди Валентина.

– Йўқ, туш эмас, ўнгим, қўнғироққа қўл узатишим билан ҳалиги гавда дарҳол ғойиб бўлди. Шу пайт чироқ кўтариб оқсоч кирди.

– У кирганда ҳеч кимга кўзи тушмабдими?

– Арвоҳ ҳаммага ҳам кўринавермайдми. Бу эримнинг арвоҳи эди. Хўш, эримнинг арвоҳи менинг ҳузуримга келган экан, нега энди менинг арвоҳим келиб қизалоғимни ҳимоя қилмас экан? Бизларнинг алоқамиз ундан кучли назаримда.

Жуда қаттиқ ҳаяжонга тушган Вильфор:

– Бекам, илтимос қиламан, – деди, – бунақа ваҳимали гапларни ҳадеб такрорлайверманг, сиз биз билан бирга яшайсиз, ҳали узоқ яшайсиз, иззат-ҳурматда, ҳузур-ҳаловатда яшайсиз, биз сизни бу бўлмағур хаёлларни унутиб юборишга мажбур этамиз. Ҳа, ёмон хаёллардан ҳалос этамиз.

– Йўқ, йўқ! Бу мумкин эмас! – деди маркиза Вильфорнинг сўзини бўлиб. – Жаноб д'Эпине қачон қайтади?

– Биз уни ҳозир кутиб турибмиз.

– Жуда соз. У келиши ҳамон менга хабар қиласиз. Тез бўлинг, тез! Нотариусни кўришим керак. Ҳа, мен мероснинг Валентинага ўтишига имоним комил бўлмоғи керак.

– Оҳ, бувижоним! – деди оҳиста товуш-ла Валентина кампирнинг ёниб турган пешанасига лабларини теккизиб, – мен бунга асло чидолмайман! Э, Парвардигор! Алангаи оташ бўлиб ёняпсиз, нотариусни эмас, докторни чақириш керак, докторни!

– Докторни? – деди елкасини қисиб маркиза, – мен касал эмасман, юрагим куйиб кетяпти, ичгулик бирон нарса беринг, бошқа ҳеч нарсанинг кераги йўқ.

– Бувижон, нима ичасиз?

– Нима ичардим, болам, ўша ўзим ичиб юрган оранжадда, биласан-ку. Столда турган стаканда, бера қол.

Валентина графиндан стаканга оранжад қуйди-да, қўрқинқираб бувисига узатди, чунки маркизанинг ўзи бу стаканга арвоҳнинг қўли тегди, деган эди.

Маркиза ҳаммасини сипқорди ва бошини ёстиққа ташлади-да:

– Нотариус, нотариус! – деди такроллаб.

Вильфор хонадан чиқиб кетди, Валентина бувиси қошига ўтириб олди. Маркиза учун чақириш керак бўлган докторга Валентинанинг ўзи ҳам муҳтож бўлиб қолганди, унинг юзлари ёниб, нафаси бўғилар, юраги гуп-гуп урарди.

Шўрлик қизнинг хаёли Максимилианда эди. Сен-Меран бека унга кўмақдош бўлиш ўрнига, билмай туриб душманлик қилаётганини эшитса, Максимилиан қайғу-алам ўтида ёниб қоврилади!

Валентина бир неча бор ҳамма гапни бувисига айтиб бермоқчи ҳам бўлди. Агар Максимилиан Моррелни Альбер де Морсер ёки Раул де Шато-Рено каби аслзодалар қаторига қўшиб чақирсалар эди, Валентина иккиланмай юрагидаги истакларини бувисига очиб соларди. Бироқ Моррель аслзодалардан эмас, плебейлар наслдан эди, Маркиза де Сен-Мераннинг насли паст одамларга нафрат билан қарашини Валентина биларди. Шу сабабдан ҳар гал бечора қизнинг сирли сўзлари тилига келарди-ю, лекин айтолмасди. Бу сирларимни очишимдан фойда йўқ, буларни отам ва ўғай онам билиб қолгудек бўлса, бутун орзу-умидларимни чип-пакка чиқарадилар, деб ўйларди Валентина.

Орадан икки соатча вақт ўтди, де Сен-Меран хоним уйқуси келмай, илондай тўлғаниб ётарди. Нотариус келганини унга хабар қилишди.

Бу хабарни астагина айтсалар-да, де Сен-Меран хоним дарҳол ёстиқдан бошини кўтарди.

– Нотариусми? – деди у. – Айтинг, кирсин, кирсин!

Остонада турган нотариус ичкарига қадам қўйди.

– Валентина, сен чиқиб тур, – деди Сен-Меран хоним, – бу жаноб билан иккимиз қолайлик хонада.

– Бироқ, бувижон...

– Бор, бор, болам.

Валентина бувисининг пешанасидан ўпди-да, даструмолини кўзларига босиб, чиқиб кетди.

Валентина эшик олдида камердинерни учратди, у доктор келганини ва меҳмонхонада кутиб турганини айтди.

Валентина югуриб пастга тушди. Ўша замоннинг энг машхур шифокорларидан ҳисобланган бу доктор Вильфорлар онласининг меҳрибон дўсти эди. Валентинани йўргакдалик чоғидан билар ва жуда яхши кўрарди, унинг мадемуазель де Вильфорга тенгдош қизи ҳам бор, бироқ у сил онадан туғилган бўлиб, отани умр бўйи ташвишга солиб қўйган эди.

– Оҳ, азиз д’Авриньи жаноблари, – деди Валентина, – йўлингизга қарайвериб кўзларимиз тешилди! Аввало айтинг-чи, Мадлен ва Антуанет эсон-омон юришибдими?

Мадлен докторнинг қизи, Антуанет эса жияни эди. Жаноб д’Авриньи лоқайд илжайиб қўйди.

– Антуанет соппа-соғ, – деди у, – Мадлен ҳам анча дуруст. Азизим, сиз мени чақиртирганмидингиз? Кимнинг тоби қочди? Отангиз ва де Вильфор хонимнинг саломатлиги жойида бўлса керак? Ўзингизнинг соғлигингиз? Ҳаммамизнинг асабларимиз бузилган. Менимча, маслаҳат беришдан бўлак қиладиган ишим бўлмаса керак бу хонадонда.

Валентина бўзариб кетди. Д’Авриньи бундай ҳолларда ер тагида илон қимирласа биладиган, тан жароҳатини рухий таъсир йўли билан даволайдиган докторлардан эди.

– Ундай эмас, – деди Валентина, – шўрлик бувим жуда қаттиқ ётибди. Бошимизга тушган мусибатдан хабарингиз борми?

– Ҳеч нарсадан хабарим йўқ, – деди д’Авриньи.

– Оғир мусибатга дучор бўлдик, – деди Валентина ўзини йиғидан зўрға тўхтатиб. – Бувам вафот этди.

– Маркиз де Сен-Меран-а?

– Ҳа.

– Тўсатдан ўлдими?

– Миясига қон қуйилиб.

– Миясига қон қуйилиб? – такрорлади доктор.

– Ҳа. Энди шўрлик бувим, вафодор эрим мени ҳам ўз ёнига чақиряпти, боришим керак, деб ётибди. Жаноб, сиздан ўтиниб сўрайман, кўмак беринг бувимга!

– Қаерда у?

– Ўз бўлмасида, у ерда нотариус ўтирибди.

– Жаноб Нуартъенинг аҳволи қалай?

– Ҳаммаси боя-боягидек; ақл-ҳуши жойида, аммо бурунгидек қимир этмай ётибди.

– У сизга жуда меҳрибон-а?

– Ҳа, – деди хўрсиниб Валентина, – у мени жуда яхши кўради.

– Сизни яхши кўрмай бўладими?

Валентина ғамгин жилмайиб қўйди.

– Бувингизга нима бўлди?

– Унинг асаблари жуда бўшашиб кетган, уйқусида ором йўқ, бугун кечаси арвоҳни кўрдим, деб кўп алаҳсиради, арвоҳ гўё хонасига кириб, унинг стаканини ушлаганмиш.

– Қизиқ, – деди доктор, – де Сен-Меран хонимнинг бундай мияси айнийдиган одати борлигини ҳеч эшитмагандим.

– Мен ҳам уни бу ҳолатда биринчи кўришим, – деди Валентина. – Бугун эрталаб айниқса жуда кўрқитиб юборди мени, ақлдан озибди деб ўйладим. Отам гоят вазмин одамлигини биласиз, шунга қарамай, у ҳам чамамда, қаттиқ ҳаяжонга тушди.

– Ҳозир кўрамиз, – деди д'Авриньи, – буларнинг ҳаммаси кишини ҳайратда қолдиради.

Нотариус аллақачон ишини тугатиб, тушиб кетаётган эди. Валентина келиб, маркизанинг бир ўзи қолганини айтди.

– Олдига чиқинг, – деди у докторга.

– Сиз-чи?

– Мен чиқмайман, кўрқаман. Бувим докторга одам юборма, деган эди менга. Бунинг устига сиз мени, жуда ҳаяжонланиб кетибсиз, дедингиз, дарҳақиқат, тобим йўқроқ. Боғни айланиб, бир оз нафасимни ростлаб олай.

Доктор Валентинанинг қўлини қисиб қўйди-да, маркиза ётган хонага йўл олди, қиз боққа чиқиб кетди.

Валентинага боғнинг қаери жуда ёқиб қолгани ҳақида гапириб ўтирмаймиз, бу ўқувчига аён. Валентина уй атрофини ўраб олган гулхоналарни айланиб, битта атиргулни узиб оларди-да, сочига тақарди, сўнг соя-салқин хиёбон тўрига ўтиб ўриндиқ ёнига бориб, ундан дарвоза томонга йўл оларди.

Бу сафар ҳам Валентина, ҳар галгидек, гуллар ўртасида бир неча бор айланди-ю, лекин бирортасини юлиб олмади, юзага чиқиб улгурмаган, аммо юрагини қамраб олган аза бунга йўл бермасди. Сўнг ўз хиёбони томонга йўналди. Гулхоналардан узоқлашар экан, биров уни чақираётгани эшитилди. Валентина ҳайрон бўлиб тўхтади.

Шунда у овозни янада яқинроқ эшитди ва бу Максимилианнинг товуши эканига қаноат ҳосил қилди.

XVI. ВАЪДА

Дарҳақиқат бу Моррель бўлиб, кечадан буён у ўзига келолмай гаранг эди. Ошиқларга хос ҳис-туйғу билан у де Сен-Меран хонимнинг келиши ва маркизнинг дунёдан ўтиши натижасида Вильфорлар хонадонида у билан Валентина ишқ-муҳаббатига оид муҳим бир воқеа юз беришини фаҳмлаб, юрагига гўлгула тушган эди.

Унинг юрагига гўлгула бекорга тушмаганини ҳозир кўра-миз. Бу ерда Максимилианни ҳар галгидан кучлироқ ташвиш егаклаб келганди. Аммо Валентина Моррелнинг бу ерда эканидан беҳабар эди, чунки ҳозир унинг келадиган пайти эмасди, қиз боққа тасодифан ёки шунчаки айланиб кириб қолган эди.

Моррель уни йўлкада кўриб, чақирди, Валентина югуриб дарвозага борди.

– Шу ердасиз? Шундай бемаҳалда-я!

– Ҳа, ғарибам, – деди Моррель, – мен қайғули хабардан воқиф бўлгани келдим ва шундай бир воқеадан сизни ҳам хабардор қилмоқчиман.

– Ҳамма бало-қазолар оиламиз бошига ёғилаётганга ўхшайди! – деди Валентина, – нима гап, Максимилиан, гапиринг. Улганнинг устига тепган, деганларидек, яна қандай мусибат рўй берди?

– Азизам, гапларимга диққат билан қулоқ солинг, – деди Моррель, бемалол гапириш учун ҳаяжонини босиб. – Менинг сизга айтадиган ҳамма гапларим ғоят муҳим гаплар. Тўйингиз қачон бўлади?

– Менга қаранг, Максимилиан, – деди Валентина, – ҳеч нарсани сиздан сир сақламоқчи эмасман. Бугун эрталаб турмушга чиқишим ҳақида гапиришди. Менинг ёнимни олар деб умид қилиб юрган бувим бу никоҳга рози бўлибгина қолмай, уд' Эпиненинг келишини сабрсизлик билан кутяпти. У келган кунининг эртасига никоҳ аҳдига қўл қўйилди.

Моррель оғир уҳ тортди-да, Валентинага ғамгин кўзларини узоқ тикиб қолди.

– Даҳшат! – деди паст, бўғиқ овозда, – севган қизинг пинагини бузмай, сенга: «Сиз қатл этиладиган вақт аниқ; у бир неча соатдан кейин бўлади. Начора, шундай бўлиши керак, менинг бунга қаршилигим йўқ», деб турса-я! Никоҳ аҳдига қўл қўйиш д' Эпиненинг келишига қараб қолган экан, келган куннинг эртасига сиз унинг рафиқаси бўлишингиз керак экан, демак, эртага никоҳ бўларкан-да! У бугун эрталаб келди.

Валентина чинқириб юборди.

– Мен бундан бир соат муқаддам граф Монте-Кристонинг ҳузурида бўлдим, – деди Моррель – суҳбатлашдик: у менга оилангизнинг мусибати ҳақида гапирди, мен эса сизнинг қайғу-ҳасратингиз ҳақида гапираётган эдим, тўсатдан ҳовлига извош кириб келди. Бу ёғига қулоқ солинг. Шу вақтгача киши бошига тушаётган фалокатни олдиндан сезади, деганларида, асло ишонмасдим, эндиликда бунга ишонса бўлар экан. Ўша извош овозини эшитдим, бошимдан бир челақ совуқ сув қуйиб юборгандек бўлди. Сал ўтмай зинада оёқ товушлари эшитилди. Командорнинг гурс-гурс босган қадамлари Дон Жуанни менчалик ваҳимага солмагандир. Алҳол эшик очилди-да, олдин Альбер де Морсер кириб келди. Уни кўриб, бекорга ваҳима қилиб ўтирган эканман, деб турувдим, бир вақт яна бир зот пайдо бўлди, шунда граф: «Мана, барон Франц д' Эпиненинг ўзлари!..» деб хитоб қилди. Мен зўр-базўр ўзимни босиб олдим. Эҳтимол шу пайт ранги рўйим бўзариб, қалтираб кетгандирман,

шунга қарамай, илжайиб туравердим. Беш дақиқача туриб, чиқиб кетдим. Шу беш дақиқа мобайнида уларнинг гапларини эшитмадим, чунки ҳам гунг, ҳам кар эдим ўша пайтда, тўғрироғи, адоий тамом бўлган эдим.

– Шўрлик Максимилиан! – деди пичирлаб Валентина.

– Сўнг тўғри шу ерга келдим, Валентина. Энди саволимга жавоб беринг, сизнинг жавобингиз мен учун ҳаёт-мамот демақдир. Хўш, энди нима қилмоқчисиз?

Валентина бошини қуйи солди, у ғоят эзилиб, адоий тамом бўлган эди.

– Валентина, – деди Моррель, – менга қаранг, мушкул аҳволга тушиб қолганимиз ҳақида биринчи марта ўйга ботаётганингиз йўқ-ку, ахир, аҳволимиз жуда жиддий, оғир. Менимча, беҳуда оқ-воҳларнинг вақти ўтди энди, тақдирга тан бериб, мусибатли турмушга кўниб кўя қоладиганлар кўз ёши қилиб юравериши мумкин. Шундай одамлар бор, уларнинг итоаткорлигини Худо у дунёда ҳисобга олса керак. Бироқ, курашиш иродасига эга кишилар ғанимат вақтни беҳуда ўтказмай, тақдир зарбасига дарҳол зарба билан жавоб берадилар. Сиз-чи, Валентина, аёвсиз тақдир билан курашишни истайсизми? Жавоб беринг, мен шуни сўрагани келдим.

Валентина сесканиб тушди ва ваҳима тўла кўзларини Моррелга тикди. Отаси ва бувисигагина эмас, балки бутун оила юзига оёқ тирашни у ҳеч хаёлига келтирмаган эди.

– Очиғини айтаверинг, Максимилиан, нима демоқчисиз? – сўради Валентина. – Қандай кураш ҳақида гапиряпсиз? Куфрлик қил демоқчимисиз?! Отамнинг амрига қарши боришим, ўлим тўшагида ётган бувимнинг хоҳиш-иродасига бўйсунмаслигим керакми? Йўқ, мен бундай қилолмайман!

Моррель титраб кетди.

– Максимилиан, сиз олижаноб одамсиз, ҳамма нарсани билиб туриб, нега ўзингизни билмаганликка оляпсиз? Мен курашишим керакми? Мен-а? Худо сақласин! Йўқ, юз бор, минг бор йўқ! Аксинча, бор кучимни ўз-ўзим билан курашишга, сиз айтгандек, қон йиғлаб, тақдирга тан бериб ўтиришга сарф этмоғим керак энди. Отамни қайғу-аламга дучор этиш, бувим умрининг сўнгги дақиқаларини зардобга айлантиришни истамайман. Йўқ, истамайман!

– Сиз ҳақсиз, – деди пинагини бузмай Максимилиан.

– Шундай дейишга қандай журъат этдингиз-а! Э, Парвардигор! – деди хитоб қилиб Валентина.

– Бу гапларни сизга қойил қолган киши сифатида айт-япман, мадемуазель, – деди эътироз билдириб Максимилиан.

– Мадемуазель?! – хитоб қилди Валентина, – мадемуазель! Худбинлик ҳам эви билан-да! Фигоним чиқиб турганлигини кўриб, ўзингизни билмасликка соляпсиз-а.

– Йўқ, янглишяпсиз, мен жуда яхши тушуниб турибман. Сиз жаноб де Вильфорнинг хоҳишини қайтариб, маркизанинг галлини иккита қилмоқчимассиз, яъни эртага никоҳ аҳдига имзо чекасиз-да, эрингиз билан бир ёстиққа бош кўясиз.

– Ахир, ўзингиз ўйлаб кўринг, қўлимдан нима ҳам келарди?

– Буни мендан сўраб ўтиришнинг ҳеч ҳожати йўқ, мадемуазель, мен бу ишда нўноқ судьяман, худбинман, қош қўяман деб кўз чиқариб кўйишим ҳеч гапмас, – деди жавобан Моррель. Унинг овози бўғилиб, мушталари тугилиб бо-раётганидан тобора ғазабланаётгани сезилиб турарди.

– Агар ҳўп десам, сиз нимани таклиф қилардингиз менга? Моррель, қани айтинг-чи, нимани? «Чакки қиляпсиз», деган билан иш битадими, нима қилиш кераклигини айтинг.

– Бу гапингиз жиддийми, Валентина? Ростдан сиз мендан маслаҳат сўраяпсизми?

– Бўлмаса-чи, Максимилиан, маъқул бўладиган маслаҳат берсангиз қабул қиламан. Мен учун сиздан бўлак азиз одамим йўқлигини биласиз-ку.

– Валентина, – деди Моррель қолган тахтаниям суриб, – мендан жаҳлингиз чиқмаётган бўлса, қўлингизни беринг. Бир соатдан бери миямда нохуш фикрлар ўйнаяпти. Борди-ю, маслаҳатимни рад этсангиз, унда нима бўлади!..

– Қанақа маслаҳат у?

– Ҳозир айтаман, қулоқ солинг, Валентина.

Валентина осмонга қараб, уҳ тортди.

– Менинг эрким ўз қўлимда, – деди сўзини давом эттириб Максимилиан, – иккимизга етарли давлатим бор.

То қонуний хотиним бўлмагунигизча, сизга қўлимнинг учини ҳам теккизмайман, деб қасамёд қиламан.

– Қўрқиб кетяпман, – деди Валентина.

– Қочамиз бирга, – давом этди Моррель, – сизни синглимшикига олиб бориб қўяман, у сизга жуда муносиб сингил бўлади. Сўнг Жазоирга, Англияга ёки Америкага кетамиз ёки истасангиз, вилоятлардан бирида яшириниб оламиз-да, оилавий можаролар тинчиб, жанжаллар босилгунча ўша ерда яшаймиз.

Валентина бошини чайқади.

– Ўзим ҳам худди шундай дерсиз, деб ўйлагандим, Максимилиан, – деди Валентина. – Бу бўлмағур маслаҳат. Агар сизни бу йўлдан қайтармасам, мен ҳам аҳмоқлик қилган бўламан.

– Бундан чиқди, индамай, тақдирга тан бериб кетаверасизми? – деди Моррель яна қайғуга чўмиб.

– Ҳа, бу бошимни кафанга чулғаса ҳам.

– Қўйсангиз-чи, Валентина, – деди Максимилиан, – яна такрор айтаман: сиз ҳақсиз. Мен эса чиндан эсимни еб қўйяпман. Эҳтирос даҳшатли нарса экан, сиз ҳақ гапни айтдингиз, у ҳар қандай оқил-вазмин одамни ҳам ақлдан оздириб қўяркан. Эҳтироссиз мулоҳаза юритганингиз учун раҳмат сизга. Бўпти, масала ҳал, эртага Франц д' Эпининг рафиқаси бўласиз, сахналарда кулгили воқеалар тугунини ечиш учун ўйлаб топилган ва никоҳдаги расмият учун шундай қилмайсиз, албатта, у жанобнинг қучоғига ўз хоҳишингиз билан қучоқ ёзиб отиляпсиз.

– Сиз мени баттар виждон азобида қийнаяпсиз, Максимилиан, – деди Валентина, – ярамга туз сепяпсиз! Айтингчи, ўз синглингиз менга қилган бундай маслаҳатингизга қўлоқ солмаса, нима қилардингиз?

– Мадемуазель, – деди заҳархандалик билан илжайиб Максимилиан, – мен худбин одамман, ўзингиз шундай деддингиз. Шу сабабдан, бир худбин сифатида, бошқалар менинг ўрнимда бўлганда нима қилиши ҳақида эмас, ўзим нима қилишим кераклиги ҳақида ўйлаяпман. Сиз билан танишганимга бир йил бўлди. Дийдорингизни кўришга муяссар бўлган кундан бошлаб мени сиз бахтиёр қилурсиз, деб умид қилиб келдим. Кунларнинг бирида «сизни севаман» дедин-

гиз, шу кундан бошлаб, энди Валентина меним Валентинам бўлади деб, бир-биридан тотли хаёлларга берилиб юрдим. Мен фақат шунинг учун яшардим. Мана энди ҳеч нарса ҳақида ўйлаётганим йўқ, бахт мендан юз ўгирди, фикру хаёлим фақат шу билан банд ҳозир. Роҳат-фароғатда яшайман деб умид қилиб юргандим, бу умидим пучга чиқди. Қиморбоз кўлида бор нарсанигина эмас, ҳали кўлига кирмаган нарсани ҳам ютқизиб қўяди, ахир бунақа воқеалар кун сайин бўлиб туради-ку.

Моррель бу сўзларни ўта вазминлик билан айтди, Валентина эса сир бой бермаслик учун Моррелга синовчан назар ташлаб турарди.

– Бирок, нима қилмоқчисиз? – сўради Валентина.

– Мадемуазель, сиз билан видолашмоқчиман. Худо шохид, мен чин кўнгилдан сизга мени эслайдиган вақтингиз қолмайдиган тинч, фаровон ҳаёт тилайман.

– Э, Худойим! – деди пичирлаб Валентина, – бу қандай кўргулик?

– Алвидо, Валентина, алвидо! – деди Моррель икки букилиб таъзим қилиб.

– Қаёққа кетяпсиз? – қичқириб юборди киз ва панжарадан кўлини узатиб Максимилианнинг енгидан маҳкам тутиб олди. У севгилисидаги бу хотиржамлик, бепарволикнинг юзаки эканини сезиб турарди. – Қаёққа кетяпсиз?

– Соф виждонли кишиларга хос иш тутиб, оилангизни қайғу-аламларга дучор этмаслик чораларини кўрмоқчиман.

– Ахир, айтинг менга, нима қилмоқчисиз?

Моррель маъюс илжайиб қўйди.

– Айтинг ахир, илтимос қиламан, айтинг! – деди қайта-қайта ёлвориб киз.

– Фикрингиздан қайтасизми, Валентина?

– Қайтолмайман, ўзингиз биласиз, бахти қаро одамман!

– Ундай бўлса, алвидо!

Валентина жон-жаҳди билан панжарани силкитди-да, узоқлашиб бораётган Моррелга кўлини узатиб, қичқирди:

– Нима қилмоқчисиз? Мен шуни билай! Қаёққа кетяпсиз!

Максимилиан тўхтаб:

– О, хотиржам бўлинг, мадемуазель, – деди, – қисматининг аччиқлигини бировдан кўрмоқчимасман. Менинг

ўрнимда бошқа одам бўлганда сизга дўқ урар, д' Эпинени дуэлга чақирарди... Бундай қилиш тентаклик бўлур эди, албатта, д' Эпиненинг нима гуноҳи бор? У мени фақат шу бугун эрталаб бир марта кўрди, эсидан чиқиб кетган бўлсам керак, иккингиизнинг бир ёстиққа бош қўйишингиз ҳақидаги масала ечилаётганда бу дунёда мендек бир зот борлигини билмасди ҳам. Шу сабабли у билан менинг ҳеч ишим йўқ ва сизга онт ичиб айтаманки, мен қасдимни ундан олмоқчи эмасман.

– Йўқса, кимдан олмоқчисиз? Менданми?

– Нега сиздан оларканман, Валентина? Худо сақласин! Аёл – муқаддас зот, севган аёлинг эса ундан икки бора муқаддасдир.

– Демак, қасдингизни ўзингиздан оларкансиз-да?

– Ҳамма айб ўзимда, – деди Моррель.

– Максимилиан! – чақирди Валентина, – илтимос, келинг бу ёққа!

Максимилиан мийиғида қулиб қўйди-да, қизга яқин келди, ранги оқариб кетганини ҳисобламаганда, чехрасида ҳеч қандай ўзгариш бўлмагандай кўринарди шу пайт.

– Қулоқ солинг менга, азизим Валентина, – деди у ўзининг самимий, таъсирчан овози билан, – биз каби оқ кўнгил, қўй оғзидан чўп олмаган одамлар юрагимизда гап сақлаёлмаймиз. Худди очиб қўйилган китоб сингари бир-биримизни қалбан тушунамиз. Мен бирор романдаги персонаж эмасман, савдойи қаҳрамон эмасман, ўзимни на Манфред, на Антони қилиб кўрсатмоқчи ҳам эмасман. Бироқ мен чурқ этмай, онт ичиб, ваъда ҳам бериб ўтирмай бутун ҳаётимни сизга бағишладим. Сиз мени ташлаб кетяпсиз, яна қайтариб айтаманки, бунга ҳақлисиз. Энди бўлар иш бўлди, сизсиз менинг яшашимга ҳам ҳеч ҳожат қолмади, энди менинг ўзимдан булак ҳеч кимим қолмади бу бевафо дунёда. Синглим эри билан роҳат-фароғатда яшаяпти, унинг эри менга фақат куёв, яъни жамоатчилик тартиб-қоидалари туфайлигина алоқадор. Эндиликда менинг бенаф ҳаётим бу дунёда ҳеч кимга керак бўлмай қолди. Мен шундай қиламан: никоҳ дақиқаларини кутаман. Баъзида тасодифан бир воқеа юз беради-да, ҳамма иш чаппасига айланиб кетади, мен ана шундай имкониятдан фойдаланмоқчиман. Дарвоқе,

никоҳ вақтигача Франц д' Эпине улиб қолиши мумкин ёки сизлар меҳроб ёнига бораётганингизда яшин тушиб, меҳроб барбод бўлиши мумкин. Улимга ҳукм этилган киши ўзини химоя қилишни уйлаганда ҳамма нарса мумкинга ўхшаб кўринаверали. Шундай қилиб, мен охирги дақиқагача кутаман. Шўримга шўрва тўкилиб, бахтим қаро бўлганда куёвга бир махфий хат, полиция бошқармасига бир махфий хат ёзаман-да, ниятимни уларга айтиб, урмонда, жар ёқасида, бирор дарё қирғоғида ўзимни ўзим отиб ташлайман. Мен Францияда бирдан-бир виждонли зотнинг фарзанди эканлигим қанчалик ҳақ бўлса, бу ҳам шунчалик ҳақиқат.

Валентинанинг вужуди титраб, ларзага келди, у панжарани қўйиб юборди, қўллари осилиб қолди, юзидан иккита томчи ёш думалаб кетди.

Моррель унинг қаршисида ғамгин тик турарди.

– Раҳм-шафқат қилинг! – деди Валентина. – Йўқ, сиз ўзингизни ўзингиз ўлдирмайсиз, асло, ўлдирмайсиз-а?

– Онт ичиб айтаманки, ўлдираман, – деди Максимилиан, – сиз учун бунинг нима аҳамияти қолди энди? Сиз бурчингизни адо этиб, виждонингиз поклигича қолаверасиз.

Валентинанинг юраги эзилиб кетди, у шилқ этиб тиз чўқди-да, қўлларини кўксига босди.

– Азизим Максимилиан, – деди Валентина, – дўстим, яккаю ягона дилбандим, арши аълодаги ҳақиқий эрим, утиниб сўрайман сиздан, мен каби тақдирга тан беринг-у, ғамташвишда яшанг. Эҳтимол, бир-биримизга етишадиган кунлар ҳам келиб қолар.

– Алвидо, Валентина! – такрорлади Моррель.

– Э, Парвардигори олам, – деди Валентина қўлларини осмонга кўтариб, – ўзинг шоҳидсан, итоатли, қобил қиз бўлиб қолиш учун қўлимдан келган ҳамма нарсани қилиб кўрдим, илтимос қилдим, ялиниб-ёлвордим, аммо у қулоқ солмади, кўз ёшларимни инобатга олмади. Иложим қанча, – деди у қатъият билан, кўз ёшларини артиб, – ўз-ўзимга ачиниб, афсусланиб ўлишдан кура, ор-номус азобида жон берганим афзал. Сиз, Максимилиан, ўлмайсиз, яшайсиз, мен бутунлай сизникиман, фақат сизники. Қани айтинг, қачон, қайси вақтда қочамиз? Ҳозирми? Мен тайёрман!

Яна бир неча одим нари кетган Моррель орқасига қайтди. Қувониб келди-да, панжарадан Валентинага қўл узатиб: – Валентина, – деди, – менинг азиз дўстим, бундай гапларни айтманг менга. Бундан кўра ўлганим яхши менинг. Модомики сиз ҳам мени яхши кўрар экансиз, нега энди мен сизни зўрлаб олиб кетишим керак? Ёки сиз менга раҳмингиз келганидан шундай деяпсизми? Агар шундай бўлса менинг ёруғ дунё билан видолашганим яхши.

– Дарҳақиқат, – деди пичирлаб Валентина, – дунёда мени ким жонидан ортиқ яхши кўради? Бошимга ғамташвиш тушганда ким менга тасалли берди. Шу. Мен бутун орзу-умидларимни кимга боғлагандим? Шунга. Бошимга ғам-алам тушиб, гангиб қолганимда, жавдираган, жиққа ёшга тўлган кўзларимни кимга тикаман? Шунга. Ишқ ўтида куйган жоним кимни кўрганда ором олади? Шунни кўрганда, фақат шунни! Демак, сиз ҳам ҳақлисиз. Максимилиан, мен сиз билан кетаман, ҳамма нарсадан, ўз туғилиб-ўсган уйимдан ҳам воз кечиб, сиз билан кетаман. Вассалом! Ё тавба! Қандай бераҳмман-а! – хитоб қилди Валентина қон йиғлаб, – бувамни тамом унутиб қўйибман-а!

– Йўқ, Валентина, – деди Максимилиан, – сиз уни ташлаб кетмайсиз. Ўзингиз жаноб Нуартъе мени яхши кўради, деган эдингиз. Шундай экан, қочишдан олдин унга ҳамма гапни очиқ айтинг. У рози бўлса, Тангрим ҳам рози бўлади. Биз бир ёстиққа бош қўйганимиздан кейин, бувангиз бизникига кўчиб келади-да, икки неваралик бўлиб яшайверади. У билан қандай гаплашиш ва унинг қандай қилиб жавоб беришини менга тушунтирган эдингиз. Мана, кўрасиз, бу имо-ишоралар маъносини мен тезда ўрганиб оламан. Онт ичиб айтаманки, сизни бу қайғу-аламлардан халос этиб, бахтиёр этаман, ҳа, бахтиёр!

– Мана, Максимилиан, кўриб турибсизки, мен батамом сизнинг измингизданман! Нима десангиз, мен тайёрман, бироқ буларнинг ҳаммаси телбалик-ку. Мен отамнинг қарғишига қоламан, у мени «оқ» қилади, унинг одатларини яхши биламан, бир сўзли одам у, асло гуноҳимдан ўтмайди. Шунинг учун мен бир йўл топиб, тўйни кечиктирсам, сиз кутиб тура оласизми, Максимилиан?

– Онт ичиб айтаманки, кутаман, аммо сиз ҳам, шу қабих никоҳга ҳечам йўл қўймайман, кашиш ҳузурига бўйнимга арқон солиб судрасалар-да, асло бормайман, деб онт ичинг.

– Онт ичаман, Максимилиан, дунёда мен учун энг муқаддас зот онажоним номн балан онт ичаман.

– Ундай бўлса, кутаман, – деди Моррель.

– Ҳа, кутамиз, – деди Валентина, бу сўз унинг хаста дилига бир оз ором бергандай бўлди, – ким билади, эҳтимол бизни бу мусибатдан бошқа бирор нарса қутқариб қолар?

– Менинг бутун умидим сизда, Валентина, – деди Моррель. – Сўзингизда турсангиз қанниди, аммо ялиниб-ёлворинингизни инобатга олмасалар-чи, отангиз билан де Сен-Меран хоним сизни эртага никоҳдан ўтасан деб, мажбур этсалар-чи...

– Унда, Моррель... сизга берган ваъдамнинг устидан чиқаман.

– Яъни, никоҳдан ўтиш ўрнига...

– Сизнинг олдингизга чиқаман ва бирга қочиб кетамиз, аммо Ҳудонинг газабига учрамаслик учун никоҳгача дийдор кўришмай турамиз. Ҳозиргача қўлга тушиб қолмаганимизга шукр қилинг, йўқса, ҳамма ниятимиз пучга чиққан бўлур эди.

– Гапингиз тўғри, Валентина, аммо нима бўлганини менга ким айтади?

– Нотариус Дешан.

– Мен уни танийман.

– Ўзим ҳам хат ёзиб хабар қиламан, хавотир олманг, Максимилиан, шуни билиб қўйингки, Франц билан бўлаган никоҳдан сиз қанчалик нафратлансангиз, мен ҳам шунчалар нафратланаман!

– Раҳмат, Валентина, миннатдорман сиздан, бебаҳо севгилим! Демак, гап битта: қочамиз! Соатини аниқ айтсангиз бас, учиб келаман, ўзим икки қўлим билан панжарадан бу ёққа кўтариб ўтқазиб оламан, боғнинг ташқари эшиги олдида извош кутиб туради, сизни унга ўтқазиб тўғри синглимникига олиб бораман. Ёт кўзлардан иккимиз у ерда яшириниб оламиз, истасангиз яширинмасак ҳам бўлаверди. Биз ҳақмиз, ана шунинг ўзи бизга далда беради, куч бағишлайди.

– Бўпти, шундай қилганимиз бўлсин! – деди Валентина.
– Максимилиан, имоним комилки, ниятимизга етамиз.

– Жоним!

– Хўш, рафиқангиздан энди мамнунмисиз? – деди қайғули оҳангда қиз.

– Азизим Валентина, бу саволга биргина «ҳа», деган жавобнинг ўзи кифоя қилмайди?

– Қандай бўлсаям, айтинг, мамнунмисиз? Валентина лабларини панжарага тутди, унинг сўзлари илиқ нафас эпкинисида учиб келди-да, Моррелнинг лабларига қўнди.

– Хайр, – деди Валентина висол онларига хотима бергиси келмай, – хайр!

– Демак хатингизни қутаман?

– Кутинг.

– Раҳмат, жондан азиз рафиқам, ҳозирча хайр! – Максимилиан бармоқларини лабларига босиб, узоқдан бўса ҳадя қилди. Валентина қувониб арғувон хиёбондан чопқиллаб кетди.

Қиз кўйлагининг буталарга тегиб шитирлаши, оёқлари остидаги қумларнинг ғижирлаши тингунча Моррель қулоқ солиб турди, сўнг унинг юзида ажиб бир табассум пайдо бўлди, осмонга қараб унга маъшуқа ато этгани учун Худога минг қатла шукр қилди-да, йўлга тушди.

Уйига қайтиб келиб, кечгача кутди, эртасига ҳам кун интизорликда кечди, бироқ ҳеч нарсадан дарак бўлмади, фақат учинчи куни эрталаб соат ўнда, энди нотариус Дешан олдига жўнай деб турганида, почтадан хат олди, гарчи ҳеч қачон ёзувини кўрмаган бўлса-да, бу Валентинанинг хати эканини дарҳол англади,

Хатда қуйидагилар ёзилганди:

Кўз ёшларим, ялиниб-ёлворишлар, дод-фарёдлар сира фойда бермади. Кеча муқаддас Филипп Рульский черковида икки соат тиз чўкиб Худойимдан мадад сўрадим, аммо Худо ҳам бандаси сингари бераҳм экан. Никоҳ бугун кеч соат тўққизга тайин қилинди.

Мен қалбим нидоларига қанчалик содиқ бўлсам, ваъдамга ҳам шунчалик содиқман, азизим Моррель. Мен сизга ваъда берганман, қалбимда ҳам фақат сизсиз.

Қисқаси, кечқурун мени кутинг, панжара олдида, соат
ун беш дақиқаи ам тўққизда.

Рафиқангиз

Валентина де Вильфор.

Р. С. Шурлик бувимнинг касали тобора оғирлашиб бор-
япти, кеча кун бўйи алаҳлади, бугун эса ақлдан тамом оза
бошлади.

Мен уни шундай аҳволда ташлаб кетяпман, бу сизнинг
менга бўлган муҳаббатингизни янада алангалатиб юборса
керак, деб уйлайман, тўғрими?

Никоҳ битимига шу кеч имзо чекилажаги бувам Нуартъе-
дан сир сақланаётганга ухшайди».

Моррель Валентинадан олган маълумотларга қаноатлан-
май, нотариусга борган эди, у ҳам никоҳ кеч соат тўққизга
тайинланганини айтди.

Сунгра Моррель Монте-Кристоникига бориб, у ерда яна-
да муфассалроқ маълумот олди. Франц келиб графга бўла-
жак тантанани хабар қилибди, де Вильфор хоним, танта-
нага таклиф қилмаётганлиги учун узр сўраб хат ёзибди,
Маркиз де Сен-Мераннинг улими ва бева маркизанинг оғир
касали тантанани мотамга айлантиряпти, шу сабабдан, у
ҳамиша кайфингиз чоғ бўлишини тиламоқдаман, биноба-
рин, сизни дилгир этишни истамайман, дебди.

Кеча Франци де Сен-Меран хонимнинг ҳузурига олиб
киришибди, бекам хурсанд бўлиб ўрнидан турибди, бироқ
толиқиб, яна узини тўшакка ташлабди.

Моррелнинг қаттиқ ҳаяжонланаётганлигини дарҳол пай-
қаган граф уни ҳар вақтдагидан кўра хушфёъллик билан
кутиб олди. Талтайиб кетган Моррель оғзидан гуллаб қўйи-
шига сал қолди, бироқ Валентинага берган ваъдаси эсига
тушиб, мум тишлаб қолди, дардини ичига ютди.

Шу кун Максимилиан Валентинанинг хатини йигирма
бор ўқиб чиқди. Ахир бу оддий хат эмас, севгилисининг
биринчи хати эди-да! Моррель хатни ҳар гал ўқиб чиққан-
да, Валентинани бахтли қиламан деб онт ичарди. Унинг
учун, фақат Максимилиан учун ҳамма нарсдан воз кечиб,
ўзини ўтга ҳам, сувга ҳам ташлашга тайёр бундай жасур
қизга ҳар нарса қилса арзийди! Ошиқ маъшуқа олдида етти

букилиб таъзим қилиши, пойига йиқилиши лозим эмасми? Валентина Моррель учун ҳам қиролича, ҳамда рафиқа! Бундай жононни севиш учун Максимилианга битта қалб камлик қилаётгандек туюларди.

Валентина келиб: «Максимилиан, келдим, энди мен сизникиман», дейдиган дақиқаларни Моррель бетоқат бўлиб кутарди.

У қочиш учун ҳамма нарсани тахт қилди: томорқадаги беда орасига иккита нарвон яшириб қўйди, икки ғилдиракли извош ҳам тайёр, уни Максимилианнинг ўзи ҳайдади, ёрдамчи олмайди, извошнинг фонусларини ёқмайди, биринчи муюлишдан бурилгандан кейингина ёқади, шундай қилмаса полиция шубҳаланиб, орқадан тушиши ва қўлга олиши мумкин.

Баъзан Максимилиан Валентинага сабазордан ўтишига ёрдам берадиган дақиқаларни, ҳали-ҳозиргача фақат қўлини қисиб ёки бармоқчасининг учини ўпиб юрган паривашини кучоғига олиб, бағрига босадиган онларни ўйлаганда вужудини титроқ босиб кетарди.

Кун ярмидан оғиб, белгиланган вақт яқинлашавергач, Максимилиан танҳо бўлишни истаб қолди. Юраги ўйнаб турган ушбу онда дўстининг ҳар қандай саволи унинг ғашига тегиши мумкин эди. У бўлмасини ичидан қулфлаб, қўлига китоб олди, нигоҳи сатрлар бўйлаб юрса-да, ҳеч нарсани кўрмасди, охири китобни улоқтириб юборди-да, қочиш йўлларини яна бир бор хаёлидан ўтказди.

Белгиланган вақт тобора яқинлашарди.

Ошиқ-маъшуклар соат милини ўз ҳолига қўйишмади. Моррель бўлса соатини черта-черта ишдан чиқарди, натижада соат энди олти бўлганда, унинг соати саккиз ярим эди. Ўзича: соат туққизга белгиланган бу бемаъни никоҳни Валентина кутмас, деди-да, йўлга тушди. У ўз соати бўйича, соат саккиз яримда Меле кўчасидан ўтиб, томорқага етганда Филипп Рубльский черкови соатлари эндигина саккизга бонг урган эди.

Моррель от билан икки ғилдиракли извошни ҳар гал ўзи пусиб ётадиган вайрона қулба орқасига яшириб қўйди.

Аста-секин қоронғи туша бошлади, кўкка бўй чўзган дарахтлар қоп-қора булутга ўхшарди.

Шунда Моррель яшириниб турган жойдан чиқди-да, юраги дук-дук уриб, панжарадан ичкарига мўралади. Бог-да ҳеч зог кўринмасди. Соат саккиз ярим бўлди.

Яна ярим соат интизорликда ўтди. Моррель девор тагида у ёқдан-бу ёққа юрар ва ҳадеб тахталар-орасидаги тирқишдан боққа мўраларди. Қоронғилик тобора куюклашиб борарди. Афсуски, Моррель қоронғилик кўйнидан ҳозир оппоқ кўйлақда маъшукам чиқиб келади, деб беҳуда кутаётган эди.

Дарахтлар орқасидаги уйда ҳамон чироқлар ёқилгани йўқ. Шу кошонада ҳозир никоҳ бўлаётганини билдирувчи бирор нишона сезилмасди.

Моррель чўнтагидан соатини олди, ўн беш дақиқа кам ўн бўлибди, худди шу пайтда черков соати тўққиз яримга бонг урди, шунда унинг соати нотўғрилиги маълум бўлди.

Демак, Валентинанинг ўзи белгилаган вақтдан ярим соат ўтибди, у соат тўққизда, ҳатто ундан илгарироқ, деган эди.

Интизор дамларнинг ҳар дақиқаси Моррелга бир йилдай туюлмоқда эди. Унинг юраги қаттиқ сиқила бошлади. Япроқларнинг жиндак шитирлашидан у сесканиб тушар ва пешанасини қора тер, вужудини титроқ босарди. Ўқтин-ўқтин нарвонни деворга тиклаб пастки поғонасига оёғини кўйиб тин оларди.

Гоҳ унинг юраги орқасига тортиб кетар, гоҳ таскин топиб, умидвор булар экан, черков соати унга занг урди.

– Йўқ, – деди Максимилиан кўрқув босиб шивирлаб, – никоҳ аҳдига қўл кўйиш бунчалик чўзилиши мумкин эмас, бунда тасодифий бирор ҳодиса юз берган. Мен бу расмониятга кетадиган вақтни ҳисоблаб чиқдим. Келмаганлиги бежиз эмас.

Максимилиан гоҳ ҳаяжонга тушиб панжара олдида у ёқдан-бу ёққа бориб келар, гоҳ ёниб турган манглайини муздек темир панжарага босарди. Валентина никоҳдан ўтибоқ ҳушидан кетдимикин? Ё қочмоқчи бўлиб турганида қўлга тушиб қолдимикин? Мана шу икки тахмин Моррелга ортиқ умид килишга йўл кўймас, баттар изтироб оловида қийнади.

У балки Валентина қочиб келаётиб ҳолдан тойиб боғнинг бир бурчагида ҳушидан кетиб ётган бўлса керак, деган фикрга ҳам келди.

«Агар шундай бўлса, – бақириб юборди у зинадан югуриб тушаётиб, – мен ундан ажралдим, бунга фақат мен айбдорман».

Шундай ўйни кўнглига солган шайтон Максимилианни ҳамон таъқиб этар ва тинмай қулоғи остида шивирлаб, уни васвасага соларди. Моррель ҳамма қоронғи бурчакларни қараб чиқди, шунда зимистон хиёбонда қум устида биров ётганга ўхшаб кўринди унга, хатто унинг инграган товуши қулоғига чалиниб, чақирмоқчи ҳам бўлди.

Ниҳоят, соат ун ярим ҳам бўлди. Энди кутишнинг фойдаси йўқ, бирор воқеа юз берган. Максимилианнинг икки чаккаси лўқ-лўқ қилиб, кўзлари тиниб кетди.

У девор ошиб Вильфорнинг ҳовлисига тушди. У бунинг оқибати яхши бўлмаслигини билса-да, аммо шаҳдидан қайтмади.

Девор тагидан уй томонга бир оз юрди-да, хиёбондан югуриб ўтиб, ўзини қалин дарахтлар орасига олди. Ундан уй яққол кўриниб турадиган жойга ўтиб олди.

Икки кўзи уйда Моррель бояги тахминлари тўғри чиққанига батамом инонди: тантанали кунлари ёқиб қўйиладиган чироқлардан нишона ҳам йўқ, ҳамма ёқни қоронғилик чулғаган, деразалар ҳам қоп-қоронғи. Фақат иккинчи қаватнинг уч деразаси ғира-шира ёришиб турарди. Бу де Сен-Меран хоним бўлмасининг деразалари эди.

Де Вильфор хоним ётоқхонаси деразасига осилган алвон парда орқасида ҳам чироқ ёник.

Моррель буларнинг ҳаммасини билиб олди. У бу қошонанинг бўлмаларини Валентинадан бир неча марта сўраб-суриштириб олганди, шу сабабдан ичкарига бирор марта кирмаган бўлса-да, хоналар, бўлмаларнинг тузилишини яхши биларди.

Моррелни Валентинанинг келмагани эмас, уйдаги зимистон ва жимжитлик кўпроқ ваҳимага соларди.

Ғам ва ташвишдан бутунлай гангиб, ўзини йўқотиб қўйган Моррель нима бўлса ҳам Валентинани кўришим ва ундан қандай бахтсизлик рўй берганини билиб олишим керак, деб ҳеч нарсадан тап тортмай бораверди. У дарахтзор ёнидаги майдонга етгач, майдондан чопиб ўтмоқчи

булиб турган эди, тусатдан қулоғига узоқдан келаётган овозлар чалинди.

У яна бутазорга қайтиб, қоронғида биқиниб тураверди.

У шундай қарорга келди: агар бу Валентина бўлса-ю, шу ердан утиб қолса, унинг ёнида бегона одам бўлиш-бўлмаслигидан қатъи назар, чақириб олади, Моррель унинг соғ-саломат юрганини бир кўрса кифоя, бошқа одам бўлса унинг гап-сузларидан бу хонадонда юз берган сирни билиб олади.

Шу пайт ой булутларни ёриб, жамолини курсатди-да, ҳамма ёқни сутдек ёритиб юборди. Моррель эшик олдидаги зинапояга Вильфор билан қора либосли бир одам чиққанини кўрди. Улар пастга тушиб, хиёбонга йўл олишди. Бир неча қадам бери келгач, Моррель ҳалиги қора либосли одам доктор д'Авриньи эканлигини билди.

Уларнинг ўзи томонга келаётганини кўриб, Моррель орқага юрди ва бутазор ўртасидаги заранг дарахти олдида тўхтади.

Қумлар ғижирлаши тинганидан Моррель Вильфор билан докторнинг тўхтаганини пайқади.

– Шундай, қадрли доктор, – деди қироллик прокурори, – афтидан, Худо бизни қаҳрига олди. Бераҳм ажал! Бизнинг оиламизга бу жуда оғир, кутилмаган зарба бўлди! Илтимос, мени юпатиб, далда бераман, деб уринманг, бу чуқур жароҳатдан ҳам қон томиб турибди, ҳа, қон! Ажал шўрликкинани олиб кетди!

Максимилианни қора тер босди, тишлари таккиллади. Вильфорнинг ўзи лаънат уқиган бу даргоҳда ким улди экан?

– Азизим жаноб де Вильфор, – деди доктор ғалати бир оҳангда, бу Моррелнинг ваҳимасини яна ошириб юборди. – Мен сизни бу ерга юпатиш мақсадида олиб келганим йўқ.

– Бу билан нима демоқчисиз? – унинг овозидан қўрқаётгани билиниб турарди.

– Демоқчиманки, буниси ҳали ҳолва, бундан баттарроғи бўлиши мумкин.

– Э, Тангрим! – деди Вильфор қўлларини сиқиб. – Тагин қандай бало бор бошимизда?

– Бу ерда иккимиздан бошқа ҳеч ким йўқми?

– Ҳеч ким йўқ. Бунчалик эҳтиёткорликка на ҳожат?

– Чунки, мен сизга даҳшатли бир гап айтмоқчиман, – деди доктор, – келинг, ўтирайлик.

Вильфор ўриндиққа ўтиргани йўқ, ўзи шилқ этиб чўкди. Доктор тик турганича Вильфорнинг елкасига қўлини қўйди.

Ваҳимадан Моррелнинг бугун вужуди музлаб кетди, у бир қўлини пешанасига, иккинчисини юрагим гупиллаётганини эшитиб қолмасинлар, деб чап кўксига босди. «Шўрлик-кинани олиб кетди!» ибораси вужудини қалтиратарди. Ажал унинг ҳам ҳалқумидан сиқаётгандек туюларди Моррелга.

– Доктор, гапираверинг, қулоғим сизда, – деди Вильфор, – бу зарбани ҳам кўкрак кериб қарши олишга тайёрман.

– Сен-Меран хоним ёшини яшаб, ошини ошаганлардан бўлса-да, тани-жони соғ одам эди.

Ун дақиқа мобайнида бағри қон бўлиб турган Моррелнинг кўнгли бир оз тинчиди.

– Уни ғам-ғусса гўрга тикди, – деди Вильфор, – ҳа, доктор, қайғу-алам уни адоий тамом қилди. У маркиз билан роса қирқ йил умр кечирди.

– Гап қайғу-аламда эмас, азиз дўстим, – жавоб қилди доктор, – тўғри, баъзида кишини ғам-ғусса ҳам еб қўяди, бироқ ғам одамни бир кунда, бир соатда, ўн дақиқада ўлдирмайди-ку.

Вильфор жавоб қайтармади, фақат бошини кўтариб, ваҳимадан олайиб кетган кўзларини докторга қалади.

– Жон бераётганда бормидингиз? – сўради доктор д'Авриньи.

– Албатта, – жавоб қилди қироллик прокурори, – ўзингиз кетманг, дедингиз-ку менга.

– Сен-Меран хонимнинг қанақа касалдан ўлганини сездингизми?

– Албатта, маркизани бир неча дақиқа ичида уч марта оғир тутқаноқ тутди. Сиз келганингизда унинг нафаси бўғила бошлаган эди, сўнг тутқаноқ тутди, мен буни шунчаки асабдан бўлса керак, деб ўйладим. Бироқ у бутун гавдаси тиришиб, тўшакдан кўтарилиб тушавергандан сўнг кайфим учиб кетди. Шунда сизнинг юзингизга қараб, аҳвол ғоят жиддий эканини англадим. Тутқаноқ босилгач, мен сизнинг кийфанингизга назар ташламоқчи бўлдим, аммо сиз менга қарамадингиз, сиз хонимнинг томир уришини санаётган

эдингиз, иккинчи марта тутди, шунда ҳам мен томонга қиё боқмадингиз. Буниси янада оғирроқ бўлди, уша беҳуш типирчилаш, лабларнинг кўкариши, титраб-силкиниш. Учинчи марта тутганда хоним жон берди. Биринчи тутгандаёқ мен «бу қоқшол», дедим, сиз «ҳа», дедингиз.

– Тўғри, кўпчилик олдида «ҳа», дедим, – эътироф этди доктор, – мана энди иккимиз танҳомиз.

– Нима демокчисиз менга?

– Қоқшол билан ўсимлик заҳарининг таъсири бир хил бўлади, демокчиман, тушундингизми?

Вильфор ўрнидан ирғиб туриб кетди, бироқ бир дақиқа қимири этмай жим турди-да, яна ўриндиққа шилқ этиб тушди.

– Э, Тангрим, – деди Вильфор, – оғзингизга қараб гапирсангизчи, доктор!

Моррель бу ўнгимми, тушимми, деб ханг-манг бўлиб қолди.

– Менга қаранг, – деди доктор, – айтаётган гапим нақадар жиддий гап эканини ва буни қандай одамга айтаётганимни мен жуда яхши билиб турибман.

– Сиз ҳозир ким билан гаплашяпсиз: амалдор биланми ёки дўстингиз биланми? – сўради Вильфор.

– Дўстим билан, ҳозир фақат дўстим билан. Қоқшол касалининг белгилари ўсимлик заҳаридан касалланиш белгилари билан шу қадар ўхшашки, агар буни мenden сўрасалар, ҳеч иккиланмай тасдиқлаб кўл қўйиб берардим. Шундай, азизим, мен ҳозир амалдорга эмас, дўстимга айтяпман бу гапларни; чорак кам бир соат де Сен-Меран хонимнинг ўлим талвасасини, томирлари тортишиб тиришганини, шу азобда жон берганини кўриб турдим, энди мен заҳарланиб ўлганлигини тасдиқлабгина қолмай, ҳатто қанақа заҳардан ўлганини ҳам айтиб бера оламан.

– Доктор, наҳотки?

– Ҳамма белгилар шундан гувоҳлик бериб турибди: гоҳ уйқуга кетиб, гоҳ тутқаноқ тутиши, миянинг ўта даражада фаоллашиши, тилдан қолиши де Сен-Меран хоним бруцин ёки стрихнинни кўп миқдорда еб вафот этганидан далолат бериб турибди, эҳтимол, буни адашиб бериб юборишгандир.

Вильфор докторнинг кўлидан маҳкам тутиб олди.

– Оҳ, бу қандай ҳол! – деди у. – Э, Худойим, туш кўраётирман! Ҳа, туш бу! Сиздан бундай гапларни ҳеч қутмаганим! Доктор, ўтиниб сўрайман, бу гапларим хато, денг, ўз оғзингиз билан айтинг!

– Шундай бўлиши ҳам мумкин, бироқ...

– Бироқ?

– Бироқ мен ундай фикрда эмасман.

– Доктор, раҳм қилинг менга, сўнгги кунларда менинг ҳаётимда шундай воқеалар юз беряптики, ақлдан озмасам деб кўрқаман.

– Де Сен-Меран хонимни мендан бошқа бирор киши кўрганмиди?

– Ҳеч ким кўргани йўқ.

– Менга рецептни кўрсатмай, дорихонадан бирор дори олдириб келганмидингиз?

– Йўқ.

– Де Сен-Меран хонимнинг душманлари бормиди?

– Душманларини билмайман.

– Унинг ўлишидан манфаатдор бирор киши бормиди?

– Йўғ-е, йўқ! Бундан ким манфаатдор бўлиши мумкин?

Унинг яккаю ягона меросхўри менинг қизим Валентина... Мен эсам... бундай ўйлаган бошим янчилгани, гапирган тилим кесилгани минг марта аъло!

– Йўқ, дўстим! – деди хитоб қилиб д'Авриньи. – Мен ҳеч кимни айблаётганим йўқ, Худо сақласин. Мен фақат фалокатга сабаб бўлган тасодиф ҳақида, рўй берган хатолик ҳақида гапиряпман. Аммо тасодифданми ёки хатоданми – қандай бўлмасин, захарлангани аниқ, мен буни, Худо ҳаққи, тўғриси айтяпман, сизга буни виждоним амри билан айтяпман. Бу ёғини энди ўзингиз сўраб-суриштириб аниқланг.

– Кимдан сўрайман? Қай йўсинда? Нимани сўраб-суриштираман?

– Масалан, кекса қарол Барруани олайлик, у маркизага ўз хўжайини учун тайёрланган бирорта дорини адашиб бериб кўймадимикин?

– Отамга тайёрланган дориларданми?

– Ҳа...

– Жаноб Нуартъенинг дориси билан де Сен-Меран хоним қандай қилиб захарланиши мумкин?

– Заҳарланиш ҳеч гап эмас: биласизки, баъзи касалларга заҳар малҳам бўлади. Фалаж эса шундай касаллардан. Жаноб Нуартъенинг юриш ва гапириш қобилиятини тиклаш учун ҳамма чораларни кўриб бўлгач, бундан уч ой бурун охирги воситани синаб кўришга аҳд қилдим. Мана уч ойдирки, мен уни бруцин билан даволаяпман. Шундай қилиб, мен ёзиб берган сўнгги дориворда олти центиграмм бруцин бор. Бу миқдордаги дори фалаж касалига мубтало бўлган жаноб Нуартъе учун зарарли эмас, бироқ бошқа ҳар қандай одамни ҳалок қилиши учун кифоя.

– Аммо де Сен-Меран хонимнинг бўлмаси жаноб Нуартъе бўлмасига ёндош ҳам эмас, ўртада эшик ҳам йўқ, Барруа эса қайнанамнинг хонасига бирор марта қадам босгани йўқ. Мен сизни энг уста доктор, дунёда энг ҳалол инсон деб биламан, ҳамма масалаларда мен сизни машъал деб ҳисоблайман. Бироқ ҳар нечук, доктор, сизга ишончим зўр эканига қарамай, мен, «Errare humanum est», яъни «бенуксон Аллоҳдир», деган нақлга таянаман.

– Вильфор, менга қаранг, – деди доктор, – мендан бўлак ҳамкасбларимдан тагин қайсиларининг иқтидорига ишонасиз?

– Нега бунга сўраяпсиз? Нима демокчисиз?

– Чақиринг ўша одамни, кўрган-билганларимни оқизмай-томизмай унга айтиб берай, сўнг ўликни ёриб кўраимиз.

– Заҳар таъсирини аниқлай оласизми?

– Йўқ, заҳар таъсирини эмас, мен ундай деётганим йўқ, биз фақат асаб томирларининг жароҳатланганини қайд қиламиз, бўғилиб ўлганини синчиклаб аниқлаймиз, ана шундан кейин сизга, жаноб де Вильфор, агар бу эҳтиётсизликдан юз берган бўлса, хизматкорларингизни қаттиқроқ назорат остига олинг, агар қаҳр-ғазаб оқибати бўлса, душманларингиздан кўз-қулоқ бўлиб туринг, деймиз.

– Ҳой, д'Авриньи, бу гапларни уйлаб гапиряпсизми, – деди маъюс тортиб Вильфор, – бу сир сиздан бошқа бирор кимсага аён бўлса борми, Худо урди деяверинг, дарҳол тергов бошланади, менинг хонадонимда тергов юргизиш ҳеч ақлга тўғри келмайдиган иш! Бироқ, – деди киролик прокурори докторга ташвишли кўзларини тикиб, – модомики, сиз шуни истар ва талаб қилар экансиз, шун-

дай қилганим бўлсин. Ростданам мен бу ишга йўл очиб беришим керакдир, лавозимим ҳам шуни талаб қилади-ку. Лекин, доктор, қанчалик дўзах азобини чекаётганимни кўра туриб, оилам бошига яна бунақанги савдо солиш инсофдан эмас-ку, ахир! Хотиним ва қизим бундай шармандали мусибатга чидай олмайди. Менинг ўзимга келганда, кўплаб душман орттирмай туриб бундай лавозимга эришиш, йигирма беш йил узлуксиз қироллик прокурори мансабини эгаллаб ўтириш мумкин эмаслигини ўзингиз яхши биласиз. Душманларим оз эмас менинг. Бу сир ошкора бўлса, улар қувониб, тантана қилишади, мени шармандаю шармисор этишади. Ортқча сафсаталар билан миянгизни қотираётганим учун узр сўрайман сиздан. Агар кашиш бўлганингизда бу гапларни айтишга журъат этолмаган бўлур эдим, бироқ сиз одамларни биладиган зотсиз, доктор, сиз менга ҳеч нима деганингиз йўқ, мен ҳам ҳеч нима эшитганим йўқ, бўлганими?

– Жаноб де Вильфор, – жавоб қилди ҳаяжонланиб доктор, – азизим, менинг биринчи бурчим – инсонпарварлик. Фан ожизлик қилмаганда де Сен-Меран хонимни ўлимдан қутқариб қолардим, бироқ у дунёдан ўтди, энди тириклар гамида бўлишим лозим. Бу даҳшатли сир ҳам, келинг, орамизда қолсин. Бирор ёт одам сезиб қолгудек бўлса, бу докторнинг нодонлиги деб, айбни менга тўнкасалар розиман. Аммо сиз айбдорни ахтариб топинг, ахир бундай фалокатлар яна юз бериши мумкин... Мабодо уни топсангиз, судья – ўзингиз, билганингизни қилинг, дейман.

– Раҳмат сизга, доктор, раҳмат! – деди Вильфор ўзида йўқ қувониб. – Менинг сиздан яқин дўстим йўқ ва бўлган ҳам эмас.

Шундай деди-да, доктор тағин ўз фикридан қайтиб қолмасин, деб қўрқаётгандек, ўрнидан туриб, д'Авриньини уй томонга етаклади.

Улар кетишди.

Моррель нафас олишга ҳаво етишмаётгандай, қўллари билан шохларни икки томонга сурди, унинг девордай оқариб кетган юзларини ой ёритди.

– Мана, Тангри ўзи илтифот кўрсатмоқчи менга, бироқ бу воқеалар шу қадар даҳшатлики, – деди у, – шўрлик Ва-

лентинам! Қандай қилиб бардош бераркан у бу оғир мусибатларга?!

Моррель шу гапларни айта туриб, гоҳ қизил пардали дерезага, гоҳ оқ пардали уч дерезага кўз тикарди.

Дерезасига қизил парда тўсилган хона анча қоронғилашиб қолган эди, афтидан, де Вильфор хоним катта чирокни ўчириб, шамни ёққан бўлса керак.

Лекин уйнинг нариги бурчагидаги хоналардан бирининг оқ пардали дерезаси очилди-да, шамчироқнинг хира ёғдусида бир киши айвонга чиқди. Моррель сесканиб кетди: кимдир йиғлаётгандек бўлди назарида.

Шундай кучли, жасоратли кишининг инсонга хос икки қудратли эҳтирос – ишқ ҳамда кўрқув олдида таслим бўлиб, хурофий бидъатларга берилиши ажабланадиган ҳол эмасди шу пайтда.

Валентина уни яшириниб турган жойида кўриши мумкин эмасди, албатта, шунга қарамай, ҳалиги айвонга чиққан киши гўё уни чақираётгандай туюлди. Моррелнинг ғовлаган миясидан кечган бу фикр унинг кўнглига маҳкам ўрнашиб, ҳақиқат бўлиб кўринди-ю, йигит ёшларга хос жўшқинлик билан уй томонга ўзини отди. Унинг кўзига ҳеч нарса кўринмасди. Икки сакраб гулхонадан ўтди-да, уй олдидаги қатор-қатор гулдонлар ёнига етди, зинадан югуриб чиқиб, эшикни зарб билан итариб юборди.

Валентина уни кўрмади, қизнинг кўзлари мовий осмонда сузиб юрган бир парча кумуш булутда эди, у ўтиб бораётган кўланкага ўхшар, шўрлик қиз эса «ана, бувимнинг арвоҳи келяпти», деб ўйларди ўзича.

Бу орада Моррель даҳлиздан ўтиб, ички зинадан кўтарилаётган эди. Зинапояларга ёзиб ташланган гиламда оёқ товуши эшитилмасди. Моррель учун бунинг аҳамияти йўқ, шу пайт Вильфорнинг ўзи чиқиб қолса ҳам майли, у тап тортмай бораверади, агар у рўбарў келиб қолгудек бўлса, тўғри олдида бориб, ҳамма гапларни тўкиб-солади, ҳаммасини гарданига олиб, «Валентина билан иккаламизнинг қалбимиз муҳаббат ришталари билан чамбарчас боғланган, рози бўлиб бизга фотиҳа беринг, ўтинаман», дейди, хуллас, Моррель чинакам телба бўлиб қолган эди.

Хайриятки, уни ҳеч ким кўрмади.

Вильфор хонадонининг ички тузиллиши ҳақида Валентина берган маълумотлар мана ҳозир Моррелга жуда асқотди, у ҳеч ерда адашмай зинанинг устига етиб тўхтаганда йиғи товушини эшитди-да, орқасига ўгирилди. Қия очиқ эшикдан чироқ кўринди ва йиғи янада қаттиқроқ эшитилди. Моррель эшикни очиб, ичкари кирди.

Тўрда, чойшаб ёпиб қўйилган баланд каравотда марҳума ётарди; боя эшитган махфий гаплардан сўнг бу мурда Моррелнинг кўзига яна ҳам даҳшатли кўриниб кетди.

Валентина каравот олдида чўкка тушиб, кенг курсидаги болишга бошини суқиб, уввос солиб йиғлар, нажот тилаб ёлворарди. У дераза олдига келди-да, шундай мунгли оҳангда фарёд солдики, буни кўрган ҳар қандай бағритош одам ҳам чидолмасди. Ой нури дераза эшиги панжараси орасидан ўтиб, милтиллаб турган шамчироқни хиралатди-да, хонадаги шу кўнгилсиз манзарага кўкимтир мудҳиш ёғду сочиб юборди.

Гарчи ўта диндор ва иродаси заиф бўлмаса-да, Моррель ўзини тутиб туrolмади. Маъшуқасининг хуни бийрон йиғлаётганини кўриб ларзага тушди. У, чуқур ух тортди-да, севгилисининг номини тилга олиб аста чақирди, юзига кўзёшидан жикқа хўл ўриндиқ бахмалининг ранги уриб қолган Валентина унга қаради.

Валентина уни кўриб таажжубланмади, беҳисоб мусибатлар исқанжасида пора-пора бўлган юракда ҳаяжон нима қилсин?

Моррель севгилисига қўлини узатди.

Валентина ваъда қилинган жойга нега чиқолмаганлигини тушунтириб ўтирмади, чойшаб ёпиб қўйилган мурдани кўрсатди-да, инграб йиглаб юборди.

Иккиси бу хонада овоз чиқаришга журъат этолмай сукунат сақлашга уринишарди, бурчакда мурданинг ўзи гўё лабига бармоғини қўйиб «жим!», деб буйруқ бериб тургандек туюларди.

Сукунатни бузишга биринчи бўлиб Валентина журъат этди:

– Азизим, бу ерга қандай қилиб кирдингиз? Ҳайҳот! Бу хонадоннинг эшикларини сизга ўлим очмаганида, ўзим очиб «хуш келибсиз!» деган бўлур эдим.

– Валентина, – деди Моррель титроқ овозда, – мен саккиз яримдан кутдим сизни, дарагингиз бўлмади, ваҳимага тушиб девордак ошдим-да, боққа тушдим, мусибат ҳақидаги суҳбатни эшитдиму...

– Қанақа суҳбатни?

Моррель бирдан сесканиб кетди, доктор билан Вильфорнинг сўзлари эсига тушди-да, ўша чангак бўлиб қолган қўлларни, ёғочдай қотган бўйинни, моматалоқ лабларни шу чойшаб тагида кўриб тургандай бўлди.

– Хизматкорларингиз суҳбатини, – деди Моррель, – эшитиб, ҳамма нарсадан воқиф бўлдим.

– Аммо, азизим, бу ерга келишингиз иккимизни ҳалокатга гирифтор этиши мумкин-ку, – деди Валентина, унинг гап оҳангида ҳеч қандай ғазаб ё ваҳима сезилмасди.

– Кечиринг мени, Валентина, – деди йигит, – ҳозир чиқиб кетаман.

– Йўқ, – деди Валентина, – кўриб қолишлари мумкин, шу ерда қоласиз энди.

– Бу ерга келиб қолишса нима бўлади?

Валентина бошини чайқайди.

– Ҳеч ким келмайди, – деди у ва хотиржам бўлинг, ҳимоячимиз бор дегандай чойшаб тагидаги мурдага ишора қилди.

– Сиздан бир нарса сўрасам майлими? Д' Эпинегга нима бўлди? – деди Моррель.

– У никоҳ аҳдига қўл қўяман, деб кирганида бувим жон берди.

– Даҳшат! – деди худбинларча ичидан қувониб Моррель; у, ўлим тўйни номаълум муддатга кечиктиради, деб ўйлаган эди. Бироқ шу заҳоти ўйлаганлари чиппакка чиқди.

– Бунинг устига бувим, – деди сўзини давом эттириб Валентина, – жон бераётиб, «тўйни тезроқ ўтказинглар» деб буйруқ бериб кетди, мени ҳимоя қиламан деб ўйлади-ю, аммо амалда масалани зараримга ҳал қилиб кетди.

– Эшитяпсизми? – деди бехосдан Моррель.

Иккаласи жим бўлиб қолди.

Эшик очилиб, даҳлизда ва сўнг зинада оёқ товуши эшитилди.

– Отам кабинетидан чиқди, – деди Валентина.

– Докторни кузатиб қўйяпти, – деди қўшимча қилиб Моррель.

– Докторлигини қаердан биласиз? – сўради ажабланиб Валентина.

– Тахмин қиляпман, – деди Моррель. Валентина унга қараб қўйди.

Шу орада кўча эшик ёпилди, сўнгра Вильфор боғ эшигини қулфлади-да, яна зинадан юқорига чиқа бошлади.

Даҳлизга келиб, афтидан, бўлмамга кетаверсаммикин ёки де Сен-Меран хонимнинг хонасига бирров кириб чиқсаммикин, деб бир зум иккиланиб турди. Моррель шошиб парда орқасига яширинди. Валентина, оғир мусибатдан ҳар нарсага лоқайд бўлиб қолгандек, жойида қимир этмай тураверди.

Вильфор ўз хонасига кириб кетди.

– Энди, – деди Валентина, – ҳеч ердан чиқиб кетолмайсиз, кўча эшик ҳам, боғ эшиги ҳам қулфланди.

Моррель саросимага тушиб қизга қараб қолди.

– Энди фақат биргина иложи қолди, – деди Валентина, – бувамнинг бўлмаси.

У ўрнидан турди.

– Юринг, кетдик, – деди Валентина.

– Қаёққа?

– Бувамникига.

– Жаноб Нуартъе ҳузурига бораманми?

– Ҳа.

– Уйлаб гапиряпсизми, Валентина?

– Мен буни кўпдан буён уйлаб юрибман. Энди бу дунёда менинг ундан бошқа ҳеч кимим қолмади, иккимиз ҳам унинг ёрдамига муҳтожмиз. Қани, юринг.

– Эҳтиёт бўлинг, Валентина, – деди Моррель юрагини ҳовучлаб, – эҳтиёт бўлинг, бу ерга келиб тентаклик қилганимни энди тушундим. Уйлаб гапиряпсизми, Валентина?

– Бу ҳақда аллақачон уйлаб қўйганман, – деди Валентина, – фақат шўрлик бувимни ташлаб кетишга асло кўнглим бўлмаяпти, мен уни, кўриқлаб ўтираман деб ваъда бергандим.

– Улим ҳақ, Валентина, – деди Моррель.

– Тўғри, – жавоб берди қиз, – айтганча, дарров қайтамиз-ку. Юринг.

Валентина даҳлиздан ўтди-да, Нуартъе хонасига борадиган кичик зинадан пастга йўл олди. Моррель оёқ учига юриб унинг ортидан борарди. Бўлма олдига кекса хизматкор учради.

– Барруа, – деди Валентина, – кетимиздан эшикни бекитиб қўйинг, ҳеч кимни киритманг.

Нуартъе ҳузурига аввал Валентина кирди.

Чол юмшоқ курсида ташқаридаги товушларга қулоқ солиб ўтирарди, Барруа хонадонда юз бераётган воқеаларнинг ҳаммасидан уни хабардор этган, бемор чолнинг икки кўзи эшикда эди, у Валентинани кўриб, қувониб кетди.

Қизнинг юриш-туришида аллақандай жиддият ва тантана сезилиб турарди. Буни кўрган чол ҳайратда қолди, унинг кўзларида савол нишонаси пайдо бўлди.

– Буважон, – деди қиз, – гапларимга диққат билан қулоқ солинг. Бувим Сен-Меран бундан бир соат муқаддам дунёдан ўтди, бундан хабарингиз бор. Энди бу ёруғ дунёда менинг сиздан бўлак суянчим йўқ.

Чол меҳр тўла кўзларини неварасидан узмасди.

– Қайғу-аламларимни ва орзу-тилакларимни мен фақат сизга ишониб айтаман, тўғрими?

Фалаж имо билан «тўғри», деди.

Валентина Максимилианни қўлтиғидан олди.

– Ундай бўлса, – деди қиз, – мана бу кишига разм солинг.

Чол ажабланиб, синовчан кўзларини Моррелга тикди.

– Бу йигит марселлик машҳур савдогарнинг ўғли Максимилиан Моррель бўлади, бу зотнинг номини эшитгандирсиз.

– Ҳа, – деди имо қилиб чол.

– Бу барчага таниқли ном, бу номни Максимилиан яна шон-шарафларга буркайди, у ҳозирдаёқ суворийлар капитани, Фахрли легионнинг кавалери.

Чол «ҳа, эсимда», деди.

Сўнг Валентина буваси олдига тиз чўкди-да, Максимилианни кўрсатиб:

– Мен фақат шуни севаман, – деди, – мабодо мени бошқа бировга тегишга мажбур этгундек бўлсалар чидолмайман, ўзимни-ўзим ўлдираман.

Фалажнинг кўзларида ташвишли фикрлар гужғон уйнардди.

– Максимилиан Моррелни сиз ёқтирасиз-а, бува? – сўради Валентина.

Чол «ҳа», дея ишора қилди.

– Бизни – фарзандларингизни отамдан ҳимоя қила оласизми?

Нуартъе уйчан кўзлари билан Моррелга вазиятга қараб, дегандек назар ташлади.

Максимилиан унинг бу ишорасини тушунди.

– Мадемуазель, – деди у, – бувингиз бўлмасида сизни муқаддас бурчингиз кутяпти, рухсат этинг, Нуартъе жаноблари билан бир оз гаплашиб олай, хўпми?

– Ҳа, ҳа, мен шуни истайман, – дерди чолнинг кўзлари мамнун чарақлаб, сўнг Валентинага ташвишли нигоҳ ташлаб қўйди.

– У менинг имоларимга тушунмайди, деяпсизми, бува?

– Ҳа.

– Хавотир олманг, биз сиз ҳақингизда жуда кўп суҳбат қилгандик, шу сабабдан сиз билан қандай гаплашишни у яхши билади, мен унга ҳаммасини айтганман. – Валентина шундай деди-да, ўрнидан туриб, Моррелга курсини суриб қўйди, Барруага, бу хонага ҳеч кимни кўйманг, деб фармон берди, сўнг бувасини оҳиста ўпиб, Моррель билан хайрлашиб чиқиб кетди.

Шундан сўнг Моррель Валентинанинг ишончини қозонгани ва уларнинг ҳамма сирларини билиб олганини Нуартъе олдида яна тасдиқлаш учун луғат, қалам ва қоғоз олиб, столдаги лампа чироқ ёнига қўйди.

– Жаноб, рухсат этинг, – деди, – даставвал ўзимни таништирайин, мадемуазель Валентинага чексиз муҳаббатим ва орзуларимни баён қилай.

– Қулоғим сизда, – деди имо қилиб Нуартъе. Атрофдагиларга ортиқча юк бўлиб қолган бу чол эндигина мустақил турмушга қадам кўяётган бир-бирига ошиқ икки ёш қалбнинг ягона ҳомийси, тарафдори ва ҳокими бўлиб қолди. Унинг меҳр-шафқат балқиб турган чехраси жиддий тус олди. Моррелга бу кучли таъсир этди, унинг титроқ овозда гапираётганининг боиси ҳам шунда эди.

Моррель Валентина билан қандай танишганини, қандай қилиб севиб қолганини, мазлума Валентина ҳам уни севиб қолганлигини айтди. У ота-онаси, мансаби, мулки ҳақида ҳам гапирди. Гапира туриб у савол назари билан чолга қараб-қараб кўяр, чол «гапираверинг» дегандай имо қилиб кўярди.

– Гапираверинг.

– Менинг ишк-муҳаббатим ва орзу-умидларим ана шулардан иборат, – деди Моррель гапининг олдинги қисмини тугатар экан. Кейин кўшимча қилди: – Энди келгуси режаларимизни ҳам айтиб берайми?

– Ҳа, – деди чол.

– Биз шундай қарорга келдик, – деди-да, томорқада извошни тахт қилиб қўйганини, унда Валентинани олиб кочиб, синглициникига олиб бормоқчи бўлганини, сўнг Валентина билан никоҳдан ўтиб, бир ёстиққа бош қўйишга аҳд қилишганини айтди.

– Жаноб де Вильфор газабидан тушиб, гуноҳимиздан ўтишини кутмоқчимиз, – деди Моррель.

Нуартъе «йўқ», деди.

– Йўқ? Демак, бундай қилиш ярамайдими?

Чол ишорани такрорлади.

– Бу режамиз нотўғрими?

– Нотўғри, – деди чолнинг имоси.

– Ундай бўлса, яна бошқа бир йўл бор, – деди Моррель.

Чолнинг кўзлари савол назари билан боқди.

– Тўғри Франц д' Эпине олдига бораман, – деди сўзини давом эттириб Максимилиан, – бораман-да, очиқчасига гаплашаман, виждонли одам бўлса, менинг таклифимни қабул этади. (Хайриятки бу гапларимни мадемуазель де Вильфор эшитмайди.)

Чол яна «Хўш-хўш, нима қилмоқчисиз», дегандек тикилиб турарди.

– Нима қилмоқчи эканимни билмоқчимисиз?

– Ҳа.

– Ҳали айтганимдек, тўғри бораман-да, мадемуазель Валентина билан иккимизнинг бир-биримизга ошиқ эканимизни айтаман. Агарда қалбида инсоний меҳр-шафқатдан заррача бўлса, қайлиғидан, яъни Валентинани хотинликка олиш-

дан воз кечади, у ҳолда умримнинг сўнги дамларигача унинг содиқ дўсти бўлиб қоламан. Агарда у Валентина менинг унашиб қўйилган хотиним эканига, Валентина мендан бошқа ҳеч кимни севмаслигини исботлашимга ҳам қарамай, фақат шахсий манфаати ёки гурури йўл қўймай, оёғини тираб туриб олса, у ҳолда жанг майдонига чиқаман-да, ҳамма имтиёзларни унинг ихтиёрига топшириб, курашаман, ё мен қоламан, ё у. Мабодо у ўлса, Валентина менга қолади, мен ўлсам, Валентина унга тегмайди, мен бунга аминман.

Нуартъе зўр мамнуният билан Максимилианнинг мардлик барқ уриб турган чехрасига тикилиб турарди; ўрнида берилган бўёқ расмнинг таъсир кучини янада оширгани каби Моррелдаги фазилатлар унинг чехрасини жуда очиб юборган эди.

Моррель гагини тугатгач, Нуартъе бир неча марта кўзларини юмиб-очди, бу унинг, бундай қилиш ярамайди, дегани эди.

– Ярамайди? – такрорлади Моррель, – демак, сиз бу режани ҳам, биринчиси каби, маъқулламас экансиз-да?

– Ҳа, маъқулмас менга, – ишора қилди чол.

– Хўш, унда нима қилай, жаноб? – сўради Моррель. – Де Сен-Меран хоним ўзининг охирги сўзида, неварамнинг тўйини кечиктирманглар, деган экан, ахир мен бунга қандай йўл қўяй?

Нуартъе ҳеч қандай ишора қилмади.

– Тушундим, – деди Моррель, – кутишим керак экан-да.

– Ҳа.

– Бу иш чўзилиб кетса, биз хароб бўламиз, жаноб! Валентинанинг ёлғиз ўзи курашишга кучи етмайди, уни ёш боладек мажбур қилишади. Мен бу ерга тасодифан кириб қолиб, воқеалардан хабардор бўлдим, ҳузурингизга ҳам Худонинг каромати билан кириб келдим. Энди яна бирор бахтли тасодиф ёрдам берар деб, кутиб турмайман. Амин бўлинг, фақат ҳали мен айтган икки йўлдан бири амалга ошуви мумкин, кечиринг мени, бундан бошқа йўл йўқ. Яхшиси, айтинг, иккаласидан қайсиниси сизга маъқул? Мадемуазель Валентина менга ишонса бўладими?

– Йўқ.

– Жаноб д'Эппине олдига борганим яхшими?

– Йўқ.

– Э, Тангрим, сендан бошқа кимдан нажот кутамиз? Чол илжайиб кўйди, Худо тилга олинганда у ҳамиша илжайиб кўярди. Якобинчи чол ҳамон атеист эди.

– Тасодиф ёрдам берадимиз? – давом эттирди сўзини Моррель.

– Йўқ.

– Ўзингиз ёрдам берасизми?

– Ҳа.

– Сиз-а?

– Ҳа, – такрорлади чол.

– Мен қанақа ёрдам сўраётганимни сиз яхши тушундингизми? Қайсарлигим учун кечиринг мени, бутун ҳаётим сизнинг жавобингизга боғлиқ: бизни ўзингиз қўллаб-қувватлайсизми?

– Ҳа.

– Бунга имонингиз комилми?

– Ҳа.

– Бунга кафилмисиз?

– Ҳа.

Чол охириги «ҳа» ишорасини шу қадар қатъият билан айтдики, бунга ишонмасликка ҳеч асос қолмагани.

– Раҳмат сизга, минг-минг раҳмат! Бироқ Тангри сизга тил ва ҳаракат ато қилмаса, бу аҳволда сиз никоҳга қандай қилиб монелик кўрсата оласиз? Қандай қилиб?

Чолнинг кўзларида пайдо бўлган ажиб табассум унинг кесакдек қотиб қолган юзини нурлантириб юборди.

– Демак, сабр қилай, шундайми? – сўради Моррель.

– Ҳа.

– Никоҳ-чи? У нима бўлади?

Чолнинг кўзларида яна табассум пайдо бўлди.

– Никоҳ қоғозига қўл қўйилмайди демоқчимисиз? Наҳотки?

– Шундай, – деди имо билан Нуартъе.

– Ҳали актга қўл қўйилмайди денг! – деди хитоб қилиб Моррель. – Оҳ, кечиринг мени! Бир олам бахт ваъда қилман деганларида киши ишонмаслиги мумкин-да, никоҳ қоғозига имзо чекилмайди денг?

– Шундай! – жавоб қилди фалаж.

Моррелнинг ҳамон ишонгиси келмасди. Бемор чолнинг ваъдаси унга жуда ғалати туюлар, бу ирода кучи эмас, жисмоний ожизлик аломати бўлса керак деб уйларди, чунки одатда эс-хуши жойида бўлмаган одам, кучига ортиқча баҳо бериб, «ундай қилиб юбораман, бундай қилиб юбораман», деб вайсай беради, бу табиий. Оёқда зўрға турган баъзи нимжонлар, девларнинг оёғини осмондан келтираман, деб лоф уради, камбағал олтин хазинам бор, деб мақтанади, ёнида сариқ чақаси ҳам йўқ одам туянинг тишини кўради.

Нуартъе Моррелнинг кўнглидагини пайқагандай, унга синовчан тикилиб қолди.

– Шундай қилиб, мен сабр қилишим керакми? – сўради Моррель.

Нуартъе қимир этмай ўқрайиб қараб тураверди, бу, ваъда мени қаноатлантирмаяпти дегани эди, у Моррелнинг кўлига ҳам қараб кўйди.

– Онт ичайми? – сўради Максимилиан.

Кувончдан чолнинг кўзлари порлади.

Моррель чолнинг қасамига жуда зўр эътибор бераётганини фаҳмлади. У кўлини кутарди-да:

– Виждон ҳаққи, онт ичаман, – деди, – сиз бир қарорга келгунча жаноб д’Эпинегга қарши ҳеч қандай иш қилмай тураман.

– Мана бу яхши бўлди, – деди имо билан чол.

– Жаноб, энди кетсам майлими? – сўради Моррель.

– Майли.

– Мадемуазель Валентина билан учрашмасдан кетаверайми?

– Ҳа.

Моррель итоаткорона таъзим қилди.

– Энди, – деди у, – рухсат этинг, қизингиз сингари мен – ўғлингиз ҳам сизни бир ўпай.

Нуартъе розилик билдирди.

Моррель, чолнинг ҳозиргина Валентинанинг лаблари теккан пешанасидан ўпиб кўйди.

Сўнг у чолга яна икки букилиб таъзим қилди-да, чиқиб кетди.

Зина майдончасида Валентина огоҳлантириб қўйган кекса хизматкорни учратди. У Моррелни кутиб турганди.

Барруа Максимилианни эгри-бугри даҳлтиздан боғ эшигига-ча кузатиб кўйди.

Моррель боғни кесиб ўтиб дарвозагача борди, дарахт шохларига осилиб, девордан лип этиб ошиб тушди-да, извош ёнига етиб олди.

У извошга ўтирди, ҳаяжондан ҳолдан тойган, бироқ кўнгли анча тинч ҳолда Меле кўчасига келди. Тун ярмидан оққан эди, Моррель тўшакка ўзини отди-да, худди маст кишидек бирпасда донг қотиб ухлаб қолди.

XVII. ВИЛЬФОР ХОНАДОННИНГ ХИЛХОНАСИ

Шундан икки кун ўтгач, эрталаб соат ўнларда жаноб де Вильфор эшиги олдидан оломон тўпланди. Шаҳар теварагидаги Сент-Оноре қишлоғи ва дела-Пегиньер кўчасида эса қатор-қатор мотам извошлари ва хусусий фойтунлар тизилиб турарди.

Улар орасида қора рангли извош кўринишда бошқалардан ажралиб турарди. Чамаси у узоқ йўл босиб келганга ўхшарди. Мана шу извош энг олдин келган эди.

Маълум бўлишича, бу извошда маркиз де Сен-Мераннинг жасади келтирилган экан, демак, дафн маросимида келганлар биргина марҳума маркизани эмас, марҳум маркизни ҳам кузатишади.

Видалашгани келганлар кўп эди. Маркиз де Сен-Меран Людовик XVIII ва Карл X нинг энг ишчан ва содиқ амалдорларидан бўлиб, унинг дўстлари кўп эди. Жамият одоб-ахлоқ қондасича Вильфорга алоқадор бўлганлар ҳам мотам маросимида ҳозир бўлишди. Дарҳол ҳукумат бошлиқларига хабар қилиниб, икки мотам маросимини бирга ўтказиш ҳақида рухсат олинди, зўр ҳашам билан безалган иккинчи катафалк қироллик прокурори уйи олдига келтирилди, почта фойтунидаги тобутни мотам катафалкига олиб ўтишди.

Икки жасад Пер-Лашез қабристонидан бир вақтлар Вильфор ажратиб кўйган хилхонага қўйилиши лозим эди. Шўрлик Рененинг жасади ҳам мана шу хилхонага қўйилган. Мана энди ўн йил жудоликдан сўнг ота-онаси ер қаърида қизи билан ёнма-ён ётади.

Ҳамиша воқеа-ҳодисаларга қизиқадиган, дабдабали мотам маросимларида доим ҳаяжонга тушадиган Париж ўз анъаналарига, ўз гурунгига содиқ, ўз муҳити ва қарашларидан асло воз кечмайдиган кўҳна аристократиянинг икки вакилини дафн этиш маросимини лоқайдлик билан кузатиб турарди.

Мотам извошида бирга ўтирган Бошан, Альбер ва ва Шато-Рено маркизанинг тўсатдан вафот этиш сабабларини муҳокама қилишарди.

– Мен ўтган йили Жазонрдан қайтиб келаётганимда де Сен-Меран хонимни Марселда кўрган эдим, – деди Шато-Рено. – Мен бу аёл камидан юз йил яшаса керак, деб ўйлаган эдим. У ҳайратда қоладиган даражада ғайратли, соғлом ва ақли расо аёл эди. Ёши нечада эди?

– Олтмиш олтида, – жавоб берди Альбер, – Франц менга шундай деган эди. Уни аслида қариллик эмас, қайғу-алам еди. Уни маркизанинг ўлими айниқса жуда чўктириб қўйди, айтишларига қараганда, эрининг вафотидан сўнг у ақлдан озган эмиш.

– Аниғи, нимадан ўлди экан хоним? – сўради Бошан.

– Миясига қон қуйилишдан ёки апоплексиз зарбидан эмиш, бу иккиси ҳам бир хил бўлса керак-а?

– Ҳа, бир-бирига анча ўхшаш.

– Қон қуйилишидан-а? – такрорлади Бошан, – ҳеч ишонмайдиган гап бу. Мен де Сен-Меран хонимни икки марта кўргандим, у жиккак, қотма, серзарда аёл эди, семиз, ёноқларидан қон томиб турадиган аёллардан эмасди. Жуссаси кичкина кишиларда миясига қон қуйилиш ҳоллари камдан кам учрайди.

– Қандай касалдан ўлган бўлмасин, ҳар нечук, жаноб де Вильфор ёки тўғрироғи, мадемуазель Валентина, ундан ҳам тўғрироғи, оғайним Франц йилига саксон минг ливр даромад берадиган жуда катта меросга эга бўлди.

– Кекса яқобинчи Нуартье вафот этса бу мерос нақ икки баравар ошиб кетади.

– Утакетган қайсар чол экан-да! – деди Бошан. – Тепасеп *propositi virum*¹⁴! Ҳамма меросхўрларимни гўрга тикмагу-

¹⁴ Ўз ниятларидан қайтмайдиган зот (*лот.*). (Гораций Одалар, III. 3.)

нимча кетмайман, деб ўлим билан гаров ўйнаганга ўхшайди. Мана кўрасиз, у ниятига етади. Бир минг саккиз юз ўн тўртинчи йили Наполеонга қуйидаги сўзларни айтган тўқсон учинчи Конвентнинг аъзоси шу одам бўлса ажаб эмас:

«Сизнинг империянгиз ўсиш жараёнида толиқиб қолган ёш новда бўлгани учун таназзулга юз тутяпсиз. Республикага таянинг, яхши конституция чиқаринг-да, жанг майдонига қайтинг, мен шунда сизга беш юз минг солдат, иккинчи Маренго ва иккинчи Аустерлиц ваъда этаман. Ҳазрат олийлари, гоё ўлмайди, баъзан уни мудроқ босади, сўнг яна илгаригисидек куч тўплаб уйғонади».

– Афтидан, – деди Альбер, – у одамларни ҳам гоё деб ҳисобласа керак. Бизнинг Франц бу чол билан қандай чиқиша оларкан? Ахир чол унинг хотинисиз яшай олмайди-ку! Франц кўринмайдими?

– У биринчи извошда. Вильфор билан бирга, қироллик прокурори эндиликда уни ўз оиласининг аъзоси деб ҳисоблайди.

Маросимдаги извошларда гап фақат шу икки ўлим ҳақида борарди: тўсатдан кетма-кет юз берган бу иккала ўлимдан ҳамма таажжубланарди, аммо тунги сайр пайтида Вильфорга доктор д'Авриньи айтиб берган даҳшатли сирни ҳеч ким билмасди.

Бир соатда қабристонга етишди, сокин булутли кун қайғули мотам маросимига жуда мос тушганди. Вильфорлар хонадони хилхонасига бораётганлар орасида Моррель ҳам бор эди, у ўзининг икки филдиракли извошида келди. У тиканли буталар ўсиб ётган сўқмоқдан миқ этмай борар, ранги оқариб кетган эди.

– Сиз бу ерда нима қилиб юрибсиз? – сўради Шато-Рено ёш капитанни қўлтиғидан олиб. – Сиз ҳали Вильфор билан танишмисиз? Унинг уйида сизни ҳеч учратмагандим-ку?

– Мен жаноб де Вильфор билан эмас, де Сен-Меран хоним билан таниш эдим, – деди Моррель.

Шу пайт Альбер билан Франц етиб келди.

– Бу ер танишадиган жой эмас, – деди Альбер, – бироқ биз хурфотдан йироқ одамлармиз, бизга барибир. Жаноб Моррель, рухсат этинг, сизга буларни таништириб қўяй: бу киши жаноб Франц д'Эпине, саёҳатда менинг олижаноб

хамроҳим, бу киши билан Италияга бордим. Азизим Франц, таниш, бу киши жаноб Максимилиан Моррель, сен йўқлигингда орттирган ажойиб дўстим. Дилкаш, оқил ва муруватли зот.

Моррель бир оз саросимага тушиб қолди. Махфий кураш олиб бораётган киши билан дўстона салом-алиқ қилиши иккиюзламачилик бўлмасмикин, деб ўзига-ўзи савол берди. Аммо қасамини, ўша тантанали дақиқани эсга олди-да, ҳеч нарса сездирмасликка уриниб, Францга салом берди.

– Мадемуазель де Вильфор жуда қайғураётган бўлса керак? – сўради Дебрэ Францдан.

– Тамоман, – деди Франц, – бугун эрталаб ранги рўйи бошқача эди, мен аранг танидим.

Бу шунчаки айтилган сўзлар бўлса-да, Моррелнинг қалбига ханжардай ботди. Бу зот Валентинани кўриб, у билан гаплашибди-да! Ёш офицер бу гал ҳам зўр куч билан ўзини босиб, қасамига содиқ бўлиб қолди. У Шато-Ренони кўлтигидан олди-да, мақбара томонга тез юриб кетди. Дафн ширкатининг икки ходими иккала тобутни аллақачон мақбара ёнига олиб қўйган эди.

– Ажиб манзара, – деди Бошан мақбарага назар ташлаб. – Бу ҳам ёзги, ҳам қишки сарой. Азизим Франц д'Эпине, сиз ҳам навбатингиз келиши билан шу ерга кўчиб келасиз, чунки яқинда шу оиланинг аъзоси бўласиз. Мен эса файласуф сифатида, шўрлик жасадим устига бунчалик оғир тошларни қўйдирмай, оддий дарахтзор тагида ётишни афзал кўрардим. Жон бераётганимда атрофимдагиларга Вольтернинг Пиронга ёзган мана шу сўзларини айтаман: *Ео гус, яъни «қишлоққа кетялман», дейман. Тамом-вассалом...* Ҳой, Франц, бардам бўлинг, ошиғингиз олчи, ахир хотинингиз ҳамма мол-мулкнинг меросхўри-ку!

– Жуда бемаънисиз-да, Бошан, – деди Франц. – Сиёсат арбобисиз-а, бу сизни ҳаммани мазах қилишга ва ҳеч нарсага ишонмасликка ўргатиб қўйган. Лекин ҳарҳолда оддий кишилар даврасида бўлганингизда сиёсатни йиғиштириб қўйиб, депутатлар палатасини ёки пэрлар палатасини бир зум унутинг-да, асл ҳолатингизга қайтинг.

– Э, Парвардигор, – деди Бошан, – ҳаётнинг туб маъноси нима, биласизми? Ажал жари ёқасида навбат кутиш.

– Бошан кўзимга балодай кўриняпти шу пайтда, – деди Альбер ва «Дебрэ билан фалсафий мулоҳазаларингни давом эттиравер», деб Франц билан бирга бир неча қадам четга олди ўзини.

Вильфорлар мақбараси тўрт бурчак, йигирма фуг баландликда оппоқ тошдан ясалган эди, ўртадаги панжара Сен-Меранлар хонадони билан Вильфорлар хонадони хилхонасини бир-биридан ажратиб турар, эшиклари ҳам бошқа-бошқа эди.

Бу мақбарада, бошқаларникига ўхшаб, жойини тежаш мақсадида яшиқлар устма-уст кўйилмаган эди. Бронза эшикдан кираверишда қоронғи даҳлиз бўлиб, ўртадаги девор уни қабрлардан ажратиб турарди. Ҳозиргина биз айтган икки эшик ҳам мана шу деворга ўрнатилган бўлиб, биридан Вильфорлар мақбарасига, иккинчисидан эса Сен-Меранлар мақбарасига кирилади.

Бу ерда мотам тутиб ўтирган қавм-қариндошларга Пер-Лашездан келиб учрашадиган суюқ хушторларнинг бсмаъни қўшиқлари, қийқириклари, бақириб-чақиришлари асло халақит бермасди.

Иккала тобут Сен-Меранлар онласи мақбарасига олиб кирилиб, қайғули юкни қабул қилишга тайёрлаб кўйилган тахта сулага кўйилди. Мақбарага фақат Вильфор Франц ва яқин қариндош-уруғлар киришди. Ҳамма диний расм-русумлар ташқарида бажо этилган бўлиб, унда ҳеч қанақа ваъз-хонлик бўлмади, шу сабабли одамлар тезда тарқалишди. Шато-Рено, Альбер ва Моррель бир томонга, Дебрэ билан Бошан эса иккинчи томонга йўл олди.

Франц Вильфор билан қолди. Моррель ниманидир баҳона қилиб қабристон дарвозаси олдида тўхтади-да, Франц билан Вильфор мотам извошида бирга кетганини кўрди ва «бу яхшиликка олиб бормади», деб кўнгли ғаш бўлди. Моррель шаҳарга Шато-Рено ва Альбер билан бир извошда келса-да, уларнинг бирорта сўзини эшитмади.

Моррелнинг ҳадиксираб айтган сўзлари ҳақ бўлиб чиқди: Франц хайрлашаётганида Вильфор ундан:

- Барон, энди қачон учрашамиз? – деб сўради.
- Жаноблари истаган вақтда, – жавоб қилди Франц.
- Қанча тез бўлса шунча яхши.

– Мен тайёрман, истасангиз бирга борамиз?

– Агар сизга малол келмаса.

– Ҳеч-да.

Бўлажак қайната билан бўлажак куёвнинг бир извошда келаётганининг боиси мана шу эди. Улар Моррелнинг олдидан утишганда, йигитнинг кўнглига ғулғула тушганича бор эди.

Вильфор билан Франц Сент-Онорега қайтиб келишди.

Қироллик прокурори ҳеч кимнинг олдига кирмади, хотини билан ҳам, қизи билан ҳам бир оғиз гаплашмасдан меҳмонни тўғри ўзининг кабинетига олиб кирди.

– Жаноб д'Эпине, – деди у, – бундай қараганда ноўриндек сезилса-да, лекин аслида уринли бир гапни айтмоқчиман сизга. Марҳумлар руhini шод этиб, фотиҳа ўқиш савоб бўлади. Бундан уч кун бурун де Сен-Меран хоним улим тўшагида ётиб, Валентинанинг тўйини сира кечиктирманлар, деган эди. Марҳуманинг ҳамма ишлари жойида эканлиги сизга маълум. Унинг васиятига биноан, Сен-Меранларнинг барча мол-мулки Валентина ихтиёрига ўтади, нотариус кеча менга ҳужжатларни кўрсатди, бу ҳужжатлар асосида никоҳ шартномаси тузиш мумкин. Нотариус ҳузурига бориб менинг номимдан илтимос қилсангиз, уша ҳужжатларни сизга кўрсатади. Нотариусимизнинг исми Дешан, у Сент-Оноредаги Бове яқинида истиқомат қилади.

– Жаноб де Вильфор, – деди д'Эпине. – Мадемуазель Валентина оғир жудоликдан юраги зардобга тулиб турган бир вақтда кўнглига никоҳ сиғармикан. Очиғини айтсам, кўнглим бунга чопмаяпти.

– Бувисининг сўнги васиятини бажо келтириш Валентинанинг муқаллас бурчи. – деди Францнинг сўзини бўлиб Вильфор, – қиз томонидан монелик бўлмайди, бунга амин булинг.

– Шундай экан, – деди Франц, – мен ҳам қарши эмасман, у ёғи ўзларига ҳавола, мен ваъда берганман, бажону дил ваъдамнинг устидан чиқаман.

– Ундай бўлса тўйни кейинга суриб ўтирмайлик, шартномага учинчи кўни қўл қўйилмоғи керак эди. У ёзиб қўйилган, тайёр, шу бугуноқ имзо чекиб қўя қолса бўлади.

– Азада-я? – деди саросимага тушиб Франц.

– Хотиржам бўлинг, – деди Вильфор, – хонадонимда олоб сақланади. Мадемуазель де Вильфор белгиланган уч ойга ўзининг Сен-Мерандаги мулкига кетади, ўз мулки деётганимнинг боиси шундаки, у энди Валентинаники бўлиб қолди. Агар сиз рози бўлсангиз, бир ҳафтадан сўнг ими-жимиди никоҳ ўқитилади, Сен-Меран хоним неварамнинг тўйи ўша ерда бўлсин, деган эди. Тўй ўтгач, сиз Парижга қайтишингиз мумкин, хотинингиз эса мотам кунларини ўгай онаси билан ўтказаверади.

– Ихтиёрингиз, жаноб, – деди Франц.

– Бўпти, – деди Вильфор, – ярим соат кутиб туришингизни илтимос қиламан, Валентина меҳмонхонага тушади, Дешанни чақиртираман, шу захотиёқ никоҳ шартномасини ўқиб, имзо чекамиз, шу бугун окшом де Вильфор хоним Валентинани ўша кишлоғидаги саройига олиб бориб кўяди. Биз эса бир ҳафтадан сўнг етиб борамиз.

– Жанобларидан битта илтимос бор, – деди Франц.

– Қанақа илтимос?

– Шартномага қўл қўйиш пайтида Альбер де Морсер, Рауль де Шато-Рено ҳозир бўлишларини истардим, улар менинг шоҳидларим, буни сиз биласиз.

– Ярим соат ичида уларга хабар қилиш мумкин. Ўзингиз борасизми ёки бировни юборайликми?

– Ўзим борганим дуруст.

– Бўпти, ярим соатдан сўнг сизларни кутиб оламан, ун-гача Валентина ҳам тайёр бўлиб туради.

Франц Вильфор билан хайрлашиб чиқиб кетди.

Ташқари эшик очилиб-ёпилиши ҳамона Вильфор хизматкорни Валентина ҳузурига юбориб, ярим соатдан сўнг меҳмонхонада бўларкансиз, у ерга нотариус билан барон д' Эпиненинг гувоҳлари келаркан, деб огоҳлантириб қўйишни буюрди.

Бу кутилмаган хабардан уйдагилар типирчилаб қолишди, де Вильфор хоним бунга ишонгиси келмасди, Валентинани яшин ургандек бўлди. У ҳомий ахтараётгандек атрофга аланглади, буваси олдига бораётган эди, зинада Вильфор олдидан чиқиб, қўлиғидан тутди-да, меҳмонхонага йўл олди. Даҳлизда Валентина Барруани учратиб, угли нигоҳини унга қадаб ўтди.

Бир дақиқа ўтар-ўтмас меҳмонхонага кичкинтой Эдуарни етаклаб де Вильфор хоним кирди. Оиладаги қайғу-аламлар ёш аёлга жуда ёмон таъсир этгани кўриниб турарди. Рангида қон қолмаган, латтадек бўшашиб, шалпайиб қолганди.

Хоним курсига чўкиб Эдуарни тиззасига олиб, бағрига босиб-босиб кўярди.

Кўп ўтмай ташқаридан икки извош ҳовлига киргани эшитилди, бирида нотариус, иккинчисида эса Франц билан ўртоқлари келган эди.

Бирпасда ҳамма тўпланди.

Валентинанинг ранги бўздай оқариб кетган эди.

Франц зўр хаяжон-ла тўлқинланиб турарди.

Шато-Рено ва Альбер «ўзи нима гап» дегандек бир-бирларига қараб-қараб қуйишарди. Ҳозирги маросим йигитларга яқиндагина тугаган маросимдан қайғулироқ туюларди.

Вильфор хоним узини панарокка олиб утирди, ҳалеб ўғлига эгилаверганидан дилида нима кечаётганини юзидан билиб бўлмасди.

Вильфор илгаригидек бепарво, совуққон эди.

Нотариус эса қонунга хизмат қилувчиларга хос йўсинда ҳужжатларни стол устига териб қуйди-да, курсига ўтириб, кўзойнагини туғрилади ва Францга қараб:

– Жаноб Франц де Кенель барон д’Эпине сиз бўласизми? – деб сўради, гарчи нотариус баронни жуда яхши таниса ҳам.

– Ҳа, жаноб, мен бўламан, – жавоб қилди Франц.

Нотариус таъзим қилди.

– Жаноб де Вильфор номидан огоҳлантириб қўйишим керак, – деди у, – сизнинг мадемуазель де Вильфорга уйланаётганингизни эшитиб жаноб Нуартье неварасига нисбатан бўлган ниятларини ўзгартириб, кизни барча мерослардан маҳрум этди. Яна шуни маълум қилиб қўяй: васиятчи ўз бойлигининг фақат бир қисмига хўжайинлик қилишга ҳақли эди, бироқ ҳаммасини мерос сифатида қолдириб, васиятни шубҳага солиб қўйди, эндиликда васиятнома бекор қилинади.

– Тўғри, – деди де Вильфор, – аммо жаноб д’Эпенени олдиндан огоҳлантириб қўяйки, мен ҳаёт эканман, отам-

нинг масъулномаси бекор қилинмайди, чунки менинг мансабим ҳеч қандай ғалвага бош қўшишимга йўл қўймайди.

– Жаноб, – деди Франц, – бу масаланинг мадемуазель Валентина ҳузурда ўртага ташланиши мени жуда ранжитди. Мен қайлиғимнинг бойлиги – мулки қанчалиги билан ҳеч қизиққан эмасман, унинг бойлиги қанчалик қамаймасин, барибир меникидан кўп. Меним хонадоним фақат иззат-ҳурмат юзасидан жаноб де Вильфор билан қариндошлик ришталарини боғлашга аҳд қилган эди, мен фақат бахтиёр бўлиш учун мадемуазель билан бир ёстиққа бош қўйяпман.

Валентина миннатдорчилик билдириб, бошини хиёл қимирлатиб қўйди, бироқ юзидан икки томчи ёш марварид каби думалаб кетди.

– Жаноб, – деди Вильфор бўлажак куёвига мурожаат қилиб, – умид қилган маблағларингизнинг озгина қисмидан маҳрум бўлганингизни ҳисобга олмаганда, қўтилмаган бу янги васиятномада сизнинг шаънингизга доғ туширадиган ҳеч нарса йўқ, бу жаноб Нуартъенинг эси пастлигининг оқибати, холос. Отам мадемуазель де Вильфорнинг сизга тегишидан норози эмас, умуман унинг турмушга чиқиб кетишидан норози, Валентина бошқа бировга тегиб кетса ҳам чол худди шунақа хафа бўларди. Жаноб, ўзингизга маълумки, олам қариганда худбин бўлиб қолади, мадемуазель де Вильфор кўпинча жаноб Нуартъе олдида бўларди, у баронесса д'Эпине бўлгач, бундай қилолмайди. Отамнинг ачинарли бир ҳолатда ётиши у билан жиддий масалалар ҳақида гаплашишга имкон бермайди, унинг эс-ҳуши жойида эмас, гапга тушунмайди. Шу дақиқада у неварасининг эрга тегаётгани, эҳтимол, эсидадир, бироқ бўлажак неварасининг номини аллақачон унутиб юборган, бунга имоним комил.

Вильфор сўзини тугатиб, Франц унга таъзим билан эндигина жавоб бериб турган эди, меҳмонхона эшиги очилиб, остонада Барруа пайдо бўлди.

– Жаноблар, – деди у, хизматкорларнинг шундай тантанали онларда ўз хўжайинларига мурожаат қилгандаги фавқулодда қатъий оҳангда, – жаноб Нуартъе де Вильфор жаноб Франц Кенель барон д'Эпине билан ҳозирнинг ўзидаёқ гаплашмоқчилар.

Нотариус сингари Барруа ҳам англашилмовчилик юз бермасин, деб қуёвни тўла унвони билан тилга олди. Вильфор чўчиб тушди, де Вилфор хоним ўғлини тиззасидан туширди, Валентина ҳайкалдай қотиб қолди.

Альбер билан Шато-Рено ҳанг-манг бўлиб қолишди.

Нотариус Вильфорга қаради.

– Бўлмаган гап, – деди қироллик прокурори, – жаноб д’Эпине ҳозир меҳмонхонадан чиқиб кетолмайди.

– Хўжайиним жаноб Нуартъе ҳозирнинг ўзида жаноб Франц д’Эпине билан ниҳоятда муҳим бир масала устида гаплашиб олмоқчи, – деди яна қатъий эътироз билдириб Барруа.

– Демак, Нуартъе бувам тилга кирибди-да, – сўради шаддодлик билан Эдуар.

Ҳамманинг бошига оғир ташвиш тушган ушбу дақиқада боланинг бу кулгули қилиғини кўриб, ҳатто де Вильфор хоним ҳам кулмади.

– Жаноб Нуартъега, талабингизни бажариш мумкин эмас, деб айтинг, – деди Вильфор.

– У ҳолда, жаноб Нуартъе ўзини меҳмонхонага олиб боришларини буюрадилар, – деди эътироз билдириб Барруа. Вильфор хоним илжаймоқчи бўлди.

Валентина, гўё «Худойимга минг қатла шукр», деётгандек, кўзларини шифтга қадади.

– Валентина, бориб билинг-чи, бувангиз яна нима демоқчи экан, – деди Вильфор.

Валентина югуриб кетди, бироқ Вильфорнинг хаёлига бошқа фикр келди шекилли:

– Тўхтанг, – деди, – мен ҳам сиз билан бирга бораман.

– Узр, жаноб, – деди Франц, – Нуартъе жаноблари мени чақиртираётган эканлар, албатта мен боришим керак, яхши бўлди: унга ҳурматимни шахсан изҳор этиш шарафига мурасар бўлман, ҳозиргача бу шарафли бурчимни бажо келтиролмай юргандим.

– Бе, қўйсангиз-чи бу гапингизни, – деди ташвишланиб Вильфор, – сизнинг боришингизнинг ҳожати йўқ.

– Яна бир карра узр, жаноб, – деди Франц, қарорим қатъий, дегандек, – жаноб Нуартъенинг менга нисбатан бошқача фикрда бўлишига ҳеч қандай асос йўқлигини, у тамо-

ман ноҳақ эканлигини исботлаб беришим учун бу қулай имкониятдан фойдаланиб қолишим керак, мен умримнинг охиригача унга содиқлигимни исботлаб, уни бу фикридан қайтаришим лозим.

Франц шундай деди-да, Вильфорнинг гапига қулоқ солмай, йўлакдан қувониб кетиб бораётган Валентинага эргашди.

Вильфор ҳам улар кетидан чолнинг бўлмасига йўл олди.

Шато-Рено ва Морсер бир-бирларига яна таажжуб-ла қараб олишди.

ХVIII. ПРОТОКОЛ

Нуартъе қоп-қора либосга бурканиб, курсида мунтазир утирарди.

Чақирилган уч киши кирганда чол эшикка қаради, хизматкор шу заҳоти эшикни қулфлаб қўйди.

– Шуни унутмангки, – аста деди Вильфор севинчидан терисига сиғмаётган қизи Валентинага, – мабодо бувангиз турмушга чиқишингизга халақит берадиган бирор гап айтмоқчи бўлса, унинг гапига қулоқ солишингизни ман қиламан.

Валентина қизариб кетди, аммо ҳеч нима демади.

Вильфор Нуартъе ёнига борди.

– Мана, жаноб Франц д’Эпине, – деди Вильфор отасига, – чақиртирган экансиз, ҳузурингизга ташриф буюрди. Биз бу учрашувни кўпдан орзиқиб кутардик, агар бу учрашув Валентинанинг эрга тегишига қаршилиқ кўрсатишингиз асоссиз эканлигини сизга исботлаб берса, мен ўзимни жуда бахтиёр ҳисоблар эдим.

Нуартъе бунга жавобан ўғлига ғазаб тўла кўзларини ўқдек қадади, Вильфорнинг юраги орқасига тортиб кетди.

Чол имо билан неварасини олдига чақириб олди. Валентина, буваси гапиришганда ҳаммиша қўлланадиган усулни дарҳол ишга солдида, у «калит» деётганини англади.

Валентина яна бувасининг қарашларини кузатиб турди, чолнинг кўзлари деразалар ўртасида турган жавоннинг яшигига тикилиб қолди, Валентина яшикни очди, калит ўша ерда эди.

Валентина калитни олди, чол «топдинг, худди шу калитни олгин деётган эдим», деди имо-ишора билан. Сўнг чол анчадан бери ташландиқ бўлиб қолган ва кўпинча кераксиз қоғозлар солиб қўйиладиган эски столга қаради.

– Ёзув столини очишим керакми? – сўради Валентина.

– Ҳа, – деди чол имо билан.

– Яшиқларни-я?

– Ҳа.

– Ёнидагисиними?

– Йўқ.

– Ўртадагиними?

– Ҳа.

Валентина ўртадаги яшиқни очди-да, бир боғлам қоғоз олди.

– Шулар керакми сизга? – деди қиз.

– Йўқ.

Валентина бирма-бир ҳамма қоғозларни олди, яшиқда ҳеч нима қолмади.

– Яшиқда ҳеч нарса қолмади-ку, – деди Валентина.

Нуартъе луғатга қаради.

– Тушундим, буважон, тушундим, – деди Валентина ва алфавитдаги ҳарфларни бошидан айтиб чиқди. «С» ҳарфида Нуартъе уни тўхтатди.

Валентина луғатни варақлай бошлади ва «сир» сўзида тўхтади.

– Бу сирли яшиқми? – сўради у.

– Ҳа.

– Бу сирни ким билади?

Нуартъе хизматкор чиқиб кетган эшикка қаради.

– Барруа биладими? – деди Валентина.

– Ҳа, – деди Нуартъе.

– Уни чақириш керакми?

– Ҳа.

Валентина эшик олдига бориб, Барруани чақирди. Вильфорнинг тоқати тоқ бўлиб, тер босди, Франц эса турган жойида ҳанг-манг бўлиб қотиб қолди.

Кекса хизматкор кирди.

– Барруа, – деди Валентина, – бувам менга мана бу жавондан калитни олиб, столнинг мана бу тортмасини очиш-

ни буюрди. Яшик сирли экан, сиз буни биларсиз, яшикнинг ўша сирли жойини очинг.

Барруа чолга қаради.

– Ҳа, шундай қилинг. – деди чол кўзларини Барруага маънодор тикиб.

Барруа талабни итоаткорона бажо келтирди, яшикнинг сирли кутиси очилди, унда қора лента билан боғлаб қўйилган бир даста қоғоз бор эди.

– Жаноблари мана шу қоғозни сўраяптиларми? – деди Барруа.

– Ҳа, – деди Нуартъе имо билан.

– Бу қоғозларни кимга беришим керак? Жаноб Вильфоргами!

– Йўқ.

– Мадемуазель Валентинагами?

– Йўқ.

– Жаноб Франц д' Эпинегами?

– Ҳа.

Таажжубда қолган Франц яқинроқ келиб сўради:

– Менгами?

– Ҳа.

Франц қоғозларни Барруадан олди-да, жилдига қараб қўйидаги ёзувларни ўқиди:

«Мен ўлгач, ушбу қоғоз дастаси дўстим генерал Дюранга берилсин, у ҳам вақти келиб дунёдан ўтаётиб, ўз ўғлига, бу қоғозларни жуда муҳим ҳужжатлар қаторида сақлаб қўй, деб топшириб кетмоғи лозим».

– Жаноб, мен бу пакетни нима қилай? – сўради Франц.

– Афтидан, сиз уни очмай, шундайинча сақлаб қўймоғингиз керак, – деди қироллик прокурори.

– Йўқ, йўқ, – деб имо қилди шошиб Нуартъенинг кўзлари.

– Эҳтимол, бу хатларни жаноб д' Эпиненинг ўқиб беришини истарсиз? – сўради Валентина.

– Ҳа, – деди чолнинг кўзлари.

– Кўрдингизми, барон, бувам сиздан бу хатларни ўқишингизни илтимос қиляпти, – деди Валентина.

– Ундай бўлса, ўтирайлик, – деди ўкинч билан Вильфор, – бу анча вақтни олади.

– Утиринглар, – деди кўзи билан имо қилиб чол. Вильфор ўтирди, Валентина бувасининг курсисига суяниб олди, Франц улар қаршисида тик тураверди. Сирли пакет унинг кўлида эди.

– Уқинг, – деди чолнинг кўзлари.

Франц боғламни ечди, хонага чуқур сукунат чўкди, ҳаманинг қулоғи Францда.

Бонапартчилар клубининг бир минг саккиз юз ўн бешинчи йилнинг бешинчи феввалида Сен-Жак кўчасида бўлиб ўтган мажлиси протоколидан кўчирма,

Франц тўхтаб қолди.

– Минг саккиз юз ўн бешинчи йилнинг бешинчи феввалида! Менинг отам худди ана шу куни ўлдирилган эди!

Валентина билан Вильфор чурк этмай туришарди, чолнинг кўзлари «давомини ўқинг», дерди.

– Ахир, менинг отам ўша клуб мажлисидан чиқибок ғойиб бўлган эди-ку! – давом этди Франц.

Чолнинг кўзлари «ўқинг», деб имо қилди яна.

Франц ўқишни давом эттирди:

Биз, қуйида имзо чекувчилар – артиллерия полковниги Луи-Жак Борепэр, бригада генерали Этьен Дюшампи, ер-сув бошқармасининг директори Клод Лешарпаль шу нарсани маълум қиламизки, бир минг саккиз юз ўн бешинчи йилнинг тўртинчи феввалида Эльба оролидан бир хат олиниб, унда бир минг саккиз юз тўртинчи йилдан бир минг саккиз юз ўн бешинчи йилгача император хизматида бўлган ва Людовик ўн саккиз томонидан д'Эпинега барон унвони инъом қилинишига қарамай, Напалеон сулоласига содиқ генерал Флавиен де Кенель бонапартчилар клуби аъзоларининг эътибори ва ишончига лойиқ деб топилган эди.

Шу муносабат билан генерал де Кенелга эртаси, яъни бешинчи февралда бўладиган мажлисга таклифнома юборилди. Хатда мажлис бўладиган кўча, уй рақами кўрсатилмаган эди, унга имзо ҳам қўйилмаган эди, бироқ мабодо генерал келишга розилик берса, унинг олдига кечкурун соат тўққизда махсус кишилар юборилади, дейилганди.

Одатда мажлис кеч соат тўққиздан ярим кечагача давом этарди.

Соат тўққизда клуб президенти генерал олдига борди. Генерал йўлга тайёр эди. Президент, сизни фақат бир шарт билан клубга олиб бориш мумкин, деди генералга, мажлис қаерда ўтгани сизга умрбод номаълум бўлиб қолиши керак, шу сабабдан кўзингизни боғлаб кўйишга рухсат этсангиз ва уни очишга уринмайман, деб онт ичасиз, деди.

Генерал де Кенель бу шартни қабул қилди ва олиб бораётганларида ҳеч қаяққа қарамайман, деб онт ичди.

Генерал ўз извошини чақиртириб кўйган эди, бироқ президент унда бориши мумкин эмасди, чунки хўжайиннинг кўзи боғлангани билан, извошчисининг кўзи очиқ, қайси кўчадан бораётганини у жуда яхши билиб олади.

«Бўлмаса нима қиламиз?» – сўради генерал.

«Мен фойтунда келдим», – деди президент.

«Меним извошчимга ишонмаган сирни ўз извошчингизга ишонасизми?»

«Бизнинг извошчимиз – клуб аъзоси, – деди президент, – бизни клубнинг саркотиби олиб боради».

«Ундай бўлса, – деди кулиб генерал, – яна бошқа хавф туғилди, у бизни аравадан ағдариб кетиши мумкин».

– Бу ҳазилингизни сизни мажлисга зўрлаб олиб келганлари йўқ, балки ўз ихтиёрингиз билан келиб, иштирок этяпсиз деб ҳисоблаймиз.

Улар фойтунга ўтириши билан президент кўзларини боғлашга ваъда берганини генералнинг эсига солди, генерал расмий юзасидан қилинаётган бу ишга асло монелик кўрсатмади, бунинг учун фойтунда махсус мато тайёрлаб кўйилганди.

Йўлда президент генерал кўзига боғланган латта тагидан қарашга уринаётганини сизди-ю дарҳол унинг онтини эсига солиб кўйди.

«Тўғри, айтяпсиз», – деди генерал.

Фойтун Сен-Жак кўчасининг хиёбонларидан бирида тўхтади, генерал президентнинг қўлига суяниб фойтундан тушди, унинг унвонини генерал билмас ва клубнинг оддий бир аъзоси бўлса керак, деб ўйларди. Улар хиёбондан ўтишди-да, иккинчи қаватга чиқиб, мажлис бўлаётган хонага киришди.

Мажлис аллақачон бошланган эди. Бу кеча янги аъзо билан танишиш маросими бўлади, деб огоҳлантирилган эди. Генерални залнинг ўртасига олиб боргач, кўзидаги латгани олиб ташлашни таклиф этишди. Генерал таклифни дарров бажо этди ва бу мажлисга жуда кўп танишлар тўпланганини кўриб хайрон қолди. Бунақа ташкилот мавжудлигидан у тамоман беҳабар эди.

Ундан дунёқарашлари ҳақида сўраб-суриштиришди, генерал эса, менинг маслагим Эльбадан келган хатдан маълум бўлса керак, деб қўя қолди...

Франц ўқишни тўхтатди.

– Отам роялист эди, – деди у, – ундан маслагини сўраб ўтиришнинг ҳожати йўқ эди, бу ҳаммага аён.

– Отангиз билан менинг алоқам ҳам шундан бошланган эди, азизим барон, – деди Вильфор, – маслагинг тўғри келиб қолган киши билан иноқлашиб кетиш жуда осон.

– Қани, давомини ўқинг, – деди чолнинг ёниб турган кўзлари.

Франц ўқишни давом эттирди:

«Шундан сўнг президент сўз олиб, генералдан фикрини муфассалроқ баён қилишни талаб қилди, бунга жавобан генерал мендан қандай талабингиз борлигини билмоқчиман, деди.

Шунда генералга Эльба оролидан келган хатни ўқиб беришди, хатда генерални клубга ёрдам берадиган зотлардан бири сифатида тавсия этилган эди. Хатнинг кўпчилик қисмида Эльба оролидан марселлик кемачи Моррелга қарашли «Фараон» кемасида императорга сидкидилдан содиқ капитан орқали янада муфассалроқ хат олиб борилажаги айтилган эди.

Шу хат ўқиётганда маслакдош деб ҳисобланган генерал, аксинча, очиқдан-очиқ нафратланиб ўтирди.

Хатни ўқиб бўлганларидан кейин ҳам у фикр этмай қовоғидан қор ёғилиб тураверди.

«Хўш, генерал, бу хатга нима дейсиз?» – сўради президент.

«Яқиндагина, – деб жавоб қилди генерал, – қирол Людовик XVIII га қасамёд қилган эдик, собиқ императорнинг ёнини олиб шунчалик тез уни бузсак одобдан бўлмас».

Бу руйирост айтилган жавобдан генералнинг қандай маслақда эканлиги равшан бўлиб қолган эди.

«Генерал, – деди президент, – биз учун қирол Людовик XVIII ҳам, собиқ император ҳам йўқ одам. Биз фақат бир улўғ зотга – зўрлик ва соткинлик туфайли бундан ўн ой илгари ўз давлати Франциядан ҳайдалган император-қиролга сажда қиламиз, ушани тан оламиз».

«Жаноблар, – деди генерал, – қирол Людовик XVIII ни сиз эҳтимол тан олмассиз, аммо кечиринг, мен уни тан оламан, унга бўйин эгаман, чунки менга барон унвонини берган ҳам, фельдмаршал этиб тайинлаган ҳам Людовик XVIII бўлади, мен буни асло унутмайман, шу икки унвон туфайли унинг Францияга бахтиёрлик билан қайтиб келишига тарафдорман».

«Жаноб, – деди жиддий охангда президент урнидан туриб, – уйлаб гапиринг, сузингиздан кўриниб турибдики, Эльба оролидагилар сиз ҳақингизда хато қилишган ва бизни ҳам чалғитишган. Биз сизга ишониб бу гапларни айтгандик, афсус, хато қилибмиз, унвон ва юксак мансаб сизни биз ағдариб ташламоқчи бўлган ҳукуматнинг жонкуяр тарафдори қилиб кўйибди. Биз сизни ёрдам беришга мажбур этмаймиз, биз ҳеч кимни сафимизга уз виждонни ва иродасига қарши зўрлик билан тортмаймиз, аммо бу сизнинг ниятларингизга эид бўлган тақдирда ҳам, биз сизни олижаноб инсон ўташи керак бўлган ишни қилишга мажбур қиламиз.

«Бу фитнангизни била туриб, уни фош этмаслигимни олижаноблик деб биласизми? Мен буни тил бириктириш деб ҳисоблайман. Мана, кўрдингизми, мен кўнглимдаги гапни сизга қараганда очикроқ айтяпман...»

– Шўрлик отам, – деди Франц уқишни тухтатиб, – сени нечун қатл этганлари мана энди маълум бўлди менга.

Валентина беихтиёр Францга қаради, йигитча фарзандлик меҳри-ла товланарди.

Вильфор хонанинг у бошидан бу бошига бориб келарди.

Нуартъе ҳозир бўлганларнинг чеҳрасида юз бераётган ўзгаришларни кузатар, ўзи эса мағрур қиёфада эди.

Франц уқишни давом эттирди:

Жаноб, – деди президент, – мажлисга сизни зўрлаб эмас, таклиф қилиб олиб келдилар, қўзингизни боғлашни таклиф этганларида, сиз ҳўп деб, қўзингизни боғлатдингиз, мана шу икки таклифга розилик берганингизда, биз Людовик XVIII нинг тахтини мустаҳкамламоқчи эмаслигимизни яхши билардингиз. Полициядан яширин иш тутаётганимизнинг боиси ҳам мана шунда! Ўзгаларнинг сирини билиб олишга имкон берадиган ниқоб киийиб, сўнгра бу ниқобни олиб ташлаш, сизга ишонган кишиларни ҳалок этиш, билсангиз, анойилик-ку. Йўқ, йўқ, сиз аввало, бизга очигини айтинг, кимга тарафдорсиз: ҳозир ҳукмронлик қилаётган тасодифий қиролгами ёки олий ҳазрат императоргами?»

Мен роялистман, – жавоб қилди генерал, – Людовик XVIII га қасамёд қилганман, шу қасамимга охиригача содик қоламан».

Бу сўзлар ҳаммада норозилик туғдирди, кўпчилик клуб аъзоларининг жаноб д' Эпинени жаҳл устида айтган сўзларидан қайтишга мажбур этиш ниятида экани сезилиб турарди.

Президент яна ўрнидан турди, ҳамма жим бўлди.

Жаноб, – деди у генералга, – сиз билан биз тўқнашиб турган ҳозирги вазиятнинг оқибати нималарга олиб боришини сиз сингари жиддий ва фаҳм-фаросатли зотнинг англамаслиги мумкин эмас. Рўйирост айтган гапларингиз бизни олдингизга қўйидаги шартларни қўйишга мажбур этади: бу ерда эшитган гапларни ҳеч кимга, ҳеч қачон айтмайман, деб виждонингиз ҳаққи, қасам ичасиз».

Генерал қиличининг дастасини маҳкам тутиб, хитоб қилди:

Виждон ҳақида гап борар экан, аввало уни оёқ ости қилманг ва гарданимга ҳеч нимани зўрма-зўраки қўяман, деб ўйламанг!»

«Э, жаноб, – деди президент босиқ, лекин генералниқидан ҳам ғазабли оҳангда, – илтимос, қиличингизни қўйсангиз».

Генерал атрофда безовга бўлиб қолганларга назар ташлади. Лекин у таслим бўлишни истамас, аксинча, бутун куч-ғайратини, иродасини тўплаб қаршилиқ кўрсатмоқчи бўларди.

«Мен бунақа қасам ичмайман», – деди генерал.

«Ундай бўлса, – деди вазминлик билан президент, – ўлин-
шингизга тўғри келади».

Жаноб д' Эпиненнинг ранги ўчиб кетди, у атрофдагилар-
га яна бир назар ташлаб чиқди, клуб аъзоларидан баъзилар
и шивирлашиб, кийимлари тагидаги қуролларини ахтара
бошлашди.

Генерал, – деди президент, – хотиржам бўлинг, сиз виж-
донли кишилар орасидасиз, улар энг сўнгги чорани қўллаш-
дан олдин, сизни ишонтириш ва кўндириш учун барча во-
ситаларни қўллаб кўришади. Иккинчи томондан, ўзингиз
айтганингиздек, сиз айни вақтда фитначилар орасидасиз,
бутун сир-асроримиз сизнинг қўлингизда, уни бизга қайта-
риб беришингиз шарт».

Шу сўзлардан сўнг хонага оғир сукунат чўкди, генерал
индамади.

«Эшикларни қулфланг», – деди президент.

Шу сўзлардан сўнг ҳам ҳалиги сукунат давом этди.

Шунда генерал олдинга қадам ташлади-да, ўзига зўр бе-
риб леди:

«Ўғлим бор менинг, каллакесарлар орасида бўлсам-да,
унинг тақдирини ўйлашга мажбурман».

«Генерал, – деди вазминлик билан мажлис раиси, – бир
киши ҳуда-бехудага ҳақорат қилиб, жазоланмаслиги мум-
кин. Бу ўша одамнинг енгилтаклиги аломати. У бекорга
шундай қилади. Генерал, бизни ҳақорат қилманг, маслаҳат-
тимга қулоқ солиб, қасам ичинг».

Мажлис раисининг салобати босиб, нафаси ичига тушиб
кетган генерал бир зум саросималаниб турди-да, сўнг пре-
зидент столи ёнига бориб сўради:

«Қасамнинг матни қандай бўлади?»

Мана бундай:

«Бир минг саккиз юз ўн бешинчи йилнинг бешинчи фев-
ралида оқшом соат тўққиз билан ўнлар ўртасида кўрган ва
эшитганларимни ҳеч қачон ҳеч кимга айтмайман, деб қасам
ичаман, мабодо шу қасамимни бузсам ўлимга розиман».

Генералнинг бутун вужудини титроқ босди, бир неча
сония чурк этолмай туриб қолди, нафратини зўрға босди-
да, талаб этилган қасамни зўрға эшитиладиган қилиб ўқиди,

клуб аъзоларидан баъзилари қасамнинг сўзларини донадона қилиб қаттиқроқ ўқишни талаб қилишди, генерал талабни бажарди.

«Энди мен борай, – деди генерал, – менга жавобми?»

Президент ўрнидан турди, мажлис қатнашчиларидан уни қузатиб қўйиш керак бўлган уч кишини ажратди, сўнг генералнинг кўзини боғлатди-да, у билан бирга извошга ўтирди. Кузатувчи уч кишидан бири боя извошни ҳайдаб келган киши эди.

Клубнинг бошқа аъзолари гап-сўзсиз тарқалишди.

«Сизни қаерга олиб бориб қўйишларини истайсиз?» – сўради президент.

«Хоҳлаган жойингизга, сиздан қутулсам бўлгани менга», – деди жавобан жаноб д'Эпине.

«Ҳой, жаноб, – деди президент, – эҳтиёт бўлинг! Мажлисдан ташқарига чиқдингиз, эндиликда уч-тўрт киши билан бирга боряпсиз, ҳамроҳларингизни ҳақорат қилманг, буларни ҳақоратга тегишли жавоб беришга мажбур этманг».

Д'Эпине бу гапга кўниш ўрнига, дағаллик билан деди:

«Ўз клубингизда қанчалик ботир бўлсангиз, извошингизда ҳам шунчалик ботирсиз-да, ахир тўрт киши бир кишини албатта енгади-да».

Президент извошни тўхтатинг, деб буюрди. Шу пайт улар Оرم дарёси қирғоғига олиб тушадиган зина олдига келишган эди.

«Нега бу ерда тўхтадингиз?» – сўради жаноб д'Эпине.

«Чунки сиз одамни ҳақорат қилдингиз, бу одам энди сиздан ўчини олмагунча бир кадам ҳам юрмайди».

«Бу ҳам ўлдиришнинг бир усули», – деди генерал елкасини қисиб.

«Оғзингизга қараб гапиринг, жаноб, – деди президент, – йўқса ўтакетган қўрқоқ одам деган номга қоласиз. Сиз бир ўзингиз, бир киши сиз билан олишади, шамширингиз ёнингизда, менинг шамширим бор, секундантингиз йўқ, мана бу жаноблардан бири сизга секундантлик қилади. Истасангиз, энди кўзингиздаги латтани ечиб ташлашингиз мумкин».

Генерал кўзидаги латтани дарҳол олиб ташлади.

«Мен билан пачакилашиб юрган зот ким эканлигини мана энди билдим», – деди у.

Извошнинг эшиклари очилди, тўртовлари пастга тушишди...

Франц ўқишни тўхтатди, пешанасидаги совуқ терни артди, отасининг ўлими тўғрисида шу пайтгача маълум бўлмаган тафсилотларни бўзариб, титраб ўқиётган ўғилнинг аҳволи ниҳоятда аянчли эди.

Валентина худди Худога сифинаётгандек қўлларини кўксига босиб турарди.

Нуартъе ғурур ва нафратга тўла кўзларини Вильфордан узмас эди.

Франц ўқишни давом эттирди:

Бу воқеа, боя айтганимиздек, бешинчи февралда юз берган эди. кишининг сўнгги кунлари, беш-олти даража совуқ, зина яхлаган, генерал семиз ва новча эди, президент зинадан дарё қирғоғига тушди, генерал эса зинанинг панжарали томонидан юрди.

Иккала секундант улар кетидан эргашди.

Зим-зиё тун. Зина билан дарё ораси қор ва шудрингдан билчиллаб кетган. Суви бўтана дарёда музлар оқиб ётарди.

Секундантлардан бири юк кемасидан фонус олиб келди-да, ёқиб, қурооларни текширди.

Президентнинг қуроли ҳассага жойлаб юриладиган оддий шамшир бўлиб, рақибиникидан анча калта эди.

Генерал д'Эпине шамширларини чек ташлаб тақсимлашни таклиф этди, шунда президент, жангга мен чақирдим, ҳар ким ўз қуроли билан жанг қилади, дсб ўйлагандим, деди.

Секундантлар бунга рози бўлмагандан кейин, президент кўнишга мажбур бўлди.

Фонусни ерга қўйишди, рақиблар чирокнинг икки томонига ўтиб олишди. Жанг бошланди.

Фонус ёғдусида шамширлар чакмоқ сингари ёнарди, зим-зиё тунда одамлар аранг кўринарди.

Армияда генерал энг мохир қиличбозлардан эди. Бирок у жуда қаттиқ хужумга дуч келиб, чекинишга мажбур бўлди ва йиқилди.

Секундантлар уни ўлдига чиқардилар, бироқ рақибни қиличи тегмаганини сезиб, ўрнидан туришга ёрдам бериш учун унга қўлини узатди. Бу ҳол генерални дилхуш қилиш у ёқда турсин, аксинча, яна ғазаблантирди ва у қутуриб хужумга ўтди. Рақибни ҳам бўш келмай бир қадам ҳам чекинмади, ҳамма хужумларни даф этди. Генералнинг ўзи эса уч марта чекиниб, уч марта хужум қилишга уриниб кўрди. Учинчисида у яна йиқилди.

Ҳамма, у яна тойиб кетди, деб ўйлаган эди, бироқ ҳадеганда туравермагач, секундантлар олдига бориб, ўрнидан турғизиб қўймоқчи бўлишди, аммо уни қучоқлаб кўтариб олмоқчи бўлган секундантнинг қўли илиқ ва ҳўл нарсага тегди.

Бу – қон эди.

Генерал ҳушига келди-да, инграб дели:

«Ҳа, бундан чиқди, мени ўлдиргани бирорта полк қилич-бозлар муаллимни ёллаб юборишган экан-да».

Президент чурқ этмай, фонус тутиб турган секундантнинг олдига борди-да, енгини шимариб, икки еридан тешиб ўтган ярани кўрсатди. Сўнгра у камзулини ва нимчасини ечди-да, биқинини кўрсатди, президент шу еридан ҳам ярадор бўлган эди. Бироқ шунда ҳам президент ғиқ этмади.

Генерал д'Энне жон талвасасига тушди-да, беш дақиқадан сўнг дунёдан ўтди.

Сўнги сўзларни Франц товуши бўғилиб зўрға эшитилмадиган қилиб ўқиди, кейин у жимиб қолди ва худди тутунни тарқатмоқчи бўлгандай, қўли билан кўзларини елпиб кўйди.

Бир дақиқа жимликдан сўнг ўқишни давом эттирди:

«Президент шамширини ҳассаси ичига солди-да, зинадан юқорига кўтарилди, йўлида қон қор устига из солиб борарди. Зинанинг охири поғонасига етар-етмас пастдан сувнинг шалоп этгани эшитилди; секундантлар генералнинг мурдасини дарёга улоқтиришган эди.

Шундай қилиб, генерал алданиб, тузоққа илинтирилиб эмас (шундай ўйлашлари ҳам мумкин), яккама-якка жангда ҳалок бўлди.

Мана шу даҳшатли воқеага қатнашганлардан бирортаси вақти келиб одам ўлдиришда ёки яккама-якка олишув

шартларини бузишда айбланиши мумкинлигидан кўрқиб, ҳақиқий ҳолни шу протоколга аниқ қилиб ёздик ва имзо чекиб тасдиқладик.

Имзо чекди: **Борепэр, Дюшампи, Лешарпаль».**

Фарзанд учун ғоят оғир бу хатни Франц ўқиб тугатганда, ҳаяжондан ранги ўчган Валентина кўз ёшларини артаётган, бурчакка тиқилиб титраб-қақшаб турган Вильфор эса босиб келаётган бўронни қайтаришга уриниб, ялиниб-ёлвораётган кўзларини бераҳм чолга тикиб турганди.

– Жаноб, – деди д’Элине Нуартъега мурожаат қилиб, – бу даҳшатли воқеанинг барча тафсилотлари сизга аён экан, буни ҳурматли зотларнинг имзоси билан тасдиқлаб ҳам кўйган экансиз, энди менинг сиздан битта илтимосим бор: президентнинг номини айтиб берсангиз, ахир отамни ким ўлдирганини мен билишим керак.

Ўзини тамом йўқотиб, довдираб қолган Вильфор тимирскиланиб эшик зулфини ахтара бошлади. Чолнинг қандай жавоб беришини дарҳол фаҳмлаган Валентина (бувасининг билагидаги шамшир теккан яранинг ўрнини у бир неча бор кўрганди) орқасига бир қадам ташлади.

– Мадемуазель, – деди Франц қайлиғига мурожаат қилиб, – Худо ҳаққи, ёрдам беринг, мени икки ёшимда сағир қолдирган одамнинг кимлигини билай!

Валентина сас-садо бермади, қимир этмай тураверди.

– Менга қаранг, – деди Вильфор, – менга ишонаверинг, келинг, бу гапларни бас қилайлик, номлари ҳам жўрттага махфий тутилган. Президент кимлигини отамнинг ўзи ҳам билмайди, билса-да, сизга айтиб беролмайди, чунки луғатда шахслар номи кўрсатилмаган.

– Қанчалар бадбахт эканман! – деди хитоб қилиб Франц, – хатни ўқиётганда менга далда бериб турган ва уни ўқиб тугатгунча куч бағишлаган биргина умидим – отамни ўлдирган киши кимлигини билиб олиш эди!.. Жаноб, жаноб! – деди ҳаяжон-ла Франц яна Нуартъега мурожаат қилиб, – Худо ҳаққи, кўлингиздан келганича ёрдам беринг менга... илтимос қиламан, айтиб беринг...

– Бўпти, – жавоб қилди Нуартъенинг кўзлари.

– Мадемуазель! – деди қичқириб Франц, – бувангиз ўша одамнинг номини айтиб бераман деяпти... Сиз чолнинг имо-ишораларини тушунасиз... ёрдам қилинг менга...

Нуартье лугатга қаради.

Франц лугатни титраб турган кўлларига олди-да, алфавитнинг барча ҳарфларини бирма-бир айтиб «я» («я» – ўзбекча «мен», демоқчи) ҳарфида тўхтади. Бу ҳарф ўқилганда чол «шу» деб имо қилди.

– Я? – такрорлади Франц.

Валентина кўзларини бекитди. Франц яна ўша охириги ҳарфни айтди.

– Ҳа, уша, – деб кўрсатди чол.

– Сиз? – деди баланд овозла Франц, сочлари тикка бўлиб.

– Сизми, жаноб Нуартье? Отамни сиз ўлдирганмидингиз? Сиз-а?

– Ҳа, мен, – жавоб қилди Нуартье бароннинг кўзларига фахрла тикилиб.

Франц ҳолдан тоғиб курсига шилқ этиб йиқилди.

Вильфор эшикни очди-да, чолнинг хонасидан югуриб чиқиб кетди, чунки у шу пайтда фалажнинг ҳаёт шами лип-лип қилиб турган гавдасини эзиб ташлашни жуда-жуда хоҳлар эди.

ХІХ. ЎҒЛИ КАВАЛЬКАНТИНИНГ ОМАДИ

Шу орада Кавальканти ота ўз вазифасига қайтиш учун Париждан жўнади. У Австрия императори олий ҳазратлари кўшинига эмас, балки, Лукка минерал сувларидаги киморбозлар кулбасига қайтди. У шу ернинг ашаддий мухлисларидан эди.

Ўз-ўзидан равшанки, Кавальканти ота сайёҳлик ва оталик ролини қотириб бажо келтиргани учун ҳадя қилинган мукофотнинг бир чақасини ҳам қолдирмай олиб кетди.

У жўнаб кетганидан сўнг Андреа чиндан ҳам маркиз Бартоломео ва маркиза Олива Корсинариянинг ўғли эканлигини тасдиқлайдиган ҳужжатларнинг ҳаммасини чўнтакка солди.

Шундай қилиб, у Париж жамоатчилигининг нуфузли зотлари қаторига маҳкам жойлашиб олди, бу жамоатчилик

эса хориждан келганларни ҳеч сўраб-суриштирмай, кучоқ очиб кутиб олаверарди.

Парижда ёш йигитдан нимани ҳам талаб қилишарди дейсиз? У бир оз гапдон бўлса, дурустроқ кийинса, дадиллик билан қимор ўйнаса, олтинни нақд тўлаб қўйса, бас.

Бунинг устига хорижий кишиларга парижликларга қараганда талабчанлик камроқ бўлади.

Икки ҳафта ўтар-ўтмас Андреа дурустгина мавқега эга бўлиб олди. Уни энди граф деб аташадиган бўлди, йиллик даромади эллик минг ливр деб ҳисоблашадиган, отаси Саравецца тош конларида беҳисоб бойликка эга эмиш деган бўлишди.

Аллақандай бир олим олдида бу ҳақда гап очишган экан, у -ҳа, ўша тош конини кўрганман, дебди, бу ҳол ҳали тўла асосланмаган бояги фикрларни яна мустаҳкамлаяпти. Эндилликда бунга ишонч анча ошди.

Ўқувчиларимизни таништирган Париж жамоатчилиги даврасида гап шундай эди, ўша куни кечқурун Монте-Кристо жаноб Данглар хонадонига ташриф буюрди. Дангларнинг ўзи уйида йўқ эди, меҳмонларни баронессанинг ўзи қабул қилаётганди. Графдан, келганингизни баронессага хабар қилсак майлими, деб сўрашди, у майли деди.

Отейлдаги зиёфат ва унинг кетидан юз берган воқеалардан сўнг Данглар хоним Монте-Кристонинг номини эшитганда чўчиб тушадиган бўлиб қолган эди. Бу оҳангдор ном эшитилиши биланоқ графнинг ўзи пайдо бўлмаса, дилгирлик яна зўраярди. Граф кириб келиши билан аксинча, аҳвол ўзгарар, унинг очик чеҳраси, чақноқ кўзлари, Данглар хонимга нисбатан ортиқча хушмуомалада бўлиши хонимдаги ташвишдан асар ҳам қолдирмасди. Ташқи кўрinishда шу қадар дилбар киши менга ёмон кўз билан қараши асло мумкин эмас, деб фараз қиларди баронесса, ҳар қандай бузук фикрдаги кимса ҳам бирор сабаб бўлмаса, бировга ёмонлик қилмайди, албатта. Бемақсад қилинган ёмонлик кишида нафрат қўзғатади, холос.

Монте-Кристо китобхон бир бор танишган аёллар бўлмасига кирди, бу пайтда баронесса безовта бўлиб қизи берган суратларни кўздан кечириб ўтирган эди, қизи эса бу суратларни ўғил Кавальканти билан бир сидра кўриб

чиққанди, Монте-Кристонинг пайдо бўлиши хонадаги муҳитга одатдагича таъсир этди. Графнинг номини эшитганда юраги ўйнаб кетадиган баронесса уни табассум-ла кутиб олди.

Граф хонани бир зумда кўздан кечириб чиқди. Диванда ёнбошлаб ўтирган баронесса ёнида Эжени, унинг қарши-сида Кавальканти тик турарди.

Кавальканти, Гёте қаҳрамонларига ўхшаб, қора либосга ўраниб, оқ ипак пайпоқ, амиркон ботинка кийиб олган, оқ котма кўллари малла сочларини силаб турарди. У Монте-Кристонинг гапига кирмай, жимжилоғига бриллиант кўзли узуклар тақиб олган эди. Унинг хирс-ла ёниб турган кўзлари мадемуазель Дангларда бўлиб, аҳён-аҳёнда ух тортиб қўярди.

Малемуазель Данглар босиқ, кибр-хаво пайдо қилган, барно жононлардан эди. У Андреанинг қарашлари ва ух ураётганлигини сезиб турарди, аммо йигитнинг бу нолаю фиғонлари кизнинг тош бағрига урилиб, чил-чил бўлаётгандек туюларди.

Эжени графга совуққина салом бериб қўя қолди ва кизиб кетган суҳбатдан фойдаланиб, машғулот ўтказгани махсус ажратилган хонага чиқиб кетди. Бир оздан кейин ўша хонадан ёқимли овоз ва рояль товуши эшитила бошлади, Монте-Кристо, мадемуазель Данглар биз билан валақлашиб ўтиришдан кўра, ашула ўқитувчиси мадемуазель Луиза д' Армильи билан бирга бўлишни афзал қўриб чиқиб кетди шекилли, деб ўйлади.

Аммо, Монте-Кристо Данглар хоним билан кизгин суҳбатлашаётган Андреа Кавалькантининг безовта бўлиб қолганлигини дарров пайқади. Йигит тез-тез эшик олдига бориб, мусиқага қулоқ солар ва ичкари киринишга ботинолмай, ўз завқини имо-ишоралар билан изхор этарди.

Бир оздан кейин банкир ҳам қайтиб келди, у даставвал Монте-Кристога, сўнг Андреага қаради, хотини билан эса одатдагича совуққина саломлашиб қўя қолди.

Данглар Андреадан:

– Ойимқизлар хали сизни ўзлари билан бирга мусиқа тинглаб, хордик чиқаришга таклиф этишмадими? – деб сўради.

– Афсуски, йўқ, жаноб, – деди Андреа янада оғирроқ ух тортиб.

Данглар тезда эшик олдига борди-да, уни ланг очиб қўйди. Рояль олдидаги табуреткада икки қиз ўтирарди, иккаласи бир қўллаб рояль чаларди. Бу усулни ўзлари ўйлаб топишган бўлиб, бир қўллаб бўлса-да, роялни қоишлатиб чалишарди.

Эшикдан курунган икки жонли суратнинг бири гўзал, жозибадор мадемуазель д' Армильи эди. У нозик, бежирим, олтин сочлари бўйнига осилиб тушган, хумор кўз жонон эди. Танишлари унинг ўпкаси заиф, бу қиз бир кунмас-бир кун Кременғижжаги даги Антониа каби ашула айтиб туриб, ўлиб қолади, дейишарди.

Монте-Кристо оғимқизга синовчан назар ташлади. Граф бу хонадондан таърифини қуп эшитган мадемуазель д' Армильини биринчи марта кўриб турарди.

– И-я, биз-чи? – сўради қизидан банкир, – биз ҳам кир-сак бўлмас эканми?

Данглар шундай деди-да, Андреани мехмонхонага олиб кирди ва иттифоқо у эшикни Монте-Кристо билан баронесса ўтирган жойдан ичкаридагилар кўринмайдиган қилиб бекитди, барон Андреа ортидан кириб кетгани сабабли Данглар хоним бунга унчалик эътибор бермади.

Бир оздан сўнг граф ичкаридан Андреанинг мусиқа жўрлигида корсикаликларнинг аллақандай бир қўшиғини айтаётганлигини эшитди.

Граф қўшнқ оғушида Андреани унутиб, Бенедеттони эслаб турган пайтда Данглар хоним бугун эрталаб бир Милан фирмасининг синиши натижасида эри уч-тўрт юз минг франкдан ажралган бўлса-да, чурк этмаганлигини, унинг юрагига қойил қолганлигини ҳаяжонланиб гапириб қолди.

Бунда баронга қойил қолса арзирди, агар граф бароннинг тагин зарар кўрганлигини баронессадан эшитмаганда ёки қуп нарсаларни билиб олишда ишлатиладиган усулини қўллаб, бу воқеадан хабардор бўлмаганида, у бароннинг юзидан ҳеч нарсани сезолмаган бўларди.

Ажабо, – ўйлади граф, – бу одам бир ой муқаддам роса мақтаниб юрарди. Эндиликда кўрган зарарини яширишга мажбур бўлиб қолибди-да».

Граф овозини чиқариб:

– Бироқ, хоним, маълумки, жаноб Данглар биржада таниқли одам, у бошқа ерларда бон берган пуллари ҳиссасини чиқариб олади, – деди.

– Сиз ҳам бошқалар сингарин нотўғри фикрда экансиз, – деди Данглар хоним.

– Масалан, қандай фикрда? – сўради Монте Кристо.

– Ҳамма, Данглар жаноблари биржа ўйинида қатнашади, деб уйлайди, аслида, ундай эмас, у биржада қатнашмайди.

– Ҳа, айтганча, эсимга тушди, жаноб Дебрэ менга айтган эдики... Дарвоқе, жаноб Дебрэ кўринмай қолдилар? Мен уни уч-тўрт кундан буён кўрганам йўқ.

– Мен ҳам, – деди Данглар хоним кибр билан. – Илло, сиз бир гапни бошладингизу, уни тугатмай, бошқа ёққа буриб юбордингиз.

– Нима тўғрида гапираётгандим ?

– Дебрэ сизга айтган эдики...

– Ҳа, Дебрэ айтган эдики, сиз қимор деганда ўзингизни томдан ташлар экансиз.

– Ҳа, бир вақтлар шундай эдим, буни бўйинимга оламан, – деди Данглар хоним, – энди у олатим қолиб кетди.

– Бекор қилибсиз, хоним, биласизми, тақдир ўзгарувчан ва беқарор бўлади, олибсотарнинг иши эса омадга боғлиқ. Мен агар аёл, унинг устига, банкирнинг хотини бўлганимда, эримнинг бахту омадларига қанчалик ишонишимга қарамай, ўзимга алоҳида бойлик жамғарардим, ўз мулкимни нотаниш кишига топшириб қўйишдан ҳам тоймасдим.

Данглар хонимнинг аъзойи баданидан иссиқ чиқиб кетди. Монте-Кристо буни сезмаган бўлди-да, сўзини давом эттирди:

– Мана, кечаги бир воқеани олайлик. Кеча Неапол қоғоз пуллари билан қандай найранглар ишлатганларини эшитдингизми?

– Менда унақа пул йўқ ва бўлган ҳам эмас. Граф, кўйинг энди, қуриб кетсин биржаси, худди даллолларга ўхшаб кўп вайсаб юбордик. Келинг, шўрлик Вильфорлар ҳақида гаплашайлик, шу кунларда бу бечораларни тақдир қисти-бастига оляпти.

– Уларга нима бўлти? – сўради Монте-Кристо ўзини ҳеч нарсадан беҳабардек кўрсатиб.

– Ўзингиз биласиз-ку, жаноб де Сен-Меран сафарнинг учинчи ёки тўртинчи кўни казо қилди, келганига уч-тўрт кун бўлмай маркиза ҳам оламдан ўтди.

– Ҳа, айтганча, эшитгандим, – деди Монте-Кристо. – Бироқ Клавдий Ҳамлетга айтганидек, бу табиат қонуни: оталари булардан олдин ўлган эдилар, булар оталари учун аза тутишганди, булар ҳам ўғилларидан бурун дунёдан ўтадилар, буларнинг ўғиллари ҳам аза тутадди.

– Бироқ ҳали бу ҳолва-ку.

– Ҳўш, тағин нимаси бор?

– Улар кизини эрга бермоқчи бўлиб туришган эди, бундан хабарингиз бор.

– Тўғри, жаноб Франц д'Эпинегга... Наҳотки тўй бузилган бўлса?

– Айтишларига қараганда, кеча эрталаб Франц сўзидан қайтибди.

– Шундай денг?.. Нима учун?

– Бу маълум эмас.

– Ё, алҳазар! Бу фалокатларга жаноб де Вильфор қандай бардош бераётган экан-а!

– Сафсата сотиб юрибди-ку.

Шу пайт Данглар қайтиб кирди.

– Бу қанақаси, – деди баронесса, – кизингизни жаноб Кавальканти билан якка қолдириб чиқдингизми?

– Мадемуазель д'Армильи-чи, – деди барон, – сиз уни одам ўрнида кўрмайсизми?

Данглар Монте-Кристога ўгирилди:

– Князь Кавальканти жуда хушфезъл йигит эканми, граф?.. Бироқ чиндан ҳам князмикин?

– Бунга мен қайил туролмаман, – деди Монте-Кристо. – Менга отасини маркиз деб таништирган эдилар, демак, у граф бўлса керак, чамамда, унинг ўзи ҳам князлик унвонини даъво қилмаса керак.

– Нега энди? – деди банкир, – мабодо у чиндан ҳам князь бўлса, буни яшириб нима қилади? Ҳар кимнинг ўз ҳуқуқи ўзида. Ижтимоий келиб чиқишини яширган кишини ёқтирмайман.

– Жуда уста демократсиз-да, – деди илжайиб Монте-Кристо.

– Ҳой, менга қаранг, – деди баронесса, – шу пайт тўсатдан де Морсер келиб қолса-ю, унинг узини, яъни Эженининг қайлиғини шу маҳалгача қадам бостирмаган хонада жаноб Кавалькантини кўрса, жуда ноқулай аҳволга тушиб қолган бўлардингиз-да.

– Тўсатдан деб жуда тўғри айтдингиз, – деди банкир. – Очиғини айтганда, у ингит бу ерга жуда камдан-кам келади, айтганингиздек, бизникида фақат тўсатдан пайдо бўлиб қолади.

– Ҳар ҳолда у келиб, бу ингит қўзингиз билан утирганини кўрса хафа бўлиши мумкин.

– Хафа бўлиши мумкин? У-я! Ҳаго қиласиз! Жаноб виконт қаллиғини ҳечам рашк қилмайди, у Эженига жуда ошиғу шайдо ҳам эмас. Хафа бўлса булаверсин, менга нима?

– Ишқилиб, орамиздаги муносабатга раҳна солмасин, дейман-да.

– Ҳа, муносабатимизми, хўш, хоним, муносабатимиз қанақа эканини билмоқчиларми? Онаси берган зиёфатда у қизим билан фақат бир марта рақс тушди, жаноб Кавальканти эса уч марта тушди, де Морсер эса бир марта бўлса-да, қиё боқмади.

– Жаноб виконт Альбер де Морсер ташриф буюрдилар, – деб камердинер хабар қилди.

Баронесса ирғиб ўрнидан турди-да, кичик меҳмонхонага ўтиб, қизини хабардор қилиб қўймоқчи бўлган эди, Данглар уни қулидан тутиб, тўхтатди.

– Қўйинг, – деди банкир.

Хоним ҳайрон бўлиб эрига қаради.

Монте-Кристо бу ҳолни сезмаган кишидек ўтираверди. Альбер кирди, унинг ниҳоятда чиройи очик ва хушвақт эди. Баронесса билан ўзини эркин тутиб, Данглар билан бетакалуф, Монте-Кристо билан дўстона саломлашди-да, яна баронессага ўгирилиб:

– Сиздан бир нарсани сўрасам майлими? – деди, – мадемуазель Дангларнинг саломатликлари қалай?

– Жуда яхши, жаноб, – тез жавоб берди Данглар, – ҳозир кичик меҳмонхонасида жаноб Кавальканти билан мусиқа чалаяпти.

Альбер пинагини бузмай, бепарво тураверди, эҳтимол у бир оз ўкингандир, шу пайтда унга Монте-Кристо тикилиб турганини сезиб турарди.

– Жаноб Кавалькантининг жуда ажойиб тенор овози бор, мадемуазель Эженининг овози эса жуда ёқимли – сопрано, бунинг устига у рояль чалишда Гальбергдан қолишмайди. Иккаласи бирга айтган кўшиқ ёқимли чиқади-да.

– Ҳар қалай, иккаласининг овози бир-бирига мос тушади, – деди Данглар.

Альбер бу сўзлар тагида бошқача маъно борлигини сезмади, Данглар хоним қизариб кетди.

– Мен ҳам созандаман, – деди Альбер, – ўқитувчиларим шундай дейишган, аммо қизиғи шундаки, ҳеч ким билан жўр бўлолмайман, айниқса сопрано билан.

– Ҳа, алам қиляптими, ажаб бўпти!» – дегандек нохуш илжайиб кўйди Данглар.

– Худди кечанинг ўзида, – деди Данглар ниятига етиш умидида, – князь билан қизимга ҳамманинг ҳаваси келди. Жаноблари кеча бизникида бўлмаганмидилар?

– Қайси князь? – сўради Альбер.

– Князь Кавальканти, – жавоб қилди Данглар бу унвон билан Андреани жуда осмонга кўтариб.

– Э, узр, – деди Альбер, – мен унинг князь эканлигини билмасдим. Кеча князь Кавальканти мадемуазель Эжени билан бирга кўшиқ айтдимиз? Бу жуда мароқли бўлгандир, аттанг, эшитмай қолибман-да, мен кеча келолмаганимнинг сабаби бор эди: ойимларни кекса баронесса Шато-Реноникига кузатиб боргандим, у ерда немисларнинг ашуласини тингладик.

Сўнгра у бир оз жим турди-да, ҳеч гап бўлмагандек, сўради:

– Мадемуазель Дангларга ўз ҳурматимни изҳор этсам майлими?

– Йўқ, сабр қилинг, ўтиниб сўрайман сиздан, – деди банкир Альберни тўхтатиб, – куйни эшнитяпсизми, қандай ёқимли! Ҳозир тугайди... Ҳозир... Қойил! Қойил! – деди қарсак чалиб банкир.

– Ростданам жуда ажойиб, дилкушо куй, – деди Альбер, – ўз жонажон юрти куйини князь Кавалькантидан

яхши биладиган одам бўлмаса керак. Янглишмасам, сиз уни «князь» дедингиз-а, тўғрими? Мабодо князь бўлмаса уни албатта князь қилиб қўйишади, бунақа унвонни олиш Италияда жуда осон. Ҳа, келинг, хушовоз хонандаларни қадрлайлик. Бу ерда ёт киши борлигини билдирмай, иккисига яна бир қўшиқ айттириб, бизни хурсанд қилсангиз жуда мамнун бўлардик-да, жаноб Данглар. Умуман, мусиқани узоқда, сен бировни, сени эса биров кўрмайдиган хилватда туриб тинглаш мароқли бўлади, бунда созанда ҳам, хонанда ҳам ийманмай, эркин ижро этиб, истеъдодини барала намойиш қилаверадилар.

Бу гал Альбернинг совуққонлик билан гапираётганини кўриб Данглар хайрон бўлиб қолди. У Монте-Кристоин четга тортди-да:

– Хуш, қалай, бизнинг ошиғу шайдо? – деди.

– Менимча, у жуда бепарво. Бироқ иложингиз қанча? Сўз бериб қўйгансиз-ку.

– Тўғри, ваъда берганман, бироқ қизимни яхши кўрмайдиган кишига эмас, жондили билан севадиган кишига бераман, деб ваъда берганман. Мана бу ошиғу беқарорга қаранг, ҳайқалдай ҳиссиз, совуқ, отаси каби такаббур, ҳеч бўлмаса Кавальканти каби мулкдор бўлганда ҳам бу қилиқларига майли, деб қўл берардик. Очқинни айтсам, қизимнинг фикрини сўраганим йўқ, қани унда дурустроқ дид бўлса экан...

– Билмадим, – деди Монте-Кристо, – аммо сизни ишонтириб айтаманки, виконт де Морсер жуда дилбар йингит, қизингиз унга тегса бахтиёр бўлади, келажаги порлоқ, ахир отасининг мавқен жуда баланд.

– Ҳм! – деб қўйди Данглар.

– Шубҳаланяпсизми?

– Ўтмишини уйлаяниман... Ўтмиши қоронғи.

– Бироқ отанинг ўтмиши ўғилга дахли йўқ.

– Йўқ, аксинча!

– Менга қаранг, бунақа гапларга ишонаверманг. Морсер жуда ажойиб куёв бўлади, қизимга жуда мос қайлиқ, деганингизга бир ой бўлгани йўқ... Сиз меням ноқулай аҳволга соляпсиз, ахир бу ёш Кавальканти билан меникида та-

нишган эдингиз, яна такрор айтаманки, мен уни мутлақо танимайман.

– Аммо мен танийман, – деди Данглар, – мана шунинг ўзи кифоя.

– Сиз танийсизми? Таржимаи ҳолини сўраб-суриштириб олдингизми? – сўради Монте-Кристо.

– Сўраб-суриштириш зарур кептими? Бир кўришдаёқ бу кишининг қандай зот эканлиги яққол кўриниб турибди-ку. Аввало у давлатманд одам.

– Мен бунга ишонмайман.

– Бироқ сиз бунинг учун жавобгарсиз-ку?

– Унинг арзимаган эллик минг франк пули бор.

– У жуда билимдон.

– Ҳм! – деб қўйди Монте-Кристо.

– У созанда.

– Италиянларнинг ҳаммаси созанда бўлади.

– Биласизми, граф, сиз унга нисбатан адолатсизлик қиляпсиз.

– Тўғри, иқрорман, Морсерга сўз бериб қўйганингизни билиб, унинг ўртада ғов бўлиши жиғимга тегяпти, у ўзининг бойлигини пеш қиляпти.

Данглар кулиб юборди.

– Ўзингизни жуда сиполикка соласиз-да! – деди Данглар. – Ахир турмушда ҳамиша шунақа бўлади-ку.

– Бироқ, қадрли жаноб Данглар, сиз бундай аҳволга йўл қўйишингиз мумкин эмас, Морсерларнинг бутун умиди мана шу никоҳда-ку.

– Шундайми ҳали?

– Бўлмаса-чи.

– Ундай бўлса, қўйинг, ўзлари гаплашиб олишсин, азизим граф, буни отасига ётиғи билан сиз айтсангиз яхши бўларди, сизни улар кучоқ очиб кутиб олишади.

– Мени? Қачон кўрдингиз?

– Уларникида бўлган знефатда. Ўша куни жуда талтаийиб, гердаийиб кетган испаниялик графиня Мерседес кўл йиллик қадрдон танишлари билан аранг салюм-алик қилди-да, сизни қўлтиқлаб боғнинг энг хилват жойига олиб кетди, ярим соатдан сўнг қайтди.

– Эҳ, барон, барон! – деди Альбер, – куйни, қушиқни эшитишга халақит беряпсиз. Сиздай куй ишқибозидан бундай ваҳшийликни кутмаган эдик.

– Ҳечқиси йўқ, жаноби пичингчи, ҳечқиси йўқ, – деди Данглар, сўнг яна Монте-Кристога ўгирилди.

– Отасига айтишни гарданингизга оласизми?

– Модомики, истагингиз шу экан, бажо келтиришга тайёрман.

– Аммо бу гал ҳаммаси аниқ ва равшан бўлмоғи лозим. Даставвал у қизимдан турмушга чиқишга розилик олмоғи, сўнг муддатни белгилamoғи, пул масаласида ўз шартини айтмоғи лозим, хуллас, биз узил-кесил келишиб оламиз ёки бутунлай ажрашиб кетамиз, буни зинҳор пайсалга солишга йўл қўймайман.

– Бунинг ҳеч қийин жойи йўқ. У дарров музокара бошлайди.

– Мен буни жуда зориқиб кутяпман деётганим йўқ, лекин ҳар ҳолда кутяпман, биласизми, банкир ўз сўзининг устидан чиқмоғи лозим.

Ярим соат бурун ўғил Кавальканти қандай уҳ тортган бўлса, Данглар ҳам шу пайт шундай оғир уҳ тортиб қўйди.

– Қойил, қойил! – деди қичқириб Альбер банкирга тақлидан ашула тугаши билан қарсак чалиб.

Дангларга бирор нарсани секин хабар қилаётганларида у Альберга кўзини олайтириб қараб қўйди-да:

– Мен ҳозир келаман, – деди Монте-Кристога, – кутиб туринг мени, яна сизга айтадиган гапларим бўлар, – деб чиқиб кетди.

Баронесса эрининг йўқлигидан фойдаланиб, қизининг меҳмонхонаси эшигини очиб юборди. Рояль олдидаги курсида мадемуазель Эжени билан ёнма-ён ўтирган Андреа ўрnidан ирғиб турди.

Альбер мадемуазель Дангларга илжайиб салом берди, Эжени эса, сира уялмай-нетмай одатдагича совуққина қилиб алик олди.

Кавальканти унғайсиз ҳолга тушиб, Морсерга салом берган эди, у қўполлик билан алик олди.

Альбер мадемуазель Дангларнинг овозини кўкларга кўтариб мақтади, ҳаммани қойил қолдирган кечаги концертда бўлолмаганидан афсусланди.

Бир ўзи яккаланиб қолган Кавальканти Монте-Кристо ни бир чеккага тортди.

– Қани, бас қилинг мусиқангизни, – деди Данглар хоним, – етар, мақтовингиз ҳам жуда ошиб кетди, юринг, чой ичамиз.

– Луиза, юр, – деди мадемуазель Данглар дугонасига.

Ҳамма чой тайёрлаб қўйилган кўшни хонага ўтди.

Меҳмонлар, инглизлар одатича, қошиқларни пиёлаларда қолдирган паҳзада эшик яна очилди-да, Данглар ҳаяжонланиб кирди. Банкирдаги бу ҳаяжонни биринчи бўлиб Монте-Кристо сизди ва банкирга саволнамо назар ташлади.

– Ҳозир Грециядан хат олдим, – деди Данглар.

– Шунинг учун чақирришган эканми сизни? – сўради граф.

– Ҳа.

– Қирол Оттон соғ-саломат эканми? – сўради шўх оҳанг-да Альбер.

Данглар индамай кўзларини олайтириб қараб қўйди. Монте-Кристо эса юзида бирдан пайдо бўлиб, шу заҳоти йўқолган ачиниш аломатини яшириш учун орқасига ўгирилиб олди.

– Бирга кетамиз, хўпми? – деди Альбер графга.

– Ихтиёр сизда, – жавоб қилди Монте-Кристо.

Банкирнинг нега хўмрайиб қараганини Альбер тушунолмай, Монте-Кристордан сўради:

– Унинг менга қандай қараганини сездингизми?

– Ҳа, – деди граф, – унинг қарашида бирор фавқулодда маъно бормиди?

– Бўлмасам-чи, Грециядан хат келганини нега бизга айтди?

– Мен қаёқдан билай?

– Сизнинг бу мамлакат билан, қисман бўлса-да, алоқангиз бўлса керак, деб ўйлайман.

Монте-Кристо жавоб беришни истамай, илжайиб қўя қолди.

– Қаранг, – деди Альбер, – тўғри сиз томонга келяпти, мен мадемуазель Данглар олдига бориб, уни мақтайман, шу орада падари бузрукворимиз сиз билан гаплашиб олади.

– Модомники мақтамоқчи бўлсангиз, унинг овозини мақтанг, – деди Монте-Кристо.

– Йўқ, овозини истаган киши мақтай олади.

– Азизим виконт, – деди Монте-Кристо, – сиз беадаблик қиялпсиз.

Альбер илжайди-да, Эжени томон юрди. Данглар ҳам граф олдига келиб, унинг қулоғига шивирлади:

– Сиз менга жуда яхши маслаҳат берган экансиз, – деди у, – «Ферман» ва «Янина» деган бу икки сўз замирида даҳшатли воқеалар бор экан.

– Шундайми! – деди Монте-Кристо.

– Ҳа, шундай, сизга ҳаммасини ўзим ҳикоя қилиб берман, бироқ мана бу ўспиринни бу ердан йўқотинг, у роса жигимга тегяпти.

– Ўзим ҳам худди шундай қилмоқчи бўлиб турган эдим, хозир бирга чиқиб кетамиз. Отасини ҳузурингизга юборайми?

– Албатта.

– Бўпти.

Граф Альберга имо қилди.

Иккаласи хонимларга таъзим қилишди-да, чиқиб кетишди. Альбер мадмузель Эженининг гердаишини назар-писанд қилмади, Монте-Кристо эса, Данглар хонимга бояги насиҳатини яна қайтариб, банкирнинг хотини узоқни кўради ва ўз келажagini таъмин этиши лозим, деди.

Жанг майдонида жаноб Кавалькантининг ўзи қолди.

XX. ГАЙДЕ

Графнинг извоши хиёбондаги муюлишдан бурилиши билан Альбер чунон қаҳ-қаҳ уриб кулдики, бунинг сунъий кулги эканлиги шундоққина билиниб турарди.

– Мана энди, – деди у графга, – қироль Карл тўққизинчи Варфоломей кечасидан сўнг Екатерина Медичидан: «Сизнингча, мен ўзимнинг кичиккина ролимни дуруст бажардимми?» деб сўраганидек, мен сиздан бир нарсани сўрамоқчиман.

– Нимани? – сўради Монте-Кристо.

– Рақибимни жаноб Данглар хонадонига қандай жойлаштиришганини...

– Қайси рақибингиз?

– Қайси бўларди, сиз ҳомийлик қилаётган Андреа Кавалькантини-да!

– Виконт, кўйинг бу бемаъни ҳазилингни, мен Андреага ҳеч ҳомийлик қилаётганим йўқ, хусусан жаноб Дангларникида.

– Агар у ёш йигит ҳомийга муҳтож бўлганда эди, мен сиздан гина қилсам арзирди, бироқ хайриятки, у бунга муҳтож эмас экан.

– Наҳотки у қизнинг кўнглини олишга уриняпти деб ўйлайсиз?

– Бунга шубҳам йўқ: у кўзларини бақрайтириб олган, кўшиқни чинакам куйиб-ёниб айтяптики, асти кўя беринг, балки у ҳақда жуда ошириб гапираётгандирман, бироқ ҳар нима бўлмасин, у Эженининг васлига етишаман, деб орзу қиляпти.

– Фақат сизнинг ҳақингизда ўйласалар барибир эмасми?

– Азизим граф, ундай эмас, бўлмаса нега иккиси менга унчалик рўйхуш бермади?

– Нега иккиси деяпсиз?

– Шунинг учунки, мадемуазель Эжени мен билан аранг сўрашди, дугонаси мадемуазель д' Армильи эса саломимга алик ҳам олмади.

– Илло, отаси сизни жуда яхши кўради, – деди Монте-Кристо.

– Отаси? Аксинча, у бағримга минг бор ханжар урди, тўғри, унинг ханжари саҳнада ишлатиладиган ханжарларга ўхшаб тиғи дастаси ичига кириб кетадиган хилидан, бироқ ўзи уни чинакам ханжар деб ўйлайди.

– Рашк – муҳаббат белгиси.

– Тўғри, бироқ мен рашк қилмайман.

– Сиз рашк қилмасангиз, у рашк қилади.

– Кимдан? Дебрэданми?

– Йўқ, сиздан.

– Мендан? Мана қараб туринг, эрта-индин у мени остонасига қадам бостирмай кўяди.

– Хато қиласиз, азизим виконт.

- Ҳуш, хатомни нима билан исботлай оласиз?
- Сизга исбот керакми?
- Ҳа.
- Мен граф де Морсернинг барон ҳузурига узил-кесил жавоб билан келишини сўрашга вакил қилганман.
- Ким томонидан?
- Бароннинг ўзи томонидан.
- Бироқ, азизим граф, – деди Альбер графга секин, – сиз буни бажармайсиз-ку, тўғрими?
- Янглишасиз, Альбер, бажараман, ваъда берганман.
- Ана, холос, – деди ўксиниб Альбер, – сиз мени албатта уйлантирмоқчи экансиз-да.
- Мен ҳамма билан яхши муносабатда бўлмоқчиман. Ҳа, айтгандай, Дебрэ баронесса ҳузурида кўринмай қолди?
- Улар уришиб қолишибди.
- Баронесса билан-а?
- Йўқ, барон билан.
- Бирор нарсани сезибдими у?
- Ҳали шуниси кам эди!
- У шубҳаланяпти деб ўйлайсизми? – сўради Монте-Кристо ўзини гўлликка солиб.
- Ана, холос! Ҳой, азизим граф, бошқа дунёдан келган-мисиз?
- Айтайлик, Конгодан.
- Бу унча узоқ эмас.
- Мен Париж эркакларининг одатларини қайдан билай?
- Э-э, азизим граф, эркаклар ҳамма ерда бир хил бўлади, зотан, сиз бирон-бир мамлакат кишиларининг хилма-хиллигини ўрганган бўлсангиз, унда ҳамма ерда ҳам уларнинг табнати билмоғингиз керак.
- Ҳуш, Данглар билан, Дебрэ нега сан-манга бориб қолишибди? Улар бир-бири билан жуда иноқ эди-ку, – деди Монте-Кристо ўзини яна гўлликка солиб.
- Ҳамма гап шунда-да, Изиданинг сирлари мана шу ердан бошланади-да, мен эса бу сирлардан беҳабарман. Уғил Кавальканти улар оиласига аъзо бўлиб олгач, бу сирни ундан сўраб билиб оласиз.
- Извош тўхтади.

– Мана етиб ҳам келдик, – деди Монте-Кристо, – соат энди ун ярим бўпти, юринг, бизникага кирамиз.

– Жоним билан.

– Извошим сўнг сизни олиб бориб қўяди.

– Раҳмат, ўзимнинг извошим ҳам орқамиздан келаётган-дир.

– Тўғри, ана келди, – деди Монте-Кристо извошдан ташаётиб.

Улар уйга киришди, меҳмонхонанинг чироқлари ёник эди, улар ўша хонага ўтишди.

– Батистен, бизга чой келтиринг, – фармон берди Монте-Кристо.

Батистен чурк этмай чиқиб кетди-да, икки дақиқалардан сўнг сеҳрли эртақлардагидек ноз-неъмат тула патнисни кўтариб кирди.

– Биласизми, – деди Альбер, – мени қойил қилаётган нарса бойлигингиз эмас, эҳтимол сиздан ҳам бой одамлар бордир, ақл-заковатингиз ҳам эмас, Бомарше оқиллиликда сиздан устун бўлмаса-да, ҳарҳолда тенгдир. Мен хизматкорларни ишлатишдаги маҳоратингизга қойил қоламан. Сиз имо қилсангиз, улар ўша заҳотиёқ хоҳишингизни билишадиди-да, дилингиздагини муҳайё қилишади.

– Бу гапингизда жон бор. Менинг одатларимни улар яхши билиб олишган. Мана, ҳозир кўрасиз: чой вақтида нима истайсиз?

– Очиғини айтсам, тамаки чекмоқчиман. Монте-Кристо кўнғироқ олдига бориб, бир марта қоқиб қўйди.

Бир дақиқа ўтар-ўтмас ён эшик очилиб, қулида хушбўй тамаки тиқилган иккита узун трубка кўтарган Али кириб келди.

– Мана бу зап ажойиб бўлди-да.

– Асло ундай эмас, бу жуда осон, – деди Монте-Кристо. – Чой ёки қахвадан кейин папирос чекадиган одатим борлигини билади, чой сўраганимдан ҳам хабардор, сиз билан бирга келганимни билган, нега чақирганимни фаҳмлаган, унинг юртида трубка меҳмондўстликнинг биринчи ишораси, битта эмас, иккита трубка келтиришининг боиси ҳам мана шунда.

– Ҳаммасига изох бериш мумкин, фақат сиз бир нарса-ни... И-я, бу қанақа овоз? – деди Морсер ва эшикка ишора қилди, у ердан гитараникига ўхшаш мунгли овоз эшитилаётган эди.

– Азизим виконт, бугун сиз мусиқа эшитадиган кун экан: мадемуазель Дангларнинг роялидан эндигина қутулдим деб ўтирган эдингиз, бу ерга келиб Гайденинг тorigа тутилдингиз.

– Гайде! Жуда чиройли исм! Наҳотки лорд Байрон достонларидаги Гайделардан бўлак ҳам Гайде бўлса?

– Албатта бор, Францияда бу ном жуда кам учрайди, ammo Албания ва Эпирада кўп, бу номнинг маъноси: иф-фатлилик, иболилик, маъсумлик. Сизларда болани чўқинтирганда шунга ўхшаш исмлар беришади.

– Жуда ажойиб исм! – деди Альбер. – Қани энди, француз аёлларига ҳам мадемуазель Бокира, мадемуазель Осо-йиштахон, мадемуазель Мехриой каби маънолардаги ном-лар берилса! Ўзингиз бундоғ ўйлаб кўринг: мабодо мадему-азель Дангларнинг номи Клэр-Мари-Эжени эмас, мадемуазель Иффатой-Камтарина-Маъсума бўлганда, одамлар бу номни эшитиб жуда қойил қолган бўлишарди-да!

– Тентак! – деди граф. – Бундай нарсаларни секинроқ гапиринг. Гайде эшитиб қолади.

– Эшитса хафа бўладими?

– Йўқ, нега хафа буларкан, – деди граф ғурурли оҳангда.

– У хушфезълми? – сўради Альбер.

– Буни хушфезъллик эмас, бурч дейдилар, чунки асира чурининг хужайинидан хафа бўлишига ҳаққи йўқ.

– Мана энди ўзингиз ҳазил-мутойибага ўтдингиз! Ахир асиралар ҳалиям борми?

– Гайде шу топда менинг асирам экан, демак, асиралар бор.

– Очиғини айтганда, сизнинг қилиқларингиз бошқалар-никига асло ўхшамайди, сиздаги одат ҳеч кимда йўқ! Граф Монте-Кристонинг асираси! Францияда бу катта гап. Бунинг устига сиз олтинни тупроқ каби совуряпсиз: сизга бу нар-са йилига юз минг экю фойда келтирмоғи керак.

– Юз минг экю! Шўрлик қизнинг даромади бундан ҳам кўп эди. У шундай хазина ичида туғилди, «Минг бир кеча»-даги хазиналар унинг олдида ҳеч нарсага арзимайди.

- У чиндан ҳам князь қизими?
- Ҳа, мамлакатадаги энг машҳур князлардан бирининг қизи.
- Мен ҳам худди шундай деб ўйлагандим. Бироқ машҳур князь қизи нечук асира бўлиб қолди?..
- Золим Дионисий қандай қилиб мактаб ўқитувчиси бўлиб қолганди? Бу уруш қуръаси, азизим виконт, ҳа, тақдир ўйини бу.
- Қизнинг ўтмиши сирми?
- Ҳамма учун сир бўлса-да, сиз учун сир эмас, азизим виконт, чунки сиз менинг дўстимсиз. Бу сирни ҳеч кимга айтмайман, деб ваъда берсангиз бўлди, келишдикми?
- Сизга қатъий ваъда бераман!
- Янина пошоси воқеасини эшитганмисиз?
- Али-Тебелин воқеасиними?
- Ҳа, эшитганман, ахир отам унга хизмат қилган вақтларда бойлик орттирган-ку!
- Э, тўғри, мен унутибман буни.
- Гайденинг Али-Тебелинга нима дахли бор?
- Дахлли жойи шуки, бу ўша пошонинг қизи.
- Ия, Али пошонинг қизими Гаюде?
- Али пошо билан нозанин Василиканинг қизи.
- Эндиликда сизнинг чўрингиз!
- Ҳа.
- Қандай қилиб чўри бўлиб қолди?
- Тасодифан. Кунлардан бир куни Константинополь бозоридан ўтиб кетаётганимда сотиб олдим.
- Мана бу чинакам мўъжиза бўпти! Сиз билан бирга бўлган кишининг армони йўқ. Беадаблик бўлса-да, сиздан бир нарсани сўрамоқчиман, майлими?
- Марҳамат.
- Ҳамманинг кўз олдида у билан биргасиз, Операга олиб борасиз...
- Хўш, сўнгра?
- Бу ёғиниям сўрасам майлими?
- Мендан истаган нарсангизни сўрайверинг.
- Ундай бўлса, азизим граф, князь қизини менга кўрсатинг.
- Жоним билан. Фақат икки шарт билан.

– Шартларингизни бажонидил қабул қиламан.
– Биринчидан: у билан танишганингизни ҳеч кимга айтмайсиз.

– Жуда соз. (Альбер қўлини баланд кутарди.) Онт ичаман!

– Иккинчидан: отангиз унинг отасига хизмат қилгани тўғрисида Гайдега оғиз очмайсиз.

– Бунга ҳам онт ичаман.

– Жуда соз. Онтингизни ҳамиша эсда тутасиз, хупми?

– Албатта, албатта, граф, шубҳасиз! – деди Альбер хитоб қилиб.

– Жуда соз. Сўзингизда қаттиқ турадиган зотлардан эканингизни биламан.

Граф яна кўнғироқ чалди, Али кирди.

– Гайдега, граф қаҳва ичгани ҳузурингга кирарканлар, дегин, яна дўстларимдан бирини таништиришга олиб киргани изн сўраётганимни айт.

Али таъзим қилиб чиқиб кетди.

– Қани, келишиб олайлик: унга тўғридан-тўғри савол бермайсиз, азизим виконт. Бирор нарсани билишга қизиқиб қолсангиз, мендан сўрайсиз, мен эса ундан сўраб олиб, сўнг сизга айтаман.

– Келишдик.

Али кириб, пардани кутарди, бу унинг, хўжайин ва Альбер кираверсинлар, дегани эди.

– Қани, марҳамат, – деди Монте-Кристо.

Альбер сочларини силаб, мўйловини бураб қуйди, граф эса шляпасини қўлига олди, қўлқопини кийди, сўнг иккови Гайде оромгоҳи томон йўл олди. Бу бўлмаларнинг олд томондагисини Али қўриқлар, ичкаридагиларини Мирто бошчилигида учта француз оқсочи мухофаза қиларди.

Гайде уларни биринчи хонада ҳайрон бўлиб кутиб ўтирарди: ахир унинг ҳузурига шу топгача Монте-Кристордан бўлак эркак зоти кирмас эди, у бурчакдаги диванда гулдор шарқ шойи либосга ўралиб, икки оёғини орқасига қилиб ўтирарди. Олдида баравж соз ётарди. У ниҳоятда дилбар эди.

Гайде Монте-Кристонини кўриши билан гузал маъшуқаларга хос табассум-ла ўрнидан қўзғалди, Монте-Кристо унинг

олдига бориб, қўлини узатди. Гайде, ҳар сафаргидек, графнинг қўлига лабларини аста теккизди.

Альбер, бу гузалликдан пол бўлиб, турган жойида қотиб қолди. Бундай соҳибжамолни у биринчи марта кўриши эди, Францияда бундай нафосатни тасаввур ҳам қилолмасдилар.

– Ҳузуримга кимни олиб келдингиз, тўрам? – сўради юнон тилида қиз Монте-Кристандан, – укангизними, дўстними, анчайин танишингизними, ёхуд душманингизними?

– Дўстни, – жавоб қилди Монте-Кристо ҳам ўша тилда.

– Унинг исми шарифи нима?

– Граф Альбер. Мен Римда қароқчилар чангалидан қутқариб олган жаноб шу киши бўладилар.

– У киши билан мен қайси тилда гаплашишимни истайсиз?

Монте-Кристо ўгирилиб Альберга қаради.

– Ҳозирги замон юнон тилини биласизми? – сўради граф ундан.

– Азизим граф, ҳозиргиси у ёқда турсин, қадимги юнон тилини ҳам билмайман, – деди Альбер, – Гомер ва Платоннинг мен каби нуноқ, бепарво шогирди асло бўлмагандир.

Гайде Монте-Кристонинг саволи ва Альбернинг жавобини тушунди.

– Ундай бўлса, – деди қиз, – агар тўрам гапиришимни истасалар, француз ёки итальян тилида гапираман.

Монте-Кристо бир зум ўйланиб қолди.

– Италиян тилида гапирасан, – деди у ва Альберга мурожаат қилди.

– Минг афсус, юнон тилининг янғисини ҳам, эскисини ҳам билмас экансиз, Гайде бу тилни жуда мукамал билди. Бечора қиз сиз билан итальян тилида гаплашишга мажбур, шу боисдан сиз унинг ҳақида нотўғри фикрларга боришингиз мумкин.

У Гайдега ишора қилди.

– Ҳуш келибсиз тўрам ва ҳукмдорим билан келган дўст, – деди нафис тоскан шеvasида, у бу сузларни Данте тилини Гомерники сингари оҳангдор этган майин Рим талаффузида айтди. – Али, қаҳва ва трубка келтир!

Соҳибжамолнинг фармонини бажо келтириш учун Али чиқиб кетгач, Гайде имо билан Альберни яқинроқ келиш-

га таклиф этди. Монте-Кристо Альберга йиғма курсини кўрсатди, ўзи иккинчисини олди-да, хонтахта ёнига суриб ўтирди. Хонтахта устидаги трубка теварагида гуллар, суратлар ва мусиқа альбомлари ётарди.

Али қаҳва ва трубка олиб кирди. Батистенга бу бўлма-ларга кириш тақиқланган эди. Али тутган чилимни Альбер нари сурди.

– Олинг, тортинманг, – деди Монте-Кристо, – Гайде ҳам Париж аёллари каби маданиятга эришганлардан, сигаранинг ҳидини ёқтирмайди, шарқ тамакиси хушбўй, буни ўзингиз ҳам биласиз.

Али чиқиб кетди.

Қаҳва қадаҳларга аллақачон қуйилган, қанддон эса фақат Альбер учун қуйилган эди. Монте-Кристо билан Гайде қаҳвани арабчасига, яъни қандсиз ичишди. Гайде қўлини узатди-да, нозик бармоқлари билан япон чиннисидан ясалган қулоқли пиёлани олиб, фақат яхши кўралдиган овқатинигина ейдиган гўдакларга хос қувноқлик билан лабларига тутди.

Шу он икки оқсоч ликопчада музқаймоқ ва шарбат келтириб, махсус столчаларга қўйди.

– Азиз мезбоним ва сиз, синьора, – деди Альбер итальян тилида, – хайратда қолганим учун мени кечиринг. Мен тамоман довдираб қолдим, бунинг сабаби маълум; қаршимда ҳақиқий Шарқ жавлон уриб турибди, ҳақиқий Шарқ, ўша мен ҳеч вақт кўрмаган ва фақат орзу қилган Шарқ. Яна Парижнинг нақ ўзида-я! Шу пайт лимонфурушлар киракаш извошларида кўнғироқларини жаранглатиб ўтиб бораётганини эшитаётгандек бўляпман... Оҳ, синьора, юнон тилини билмаганимдан афсусланаман, ҳа, афсусланаман! Агар билганимда сиз билан шу ажойиб кошонада шавқ-завқларга тўлиб суҳбатлашардим ва бу суҳбат қалбимда умрбод эрдан чиқмайдиган таассурот қолдирарди.

– Мен итальян тилини яхши биламан ва сиз билан шу тилда бемалол гаплашавераман, – деди вазминлик билан Гайде. – Сизга Шарқ жуда ёқиб қолган экан, бўпти, мен ўзингизни худди Шарқда ҳис этадиган тарзда суҳбатлашаман.

Альбер секин графдан сўради:

– Мен нима ҳақда гаплашишим мумкин?

Нима истасангиз ўша ҳақда гаплашишингиз мумкин: унинг ватани ҳақида, ёшлик хотиралари ҳақида, мабодо лозим кўрсангиз, Рим ҳақида. Неапол ёки Флоренция ҳақида.

– Парижлик қизлар билан ҳам суҳбатлашса бўлавералиган нарсалар тўғрисида гаплашиш учун юнон қизини ахтариб юришга ҳожат йўқ. Рухсат этсангиз, у билан Шарқ тўғрисида гаплашсам.

– Марҳамат қилинг, азизим Альбер, бу мавзуда гаплашиш Гайдени дилхуш этади.

Альбер Гайдега мурожаат қилди:

– Синьора, неча ёшингизда Грецияни ташлаб кетгансиз?

– Беш ёшда эдим ўшанда, – жавоб қилди Гайде.

– Ватанингизни ҳалиям эслайсизми?

– Кўзимни юмсам, ўшанда кўрган нарсаларим хаёлимда гавдаланади; кишининг икки хил кўзи бўлади: тан кўзи ва дил кўзи, тан кўзи баъзан кўрганларини унутиб қўяди, дил кўзи эса кўрган-кечирганларини ҳамиша эсда тутди.

– Эсингизни қай вақтдан буён танийсиз?

– Тетапоя қила бошлаган пайтимдан, онам Василики (Василики – париваш дегани) қўлимдан тутиб етакларди ва иккимиз чойшабга ўралдик-да, бисотимизда бор тилла тангаларни ҳамёнга солиб, маҳбуслар учун хайр-садақа тилай бошладик. Биз: «Ғарибларга хайр-эҳсон қилиш савобдир», дердик учраган одамга. Ҳамён қаппайгач, саройга қайтиб келардик, отамга билдирмай, садақадан йиғилган пулларнинг барини монастырь игуменига¹⁵ юборар эдик, у эса маҳбусларга тақсимлаб берарди.

– Ўша вақт неча ёшда эдингиз?

– Уч ёшда, – деди Гайде.

– Ўша уч яшарлик вақтингиздан буён атрофингизда қандай воқеалар юз берганини эслай оласизми?

– Ҳа, ҳаммаси эсимда.

– Граф, – деди шивирлаб Альбер, – рухсат этинг, синьора ўз ҳаётидан бирор воқеани айтиб берсин. Отам тўғри-

¹⁵ Игумен – монастырь бошлиғи.

сида гап очишни таъқиқлаган эдингиз, бироқ эҳтимол унинг тўғрисида Гайденинг ўзи бирор нарса айтар, гузал синьоранинг оғзидан отамнинг номини эшитиш мен учун фоят завкли бўларди-да.

Монте-Кристо Гаидега ўғирилди, бу гапимга алоҳида эътибор беринг, дегандек қошларини кутариб, юнон тилида: «Отангнинг тақдири ҳақида гапиришинг мумкин, аммо сотқинликни ва сотқиннинг номини асло тилга ола қурма!» деди

Гаиде оғир хўрсинди, унинг юзига ҳасрат чуқди.

– Нима дедингиз унга? – сўради шивирлаб Морсер.

– Унга сиз менинг дўстим эканлигингизни яна уқтирдим ва ҳеч нарса яширмай айтавер, дедим.

– Демак, – деди Альбер, – биринчи эсдалигингиз маҳбусларга садақа тулаш экан, кейингиси-чи?

– Кейингиси кул соҳилидаги чинор соясида утирганим ва зилол сув жимирлаб оқиб тургани эсимда. Отам кекса ва сершоҳ дарахт тагига болиш қўйиб ёнбошлаган, онам эса унинг оёқ томонида ётарди, кичкина қизалоқ мен отамнинг кўксига осилиб тушган оппоқ соқолларини, камарига сиқилган олмос дастали ханжарини уйнаб утирибман. Ахён-ахёнда унинг олдига албан келиб, бир неча сўз айтиб кетади, бунга мен ҳеч эътибор бермайман, отам эса: «Қатл этилсин» ёки «Гуноҳидан кечдим!» деб жавоб беради...

– Бунақа гапларни ёш қизнинг оғзидан эшитиш, бунинг устига миқ этмай эътироф этиш ғалати туюларкан, кишига, – деди Альбер. – Бу ажойиб ўтмиш ғаройиботлари мўъжизакор кунлардан сўнг Франция сизга ёқдимикин?

– Менимча, Франция жуда гузал мамлакат, – деди Гаиде, – аммо Францияни асл ҳолатида куриб турибман, чунки унга эс-ҳушини таниган бир аёл кузи билан қарайман ҳозир, уз ватанимни эса гудак кузи билан қурганман, шунинг учун у қувончга тўлганда нурларга чўмган жаннатга ўхшар, қайғуга ботганда эса дўзахга ўхшайди, назаримда.

– Синьора, – деди Альбер, – жуда ёшсиз-у бошингизга шунча қайғу қаердан туша қолди?

Гаиде Монте-Кристога қаради, граф эса «айтавер», деб ишора қилди.

– Илк хотиралар ростданам киши қалбида чуқур из қолдираркан, сизга айтиб берган икки хотирамдан бошқаси ёшлигимнинг нуқул қайғули дамлари бўлган эди.

– Айтаверинг, синьора, айтаверинг! – деди Альбер. – Гапингизни эшитиш мен учун катта бахт.

Гайде маъюс кулиб қўйди.

– Бошқаларини айтиб беришимни истайсизми? – сўради қиз.

– Утиниб сўрайман сиздан.

– Ҳа, майли, бўлмаса айтиб бера қолай. Кунлардан бир куни, окшом пайтида онам мени уйғотди. Шунда энди тўртга киргандим. Янинадаги саройда истиқомат қилардик. Онам мени ёстиқдан кўтариб олди, қарасам, унинг кўзлари жиққа ёш, у ҳеч нима демади-да, мени кўтариб йўлга тушди.

Унинг юзларидан шашқатор ёш оқаётганини кўриб, менинг ҳам ўпкам тўлиб кетди, аммо онам «овозингни чиқарма, болам», деди.

Кўпинча онам эркаласаям, давара қилсаям, инжиқ болалар сингари йиғлайверардим. Аммо бу гал шўрлик онамнинг овозидан жудаям ваҳимага тушиб қолганлиги сезилиб турарди, шу сабабдан дарров жимиб қолдим.

У мени кўтариб чакқон юриб кетди.

Ўша пайтда кенг зинадан тушиб бораётганимизни кўрдим, олдимизда онамнинг оқсочлари югуриб боришарди, уларнинг қўлларида сандиқлар, халталар, зеб-зийнат, қимматбаҳо буюмлар, олтинга тўла ҳамёнлар бор эди.

Улар кетидан узун-узун милтиқ ва тўппончалар тақиб, махсус костюм кийиб олган (бундай костюмни Греция мустақилликка эришгандан кейин кия бошлаган эдилар) йигирмата шахсии соқчи борарди.

Уйқусираб, гангиб қолган қуллар ва оқсочларнинг қаторлашиб чопиши биронта даҳшатли воқеа содир бўлганидан дарак бериб турарди, – давом эттирди хикоясини Гайде, бош чайқаб ва хотираларидан рангги оқариб. – Зинада катта-катта кўланкалар пайдо бўларди-да, сўнг ловиллаб бораётган машъалалар орасида ғойиб бўларди.

«Тез бўлинг!» – деди қандайдир овоз. Буни эшитиб ҳамма, худди шамол эсганда эгиладиган бошоқлар сингари таъзим этди. Бу товушни эшитиб сесканиб кетдим.

Бу отамнинг товуши эди.

Унинг эғнида шоҳона кийимлар, сизнинг императорингиз тухфа этган калта милтиқ қўлида, ҳаммадан кейинда борарди. Отам суюкли йигити Салимга суяниб олган, бўрилар тўдасидан қўрқиб, утакаси ёрилган қўйларини қувиб бораётган қўйчивонга ўхшарди шу пайтда.

– Менинг падари бузрукворим, – деди Гайде бошини баланд кўтариб. – Янинанинг пошоси улуғ зот эди. Европада уни Али-Тебелин деб улуғлашарди, унинг олдида Туркия ҳам титрарди.

Тасвир этиб бўлмайдиган мағрурлик билан айтилган бу сўзларни эшитиб, Альбернинг юраги орқасига тортиб кетди.

Дахшатли ўлим ўша замоннинг Европаси олдида кўкларга кўтариб юборган зотнинг қонли сиймосини кўз олдида келтирганида қизнинг кўзларида чуқур ғам ва қўрқув акс этарди.

– Кўп ўтмай, – деди сўзини давом эттириб Гайде, – тўхтадик, бизлар зинанинг пастида, кўл соҳилида турар эдик. Онам оғир-оғир нафас олиб, мени бағрига босарди, унинг кетида турган отам ваҳимага тўла кўзлари билан атрофга алангларди.

Олдинда тўртта мармар зинапоя бўлиб, пастда қайиқ чайқалиб турарди. Нарироқда қоп-қора улкан бир нарса кўринарди. Бу биз бораётган қалъанинг кўланкаси эди. Менга у жуда йироқдай туюлди, эҳтимол, қоронғида шундай кўрингандир.

Биз қайиққа тушдик. Эшкаклар аста сувга туширилгани ҳамон ёдимда, мен уларни кўргани эгилиб қарадим, улар паликарларимизнинг белбоғи билан ўралганди. Қайиқда эшкакчилардан бўлак фақат хотин-қизлар, отам, онам, Салим ва мен бор эдик.

Паликарлар мабодо орқадан қувиб келиб қолишса, кўрмай қолмайлик деб қирғоқдаги пастки зинапояга бориб чукка тушиб олишди.

Қайиғимиз ўқдай учиб борарди. Мен: «Қайиғимиз нега бундай тез сўзланти» деб сўрадим онамдан. Онам: «Нафасингни чиқарма, қизим, биз кочиб кетяпмиз», деди.

Мен ҳеч нимага тушунмай, шундай зўр, ҳукмдор отам нега кочяпти, деб ҳайрон булардим ўша топда, одатда ҳамма

ундан қочарди, унинг: «Улар мени ўлгудек ёмон кўришади, демак, мендан қўрқишади», деган шиори бор эди.

Мана, энди отамнинг ўзи қўрқиб қочяпти. Кейинрок у менга Янина қальаси гарнизони узоқ хизмат қилиб ҳолдан тойган эди, деди...

Шу ерга келганда Гайде Монте-Кристога маъноли назар ташлади, граф ундан асло кўзини узмасди. Гайде, худди гап тўкилаётган ёки ҳикоянинг баъзи муҳим жойларини ташлаб кетаётган киши сингарини, оҳиста гапирди.

Синьора, – деди шоён диққат билан ҳикояни тинглаётган Альбер, – сиз Янина гарнизони узоқ хизмат қилиб ҳолдан тойган эди, дедингиз...

– Ҳа, ҳолдан тойган экан, шунда султон юборган сараскар Хуршид билан тил бириктириб, отамни тутмоқчи бўлган экан. Шундан сўнг отам ишончли француз офицерини султон ҳузурига юбориб, ўзи «қочоқхона» деб аталадиган кичкина кўрғонга яширинишга қарор қилган экан.

– Ўша офицернинг исми эсингиздами? – сўради Альбер.

Монте-Кристо Гайде билан тезда кўз уриштириб олди, Альбер буни сезмади.

– Йўқ, – деди қиз, – унинг исми ёдимда йўқ, мабодо эсимга тушса, айтарман.

Альбер отасининг номини энди айтмоқчи бўлиб турган эди, Монте-Кристо бармоғини кўтариб, огоҳлантирди, Альбер онтини эслади-да, жим қолди.

– Биз ўша «қочоқхона» томонга сузиб бордик... Кўрғоннинг пастки қавати жимжимадор нақшлар билан безатилган, сувнинг нақ устида айвон, иккинчи қавати деразалари кўлга қаратиб қурилган – биз яқинлашганда кичкина саройнинг манзараси шундай эканлигини кўрдик. Бироқ биринчи қаватнинг тагида орол тагига чўзилиб кетган улкан ғор бор экан. Онамни, мени ва оқсочларимизни ўша ерга олиб кириб қўйишди, ғорда олтимиш минг ҳамён ва икки юз бочка тахлаб уйиб қўйилган, ҳамёнларда йигирма беш миллионлик олтин танга, бочкаларда эса ўттиз минг фунт уқ-дори бор эди.

Бочкалар олдида дадамнинг арзандаси Салим туриб олди: у найза учигаги пиликни ёндириб, кечаю кундуз соқчилик қиларди. Отам имо қилиши билан бу ердаги нарсаларнинг

хаммасини – «қочоқхона»ни, шахсий соқчиларни, подшо-
ни, аёлларни, олтинни – ҳаммасини портлатиб юбориш
тўғрисида у буйруқ олган эди.

Буни билган чўриларимиз кечаю кундуз Худога нола
килиб, тинмай қон йиғлаганлари ҳали-ҳали кўз ўнгимдан
кетгани йўқ. Уқ-дорилар олдида ғоз турган рангпар қора
кўз йигитнинг сиймоси ҳамон эсимда. Азроил келиб, гири-
бонимдан олганда, бу ўша Салим, деб ўйласам керак мен.

Шу зайлда қанча вақт ўтганини билмайман, у чоқда мен
вақт нималигини билмасдим, баъзида отам мени, онамни
саройнинг айвонига чақириб оларди. Мен учун бу энг қувон-
чли пайт ҳисобланарди: ғорнинг ичида фиғон ураётган
кўланкалар-у Салимнинг ярқираб турган найзасидан бошқа
ҳеч нима кўрмасдим. Отам катта тирқиш олдида ўтириб,
қайғули кўзларини узоқ уфққа тикиб олиб, кўлда пайдо
бўлган ҳар бир қора нуқтани кузатарди, онам унинг елка-
сига бошини қўйиб, ёнбошлар, мен оёғи остида ўйнаб ўти-
рардим, атрофдаги ҳамма нарса – уфқда қад кўтариб тур-
ган Пинд қоялари, кўм-кўк кўл тағидан кўтарилиб келаёт-
ган оппоқ, девкомат Янина қалъалари, узоқдан йўсинга
ўхшаб кўринаётган ясси кукатлар, тоғ чўққиларидаги ям-
яшил гилам каби майсалар – булар ҳаммаси қалбимни шавқ-
завқларга тўлдирарди.

Бир кун эрталаб отам бизни чақириб қолди, у хотиржам,
осойишта кўринса-да, ранги бўзариб кетган эди.

«Василики, яна бир оз сабр қил, бугун ҳаммаси хотима
топади, бугун ҳукмдорнинг фармони келади, унда менинг
тақдирим ҳал бўлади. Агар фармонда мен буткул афв этил-
ган бўлсам, тантана билан Янинага қайтамиз, хунук хабар
келса, шу кечадаёқ қочамиз».

«Улар қочишга йўл қўйишмаса-чи?» – деди онам.

«Хотиржам бўл, – деди илжайиб Али. – Салим улар учун
менга ёниб турган найзалари билан жавоб беради. Улар
менинг ёлғиз ўзимни гўрга тикиб, ўзлари омон қолмоқчи».

Онам отамнинг чин кўнгилдан айтмаган бу сўзларини
эшитиб, оғир хўрсиниб қўйди.

Қочиб кетган вақтимиздан буён отамнинг иссиғи чиқиб,
алангайи оташ бўлиб ёнар, онам унга тинмай сувга муз со-
либ ичирар, оппоқ соқолига атир сепар, трубкасини ёнди-

риб берарди; баъзан у трубка тутунини бурқситиб, узоқ хаёлга чўмиб ўтирарди.

У бирдан тебраниб кетди, шунда мен жуда кўркиб кетдим. Сув бетдаги нуктадан кўзини узмай, дурбин келтиришни буюрди. Онам дурбин келтирди. Онамнинг юзи девор бўлиб қолганди шу пайт.

Отамнинг кўли титраётганини кўриб турардим.

– «Қайиқ!.. Икки!.. Уч!.. – шивирлади у, – тўрт!..»

Эсимда: у шу пайт ўрнидан турди-да, милтиқни олди, тўппончаларини ўқлади.

Василики, – деди у онамга, энди унинг титраётгани аниқ-тиниқ кўриниб турарди, – тақдиримиз ҳал бўладиган дамлар келди, ярим соатдан сўнг улуғ ҳукмдорнинг жавобини эшитамиз. Гайдени олиб ёрга туш».

Онам бунга жавобан: «Йўқ, мен сизни ташлаб кетмайман, тўрам, мабодо ажалингиз етган бўлса, мен ҳам сиз билан бирга ўламан», деди.

«Салимнинг олдига боринглар!» – деди қичқириб отам.

«Алвидо, ҳукмдорим, алвидо!» – деди онам ўлимга маҳкум этилгандек таъзим этиб.

«Василикини олиб кетинг бу ердан», – деди отам паликарларга.

Шу дақиқала мени унутиб қўйишган эди, югуриб отам олдига бориб қўлимни узатдим, у мени кўриб эгилди-да, пешанамдан аста ўнди.

Ана ўша охирги бусанинг тафти ҳамон манглайимдан кетгани йўқ!

Биз пастга тушиб бораётиб айвондаги ток шохлари орасидан қайиқларни кўрлик: улар тобора яқинлашиб келарди.

Панжара орқасига яшириниб отам олдида турган йиғирма нафар паликар босиб келаётган қайиқларга қонли кўзларини ўқдай тикиб туришарди. Қўндоқлари садаф ва қумуш билан нақшланган узун-узун милтиқлари ўқланган, ерда сочилиб ётган ўқларнинг сон-санови йўқ. Отам бир ерда туролмай, айвоннинг у бошидан бу бошига юриб, тез-тез соатига қараб қўярди.

Биз пастга тушиб кетдик. Отам билан охирги марта хайрлашиб кетгандан сўнг, эсимда қолганлари ана шулардан иборат.

Онам билан ғорга тушганда Салим ўша жойда тик турган эди. У бизга кайғули назар ташлади-да, илжайиб қўйди. Ғорнинг нариги бурчагидан болишлар олиб келиб, Салимнинг ёнига ўтириб олдик; зўр хавф-хатар туғилганда энг яқин кишининг пиинжига кириб олишни истаб қоларкансан, мен ҳали гўдак бўлсам-да, бошимизга ғоят оғир кулфат тушаётганини фахмлаб турардим...

Альбер Янина вазирининг сўнгги дамлари қандай кечганлигини отасидан эмас (у бу ҳақда ҳеч оғиз очмасди), бошқалардан эшитган, унинг ўлими ҳақида кўп ҳикоялар ўқиган эди. Аммо бу воқеанинг тафсилоти ҳақида Гайденинг ҳикояси уни ларзага солди.

Гайде эса ўша даҳшатли манзаралар гирдобига ғарқ бўлиб, бир зум жимиб қоларди, шабада эгиб қўйган гулгунчага ўхшаб бошини қуйи солиб, ўйга чўмар, ана шунда унинг хира кўзлари олдида кўм-кўк Панд, Янина кўлининг зумрад суви ва ҳозир ўзи тасвирлаб берган мудҳиш воқеалар жонланарди.

Монте-Кристо унга чексиз ҳамдардлик билан кўзларини тикиб турарди.

– Давом эттиринг ҳикоянгизни, – деди у грек тилида.

Гайде, Монте-Кристонинг овози уни худди уйқудан уйғотиб юборгандек, бошини кўтарди-да, ҳикоясини давом эттирди:

– Соат тўрт эди, ташқарида кун чарақлаб турар, аммо ғор зимистон эди, фақат бир кичкина ёруғ нуқта қоп-қоронғи осмон тўридаги митти юлдуз каби милтиқларди: бу Салимнинг машъаласи эди.

Онам чўқинар (у христиан динида эди), Салим эса «Аллоҳу акбар!» дерди ҳалеб.

Онам ҳали батамом умидини узмаган. Зинадан тушиб келаётганда қайиқдагилар орасида Константинополга юборилган французни кўрибди, отам унга жуда ишонар экан, чунки у, француз султонининг ҳарбийлари одатда хушфезъл, олижаноб кишилар, дерди. Онам зинапоёга яқинроқ бориб, қулоқ солди. «Улар яқинлашяпти, – деди, – оҳ, қани энди улар тинч-осойишта ҳаётдан дарак олиб келишса!»

«Василики, нега ваҳимага тушяпсан? – деди навозиш ва гурурулик билан Салим. – Агар улар тинч-осойишталик ҳақида

хабар олиб келишмаса, биз уларга ажал уруғини тухфа қиламиз».

У найзасидаги пиликни чимдиб, яхшироқ ёндириб олди, унинг бу ҳаракати қадимги Критнинг Дионисига ўхшаб кетарди.

Аммо бу жасорат мени, кичкина нодон киз болани ваҳимага соларди, назаримда Салимнинг бу иши шафқатсизлик ва тентакликка ўхшарди, дорилар портлагач, олов ичида осмонга отилиб, дахшатли ўлимга маҳкум бўлишдан жуда қўрқардим.

Онамни ҳам худди шундай ваҳима босиб, дағ-дағ титрарди.

– Э, Парвардигор! – дедим кичқириб мен, – онажон, биз ҳозир ўламизми? Ҳозир-а?

Менинг бу сўзларимни эшитиб, чўрилар овозларининг борича дол-фарёд уришди ва Худодан ёлвориб нажот тилашди.

«Қизалоғим, Худо асрасин сени, – деди менга онам. – Сени ваҳимага солаётган бу ўлим ҳамманинг бошида бор, фақат жувонмарг бўлма, ёшингни яша».

Сўнг онам товушнни зўрға чиқариб, Салимдан сўради:

«Жаноблари сенга қандай фармон берган?»

«Султон уни афв этмаган бўлса, у менга ханжарини юборади, унда мен бу ердагиларнинг ҳаммасини портлатиб юбораман, агар Султон афв этган бўлса, узугини юборади, унда аслаҳа хонани топшириб чиқиб кетаман».

– Ҳой, дўстим, – деди онам, – агар жаноблари ханжарини юборса, бизни бундай дахшатли ўлимдан халос этгину, ўша ханжар билан бўғизлаб қўя қол».

«Бупти, Василки», – деди вазминлик билан Салим.

Қўққисдан шовқин кўтарилди, қулоқ солдик, одамлар қувониб кийқиришаётган экан. Паликарларимиз Константинополга юборилган французнинг номини айтиб кичқиришаётган экан, демак, у улўғ ҳукмдордан хушхабар келтирибди-да, деб ўйладик биз.

– Уша французнинг номини эслаёлмайсизми? – деди Морсер.

Монте-Кристо унга имо қилиб қуйди.

– Йўқ, эсимга тушмаяпти, – жавоб қилди Гайде.

– Шовқин тобора кучая борди, яқинлашаётган оёқ товушлари эшитилди, кимдир ғорга тушиб кетди.

Салим машъалани тайёр қилиб, шайланиб турарди.

Кўп ўтмай ғор йўлагиди аллақандай кўланка пайдо бўлди.

«Ким у? – қичқирди Салим. – Ким бўлсанг ҳам тўхта! Жойингдан қимирлама!» – деди.

«Султонга шон-шарафлар бўлсин!» – деди жавобан кўланка. – Вазир Али бутунлай афв этилди: у ўлим жазосидан қутулибгина қолмай, бутун хазинаси ва моли мулкани қайтариб оладиган бўлди».

Онам қувониб қичқириб юборди ва мени бағрига босди.

«Тўхта! – деди Салим ғор эшиги томон югуриб кетаётган онамга. – Узук олишим кераклигини биласан-ку!»

«Ҳа, айтмоқчи, узук олишинг керак-а», – деди онам ва тиз чўқди-да, Хулудан менга нажот тилаб, қўлларини кўтарди.

Гайде яна жимиб қолди, у оғир ҳаяжонга тушиб, томоғи қақраб, нафаси бўғилди, оқариб кетган пешанасидан тер қуйила бошлади.

Монте-Кристо стаканга муздек сув қуйиб, Гайдега узатди-да, мулойим, лекин буйруқнамо қилиб:

– Ўзингизни дадил тутинг, кўзичоғим! – деди.

Гайде кўзлари ва пешанасини артди-да, сўзида давом этди:

– Кўзимиз қоронғиликка ўрганиб қолган экан, кўланка шоҳнинг вакили, бизнинг дўстимиз эканлигини танидик.

Салим ҳам уни таниди, бироқ жасур йигит буйруққа бўйсуниб, постида ғоз турарди.

«Ким юборди сени бу ёққа?» – сўради у.

«Мени жаноб Али-Тебелин юбордилар».

«Сени Али юборган бўлса, ундан менга нима олиб келиб беришни биларсан?»

«Ҳа, биламан, сенга унинг узугини олиб келдим», – деди вакил ва кўлини боши устига кўтарди, у жуда узоқда турганидан, ғира-шира ёруғликдан Салим вакилнинг кўлидаги нарсани кўролмади.

«Кўлингдагини кўрмаяпман?» – деди Салим.

«Бери кела қол, – деди вакил, – ёки ўзим борайми?»

«Йўқ, бу гапинг кетмайди, – деди ёш жангчи, – менга кўрсатаётган нарсани турган ерингда чироқ нури тушадиган жойга қўйгин-да, мен уни кўриб олгунча ўзинг нари бориб тур».

«Бўпти», – деди вакил ва Салим айтган жойга қўлидаги нарсани қўйиб, нари кетди.

Юракларимиз қинидан чиқиб кетай дерди. Биз у нарса чиндан ҳам узук деб ўйлаган эдик. Бироқ бу узук отамникимикан? Салим ёниб турган машъалани ташламай, унинг олдига борди-да, энгашиб ялтираб турган узукни қўлига олди.

«Жанобларининг узуги, – деди у узукни ўпиб, – иш деган мана бундоқ бўпти!»

Салим шундай деди-да, машъалани ерга эгиб, оёғи билан топтаб ўчирди.

Вакил қувониб қичқирди ва чапак чалиб юборди. Шу сигнал билан Хуршиднинг тўрт жангчиси югуриб кириб келди, улардан бири Салимнинг кўксига ханжар урди, Салим йиқилди. Сўнгра жиноятга фарқ бўлиб ҳовлиқиб қолган, бироқ башарасидан ҳамон ваҳима изи кетмаган аскарлар ғор томонга ўзларини уришди, яна бирор жойда ўт йўқмикин, деб тинтишди-да, олтин тўла ҳамёнларга жонжаҳдлари билан ёпишишди.

Шу орада онам мени қўлимдан ушлаб эпчиллик билан ўзимизгагина маълум бўлган яширин зинадан юқорига чопқиллаб кетди. Тепада тўс-тўполон авжида эди.

Заллар Хуршиднинг аскарлари билан тўлган эди.

Онам энди эшикни очмоқчи бўлган эди, шоҳнинг ғазабнок овози жаранглади.

Онам тахталар орасидаги тирқишга юзини қўйиб, ичкарига қаради, тасодифан тешикка тўғри келиб қолган эканман, мен ҳам қарадим.

«Нима керак сизга?» – деди отам зархат ёзилган қоғоз ушлаб турган одамларга.

«Сенга олий ҳазратнинг ҳукмини баён этмоқчимиз, – деди улардан бири. – Бу фармонни кўрдингми?»

«Ҳа, кўриб турибман», – деди отам.

«Ундай бўлса, ўқи буни, ҳазратлари каллангни олиб келишни буюрди».

Отам бунга жавобан ҳар қандай дўқ-пўписадан даҳшат-лироқ қилиб, қаҳ-қаҳ уриб юборди. Иккала тўппончасининг тепкисини босаётганда ҳам у кулишини қўймади. Икки ўқ узилди ва икки одам йиқилиб, тил тортмай ўлди.

Отам атрофида ётган паликарлар ирғиб туришди-да, ўт очишди, уйни тарс-турс овозлар, ўт-аланга ва тутун босиб кетди.

Нариги томон ҳам миктиқлардан ўт очди, бизнинг ёни-миздаги тахталарни ҳам ўқ тешиб ўта бошлади.

Шу пайт вазир Али-Тебелинни, менинг отамни кўрган киши қойил қоларди унга: унинг нақадар жасур эканлиги намоён бўлганди шу топда; у ажал уруғи ёғдириб турган ўқларни писанд қилмай, камалак нусха шамширни кутариб, жавлон урарди. Душманлар бардош беролмай тум-тарақай бўлиб қочарди.

«Салим! Салим! – қичқирди у. – Ўт соқчиси, қани, адо эт бурчингни!»

«Салим дунёдан ўтди, – деди кимдир, гўё «қочоқхона»-нинг тагидан овоз чиқаётгандек, – сен эса, жаноб Али, ҳалок бўлдинг!»

Шу пайт бир неча ўқ узилди, отам оёғи остидаги пол чилпарчин бўлиб кетди. Хуршиднинг аскарлари пол ораси-дан ўқ отишаётган эди. Уч-тўрт паликар пастдан ўқ еб йиқилди.

Отам бақириб, ўқ тешиб ўтган тирқишларга бармоқла-рини суқиб, полдан бир тахтани суғуриб олди. Аммо шу пайт ўша тешиклардан бир йўла йиғирма ўқ узилди-да, гўё вулқон оғзидан ловиллаб аланга чиқди-ю деворни ёнди-риб кул қилиб юборди.

Ўша даҳшатли шов-шувлар, ваҳимали бақирик-чақирик-лар орасида жуда қаттиқ қарсиллаган икки ўқ овози, икки даҳшатли қичқирик менинг ўтакамни ёриб юборган эди. Отамнинг умрини хазон қилган ана шу икки ўқ эди, икки марта чинқирган ҳам отам эди.

Лекин у ҳамон деразага суяниб, тик турарди. Онам тез ичкарига кириб, отанг билан бирга ўлай, деб роса эшикни тортди, аммо эшик ичкаридан қулфлаб қўйилган экан, очилмади.

Отамнинг атрофида бир неча паликарлар ўлим талвасасида тиришиб ётарди, улардан ўқ емаган ёки енгилгина ярадор бўлган икки-учтаси деразадан сакраб чиқиб кетишди.

Полни тагидан зарб билан уриб тешишди. Отам бир оёғи билан чўкка тушиб қолди; зум ўтмай йигирма аскар қилич, тўппонча, ханжар ўқталиб отамга ёпишди, бир кишига йигирма киши ўқ отди, қилич санчди, ханжар урди: отам йигирма иблис ёндирган ўт-олов гирдобига фарқ бўлиб кетди.

Менинг оёқларим жонсиз, тик туришга мадорим йўқ, мени ер қаърига тортарди, онам эса аллақачон ҳушидан ажралиб ётарди.

Гайде қўлларини тиззасига қўйиб ингради-да, мендан мамнунмисиз, деётгандай графга қаради.

Граф ўрнидан туриб борди-да, қизнинг қўлини ушлаб, юнон тилида:

– Азизим, тўхта, бирпас дам ол, бардам бўл. Унутмагинки, сотқинларнинг жазосини берадиган Тангрим бор тепа-мизда, – деди.

– Қандай мудҳиш кечмиш экан бу, граф, – деди Альбер Гайденинг ранги пағадек оқариб кетганидан кайфи учиб, – кечиринг мени, сизни бунчалик руҳий азобга солиб, минг афсуски, беадаблик қилдим.

– Ҳечқиси йўқ, – деди жавобан Монте-Кристо ва қизнинг эгилиб қолган бошига қўлини қўйиб, – Гайде довжурак қиз, у бошидан кечирган бахтсизликларини, дард-аламларини ёрилиб ҳикоя қилиб беради-да, шу йўсин кўнглини бўшатиб олади, – деди.

– Бунинг сабаби шуки, мен бошимдан ўтган мудҳиш кулфатларни гапирганимда сиз қилган беҳисоб яхшиликлар, хайр-эхсонлар эсимга тушади-да, қалбим таскин топади, – деди Гайде.

Альбер унга қизиқувчан назар ташлади. Гайде уни энг кўп қизиқтирган нарса ҳақида, яъни, қандай қилиб графнинг асираси бўлиб қолганлиги ҳақида ҳали ҳеч нима демаган эди.

Гайде графнинг ҳам, Альбернинг ҳам кўзидан иккисининг истаги бор эканлигини фаҳмлади-да, ҳикоясини давом эттирди:

– Онам ҳушига келганда, биз сараскар олдида турган эдик.

«Ўлдилинг мени, – деди онам. – Али бевасининг ор-номусига шафқат қилинг».

«Бу ҳақда менга гапирма», – деди Хуршид.

«Кимга гапирай бўлмаса?»

«Янги хўжайинингга».

«Ким у янги хўжайиним?»

«Ана у», – деди Хуршид, отамни ҳалок бўлишида ҳаммадан кўпроқ иш кўрсатган бир кишини кўрсатиб, – ҳикоясини давом эттирдн Гайде ғазабга тулган кўзларини чақчайтириб.

– Шундай қилиб, – деди Альбер, – сиз ўша кишининг хусусий мулки бўлиб қолдингизми?

– Йўқ, – деди Гайде, – у бизни ўз қўл остида қолдиришга журъат этолмай, Константинополга бораётган қўлфурушларга сотди. Биз бутун Грецияни босиб ўтиб, чала ўлик ҳолда император саройи дарвозасига етиб келдик. Сарой олдида томошабинлар гавжум экан, улар бизга йўл беришди. Онам ҳамма кўз тиккан томонга қаради-да, бирдан чинқириб йиқилди, у қўли билан дарвоза тепасида найзанинг учига санчиб қўйилган каллани кўрсатарди.

Ана шу калла тагига қуйидаги сузлар ёзилган эди: «Бу Янина пошоси Али-Тебелиннинг калласи».

Мен қон йиғлаб онамни турғизмоқчи бўлдим, аммо онам дунёдан утган экан!

Мени бозорга олиб боришди: бир бой армани мени сотиб олди. У менга муаллим ёллаб тарбиялади, ёшим ўн учга кирганда у мени султон Маҳмудга сотиб юборди.

– Мен эса, – деди Монте-Кристо, – ушандан сотиб олдим Гайдени, ўша, сизга кўрсатган сингари, зумрадга.

– Оҳ, менинг ҳукмдорим, дунёда сиздай меҳрибон, сиздек улуғ зот йўқ мен учун, – деди Гайде Монте-Кристонинг қўлларини ўпиб, – сизга тобе бўлганимдан бахтиёрман.

Бу гапларни эшитиб Альбер ҳанг-манг бўлиб қолган эди.

– Қани, энди қаҳвани ичинг, – деди унга граф, – ҳикоя тугади.

Бешинги
Қисм

І. ЯНИНАДАН КЕЛГАН МАКТУБЛАР

Франц Нуартъе бұлмасидан оғир изтиробда гангиб чиқди, хатто Валентинанинг унга ичи ачиди.

Можаронинг бошидан охиригача бир неча мартагина минғирлаб қуйган, сўнг шошиб кабинетига чиқиб кетган Вильфор икки соатдан сўнг қуйидаги хатни олди:

«Бугун маълум бўлган воқеалардан сўнг жаноб Нуартъе де Вильфор ўз оиласи билан Франц д' Эпине оиласи ўртасида қардошлик алоқалари боғлашни хаёлига ҳам келтирмас энди. Жаноб де Вильфор бугун ошкор этилган воқеалардан бурун хабардор бўлса-да, уни огоҳлантириб қуймагани учун Франц д' Эпине жуда ғазабланди».

Шу маҳал оғир зарба натижасида мункайиб қолган қироллик прокурорини кўрган киши, у бу зарбани асло кутмаган экан, деб ўйлаши мумкин эди. Ростдан ҳам Вильфор, отам бу сирни бунчалик очик, тўғрироғи, бунчалик аёвсиз ошкор қилиб ташлаши мумкин, деб ҳеч ўйламаган эди. Тўғри, ўғлининг фикрлари билан жуда камдан-кам ҳисоблашадиган Нуартъе, бу воқеадан Вильфорни хабардор қилиб қуйишни позим топмаган экан, Вильфор эса, генерал де Кенель, бошқача айтганда, барон д' Эпинени яккама-якка олишувда эмас, балки қотиллар ўлдирган деб юрган эди.

Уни ҳамиша ҳурмат қилиб юрган ёш йигитнинг бу дарғазаб хати димоғдор Вильфорнинг иззат-нафсига қаттиқ тегди.

У кабинетига кириши билан орқада хотини пайдо бўлди.

Жаноб Нуартъе ҳузурига чақиртиб олган Францнинг бирдан чиқиб кетиши ҳаммани ниҳоятда хайратга солганди, нотариус, гувоҳлар орасида ўтирган Вильфор хоним ўнғайсиз ҳолга тушиб қолди. Охири у ўрнидан шартта турди-да: «Нима бўлди экан, бориб билай», деб чиқиб кетди.

Вильфор хотинига, Нуартъе билан д' Эпине ўртасида бўлган ҳозирги сўзлардан сўнг Валентина ва Францнинг никоҳи бўлиши мумкин эмас, деб қўя қолди...

Кутиб ўтирганларга бундай деб айтиш мумкин эмас, шу сабабли Вильфор хоним меҳмонхонага қайтиб келди-да, Нуартъе жанобларини тутқаноқ тутиб қолибди, шартномага имзо чекишни кейинга қолдириб керак, деди.

Бу хабар, бутунлай ёлғон бўлса-да, ammo шу хонадонда юз берган бир-бирига ўхшаш икки ҳодисага ғалати бир қўшимча бўлиб тушган эдики, ҳозир бўлганлар бундан ҳайратда қолиб, бир-бирлари билан кўз уриштириб олишди-да, чурқ этмай чиқиб кетишди.

Ҳам қувонч, ҳам ваҳима босган Валентина эса, энди қутулиш мумкин эмас деб ҳисоблаган занжирни бир зарба билан парчалаб ташлаган оғиз чолни меҳр билан ўнди-да, дам олишга рухсат сўради. Нуартъе имо билан жавоб берди.

Бироқ Валентина ўз хонасини қўйиб, бобосининг бўлмасидан йўлакка йўл олди ва эшикчадан боққа чолиб чиқди. Шунча воқеалар пайтида қизнинг қалбини пинҳоний ҳаяжон титратиб турган эди. У, ҳозир Моррель худди «Ламмермур қайлиғи»даги Ревенсвудга ўхшаб, ғазабнок кириб келади, деб ҳар дақиқа кутарди.

Валентина панжара олдига вақтида етиб келди. Франц қабристондан Вильфор билан бирга кетганини кўрган Максимилиан қандай воқеа юз беришини пайқаб, улар кетидан йўлга тушган эди. У Францнинг уйга кирганини, сўнг чиққанини ва яна Альбер ва Шато-Рено билан қайтиб кетганини кўриб турган эди. Хуллас, унда ҳеч қандай шубҳа қолмаганди. Ана шундан кейин у полизга югуриб бориб, ўзини ўтга ҳам, сувга ҳам ташлашга тайёр бўлиб турди, Валентина жиндак имкон туғилиши билан югуриб чиқиб келишига у ишонган эди.

Нафсиламрига, у хато қилмаган экан: тирқишдан Валентина кўринди, қиз одатдаги эҳтиёткорликни унутиб қўйиб, тўғри дарвозага чопқиллаб келаётган эди; буни кўриб Максимилианнинг кўнгли жойига тушди. Валентина сўз бошлаши билан у қувониб сакрарди.

– Қутулдик! – деди хитоб қилиб Валентина.

– Қутулдик! – такрорлади Моррель бошига бахт қуши қўнганига ҳамон ишонмай. – Ҳалоскоримиз ким?

– Бувам. Ундан умрбод миннатдор бўлинг, Моррель, умрбод!

Моррель чолга чин юракдан миннатдор бўлишга сўз бериб, онт ичди. Бундай онт ичиш унга қийин ҳам эмас эди, чунки шу топда Нуартъени дўст ва ота сифатида севибгина қолмай, бир авлиё деб билиб, унга сажда қилишга тайёр эди.

– Ҳўш, қандай содир бўлди бу ҳол? – сўради Моррель. – Нима қилди у?

Валентина ҳаммасини оқизмай-томизмай айтиб бермоқчи бўлди-ю, бироқ бу гапларнинг тагида даҳшатли бир сир борлиги ва бу фақат бувасигагина тааллуқли эмаслиги эсига тушди-да:

– Пайти келганда айтиб бераман, – леди.

– Қачон?

– Сизга турмушга чиққач.

Бу сўзлар учун Моррель ҳар қандай буйруқни «хўп» деб бажаришга тайёр эди, шунинг учун Валентинанинг жавобидан қаноат ҳосил қилиб қўя қолди ва ҳатто дарҳол кетишга ҳам рози бўлди, фақат эртага кечкурун дийдор кўришиш шарти билан Валентина хўп деб ваъда берди.

Валентинага дахлдор ҳамма нарса ўзгариб кетди, эндиликда, бундан бир соат муқаддам Франца турмушга чиқмайман дейишидан кўра, ҳозир Максимилианга албатта эрга чиқаман, дейиш осон бўлиб қолди қизга.

Шу чоқ Вильфор хоним Нуартъе хонасига чиқди.

Нуартъе уни ҳар галгидек қовоғидан қор ёғиб қабул қилди.

– Жаноб, – деди хоним, – воқеа ҳузурингизда юз бергани важдан Валентинанинг никоҳи бекор бўлганини сизга айтиб ўтиришимнинг асло ҳожати йўқ.

Нуартъе индамади.

– Бироқ сиз, – давом этди Вильфор хоним, – бу никоҳга мен ҳамма вақт қаршилиқ кўрсатиб келаётганимни билмайсиз, бу борадаги ишларнинг ҳаммаси менинг хоҳишимсиз уюштирилди.

Нуартъе, нима деяпти бу, дегандек, келинига қараб кўйди.

– Эндиликда сиз истамаган бу никоҳ бекор қилинган экан, мен ҳузурингизга бир илтимос билан келдим. (Буни сизга эрим ҳам, Валентина ҳам айтишга журъат этолмайдди.)

Нуартъе келинига саволомуз қаради.

– Мен, – деди Вильфор хоним, – неварангизга меҳрингизни берибгина қолмай (аслида сиз унга ўла-ўлгунча меҳрибон бўлиб қолгансиз), меросни бера қолинг, деб илтимос қилгани келдим. Сиздан буни илтимос қилишга фақат мен ҳақлиман, чунки бундан менга заррача наф йўқ.

Нуартъенинг кўзларида саросима аломатлари пайдо бўлди, афтидан, у бу илтимоснинг сабабларини ахтарар ва тополмай қийналарди.

– Жаноб, – деди де Вильфор хоним, – менинг бу истагим сизнинг истагингизга мос келади, деб ишонсам бўладими?

– Ҳа, – имо қилди Нуартъе.

– Демак, жаноб иккимизнинг фикримиз бир жойдан чиқди, – деди де Вильфор хоним, – мен сиздан миннатдорман, ниятимга етдим, ҳузурингиздан хурсанд чиқиб кетяман.

Хоним шундай деди-да, чолга таъзим қилиб, хонадан чиқиб кетди.

Иккинчи куни Нуартъе нотариусни чақиртирди. Биринчи васиятнома бекор қилиниб, янгиси ёзилди, янги васиятномада чол бор дунёсini Валентинага қолдирди, фақат бир шарт билан: уни Валентинадан ажратиб қўймасликлари керак.

Маркиз ва маркиза Сен-Мераннинг меросхўри мадемуазель де Вильфор эндиликда бувасининг ҳам меҳр-шафқатига сазовор бўлиб, хайрли кунларнинг бирида уч юз минг ливр йиллик даромад эгаси бўлиб олажагини ҳисоб-китоб қилиб чиққан зотлар ҳам дарҳол топила қолди.

Шу орада граф Монте-Кристо граф де Морсер ҳузурда бўлган эди. Морсер эса, Дангларга тайёр эканини намоиш қилимоқ учун тантаналарда киядиган генерал-лейтенант формасини кийди-да, барча орденларини тақди, энг шинам извошини кўштирди-да, Шоссе д' Антен кўчаси томон

йўл олди. Данглар дарвозаси олдида тўхтаб, баронга хабар беришини буюрди. Банкир шу пайт ойлик балансини яқунлаб ўтирган эди.

Сўнги кунларда Дангларнинг кайфи чоғ вақтини учратиш жуда қийин бўлиб қолган эди. Ҳозир ҳам унинг кўнгли ниҳоятда гаш эди.

Кекса дўстини Данглар кибр-ҳаво билан кутиб олди.

Одатда димоғдор Морсер, аксинча, кайфини чоғ қилиб, очик кўнгилли бўлиб кўринишга уринарди. У таклифим қувонч билан қабул қилиниши шубҳасиз, деб ўйлади-да, устомонликни йиғиштириб, гапнинг пўскалласини айтиб кўя қолди:

– Барон, ҳузурингизга ўша эски масалада келдим, – деди у, – эски режаларимиз ҳақида кўпдан бери гапиришамизу, лекин ниҳоясига етказмаймиз.

Морсер бу сўзларни эшитгач, бароннинг чеҳраси очиқлиб кетар, деб ўйлаган эди, чунки унинг бу хафақонлигини ўзининг узоқ вақт жим юрганига йўйган эди; бироқ аксинча, Дангларнинг юзи илгаригидан баттарроқ тунд эди.

Морсер сўзини тугатолмай қолишининг боиси ҳам шунда эди.

– У қанақа режа экан, граф? – сўради барон ўзини гап нима устида бораётганини билмасликка олиб.

– Сиз, азиз барон, – деди граф, – ўтакетган расмиятчисиз-да. Мен бу маросимда ҳамма тартиб-қоидалар қойилмақом қилиб ўтказилишини унутибман. Бунинг учун узр. Ахир менинг биттаю битта ўғлим бор, аввало уни уйлантириш ниятидаман, бу борада тажрибам йўқ. Гуноҳ менда, кечиринг, – деди граф ва сохта илжайиб ўрнидан турди-да, икки букилиб таъзим қилиб деди:

– Барон, қизингиз мадемуазель Эжени Дангларни ўғлим виконт Альбер де Морсерга хотинликка сўраб келдим.

Данглар, бу таклифни мамнуңият билан қабул қилиш ўрнига (Морсер шундай бўлади деб ўйлаган эди-да!) қовоғини солиб, графни ўтиришга таклиф этди-да:

– Бу гапингизга жавоб беришдан олдин, ўйлаб кўришим керак, – деди.

– Ўйлаб кўришим керак эмиш! – деди таажжубланиб Морсер. – Шунча вақтдан буён ўйлаб кўрмаганмидингиз?

Бу никоҳ ҳақида иккимиз биринчи марта гаплашиб олганимиздан буён орадан саккиз ой вақт ўтди-ку.

– Граф, шуни билиб қўйингки, ҳар куни янгидан-янги воқеалар юз беради, шароит ўзгаради, натижада кишилар илгариги ниятларини ўзгартиришга мажбур бўладилар.

– Бу билан нима демоқчисиз? – деди Морсер. – Барон, гапингизга тушунолмайд қолдим!

– Очигини айтсам, шу ўтган икки ҳафта ичида аҳвол ўзгариб, тамоман янги вазият пайдо бўлди...

– Ҳой, менга қаранг, – деди Морсер, – нега энди майнабозчилик қиляпсиз?

– Қанақа майнабозчилик?

– Келинг, очикчасига гаплашайлик.

– Марҳамат.

– Граф Монте-Кристо билан учрашдингизми?

– Мен у билан тез-тез учрашиб тураман, – деди кибр билан Данглар, – иккимиз яқин оғайни бўлиб қолдик.

– Сўнгги учрашувларингиздан бирини сиз унга, Морсер никоҳ масаласида ҳардамхаёллик, қатъиятсизлик, мужмаллик қиляпти, деган экансизми?

– Худди шундай деганман.

– Мана энди кўриб турибсизки, мен паришонлик ҳам, мужмаллик ҳам қилаётганим йўқ, аксинча, ваъдага вафо қилишингизни илтимос қилиб, олдингизга ўзим келдим.

Данглар индамади.

– Ёки фикрингиздан қайтдингизми? – деди қўшимча қилиб Морсер, – ёки мени ялантириб, ерга урмоқчи бўлдингизми?

Данглар гапни шу маромда давом эттирса, ўзига гап тегиб қолишини фаҳмлади.

– Граф, – деди у, – сиполик қилаётганимдан ажабланишга ҳақлисиз: мен бунга тушуниб турибман. Ишонинг, жуда хафаман, аммо жиддий бир ҳол мени шунга мажбур этяпти.

– Булар баҳона, – деди эътироз билдириб граф, – менинг ўрнимда бошқа одам бўлганда, эҳтимол, шу гаплар билан қаноатланиб қўя қоларди, аммо граф де Морсер бехосдан тўқнашиб қолган зотлардан эмас. У ваъда берган киши ҳузурига ташриф этиб, ваъдасини ёдига солганда, у

киши ваъдасига вафо қилишни истамас экан, Морсер лоақал бунинг сабабини сўрашга ҳақли.

Данглар қўрқоқ одам эди, аммо ҳозир қўрқоқлигини сездиришни истамасди. Морсер гапининг оҳанги унинг жиғига тегди.

– Сабаби бор, албатта, – деди у.

– Бу билан нима демоқчисиз?

– Сабаби бор, деяпман, аммо уни айтиш мумкин эмас.

– Ахир мен думи юлуқ гапларингизга қаноатланмайман, лекин биз билан оилавий муносабат боғлашни истамаётганлигингиз сезилиб турибди.

– Жаноб, ундай эмас, – жавоб қилди Данглар, – мен никоҳ тўғрисидаги масалани кейинга суряпман, холос.

– Ҳой, менга қаранг, мени шу бемаъни гапларингизга кўниб, кутиб ўтиради деб ўйлаяпсизми?

– Демак, кутишни хоҳламасангиз, у ҳолда режаларимиз амалга ошмади, деб қўя қоламиз.

Такаббур ва жаҳли тез граф шайтонга ҳай бериш учун лабларини қаттиқ тишлади; ҳозир бирор нарса деса ўзи кулги бўлиб қолишини фаҳмларди. У эшик томон юрди, бироқ шаштидан қайтиб, орқасига қайтди.

У ҳовуридан тушди. Чехрасида ғазаб ўрнига ташвиш аломати пайдо бўлди.

– Азизим Данглар, менга қаранг, – деди у, – биз сиз билан танишганимизга кўп йил бўлди, ахир бир-биримиз билан бир оз бўлса-да келишиб иш тутишимиз лозим. Илтимос қиламан, айтинг, нима гап ўтди, ахир мен билишим керак, ўғлимга муносабатингиз ўзгариб қолганлигига нима сабаб бўлди?

– Бунинг шахсан виконтга алоқаси йўқ, – деди сурбетлик билан Данглар Морсернинг бир оз бўшашганини кўриб, – бундан бошқа гапим йўқ сизга.

– Бўлмаса, кимга алоқаси бор? – сўради ранги ўчиб Морсер.

Морсернинг юрагига ғулғула тушганини сезган Данглар унга одатдагидан кўра дадилроқ тикилди.

– Яхшиси, очигини айтмаётганимга шукр қилаверинг, – деди.

Ғазабини зўрға босиб турган Морсернинг аъзойи бада ни титраб кетди.

– Мен, – деди у энтикиб, – очигини айтишингизни талаб қиламан, бунга ҳаққим бор. Сиз, эҳтимол, де Морсер хонимдан бирор нарсада норози бўлгандирсиз? Ёки мени унча бой эмас деб ҳисоблайсизми? Ё бўлмаса қарашларим сиз-никига мос келмай қолгандир?..

– У ҳам эмас, бу ҳам эмас, – деди Данглар, – очигини айтсам, кечириб бўлмайдиган гуноҳ қилган бўламан, чунки, ўша ваъда берган пайтда ҳам мен шундай бўлишини билардим. Ҳадеб сўрайверманг, фойдаси йўқ. Ўзим ҳам юрагингизга гулгула солиб кўйганимдан афсусланияпман. Келинг, бас қилайлик бу гапларни. Масалани шундайлигича қолдирайлик, яъни никоҳ масаласи ҳам тахи бузилмай тураверсин, сиз ҳам куймасин, кабоб ҳам. Дарвоқе, шошилишга на ҳожат? Қизим эндигина ўн етти баҳорни кўрди, ўғлингиз йигирма бир ёшга тўлди. Сабр қилайлик. Бир оз вақт ўтсин, эҳтимол бугун аниқ бўлмай турган нарса, вақт-соати келиб ўз-ўзидан равшан бўлиб қолар, қинғир ишнинг қирқ йилдан кейин ҳам қийиғи чиқади, бундай бўҳтонлар турмушда учраб туради.

– Бўҳтон? – хитоб қилди Морсер мурдадай оқариб. – Ҳали устимдан бўҳтон қилиб юришибдимиз?

– Граф, яна қайтараман, сабабларини сўраманг.

– Таклифим рад бўлди, деб кетаверайми энди?

– Жаноб, бу менга ҳам жуда оғир. Ҳатто сизга қараганда менга оғирроқ, чунки, сиз билан қариндошлик шарафига муяссар бўламан деб умид қилгандим, мана энди никоҳ бўлмаслиги куёвга қараганда қизга кўпроқ иснод келтиради.

– Бўпти, жаноб, бас қилдик бу гапни, – деди Морсер ва кўлқопини асабий ғижимлаб чиқиб кетди.

«Морсер, ваъдангиздан қайтишингизга мен сабабчи эмасманми, деб граф бирор марта сўрашга журъат этолмади-я», – деб кўйди Данглар ичида.

Кечқурун Данглар бир неча дўстлари билан узоқ маслаҳатлашди. Бутун вақтини меҳмонхонада аёллар лаврасида ўтказган Кавальканти Данглар уйдан ҳаммадан сўнг чиқиб кетди.

Эртасига эрталаб Данглар ўрнидан турибоқ газеталарни сўради, газеталарни келтирганларида улар орасидан «Холис овоз» газетасини ажратиб олди.

Бу газетанинг муҳаррири Бошан эди.

Данглар шошиб бандеролини йиртиб, газетани ёзди, бош мақолага эътибор бермади-да, хроникада тўхтади ва «Янинадан келган мактублар» деб бошланган хабарни газаб-ла тиржайиб ўқиди-да, «Жуда соз, полковник Фернан тўғрисидаги мана шу кичкина хабар эндиликда граф де Морсерга бирор изоҳ беришдан мени халос этса керак», – деб қўйди ўзича.

Худди шу аснода, яъни эрталаб соат тўққизда Альбер де Морсер ҳамма тугмалари солифлик қора либосга ўралиб, ҳаяжонда ранги бўзариб Елисей Майдонидаги ҳовлига келди.

– Графнинг чиқиб кетганига ярим соат бўлди, – деди дарвозабон.

– Батистенни ҳам олиб кетдимиз? – сўради Морсер.

– Йўқ, жаноб виконт.

– Батистенни чақиринг, унда гапим бор. Дарвозабон кириб, камердинерни чақириб чиқди.

– Азизим, – деди Альбер, – хиралик қилаётганим учун кечиринг мени, граф ростданам уйда йўқлигини ўзингиздан сўраб билмоқчиман.

– Тўғри, граф уйда йўқ, – жавоб қилди Батистен.

– Ҳатто мен учун ҳам йўқми?

– Граф сизни ҳамма вақт қулоч ёзиб кутиб олишини биламан, шундай экан, мен сизни бошқалар билан тенглаштирармидим.

– Гапинг тўғри, мен муҳим масалада у билан гаплашиб олишим керак. У тезда қайтадимиз?

– Ҳа, тезда қайтса керак, соат ўнга нонуштани тайёрлаб қўйишни буюрган эди.

– Жуда соз, унгача Елисей Майдонини айланиб тураман, роса соат ўнда келаман, мабодо граф мендан олдинроқ келиб қолгудек бўлса, мени кутиб туришини илтимос қилганимни айт.

– Хўл бўлади, жаноб.

Альбер кира қилган икки филдиракли извошни графнинг дарвозаси олдида қолдирди-да, ўзи яёв кетди.

У Бевалар хиёбони олдидан ўтаётганда Госссе тири олдида турган извош графникига ўхшаб кўринди, яқин бо-риб, извошчини таниди.

– Граф тирдами? – сўради Морсер ундан.

– Ҳа, тирда, жаноб, – жавоб берди извошчи. Чиндан ҳам тирга яқинлашганда Альбер ўқ овозини эшитганди.

У тирга кирди. Йўлакдаги боғчада хизматчини учратди.

– Кечирасиз, жаноб виконт, – деди хизматчи, – бир оз сабр қилиб турсангиз дуруст бўлармикин?

– Нега энди, Филипп? – сўради Альбер, у тирнинг доимий мухлисларидан эди, шу важдан бу таклиф унга ғалати туюлди.

– Сабр қилинг деганимнинг боиси шуки, ҳозир машқ қилаётган кимса бутун тирни бир ўзи эгаллаб олган, бошқалар ҳузурида ҳеч отмайди.

– Филипп, сиз бор вақтда ҳам-а?

– Мен ташқарида турибман-ку.

– Тўппончаларни ким ўқлаяпти?

– Ўзининг қароли.

– Нубияликми?

– Ҳабаш.

– Демак, ўша экан-да.

– Бу жанобни танийсизми?

– Мен уни опкетгани келдим, у менинг оғайним бўлади.

– Ундай бўлса бошқа гап. Мен ҳозир хабар қиламан унга.

Филипп, қизиқаётган одамдек тирга кирди. Зум ўтмай остонада Монте-Кристо пайдо бўлди.

– Узр, азизим граф, халақит бердим, бунга хизматкорларингиз айбдор эмас, ўзим сурбетлик қилдим. Уйингизга боргандим, сайр қилиб кетдилар, соат ўнда нонуштага қайтадилар, дейишди. Мен ҳам соат ўнгача айланиб турай деб, бу ёққа чиқдим ва тасодифан извошингизни кўриб қолдим.

– Демак, сиз мен билан бирга нонушта қилгани келибсиз-да, офарин! Бундан жуда мамнунман.

– Раҳмат, бироқ ҳозир томоғимдан ҳеч нарса ўтмайди, сўнгроқ номатлуброқ даврада овқатланармиз.

– Бу гапингизга тушунмадим? Бу нима деганингиз?

– Азизим граф, бугун мен дуэлга чиқаман.

– Сиз-а? Нега?

– Жанг қилмоқчиман.

– Тушундим, нима сабабдан? Жанг қилиш учун кўп баҳона топиш мумкин.

– Шаънимга тегишди.

– Бу жилдий гап.

– Ниҳоятда жиддий бўлганидан олдингизга бир илтимос билан келдим.

– Қанақа илтимос?

– Менга секундант бўлишингизни илтимос қиламан.

– Бу ҳазилакам иш эмас, хусусан бу ерда гапирадиган гап эмас, юринг бизникига. Али, сув келтир.

Граф енгини шимарди-да, тир мерганлари қўлини ювадиган кичиккина хонага ўтди.

– Кириг сиз ҳам, виконт, – деди секин шивирлаб Филипп, – қизиқ нарсаларни кўрасиз.

Морсер ичкари кирди. Мулжал тахтасида нишон ўрнига ўйин қартаси ёпиштирилган эди. Морсер олисда дастадаги суратлардан ташқари туздан то ўнликкача қарталар ёпиштириб қўйилганлигини кўрди.

– Пикет ўйнабсиз-да?

– Йўқ, – деди граф, – қарта дастаси ясадим.

– Қарта дастаси?

– Ҳа. Мана қаранг, анавилари туз, наригилари иккилик, бироқ менинг ўқларим уларни учликка, бешликка, еттиликка, саккизликка, тўққизликка ва ўнликка айлантирди.

Альбер яқинроқ борди.

Ҳақиқатан ҳам тўғридан отилган ўқлар туз ва иккиликларни бошлаб босмахонада босиладиган холларнинг ўрнидан тешиб ўтганди. Альбер тахтага яқин бориб, эҳтиётсизлик қилиб граф нишонидан ажали етган учта ўлик қалдирғочни ердан олди.

– Ана холос! Буни қаранг-а! – хитоб қилди у.

– Азизим виконт, ажабланадиган ҳеч нарса йўқ бу ерда, – деди Монте-Кристо, Али узатган сочиққа қўлини артиб, – бўш вақтни бир амаллаб ўтказиш керак-ку. Қани кетдик.

Улар Монте-Кристонинг извошига ўтиришди, орадан бир оз ўтгач, 30-уй дарвозасига етиб келишди.

Монте-Кристо Морсерни кабинетига олиб кириб ўтқазди. Ўзи ҳам ўтирди.

– Мана энди бамайлихотир гаплашамиз, – деди граф. – Кўриб турибсиз, мен тамоман хотиржамман.

– Ким билан олишмоқчисиз?

– Бошан билан.

– Уз дўстингиз билан-а?

– Ҳамиша дўстлар бир-бири билан олишади.

– Бунга бирор сабаб бўлмоғи зарур.

– Сабаб бор.

– У сизга нима қилди?

– Кеча кечқурун унинг газетасида... яхшиси ўзингиз ўқиб қўя қолинг.

Альбер газетани Монте-Кристога узатди, у олиб ўқиди:

– «Янинадан келган мактублар».

Ҳозиргача ҳеч кимга маълум бўлмаган, ҳеч ким томонидан ошкор қилинмаган қуйидаги воқеа маълум бўлди: шахарни муҳофаза қилиб турган қалъани туркларга вазир Али-Тобелин жуда ишониб юрган Фернан деган бир француз офицери сотқинлик қилиб очиб берган экан».

– Ҳа, нима бўпти? – сўради Монте-Кристо. – Бу хабарда шаънингизга доғ туширадиган ҳеч нарса йўқ-ку?.

– Нега бўлмас экан?

– Янина қалъаси Фернан номли сотқин офицер томонидан очиб берилган экан, бунинг сизга нима дахли бор?

– Жуда дахли борда, отамнинг, яъни граф де Морсернинг номи Фернан.

– Отангиз Али пошо хизматида бўлганмиди?

– Ҳа, у Грециянинг мустақиллиги учун жанг қилган эди, мана, бўхтоннинг таги қаерда.

– Азизим виконт, менга қаранг, шошмай, ақлни жойига қўйиб гаплашайлик.

– Марҳамат.

– Менга шуни айтиб беринг: офицер Фернан ва граф де Морсер номидаги шахслар аслида бир одам эканлиги Францияда маълумми? Яна, адашмасам, бир минг саккиз юз йигирма иккинчи ёки бир минг саккиз юз йигирма учинчи йилда забт этилган Янина кимга керак бўлиб қолибди ҳозир?

– Ҳамма разолат мана шунда-да, шунча вақт индамай келиб, мана энди жанжал кўтариш ва юқори лавозимда ўтирган кишини бадном қилиш учун узоқ ўтмишдаги воқеани эсга олиб, дастак қилишяпти. Мен отамнинг меросхўриман, унинг шаънига жиндак доғ туширишларига йўл

қўймайман. Газетада шу хабарни босиб чиқарган Бошанга секундантларни юбораман, шунда у хабарга раддия беради.

– Бошан ҳеч нарсага раддия бермайди.

– У ҳолда олишамиз.

– Йўқ, олишмайсиз, у, грек армиясида Фернан номли юзлаб офицер бўлиши мумкин, деб жавоб қилиши мумкин.

– Барибир олишамиз. Мен бунга индамай кетолмайман... Отам жанговар солдат, доврўф қозонган зот...

– Йўқса, у бундай деб ёзади: «Хабардаги Фернан номлари Фернан деб аталмиш граф де Морсер билан ҳеч қандай алоқадор эмас, деб ҳисоблашга бизда далиллар бор».

– Мен тўла, ҳақиқий раддия берилишини талаб қиламан, бунақаси мени қаноатлантирмайди.

– Шундай талаб қўйиб, секундантларингизни юборасизми унга?

– Албатта.

– Бекор қиласиз.

– Хуллас, менинг илтимосимни қондирмоқчи эмассиз, шундайми?

– Дуэлга қандай муносабатда эканимни Римда сизга айтгандим, эсингизда бўлса керак?

– Бироқ бугун тирда мерганликни машқ қилаётган экансиз, устидан чиқиб қолдим, бу дуэль тўғрисидаги фикрингизга ҳеч тўғри келмайди-ку.

– Азиз дўстим, киши ўзини ҳеч маҳал мустасно тутмаслиги керак. Жиннилар орасида жиннидек яшашга ўрганмоқ лозим, мен билан жанжал чиқаришга биронта сабаб топадиган каллаварам ҳар қадамда учраши мумкин. Худди сиз билан Бошан ўртасида бўлганидек, у ҳам бўлмағур бир важ топиб, мени дуэлга чақириши ва секундантларини юбориши ёки оломон олдида сазойи қилиши мумкин.

– Демак, ўзингиз, мен ҳам дуэлга чиқишим мумкин, демоқчимисиз?

– Бўлмасам-чи!

– Шундай экан, нега менинг дуэлга чиқишимни истамаяпсиз?

– Мен сизни олишманг деётганим йўқ, дуэль жиддий масала, фақат уйлаб иш тутиш керак, демоқчиман.

- Бошан отамни ҳақорат қилишдан олдин дуэлни ўйлаганмикин?
- Мабодо шундай қилмаган бўлса ва бунга ўзи иқроф бўлса-да, сиз ундан хафа бўлмаслигингиз лозим.
- Азизим граф, сиз ўта мурувватлисиз-да!
- Сиз эса ўта ғазабкорсиз. Фараз қилайлик... эшитяпсизми, фараз қилайлик... менинг гапимдан хафа бўлманг тағин.
- Қулоғим сизда.
- Фараз қилайлик, ўша далил тўғридир.
- Отасининг ор-номусига доғ туширадиган «фараз»ларга ўғил йўл қўёлмайди.
- Бизнинг замонамизда бунақа нарсаларга йўл қўйишаверади.
- Давримизнинг иллоти бу.
- Сиз бу иллатга барҳам бериш ниятидамисиз?
- Фақат ўзимга алоқадор бўлса.
- Сизнинг бунчалик қайсар одам эканлигингизни билмас эканман!
- Шундай қилиб яратилганман.
- Яхши маслаҳатларга ҳеч қулоқ солмайсизми?
- Қулоқ соламан, фақат дўстнинг маслаҳатига.
- Сиз мени дўстим деб биласизми?
- Ҳа.
- Шундай бўлса, Бошанга секунданти юборишдан олдин, аниқлаб олинг.
- Кимдан аниқлаб оламан?
- Ҳеч бўлмаса Гайдедан.
- Бу воқеага аёл кишини аралаштиришнинг нима кераги бор? У нима дерди менга?
- Отасининг мағлубиятга учраши ва ўлдирилишида отангиз айбдор эмаслигини айтиши ёки отангиз ҳақида бошқа маълумот бериши мумкин.
- Азизим граф, даргумон гапларга мени ишотираман деб овора бўлманг, дедим-ку сизга.
- Демак, сиз бундай усулда масалани аниқлашни истамайсизми?
- Истамайман.
- Қатъиян?

- Қатъиян!
- Ундай бўлса яна бир охирги маслаҳатим бор.
- Майли, фақат охиргиси бўлсин.
- Ёки айтмай қўя қолайми? Эшитишни истамаяпсиз, шекилли?
- Аксинча, эшитмоқчиман, марҳамат қилинг.
- Бошанга секундантингизни юборманг.
- Нега энди?
- Ўзингиз боринг.
- Бу тартиб-қоидаларни бузиш бўлади-ку.
- Сизнинг ишингиз бошқаларникига ҳеч ўхшамайдиган иш.
- Нега энди шахсан ўзим боришим керак?
- Шундай қилсангиз, ҳамма гап иккингизнинг ўртангизда қолади.
- Гапингизга тушунмаяпман.
- Бу жуда равшан. Мабодо Бошан ўз сўзидан қайтишга рози бўлса, сиз унга ўз ихтиёри билан шундай қилиш имконини берасиз, у раддия беради. Борди-ю, у раддия бермаса, бу сирни икки ёт кишига ошқора қилиш қочмайди.
- Чет кишига эмас, дўстларга.
- Бугунги дўст эртага душман бўлиб қолиши ҳеч гап эмас.
- Бўлмағур гапни қўйинг!
- Бошан-чи?
- Демак...
- Демак, эҳтиёт бўлинг.
- Сизнингча, Бошаннинг олдига ўзим боришим керакми?
- Ҳа, ўзингиз боринг.
- Бир ўзимми?
- Ҳа, якка ўзингиз. Кишининг ўз иззат-нафсидан воз кечишини истар экансиз, уни аччиқ ҳақоратлардан муҳофаза қилмоғи ҳам лозим.
- Балки, сиз ҳақдирсиз.
- Мана, энди ўзингизга келдингиз.
- Бир ўзим бораман.
- Боринг, лекин бутунлай бормасангиз яна яхши.
- Иложи йўқ.
- Ихтиёр ўзингизда, ҳар қалай, илгариги шаштингиздан қайтиб, бунисига ўтганингиз яхши бўлди.

– Бироқ, эҳтиёт чоралари натижа бермай, яккама-якка олишишга тўғри келса, сиз менга секундант бўласизми?

– Азизим виконт, – деди жиддий оҳангда Монте-Кристо, – ёрдам беришга ҳамиша тайёр эканимга сизни бир гал ишонтирган эдим, бироқ ҳозир сиз бажариб бўлмайдиган нарсани талаб қиляпсиз мендан.

– Нега?

– Вақти соати келиб, билиб оларсиз.

– Унгача нима қилай?

– Буниси сир сақлашингизни илтимос қиламан.

– Бўпти. Секундант бўлишни Франц ва Шато-Рендан сўрайман.

– Жуда соз, иккаласидан сўранг.

– Мабодо олишиш муқаррар бўлиб қолса, менга қилич-бозликдан ёки мерганликдан сабоқ берасизми?

– Йўқ, бундай қилолмайман.

– Жуда ғалати одамсиз-да! Демак, ҳеч нарсага аралашмоқчи эмассиз?

– Ҳеч нарсага.

– Ундай бўлса, бу ҳақда гапни тамом қилдик. Хайр, граф.

– Хайр, виконт.

Альбер шляпасини олиб чиқиб кетди.

Уни дарвоза олдида икки ғилдиракли извош кутиб турганди, Альбер ғазабини мумкин қадар сездирмасликка уриниб, Бошан ҳузурига йўл олди. Бошан таҳририятда эди.

Бошан қоронғи, чанг-тўзонга тўла хонада утирарди, одатда таҳририят биноси ҳамиша шунақа чанг бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади.

Альбер де Морсер келганини унга хабар қилишди. Бошан буниси икки карра қайтаришга мажбур этди ва ҳамон ишонмай, қичқирди:

– Киринг!

Альбер кирди.

Бошан дўстини кўрди-ю, ханг-манг бўлиб, «Ў-ҳў» деб юборди.

Альбер кабинет полида ётган уюм-уюм қоғозлар, турли ҳажмдаги газеталарни босиб унинг олдида ўтиб борди.

– Бу ёққа, азизим, бу ёққа! – деди Бошан қўлини Альберга узатиб, – қайси шамол учирди сизни? Адашиб кирдин-

гизми ёки нонуштани мен билан баҳам кўришни истаб қолдингизми? Қани, стуллардан бирини олиб ўтиринг, ҳу анави ёронгул ёнидагини ола қолинг, бу гул менга газеталардан бўлак ҳам варақ бор эканлигини эслатади.

– Мен ҳам худди ана шу газетангиз масаласида келдим, – деди Альбер.

– Сиз-а! Бирор гап борми?

– Раддия берилишини талаб қиламан.

– Раддия? Нимага! Э, ўтирсангиз-чи!

– Раҳмат, – деди иккинчи марта иримига таъзим қилиб Альбер.

– Аниқроқ гапиринг?

– Газетангизда бизнинг оиламизнинг ор-номусини поймол қиладиган бир хабар босилиб чиқди, ўшани рад этишингизни талаб қиламан.

– Йўғ-э! – деди Бошан таажжубланиб. – Қанақа хабар экан у? Бунақа бўлиши мумкин эмас.

– Янинадан олган хабар.

– Янинадан?

– Ҳа

– Нима ҳақда гапираётганимни наҳотки тушунмаётган бўлсангиз?

– Худо урсин... хабарим йўқ. Батист, кечаги газетани беринг, – деди Бошан.

– Кераги йўқ, менда бор.

Бошан ўқиди:

– «Янинадан келган мактублар» ва ҳоказо...

Бошан хабарни ўқиб бўлиши билан Морсер:

– Иш жиддий эканини энди тушунгандирсиз? – деди.

– Бу офицер сизнинг қариндошингизми? – сўради журналист.

– Ҳа, – деди Альбер бўзариб.

– Мендан қанақа ёрдам керак? – сўради Бошан.

– Мен, Бошан, сиздан газетангизда раддия беришингизни истаيمان.

Бошан Альберга дўстона узоқ тикилди.

– Қани, ўтиринг-чи, – деди у, – раддия жуда жиддий масала. Дурустроқ гаплашиб олайлик. Мен яна бир ўқиб чиқай.

Альбер ўтирди. Бошан хабарни яна диққат билан ўқиб чиқди.

– Кўриб турибсизки, – деди Альбер қатъиян, ҳатто дагаллик билан, – газетангизда оилам аъзосини ҳақорат қилишган, мен раддия беришни талаб қиламан.

– Сиз талаб қиласизми?

– Ҳа, талаб қиламан.

– Азизим виконт, очигини айтсам, сиз нўноқ дипломат экансиз.

– Ҳа, тўғри, чунки дипломат бўлишни истамайман, – деди ўрнидан тураётиб Альбер. – Мен бу хабарга раддия берилишини талаб қиламан ва ниятимга албатта эришаман. Дўстим, сиз, – деди зарда билан Альбер Бошаннинг кеккайиб бошини кўтарганини кўриб, – менинг, ўз сўзидан қайтмайдиганлардан эканлигимни яхши биласиз.

– Мен, Альбер, дўстингизман. Аммо сиз яна шу тарзда пўписа қилиб, дагаллик билан гапираверсангиз, бу дўстликни юзхотир қилмаслигим мумкин... Бироқ, келинг, орага низо тушмасин... Жуда ғазабингиз чиқиб кетибди, жаҳл чиққанда ақл кетади, деганлар... Менга айтиб беринг-чи, бу Фернан деган зот сизга ким бўлади?

– Менинг отам, – деди Альбер, – Фернан, граф де Морсер, кекса солдат, йигирма жангнинг қатнашчиси, шундай зотни бадном қилмоқчилар.

– Отангизми? – деди Бошан. – Унда бошқа гап. Бунчалик ғазабингиз чиққанининг сабабини энди тушундим, азизим Альбер... Яна бир ўқийлик...

Бошан хабарни дона-дона қилиб яна бир бор ўқиб чиқди.

– Ахир, Фернан сизнинг отангиз деган гап йўқ-ку бу ерда: Тўғри, ундай деган гап йўқ, бироқ бошқалар шундай деб тушунишади. Шу бонсдан раддия берилишини талаб қиляпман.

«Талаб қиляпман» сўзи айтилаётган пайтда Бошан Альберга қараб олди-да, бир оз ўйга толди.

– Раддия берасизми? – деди ғазаб-ла Альбер, ҳамон ўзини босишга уриниб.

– Ҳа, – деди Бошан.

– Хайрият-э, – деди Альбер.

– Бироқ хабар нотўғри эканлигини аниқлаганимдан кейин.

– Шунақами?

– Ҳа, шундай, бу жиддий иш, текшириб, аниқлаб олиш керак, аниқлаб оламан, албатта.

– Ахир, жаноб, бу ерда текширадиган ҳеч гап йўқ-ку? – деди Альбер жазаваси кўзгаб, – агар гап отам устида бораётганига ишонмаётган бўлсангиз, очик айтаверинг, агарда гап унинг устида деб ўйлаётган бўлсангиз, раддия беришингизни талаб қиламан.

Бошан ҳиссиётларини акс эттирадиган ўзига хос маромда Альберга илжайиб қараб қўйди.

– Модомики, жаноблари раддия берилишини талаб қилгани келган эканлар, бу борада ҳар қандай риоя-андишани йиғиштириб қўйишга аҳд этган эканлар, мен билан дўст-биродарлик ва шунга ўхшаш бўлмағур нарсалар ҳақида ярим соатдан буён бошимни қотириб ўтиришнинг нима кераги бор эди, бошданок гапнинг пўскалласини айтиб қўя қолсангиз бўларди. Демак, иккимизнинг дуэлга чиқишимизни истайсизми?

– Ҳа, агар қабих бўҳтонни рад этмасангиз шундай бўлади!

– Ўпқангизни босиб олинг, жаноб Фернан де Мондего виконт де Морсер, қўйинг беҳуда пўписангизни, бунақа дўқларни оғайним у ёқда турсин, душманимдан ҳам эшитишга тоқатим йўқ. Хулласи калом, сиз полковник Фернан тўғрисидаги хабарни, яъни менга ҳеч дахли йўқ хабарни рад этишимни талаб қиласиз, шундайми?

– Ҳа, талаб қиламан! – деди Альбер ўзини тутолмай дағал оҳангда.

– Йўқса дуэлга чақирасиз, шундайми? – давом этди Бошан ҳамон ўзини вазмин тутиб.

– Ҳа! – деди Альбер дўқ уриб.

– Ундай бўлса, муҳтарам жаноб, менинг жавобим шу. – деди Бошан, – бу хабарни мен босиб чиқарганим йўқ, у ҳақда ҳеч нима билмайман. Бироқ сиз мени қизиқтириб қўйдингиз. Шу сабабли хабар уни берган киши рад этмагунча ёки тасдиқлаб бермагунча шундайлигича қолаверди.

– Хуллас, муҳтарам жаноб, – деди Альбер ўрнидан кўзга-
либ, – секундантларимни юбораман, улар билан дуэлни қаер-
да ўтказиш ва қуроллар танлаш ҳақида шартлашиб оласиз.

– Жуда соз, муҳтарам жаноб.

– Истасалар шу бугун кечкурун ёки жуда кеч деганда,
эртага учрашамиз дуэлда.

– Йўқ, йўқ! Мен дуэлга вақти келганда бораман (сиз ча-
қирясиз мени, шу сабабли ўз фикримни изҳор этишга
ҳақлиман), аммо ҳали дуэлнинг вақти келганича йўқ. Сиз
моҳир қиличбозсиз, мен ҳам анча машқини олганман, сиз
олти ўқдан учтасини албатта мўлжалга теккizasиз, мен ҳам
тахминан шунга яқинман, иккимизнинг дуэлимиз жуда
жиддий дуэль, чунки сиз жасоратли йигитсиз, мен ҳам...
сиздан қолишмайман. Шунинг учун бирор асосли сабаб
бўлмай туриб сизни ўлдиришни ёки ўз жонимга жабр қилиш-
ни асло истамайман. Эндиликда мен ҳам сизга дангал бир
савол бермоқчиман. Агар талабингизни бажо келтирмай,
раддияни босиб чиқармасам, унда мени ўлдирасизми? Яна
қайтариб айтаман сизга: Худо ҳаққи, бу хабар тўғрисида
мен ҳеч нима билмайман ва сиздан бошқа ҳеч ким Фернан-
ни граф де Морсер деб гумон қилмайди.

– Мен сўзимдан қайтмайман.

– Ҳа, майли, муҳтарам жаноб, бир-биримизнинг қонимиз-
ни тўкиш учун жанг қилишга мен ҳам розиман, бироқ уч
ҳафта муддат талаб қиламан. Уч ҳафтадан сўнг мен сизга:
«Бу ёлғон хабар», дейман-да, раддия бераман, ёки «Бу
ҳақиқат», дейман, сўнг иккимиз, сизнинг хоҳишингизга
қараб ё қиличларни қинидан чиқариб, ёки тўппончаларни
ўқлаб майдонга чиқамиз.

– Уч ҳафта! – хитоб қилди Альбер. – Ахир шунча вақт
мен шарманда бўлиб юравераманми!

– Агар иккимиз дўст бўлиб қолаверганимизда мен сиз-
га, сабр қилинг, дўстим, дердим, бироқ сиз менинг душма-
ним бўлиб қолдингиз, шу сабабдан мен сизга, муҳтарам
жаноб, бу билан менинг нима ишим бор, деб қўя қоламан.

– Бўпти, бўпти, уч ҳафтадан сўнг, – деди Альбер. – Ле-
кин шуни билиб қўйингки, уч ҳафтадан ҳеч орқага сурил-
майди, ҳеч қанақа важ-бахонага йўл қўйилмайди, яъни қуту-
ламан деб уринишнинг фойдаси бўлмайди.

– Жаноб Альбер де Морсер, – деди Бошан ўрнидан тура-ётиб, – уч ҳафта ўтмагунча мен сизни деразадан улоқтириб ташлашга ҳаққим йўқ, сиз ҳам ўша вақтгача менга қилич санчиб, умримни хазон қилишга ҳаққингиз йўқ. Бугун йигирма тўққизинчи август, демак йигирма биринчи сентябргача сабр қиламиз. Унгача бир-биримиз билан ит-мушук бўлиб юришимиз яхши бўлмас.

Бошан шундай деди-да, Альберга зўр-базўр таъзим қилиб, босмахонага кириб кетди.

Альбер аламини газеталардан олди: ҳассаси билан ерда ётган газеталарни ҳар томонга сочиб-социб ташлади-да, сўнг босмахонага тикилиб чиқиб кетди.

Беғуноҳ газеталарни савалаб чиққан ва энди извошнинг тирқишини тақиллатиб уриб бораётган Альбер хиёбондан ўтган Моррелни кўриб қолди. Кўзлари қувончга тўла Максимилиан гердаиби Хитой ҳаммоми ёнидан ўтиб, Мадлен черкови томон кетаётган эди.

– Мана бу одамнинг омади келди! – деди Альбер хўрсиниб.

Бу гал у янглишмаган эди.

II. ЛИМОНАД

Моррель ҳақиқатан ҳам бахтиёр эди.

Ҳозир уни чол Нуартье чақиртирибди. Нима дер экан чол, деб шошиб, извошга ҳам ўтирмай яёв чопқиллаб бораётганининг боиси ҳам шунда эди.

Моррелнинг қадами жуда илдам, шўрлик Барруа унга етолмай харсиллаб боряпти. Бунинг сабаби аён: Моррель эндигина ўттиз баҳорни кўрган қирчиллама йигит, Барруа эса олтмишни уриб қўйган чол эди. Бунинг устига Моррель ошиқи шайдо, қанот қоқиб боряпти, Барруа эса иссиққа чидолмай нафаси бўғилиб, энтикиб қоляпти. Талаб-эҳтиёжлари тамоман бошқача бу икки зот уч бурчакнинг икки томонига ўшарди: пастда, асосда ажралиб кетиб, чўққида яна жипслашиб оларди.

Чўққи – бу Моррелни тез чақириб келишни буюрган Нуартье эди. Моррель эса чолнинг ана шу топшириғини бажарай деб, Барруани қийноққа солиб чопарди.

Манзилга етганда ҳам Моррель асло ҳарсилламади, муҳаббат қанот бағишлаганда киши чарчаш нималигини билмай қоларкан, ишқ-муҳаббат лаззатини аллақачон унутиб юборган шўрлик Барруа қора терга ботганди.

Кекса қарол Моррелни бизга маълум махсус эшикдан олиб кириб, кабинетни ичидан қулфлади, бир оздан сўнг Валентинанинг этаклари шитирлагани эшитилди.

Мотам либосида Валентинанинг чиройи янада очилиб кетган эди. Моррель, бу тушим бўлса керак деб, Нуартъе билан гаплашишдан воз кечмоқчи бўлиб турган эди, шу пайт паркетда курси филдиракчаларининг товушини эшитди, хонада чол пайдо бўлди.

Чол Моррелнинг Валентинани ва уни дард-аламдан, но-чорликдан халос этгани учун миннатдорчилик билдириб айтган сўзларини Нуартъе хушнудлик билан тинглади. Сўнг Моррель бурчакда ийманиб ўтирган Валентинага саволомуз кўз ташлади.

Нуартъе ҳам Валентинага қаради.

– Топшириқларингизни айтаверайми? – сўради Валентина.

– Ҳа, – деди Нуартъе ишора билан.

– Жаноб Моррель, – деди Валентина кўзларини ўқдай тикиб турган Максимилианга мурожаат қилиб, – ўтган уч кун мобайнида бувам сизга айтмоқчи бўлган кўп гапларини менга айтди. Бугун ана шу гапларни етказишим учун сизни чақиртириб келди, у мени ўзининг таржимони қилиб белгилади, мен унинг барча гапларини сизга оқизмай-томизмай айтиб бераман.

– Мен ана шу гапларни эшитишга интизорман, мадемуазель, – деди Моррель, – тезроқ айтинг, илтимос қилман.

Валентина бошини қуйи солди, Моррелга бу яхшиликдан дарак бераётгандек туюлди. Валентина бахтли дақиқаларда шундай уятчан бўлиб қоларди.

– Бувам бу уйдан чиқиб кетмоқчи, – деди Валентина. – Барруа унга жой ахтаряпти.

– Сиз-чи? – деди Моррель, – жаноб Нуартъе сизни жонидан ҳам азиз кўради-ку, сиз ҳам унинг ёнида бўлишингиз керак-ку?

– Мен ҳам у билан бирга бўламан, – деди Валентина, – биз шундай қарорга келдик. Мен унинг ёнида яшайман. Жаноб де Вильфор розилик берса дарҳол кетаман. Агар розилик бермаса, вояга етгунимча кутиш керак, бунга атиги ўн ой қолди. Ушандан кейин мустақил бўламан, эрким ўзимда бўлади, сўнг...

– Сўнг? – сўради Моррель.

– Сўнг, бувамнинг розилиги билан сизга берган ваъдага вафо қиламан.

Валентина сўнгги сўзларини зўрға эшитиладиган қилиб айтди, агар Моррель қулоғини динг қилиб турмаганида, эшитолмасди.

– Бува, фикрингизни тўғри айтолдимми? – деди Валентина, Нуартъега мурожаат қилиб.

– Ҳа, – деди имо билан чол.

– Бувамникида турганимда, – деди қўшимча қилиб Валентина, – жаноб Моррель, азиз ва меҳрибон халоскорим ҳузурида мен билан дидор кўришиб туришингиз мумкин, бизнинг, эҳтимол, ҳали ғўр ва беқарор қалбимизни бир-бирига боғлаб турган тугунларни у қўллаб юборса ва шу синовдан сўнг бахтга тула истиқболимизга (ҳайҳот, айтишларига қараганда, ғовлар қаршисида аланга олиб ёнадиган қалблар роҳат-фароғатда совиб қолармиш!) ҳам мададкор бўлса, у ҳолда жаноб Моррель менга совчи юбориши мумкин бўлади, мен кутаман.

– Оҳ, Тангрим! Қандан хайрли ишим учун мени бундай бахтга ёр этдинг? – деди хитоб қилиб Моррель, шу пайтда у чолни Худо, Валентинани фаришта, деб сифинишга тайёр эди.

– Ўша бахтли кун келгунча, – деди вазмин ва тиниқ овозда Валентина, – биз ота-онамнинг измидан чиқмай турамиз, лекин улар иккимизни хижрон ўтида ёндирish ниятида бўлмасалар керак. Яна кайтариб айтаман: биз кутамиз, ҳамма гап шунда, азизим, шунда.

Моррель чолга мурожаат қилиб:

– Мен, – деди, – бу сўзларда гарданамга юкланадиган ҳамма оғирликларга бош эгибгина эмас, қувониб бардош беришга қасамёд қиламан.

– Азизим, – деди Валентина Максимилианга чуқур назар ташлаб, – энди бебошликка, тентакликка барҳам берай-

лик. Бугундан бошлаб ўзини фақат сизники деб қарор қилган ва келажакда сизнинг фамилиянгизда юришни ўзига эп билган қизнинг ор-номусига, шаънига тарикча доғ тушишига асло йўл қўйманг.

Моррель қўл қовуштириб, таъзим қилди.

Нуартъе меҳрга тўла кўзларини икки ёшга тикиб олганди. Ҳамма сирлардан воқиф Барруа ялтироқ пешанасидаги реза терни артиб, илжайиб турарди.

– Бечора Барруа жуда қийналиб кетди-да, – деди Валентина.

– Тўғри, – деди Барруа, – ахир мен оёғимни қўлимга олиб югуриб келдим, мадемуазель, аммо жаноб Моррелга қойил қолиш керак: у мендан ҳам тез чопди.

Нуартъе кўзи билан патнисни кўрсатди, унда ярим графин лимонад ва икки стакан турарди. Ярим соат олдин шу лимонаддан Нуартъе ҳам ичиб олган эди.

Валентина Барруага қараб:

– Лимонад ичгингиз келиб турганини кўзларингиз айтиб турибди, олинг, ичинг, – деди.

– Очиғини айтсам, – деди Барруа, – жуда чанқаб кетдим, бир стаканни сизнинг саломатлигингиз учун ичай.

– Мана, олинг, – деди Валентина стаканни узатиб, – ташқарига чиқиб кела қолинг.

Барруа патнисни олиб, даҳлизга чиқди-да, Валентина қўйиб берган бир стакан лимонадни сипқорди. Буни ҳамма эшик тирқишидан кўриб турган эди.

Валентина билан Моррель Нуартъе ҳузурида хайрлашиб турган пайтда Вильфор бўлмасига кирадиган зинада қўнғирок товуши эшитилди.

Валентина девордаги соатга қаради.

– Қоқ туш пайти, – деди у, – бугун шанба, бува, бу доктор бўлса керак.

Нуартъе имо билан, «ҳа, доктор бўлса керак», деди.

– У ҳозир бу ерга келади, жаноб Моррелнинг бу ердан чиқиб кетгани маъқул, тўғрими, бува?

– Тўғри, – деди чол.

– Барруа! – чақирди Валентина, – Барруа, бу ёққа келинг!

– Ҳозир, мадемуазель, – деди кекса қарол.

Валентина Моррелга қараб:

– Барруа сизни эшик олдигача кузатиб қўяди, – деди, – жаноб офицер, бувам сизга бахтимизга рахна соладиган бирор ҳаракат қилмасликни маслаҳат беряптилар.

– Қутаман, деб сўз бердимми, бас, – деди Моррель, – демак, қутаман.

Шу вақтда Барруа кирди.

– Қўнғироқ чалган ким? – сўради Валентина.

– Доктор д'Авриньи, – деди Барруа гандираклаб.

– Нима бўлди сизга, Барруа? – сўради Валентина.

Кекса қарол жавоб бермади. У ваҳима тўла кўзларини чолга тикиб олган ва бирор таянч ахтариб, қўлларини ҳар томонга чўзаётган эди.

– У ҳозир йиқилади! – хитоб қилди Моррель.

Чиндан Барруанинг бутун вужудини босган титроқ тобора кучайиб борар, ранги ўзгариб, асаблари таранг бўлиб кетган эди.

Барруанинг азоб чекаётганини кўрган Нуартъе ваҳимага тушиб, атрофга алангларди.

Барруа хўжайини томон бир қадам ташлади.

– Ё, алҳазар, ё, алҳазар! – деди у, – нима бало бўлди менга?.. Ҳамма ёғим зирқираб оғрияпти, кўзим тиниб кетяпти... бошим ёняпти. Тегманг менга, тегманг!

Унинг кўзлари олайиб, боши орқага оғди, танаси тошдай қотиб борарди.

Валентина кўрқиб, қичқириб юборди. Моррель уни фалокатдан ҳимоя қилаётгандек, қучоғига олди.

– Жаноб д'Авриньи! Жаноб д'Авриньи! – деди қичқириб Валентина. – Бу ёққа келинг! Ёрдам беринг!

Барруа турган жойида бурилди-да, бир қадам орқага тисарилиб, Нуартъе оёғи остига гурсиллаб йиқилди.

– Менинг меҳрибон ҳожам! Мурувватли ҳожам! – қичқирди у.

Шу пайт қичқирган овозни эшитиб Вильфор кирди.

Моррель ҳушидан кетай деб турган Валентинани дарҳол қўйиб юбориб, хонанинг тўридаги қалин парда орқасига яшириниб олди. Унинг қути учиб, жон бераётган Барруага тикилиб қолганди.

Нуартъе, қаролигина эмас, дўсти, ҳамдарди бўлган шўрлик чолга ёрдам беролмай, юраги эзиларди. Ҳаёт билан ўлим ўртасидаги бу жанг бир оёғи тўрда, бир оёғи гўрда турган чолга таъсир этди, унинг пешанасидан томирлари бўртиб чиқди, кўзлари атрофидаги охириги тирик пайлари таранглашди.

Юзи дириллаб, кўзларига қон тўлган Барруа чалқанча тушиб, полни тимдаларди, оёқлари бамисоли ёғоч сингари қотиб қолди, нафаси бўғилиб, оғзи кўпирарди.

Вильфор остонадан ўтиб, бу холни кўрди-ю. ҳанг-манг бўлиб қолди. Лекин Моррелни пайқамасди.

У ранги ўчиб, бир дақиқа жим туриб қолди. Сўнг эшик томонга отилиб:

– Доктор! Доктор! – деб қичқирди. – Бу ёққа келинг! Тез!

– Бека, – чақирди ўгай онасини зина панжарасига суяниб турган Валентина. – Бу ёққа келинг! Тез келинг! Ҳидлайдиган дорингизни ола келинг!

– Нима гап ўзи? – сўради босиқ овозда Вильфор хоним.

– Келсангиз-чи тезроқ!

– Доктор қани! – яна қичқирди Вильфор.

Вильфор хоним зинадан аста-секин тушиб келди, ёғоч зинаполярнинг ғирчиллаши эшитилиб турарди. Унинг бир кўлида рўмолча, иккинчи кўлида ҳидлайдиган дори солинган шиша идиш.

Вильфор эшик олдига келиб, дастлаб чолга қаради-да, ҳайрон бўлди. юз берган воқеадан ҳаяжонланиб турганини ҳисобга олмаганда, чол соппа-соғ эди, сўнг хоним жон талвасасида ётган қаролга кўз ташлади-ю, қути учди, яна чолга қаради.

– Хоним, доктор қани? Худо ҳаққи, чақиринг уни, – деди Вильфор. – У сизнинг бўлмангизга ўтиб кетган эди-ку. Миясига қон қуйиладиган касали хуруж қилибди, наҳотки шуни пайқаманган бўлсангиз?

– Бирор нима емадимикин? – сўради Вильфор хоним, эрига жавоб беришдан қочиб.

– Понушта қилгани йўқ, – деди Валентина, – бувам шошилинч топшириқ билан бир жойга юборган эди. У жуда чарчаб, ҳолдан тойиб келди-да, бир стакан лимонад ичди.

– Вино ичса бўлмасмиди? – деди Вильфор хоним. – Лимонад ғоят зарарли ичимлик-ку.

– Лимонад шу ерда, бувамнинг графинида турган эди. Шўрлик жуда чанқаб қолган экан, лимонад тўғри келиб қолди-ю, шуни ичиб кўя қолувди.

Вильфор хоним сесканиб кетди. Нуартъе унга маъноли назар ташлаб кўйди.

– Бўйни ичига кириб кетибди! – деди хоним.

– Бекам, – деди Вильфор, – мен сиздан докторни сўра-япман! Қани д’Авриньи? Худо ҳаққи, айтинг, қаерда у?

– Эдуарнинг олдиди, бола бетоб, – деди Вильфор хоним энди жавоб қайтармасликка илож тополмай.

Вильфор докторни чақириб келиш учун зинага югурди.

– Мана буни олинг, – деди Вильфор хоним дори шиша-ни Валентинага узатиб, – Бурруага қон қуйсалар керак. Қонни кўришга тоқатим йўк, ўз бўлмамга бораман.

Хоним шундай деди-да, эри кетидан чиқиб кетди.

Моррель бурчақдан чиқди, тўс-тўполонда уни ҳеч ким пайқамади.

– Максимилиан, кетинг эртароқ бу ердан, – деди унга Валентина, – ўзим чақирмагунимча келманг. Боринг.

Моррель «сиз нима дейсиз?» дегандек Нуартъега қаради. Нуартъе «майли», деди имо билан. Максимилиан Валентинанинг қўлини кўксига бир зум босиб турди-да, ён дахлиздан чиқиб кетди.

Шу пайт нариги эшиқдан Вильфор билан доктор кириб келди.

Барруа секин ҳушига кела бошлади, хуружи босилди, у инқиллаб бир тиззаси билан чўкка тушиб олди.

Д’Авриньи билан Вильфор Барруани кўтариб тахта каравотга ётқизишди.

– Бунинг давоси нима, доктор? – сўради Вильфор.

– Сув билан эфир келтиришсин. Уйингизда эфир борми?

– Бор.

– Дарров югуриб бориб скипидар мойи билан қустирувчи дори олиб келишсин.

– Югур, тез! – буюрди Вильфор.

– Қани, ҳамма чиқиб кетсин бу ердан.

– Мен ҳамми? – сўради кўрқиб Валентина.

– Ҳа, мадемуазель, биринчи галда сиз чиқинг бу ердан, – деди дағаллик билан доктор.

Валентина ҳайрон бўлиб д’Авриньига қаради-да, бува-сининг пешанасидан ўпиб чиқиб кетди.

Доктор қовоғидан қор ёғиб, Валентина кетидан эшик-ни бекитди.

– Буни қаранг, доктор, буни қаранг, ҳушига келяпти, демак, шунчаки бир оддий тутқаноқ экан-да.

Д’Авриньин ғамгин илжайиб кўйди.

– Қалайсиз, Барруа? – сўради доктор.

– Бир оз дурустман, жаноб.

– Бир стакан сувни эфир билан ича оласизми?

– Ҳаракат қиламан, фақат менга тегманг.

– Нега?

– Назаримда, менга сал тегиб кетсангиз, яна тутқаноқ тутадиған.

– Мана буни ичинг.

Барруа стаканни кўкариб кетган лабларига олиб борди-да, ярмини ичди.

– Қаерингиз оғрияпти? – сўради доктор.

– Ҳамма ерим, томирларим тортишиб кетяпти.

– Бошингиз айланяптими?

– Ҳа.

– Қулоғингиз шанғиллаяптими?

– Ҷудаям.

– Қачон бошланди бу?

– Ҳозиргина.

– Бирдан-а?

– Бирдан.

– Кеча ҳеч нарса сезмаганмидингиз? Ўтган куни-чи?

– Ҳеч нарса.

– Уйқу босиши ёки бадҳазмлик сезилмаганмиди?

– Йўқ.

– Бугун нима еган эдингиз?

– Ҳали ҳеч нима еганим йўқ, фақат жаноб Нуартъе графинидан бир стакан лимонад ичдим.

Барруа шундай деди-да, ҳар қандай ҳаракат ва сўзни диққат билан кузатиб ва эшитиб ўтирган чол томонга бо-шини ирғаб кўйди.

- Қаерда ўша лимонад? – сўради шошиб доктор.
- Пастда, графинда.
- Пастнинг қаерида?
- Ошхонада.
- Олиб келайми, доктор? – сўради Вильфор.
- Йўқ, сиз шу ерда қолиб, беморга дорини охиригача ичиришга ҳаракат қилинг.
- Лимонад-чи?..
- Ўзим олиб келаман.

Д'Авриньи эшикдан чиқди-да, қоронғи зинадан ошхонага югурди, шу пайт Вильфор хоним ҳам ошхонага бораётган экан, доктор уни нақ бўлмаса туртиб, йиқитиб юборай деди. Хоним қичқириб юборди.

Фикри-зикри бир нарсада бўлган д'Авриньи буни сезмади, хонимни кўрмади; у охириг зинапоядан сакраб ўтди-да, ошхонага кирди; тўртдан уч қисми бўш графин патнисда турганди. Доктор ўлжа кетидан ўқдай отилиб келган бургут сингари графинга чанг солди.

У, энтика-энтика биринчи қаватга чиқиб, Нуартъе бўлмасига кирди.

Де Вильфор хоним ҳам шу дақиқада оҳиста қадам ташлаб, ўз бўлмасига бораётган эди.

- Ўша графин шуми? – сўради д'Авриньи.
- Ҳа, жаноб доктор.
- Сиз ичган лимонад ҳам шунинг ўзими?
- Ўша бўлса керак.
- Таъми қанақа эди сиз ичган лимонаднинг?
- Аччиқ эди.

Доктор кафтига лимонаддан уч-тўрт томчи томизди-да, оғзига олди, сўнг худди винони синаб кўраётгандек, тамшаниб туриб, тошпечга тупуриб ташлади.

– Худди ўзи, – деди у. – Жаноб Нуартъе, сиз ҳам ичганмидингиз бундан?

- Ҳа, – деди имо билан чол.
- Сиз ичганда ҳам аччиқмиди?
- Ҳа.

– Жаноб доктор! – деди қичқириб Барруа, – яна ёмон бўлиб кетяпман! Раҳм қилинг менга! Ёрдам беринг! Доктор!

Доктор бемор олдига югуриб борди.

– Қустиралиган дори қани, Вильфор?

Вильфор бўлмадан югуриб чиқиб қичкирди:

– Қани қустирадиган дори? Келтиришдими?

Ҳеч ким жавоб бермади. Шу пайт бу хонадондагиларнинг ҳаммасини ваҳима босган эди.

– Агар ўпкасига ҳаво кирита олсам, – деди д’Авриньи атрофга аланглаб, – эҳтимол касал енгил тортармиди. Наҳотки ҳеч нима бўлмаса бу хонадонда? Ҳеч нарса-я!

– Доктор! – қичқирарди ҳамон Барруа, – ёрдам беринг, қутқаринг мени ажалдан!

– Перо борми, перо! – сўради доктор ва стол устидаги перога кўзи тушиб қолди. Уни олди-да, беморнинг оғзига тикмоқчи бўлди, бироқ Барруанинг жағи акашак бўлиб қолган эди.

Барруани илгаригисидан ҳам каттиқ тутқаноқ тутди. У ёғоч каравотдан сурилиб полга тушди-да, қимир этмай қолди.

Доктор унга ҳеч қандай ёрдам беролмасди. У Барруани шу ҳолича қолдириб, Нуартье олдига борди.

– Сиз ўзингизни қандай сезяпсиз? – деди шивирлаб доктор.

– Яхши.

– Ошқозонингиз оғримаяптими?

– Йўқ.

– Мен айтган дорини ҳар якшанба куни ичяпсизми?

– Ҳа.

– Бу лимонадни сизга ким тайёрлаб берган эди? Барруа-ми?

– Ҳа.

– Лимонадни ич деган ҳам ўзингизми?

– Йўқ.

– Де Вильфор жанобларими?

– Йўқ.

– Де Вильфор хонимми?

– Йўқ.

– Ундай бўлса, Валентина экан-да?

– Ҳа.

Барруа оғир ух тортди, тишлари ғижирлаб кетди, буни эшитиб доктор бемор олдиға югурди.

– Барруа, – деди доктор, – гапира оласизми?

Барруа ғудурлаб, алланима деди.

– Азизим, бир зур бериб эс-хушингизни йиғинг.

Барруа қон қуйилган кўзларини очди.

– Бу лимонадни ким тайёрлаганди?

– Ұзим.

– Тайёрлаган захоги хўжайинингизга келтириб бердингизми?

– Йўқ.

– Қаерда қолдирган эдингиз?

– Буфетда, мени чақириб қолишди.

– Лимонадни бу ерга ким олиб келди?

– Малемуазель Валентина.

Д'Авринья пешанасини ушлади-да:

– Ё, алҳазар! – деди шивирлаб.

– Доктор, доктор! – кичқирди Барруа яна тутқаноқ тута бошлаганини сезиб.

– Нега қустирадиган дори келтирмаяғтилар? – деди зарда билан доктор.

– Мана, – деди эшиқдан кириб келаётган Вильфор.

– Буни ким тайёрлади?

– Дорихоначи, ўзиям мен билан бирга келди.

– Ичинг буни, – деди доктор Барруага.

– Ичолмайман, доктор, вақт ўтди! Томоғим қуриб, оғзим қақраб боряпти. Нафасим бўғилиб кетяпти... вой юрагим... вой бошим... Э, Тангрим, нега мунча азоб беряпсан менга... Қачон қутуламан бу дарддан?

– Азизим, – деди доктор, – оз қолди, хозир қутуласиз қийноқдан.

– Ұзим ҳам билиб турибман, – деди шўрлик Барруа, – э, Парвардигор, раҳм қил гуноҳкор банданга!

Барруа бир оҳ тортди-да, чакмоқ ургандек юз тубан йиқилди.

Д'Авринья чолнинг юрагига қўлини босиб, оғзига ойна тутди.

– Хўш, ахволи қалай? – сўради Вильфор.

– Менга бир оз гунафша шарбати келтиришсин, тезроқ.

Вильфор ошхонага югурди.

– Жаноб Нуартъё, хотиржам бўлинг, беморни нариги хонага олиб бориб қон қуяман, бунақа тутқаноқлар жуда даҳшатли бўлади, – деди доктор ва Барруани қўлтиқлаб олиб чиқиб кетди, лекин у шу захоти Нуартъё хонасига қайтиб кирди-да, лимонадни олди.

Нуартъенинг чап кўзи юмук эди.

– Валентинани чақирсинларми? Валентинани кўришни истайсизми? Ҳозир айтаман, чакириб юборишади.

Вильфор қайтиб, зинадан чиқиб келаётган эди, даҳлизда д’Авриньига дуч келди.

– Хўш, қалай беморнинг аҳволи? – сўради Вильфор.

– Юринг бу ёққа, – деди д’Авриньи.

Доктор Вильфорни Барруа ётган хонага олиб кирди.

– У ҳалиям ҳушига келгани йўкми? – сўради қироллик прокурори.

– Ҳлди.

Вильфор сесканиб орқасига тисарилди-да, бошини икки қўли билан маҳкам сиқиб, ачиниби мурдага тикилиб қолди.

– Тўсатдан жон бердимми?

– Фавқулодда ўлим бўлди бу, тўғрими? – деди д’Авриньи. – Бироқ бундан сиз ажабланмасангиз ҳам бўлади. Жаноб Сен-Меран ва Сен-Меран хоним ҳам тўсатдан ўлган эди. Ҳа, жаноб де Вильфор, сизникида одамлар шунақа тўсатдан ўладиган бўлиб қолди.

– И-я! – деди қироллик прокурори ўтакаси ёрилиб. – Сиз яна ўша эски даҳшатли фикрингизни такрорлаяпсизми?

– Ҳа, жаноб, – деди тантанавор оҳангда д’Авриньи, – бу фикр ҳозиргача хаёлимдан чиққани йўқ. Гапларимнинг тўғрилигига имонингиз комил бўлмоғи учун диққат билан қулоқ солишингизни илтимос қиламан, жаноб де Вильфор.

Вильфорнинг бутун вужудини титроқ босди.

– Шундай бир заҳар бор: у одамни тил торттирмай ўлдиради-да, ҳеч қанақа белги қолдирмайди. Уни мен яхши биламан. Унинг таъсир этишини ва оқибати нималарга олиб боришини ҳар томонлама текшириб, ўрганиб чиқдим. Сен Меран хоним вафоти вақтидагидек, мана, ҳозир шўрлик Барруа ҳалокати пайтида бу заҳарнинг таъсирини яна аниқ билиб олдим. Бу заҳарни билишнинг бир йўли бор. Бирор

кислота билан кизил рангга бўялган лакмус қоғозда кўк ранг пайдо қилади. яна гунафша шарбатига зангори тус беради. Ҳозир бизда лакмус қоғози йўқ, ана, гунафша шарбати келтириятдилар, шекилли.

Даҳлизда оёқ товуши эшитилди, доктор эшикни қия очди-да, хизматкор аёлнинг кўлидан тагида бир-икки қошиқ шарбати бор идишни олиб, эшикни яна бекитди.

– Мана, бунга қаранг, – деди у юраги гуп-гуп ураётган кироллик прокурорига, – мана бу идишда гунафша шарбати, мана бунисида эса Нуартъе ва Барруадан қолган лимонад. Агар лимонадга ҳеч нарса кўшилмаган ва у зарарсиз бўлса, шарбатнинг ранги ўзгармайди, агар лимонадга захар кўшилган бўлса, шарбат зангори тусга киради. Мана, қараб турунг!

Доктор графиндаги лимонаддан шарбат қуйилган идишга бир неча томчи кўйди, шу ондаёқ шарбат тусини ўзгартирди. Аввал у тим кўк, сўнг аллақандай рангга, ундан кейин зангори тусга кирди-да, шундайлигича қолди.

Бу тажриба докторнинг бояги фикрига ҳеч шубҳа қолдирмаганди.

– Бахтсиз Барруа сохта ангостур ёки муқаддас Игнатия ёнғоғи билан захарланган экан, – деди д'Авриньи, – энди бу ҳақиқат эканлигига ҳеч шубҳам йўқ.

Вильфор миқ этмади. Вахималан унинг кўзлари олайиб кетди, кўлларини осмонга кўтарди-да, ўзини ўриндикқа ташлади.

III. АЙБНОМА

Д'Авриньи кироллик прокурорини дарров ҳушига келтирди. У бу мудҳиш хонада иккинчи мурдага ўхшаб қолган эди.

– Менинг уйим ажалхона бўлиб қолди! – деди фарёд уриб Вильфор.

– Қолаверса жиноятлар макони, – деди доктор.

– Шу дамда чекаётган азобларимни не сўз билан айтай, доктор, – деди хитоб қилиб Вильфор. – Ҳамма бало бирдан ёпишди менга, хавф-хатар, даҳшатлардан ақлим озаёттир.

– Ҳақиқатан ҳам оғир сизга, Вильфор, оғир, – деди д’Авриньи вазмин ва салмоқдор оҳангда, – бироқ биз вақтни ўтказиб юбормай, ҳаракат қилишимиз керак. Менимча, дастлаб хонадонингизга ёпирилиб келаётган ажал сиртмоғини бўғиш керак. Шахсан мен буни энди сир сақлашдан ожизман. Қонунлар оёқ ости қиллинаётгани ва бегуноҳ бандалар қурбон бўлаётгани учун қасос олинмайдди, деб умид қилолмайман.

Вильфор хонага қайғули назар ташлади.

– Менинг уйимда-я! – деди шивирлаб. – Менинг уйимда-я!

– Менга қаранг, Вильфор, – деди д’Авриньи, – бардам бўлинг. Сиз қонунни кўкрак кериб ҳимоя қилувчи мансабдор зотсиз, ана шу шуҳратингиз шу топда сиздан қурбон беришни талаб қилади.

– Ўзини қурбон қилиш бу ғоят даҳшатли сўз, доктор, ғоят даҳшатли!

– Ҳамма гап шунда-да.

– Демак, сиз кимдандир шубҳаланаётган экансиз-да?

– Мен ҳеч кимдан шубҳаланаётганим йўқ. Улим эшигингизни қоқяпти, у кур-кўрона эмас, жуда пухта уйлаб хонадан хонага ўтяпти, мен эса унинг йўлини кўриб турибман, изидан боряпман, борганда ҳам шохидамас, баргида боряпман. Ахир, оилангиз билан иноқлигим, сизга ҳурматим – бу кўзларимни бекитувчи икки боғлағич, мана эндиликда...

– Гапираверинг, доктор, гапираверинг, қулоғим сизда.

– Уйингизда, эҳтимол, оилангизда асрлар давомида фақат бир мартагина учрайдиган бир разил махлуқ бекиниб олган. Локуста ва Агриппина бир вақтда яшашган, бироқ бу фавқулодда бир ҳол, аммо бу ҳол сон-саноксиз разилона жиноятлар қилиб бадном бўлган Рим империясига кирон келтириш учун Тангрининг қаҳри қаттиқ келганидан далолат беради. Брунгильда билан Фредгонда уқубатли хатти-ҳаракатлар оқибатидир, эндигина туғилаётган тараққиёт пешқадамлари, жаҳолат элчисини ёрдамга чақириб борса-да, ана шулар орқали маликалар дунёсини билиб олишга уринган эдилар. Уша аёлларнинг барчаси ёш ва гузал эди. Бир замонлар уларнинг манглайига ҳам, худди уйингиздаги жиноятчининг манглайидаги каби, бегуноҳлик тамғаси босиб қўйилган эди.

Вильфор қичқириб юборди, сўнг бармоқларини қаттиқ қисди-да, шафқат тилаб докторга тикилди. Аммо д'Авриньи парво қилмай сўзини давом эттираверди:

– Жиноятдан манфаатдорни ахтар – ҳуқуқ фанининг аксиомаларидан бирида шундай дейилган.

– Доктор! – хитоб қилди Вильфор. – Бу сўзларга ишо-ниб, инсоният, одил суд жуда кўп хатоларга йўл қўйиб келди! Билмадим, чамамда, бу жиноят...

– Демак, сиз бунинг жиноят эканлигига иқрормисиз?

– Ҳа, иқрорман. Энди мен нима қилдим? Рухсат этинг, гапимни тугатай, бу жиноят учун бош жавобгар ўзим, бу сеҳрли ўлимлар дастлаб шахсан мени ҳалок этажагини сезиб турибман.

– Барча махлуқлар ичида энг худбини, сурбети инсон, – деди д'Авриньи, – энг мақтанчоғи, мағрури, ўзига бино қўйгани ҳам инсон! У, қуёш фақат менга нур сочади, ер ҳам мени деб айланади, ўлим ҳам мени деб ҳаммага қирон келтиради дея ўйлайди; у – чўп устида туриб, Худога дўк ураётган чумоли! Марҳумлар-чи? Маркиз де Сен-Меран, маркиза Сен-Меран хоним, жаноб Нуартъе...

– И-я? Жаноб Нуартъе?

– Ҳа, у ҳам! Сиз ҳали мана бу шўрлик қаролга суиқасд қилганлар, деб ўйлаяпсизми? Асло ундай эмас. Шекспирнинг Полонийси сингари Барруа ҳам бошқа бировга келган ажалга дучор бўлди. Аслида лимонадни Нуартъега ичирмоқчи эдилар. Нуартъе уни ичди ҳам. Мана бу бечора бехосдан ичиб қўйди-да, балога йўлиқди. Аслида ажал Нуартъенинг ҳалқумига чанг солиши керак эди.

– Нега отам ҳалок бўлмади?

– Бунинг сабабини ўша Сен-Меран хоним вафот этган оқшом боғда тушунтирган эдим сизга. Унинг танаси бу захарга кўникиб қолган, унга таъсир қилмайдиган миқдордагисини бошқа истаган киши ичса, тил тортмай ўлади. Мен бир йилдан буён жаноб Нуартъени бурцин билан даволаб келаётганимни дунёда ҳеч ким, ҳатто қотил ҳам билмайди, бироқ бурцин ғоят кучли захар эканлигини ана шу қотил билади.

– Ё, алҳазар! – деди шивирлаб Вильфор, бармоқларини қирсиллатиб.

– Жиноятчининг ишини бошдан-оёқ бир назарингиздан ўтказинг: у дастлаб маркиз Сен-Меранни ўлдирди...

– Доктор, нима деяпсиз ўзи?

– Бунга имоним комил. Унинг ўлими ҳақида менга айтилган гапларни ўз кўзим билан кўрганларимга таққослаб чиқдим: бу ўлим бир-бирига жудаям ўхшаб кетади.

Вильфор энди эътироз билдирмай қўйди. У оғир хўрсинди.

– У дастлаб маркиз Сен-Меранни ўлдирди, – такрорлади доктор, – сўнг Сен-Меран хонимни ёруғ дунёдан бадарға қилди. Шу билан у иккала меросга эга бўлади.

Вильфор пешанасидан шовиллаб оқаётган терни артди.

– Диққат билан қулоқ солинг.

– Ҳар бир сўзингизни диққат билан тинглаяниман.

– Жаноб Нуартъе, – давом этди қаҳр-ғазаб билан д'Авриньи, – ўз васиятномасида бутун мол-мулкени бева-бечораларга беришга қарор қилди ва шу билан сизга ва оилангизга жуда бошлаб панд берди. Жаноб Нуартъенинг бу инжиқлигини кечиришди, ундан бошқа бирор яхшилик кутиш бефойда эди. Бироқ у биринчи васиятномасини бекор қилиб, иккинчисини ёзиши биланоқ жиноятчи, «яна учинчисини ёзмасин», деб, унга заҳар ичирди. Иккинчи васиятнома, адашмасам, ўтган кунни ёзилган эди. Кўриб турибсизки, улар вақтни беҳуда ўтказмасликка ҳаракат қилишибди.

– Шафқат қилинг, д'Авриньи!

– Раҳм-шафқат ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас, жаноб. Докторнинг муқаддас бурчи ҳаёт чашмасидан баҳраманд бўлиб, ажал сирларини билишдир. Жиноят содир бўлиб, Тангри жиноятчидан юз ўгирганда, докторнинг бурчи: «Мана, жиноятчи!» деб айтиб бериш.

– Раҳм қилинг қизимга! – деди бўғиқ овозда Вильфор.

– Унинг номини ўзингиз тилга олдингиз – сиз унинг отасиз.

– Шафқат қилинг Валентинага! Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. Уни бадном қилишга йўл қўймайман, виждони пок, бегуноҳ фаришта у! Уни гуноҳкор қилишдан кўра, ўзим қора курсига бориб ўтирганим яхши.

– Жаноб қироллик прокурори, раҳм-шафқат қилиш мумкин эмас. Далиллар яққол кўриниб турибди. Мадемуазель де Вильфор маркиз де Сен-Меранга дорини ўзи ўраб-туғиб жўнатган, дорини ичиб маркиз ўлди. Мадемуазель де Вильфор тайёрлаб берган ичимликни ичиб, де Сен-Меран бека ҳам вафот этди. Барруанинг кўлидан лимонад қуйилган графинни олиб, жаноб Пуартье столига қўйган ҳам шу мадемуазель де Вильфорнинг ўзи. Чол одатда ҳаммасини эрталаб ичарди. Бу фалокатдан уни Худо сақлабди-да, бўлмаса бу ҳам тил тортмай ўларди. Демак, жиноятчи мадемуазель де Вильфор – ана шу разил аёл. Жаноб қироллик прокурори, мен мадемуазель де Вильфорни айблайман, қани, энди ўз бурчингизни адо этинг!

– Доктор, мен сўзингизни қайтариб, ўзимни ҳимоя қилаётганим йўқ, сизга ишонаман, бироқ, илтимос қиламан: мени ҳалок қилманг, шармандаю шармисор этманг!

– Жаноб Вильфор, – давом эттирди сўзини доктор янада жиддий оҳангда, – қалтис вазият туғилган пайтда мен бўлмағур аҳд-паймонларни ҳечам инобатга олмайман. Қизингиз мабодо биргина жиноят қилганида ва мен, у яна иккинчисини мўлжаллаяпти, деб ўйлаганимда эди, сизга «уни огоҳлантириб, жазо беринг-да, гуноҳини кўзёшлари билан ювиш учун бирор монастирга умрбодга жойлаштиринг», деб қўя қолардим. Агар иккинчи марта жиноят қилганда шундай дердим: «Менга қаранг, Вильфор, бир зумдаёқ тириштириб қўядиган мана бу бедаво дорини олиб қизингизга ичиринг-да, гуноҳкорнинг жонини Худога топшириб қўя қолинг, ана шунда ор-номусингизни ҳам, ҳаётингизни ҳам муҳофаза қилган бўласиз, чунки у сизнинг жонингизга ҳам қасд қиляпти. Маккорона табасум, ёқимтой сўзлар билан тепангизга келаётганини кўриб турибман! Вақтни ўтказмай, зарбани биринчи бўлиб ўзингиз беринг! Йўқса балои азимга дучор бўласиз!» Мана, агар қизингиз фақат икки кишини ўлдирганда эди, шу гапларни айтиб қўя қолардим. Бироқ қизингиз уч кишини жон талвасасига солди, уч кишини ўлимга маҳкум этди, яна маккорлик қилиб учаласининг жасади устида тиз чўкиб ўтирди ҳам. Бу разил қотилани дарҳол қамамоқ керак, дарҳол! Сиз ор-номус ҳақида гапирдингиз,

менинг айтганимни бажо келтирсангиз, абадий ўчмас шуҳрат қозонасиз.

– Менда сизникидек кучли ирода йўқ ҳозир, – деди Вильфор, – лекин билиб қўйингки, агар бунақа гап сизнинг қизингиз устида кетганда эди, бу ирода сизда ҳеч бўлмасди, ҳа, бўлмасди.

Д’Авриньи бўзариб кетди.

– Доктор, билиб қўйингки, хотин зотидан туғилган ҳар бир кимса азоб-уқубатга ва ўлимга маҳкум, мен азоб чекишга ва ажалим етадиган пайт келишини кутишга мажбурман.

– Эҳтиёт бўлинг, – деди д’Авриньи, – у пайт тезда кела қолмайди. Ҳа, фақат отангиз, хотинингиз, эҳтимол ўғлингиз ҳам ҳалок бўлгач, навбат кейин сизга келар.

Вильфорнинг нафаси бўғилиб, докторнинг қўлидан тутди.

– Раҳм қилинг, доктор, – деди у. – Ёрдам беринг... Йўқ, йўқ!.. Менинг қизим айбдор эмас... судга беринг бизни, ўшанда ҳам: «Йўқ, йўқ! Қизимда гуноҳ йўқ, деявераман... Менинг хонадонимда ҳеч қанақа жиноят содир бўлгани йўқ... йўқ, уйимда жиноят юз беришини истамайман, эшитдингизми, истамайман... Чунки, жиноят, кимнинг уйига кирмасин, ўлим сингари якка кирмайди. Ҳой, бу ёққа қаранг, агарда мен қотиллик қурбони бўлиб кетсам сизга нима?.. Ёки сиз менинг дўстимсиз? Ёки сиз инсоний фазилатларга молик кишимсиз? Сизда инсоний қалб борми ўзи?.. Йўқ, асло йўқ! Сиз фақат докторсиз, фақат доктор! Шу боисдан мен сизга дангал айтаман: мен қизимни жаллод қўлига топширмайман! Бу фикр қалбимни ўртаяпти, ҳозирнинг ўзидаёқ кўксимни пора-пора қилиб ташлайман, аммо қизимни жаллодга топширмайман?.. Эҳтимол, сиз хато қилаётгандирсиз, доктор? Эҳтимол, қотил қизим эмас, бошқа бировдир? Унда нима бўлади?.. Борди-ю, кунлардан бир кун Азроил сингари қаршингизда пайдо бўлсаму, башарангизга тик қараб: «Қотил! Қизимни сен ўлдирдинг! Сен...» десам, хўш, ўшанда нима дейсиз менга? Д’Авриньи, шуни билиб қўйингки, христиан дини менинг мазҳабим, мабодо шундай воқеа юз бергудек бўлса, ўзимни ўзим ўлдириб қўя қоламан.

– Бўпти, – деди доктор бир оз ўйлаб, – мен кутаман.

Вильфор унга ишонқирамай қараб қўйди.

– Лекин шуни айтиб қўяй, – деди тантанавор оҳангда д’Авриньи, – энди хонадонингизда бирор кишининг тоби қочиб қолса, мабодо ўзингиз ҳам қотилнинг зарбасига дучор бўлганингизни сезиб қолгудек бўлсангиз, мени чақиртирманг, барибир келмайман. Бу даҳшатли воқеаларни сиз билан бирга сир сақлашга розиман, бироқ виждон азобида узлуксиз азият чекишни, шармисор бўлишни истамайман.

– Доктор, сиз мендан юз ўгириб кетяпсизми?

– Ҳа, энди иккимиз йўлдош бўлолмаймиз, мен сиз билан жаллод дори тагигача бордим, бас энди, шуниси ҳам етар. Яна бир жиноят фош этилса, бўлди – бу даҳшатли фожиа тамоматига етади. Алвидо.

– Доктор, илтимос қиламан! Доктор!

– Бу хонадонда нимани кўрсам, ҳаммаси ақлимни булгапти, уйингиздан жирканаман, нафратланаман. Алвидо, жаноб Вильфор!

– Яна биргина сўз, доктор, биттагина сўзим бор! Сиз мени гоят даҳшатли пайтда ташлаб кетяпсиз. Кейинги сўзларингиз дард устига чилқон бўлди. Бироқ шўрлик Барруанинг тўсатдан ўлиб қолишининг сабабини сўрасалар, нима дейман?

– Бу гапингиз тўғри, – деди д’Авриньи, – қани юринг, мени кузатиб қўйинг.

Хонадан биринчи бўлиб доктор чикди, Вильфор унинг кетидан борди. Ҳаяжонга тушиб қолган хизматкорлар доктор ўтаётган йўлкада ва зинада ўралашиб юришган эди.

– Жаноб, – деди Вильфорга д’Авриньи, ҳамма эшитсин деб баланд овозда, – бечора Барруа сўнги йиллари жуда кам ҳаракат қилиб, умрини нуқул бир жойда ўтириб ўтказарди. Илгарилари у хўжайини билан гоҳ отда, гоҳ извошда бутун Европани кезиб юришга ўрганиб қолган эди. Курсидан туролмай қолган бемор ёнида ҳадеб ўтиравериб, ҳалок бўлди-да. Ўзи хўппа семиз, япасқи одам эди, қони яхши юришмай қолди. Тўсатдан миясига қон қуйилди. Мени жуда кечикиб чақиртирдилар. Айтмоқчи, – деди доктор шивирлаб, – гунафша шарбатини печкага тўкиб юборишни эсдан чиқарманг, тағин.

Доктор шундай деди-да, Вильфорга қўл бериб, хайрлашмай чиқиб кетди. Кўзлари ёшга тўла хизматкорлар уни кузатиб қолишди.

Шу оқшомнинг ўзидаёқ Вильфорнинг ҳамма хизматкорлари ошхонага тўпланиб, маслаҳатни бир жойга қўйишди-да, де Вильфор хоним ҳузурига кириб, бизни бўшатиб, деб илтимос қилишди. Уларни бу шаштидан қайтариш учун хоним кўп уринди, ойликларини оширишни ваъда қилиб кўрди, бўлмади. Улар оёқ тираб туриб олишди.

– Биз кетишга аҳд қилдик, чунки бу хонадондан ўлим аримай қолди.

Шундай дейишди-да, минг ялиниб-ёлворишларга қарамай, мурувватли хўжайинларидан, айниқса, меҳрибон мадемуазель Валентинадан жудо бўлаётганларига ачинаётганларини изҳор этиб, чиқиб кетдилар.

Хизматкорлар сўзлаётган пайтда Вильфор Валентинага қаради. Қиз бечоранинг кўзлари жиққа ёш эди.

Ажабо, қизини шу ҳолда кўриб ҳаяжонга тушган Вильфор де Вильфор хонимга ҳам кўз қирини ташлаб қўйди: хонимнинг юлқа лабларида аччиқ киноя аломати кўриндию, дарҳол йўқолди, бу худди довул пайтида булутли осмон тўрида хирагина ялтираган товушсиз чакмоққа ўхшарди.

IV. НОВВОЙ ОРОМГОҲИ

Граф де Морсер Дангларникидан бизга маълум сабабларга кўра шарманда бўлиб, кўзига ҳеч нарса кўринмай даргазаб чиқиб кетган эди. Уша қуни кечқурун сочлари боғлаб таралган, мўйловлари буралган, қўлларига оппоқ қўлқоп кийган Андреа Кавальканти ўз фойтунида ғоз туриб келди-да, Шоссе д' Антендага банкир ҳовлиси олди-да отларини таққа тўхтатди.

Меҳмонхонага кириб бир зум ўралашиб юрди-да, сўнг қулай пайт топиб Дангларни дераза олдига тортди, сўзамонлик билан айтилган муқаддимадан сўнг мурувватли, олижаноб отаси кетгандан кейин бошига тушган талай ташвишлардан гапирди.

– Отам кетгандан буён мени ўз фарзандидек қучоқ очиб қабул қилган банкир оиласида бахтим очилишига амин

бўлдим, – деди у. – Буни мен ошиқларнинг беҳуда жунунидан афзал кўраман. Муҳаббатимни эса мадемуазель Дангларнинг шаҳло кўзларидан топдим.

Данглар бу гапларни зўр диққат билан тинглади, банкир бир неча кундан буён Адреанинг ана шу сўзларини эшитишга интизор эди, мана, энди эшитди-ю, чеҳраси гулдек очилиб кетди. (Морсернинг сўзлари Дангларнинг афтини буриштириб юборгани эсимизда.)

Шундай бўлса-да, у йигитнинг таклифини қабул қилишдан олдин, баъзи нарсалардан шубҳаланаётганини айтишга қарор қилди.

– Виконт, – деди банкир, – уйланишга ҳали ёшсиз-ку?

– Ҳечам, жаноб, – деди эътироз билдириб Кавальканти. – Италиядаги зодагонлар оиласида балоғатга етмай уйланиш расм бўлиб қолган, бу оқилона расм. Замонамизда тақдирга ҳеч ишонч қолмади. Бахт куши бошингга қўндими, уни маҳкам ушла, йўқса ҳаммасини бой берасан.

– Хўп, – деди Данглар, – таклифингизни хотиним ва қизим қабул қилди, деб фараз қилайлик, у ҳолда бу аҳднинг амалий томонини ким билан муҳокама қиламиз? Бу муҳим масалани, менимча, фарзандларнинг фароғатда яшашларини кўзлаб, оталар ҳал этишлари лозим.

– Отам – чуқур мулоҳазали, кўлни кўрган, оқил одам. Францияда уйланиб қолишим мумкинлигини у олдиндан билган ва шу вайдан кетиш олдида, шахсиятимни тасдиқлайдиган ҳужжатлар билан бирга бир хат ҳам қолдирган эди. Бунда, агар қайлик унга маъқул тушса менга йилига (тўй кунидан бошлаб) бир юз эллик минг ливр бериб туришга ваъда қилган. Бу, чамамда, отам даромадининг тўртдан бир қисмини ташкил қилади.

– Мен эса, – деди Данглар, – илгариданоқ қизимнинг сепсарупосига беш юз минг франк беришни мўлжаллаб қўйганман. Бунинг устига қизим яккаю ягона меросхўрим.

– Мана кўриб турибсизки, – деди Андреа, – баронесса Данглар ва мадемуазель Эжени таклифимни рад этмасалар бўлгани. Йилига бир юз етмиш беш минг даромадимиз бўлади. Борди-ю, мен маркизни менга рента тўлаб юрмай, сармойанинг ўзини ихтиёримга беришга кўндирсам (биламан, бу жуда қийин, бироқ, эҳтимол, ўнгариб кетар) олам гулис-

тон, унда сиз бизнинг икки-уч миллионимизни муомалага кўясиз, бунақа сумма тажрибали кўлларда ҳамиша ўн фоиз фойда келтириши мумкин.

– Мен ҳеч вақт тўрт фоиздан ортиқ тўламайман, – деди банкир, – тўғрироғи, уч ярим фоиздан ортиқ. Аммо куёвимга беш фоиздан тўлардим, шунда фойдани тенг бўлиб олардик.

– Жуда боп бўлади-да, отахон, – деди Кавальканти чапанича талаффуз билан (у қанчалик ўзини китоблардек сипо тутишга ҳаракат қилмасин, гоҳ-гоҳ ўша сиполикдан асар ҳам қолмасди) ва дарҳол ўзини қўлга олиб узр сўради: – Кечиринг мени, барон, қувонганимдан ўзимни йўқотиб кўяй дедим.

Данглар эса беғаразлик билан бошланган суҳбат бора-бора олди-сотдига айланиб кетганини фаҳмлаб:

– Бироқ отангиз рад қилолмайдиган мулкингиз ҳам бўлса керак? – деди.

– Қанақа мулк экан у? – сўради Андреа.

– Онангиз ихтиёридаги мулк.

– Ҳа, албатта, онам Оливе Корсинарининг мулки.

– Мулкингизнинг бу қисми тахминан қанчага боради?

– Очиғини айтсам, – деди Андреа, – бу менинг ҳеч эсимга келмаган экан. Чамамда, икки миллионга бориб қолар.

Данглар ўзида йўқ қувониб кетди. Шу пайт у йўқолган хазинасини топиб олган хасис бойга ёки фарқ бўлаётиб бирдан оёғи ерга тегиб қолган кимсага ўхшарди.

– Барон, – деди Андреа, банкирга эҳтиром билан таъзим қилиб, – ишонсам бўладими?..

– Бўлади, виконт, – деди Данглар, – ишонаверинг, ўзингиз ғов солмасангиз бўлди, масала ҳал.

– Оҳ, барон, мен бахтиёрман, бахтиёр! – деди Андреа.

– Бироқ, – деди Данглар ўйчан, – Париж зодагонлари орасида сизга ворислик қилиб юрган граф Монте-Кристо кўмаклашиш учун сиз билан бирга келмади-ку.

Андреа хиёл қизарди.

– Мен тўғри графнинг олдидан келдим, – деди у. – У, шубҳасиз, яхши одам, бироқ унинг ўзига хос хусусиятлари куп. У менинг бу қароримни жуда маъқуллади, ҳатто, отангиз фойда ўрнига сармойанинг ўзини беради, мен бунга амин-

ман, деди, бу борала отамга ўз таъсирини ўтказишга ваъда ҳам қилди. Бирок, шу вақтгача ҳеч кимга воситачилик қилганим йўқ ва бундан кейин ҳам қилмаиман, бунақа масъулиятли ишга аралашмайман, деди. Мана шу одатим бўйича сизга воситачиликни гарданамга ололмаганим учун афсусланаман, албатта, чунки сизнинг никоҳингиз, шубҳасиз, хайрли бўлади, деб қўйди. Ҳар ҳолда бизнинг бу ишимизга у расмий равишда иштирок этмаса-да, истасалар ўз фикрини сизга айтишга тайёр.

– Жуда соз.

– Хуллас, – деди Андреа жилмайиб, – қайнатам билан гапимиз пишди, энди банкирда ишим бор.

– Хўш, қандай ишингиз бор экан унда сизнинг? – деди кулиб Данглар.

– Индинга сиздан тўрт минг франк чамаси пул олишим керак, бироқ биласизми граф, бу ойда менинг сарф-харажатим кўпроқ бўладиганга ўхшаб турибди, мен шўрлик буйдокнинг даромади етмай қолар, шу важдан у менга йигирма минг франкка чек ёзиб берди, мана. Бунга графнинг ўзи қўл қўйган. Бу етарли бўлса керак-а?

– Бундай ҳужжатни миллион франкка олиб келсангиз ҳам қабул қилавераман, – деди Данглар чекни чўнтагига тиқиб. – Ўзингиз қулай бир вақтни белгиланг, кассирим ҳузурингизда ҳозир бўлади ва йигирма тўрт минг франкни нақд оласиз.

– Агар қулай бўлса, эрталаб соат унда, қанча эрта бўлса шунча яхши, эртага шаҳар атрофига сайрга чиқмоқчиман.

– Бўпти, соат унда, ҳар галгидек кассир Шаҳзодалар меҳмонхонасига борсинми?

– Ҳа.

Эртаси соат нақ унда банкирнинг кассири келди-да, Кавальканти йигирма тўрт минг франкни жарақ-жарақ санаб олди, Андреа эса Кадруссга икки юз франкни ташлаб, чиқиб кетди.

Андреа шу пайт асосан дустри билан учрашувдан қочиш учун чиқиб кетган, жуда кеч қайтиб келишининг боиси ҳам шунда эди. Лекин у ҳовлига қадам қўйиши билан олдида меҳмонхона қоровули пайдо бўлди.

– Жаноб, – деди у, – анави киши келган эди.

– Қанақа киши? – деди эътибор бермай Андреа, у гап кимнинг устида бораётганини тушуниб турган бўлса-да, ўзини билмасликка солди.

– Сиз жаноб олийлари оз-моз садақа бериб турадиган одам.

– Ээ, – деди Андреа, – отамнинг эски қароли. Мен ташлаб кетган икки юз франкни бердингми унга?

– Бердим, жаноби олийлари.

Андреанинг хоҳишига мувофиқ хизматчилари уни «жаноб» деб аташарди.

– Лекин у бу пулни олмади, – деди қоровул. Андреанинг ранги ўчди, бироқ қоронғиликда буни ҳеч ким сезмади.

– Шунақа де? Олмадими? – деди у титроқ овозда.

– Олмади, сизга учрашмоқчи бўлди. Мен сизни уйда йўқлар, дедим. У, топиб бер, деб оёғини тираб туриб олди. Охири зўрға ишонди-да, сизга конвертда бир хат қолдириб кетди.

– Хатни бер, – деди Андреа.

У хатни фойтун лампасига тутиб, ўқиди: *«Менинг турган жойимни биласан, эртага эрталаб соат тўққизда сени ўша ерда кутаман».*

Андреа бирон киши очиб, ўқимадимикин, деб хатнинг муҳрини синчиклаб текширди: аммо хат жуда усталик билан тахланган бўлиб, уни ўқиш учун албатта муҳрни узиб олиш шарт эди. Андреа муҳрга қўл тегизилмаганлигини кўриб, кўнгли тинчиди.

– Бўпти, – деди у. – Шўрлик бебаҳо одам-да! Меҳмонхона қоровули бу сўзлардан тўла қаноат ҳосил қилди, кўпроқ кимга қойил қолишни – ёш жаноб олийларигами ёки кекса қаролгами – билмай, ҳайрон бўлиб қолди.

– Тез ишингни битириб, олдимга чик, – деди Андреа хизматкорига. Сўнг икки хатлаб ўз бўлмасига кирди-да, Кадрусснинг хатини кўйдириб, қулини сочиб юборди.

Шу орада хизматкор кириб келди.

– Сенинг бўйинг менинг бўйим билан тенг, – деди Андреа хизматкорига.

– Худди шундай, жаноб, – деди хизматкор.

– Кеча сенга янги либос келтиришлари керак эди.

– Шундай, жаноб.

– Мен бугун бир ойимча билан ишрат қилмоқчиман. Унга унвонимни, мавқеимни билдирмоқчи эмасман. Устингдаги кийимингни менга бериб тур, зарурат туғилиб қолгудек бўлса, қовоқхонада ётиб қолиш учун ҳужжатларингни ҳам бер.

Пьер «хўп», деб таъзим қилди.

Беш дақиқа ўтар-утмас Андреа ҳеч таниб бўлмайдиган даражада узғариб, меҳмонхонадан чиқди-да, икки ғилдиракли извош кира қилиб, Ликпюсдаги «Жийрон» қовоқхонаси томон йўл олди.

У эртасига Шаҳзодалар меҳмонхонасидаги сингари, ҳеч кимга қуринмай қовоқхонадан чиқди-да, Сент-Антуан қишлоғидан ўтиб, хиёбон орқали Менильмонтан кучасига кирди, чап томондан учинчи ҳовли олдида тўхтади. Қоровул йўқ эди, кимдан сўрасам бўларкин, деб анқайиб турган эди, дўкон олдида турган баққол хотин:

– Ҳой, барно йигит, кимни ахтариб юрибсиз? – деб сўраб қолди.

– Хўппа семиз Пайтени жанобларини, – жавоб қилди Андреа.

– Собик новвойними? – сўради баққол хотин.

– Худди ушани.

– Ҳовлининг турида – чап томондаги уйнинг туртинчи қаватида.

Андреа ҳовлига кириб, ўша томонга йўл олди, туртинчи қаватга чиқди-да, эшикда осилиб турган қуён панжасини зарда билан силтаб-силтаб тортди. Қўнғироқ қаттиқ жаранглаб кетди.

Зум ўтмай эшикдаги кичкина панжарадан Кадрусснинг башараси қуринди.

– Айтган вақтнинг худди ўзида келдинг-а? – деди Кадрусс ва эшикни очди.

– Бўлмасам-чи? – деб Андреа ичкари кирди-да, шапкасини улоқтириб юборди.

– Ҳой, ҳой, йигитча, зарда қилма! – деди Кадрусс. – Мана, қара, мен қанчалик ғамхўрлик қилиб қўйдим. Нонуштанг учун кўнглингдагидек ажойиб таомлар тайёрлаб қўйдим, мана, кўрдингми.

Андреа чиндан ҳам иштаҳани қитиқлайдиган таомлар ҳиди анқиётганини сизди. Бу провансаль таомлари ичида

ажралиб турадиган мой билан саримсоқ пиёзнинг қоришмаси, қовурилган балиқ, мускат ёнғоғи ҳамда зираворнинг хиди эди. Бу таомларнинг барчаси иккита чуқур идишга солиб кўйилганди, чуқун печкадаги кострюлда нимадир биқирлаб қайнаб ётарди.

Бундан ташқари иккинчи хонада ҳам стол безатиб кўйилган эди, стол устида икки кишилиқ қошиқ-қоса, икки бутилка вино (бунинг биттаси зангори сурғуч билан, иккинчиси сариқ сурғуч билан муҳрланган), бир графин ароқ, ликобчаларда мевалар...

– Хўш, йигитча, қалай? – деди Кадрусс. – Жойидами? Менинг моҳир ошпаз бўлганлигимни биласан-ку. Эсингдами, ликобчаларни ҳам ютиб юборай дердинг? Ҳаммадан кўпроқ менинг сарқитларимни ҳеч ҳазар қилмай паққос туширадиган ўзинг эдинг-да.

Кадрусс пиёз арчишга тушди.

– Бўлди, бўлди, кўп вайсайверма, – деди ўксиниб Андреа, – агар шу нонуштага чақириб мени безовта қилган бўлсанг, йўқол, кўринма кўзимга!

– Уғлим, – деди Кадрусс насиҳатомуз, – суҳбат мана шундай овқат устида қизийди-да, ахир, сен бетавфиқ, эски кадрдон дўстингни соғинмайсанми? Мен сени роса соғиндим, сени кўриб кўзларимдан тирқираб ёш чиқиб кетди.

Кадрусс ростданам йиғлаётган эди шу пайтда, бироқ собиқ қовоқхоначи қувонганиданми ёки пиёзнинг аччиғиданми – қайсинисидан кўзёши тўкаётганлигини билиш қийин эди.

– Учир овозингни, бадбахт! – деди Андреа. – Бу мени яхши кўрармиш! Ростдан-а?

– Ростдан, ростдан яхши кўраман, – деди Кадрусс, – бу мендаги бир иллат, иложим қанча?

– Бирор эҳтиёж туғилиб қолганда мени чақириб учун топган ваз бу сенга.

– Кўй бўлмағур гапларни, – деди Кадрусс катта ошпичогини этагига артиб. – Сени яхши кўрмаганимда хоҳишинга қараб шундай бахтсиз турмуш кечириб рози бўлармидим? Мана, ўзингга бир қара: устингда хизматкорингнинг либоси – демак, сенинг хизматкоринг бор, менинг эса хизматкорим йўқ. Сабзи-пиёзни ўзим артишга мажбурман: ме-

нинг овқатларимга қўл тегизишга ҳазар қиласан, чунки Шаҳзодалар меҳмонхонасида ёки Кафе-де-Паридаги тақводорлар ресторанида овқатланасан. Ахир, мен ҳам хизматкор сақлашим, извошли бўлишим ва истаган жойда овқатланишим мумкин эди-ку, нега мен мана шу лаззатлардан ўзимни-ўзим маҳрум этиб ўтирибман? Болакайим Бенедеттонинг дилини сиёҳ қилмаслик учун. Ҳеч бўлмаса «ҳақ гапни айтяпсан» деб қўйсанг-чи.

Кадрусснинг маънодор тикилиши бу сўзларга қўшимча бўлди.

– Майли, сенинг айтганинг бўлсин, – деди Андреа, – сен мени яхши кўрасан, дея қолайлик. Бироқ, нега мени нонуштага чақирдинг?

– Дийдорингни кўриш учун.

– Мени нечук кўринг келиб қолди? Ахир биз ҳамма масалаларда келишиб олган эдик-ку.

– Э-э, жўра, – деди Кадрусс, – изоҳсиз васиятнома бўладими? Ке, аввал бир нонушта қилиб олайлик. Ўтир, мана бу ҳасипдан ва таъбингга ёқсин, деб ток барги устига қўйган сариеъдан бошлайлик. Ҳа, кўриб турибман, кулбамни кўздан кечиряпсан, қамиш стуллар, девордаги арзон суратларни кўриб ҳайрон бўляпсан. Баҳоли қудрат, ахир бу Шаҳзодалар меҳмонхонаси эмас-да!

– Ана, кўрдингми, нолишга тушдинг энди, ахир ўзинг осойишта ҳаёт кечираётган новвой сингари яшашни орзу қиламан, деган эдинг-ку.

Кадрусс хўрсиниб қўйди.

– Тагин нима? Орзунг ушалди-ку.

– Бу фақат орзу, осойишта ҳаёт кечираётган новвой бой одам, даромади бор.

– Даромад сенда ҳам бор.

– Менда ҳам?

– Ҳа, сенда ҳам. Мана, икки юз франк ҳақингни келтирдим.

Кадрусс елкасини қисиб қўйди.

– Рози бўлмай берилган пулни олиш пасткашлик-ку, – деди у, – вақти келиб бу пулдан ажраб қолишим ҳеч гапмас. Илло, унинг бир қисмини ёмон кунингга ярар деб тишимнинг ковагида асраб юрибман. Э-э, жўра! Бахт кўр

бўлур, тўғри келганга қўнаверади, полкимиздаги коҳин шундай деган эди. Сен жуда катта бахтга эга бўляпсан, галварс. Дангларнинг қизига уйланыпсан-а.

– Нима? Дангларнинг қизига?

– Ҳа, Дангларнинг қизига! Ёки барон Дангларнинг қизига, дейиш керакми? Бу граф Бенедетто деганга ўхшаш гап! Ахир биз Данглар билан оғайнимиз, эси паст бўлма-са, мени тўйингга чақириши лозим эди... Ахир у менинг тўйимда бўлган эди-ку... Ҳа, ҳа, менинг тўйимда! У вақтда бунақа гўдайган эмасди, жаноб Моррелнинг кичкина хизматчиси эди, холос. Кўп марта бирга жаноб де Морсерникида овқатланган эдик... Мана, кўрднингми, менинг зодагонлар орасида таниш-билишларим йўқ эмас, агарда алоқани узмаганимда, ўша меҳмонхоналарда сен билан бирга бўлардим.

– Бунчалик ёлғонни ҳасаддан тўқиётган бўлсанг керак-а, Кадрусс.

– Бўпти, бўпти, Бенедетто. Мен билиб гапиряпман. Эҳтимол мен ҳам вақти келиб байрам либосларини кийиб, яса-ниб, биронта бойваччанинг дарвозаси олдига борарман-да: «Қани, эшикни очинг!» деб гўддаярман. Ке, қўй у гапларни, нонуштага ўтир.

Кадрусс биринчи бўлиб овқатнинг чангини чиқара кетди, у таомларни мақтаб-мақтаб ер эди. Андреа эса оч қориннинг буйруғига итоат қилиб, бутилкани шартта очди ва стаканни тўлдириб вино ичди-да, олдига қўйилган таомлардан ея бошлади.

– А-ҳа, оғайни, – деди Кадрусс, – эски ошпаз дўстинг билан ярашиб олдинг, шекилли?

– Йўқ, аксинча, пушаймон қиялпман, – деди соғлом, навқирон Андреа, овқатдан бошини кўтармай.

– Хўш, лўттибоз, қалай, таомлар мазали бўптими?

– Мазали бўлганда қандай! Шундай мазали таомларни пишириб ейдиган одам тағин нимадан нолиркан, ҳайронман.

– Бахтимни бир ўй заҳарлаяпти, – деди Кадрусс.

– Қанақа ўй экан у?

– Бировнинг ҳисобига, бировга муте бўлиб яшаяпман-а, деган ўй. Ахир ҳалол меҳнат қилиб кун кўраётган эдим-ку.

– Топган гапингни қара-я, – деди Андреа, – ҳали шунга ташвишланиб юрибсанми. Меники иккимизга ҳам етиб, ортади, сира тортинма.

– Ишонасанми, йўқми, у сенинг ишинг, бироқ ҳар ойнинг охирида виждон азобида қийналаман.

– Ке, Кадрусс, бас қил бу гапларни!

– Кеча икки юз франкни олмаганингнинг боиси шунда.

– Сен мени шунинг учун кўрмоқчимидинг?

– Худди шунинг учун, бундан ташқари миямга яна бир фикр келди.

Андреа сесканиб тушди. Кадрусснинг фикрлари уни ҳамиша ваҳимага соларди.

– Биласанми, – деди Кадрусс, – нуқул биринчи санани кутиш роса жонга тегди-да.

– Э-э, – деди суҳбатдоши гапни қаёққа бураётганини билгандек Андреа, – бутун ҳаёт кутишдан иборат эмасми ахир? Мен-чи? Менинг турмушим-чи? Мен ҳам сабр қилиб кутяпман.

– Тўғри, бироқ сен арзимаган икки юз франкни эмас, беш ёки олти минг франкни, эҳтимол, ўн минг ё йигирма минг франкни кутасан. Қувсан-да, шумсан. Ҳамиша бечора Кадруссдан яшириб қўядиган ҳамёнларинг бўларди. Хайриятки, ана шу шўрлик Кадрусс искаб топиш қобилиятига эга.

– Яна бўлмағур гапларга ўтдинг-да, – деди Андреа, ҳадеб ўтмишдаги гапларни эсга олаверасанми, нима кераги бор бунинг?

– Сен эндигина йигирма бир баҳорни кўрдинг, ўтмишни нутиш сен учун осон, мен эса элликка кирдим, ўтмиш ихтиёран... беихтиёр ёдимга тушади. Ке, ишларимиз ҳақида гаплашайлик.

– Энди ўзингга келдинг.

– Мен сенинг ўрнингда бўлсайдим...

– Ҳўш, нима қилардинг?

– Сармоямни муомалага қўярдим.

– Муомалага қўярдим?

– Ҳовли-жой қилиб, сайланиш ҳуқуқига эга бўлмоқчиман деган баҳона билан ярим йиллик пулни олдиндан олардим-да, жуфтакни ростлаб қолардим.

– Қани, қани! – деди Андреа, – бу фикр дурустга ўхшайди.

– Азизим, – деди Кадрусс, – мен пиширган овқатнинг чангини чиқар-у, маслаҳатимга қулоқ сол: сен бунда фақат ютасан, танинг ҳам, жонинг ҳам роҳатда бўлади.

– Менга берган маслаҳатдан нега ўзинг фойдаланмайсан, хўш? – деди Андреа. – Нега ўзинг Брюсселга бориб ярим йиллик, бир йиллик пулингни муомалага қўймайсан? Шундай қилсанг, собиқ новвой ниқобини йиртиб ташлаб, ҳақиқий ишбилармон бўлиб қолардинг-ку. Ҳозир бу жуда удум бўлган.

– Бир минг икки юз франк билан нима қила олардим?

– Иштаҳанг карнай-ку, Кадрусс! – деди Андреа. – Бундан атиги икки ой бурун очдан улай деб тишингнинг кирини суриб юрардинг-ку!

– Иштаҳа овқат маҳалида очилади, деганлар, – деди Кадрусс кулаётган маймун ёки букираётган шер сингари тишларини ғижирлатиб. – Бу борада режа ҳам тузиб қўйдим, – қўшимча қилди у катта бурда нонни тишлаб.

Кадрусснинг режалари унинг фикрларидан кўра баттарроқ ваҳимага соларди Андреани. – Фикр – эндигина туғилган уй-хаёл, режа эса амалга ошириладиган нарса.

– Қанақа режа экан у? – деди Андреа, – фаҳмлаб турирман мен ҳам!

– Ҳа, ёмонми? Уша маълум жойдан чиқиб кетиш режасини ким тузган эди? Мен бўлсам керак? Тўғрими? Менимча, бу ёмон бўлгани йўқ, йўқса, биз бу ерда утирмаган бўлардик!

– Тўғри, мен бунга эътироз билдираётганим йўқ, – деди Андреа, – баъзида оғзингдан маънили гап ҳам чиқиб қолади. Хўш, режани гапир, қанақа режа у?

– Менга қара, – давом этди Кадрусс, – менга, ўз ёнингдан бир тийин қўшмай, ун беш минг франк топиб бера оласанми?.. Йўқ, ун беш минг камлик қилади, уттиз минг франксиз тузукроқ одамлар қаторига киришим мумкин эмас!

– Йўқ, – деди Андреа, – бу менинг қўлимдан келмайди.

– Сен гапимга тушунмадинг, шекилли, – деди Кадрусс совуққина, – ёнингдан бир тийин қўшмай, деяпман.

– Нима демокчисан ўзи! Мен пул ўғирлай, ушлаб олишсин-да, ишимизнииг расвоси чиқиб, бизларни қамоқхонага олиб кетишсин, демокчимисан?

– Менга барибир, – деди Кадрусс, – олиб кетишса кетаверишсин. Биласанми, менинг ғалати одатларим бор: баъзан жўраларимни қўмсаб, соғиниб, кўргим келиб қолади, сенга ўхшаб бемехр эмасман, юборсалар, жўраларим билан дийдор кўришаман. Сен бўлсанг уларни кўрарга қўзинг, отарга ўқинг йўқ, ҳа.

Андреа бу ғал фақат сесканибгина қолмай, қути учиб ҳам кетди.

– Қўй аҳмоқона гапларингни, Кадрусс, – деди у.

– Қўрқма, Бенедетто, ўзинг четда туриб, менга ўша ўттиз минг франкни қўлга тушириш йўлини кўрсатиб берсанг бўлгани, у ёғини менга қўйиб беравер.

– Майли, ўйлаб кўраман, – деди Андреа.

– Унгача менинг пенсиямни беш юз франкка ошириб қўясан, бўптими? Оқсоч ёлламоқчиман.

– Бўпти, беш юз франк оласан, – деди Андреа, – бироқ бу мен учун оғир, Кадрусс, сен жуда ҳаддан ошиб кетясан...

– Нимага оғир бўларкан, – деди Кадрусс. – Ахир сен таги йўқ сандиқдан жарақлатиб олиб турибсан-ку ҳисобсиз франкларни!

Андреа афтидан, шу гапни қутиб турган экан, шекилли, унинг кўзлари ялт этиб ёниб, шу заҳоти сўнди.

– Бу гапинг тўғри, – деди Андреа, – ворисим менга қолганда жуда ҳотамтой.

– Жудаям олижаноб ворис экан-да! – деди Кадрусс, – у сенга ҳар овда қанчадан беряпти?

– Беш минг франкдан, – деди Андреа.

– Сен менга беш юз, у сенга беш минг, – деди Кадрусс. – Ҳаромиларнинг ошиғи ҳамиша олчи бўлади, деганлари тўғри экан-да. Бир ойда беш минг франк!.. Шунча пулни қаёққа сиғдириб бўларкан-а?

– Бе! Бу пулни совуриш ҳеч гап эмас, бироқ мен ҳам сен каби маблағ орттирмоқчиман.

– Маблағ... уқдингни, ҳамманинг ҳам маблағ орттиргиси келади.

– Меним маблағим бўлади, албатта.
– Ким беради сенга маблағни? Князингми?
– Ҳа, менинг князим. Афсуски, бир оз кутишга тўғри келади.

– Нимани кутишинг керак? – сўради Кадрусс.

– Унинг ўлимини!

– Князинг ўлиминими?

– Ҳа.

– Нега энди?

– Ўз васиятномасида у менинг номимни ҳам ёзади.

– Ростдан-а?

– Ҳа, ростдан.

– Сенга қанча ёзибди?

– Беш юз минг!

– У-ҳў, жа опқочдинг-ку.

– Бор гапни айтяпман сенга.

– Бўлмағур гап!

– Кадрусс, сен дўстиммисан?

– У дунёю бу дунё!

– Унда сенга сиримни айтганим бўлсин.

– Айт.

– Бироқ унутмагинки...

– Бировга чурқ этсам, тилим кесилсин.

– Хуллас, назаримда...

Андреа жим бўлиб атрофга аланглади.

– Ҳуш, назарингда... Қўрқма! Иккимиздан бўлак жин ҳам йўқ бу ерда.

– Назаримда отамни топганга ўхшайман...

– Ҳақиқий отангними?

– Ҳа.

– Кавальканти отангними?

– Йўқ, у кетди, сен айтганингдек, ҳақиқий отамни.

– Демак, ҳақиқий отанг...

– Кадрусс, ҳақиқий отам граф Монте-Кристо.

– Бўлмаган гапни қўй!

– Бу ҳақиқат, мана кўрасан, ҳамма нарса маълум бўлади.

Граф, мени ўғлим деб ошкора айтолмаётганга ўхшайди, чол Кавальканти буни бўйнига олиб, эллик минг франкни ҳамён-га уряпти.

– Сенинг отанг буламан деб эллик минг франк! Мен бунинг ярмига, яъни йигирма минг-йигирма беш мингга ҳам қунардим. Нега ушанда мен ҳақимда уйламадинг, ношуд банда?

– Мен қаёқдан билай? Бу гапларнинг ҳаммасини биз ана у ёқдалигимизда ҳал этиб қўйишган экан.

– Э, тўғри. Гапингга қараганда, у васиятномасида сенга...

– Менга беш юз минг франк ёзиб қолдирыпти...

– Бунга имонинг комилми?

– Менга узи кўрсатди, бироқ бу ҳали ҳаммаси эмас.

– Ҳали мен айтгандек, қўшимчаси ҳам борми?

– Шундай бўлса керак.

– Қўшимча ёзувда нима дебди?

– У мени уз ўғлим дебди.

– Жудаям олижаноб ота экан-да! Мақтаб, кўкларга кўтарса арзийдиган ота экан-да! Офарин-э! – дея хитоб қилди Кадрусс ва қўлидаги лycopчани юқорига ирғитди-да, яна икки қўли билан илиб олди....

– Мана, кўрдингми, сенга сиримни айтдим. Энди, менадан кўп гапни яширасан, дейишга, тилинг бормаса керак.

– Шундай дейишга ҳақлисан, менга ишониш сен учун фарз. Хўш, ўша ҳақиқий отанг, князь, жуда бойми?

– Жудаям. Қанча пули борлигини узиям билмайди.

– Йўғ-э!

– Билиб гапиряпман: мен уникага худди ўз уйимдай истаган вақтимда бемалол кириб боравераман. Яқинда банк ходими унга сенинг дастурхонингдек ҳалтада эллик минг франк қоғоз пул олиб келиб берди, куни кеча банкирнинг ўзи юз минг олтин келтирди.

Кадрусс ханг-манг бўлиб қолди, Андреанинг сўзлари оҳангида олтин сўлковойлар жаранглагандай, червонлар шарақлагандай туюлди.

– Ўша уйнинг эшиги сенга ҳамиша ланг очик, дегин? – деди у соддадиллик билан.

– Ҳамма вақт.

Кадрусс жим бўлиб қолди, шу пайт унинг мияси бир фикр билан банд эканлиги сезилиб турарди. Сунг у томдан тараша тушгандай қилиб:

– Қани энди мен ҳам шуларни бир кўрсайдим! – деди. – Жуда маза бўлса керак-а.

– Тўғри, – деди Андреа, – у жуда дориламон ҳаёт кечи-ради.

– У, адашмасам, Елисей Майдонида турса керак?

– Ҳа, ўттизинчи уйда.

– Ўттизинчими? – такрорлади Кадрусс...

– Ҳа. Ажойиб боғ-роғлик ҳовли-жой, сен уни яхши били-шинг керак!

– Эҳтимол, эҳтимол, бироқ мени у кошонанинг ташқи кўриниши эмас, ич томони қизиқтиради, уй жиҳозлари ҳам ажойиб бўлса керак.

– Сен Тюилрида ҳеч бўлганмисан?

– Йўқ.

– Уники Тюилридан ҳам шинам, гўзал.

– Андреа, менга қара, ана ўша зот тушириб қолдирган ҳамённи ердан эгилиб олган киши жуда маза қилса керак-а?

– Ҳамёнини туширишни кутишнинг ҳожати йўқ, – деди Андреа, – унинг пуллари худди боғда тўкилган олма синга-ри ҳамма ёқда сочилиб-тўкилиб ётади.

– Бирор марта уникага мени ҳам олиб борсанг-чи.

– Қандай қилиб? Сени ким деб олиб бораман?

– Гапинг тўғри, гапларингни эшитиб сўлагим оқиб кет-ди-да. Буларнинг ҳаммасини ўз кўзим билан албатта кўри-шим керак, ҳовлига кириш йўлини ўзим топаман.

– Қуй, жинни бўлма, Кадрусс!

– Пол артувчиман деб кираман.

– Ҳамма хоналарга гилам тўшалган.

– Оббо, лаънати-е! Демак, буларнинг ҳаммасини узоқдан тасаввур қилиб юраверарканман-да.

– Шундай қилганинг маъқул.

– Ҳеч бўлмаса, у ерда нималар борлигини айтиб бера қол.

– Қанақасига айтиб бераман сенга?

– Бу осон гап-ку? Уй каттами?

– Уртамиёна.

– Хоналар қандай жойлашган?

– Агар сенга уйнинг жойлашиши керак бўлса, қоғоз ва сиёҳ олиб кел.

– Ҳозир! – деди шошиб Кадрусс ва эски ёзув стопидан қоғоз, сиёҳ ва патқалам олди. – Мана! – деди Кадрусс. – Қани, ўғлим, қоғозга чизиб бера қол.

Андреа мийиғида илжайиб кўйди-да, ёза бошлади.

– Уй олдида ҳовли ва боғ бор, мана қара.

Андреа боғ, ҳовли ва уйнинг шаклини туширди.

– Девори баландми?

– Девори, саккиз ёки ун футдан ошиқ эмас.

– Бу ўта эҳтиётсизлик оқибати, – деди Кадрусс.

– Ҳовлида гулхона, майсазорлар, чиройли дарахтлар бор.

– Қопқон йўқми?

– Йўқ.

– Отхонаси қаерида?

– Дарвозанинг икки томонида, мана бу ерда, бу ерда, – деди Андреа чизиб.

– Пастки қаватнинг суратини чизиб бер менга, – деди Кадрусс.

– Пастки қаватда ошхона, иккита меҳмонхона, бильярдхона, даҳлиз, ташқи зина ва ички зина бор.

– Деразалар-чи?

– Деразалар оҳангжамали қилиб қурилган, катта-катта, кенг. Чамамда, деразаларнинг бир ойнасига сенинг бўйингга тенг киши бемалол сиғади.

– Уйда шунақа деразалар турганда, тағин зина яшашнинг нима кераги бор экан-а!

– Нима ҳам дердинг? Ҳашам, безак!

– Деразаларда қопқоқ борми?

– Бор, бироқ уларни сира ёпишмайди. Бу қурмагур граф Монте-Кристо жуда ғалати одам. Ҳатто тунлари ҳам осмонга тикилишни яхши кўради.

– Хизматчилар қаерда ухлашади?

– Улар учун алоҳида хона ажратилган, ҳовлининг унғ томонида ўт ўчириш шотилари сақланадиган сарой устида ҳар бир хизматчининг алоҳида-алоҳида бўлмаси бор: асосий уйдан у ерга қўнғироқ ўрнатилган.

– Оббо, қўнғироқ бор экан-да!

– Нима қилди?

– Ҳеч нима, қўнғироқ жуда қиммат туради деяпман, нима кераги бор экан бу қўнғироқларнинг-а?

– Илгари бир ит бор эди, туни билан ҳовлида санғиб юрарди, сўнг уни Отейлга, сен бориб юрган жойга элтиб қўйишди.

– Ҳа, шунақа дегин?

– Мен кеча унга шундай дедим: «Граф, сиз жуда эҳтиётсизлик қиялпсиз, Отейлга кетганда ҳамма хизматчиларни олиб кетасиз, уйда ҳеч ким қолмайди», «Хўш, нима бўпти?» – деди у. «Бир кунмас бир кун ўғри тушиб, шипшийдан қилиб кетиши мумкин», – дедим.

– Шунда у нима деди?

– Нима деб жавоб берди деяпсанми?

– Ҳа.

– У: «Ҳа, ўғри тушса тушар», деди.

– Андреа, эҳтимол у ерда ўғрини тутиб берадиган бирор нарса яшириб қўйилгандир, а?

– Қанақа нарса?

– Ўғрини маҳкам қўлидан тутиб олади-ю, шу заҳоти муסיқа чалиб юборадиган бир сирли нарса. Шунақасини кўргазмада намойиш қилишибди, дейишяпти.

– Қизил дарахт тахтасидан ясалган секретер¹⁶ бўлиб, унда ҳамиша калит осилиб туради.

– Шундай холдаям, графнинг ҳеч ким ҳеч нарсасини ўғирламайдими?

– Ҳеч ким, барча хизматкорлари унга ғоят содиқ одамлар.

– Ўша секретер пулга лик тўладир-а!

– Бўлса бордир... Ким билсин!

– Қаерда у?

– Иккинчи қаватда.

– Қани, болакай, иккинчи қаватнинг суратиниям чизиб бера қол.

– Марҳамат, – деди Андреа ва яна қаламни қўлига олди.

– Иккинчи қаватда даҳлиз, меҳмонхона бор, меҳмонхонанинг ўнг томонида кутубхона ва кабинет, чап томонида ётоқхона ва аёл бўлмаси. Секретер ана шу аёл бўлмасида.

– Дераза борми у ерда?

¹⁶ Секретер – жавон.

– Иккита дераза бор: мана бу ерда, бу ерда, – деди Андреа ва графнинг кенг ётоқхонасига ёндош бўлманинг икки деразасини ҳам чизиб берди.

Кадрусс уйланиб қолди.

– У Отейлга тез-тез бориб турадимми? – сўради у.

– Ҳафтада икки-уч марта, эртага Отейлга кетиб, кун бўйи ўша ерда бўлади ва гоҳо тунаб ҳам қолади.

– Бунга ишончинг комилми?

– У мени ўша ёққа тушликка таклиф қилди.

– Яшаш мана бунақа бўпти! – деди Кадрусс. – Шаҳарда ҳам ховли-жой, шаҳар ташқарисида ҳам ховли-жой!

– Бой-да.

– Сен тушда уникага борасанми?

– Бораман.

– Эҳтимол ётиб ҳам қоларсан?

– Хоҳласам ётиб ҳам қолавераман. Графнинг уйи ўз уйимдай гап.

Кадрусс ёш ниғитга унинг юрагидан ҳақиқатни шартта суғуриб олишга жазм этиб турган кишидай кўз тикиб қолди. Бирок Андреа чўнтагидан папирос қутчасини олиб очди-да, бамайлихотир папирос чекиб, халқа-халқа тугун чиқарди.

– Беш юз франкингни қачон берай сенга? – сўради у Кадруссдан.

– Ёнингда пулинг бўлса, ҳозир берсанг ҳам майли.

Андреа чўнтагидан йигирма беш луидор чиқарди.

– Канареикаларми, – деди Кадрусс, – йуқ, бунақаси бўлмайди, узр.

– Сен булардан жирканасанми?

– Аксинча, мен уларни ҳурмат қиламан, бироқ олмайман.

– Э-э, тентак, сен буларни маидалатиб, катта фойда оласан-ку; ахир олтинга бир сўм ошиқ тўлашали.

– Буни биламан, сўнг ўша майдалаб берган кимса шўрлик Кадрусснинг кетидан пойлоқчи қўяди-да, бирор жойда гирибонимдан маҳкам бўғиб: «Хуш, қани айтчи, қайси ижара чи сенга олтин билан ҳақ тўлаяпти?» деб сўраса, нима дейман. Яхшиси бунингни қўй, оддий кумушини, бирор монарх сурати солинганини беравер. Беш франкли танга ҳаммада топилади.

- Беш юз франк кумушни ёнимда олиб юролмайман-ку, бунинг учун ҳаммол ёллаш керак.
- Меҳмонхона қоровулига бериб қўй, у жуда ҳалол одам. Ундан ўзим оламан.
- Шу бугунми?
- Йўқ, эртага, бугун бандман.
- Бўпти, эртага Отейлга кета туриб, меҳмонхона қоровулига ташлаб кетаман.
- Ишонсам бўладими?
- Мутлақо.
- Гап шундаки, мен оқсоч билан илгарироқ келишиб қўймоқчиман.
- Келишиб қўявер. Шу билан орамиз очиқ бўлди-а? Яна менга елимдай ёпишавермайсанми?
- Мутлақо.
- Шу топда Кадрусс қовоғини солиб олганди, Андреа, нега у бунақа ўзгариб қолди, деб қўрқди ва бунга эътибор бериш керак деган фикрга келди. Шу сабабдан у ўзини янада ҳушчақчақ кўрсатишга уринди.
- Нега жуда тез чехранг очилиб кетди, – деди Кадрусс, – худди меросга эга бўлиб қолганга ўхшайсан-а?
- Афсуски, ҳали эга бўлолганимча йўқ!.. Бироқ уни олган куним...
- Ҳўш, нима қиласан?
- Очиғини айтсам, ўшанда дўстларимни унутмайман.
- Бе, сен унутармидинг!
- Сен ҳадеб мендан пул сўрайвериб тинкамни қуритарсан, деб ўйлагандим.
- Менми? Мен-а? Бўлмағур гап! Аксинча, мен сенга бир яхши маслаҳат бермоқчиман.
- Қанақа маслаҳат?
- Мана бу бриллиантли узукни ташлаб кет. Нима, бизни тутиб олсинлар демоқчимисан? Иккимизнинг ҳам хароб бўлишимизни истайсанми?
- Нима бўлди ўзи? – сўради Андреа.
- Бўлмасам хизматчи қиёфасига кириб, беш минг франкли брильянт узук тақиб юрармидинг?
- Оббо, арвоҳ ургур-э! Шуниям нархини билиб олдингми? Баҳоловчи бўлиб олсанг бўлмайдимми?

– Брильянтларнинг қадр-қийматини биламан, бир вақтлар ўзимда ҳам бўлган эди.

– Ҳа, ана энди ўзингга келдинг, шуни ҳаммага айтиб, мақтаниб юравер, – деди Андреа ва очик чехра билан узукни Кадруссга берди.

Кадрусс эса, яна хиралик қилганим учун йигитнинг аччиғи чиқар, деб қўрқиб турганди.

Кадрусс узукни кўзига яқин олиб бориб синчиклаб қаради. Андреа унинг ниятини фаҳмлади.

– Бу қалбаки бриллиант-ку, – деди Кадрусс.

– Қўй ҳазилингни! – деди Андреа.

– Аччиғинг чиқмасин, ҳозир текшириб кўрамиз. Кадрусс дераза олдига борди-да, бриллиантни ойнага сурган эди, гижирлаган овоз чиқди.

– Confiteor!¹⁷ – деди Кадрусс узукни жимжилоғига тақаётиб. – Янглишибман. Бироқ муттаҳам заргарлар ясама бриллиантни шунақанги боплаб ишлашадик, ҳеч ажратиб бўлмайди, заргарлик дўконига қадам қўйишдан қўрқасан киши. Охири «вой» хунарлардан бири мана шу заргарлик.

– Хўш, – деди Андреа, – энди бўлдими? Яна нима керак? Камзулимни ёки биратўла фуражкамни ҳам бериб қўя қолай? Айтавер тортинмай.

– Бўлди, бўлди, аслида ажойиб йигитсан-да. Энди бошқа талабим йўқ. Кетаверишинг мумкин, бундан кейин нафсимни тийишга ҳаракат қиламан.

– Эҳтиёт бўл, бриллиантни сотаётиб қўлга тушиб қолма.

– Қўрқма. Буни сотмайман.

«Индингача сотмаса бўлгани», – деди ичида Андреа.

– Бахти чопган йигитсан-да, муғамбир, – деди Кадрусс.

– Яна қаролларинг, от-извошларинг ва қайлиғинг олдига кетяпсан.

– Албатта! – деди Андреа.

– Менинг дўстим Дангларнинг қизига уйланган қуни мени дурустгина тухфага мушарраф этарсан, деб ишонсам бўладими?..

– Бу сенинг каллангдан чиққан хаёл, дедим-ку ҳали!

¹⁷ Тавба қилдим! (лот.)

– Қизга қанча қалин беришаркан?

– Айтдим-ку, хаёл, деб...

– Миллионми?

Андреа елкасини қисиб қўйди.

– Бир миллион деяверайлик, – деди Кадрусс, – аммо қанча бўлмасин, мен сенга кўпроқни тилайман.

– Раҳмат, – деди Андреа.

– Буни чин юракдан тилаяпман, – қўшимча қилди Кадрусс хандон уриб. – Тўхта, кузатиб қўяман.

– Овора бўлмай қўя қол.

– Оворагарчилиги йўқ.

– Нега?

– Чунки, қулфимнинг жиндек сири бор. Мен уни эҳтиёт учун олдим, бу Юре ва Фише системасидаги қулф бўлиб, уни Гаспар Кадрусс қайтадан ишлаган. Капиталист бўлганинда сенга ҳам ясаб бераман.

– Миннатдорман, – деди Андреа, – бир ҳафта олдин сенга хабар бераман.

Улар хайрлашишди. Андреа пастга тушиб, ҳовлидан чиқиб кетгунча Кадрусс уни кузатиб зина майдончасида турди. Сўнг у дарров уйига қайтиб кирди-да, эшикни қулфлади ва худди тажрибакор меъмор сингари Андреа чизиб берган режани ўргана бошлади.

– Чамамда, – деди у, – бу болакай Бенедетто ростданам мерос олишга қаттиқ бел боғлаганга ўхшайди, кимки унинг қўлига ана шу беш юз минг франк тушадиган кунни яқинлаштира, ўша унинг энг яқин дўстларидан бири бўлади.

V. ҚУЛФБУЗАР

Юқорида баён этилган суҳбатдан сўнг эртасига граф Монте-Кристо Али ва бир неча хизматкорлари билан Отейлга жўнади. У синовга тайёрланган отларни ҳам олиб кетди.

Андреа ўйлаганидек, граф бугун кетишни кеча хаёлига ҳам келтирмаганди. Бу сафарга, асосан, Нормандиядан Бертуччонинг қайтиши сабаб бўлди, у янги хабарлар келтирган эди. Уй тайёр эди, кема бир ҳафтадан буён кички-

на бухтада лангар ташлаб турарди. Унинг олти кишилик экипажи ҳамма ишларни тахт қилиб, истаган вақтда денгиз сафарига чиқишга шайланиб турарди. Монте-Кристо эпчиллик қилгани учун Бертуччони мақтаб қўйди, Франциядан бир ойдан кечикмай чиқиб кетмоқчи эканлигини маълум қилди ва ҳозирдан тайёрлик кўравер, деб буйруқ берди.

– Ҳозирча, – деди граф Бертуччога, – эҳтимол мен бир кеча Париждан Трепорга бориб келарман, йўлда менга саккиз бекатда от тайёр қилинсин, шундай қилиш керакки, бу эллик лье масофани мен ўн соатда босиб ўтай.

– Жаноби олийлари бу истакларини аллақачон изҳор этган эдилар, – жавоб берди Бертуччо, – отлар тахт қилиб қўйилган. Отларни ўзим сотиб олиб жуда қулай бекатларга жойлаштириб қўйганман, бу бекатлар бошқа ҳеч кимса тўхтамайдиган қишлоқларда.

– Жуда соз, – деди Монте-Кристо, – бу ерда бир-икки кун бўламан, буни эътиборга олиб қўйинг.

Бертуччо зарур фармоишлар бериш ниятида ташқари чиқиши билан остонада Батистен пайдо бўлди. У қўлида олтин суви югуртирилган патнисда хат олиб келаётганди.

– Сиз нега келдингиз? – сўради граф Батистеннинг ҳамма ёғи чанг бўлиб кетганини кўриб. – Мен сизни чақирганим йўқ эди, шекилли?

Батистен чурқ этмай, граф олдига борди-да, хатни унга узатди.

– Жуда шошилиш ва муҳим хат, – деди у.

Граф хатни очиб ўқиди:

«Граф Монте-Кристо оғоҳ бўлсинки, бугун кечаси унинг Елисей Майдонидаги уйига аёл бўлмасидаги конторкада яширинган ҳужжатларни ўғирлаш учун бир одам киради; граф Монте-Кристо ғоят жасоратли зот, бу ишга у полицияни аралаштирмай, ўзи бир ёқлик қилади. Мабодо полиция аралашгудек бўлса, бу маълумотни юборган кишига қаттиқ шикаст етади. Граф ётоқхона билан аёл бўлмаси ўртасидаги девор тирқишидан пойлаб турса, ёки ўша хонанинг ўзида яшириниб олса, ўғрини ўзи тутиб олиши мумкин. Халойиқ тўпланса ва ҳамманинг кўз олдига эҳти-

ёт чоралар кўрилса, ўғри сезиб қолади, у холда граф Монте-Кристо душмани кимлигини билолмайди. Хат йўллаган одам ҳам уни тасодифан билиб қолди, мабодо у баттол бу гал иши унгідан келмай, иккинчи бор урингудек бўлса, у вақтда хат йўллаган киши бундан воқиф бўлиши даргумон».

Граф дастлаб ишонмади, бошқа жиддийроқ хавф-хатардан мени чалғитиб, фириб бериш учун қилинаётган найрангмикин, деб ўйлади. Огоҳлантирилишига қарамай, ёки эҳтимол ғойибона дўст кишининг ана шу хабари туфайли хатни полиция комиссарига юбормоқчи ҳам бўлди, бироқ шу пайт хаёлига бир фикр келди; чинданам у фақат ўзи танийдиган бирор душмани билан учрашиб қолмасмикан, эҳтимол ўша кимса унинг ўзига бирор нарсада керак бўлиб қолмасмикан? Фиеско ва уни ўлдирмоқчи бўлган мавр билан худди шундай бўлган эди-ку.

Бизга граф отнинг кашқасидай таниш, шу сабабдан унинг жасурлиги ва руҳан кучлиги, бўлмайдиган нарсани бўлдириш учун улғувор зотларга хос ўша жасорат билан ҳаракат қиладиган ёвқурлиги тўғрисида гапириб ўтирмаймиз. Умр бўйи ҳеч нарсадан қайтмасликка аҳд қилиб, аҳдига содиқ граф табиатга – демакки, Худога қарши, жамиятга – демакки, ажлаҳога қарши жангларда мислсиз завқ олишни ўрганди.

– Улар ҳужжатларимни ўғирлаш эмас, мени ўлдириш ниятида бўлсалар керак, – деди Монте-Кристо, – улар оддий ўғри эмас, қотиллар. Жаноб полиция бошлиғининг шахсий ишимга аралашувини ҳечам нстамайман! Полициянинг бюджетига зарарим тегмайди менинг, давлатим ҳар қандай харажатга етиб ортади.

Ҳозиргина хатни бериб, чиқиб кетган Батистенни чақирди-да:

– Дарҳол Парижга қайтинг, – деди граф, – у ерда қолган ҳамма хизматкорларни олиб келинг. Уларнинг ҳаммаси бу ерда керак бўлади менга.

– Жаноб граф, уйда ҳеч ким қолмайдими? – сўради Батистен.

– Йўқ, дарвоза қоровули қолади.

– Жаноб граф, қоровулхона уйдан анча йироқда эканини, эҳтимол, эътиборга оларлар?

– Йироқ бўлса нима бўпти?

– Уйни шипшийдон қилиб кетсалар, у эшитмаслиги мумкин.

– Ким шипшийдон қилиши мумкин?

– Уғрилар.

– Қип-қизил аҳмоқсиз, жаноб Батистен, ха! Менга хизматкор керак, уйни кўтариб кетишса кетишсин-у, аммо хизматкорлар қамағиб қолмасин.

Батистен таъзим қилиб қўя қолди.

– Тушундингизми, – деди граф, – биттасиниям қолдирмай олиб келинг, уйдаги ҳамма нарса шундайлигича турсин, фақат пастки қават деразаларининг эшикларини бекитиб қўйинг.

– Иккинчи қаватдагиси-чи?

– Иккинчи қаватдагилари ҳеч қачон бекитилмайди, ўзингиз ҳам биласиз-ку. Жўнанг.

Граф: – Якка ўзим овқатланаман ва Али хизмат қилади айтиб қўйинг, – деди.

У, одати бўйича, бир оз тамақди қилиб олди, Алига измаиз боришни буюриб, боғ эшикдан чиқди-да, сайр қилган бўлиб. Булон ўрмонига борди, сўнг гўё беихтиёр Париж томонга бурилди, қоронғи тушганда Елисей Майдондаги уйи рўпарасида тўхтади.

Уй қоп-қоронғи, зимистон, фақат, Батистен айтгандек, қирқ қадам наридаги қоровулхонада жинчироқ милтиллаб турарди.

Монте-Кристо дарахтга суянди-да, мени биров пойлаб турган бўлмасин тағин, деб хиёбонни, йўлкаларни ва қўшни кўчаларни синчиклаб кўздан кечириб чиқди. Ун дақиқадан сўнг ҳеч ким уни таъқиб этмаётганлигига имони комил бўлди.

Шундан кейин граф Али билан югуриб боғ эшикдан ўтди-да, овоз чиқармай махфий зинадан ўз ётоқхонасига кириб олди. Қоровул ҳам буни сезмади.

Монте-Кристо ётоқхонага кирибқок Алини имо билан тўхтатди, ўзи аёллар хонасига ўтиб, ҳамма ёқни кўздан кечирди, буюмлар, жихозлар жой-жойида турганди, секре-

тер жойида, калит қулфга солинган. Граф калитни икки марта бураб суғуриб, ётоқхона эшиги олдига келиб, илгакни тортиб олди ва аёллар хонасидан чиқди.

Шу орада Али граф айтган қуролларни: калта милтиқ, иккита қўшоғиз тўппончани (булар тирда ишлатиладиган ва мўлжалга жуда аниқ тегадиган хилидан эди) столда тахт қилиб қўйган эди. Шу тарика қуролланиб олган граф беш кишини ер тишлатиши мумкин эди.

Соат тўққиз ярим. Граф ва Али бир бурдадан нон еб ва бир стакандан испан виноси ичиб, овқатланиб олишди. Сўнг граф кўчма тахталардан бирининг пружинасини босди, ана шунда у нариги хонада нима бўлаётганини бемалол кўриб ўтираверарди. Тўппончалари ва карабини ёнида ётибди. Али эса унинг ёнида салб юришларидан қолган болта ушлаб ғоз турибди.

Аёллар хонасининг деразаси каби Елисей Майдонига қаратилган деразадан граф кўчани бемалол кўриб турарди.

Орадан икки соатча ўтди, ҳамма ёкни зим-зиё қоронғилик чулғади, бироқ Али вахшийларга хос ўткир кўзлари билан, граф эса қоронғиликка ўрганиб қолган кўзлари ила ҳовлидаги дарахт шоҳларининг жиндай қимирлашини ҳам диққатдан қочирмай тикилиб туришарди.

Қоровулхонадаги жинчироқ аллақачон ўчган эди.

Мабодо ўғри босиши аниқ бўлса ҳам, уйга деразадан эмас, пастки қават зинасидан киради, деб ўйлаш мумкин эди. Граф Монте-Кристо эса ўғрилар унинг мол-мулкани талаш учун эмас, жонига қасд қилгани келади, деб ўйларди. Демак, улар тўғри ётоқхонасини босишади, у ерга ё махфий зинадан кириб боришади, ёки аёллар хонасининг деразасидан ошиб тушишади.

Алини граф зина эшиги олдига қўйди-да, ўзи аёллар бўлмасилан кўз узмай тураверди. Мажруҳлар уиндаги соатлар чорак кам ўн иккига занг урди: ғарбнинг салқин шамолли зангнинг учта даҳшатли овозини олиб келди. Охирги бонг овози ҳали тинмаган ҳам эдики, граф аёллар бўлмаси томондан «ғийқ» этган товушни эшитди, товуш яна икки бор такрорланди. Тўртинчи бор эшитилганда, графда ҳеч шубҳа қолмади. Тажрибали ва бақувват қўл дераза сйнасини олмос билан кесаётган эди.

Графнинг юраги гурс-гурс тепа бошлади. Киши сон-са-
ноқсиз машаккатлар гирдобда қанчалик чиниққан бўлма-
син, қоп-қора булут каби бостириб келаётган даҳшатли
хавф-хатарларни кўкрак кериб кўтиб олишга қанчалик
шайланган бўлмасин, у фикр ва амал, ният ва унинг рўёбга
ошиши ўртасида жуда катта тафовут борлигини ҳамиша
юрагининг гуп-гуп уришидан ва вужудининг ларзага кели-
шидан сезади.

Монте-Кристо Алига имо қилди, Али хавф аёллар бўлма-
си томондан келаётганлигини англади-да, хўжайинига яқин-
рок сурилди.

Шу топда Монте-Кристо душмани кимлигини ўз кўзи би-
лан кўришга ошиқарди.

Олмос билан кесилган дераза граф мўралаб турган те-
шикнинг нақ рўпарасида эди. У ана шу деразадан кўз уз-
май тураверди. Зим-зиё қоронғилик ичида қоп-қора бир
кўланка пайдо бўлди, сўнг дераза ойналаридан бири худди
ташқаридан қоғоз ёпиштирилгандек ҳеч нарса кўринмай-
диган бўлиб қолди, бир дақиқадан кейин ойналардан бири
«қирс» этди-ю, лекин ерга тушмади. Ойнаси олинган тешик-
дан кимдир кўлини суқиб илгакни ахтарди, зум ўтмай дера-
за очилди-да, бир одам кўринди. У ёлғиз эди.

– Оббо, муттаҳам-ей, юрагини қаранг-а! – шивирлади
граф.

Шу он Али унинг елкасидан тортди, граф ўгирилди. Али
ётоқхонанинг кучага қараган деразасини кўрсатди.

Монте-Кристо ўша дераза томонга уч қадам ташлади, у
содик каролининг зеҳни беқийёс ўткир эканлигини яхши
биларди. Чиндан ҳам рўпаралаги дарвозадан кимдир чиқ-
ди-да, уйда нима бўлаётганлигини кўриш учун курсига чи-
қиб аланглади.

– Демак, – деди граф, – икки киши экан, бири иш бажа-
ради, иккинчиси пойлоқчилик қилади.

Граф Алига, кўчадаги одамдан кўзингни узма, деди-да,
ўзи қайтиб аёллар бўлмасига кирган кишини кузатди.

Қулфбузар хонага кириб олганди, у кўлини олдинга уза-
тиб битта-битта одимлаб борарди.

Сўнг вазиятни аниқлаб олди, шекилли, бўлмадаги икки
эшикнинг илгакларини илиб бекитди. У ётоқхонага кира-

диган эшикка яқинлашганда, граф, бу ёққа кирса керак, деб тўппончаларидан бирини қўлига олган эди. Лекин мис ҳалқага солинган илгак товуши эшитилгач, хотиржам бўлди. Шу тарзда ўғри эҳтиёт чораларини кўрди (аммо у граф ҳам ҳалқани олиб қўйганидан беҳабар эди) ва ўзини худди уйидагидек ҳис этиб бемалол ишга тушаверди.

Қулфбузар чўнтагидан аста бир нарса олиб, столга қўйди, кейин секретер ёнига бориб қулфини пайпаслаб кўрди, қулф оғзида у кутган калит йўқ эди.

Қулфбузар ҳам тадбиркор бўлиб, ҳамма чораларни илгаридан кўриб қўйган эди. Граф шиқирлаган овоз эшитди: бузилган қулфни очиш учун келган чилангарлик асбоблари боғлами ана шунақа овоз чиқарарди. Ўғрилар буни «бул-були гуё» дейишаркан, тунда қулф ичида шақир-шукур овозни роҳат қилиб эшитишса керак-да баччағарлар.

– Ия, бу оддий ўғри-ку! – деди ҳафсаласи пир бўлиб Монте-Кристо.

Ўғри эса қоронғида зарур асбобни тополмади, сўнг столга қўйган асбобни олиб, пружинасини босган эди, хира ёғду бир зум ўғрининг қўли ва юзини ёритиб юборди.

– Ана холос! – деди оҳиста Монте-Кристо, таажжуб-ла орқага бир қадам ташлаб. – Бу анови баттол-ку...

Али болтани кўтарди.

– Жойингдан қимирлама, – деди шивирлаб унга Монте-Кристо, – болтани қўй, энди бизга қуролнинг зарурати йўқ, – сўнгра у овозини янада пасайтириб, Алига бир неча сўз айтди, чунки ҳаяжонланиб айтган илгариги сўзларидан қулфбузар сесканиб кетиб, турган жойида қотиб қолган эди.

Али графнинг гапларига диққат билан қулоқ солди-да, оёқ учида бориб, девордаги қора адёлни ва уч бурчакли шляпани қозиқдан олди. Монте-Кристо ҳам бир зумда камзулини, нимчасини, қўйлагини ечиб ташлади. Тирқишдан тушиб турган ғира-шира ёғдуда графнинг кўкрагидаги юпқа совут кўзга ташланиб турарди. Одамлар ханжардан ҳайиқмай қўйган Францияда Людовик XVI замонидан буён ҳеч ким киймайди. Людовик XVI нинг ўзи ханжар санчишларидан кўрқиб совут кийиб юрарди; ханжар санчишмасаям, калласини ойболта билан чолиб қўя қолишди бояқишнинг.

Графнинг кўкрагидаги совут бир зумда яктак тагида кўринмай кетди, сочи ясама соч ва ҳалиги уч бурчакли шляпа остида қолди, яъни граф бирпасда аббат бўлиб олди.

Шу орада қулфбузар бошқа ҳеч қандай шарпа эшитмагач, ишини давом эттираверди, секретернинг қулфи унинг «булбули гўё»си зарбида қисирлаб сина бошлади.

– Қани, қани, яна бир оз кучаниб кўр-чи, қаергача бораркансан, – деди граф секин; у, ўғри тажрибали қулф бузарлардан бўлса-да, барибир бу қулфнинг сирини билмайдди, деб хотиржам бўлди ва дераза олдига борди.

Ҳали курсига чиқиб бўйинини чўзиб турган кимса, энди пастга тушиб, кўчада у ёқдан-бу ёққа қадам ташлаб юрарди. Аммо бу одам Елисей Майдони ёки Сент-Оноре томондан биров келиб қолишини кузатиш ўрнига, графнинг уйдан кўзини узмас, айниқса аёллар бўлмасида нима бўлаётганлигини билишга ҳаракат қиларди.

Монте-Кристо пешанасига бир шапати урди-да, илжайиб кўйди. Сўнг Али олдига бориб:

– Мана шу қоронғи жойда қимирламай туравер, – деди оҳиста, – бирор товуш эшитсанг ҳам, бирор воқеа юз берса ҳам ўрнингдан қимирлама, то мен чақирмагунимча чиқма, ўзингни кўрсатма.

Али бошини қимирлатиб кўйди.

Монте-Кристо шкафдан ёниқ шамни олди-да, ўғри иш билан жуда банд пайтни пойлаб, эшикни овоз чиқармай очди ва бирдан унинг юзига чирокни тутди. Хона бирдан ёришиб кетганидан ўғрининг жон-пюни чиқиб, шартта орқасига ўгирилди.

– Салом алайкум, азиз жаноб Кадрусс, – деди Монте-Кристо. – Ярим кечада нима қилиб юрибдилар бу ерда?

– Аббат Бузони! – қичқириб юборди Кадрусс. Икки эшикни қулфлаганига қарамай, бу зотнинг қандай қилиб кириб келганидан ҳанг-манг бўлиб қолган қулфбузарнинг қулидан «булбули гўё»си тушиб кетди, ўзи турган жойида тахтадай қотиб қолди.

Граф ўтакаси ёрилган ўғри қочиши мумкин бўлган ягона йўлни тўсиб, дераза билан Кадрусс ўртасида туриб олди.

– Аббат Бузони! – такрорлади Кадрусс анқайганича графга тикилиб.

– Ҳа, аббат Бузонининг худди ўзи! – деди Монте-Кристо, – азиз жаноб Кадрусс, мени таниб олганингиздан жуда мамнунман. Кўришмаганимизга, янглишмасам, ун йилча бўлди, шунга қарамай, дарров танидингиз-а, хотирангиз жудаям кучли экан-э.

Ниҳоятда хотиржамлик ва амирона киноя оҳангиди айтилган бу сўзлар Кадрусснинг юрагини ёриб юборди, унинг боши айланиб, кўзлари тинди.

– Аббат! – деди хириллаб у қўлларини бир-бирига ишқаб ва тишлари такирлаб.

– Шундай қилиб, граф Монте-Кристонинг пулини ўғирлашга аҳд қилибсиз-да? – деди аббат.

– Жаноб аббат, – шивирлади Кадрусс граф ёнидан дераза томонга ўтишга беҳуда уриниб, – жаноб аббат, ўзим ҳам ҳайронман... ишонинг... онт ичаман, сизга...

– Дераза ойнаси кесилгани, – деди граф, – яширин фонусча, бир бойлам асбоблар, секретернинг ярми синдирилгани – мана шуларнинг бари нимага кирганингизни кўрсатиб турибди-ку.

Кадрусс қочишга йўл тополмай, атрофга аланглари, бир амаллаб ситилиб чиқишга тангадай тешик бўлсаям жон дерди у шу пайтда.

– Жаноб қотил, ҳеч ўзгармабсиз-а, ўша-ўша эски калла-кесар Кадруссиз-а, – деди граф.

– Жаноб аббат, модомики сиз ҳамма гапдан хабардор экансиз, бу менинг эмас. Карконтанинг иши эканлигини билсангиз керак, суд ҳам шундай қарорга келди, менга енгил жазо берганларининг боиси шунда-да.

– Қамоқ муддатингиз тугаганмиди, яна турмага шошил-япсиз?

– Йўқ, тугагани йўқ, жаноб аббат, мени бир киши озод этди.

– У одам жамиятга катта фойда келтирибди-да.

– Аммо мен ваъда бергандим... – деди Кадрусс.

– Хуллас, каторгадан қочибсиз-да, шундайми?.. – деди унинг сўзини бўлиб Монте-Кристо.

– Шундай, – деди Кадрусс юраги орқасига тортиб.

– Қочганда ҳам оғир жиноят қилиб қочгандирсиз-да? Бунинг учун агар, хато қилмасам, каллангизни жаллоднинг кундасига қўйишлари мумкин. Мана буниси яна ёмон бўпти.

– Жаноб аббат, мен васвасага берилиб кетибман.

– Одатда жиноятчиларнинг ҳаммаси қўлга тушганда айтадиган гап бу.

– Эҳтиёж шунга олиб келди-да... иложим қанча...

– Қўйинг бўлмағур гапларни, – деди нафрат-ла Бузони, – эҳтиёжда қийналган киши тиланчилик қилади, дўкондан булка ўғирлайди, аммо кимсасиз уйга яшириниб кириб, секретер синдирмайди. Мен берган олмосга заргар Жаоннес қирқ беш минг франкни санаб берганда, уни ҳам эҳтиёж туфайли ўлдирганмидингиз?

– Кечиринг мени, жаноб аббат, кечиринг, – деди Кадрусс, – бир гап мени сиз қутқарган эдингиз, ўтиниб илтимос қиламан, бу сафар ҳам ўзингиз қутқаринг мени.

– Ўша тажрибани такрорлашга унчалик истак йўқ менда.

– Жаноб аббат, бу ерга якка ўзингиз келдингизми? – сўради Кадрусс қўлларини итоаткорона қовуштириб. – Ёки мени таппа тутиб оладиган жандармлар пусиб туришибдими?

– Якка ўзимман, – деди аббат, – агар ҳаммасига иқдор бўлсангиз, ҳамма воқеаларни оқизмай-томизмай айтиб берсангиз, раҳм-шафқат қиламан, бу кўнгилчанлигим яна бир балога дучор этиши мумкин бўлса-да, қўйиб юбораман.

– Жаноб аббат, – деди Кадрусс Монте-Кристо томонга бир одим ташлаб, – сиз чиндан ҳам менинг ҳақиқий халоскоримсиз.

– Қамоқдан қочишга биров ёрдам берди, дедингизми ҳали?

– Тўғри, ишонинг менга, биров ёрдам берди.

– Ким?

– Бир инглиз.

– Оти нима эди?

– Лорд Уилмор.

– Мен уни танийман. Гапингиз ростми, ёлғонми, текшириб кўраман.

– Жаноб аббат, рост гапни айтялман сизга.

- Демак, ўша инглиз сизга мададкор бўлган экан-да?
- Менга эмас, бир корсикалик йигитга, у билан иккимиз бир кишанда эдик.
- Корсикалик йигитнинг исми нима эди?
- Бенедетто.
- Бу фақат исми.
- Унинг фамилияси йўқ. Кўчадан топилган бола экан.
- Ўша йигит ҳам сиз билан бирга қочдимиз?
- Бирга қочдик.
- Қандай қилиб?
- Тулон яқинидаги Сен-Мандрие деган жойда ишлаётган эдик. Сен-Мандриени кўргандирсиз?
- Кўрганман.
- Ҳамма туш пайти уйқуни ураётган эди...
- Маҳбусларга кундузи дам олишга рухсат беришган экан-да! Яна уларга ачиниб юрибмиз-а! – деди аббат.
- Бўлмасам-чи, – деди Кадрусс. – Кун бўйи тинмай ишлаб бўладими? Ахир биз ит эмасмиз-ку.
- Итваччаларнинг омади юришгани бу, – деди Монте-Кристо.
- Ҳамма ухлаб ётганда бир четга ўтиб, оёқларимиздаги кишанларни ўша инглиз берган асбоб билан кесдик-да, ўзимизни сувга ташлаб қочдик.
- Бенедеттонинг тақдири нима бўлди?
- Билмадим.
- Сиз билишингиз керак, унинг ҳоли нима кечганини.
- Йўқ, билмайман, Худо ҳаққи, беҳабарман. У билан биз Гиереда ажралишган эдик, – деди Кадрусс ва гапларим янада ишончли бўлсин, деб аббат томонга тағин бир қадам ташлади, аббат эса бояги жойида пинагини бузмай турарди.
- Бу гапингиз ёлғон, – деди зарда билан аббат Бузони.
- Жаноб аббат!
- Ёлғончи! У йигит ҳамон ҳамтовоқ оғайнингиз, эҳтимол, шерик ҳамдир.
- Жаноб аббат!
- Тулондан қочгандан буён қанақа сармоя билан кун кечиряпсиз? Қани, жавоб беринг.
- Баҳоли қудрат.

- Ёлгон! – учинчи марта рад этди аббат газаби ошиб.
- Кадрусс кайфи учиб, графга тикилиб қолди.
- Уша Бенедетто бериб турди-ку сизга пулни – деди граф.
- Тўғри, – деди Кадрусс. – Бенедетто машхур бир бадавлат аслзодага ўғил бўлиб олди.
- Қандай қилиб ўғил бўлиши мумкин у аслзодага?
- Уйнашдан бўлган ўғил.
- Уша аслзоданинг исми ким?
- Мана шу уйнинг хўжайини граф Монте-Кристо.
- Бенедетто графнинг ўғли? – деди Монте-Кристо ҳам таажжубланиб.
- Ҳа, ўғли, ҳамма далиллар тасдиқлайди буни. Граф унга ўгай ота топиб берди, тагин ҳар ойда унга тўрт минг франк бериб турибди, васиятномада эллик минг франк ёзиб қўйган ҳам ана шу граф Монте-Кристо бўлади.
- Ҳали шундай денг, – деди аббат гап нималигини фаҳмлаб. – Бу ёш йигит ҳозир қандай ном билан юрибди?
- Андреа Кавальканти.
- Э-э, бу ҳалиги граф Монте-Кристонинг уйига тез-тез келиб турадиган ва шу кунларда мадемуазель Дангларга уйланмоқчи бўлиб юрган йигитми?
- Худди ўшанинг ўзи.
- Сиз, шўрлик бунга қандай чидаб юрибсиз? Унинг саргузаштини ва гарданидаги тавқи лаънатни била туриб-а?
- Нега энди мен ўртоғимга халақит беришим керак экан?
- сўради Кадрусс.
- Тўғри, энди жаноб Дангларни хабардор қилиб қўйиш менинг бурчим.
- Қўйинг, жаноб аббат, ундай қилманг!
- Нега энди.
- Бундай қилсангиз, бизни бир бурда нонга ҳам зор этган бўласиз.
- Э-э-э, ҳали икки аблаҳ бир бурда нонга зор бўлмасин, деб уларнинг қабиҳ ишларига шерик бўлиб қолгин деб ўйла-япсизми мени?
- Жаноб аббат! – ялинди Кадрусс яна унга яқинроқ бориб.
- Ҳаммасини айтиб бераман.
- Кимга?

– Жаноб Данларга.

– Айтиб бўлсан? – хитоб қилди Кадрусс пичоғи билан графнинг кўкрагига уриб. – Айтиб бўлсан, аббат!

Бироқ пичоқ кўкракка санчилмай қайрилиб кетди, Кадрусс ҳанг-манг бўлиб қолди.

Шу заҳоти граф чап қўли билан Кадрусснинг билагидан тутиб қаттиқ қисган эди, ўғрининг кўкариб кетган қўлидан пичоқ тушиб кетди, у оғриқдан чинқириб юборди. Граф бунга эътибор қилмай, Кадрусснинг қўлини то у чўкка тушгунча, кейин юз тубан йиқилмагунча, қайираверди.

Граф оёғи билан унинг бошини босиб олиб:

– Аслини олганда, ҳозироқ қаллангни мажақлаб ташлаш керак эдику-я, аблаҳ, – деди.

– Шафқат қилинг, шафқат қилинг! – деб қичқирди Кадрусс.

Граф оёғини олди.

– Тур! – деди у.

Кадрусс ўрнидан турди.

– Жаноб аббат, Худо беҳисоб қувватни бериб қўйган экан-да сизга! – деди у жонсиз қўлини ишқалаб.

– Учир товушингни! Худо бу кучни сен каби қонхўр, йиртқич ҳайвонларнинг кекирдагидан хиппа бўғиш учун бериб қўйган менга. Аблаҳ, шуни билиб қўйгинки, мен ҳамиша унинг амри билан иш тутаман. Шу дамда сенга шафқат қилишимни ҳам Худонинг амри деб бил.

– Уҳ! – деди Кадрусс зўрға ўзига келиб.

– Мана сенга қалам ва қоғоз. Менинг айтганларимни ёз.

– Мен ёзишни билмайман, жаноб аббат.

– Ёлғон гапирма, ол қаламни, ёз.

Кадрусс итоат этиб ўтирди-да, ёзди:

«Олий ҳазрат, уйингизда қабул қилиб юрган ва қизингизни бермоқчи бўлган кимса турма қочоғи, у мен билан Тулон ҳибсхонасидан қочиб келди, турмада у 59-рақам билан, мен 58-рақам билан рўйхатда эдик.

Унинг номи Бенедетто эди, ўзининг асл номини билмайди, чунки ота-онаси йўқ, кимлигини ўзи ҳам билмайди».

– Имзо қўй! – деди граф.

– Сиз мени хароб этмоқчимисиз?

– Агар хароб этиш ниятида бўлсайдим аллақачон полицияга жўнатардим сен аҳмоқни. Бунинг устига, хат эгасига етиб боргунча, сен хавф-хатардан халос бўлиб қоласан. Қўл қўй.

Кадрусс қўл қўйди.

– Ёз, «Жаноб барон Дангларга, банкирга, Шоссе-д' Антен кўчаси».

Кадрусс манзилни ҳам ёзди.

Аббат хатни қўлига олди.

– Энди кет, – деди у.

– Қаердан чиқиб кетай?

– Келган жойингдан.

– Мана бу деразадан чиқиб кетгин, демоқчимисиз?

– Ахир шу ердан суқилиб кирдинг-ку.

– Жаноб аббат, менга қарши бирор ёмон ниятингиз бор, шекилли?

– Аҳмоқ, қанақа ниятим бўлиши мумкин?

– Нега мени дарвозадан чиқариб юбора қолмайсиз?

– Қоровулни уйғотишнинг нима хождати бор?

– Жаноб аббат, мен сенинг ўлишингни истамайман, деб сўз беринг менга.

– Парвардигор нима истаса, мен ҳам шуни истайман.

– Мени, тушиб олгунча, ўлдирмайман, деб ваъда беринг.

– Одам ҳам шунчалик кўрқоқ бўладими, аҳмоқ.

– Нима қилмоқчисиз мени?

– Бу саволни сенга мен беришим керак аслида. Мен сени бахтиёр этмоқчи эдим, сен эса каллакесар бўлиб қолибсан!

– Жаноб аббат! – деди Кадрусс, – сўнги марта илтимос қиламан, яна бир синаб кўринг.

– Ҳа, майли, – деди граф. – Мен сўзимдан қайтмайдиган одам эканимни сен яхши биласан-а?

– Яхши биламан, – деди Кадрусс.

– Уйингга эсон-омон қайтиб борсанг...

– Сиздан бўлақ, кимдан кўрқардим?

– Агар уйингга эсон-омон қайтиб борсанг, Париждан, Франциядан чиқиб кет, бошқа қаерда бўлмагин, агар ҳалоллик билан яшасанг, мендан доим кўп бўлмаса-да, етарли

миқдорда ақча олиб турасан, мабодо уйингга эсон-омон қайтиб борсанг, демак...

– Демак? – сўради аъзойи бадани титраб Кадрусс.

– Демак, Худо гуноҳингни кечирибди, деб ҳисоблайман, уйда мен ҳам кечирган бўламан гуноҳингни.

– Утакамни ёриб юбордингиз-ку! – деди орқага тисарилиб Кадрусс.

– Қани, энди жўна! – деди граф Кадруссга деразани кўрса-тиб.

Ҳамон аббатнинг ваъдасига ишониб-ишонмай Кадрусс деразага бошини суқди, сўнг ташқарига қўйилган нарвонга оёғини қўйди-да, дир-дир титраб ўрнида қимир этмай туриб қолди.

– Энди туш пастга, – деди аббат қўлларини қовуштириб.

Кадрусс ахири ўзига келди-да, бу томонда хавф йўқ, деб билиб, нарвондан туша бошлади.

Граф дераза олдига келиб, шамчиروқни тутди: Кадрусснинг деразадан тушаётгани ва иккинчи киши унга чироқ тутиб тургани кўчадан аниқ кўриниб турарди.

– Жаноб аббат, бу нима қилганингиз? – деди Кадрусс. – Патруль кўриб қолса нима бўлади, – деди-да, чироқни пуфлади.

Кадрусс нарвондан битта-битта туша бошлади, фақат оёғи ерга теккандагина кўнгли тинчиди.

Монте-Кристо ётоқхонасига қайтиб, боғни ва кўчани бирров кўздан кечириб чиқди: Кадрусс боққа тушиб, боя кирган жойдан эмас, бошқа томондан чиқиб кетиш учун рубарўдаги деворга нарвон қўйди. Граф яна кўчага қараган эди, кутиб турган бояги одам югуриб келиб Кадрусс тушмоқчи бўлган жой орқасидаги муюлишда тўхтади.

Кадрусс нарвондан аста-секин юқори кўтарилиб, охирги зинапояга чиқди-да, кўчада ҳеч ким йўқмикин, деб атрофга кўз югуртирди.

Кўчада зоғ кўринмас, тиқ этган товуш ҳам эшитилмасди.

Мажруҳлар уйининг соати тунги бирга занг урди.

Кадрусс деворга миниб, нарвонни тортиб олди-да, кўча томонга қўйди, сўнг чакқонлик билан туша бошлади. Шу

пайт қоронғи муюлишдаги одам югуриб чиққанини кўрдию, тезда оёғини ерга қўйиб ўзини мудофаа қилмоқчи бўлди, ammo улгурмай қолди, ҳалиги одам елкасига қаттиқ зарб билан урди, Кадрусс нарвонни қўйиб юбориб:

– Ёрдам қилинг!.. – деб қичқирди.

У биқинига урилган пичоқ зарбидан холдан тоғиб, йиқилди.

– Улдиришяпти! – қичқирди Кадрусс, – ёрдам қилинг!

Рақиб унинг сочларидан тортиб, учинчи пичоқни кўксига санчди.

Бу гап ҳам Кадрусс қичқирмоқчи бўлди-ю, ҳоли келмай, ингради. Унинг уч еридан шариллаб қон оқарди.

Қотил, Кадрусс қичқирмай қўйганини кўриб, сочидан ушлаб бошини кўтарди: Кадрусснинг кўзлари юмук, оғзи қийшайиб кетган эди. Қотил, ўғри дунёдан ўтибди, деб ҳисоблаб унинг бошини қўйиб юборди-да, бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

Шундан сўнг Кадрусс қотил кетганини англаб, тирсагига тиралиб бошини кўтарди ва кучининг борича бўғиқ товуш билан қичқирди:

– Улдиришди! Уляпман! Ёрдам қилинг, жаноб аббат, ёрдам қилинг!

Даҳшатли овоз қоронғилиқда акс садо берди. Махфий зина эшиги, унинг кетидан боғ эшиги очилди. Али ва хўжайини, кўлида фонус билан югуриб келишди.

VI. ХУДОНИҢ ҚАҲРИ

Кадрусс ҳамон дод-фарёд урарди:

– Жаноб аббат, ёрдам қилинг! Ёрдам қилинг!

– Нима гап ўзи? – сўради Монте-Кристо.

– Ёрдам қилинг! – тақрорлади Кадрусс. – Мени чавақлаб ташладилар.

– Ҳозир, сабр қилинг.

– Тамом! Тугадим! Кечикдингиз! Энди фойласи йўқ ёрдамнинг, менинг ўлимимни томоша қилгани келдингиз-да, оҳ, жуда бошлаб урди пичоқни, лаънати! Қонни қаранг, оккан қонни!

Кадрусс ҳушидан кетди.

Али ва ҳўжайини ярадорни кўтариб, уйга олиб киришди. Монте-Кристо Алига ўғрининг кийимларини ечтирди. Кадрусс уч еридан жуда оғир яраланган эди.

– Э, Парвардигор, – деди граф, – баъзида жуда кечикиб ғазабга оласану, лекин қаҳринг жуда қаттиқ бўлади-да.

Али, бу ёғи нима бўлади, дегандек ҳўжайинига қаради.

– Сент-Онорега қироллик прокурориникига бориб, жаноб де Вильфорни олиб кел. Дарвоза қоровулини уйғотиб, докторга юбор.

Али таъзим қилди-да, «аббат»ни ҳушидан кетиб ётган Кадрусс олдида қолдириб, жўнади.

Шўрлик ярадор яна кўзини очганда граф унга ачиниб, худди ичида Қуръон тиловат қилаётгандек тикилиб ўтирарди.

– Докторни чақиртиринг, докторни, – деди инқиллаб Кадрусс.

– Чақиргани кетди, – жавоб қилди аббат.

– Билиб турибман, доктор мени энди ўлимдан қутқара олмайди. У бир оз кучга киритиб, баъзи маълумотларни айтиб беришимга кумак берармикин, деяпман-да.

– Қанақа маълумот?

– Мени ўлдирган қотил тўғрисида.

– Ҳали уни танийман денг?

– Жуда яхши танийман-да! У – Бенедетто.

– Анави корсикалик йигитми?

– Худди ўзи.

– Шеригингиз-а?

– Ҳа, шеригим. Граф уйининг режасини ўша тузиб берган эди, у агар мен графни ўлдирсам, меросга эга бўламан, граф мени ўлдирса, бу «кана»дан қутуламан, деган ниятда эди-да. Мана, энди унинг ўзи мени ўлдирди.

– Мен бир йўла докторни ва қироллик прокурорини чақиртирдим.

– У етиб келолмайди-да, етиб келолмайди! – деди Кадрусс. – танамдаги қоним оқиб, тугаётгандек бўляпти.

– Тўхтанг, – деди Монте-Кристо ва бўлмадан чиқиб кетди, сал ўтмай қўлида дори шиша олиб кирди.

Жони чиқиб бораётган Кадрусс мадад келармикин, деб бақрайиб қолган нурсиз кўзларини граф чиққан эшикка тиккан эди.

– Тез бўлинг, жаноб аббат, тез! – деди у, – йўқса, ҳушимдан кетиб қоламан.

Монте-Кристо ярадорнинг қошига бориб, шишадаги доридан лабига уч томчи томизди. Кадрусс оғир нафас олди-да:

– Яна... яна... томизинг, – деди. – Сиз мени тирилтиряпсиз, ҳа, тириляпман.

– Яна икки марта томизсам, ўласиз, – деди аббат.

– Нима бўлди? Ҳеч ким келмаяпти-ку? Ахир, қотилнинг номини айтиб кетмоқчиман!

– Истасангиз, мен номингиздан хат ёзсам қул қўйишга розимисиз?

– Майли... розиман... – деди Кадрусс.

Монте-Кристо қўйидагиларни ёзди:

«Мени Тулан қамоқхонасида бирга бўлган 59-рақамли махбус корсикалик ўртоғим Бенедетто ўлдириди».

– Тез-тез бўлинг! – деди Кадрусс – Имзо чекишга улгурмай қоламан.

Монте-Кристо Кадруссга қалам тутқазди, ярадор бор кучини йиғиб хатга имзо чекди-да, шилқ этиб ўзини орқага ташлади.

– Қолган гапларни, жаноб аббат, ўзингиз айтасиз, шундай деб айтинг: у ўзига Андреа Кавальканти деб ном қўйиб олган, Шаҳзодалар меҳмонхонасида туради... У... ё, Парвардигор, жоним чиқиб кетяпти, ўляпман! Э, Худойим!

Кадрусс тағин ҳушидан кетди. Аббат дори шишани юзига тутган эди, у яна кўзини очди.

Қасос олиш ниятидан у ҳамон қайтишни истамасди.

– Жаноб аббат, ҳамма гапни айтиб берасиз-да ўзингиз, хўпми?

– Ҳа, бу гапларни ҳам, бошқаларини ҳам.

– Бошқа қанақа гапни?

– У сизни, графни албатта ўлдиради, деган умид билан бу уйнинг режасини чизиб берган сизга, деб айтаман. Яна, у графга хат юбориб хабардор қилиб қўйган экан, дейман,

граф уйда йүк экан, хатни мен олиб келиб. сизни кутдим, дейман.

– Шу гаплардан кейин осиб үлдиришади уни, шундай-ми? – деди Кадрусс. – Уни албатта қатл этишади, сиз шундай бўлади, деб ваъда берасиз-а, хўпми? Мен, албатта ана шундай бўлади деган умид билан ўлсам, бу дунёдан беармон кетаман.

– У изингиздан келиб, – деди сўзини давом эттириб граф, – бошдан-охиригача сизни пойлаб турди, дейман, дераздан тушаётганингизни кўриб, муюлишга ўтиб яширинди, дейман.

– Сиз ҳаммасини кўриб турган экансиз-да?

– Менинг бояги сўзларимни эсланг; «Мабодо уйингга эсонмон қайтиб борсанг, демак Худо гуноҳингни кечирибди, деб ҳисоблайман ва мен ҳам сени кечираман».

– Билиб мени огоҳлантирмабсиз-да, ҳали?! – хитоб қилди Кадрусс тирсагига суяниб ва бошини кўтаришга уриниб. – Мен бу ерга чиқишим билан у мени ўлдиришини биларкансиз-у, мени огоҳлантирмабсиз-да?

– Ҳа, огоҳлантирмадим, чунки одилона Тангри судининг амру фармонини ана шу Бенедеттонинг қўлида кўрдим. Яратганнинг иродасига ғов бўлиш – тентаклик деб билдим.

– Одилона Тангри судининг амру фармони эмиш! Жаноб аббат, қўйинг, гапирманг менга бунни. Агар бу одилона суд чиндан ҳам мавжуд бўлганда эди, баъзи кимсалар жазоланмоғи керак эди.

– Сабр қилинг, – деди аббат зарда билан, – сабр қилинг. Кадрусс графга тикилиб қолди.

– Яна шуни билиб қўйингки, – деди аббат, – Худо бандаларига ҳамиша меҳр-шафқатли, сизга, ҳаммамизга ҳам у аввало ота, қолаверса, ҳакам.

– Бундан чиқдики, сиз Худога ишонаркансиз-да? – деди Кадрусс.

– Борди-ю, шу пайтгача осий банда сингари ишонмай юрганамда ҳам, – деди Монте-Кристо, – энди сизни бу ҳолда кўриб Худога ишонган бўлур эдим.

Кадрусс муштарини қаттиқ қисиб, баланд кўтариб қўйди.

– Менга қаранг, – деди аббат, ишон, деб амр қилаётган-дек қўлларини чўзиб, – ҳаётингизнинг сўнгги дақиқаларида, сиз юз ўгирган ўша Худо сизга соғлиқ, куч-қудрат, фойдали меҳнат, ҳатто дўстлар ато этди – хуллас, шундай ҳаётни муҳайё этиб бердики, бундан виждонли ва нияти пок ҳар бир кимса қаноат қилиб, тинчгина яшаса бўларди. Тангрининг ҳаммага ҳам ато этавермайдиган мана шу марҳаматидан фойдаланиб, тинч-осойишта яшаш ўрнига, сиз нима қилдингиз? Сиз танбалликка ботиб, ичкиликка ружу қўйдингиз, бу сизни яқин дўстларингиздан бирнга хоинлик қилишга олиб келди.

– Ёрдам қилинг! – қичқирди Кадрусс. – Менга коҳин эмас, доктор керак, доктор! Эҳтимол, ярам унча оғирмасдир, эҳтимол, мени ўлимдан қутқариб бўлар, тирик қоларман!

– Ярангиз жудаям оғир, мана бу дорини томизмаганимда аллақачон асфаласофилинга кетган бўлардингиз. Яхши-си, гапларимга қулоқ солинг.

– Ия, сиз жуда ғалати коҳин экансиз-ку! – шивирлади Кадрусс. – Ўлим тўшагида ётган кишининг кўнглини кўтариб, далда бериш ўрнига, уни сўнгги умидидан ҳам маҳрум қиляпсиз-а?

– Гапимга қулоқ солинг, – давом этди аббат, – дўстингизга хоинлик қилганингизда, Худо сизни қаҳр-ғазабга дучор этмай, раҳм-шафқат қилди. қашшоқликда оч-яланғоч яшадингиз, азоб-уқубатларга гирифтор бўлдингиз. Ҳаёт лаззатларидан баҳраманд бўлиш ўрнига, ҳасад йўлига, ноқаслик йўлига муккангиздан кетдингиз. Ўшандаёқ муҳтожликни баҳона қилиб, жинойий ишлар режалари тузиб юрардингиз. Худонинг меҳр-шафқати билан менинг қўлимдан бойлик олдингиз, бу сиздақа камбағал учун катта бойлик эди. Аммо кутилмаган, ўйлаб тушингизга ҳам кирмаган бу бойлик сиз очкўзга камдек кўринди-да, уни икки баробар ошириш пайига тушлингиз. Қандай йўл билан денг тагин? Қотиллик билан. Шу алфозда ўша бойликни икки баробар кўпайтириб олдингиз, бироқ Парвардигори олам уни сиздан тортиб олди-да, ўзингизни башар суди курсисига ўтқазди.

– Мен эмас, – деди Кадрусс, – яҳудийни мен эмас, Каронта ўлдиришга аҳд этди.

– Тўғри, – деди Монте-Кристо. – Шунинг учун ҳам Худо сизга раҳм-шафқат қилиб, ўлимга маҳкум этмади, унинг амри вожиб бўлди-ю, судьялар сўзларингизга учиб, сизни тирик қолдиришди.

– Шу ҳам меҳр-шафқат бўлди-ю! Бир умрга турмага тиқиб қўйиб, яна шафқат қилдик, дейишади-я!

– Сиз, лаънати бу меҳр-шафқат ато этилган ўша пайтда ўзингизда йўқ қувонган эдингиз, чунки, сиз ҳам, бошқа барча маҳбуслар сингари: «Каторгадан чиқиб кетиш мумкин, аммо гўрдан чиқиб бўлмайди», деб ўйлагандингиз. Сиз ҳақ бўлиб чиқдингиз: тўсатдан турма эшиги сиз учун ланг очилди. Икки бахтсизни шармандаю шармисор бўлишдан халос этишга аҳд қилган бир инглиз Тулонга борганда, чеки сиз билан ўртоғингизга тушади. Шундай қилиб, яна бахт қуши манглайингизга кўндн, турмада чириб кетишга маҳкум этилган сиз бадбахтнинг одамлар қатори яшаш учун пулингиз ҳам ва бошқа нарсаларингиз ҳам муҳайё эди. Сиз эса, Худога учинчи марта шак келтирдингиз, мол-мулкингиз илгаригидан ҳам кўп бўлишига қарамай, «бу менга камлик қилади», дедингиз-да, учинчи марта жиноят қилдингиз. Бунга ҳеч эҳтиёж ҳам, сабаб ҳам йўқ эди... Тангрининг сабр косаси тўлиб-тошди-да, қаҳри ғазабига дучор этди сизни.

Кадрусснинг кўзлари хира тортди.

– Сув, – деди у, – сув беринг... бутун вужудим ёниб кетяпти!

Монте-Кристо бир стакан сув берди.

– Аблах Бенедетто, – деди Кадрусс стаканни узатиб, – у сувдан қуруқ чиққандай қутулиб кетади.

– Ҳеч ким қутулмайди, мени айтди деяверинг, ҳеч ким... Бенедетто ҳам жазосини тортади.

– Унда сиз ҳам жазоингизни тортасиз, – деди Кадрусс, – ҳа, сиз ҳам... чунки коҳин сифатида ўз бурчингизни адо этмадингиз... Сиз Бенедетто жонимга қасд қилмоқчи бўлганда орага тушишингиз керак эди.

– Мен-а? – деди граф заҳарханда қилиб. Кадрусснинг юраги шиф этиб кетди. – Кўкрагимга ҳозиргина пичоқ урган сиз аблахни ўлимдан қутқариб қолишим, яъни Бенедеттонинг йўлини тўсишим керак экан-да!.. Чучварани хом

санабсиз! Агар сиз тавба қилиб, буйин эгганингизда, эҳтимол, орага тушган булармидим, бироқ сиз баттоллик, маккорлик қилдингиз, шу сабабдан мен сизни Худога солдим.

– Мен Худога ишонмайман! – қичқирди Кадрусс. – Сиз ҳам ишонмайсиз... Гапингиз ёлғон!.. Гирт ёлғон!..

– Учириг овозингизни! – деди аббат, – танингиздаги сўнги қатра қонингиз ҳам оқиб тугаяпти... Худога ишонмайсизу, аммо унинг қаҳрига дучор бўлиб ўлиб кетяпсиз! Сиз эътиқод қилмайдиган Худо гуноҳларингизни афв этиш учун бир оғиз сўзингизга, бир томчи кўз ёшингизга, биргина саждангизга интизор бўлиб турибли... Хуллас, ҳар нарсага қодир Тангрим тавба қилишингиз учун бир неча лақиқа муҳлат ҳам бериб қўйди. Қани, тавба қилинг! Худодан шафқат тиланг!

– Йўқ, – деди Кадрусс, – тавба қилмайман. Худо ҳам, арвоҳлар ҳам йўқ, фақат тасодиф деган нарса бор.

– Арвоҳлар ҳам бор, Худо ҳам бор, – деди Монте-Кристо. – Мана, сиз аламингизга чидолмай, Худога шак келтириб ўляпсиз, мен эса Худога минг қатла шукр қилиб, бойбадавлат, шод-хуррам яшаб, навқирон бўлиб турибман қаршингизда.

– Ахир, ўзингиз кимсиз? – деди Кадрусс нурсиз кўзларини графга тикиб.

– Мана, яхшилаб қаранг, – деди Монте-Кристо шамчи-роқни ўзининг юзига тутиб.

– Сиз аббат... аббат Бузони...

Монте-Кристо ясама сочни олиб ташлади-да, юзига тушиб турган қоп-қора ўсиқ сочларини силкиди.

– Ё, алҳазар, – деди чўчиб Кадрусс, – қора сочлар бўлмаганда, ўша инглиз лорд Уилморнинг худди ўзисиз-а.

– Мен аббат Бузони ҳам, лорд Уилмор ҳам эмасман, – жавоб қилди Монте-Кристо, – яхшилаб қаранг, утмишни, энг узоқ ўтмишингизни эсланг.

Графнинг бу сўзларидаги аллақандай ғайритабиий шуур шўрлик Кадрусснинг ўлиб бораётган ҳиссиётларини сўнги марта жонлантириб юборди.

– Дарвоқе, – деди у, – мен сизни қаердадир кўрганга ўхшайман, бир вақтлар танирдим мен сизни.

– Ҳа, Кадрусс, сиз мени кўргансиз, танийсиз.

– Ахир, айтинг, кимсиз? Нега энди танишим бўла туриб мени ажал гирдобига улоқтиряпсиз?.

– Энди ҳеч ким жонингизга ора қиролмайди, Кадрусс, жароҳатларингиз жуда оғир. Сизни қутқариш имкони бўлса эди, Худонинг сизга бу иноятини ҳисобга олиб, ёрдамимни аямаган бўлардим. Отамнинг арвоҳи ҳаққи, қутқариб қолардим.

– Отамнинг арвоҳи ҳаққи! – деди Кадрусс яна жонлашиб, бошини кўтарди-да, бу муқаддас қасамни тилга олган кишига яқиндан тикилиб қаради. – Кимсиз, ахир?

Граф ўлим талвасасида ётган ярадордан кўзини бир дақиқа ҳам узмасди. Бу охириги талваса эканини граф англади-да, энгашиб:

– Мен... – деди қулоғига. – Мен... – шу он унинг билинар-билинемас очилиб турган лабларидан асл исми зурга эшитилди.

Кадрусс чўкка тушиб қўлларини кўтарди, орқага бир тисарилди-да, бор кучини йиғиб:

– Э, Тангрим! – деди, – кечир мени, гуноҳкор бандангни кечир, сен мавжудсан, чиндан ҳам ҳукмдоримизсан! Кўпдан буён сенга ишонмасдим! Энди ишондим! Ол мени! Ол мени ўз бағрингга, ол!

Кадрусс шу охириги сўзларини айтди-да, бир ух тортиб, йиқилди.

Яралардан оқаятган қон дарҳол тўхтади. У ўлган эди.

– Бир! – деди сирли оҳангда граф, даҳшатли ўлим оқибатида бадбашара бўлиб кетган мурдага тикилиб.

Ун дақиқа ўтгач, доктор ва қироллик прокурори келди, бирини дарвоза қоровули, иккинчисини эса Али чақириб келган эди. Уларни мурда тепасида дуо ўқиб ўтирган аббат Бузони кўтиб олди.

VII. БОШАН

Графникига ўғри тушгани ҳақидаги гап икки ҳафтадан бери парижликларнинг оғзидан тулмайди. У, ўлаётиб, қотили Бенедетто деган кимса эканлигини хатда ёзиб қолдирибди. Полиция ҳамма айғоқчиларни ишга солибди.

Кадрусснинг пичоғи, махфий фонар, кулф бузадиган асбоблар боғлами, камзулидан бошқа (камзулини ҳеч ердан топишолмабди) кийимлари жинорий иш делосига тиркаб қўйилди, мурда эса ўликхонага юборилди.

Граф сўраганларга бу воқеалар мен Отейлдаги уйда-лигимда юз берган, ўзим ҳам фақат аббат Бузонидан эшитдим, аббат ҳам ўша кунни фавқулдда уйимда бир кеча тунашга ва қироатхонамдаги баъзи нодир китоблардан кўчирмалар олишга рухсат сўраган эди, деб жавоб берарди.

Ҳар гал Бенедеттонинг номи тилга олинганда, Бертуч-чонинг ранги ўчиб кетар, аммо ҳеч ким бунга эътибор бермасди.

Жиноят тепасига чиқарилган Вильфор, терговни ўзим олиб бораман, деб делони ўз қўлига олди-да, жон-жаҳди билан ишга киришди.

Ушандан буён уч ҳафта ўтди, аммо қаттиқ кидирувлар натижа бермади. Жамоатчилик эса бу суиқасд ҳақидаги ва ўғрини ўз шериги ўлдиргани ҳақидаги гапларни унута бошлади. Энди ҳамма гап мадемуазель Данглар билан граф Андреа Кавалькантининг яқинда бўладиган тўйи устида борарди.

Икки ёшнинг турмуш қуриши аллақачон расмий равишда эълон қилинган эди, Андреа эса банкирнинг уйида кўёвтура бўлиб гердайиб юрарди.

Бу ҳақда Андреанинг отасига хат ёзишибди, у икки ёшнинг бир ёстиққа бош қўйишини маъқуллаб жавоб хати юборибди ва Пармуда хизмат қилаётганини, боролмаслигидан ниҳоятда афсусланганлигини изҳор этибди. Яна қўшимча қилиб, йилига юз эллик минг ливр фойда берадиган маблағ ажратишга розиман, дебди.

Уч миллионни Данглар банкига қўйишга қарор қилишибди, банкир эса бу маблағни муомалага қўядиган бўлибди. Тўғри, кўёвга, қайнатангизнинг бундан кейинги аҳволи шубҳали, чунки сўнгги кунларда биржада ишлари ҳалдеб пачава бўляпти, деганлар ҳам бўлди. Бироқ юксак ишончга тўла ва ҳар қандай фарзгўйликдан холи Андреа бу мишмишларнинг ҳаммасини рад этди, ҳамда бу гапларни бировга айтишни ўзига эл кўрмади.

Барон граф Андреа Кавалькантидан ниҳоятда мамнун эканлиги бежиз эмасди-да.

Мадемуазель Эжени Дангларга келганда, турмушга чиқишни хоҳламайдиган бу эркатой қиз Андреа пайдо бўлиши билан, Морсердан қутулдим деб хурсанд бўлган эди: лекин Андреа жуда шилқимлик қилавергач, ундан ҳам жирканадиган бўлиб қолди.

Барон, эҳтимол, буни ҳам сезиб қолгандир, бироқ бу қизнинг ноз-карашмаси деб уйлаб узини билмаганга солиб юраверди.

Шу орада Бошан белгилаган муддат ҳам тугай деб қолган эди. Морсер эса Монте-Кристо ёпиғлиқ қозон ёпиғлигича қолсин, деб тўғри айтганига ишониши ҳам мумкин эди. Газетанинг генералга дахлдор жойларига ҳеч ким эътибор ҳам бермади, Янина қалъасини душманга топширган офицер пэрлар Палатаси мажлисида гердаиб ўтирган граф эканлиги ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмаган эди.

Шунга қарамай Альбер узини ҳақоратланган ҳисоблар, газетадаги хабар журтгага унинг иззат-нафсига тегиш учун босилган деб биларди. Бундан ташқари, Бошаннинг суҳбат охирида айтган сўзлари унга ёмон таъсир қилган эди. Шу сабабдан Альбер дуэль ҳақидаги фикридан қайтмас, аммо бунинг асл сабабини, Бошан рози бўлса, ҳатто ўз секундантиларидан ҳам яширмақчи эди.

Альбер билан учрашгандан бўён Бошан ҳеч қаерда кўринмай қолди, сўраганларга, у бир неча кунга қаёққадир кетган, деб жавоб беришарди.

Дарҳақиқат, унинг қаердалигини ҳеч ким билмасди.

Бир куни эрталаб камердинер Альберни уйғотиб, Бошан келганлигини хабар қилди, Альбер кўзларини ишқалади-да, Бошандан пастда бир оз кутиб туришни илтимос қилиб, тез кийиниб, пастга тушди.

Бошан папирос чекадиган хонанинг у бошидан-бу бошига юриб тургани, Альберни кўриб тўхтади.

– Мени қутмай узингиз келганингизни яхшилик нишонаси деб билсам буладими? – сўради Альбер. – Тез гапиринг, Бошан, хатоингизга иқрор бўлиб, қадимгидек дўст бўлиб қоламизми ёки бу масалани қурол билан ҳал этамизми, қайсинисини маъқул кўрасиз.

– Альбер, – деди Бошан, унинг қайғули овози Морсерни таажжубга солди, – келинг, аввал ўтириб бафуржа гаплашиб олайлик.

– Жаноб, ўтиришдан олдин саволимга жавоб берасиз, деб умид қиламан.

– Альбер, – деди журналист, – шундай вазиятлар туғилдики, саволга жавоб бериш ўлимдан қийин бўлади.

– Ундай бўлса, жаноб, мушкулингизни осонлаштириб, саволимни қайтариб қўя қолай: раддия берасизми ёки йўқми?

– Морсер, бунақа саволга оддий тарзда: «ҳа» ёки «йўқ», деб жавоб бермайдилар, ахир гап генерал-лейтенант граф де Морсернинг – Франция пэрининг ор-номуси, жамиятдаги нуфузи, ҳаёт-мамоти устида боряпти.

– Йўқса нима қилишлари керак эди?

– Мен нима қилган бўлсам, шуни қилишлари керак эди, Альбер. Ўзларича: гап обрў устида, бутун бир оиланинг манфаати устида борганда, пул, вақт ва зур бериш роль уйнамайди, дўстинг билан ҳаёт-мамот жангига бо-раётганда биргина тахминли мулоҳаза кифоя қилмайди, қиладиган ишинг ҳақ иш эканлигига имонинг комил бўлмоғи керак, дейишади. Яна уч йиллик қадрдон дўстинг билан яккама-якка жанг қилиш тўғри келиб қолса, виждон азобига тушмаслик учун, ҳеч бўлмаганда нима учун шундай қиладиганингни билмоғинг керак, деб уйлашади.

– Бўпти, бўпти, – деди Альбер, сабр косаси тўлиб, – бу билан нима демоқчисиз ўзи?

– Демоқчиманки, ҳозиргина Янинадан келдим.

– Янинадан? Сиз-а.

– Ҳа, мен.

– Бўлмаган гап!

– Азизим Альбер, мана, паспортимни қуринг: Женева, Милан, Венеция, Триест, Дельвино, Янина. Бир республиканинг, бир кироликнинг ва бир империянинг полициясига ишонарсиз?

Альбер паспортга қўз ташлади ва таажжуб-ла Бошанга тикилиб қолди.

– Янинага бориб келдингизми? – суради у такроран.

– Альбер, агар сиз менга ёт, нотаниш ёки бундан бир ой бурун мендан дуэлга чиқишни талаб этиб келиб, менинг ўқим билан ҳалок бўлган инглиз лордга ўхшаган кимса бўлганингизда эди, мен бунчалик узоқ жойга овора бўлиб бориб юрмасдим, буни ўзингиз яхши тушунасиз, аммо сизга камоли ҳурматим туфайли шундай қилишга мажбурман. Янинага боришга бир ҳафта, қайтишга бир ҳафта вақтим кетди, карантинда тўрт кун ва икки кун у ерда бўлдим, ҳаммаси бўлиб уч ҳафта ўтди. Бугун кечаси қайтиб келдим. ҳозир эса мана, ҳузурингизданман.

– Э, Тангрим, бунча узоқ муқалдиманинг нима кераги бор, Бошан? Гапни чўзишга на ҳожат? Гапнинг пўскалласини айта қолсангиз-чи?

– Альбер, очиғини айтсам...

– Айтишга юрагингиз дов бермаяпти, шекилли...

– Тўғри, кўрқяпман.

– Хабарингиз ёлғон чиқиб қолди-ю, шунга иқрор бўлишдан кўрқяпсизми? Манманликни йиғиштириб қўйиб, хатонингизга иқрор бўлаверинг, ўшанда ҳам жасур йигит эканлигингизга ҳеч ким шубҳаланмайди.

– Гап тамом бошқача, Альбер, – деди шивирлаб Бошан, – сиз айтганнинг батамом акси...

Альбер мурдадай оқариб кетди, у бир нарса демоқчи бўлиб оғзини очди-ю, индамади.

– Дўстим, – деди Бошан мулойимлик билан, – башарти ўша хабар нотўғри бўлиб чиққанда, мен айбимга иқрор бўлардим-да, жон деб сиздан узр сўрардим, аммо...

– Ҳўш, нима бўлмасам?

– Хабар тўғри экан, дўстим.

– Ростдан-а? Уша француз офицер...

– Ҳа.

– Уша Фернан-а?

– Ўзи хизматида бўлган ҳукмдорининг қалъасини душманга очиб берган хоин...

– Мени кечиринг, бироқ очиғини айтсам, ўша хоин сизнинг отангиз экан!

Альбер Бошаннинг ёқасидан олмоқчи бўлиб интилган эди, Бошан унинг қўлидан тутди.

– Дўстим, мана, – деди у чўнтагидан қоғоз чиқариб, – мана далил.

Альбер қоғозни очди, бу Янинада турувчи тўртта таниқли кишининг хати эди. Унда, вазир Али-Тебелинда инструктор бўлиб хизмат қилган полковник Фернан Мондего икки минг ҳамён пулга сотилиб, Янина қалъасини душманга очиб берган, деб ёзилган эди.

Уларнинг имзоларини консуль тасдиқлаб берибди.

Альбер беҳуш бўлиб, уриндиққа йиқилди.

Исм ва фамилия тўлиқ ёзилган, энди шубҳага ҳеч ўрин қолмаган эди.

У бир дақиқа ғазабдан тулганиб турди, кейин ҳўнг-ҳўнг йиғлай бошлади.

Дўстининг оғир изтиробга тушганини қуриб, дили эзилган Бошан унинг ёнига бориб:

– Альбер, – деди, – энди менинг гапларимни тушунгандирсиз? Ўз кўзим билан кўриб-билиб, отангиз ва унинг табаррук номини ўзим химоя қиламан деб уйлагандим. Бирок ҳаммаси бунинг акси бўлиб чиқди. Мен туплаган далиллар Али пошо генерал-губернатор унвонига муяссар этган уша офицер-инструктор Фернан Мондего граф Фернан де Морсер эканини тасдиқлади. Сунгра қайтдим-да, дўстлигимиз ҳурмати, тўғри ҳузурингизга келдим.

Альбер ҳамон уриндиқда букчайиб утириб, гуё кун ёруғидан яширинаётгандек, қўлларни билан юзини бекитиб олган эди.

– Тўғри ҳузурингизга келиб, – деди сўзини давом эттириб Бошан, – шундай демоқчи эдим: дўстим Альбер, серташвиш бу замонамизда оталар қилмиши болаларнинг шаънига доғ сололмайди. Альбер, биз туғилиб ўсган бу жамиятда ўз ҳарбий либосини ёки судья либосини бўлиб ўтган инқилобларда балчикқа ёки қонга буюмаган одам камдан-кам топилади. Ҳамма далиллар, ҳужжатлар менинг қўлимда экан, эндиликда ҳеч ким мени чақирикни қабул этишга мажбур этолмайди, сиз ҳам виждонан бунини жиноят деб ҳисоблашингизга ишонаман. Энди менинг бир таклифим бор. Агар истасангиз, фақат менингина қўлимда бўлган мана шу далиллар, фош этувчи жами ҳужжатларнинг тагига сув қуйиб юборилади, ҳўш, нима дейсиз? Бу

машъум сир фақат иккимизнинг ўртамизда қолишини истайсизми? Чин виждон ҳаққи, менга ишонинг: ҳеч қачон, ҳеч қаерда бу сир ошкор этилмайди. Жавоб беринг, дўстим, сиз шунга розимисиз?

Альбер ўрнидан турди-да, Бошанни бўйнидан қучоқлаб олди.

– Меҳрибон дўстим! – хитоб қилди у.

– Мана, олинг, – деди Бошан Альберга қоғозларни уза-тиб.

Альбер қоғозларни шартта олди-да, асабий фикимлади, майда-майда қилиб йиртиб ташламоқчи бўлди, бироқ вақти келиб уларни шамол учириб, пешанамга шартиллатиб уриши мумкин-ку, деб ўйлаб, шамчиरोқ олдига олиб борди-да, охири парчасигача ёндириб юборди.

– Садоқатда тенгсиз дўстим! – деди қоғозларни ёндираётди Альбер ҳазин товушда.

– Келинг, шундай аҳд қилайликки, бу гапларнинг ҳаммаси бетайин бир туш каби йўқ бўлиб кетсин, кўйиб қорайиб бораётган қоғоз устидаги сўнги учқунлар каби қулга айлансин, қул устидаги охири тутун каби тарқалиб ғойиб бўлсин.

– Ҳа, йўқолсин, гумдон бўлсин, – деди Альбер, – фақат абадий дўстлик қолсин, ҳа, онт ичаман сизга, менинг халоскорим, дўстлигимиз – абадий. Фарзандларимиз ҳам бу дўстликни ардоқлашади. Мен сизнинг дўстона меҳр-шафқатингизни умрбод унутмайман. Бу сирдан бошқа бирор зот фавқулодда хабардор бўлиб қолганда эди, ўзимни-ўзим отиб ўлдирардим. Ҳа, Бошан, ўз жонимга ўзим қасд қилишга мажбур бўлардим ёки муштипар онамни деб тирик қолсам-да, Францияни ташлаб чиқиб кетардим.

– Қадрдоним Альбер! – деди оҳиста Бошан.

Бироқ сунъийлик сезилиб турган бу қувонч Альбернинг чеҳрасида қандай тез пайдо бўлган бўлса, шунча тез ғойиб бўлди-да, унинг ўрнини қайғу-алам эгаллади.

– Нима гап? – сўради Бошан. – Нима бўлди сизга?

– Нечундир кўнглим ғаш, – деди Альбер. – Биласизми, Бошан, шу кўнгача айбсиз деб келинган ота номига бўлган фарзандлик ҳурматидан, ишончидан, ифтихоридан бирдан воз кечиш осон эмас. Оҳ, дўстим Бошан! Энди мен қандай

килиб отамнинг юзига қарайман? Пешанамдан ўпмоқчи бўлганда ундан юз ўгираманми? Қўлини узатса, қўлимни тортиб оламанми?.. Бошан, одамлар ичида энг бахтсизи мен эканман. Шўрлик онажоним! – давом этди Альбер жиққа ёш кўзларини графинянинг суратига тикиб. – Агар у ахволимни билганда, ич-ичидан куйиб адоёи тамом бўларди! Муштилар онагинам!

– Оғир бўлинг, дўстим! – деди Бошан, унинг қўлини ушлаб.

– Айтганча, хабар қандай қилиб сизнинг газетангизга тушиб қолди? – сўради Альбер. – Бу қасддан қилинган иш, пинҳоний бир душманнинг қўли бор бунда.

– Шунинг учун ҳам оғир бўлинг деяпман-да, ўзингизни босинг, дилингиздаги қайғу-аламни ҳеч кимга сездирманг, ҳаммасини ичингизга ютинг. Куч-қувватингизни даҳшатли онлар учун сақланг.

– Ҳали бу охири эмас деб ўйлайсизми? – сўради қайфи учиб Альбер.

– Мен ҳеч нима ўйлаётганим йўқ. Бироқ ҳали нималар бўлишини ким билади дейсиз. Айтганча...

– Нима? – сўради Альбер Бошаннинг иккиланиб турганини кўриб.

– Сиз ҳали ҳам малсмуазель Дангларнинг куёви ҳисобланасизми?

– Нега ҳозир мендан бунни сўраб қолдингиз?

– Чунки, сизнинг Эженига уйланиш ёки уйланмаслигингиз ҳақидаги масала иккимизни ҳозир банд қилиб турган масалага алоқаси бор-да.

– Йўқ, уйланмайдиган бўлдим. – деди Альбер.

– Яхши, – деди Бошан ва ёш йигитнинг яна кўнгли ўқсиб, хафа бўлиб қолганини сезиб давом этди:

– Менга қаранг, Альбер, – майли десангиз извошдами. отдами бир тоза ҳавога чиқиб сайр қилсак. Булон ўрмони ни айланамиз, бир оз кўнглингиз ёзилади, кейин бирор жойга кириб, нонушга қиламиз-да, сўнг уй-уйимизга кетамиз.

– Жоним билан. – деди Альбер. – бироқ яёв юрамиз, мен бир оз чарчасам маъқул бўлур эди.

– Тўғри айтасиз, – деди Бошан.

Дўстлар пиёда хиёбон бўйлаб йўлга тушдилар. Мадлен черковига етганда Бошан гап қотди:

– Менга қаранг, шу ерга келиб граф Монте-Кристоникнига кирмай кетсак одобдан бўлмас, у ғоят дилкаш одам, кишининг дилидан губорларни тарқатиб юборади, ҳар нарсани сўраб-суриштирадиган одати йўқ. Бундай одамлар, менимча, кишига таскин беришда, хушвақт этишда бебаҳо зотлардир.

– Тўғри айтасиз, – деди Альбер, – кирайлик, мен уни яхши кўраман.

VIII. САЁҲАТ

Иккала йигит бирга келганини кўриб, Монте-Кристо жуда қувониб кетди.

– Демак, ишлар «беш», деб ишонсам бўладими энди? – деди граф.

– Ҳа, ишонсангиз бўлади, – жавоб қилди Бошан, – анави бемаъни миш-мишлар ўз-ўзидан йўқ бўлди. Башарти уларни яна бирор тили қичиган оғзига олгундек бўлса, биринчи бўлиб мен ўзим адабини бериб қўяман. Келинг, энди бас қилайлик бу гапларни.

– Мен ҳам Альберга худди шундай маслаҳат бергандим, – деди граф, – мана, ўзидан сўранг, эътироф этади. Айтганча, – деди у қўшимча қилиб, – кўнгилсиз бир иш билан шуғулланиб ўтирганимда келиб қолдинглар.

– Қандай иш экан у? – сўради Альбер, – ёзув-чизувларнингизни тартибга солаётганмидингиз?

– Худога минг қатла шукрки, ўзимникини эмас! Менда тартибга соладиган ёзув-чизувнинг ўзи йўқ. Жаноб Кавалькантининг қоғозларини қараб ўтиргандим.

– Кавалькантининг қоғозларини? – сўради Бошан.

– Ҳали сиз граф унга ҳомийлик қилиб юрганини билмай-сизми? – деди Альбер.

– Йўқ, сиз айтганчалик эмас, – деди Монте-Кристо, – мен ҳеч кимга ворислик қилмайман, хусусан Кавалькантига.

– У менинг ўрнимга мадемуазель Дангларга уйланыпти, – деди сўзини давом эттириб Альбер, – бу, азизим Бошан, менга жуда алам қиляпти.

– Ия, ҳали шундайми? Кавальканти мадемуазель Дангларга уйланяптими? – сўради Бошан.

– Ие, осмондан тушдингизми? – деди Монте-Кристо. – Молванинг жазмани журналист бўла туриб воқеадан беҳабар қолибсиз-да! Ҳозир бутун Парижда ҳамманинг оғзида шу гап-ку.

– Граф, бу никоҳни сиз ташкил этган бўлсангиз керак? – сўради Бошан.

– Мен? Жаноб янгилар кашфиётчиси, илтимос, тагин бунақа мишмишларни тарқатиб юрманг! Тавба! Мен бирор кишининг никоҳига бош қўшармишманми? Мен-а? Йўқ, сиз мени билмас экансиз, аксинча, бу никоҳга мен жоним борича қаршилиқ кўрсатдим, ҳатто бирор таклиф ҳам киритганим йўқ.

– Тушундим, – деди Бошан, – дўстимиз Альбер учун шундай қилгансиз-да?

– Мен учун эмас, – деди Албер. – Мен, аксинча, графдан бу режани бузишга кўмаклашишни кўпдан буён илтимос қиламан, буни графнинг ўзи ҳам тасдиқлаши мумкин. Мана энди никоҳ бекор қилинганда, граф: бунда менинг ҳеч иштироким йўқ, мендан миннатдор бўлмай қўя қолинг, дейди. Майли, уники тўғри дейлик, у вақтда мен, худди эскилардек. Худо меҳрибон, деб қўя қоламан.

– Шуни билиб қўйингки, – деди Монте-Кристо, – бўлғуси қайната билан ҳам, куёв билан ҳам алоқам яхши эмас, шунинг учун мен бу ишга заррача бош қўшганим йўқ, қўшмайман ҳам. Биргина мадемуазель Эжени, унга эрга чиқишга хоҳиши йўқлигидан бўлса керак, ўзи учун энг қимматли ҳисобланган эркинликдан воз кечишга мажбур этмаганимдан мени ҳурмат қилади.

– Уларнинг тўйи яқин кунларда бўлса керак-да?

– Ҳа, менинг бир неча бор огоҳлантиришимга қарамай, яқинда тўй бўладиганга ўхшайди. Мен у йигитнинг қанақа одам эканлигини билимайман, у бой ва аслзодалардан дейишади, мен бу «миш-миш»ларга асти ишонмайман. Шу фикримни Дангларга қайта-қайта айтдим, бироқ у итальян йигитни кўкларга кўтаргани-кўтарган. Ҳатто яна бир муҳим воқеадан уни хабардор қилиб қўйишни лозим топдим: у

ёш йигитни эмизак гўдаклигида алмаштириб қўйишганми, ёки лўлилар ўғирлаб кетганми, ё бўлмаса мураббийси аллақаерда йўқотиб қўйганми, хабарим йўқ. Бироқ шуни яхши биламанки, отаси ўн йилдан кўпроқ вақт мобайнида ундан мутлақо беҳабар бўлган, қаерларда дайдиб, нима билан шуғулланганлигини билмайди. Бу ҳақда ҳам Дангларни огоҳлантирдим, аммо нафи бўлмади. Мендан майорга хат ёзиб, ҳужжатларни сўраб олишини илтимос қилишди. Мана, майордан олинган ҳужжатлар, буларни Дангларга юборяпман. Энди, мен ҳам Пилат сингари қўлимни ювиб, қўлтиғимга урдим.

– Мадемуазель д’Армильи? – сўради Бошан. – Уни шогирдидан жудо этганингиз учун сиздан хафа эмасми?

– Қайдам, хафа бўлдими, йўқми, айтолмайман, бироқ, афтидан, у Италияга кетаётган бўлса керак. Данглар хоним унинг ҳақида мен билан гаплашган эди, Италия театрларидан бирининг директорига тавсиянома ёзиб беришни илтимос қилди. Менга иши тушган Валле театрининг директорига хат ёзиб бердим. Дарвоқе, нимага сиз бунча хомушсиз, Альбер, тинчликми? Ёки ростдан ҳам мадемуазель Дангларни беихтиёр севиб қолганмисиз?

– Севиб қолганим йўқ, чоғи, – деди Альбер ноҳуш табасум билан.

Бошан суратларни кўздан кечира бошлади.

– Ҳар қалай, – давом этди Монте-Кристо, – бу гап ҳеч ўзингизга ўхшамайсиз. Айтинг, нима бўлди сизга?

– Бошим оғрияпти, – деди Альбер.

– Ундай бўлса, азизим виконт, – деди Монте-Кристо, – менда жуда ажойиб дори бор, беришим мумкин, бу дорини мен доим тобим қочиб қолганда ичаман.

– Қанақа дори? – сўради Альбер.

– Ҳавони, муҳитни ўзгартирадиган дори.

– Ростданми?

– Ҳа, ростдан. Менинг ҳам мазам қочиб турибди. Шу кунлари бошимни олиб кетмоқчиман. Истасангиз бирга кетамиз, нима дейсиз?

– Нега мазангиз қочиб қолди, граф? – деди Бошан, – сабаби бордир?

– Менга осон тутасиз-да; сизнинг хонадонингиздаям меникидагидек тергов олиб борилса, ҳолингизга маймунлар йиғламасмиди?

– Тергов? Қанақа тергов?

– Жаноб де Вильфорнинг ўзи ҳурматли қотилимнинг иши устида тергов олиб борапти: бу ҳибсхонадан қочган қандайдир қароқчи бўлса керак.

– Э-ҳа, – деди Бошан, – мен буни газетада ўқигандим. Кадрусс деган шахс ким экан ўзи?

– Қандайдир провансалчи. Номини Вильфор Марселда ишлаганида эшитган экан, Данглар эса ҳатто кўрганман дейди. Шу сабабдан қироллик прокурори жаноблари бу ишга жуда берилиб киришган, полиция бошлиғи ҳам жуда қизиқиб қолди, шекилли. Улар икки ҳафтадан буён Кадрусснинг қотилини топиш баҳонасида Парижда ва унинг атрофида қўлга тушган ҳамма каллакесарларни уйимга олиб келишяпти. Агар бу ҳол давом этаверса, уч ойдан сўнг француз қироллигида уйимнинг режасини билмаган бирор-та муттаҳам, бирорта каллакесар қолмаса керак. Энди уйимни батамом уларнинг ихтиёрига топшириб, бошим оққан томонга кетмоқчиман. Юринг, бирга кетайлик, виконт!

– Бўпти.

– Демак, гап битта!

– Гап битта, аммо қаяққа?

– Айтдим-ку: баҳаво, тинч, осойишта жойларга, киши қанчалик кекқайган бўлмасин, узини нақадар итоаткор бир махлуқ эканлигини ҳис этадиган ўлкаларга. Мен, ҳа, мен, яъни Августга ўхшаб жаҳон ҳокими деб ном олган мен, ана шунақа ерларда юришни яхши кўраман.

– Ҳўш, қаерда экан унақа жойлар?

– Денгизда, виконт. Мени ўзингиз биласиз-ку, денгизчи-ман, болалик чоғимдаёқ кекса Океан қулида «алла» тинглаб, гузал Амфитритнинг кўксига ухлардим; ана шу денгизнинг кўм-кўк ўртуғи ва Амфитритнинг зумрад либосини тортқилаб ўйнар эди. Мен денгизни маъшуқам каби севаман, узоқ вақт кўрмасам соғиниб қоламан.

– Граф, жўнадик!

– Денгизгами?

– Ҳа, денгизга.

– Кетдикми?

– Кетдик.

– Ундай бўлса, виконт, бугун менинг остонамда сафар извоши тахт туради, у жуда қулай, худди каравотда ётгандек роҳат қилиб кетамиз. Тўрт от қўшилади. Бошан, менга каранг, извошимга бемалол тўрт киши сиғади. Сиз ҳам юринг. Мен сизни лутфан таклиф қиламан.

– Раҳмат, ҳозиргина денгиздан қайтдим.

– Ия, сиз денгизда бўлдингизми?

– Ҳа. Барромей оролларида жиндак саёҳат қилиб келдим.

– Барибир, бораверамиз! – деди Альбер.

– Йўқ, азизим Морсер, агар иложим бўлганда бу таклифни рад этармидим. Бундан ташқари, – қўшимча қилди Бошан овозини пасайтириб, – ҳозир мен албатта Парижда бўлишим шарт, газетага келаётган хабарларни кузатиб туришим керак.

– Менинг содиқ дўстим, бу гапингиз жуда маъқул, – деди Альбер, – кузатиб туринг, Бошан, ўша хабарни эълон этган душманни аниқлашга ҳаракат қилинг.

Альбер билан Бошан хайрлашишди, сўнгги қўл сиқишларда бегона киши олдида айтиб бўлмайдиган гапларнинг мазмуни акс этган эди.

– Бошан жуда қулинг ўргилсин йигит-да! – деди Монте-Кристо журналист чиқиб кетгач, – тўғрими, Альбер?

– Худо ҳаққи, граф, дилбар йигит! Мен уни жонимдан ҳам яхши кўраман. Энди сафар масаласига ўтайлик: менга барибиру, ҳарҳолда билиб қўйган яхши: қаёққа борамиз?

– Агар сиз йўқ демасангиз, Нормандияга.

– Жуда соз, у ерда танҳо ўзимиз роса маза қиларканмизда, а? Ўзимиздан бўлак ҳеч ким бўлмайди – на жамоат, на қўшни, тўғрими?

– Бизга фақат отларимиз, овчи кучукларимиз ҳамроҳ бўлади, яна балиқ овлайдиган қайиқ бўлади, вассалом.

– Менга кераги ҳам ана шулар. Онамни хабардор қилиб қўйсам бас, сўнг ихтиёрим сизда.

– Рухсат беришармикин сизга? – сўради Монте-Кристо.

– Нимага?

– Нормандияга боришга.

– Менга-я? Ие, ҳали ихтиёрим ўзимда эмас деб ўйлайсизми?

– Биламан, эркинсиз, якка ўзингиз саёҳат қилиб юраве-расиз, Италияда учрашгандик-ку.

– Ундай бўлса, нега энди рухсат беришармикин деяп-сиз?

– Граф Монте-Кристо деган одам билан боришга рухсат беришармикин деяпман-да.

– Эсингиздан чикибди-да, граф.

– Нима?

– Ахир мен сизга, онам сизни жуда ҳурмат қилади, де-мабмидим?

– Аёллар ҳар мақомда ўзгариб туришади, деган Франциск Биринчи, аёл тулқинга ўхшайди деган Шекспир; биринчи-си, улуғ шоҳ, иккинчиси, буюк шоир эди, афтидан иккиси ҳам хотинлар хулқини яхши билиб олган зотлардир.

– Тўғри, бироқ менинг онам оддий аёллардан эмас, асл аёл!

– Узр, мен бу гапингизга унча тушунмадим?

– Демокчиманки, менинг онам ҳиссиёт масаласида жуда хасис, аммо бирор кишини севиб қолгундек бўлса, севги-ни умр бўйи қалбида сақлайди.

– Э, шундайми ҳали, – деди оғир нафас олиб Монте-Кристо, – онангиз мени ҳурмат қилади деб ўйлайсизми?

– Мен сизга илгари ҳам айтгандим, яна қайтариб айта-манки, – деди Альбер, – сиз тенги йўк, бебаҳо одамсиз.

– Қўйинг бунақа гапларни!

– Ҳа, кишини мафтун қиладиган ажойиб одатларингиз-га онам жуда кизиқиб қолган. Онам билан якка қолганда нуқул сизни гапирамиз.

– Онангиз ўша Манфредга ишонмагин, деб уқтирса ке-рак-да сизга, шундайми?

– Аксинча, у менга: Альбер, аминманки, граф виждони пок, муруввати баланд, хушфеъл одам, унинг меҳр-мухаб-батига сазовор бўлишга ҳаракат қил, дейди ҳамиша.

Монте-Кристо орқасига ўгирилиб ўксиниб қўйди.

– Ростданми?

– Шундан кўриниб туриблики, – деди Альбер сўзини да-вом эттириб, – у менинг боришимга қарши бўлиши асло

мумкин эмас, аксинча, сиз билан бирга саёхат қилишимни чин юракдан маъқуллайди, ахир ўзи ҳам менга шундай на-
сихат қиларди.

– Бўпти, кечгача хайр, – деди Монте-Кристо, – соат беш-
да етиб келинг. Манзилимизга ярим кечада ёки тунги соат
бирларда етиб борамиз.

– Трепорга-я? Қандай килиб?

– Ҳа, Трепорга ёки унинг яқинига.

– Саккиз соатда қирқ саккиз лье йўлни босиб ўтамиз,
деб ўйлаяпсизми?

– Эҳтимол, бундан ҳам эртароқ борармиз, – деди Монте-
Кристо.

– Сиз мўъжизакорсиз! Яқин орада темир йўлдан ўзибги-
на қолмай (бу, айниқса Францияда унчалик қийин эмас),
тезкорликда телеграфни кейинда қолдирасиз.

– Ҳар қалай, етиб бориш учун саккиз соат вақт керак
бўлади, кечикмай келинг.

– Хотиржам бўлинг, ҳеч қандай ишим йўқ, бўшман, са-
фар буюмларимни йиғсам бўлгани.

– Келишдик, соат бешда.

– Бешда.

Альбер чиқиб кетди. Монте-Кристо уни илиқ кузатиб
қўйди-да, узок вақт хаёлга чўмиб, туриб қолди. Сўнг бўлма-
ғур хаёлларни қувиб юбормокчидек, пешанасини қўли би-
лан силади-да, икки марта қўнғироқ чалди.

Бертуччо кирди.

– Бертуччо, – деди Монте-Кристо, – эртага эмас, индин
ҳам эмас, бугун соат бешда Нормандияга жўнайман, соат
бешгача ҳали эрта; биринчи бекатдаги отбоқарларни огоҳ-
лантириб қўйишсин, мен билан виконт де Морсер ҳам бо-
ради. Боринг.

Бертуччо чиқиб кетди, Понтуазга извош нақ соат олти-
да борарди, деб огоҳлантириш учун чопар юборилди. Пон-
туаздаги отбоқар эса кейинги бекатга одам жўнатди, уни-
си яна наригисига от чоптирди. Шу тарзда ҳамма бекатлар
хабардор этилди.

Жўнаш олдида граф Гайде бўлмасига чиқди-да, жўна-
ётганини ва бутун уй унинг ихтиёрида қолажагини айт-
ди.

Альбер вақтида етиб келди. У извошга тушганда хафа эди, бироқ дулдул каби учиб бораётган отларга махлиё бўлиб, кўнгли бир оз юмшади, Альбер извошда бунчалик тез юриш мумкинлигини ҳеч ўйламаган эди.

– Франция йўлларида ҳеч бемалол юролмайсан, – деди Монте-Кристо. – Почта извошларида соатига фақат икки лье юриб, тоқатинг тоқ бўлиб кетади, олдинги йўловчидан рухсатсиз қувиб ўтиб кетмаслик ҳақида бемаъни бир қонун чиқариб қўйишган. бирор бекорчи ёки тентак ҳамманинг йўлини тўсиб олади-да, бутун йўл бўйи она сутингни оғзингга келтириб юборади. Мен ана шу азобдан қочиб ўз извошим, извошчим ва ўз отларим билан сафарга чиқаман. Тўғрими, Али?

Граф шундай деди-да, дарчадан бошини чиқариб отларга бир-икки қичқириб қўйган эди, жониворларнинг қаноти яна ҳам ўсиб, извош ҳаммани ҳайратга солиб қироллик йўли бўйлаб елдай учиб кетди. Али хўжайинининг қийқиригини эшитиб, тишининг оқини кўрсатиб қўйди-да, тизгинларни чайир қўлларида маҳкам сиқиб, отларни баттар тезлатди. Сахро фарзанди Али қоп-қора юзи, ёниб турган кўзлари, чанг босган қош-киприклари билан самум арвохига ёки бўрон Худосига ўхшарди.

– Мен ҳеч қачон бунақа тез юриб бунчалик маза қилмаганман, – деди Альбер. Унинг чехрасидаги сўнгги қайғу излари, рўбарўдан уриб турган шамол учуриб кетгандек, бирпасда йўқ бўлди-кетди.

– Бундай отларни қаердан оласиз? – сўради Альбер. – Ёки махсус буюртма билан беришадими сизга?

– Худди шундай, буюртма билан. Бундан беш йил муқаддам Венгрияда ажойиб бир айғир топиб олдим, у учарлиги билан машҳур экан. Мен уни сотиб олдим, қанчага олганлигим эсимда йўқ, пулни Бертуччо тўлаган эди. Уша йилнинг ўзидаёқ у ўттиз иккита тойчоқ туғдирди, айғирнинг ҳамма уруғ-аймоғини иккимиз ҳали кўрамиз, уларни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Ҳаммаси ҳам қулинг ургилсин отлар, фақат пешаналарида юлдуз тамғаси бор, холос. Буни ҳам от заводидагилар, худди подшоҳ канизаклар танлагани сингари, бу айғирга бия танлаш учун юлдуз нусха тамға уриб қўйишаркан.

– Қойил! Қойил!.. Бироқ, сизга бунча отнинг нима кераги бор?

– Ўзингиз кўриб турибсиз-ку, отда сафар қиляпман.

– Ахир умрингиз нуқул сафарда утмайди-ку?

– Отлар зарур бўлмай қолган тақдирда Бертуччо уларни сотади, айтишига қараганда, у бундан қирк мингга яқин фойда қиларкан.

– Европада бу отларни бунақа нархга сотиб олишга қурби етадиган бадавлат қирол ҳам топилмайди-ку.

– Ундай бўлса, Бертуччо уларни шарқ ҳукмдорларидан бирига сотар, бу ҳукмдор эса бўшаб қолган хазинасини қамчи, дарра билан фуқароларидан ундириб олган ақча ҳисобига тўлдириб олади.

– Биласизми граф, менда бир фикр пайдо бўлди ҳозир.

– Ҳўш, қанақа фикр экан?

– Сиздан кейин Европада Бертуччо энг бой киши бўлиб қолса керак.

– Янглишяпсиз, виконт. Амнинманки, Бертуччонинг чўнтагини ағдариб сийқа чақа ҳам тополмайсиз.

– Ростдан-а? – деди Альбер. – Демак, Бертуччонгиз ҳам ғалати одам экан-да? Азиз граф, сиз мени мўъжизалар гирдобига бунақа фарқ қилаверсангиз, огоҳ бўлингки, ишонмай қўйишим мумкин сизга.

– Альбер, менда ҳеч қандай мўъжиза деган нарсанинг ўзи йўқ. Рақамлар ва ақлни жойига қўйиб иш юритиш – мана шу менинг мўъжизам. Мисол учун сизга бир жумбоқ: иш бошқарувчининг қули қинғир, нега шундай?

– Менимча, бу иллат уларнинг қонида бор, – деди Альбер, – у ўғирлик қилмасдан туropolмайди.

– Янглишасиз, унинг бола-чақаси бор, ўзини ва бола-чақасини боқиш учун ўғирлик қилади, бироқ асосий сабаб шундаки, бир кун келиб хўжайиним думимни тугиши мумкин деган хавф билан келажагига замин ҳозирлаб қўйиш ҳаракатига тушади. Бертуччо эса сўққабош, у пулларимни ғарра-шарра сарфлай беради, мен билан умрбод бирга бўлишига қаттиқ ишонган.

– Нима сабабдан?

– Ундан яхши иш бошқарувчи тополмаслигимни билди.

– Сиз боши берк кўчага кириб қолгансиз. Ҳа, тахминлар оламига.

– Асло ундай эмас, бу ишонч олами. Ҳаёт-мамоти менинг қўлимда бўлганларгина менга содиқ хизматкор бўла олади.

– Бертуччоннинг ҳаёт-мамоти сизнинг қўлингиздами? – сўради Альбер.

– Ҳа, – совуққина жавоб берди Монте-Кристо.

Суҳбат маромида бири-бирдан совуқ бундай савол-жавоблар бот-бот бўлиб турди, ҳатто суҳбатдошлар энди юз кўрмас бўлиб ажралиб кетишса керак, деб ҳаёл қилиш мумкин эди.

Сафар мўлжалдаги тезликда давом этди, саккиз бекатга тақсимлаб қўйилган ўттиз икки от қирқ саккиз лье масофани саккиз соатда босиб ўтди.

Извош ярим кечада гўзал бир боғ дарвозаси олдига келиб тўхтади. Ланг очиқ дарвоза ёнида қоровул ғоз турарди. Уни сўнгги бекатнинг отбоқари огоҳлантириб қўйган эди.

Соат бирдан ўтганди. Альберни махсус ажратиб қўйилган хонага олиб киришди. Унда ванна ва кечки овқат тахт қилиб қўйилганди. Извош кетида келган қарол унинг хизматига тайёр, извошчи ёнида утириб келган Батистен граф амру фармонига мунтазир турибди.

Альбер ваннада чўмилди, овқатланди ва ўзини тўшакка ташлади. Қирғоққа шовиллаб уриб турган тўлқинлар туни билан уни аллалаб чиқди. Альбер ўрнидан туриб ойнабанд эшикни очди, қаршисида кичкина айвон, ундан нарида поёнсиз денгиз кўринди, орқада сўлим боғ, шовиллаган ўрмон.

Тор бухтада бежирим бир кема қалқиб турибди, унинг мачтасида Монте-Кристонинг герби тасвири туширилган байроқ хилпирарди; бу гербда кўм-кўк денгиз узра зарҳалдан тоғ ва бут сурати солинган. Халоскорнинг шижоатлари туфайли зардан ҳам қимматбаҳо нарсага айланган Голгоф тоғи ва унинг табаррук қони билан ювилган шармандали хочни эслатиб турувчи бу тасвир Монте-Кристо исмининг рамзи ҳам, ёхуд бу сирли инсоннинг бўм-бўш ўтмиши қаърига маҳв бўлган нотинч шахсий ҳаётининг белгиси ҳам бўлиши мумкин.

Кема атрофида қўшни қишлоқлар балиқчиларининг бир нечта қайиқлари худди ўз қиролнининг амр-фармонини кутиб турган қобил-мўмин фуқароларга ухшаб, бош эгиб туришарди.

Граф бир-икки кун тўхтаган жойларидагидек бу ерда ҳам роҳат-фароғатда яшаш учун ҳамма нарса муҳайё қилиб қўйилганди. Шу вайдан турмуш дастлабки онданоқ тинч, роҳат-фароғатда кеча бошлади.

Альбер даҳлиздан иккита ов милтиғи топди. Ов қилиш учун ҳамма аслаҳа, ўқ-дори тахт этиб қўйилган экан. Биринчи қаватдаги хоналардан бири инглиз балиқчиларига зарур асбоблар билан тўлдириб қўйилган. Қадимдан машҳур француз балиқчиларидан қолган бу аслаҳалар донғи кетган инглиз балиқчиларига муштоқ бўлиб ётарди.

Бутун кун турли хил ов билан ўтди, бунда Монте-Кристо ўзининг тенги йўқ овчи эканлигини намойиш қилди. Богдан ўнга яқин қирғовул отиб олди, ариқдан ундан ҳам куп балиқ тутишди. Тушликни эшиги денгизга қаратиб қурилган шийпонда қилишди, кутубхонада чоғ ичишди.

Учинчи кун окшомда Альбер бу сайр-саёҳатнинг хилма-хил ўйин-қулгиларидан тинкаси қуриб, дераза олдидаги курсида ухлаб қолди. Монте-Кристо учун бу машғулотлар худди болалар эрмагидек туюларди, айни вақтда граф ўзининг архитектору билан уйида ташкил этишни ният қилган гулхонанинг режасини тузаётган эди. Шу топда тош йўлда отлар туёғининг товуши эшитилди, Альбер бошини кўтариб, деразадан кўчага қаради-да, камердинерни кўриб, юраги орқасига тортиб кетди. У бу хизматкорини Монте-Кристога ортиқча юк бўлмасин деб бирга олиб келмаган эди.

– Бу Флорантен-ку, – хитоб қилди у ўрнидан саячиб туриб. – Онамнинг тоби қочиб қолдимикан-а?

Альбер югуриб ҳовлига чиқди.

Монте-Кристонинг икки кўзи унда эди, Альбер югуриб бориши билан камердинер, зўрға нафас олиб, чўнтагидан муҳрланган бир пакет олиб, ўнга узатди. Пакетда хат ва газета бор эди.

– Бу хат кимдан? – шошиб сўради Альбер.

– Бошан жанобларидан... – деди Флорантен.

– Сизни Бошан юбордимми?

– Шундай, жаноб. У мени ҳузурига чақириб, кира пули берди, почта отларини ўзи тўғрилади. Пакетни тез етказиб берасиз, деб онт ичирди. Бутун йўлни ўн беш соатда босиб келдим.

Альбер қўллари қалтираб пакетни очди. Хатнинг биринчи сатрларини ўқиши биланоқ қичқириб юборди-да, газетага ёпишди... Бирдан кўзлари тиниб қалқиб кетди, йиқилиб тушишига оз қолди, Флорантен уни суяб қолди:

– Шўрлик бола! – деди эшитилар-эшитилмас овозда Монте-Кристо. – Боболар гуноҳи учинчи ва тўртинчи авлод болалари гарданига тушади, деганлари ҳақ экан-да.

Шу орада Альбер ўзига келиб, эси ҳушини йиғди-да, газетадаги хабарнинг давомини ўқий бошлади, сўнг тер босган пешанасига осилиб тушган сочларини орқага силкиб, хат ва газетани бараварғижимлади-да:

– Флорантен, отларингиз Парижга қайтиб кета оладими ҳозир? – деб сўради.

– Почта извошининг шалағи чиқиб ётибди.

– Э, Парвардигор! Сиз бу ёққа жўнаётганингизда уйда аҳвол қанақа эди?

– Ҳамма осойишта эди, бироқ мен жаноб Бошанникидан қайтиб келганимда онангиз графиня хунибийрон бўлиб ўтирган экан, у мени сизнинг қачон қайтишингизни билиш учун чақиртирган экан. Жаноб Бошаннинг топшириғи билан сизни чақиртириб келгани кетаётганимни айтдим. Да-стлаб, графиня, худди мени йўлдан қайтармоқчи бўлгандек, қўлини узатди, кейин бир оз ўйлаб туриб: «Боринг, Флорантен, айтинг, қайтиб келсин», деди.

– Хотиржам бўл, – деди Альбер, – қайтаман. Ана шунда аблаҳнинг ҳолига маймунлар йиғлайди!.. Бироқ кетишнинг йўлини қилиш керак, – деди-да, уни кутиб турган Монте-Кристонинг хонасига кирди.

Альбер беш дақиқа ичида батамом ўзгариб кетган эди: овози хириллаб, юзи бўзариб, қовоқлари шишиб кетган, кўзлари қип-қизил, мастга ўхшаб оёқларини тўғри босолмасди.

– Граф, – деди у, – меҳмондўстлик учун катта раҳмат сизга, иложи бўлганда яна бир неча кун жон деб қолар-

дим, бироқ мен Парижга ҳозирнинг узидаёқ жунашим керак.

– Бирор воқеа юз берибдими?

– Бахтсизлик юз берибди, рухсат этинг, кетай, мен учун жуда зарур бир иш устида боряпти гап. Утинаман сиздан, савол эмас, менга от беринг!

– Отхонамдаги ҳамма отлар хизматингизга тайёр, виконт, истаганингизни танлаб олинг, – деди Монте-Кристо, – бироқ бир отда қийналасиз, яхшиси извошларимдан бирида бора қолинг.

– Йўқ, унда кечикаман, чарчашдан қурқмайман, аксинча, чарчоқ менга кумак беради.

Альбер беихтиёр бир неча қадам ташлади-да, гўё ўқ теккандек, эшик ёнидаги ўриндиққа гурсиллаб йиқилди.

Монте-Кристо дўстининг йиқилганини кўрмаган эди, у дераза олдида Алини чақириб турарди:

– Али, виконт учун от тайёрланг! Тез, у шошиляпти.

Бу сўзларни эшитиб Альбер ўзига келди-да, ташқарига отилди, граф унинг кетидан чиқди.

– Миннатдорман! – шивирлади Альбер отга ирғиб миниб. – Флорантен, иложи борича тезроқ қайтинг. Бекатларда от олишим учун бирон пароль керакми?

– Тагингиздаги отни топширсангиз, дарров бошқасини беришади.

Альбер отга қамчи босмоқчи бўлди-ю, бироқ тўхтади.

– Менинг тусатдан жунашим сизга ғайритабиий туюлаётгандир, граф? – деди у. – Газетанинг бир неча сатри одамни не қўйларга солиши мумкинлигини сиз билмайсиз. Мана, ўқинг, – қўшимча қилди у газетани графга узатиб, – фақат мен кетганимдан кейин ўқинг, қизаришимни кўрмай қўя қолинг.

Шундай деди-да, отга аччиқ бир қамчи босди, тулпор ўқдай учиб кетди.

Граф отлиқ орқасидан ачиниб қараб қолди, фақат кўздан ғойиб бўлгандан кейингина газетага кўз югуртириб чиқди. Унда қуйидагилар ёзилган эди:

«Бундан уч ҳафта бурун «Ҳақиқат садоси» газетасида ёзилган Янина вазири Алининг ҳарбий хизматида бўлган,

Янина қалъасини душманга топшириш билан кифояланмай, ўз ҳукмдорини туркларга сотган француз офицерининг, ўша вақтда ҳурматли ҳамкасбларимизнинг хабар қилишига қараганда, асл исми Фернан эди, бироқ ўшандан кейин у ўз номига дворян унвонини ва ер-мулки жойлашган қишлоқнинг номини қўшиб олибди.

Ҳозир унинг номи граф де Морсер бўлиб, пэрлар Палатасининг аъзосидир».

Шундай қилиб, Бошан олижаноблик билан махфий сақламоқчи бўлган бу сир яна ошкор бўлиб қолди: Альбер Нормандияга жўнаганидан уч кун ўтгач, иккинчи бир газета йигитчани ларзага соладиган бир неча сатр хабарни босиб чиқарди.

IX. СУД

Эрталаб соат саккизда Альбер Бошаннинг ҳузурига отилиб кирди. Унинг келишидан хабардор этиб қўйилган камердинер Морсерни хужайини хонасига бошлаб кирди. Бошан ҳозиргина ваннада чўмилиб чиққан эди.

– Хўш, нима гап? – сўради Альбер.

– Шўрлик дўстим, мен сизни кутиб ўтирибман, – деди Бошан.

– Мана, ҳузурингиздан. Бошан, олижаноб зот эканлигинингиз тўғрисида гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ, шу сабабли сиримизни бирор кишига айтган бўлишингиз мумкин, деган фикрни хаёлимга ҳам келтирмайман. Мени бу ёққа чақиртирганлигинингизнинг ўзи дўстлигингиз гувоҳидир. Келинг, бўлмағур гаплар билан вақтни утказмайлик. Бу зарбани ким ураётганидан хабарингиз борми?

– Мен ҳозир сизга баъзи гапларни айтиб бераман.

– Майли, бироқ дастлаб сиз бу ерда қандай воқеалар юз берганини батафсил айтиб беришингиз лозим.

Бошан қайғу-алам ва ор-номус эзиб қўйган Альберга қуйидагиларни айтиб берди.

Бу гап хабар бундан уч кун бурунги «Ҳақиқат садоси» да эмас, бошқа бир газетада, ҳукумат органида босилиб чиққан. Бошан нонушта устида газета ўқиб ўтириб, хабарга

қузи тушиб қолди. Дарҳол извош чақиртириб, нонуштасини чала қолдирди-да, ўша газета таҳририятига от қўйди. Бошаннинг сиёсий маслағи ўша газета муҳаррирининг сиёсий қарашларига тамоман зид бўлса-да, иккаласи қалин дўст эди.

Бошан кирганда муҳаррир ўз газетасининг бугунги сонидаги қанд лавлағи ҳақида ўзи ёзган бош мақолани мароқ билан ўқиб ўтирган эди.

– Азизим, қўлингизда ўз газетангизни кўриб турибман, – деди Бошан, – демак, нима учун келганимни айтиб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак.

– Ҳали сиз ҳам шакарқамиш тарафдоримисиз? – сўради ҳукумат газетасининг муҳаррири.

– Йўқ, – жавоб берди Бошан, – бу масала билан менинг ишим йўқ, тамоман бошқа масалада келдим.

– Қанақа масалада?

– Морсер ҳақидаги хабар хусусида.

– Э-ҳа, шундай денг, ростдан ҳам бу жуда қизиқ воқеа, тўғрими?

– Шу қадар қизиқки, ундан ёлғоннинг ҳиди келиб турибди, ҳали суд нима билан тугаркин, буни Худо билади.

– Асло ундай эмас: биз хабар билан бирга уни тула тасдиқлайдиган ҳамма ҳужжатларни ҳам олдик ва аминмизки, Морсер дами ичига тушиб ёиқ этолмай қолади. Шуни ҳам айтиш керакки, курсатилган иззат-ҳурматга нолойиқ аблаҳларни фош этиб, Ватанга катта хизмат курсатяпмиз.

Бошан узини бир оз ўнғайсиз сезди.

– Бироқ бу воқеалардан сизни ким бу қадар муфассал хабардор этди? – сўради у. – Менинг газетам бу ҳақда биринчи марта хабар берган эди, бироқ далиллар бўлмагач, жимиб қолганди. Яхши биласизки, Морсер Франциянинг пэри, биз эса оппозицияни қўллаб-қувватлаймиз, шу сабабдан Морсернинг фош этилишидан кўпроқ биз манфаатдормиз.

– Биз доврўғ кетидан қувганимиз йўқ, ўзи тусатдан келиб қолди. Кеча Янинадан бир одам Морсернинг қилмишларини очиб ташлайдиган ҳужжатлар олиб келди. Аввал айбловчи материални босишга журъат этмадик, бироқ у мақолани биз газетада босиб чиқармаган тақдирда бошқа

бир газета босиб чиқаради, деди. Бошан, тахририят учун қанақа хабарлар кўпроқ аҳамиятли эканлигини ўзингиз яхши биласиз, биз, албатта, буни қўлдан бермасликни истардик. Мана, эндиликда хабар босилиб чиқди, зарба берилди, унинг қақшатқич зарбасидан бутун Европа парзага тушади, – деди муҳаррир.

Бошан бошини эгиб жим бўлишдан бошқа иложи қолмаганини англади-да, хафа бўлиб чиқди ва дарҳол Альберга чопар юборишга қарор қилди.

Чопар кетгандан сўнг бўлган воқеаларни у Альберга ёзолмаган эди, албатта. Уша куннинг ўзидаёқ пэрлар Палатасида зўр ғала-ғовур бошланган ва бу барча Палата аъзоларининг фикру ёдини банд этган эди. Мажлисга аъзоларнинг ҳаммаси белгиланган вақтдан эртароқ келиб юқори палатанинг кўзга кўринган аъзоларидан бирига жамоатчилик фикрини тортишга сабаб бўлган бу қабиз воқеа тўғрисида ўзаро гап сотишарди.

Баъзилар газета хабарини аста ўқиб, мулоҳаза қилар, бошқалар эса хабардаги фактларни тасдиқлайдиган баъзи нарсаларни эсга олишарди. Граф де Морсерни бу ердаги ҳамкасблари унча ёқтиришмасди. Ҳамма мансабпарастлар сингари, Морсер ҳам ўз нуфузини кибр билан қурук манманлик билан сақлашга уринарди. Ҳақиқий зодагонлар уни мазах қилиб кулишарди, чунки у ўзидан оқил, билимдон зотларни менсимасди. Машхур, виждони пок ҳарбийлар зимдан ундан нафратланишарди. Граф ана шундай ҳалюкат жари ёқасига келиб қолганди, у Худонинг ғазабига учраганди. Ҳамма уни дуойибад қилишга шай эди.

Фақат граф де Морсернинг ўзи бу гаплардан беҳабар эди. Уни шарманда этган хабар босилиб чиққан газетани у олмасди, эрталаб бутун вақтини хат ёзиш билан ўтказди, сўнг янги отини совутиб юрди.

Ана шу ҳолатда у олатдагидек гердайиб келди-да, извошидан тушди, ковоғидан қор ёғиб атрофга разм солиб чиқди, йўлақдан кеккайиб ўтиб залга кирди. Ҳамкасбларининг салом-алигидан совуқ лавозиматни сезмади ҳам.

Морсер кирганда мажлис бошланган эди.

Юқорида айтганимиздек, ҳеч гапдан беҳабар граф ҳар сафаргидек гўдайиб кириб келди, унинг башараси ва юри-

ши ўз шаъни-шуҳратини улгудек муҳофаза қилувчи мажлис аҳлига илгаригидан ҳам хунук кўринди, ҳамма буни беадаб-ликка, баъзилар ҳақоратга, айримлари, менсимасликка йўйди.

Бутун Палата музокара бошлашга мушток бўлиб турарди.

Ҳамманинг қўлида Морсерни фош этган газета. Бироқ бундай ҳолларда ҳеч ким биринчи бўлиб сўзга чиқишга ботина олмайди, мана, ҳозир ҳам шундай бўлди. Охири энг ҳурматли пэрлардан бири, граф де Морсернинг ошкор душмани минбарга кўтарилди.

Залга даҳшатли сукунат чўкди. Одатда унинг нутқига унча эътибор беришмасди, лекин ҳозир ҳамманинг диққат-эътибори унда эди. Фақат Морсер бунинг сабабини пайқамасди.

Нотиқ ўз нутқи палата ҳаёт-мамотига даҳлдор муҳим бир масала устида эканини айтиб, Палата аъзоларидан иложи борича диққат билан тинглашларини илтимос қилди, граф бу гапларни назар-писанд қилмай ўтираверди. ...Аммо Янина ва полковник Фернан ҳақида гап очилиши биланок граф де Морсернинг ранги докадек оқариб, вужуди титраб кетди, ҳамманинг кўзи унга қадалганли.

Юракдаги жароҳат кўзга кўринмайди, лекин у тинимсиз азоб берали, ҳаммасидан ёмони шундаки, уни ҳеч қандай муолажа билан даволаб бўлмайди.

Залда ҳукм сураётган даҳшатли сукунат остида нотиқ газетадаги хабарни баланд овоз билан ўқиб берди. Залда бир зум говур-ғувур кўтарилди-да, айбловчи яна гап бошлаши билан тўхтади. Нотиқ сўзни гарданига оғир вазифа олганидан бошлади. «Бу ерда гап, – деди у, – граф де Морсернинг шон-шуҳрати, бутун Палатанинг шон-шуҳрати устида боряпти. ана шуларни ҳимоя қилиш ниятида музокарани бошладим, бу музокараларда шахсий масалаларга, демак, қалтис масалаларга тўхтаб ўтиш лозим бўлди». Сўзининг охирида у махсус текшириш ташкил этишни ва тўхматни томири билан кирқиб ташлаб, граф де Морсернинг олижаноб номини тез тиклаш учун бу ишни мумкин қадар тезроқ ўтказишни, ҳақорат қилганлардан қасос олишни талаб этди.

Чақмоқдай келиб бошига тушган бу фалокат Морсерни қаттиқ эзганди, у тиниб кетаётган кўзларини залдагиларга тикиб, зўра уч-тўрт суз айта олди. Графнинг бу ҳолини кўриб турганлардан баъзиларнинг унга раҳми келди, олижаноб кишилар ҳатто оғир бахтсизликка учраган уз душманига ҳам ичи ачийди.

Раис масалани овозга қўйди, натижада тафтиш ўтказишга қарор қилинди.

Графдан, ўзини ҳимоя қилишга тайёрланиш учун қанча вақт керак, деб сурашди.

Морсер биринчи зарбадан анча ўзини тутиб, эс-ҳушини йиғиб олганди.

– Жаноб пэрлар, – жавоб қилди у, – қабих ниятларини ниқоблаган душманларнинг ҳаммасини қайтариш зарур экан, буни узоққа чўзиб ўтиришнинг нима ҳождати бор? Бошимга чақмоқдай келиб урилган зарбага мен дархол жавоб бермоғим шарт! Ҳамма сафдошларим қаторидан ўрин олишга лойиқ эканлигимни сўзда эмас, амалда исботлашга тайёрман.

Графнинг бу сўзлари залдагиларни жонлантириб юборди.

– Шунинг учун ҳам, – давом эттирди сузини Морсер, – тафтиш мумкин қадар тезроқ ўтказилишини илтимос қиламан. Палатага зарур ҳамма ҳужжатларни келтириб кўрсатаман.

– Қайси кун сиз учун қулай? – суради раис.

– Шу бугундан бошлаб ихтиёрим палатанинг қўли-да, – деди граф.

Раис кўнғироқ чалди.

– Тафтишнинг шу бугуноқ бошланишига Палата қарши эмасми?

– Йўқ, – деди бутун мажлис аҳли...

Морсер топширадиган ҳужжатларни текшириш учун ўн икки кишидан иборат комиссия тузилди. Комиссиянинг биринчи мажлисини кечқурун соат саккизда Палата биносида ўтказишга қарор қилинди. Борди-ю, комиссия бир неча мажлис қилиши керак бўлиб қолса, ҳаммаси худди шу вақтда, ана шу жойда ўтказиладиган бўлди.

Қарор қабул қилиниши билан Морсер жавоб суради, ўзига хос қувлик ва маккорлик билан аллақачонлар тайёр-

лаб қуйган (чунки у бундай ҳалокат юз бериши мумкинлигини ҳеч унутмаган эди) ҳужжатларни йиғиши керак эди.

Бошан Альберга ана шуларнинг ҳаммасини айтиб берди.

Альбер Бошаннинг гапларини гоҳ ғазаб билан, гоҳ виждон азобида титраб-қақшаб тинглади; у, бу ишнинг бахайр бўлишидан умидини узган эди. Бошан Янинага бориб келгандан сунг отаси айбдор эканлигини билган ва у қандай қилиб узини оқлаб оларкан, деб ҳайрон бўларди.

– Кейин нима бўлди? – сўради у жимиб колган Бошандан.

– Кейинми? – такрорлади Бошан.

– Ҳа.

– Бу ёғини айтиш менга оғир, дўстим, жудаям оғир. Кейин нима бўлганини билишингиз шартми?

– Мутлақо шарт. Бошқа бировдан эшитгандан кўра, сиздан эшитганим яхши-да.

– Ундай бўлса, Альбер, – деди Бошан, – сабр-тоқат ва бардош билан қулок солинг, ҳар вақтдагидан ҳам бу сизга хозир керак.

Альбер, узини улимдан ҳимоя қилаётиб, қалқоннинг муштаҳкамлигини текшираётган ва шамширини эгиб кўраётган киши сингари, пешанасини қўли билан силаб қўйди.

Альбер қаттиқ ҳаяжон-ла ёниб турган эди; буни у ғайратга йўйиб узини кучли ҳис этди шу он.

– Гапиринг, – деди у.

– Кеч кирди, – давом этди Бошан, – бутун Палата аҳли нафасини ичига ютиб, кутарди. Кўплар, отангиз залда пайдо бўлиши билан унинг буйнига ортилган тавқи лаънат узусидан чилпарчин бўлиб кетади, дерди, бошқа бировлар отангизни мажлисга келмайди, деб бошқаларни ишонтиришга уринарди. Ҳатто, Брюсселга жунаб кетганини узим кўрдим, деганлар ҳам булди; баъзилар ҳатто, у паспортини тўғриллатиб қўйгани ростми, деб полициядан бориб сурабди.

Сизга очигини айтсам, комиссия аъзоларидан бир ёш пэрни залга мени киритиб қўйишга зўрға қўндирдим. У соат еттида келиб мени олиб кетди-да, залга ҳеч ким келмасдан бурун бир чопарга топширди, у эса мени пожалардан би-

рига киритиб, устимдан қулфлаб қуйди. Мен устун орқасидаги қоп-қоронғи пана жойга биқиниб олдим. Зимдан ҳамма гапларни эшитаман, деган умид билан қулогимни динг қилиб утиравердим.

Соат саккизда ҳамма йиғилди.

Соат охирги занг урганда жаноб де Морсер ҳам кириб келди. Унинг қулида аллақандай қоғозлар бор эди, у жуда хотиржам кўринарли. Одатдагидек бу гап у ўзини жуда сипо тутар, усти боши бошқача, кекса ҳарбийларга ўхшаб камзулининг ҳамма тугмалари солиғлик эди.

Унинг шу зайлда кириб келишидан залдагилар жуда хурсанд бўлишди: комиссия аъзолари ҳам унга нисбатан ёмон ниятда эмасди, айримлари граф олдига бориб, қўл бериб салом-алик қилишди.

Булар ҳаммаси Альбернинг диққатини ошириб, юраги ёрилгудек булди, бироқ шу билан бирга отасининг бошига оғир қулфат тушган пайтда унга иззат-ҳурмат изҳор этаётган ўша зотларни бир-бир қучоқлаб, қутлагиси ҳам келди.

Шу пайт чопар кириб, раисга бир хат узатди. Хатни очиб: «Сўз сизга берилади, жаноб де Морсер», – деди раис.

– Граф ўзини ҳимоя қилиш нутқини бошлади, – давом эттирди ҳикоясини Бошан. – Нутқ жуда усталик ва сўзамонлик билан тузилган эди. Янина вазири охирги дақиқача унга ҳамма ишни ишониб топшириб қўйганини ва ҳатто ҳаёт-мамотини ҳал этадиган муҳим масалани султоннинг ўзи билан музокара олиб боришни ҳам унга топширганини тасдиқлайдиган ҳужжат кўрсатди. Али пошо давлат белгиси сифатида муҳр урнига босадиган узукни ҳам истаган вақтда унинг ҳузурига, ҳатто ҳарамда булса ҳам, кириб юриши учун графга бериб қўйган экан. Морсер комиссияга уни ҳам кўрсатди. Бахтга қарши, деги у, отангиз, музокарапар яхши натижа бермади, ҳукмдоримни ҳимоя қилиш учун қайтиб келганимда уни қатл этган эканлар. Ўлими олдида у севимли рафиқасини ва қизини менга топшириб кетибди. Унинг менга ишончи нақадар зўр эканлиги шунданам кўриниб турибди.

Альбер бу сузлар айтилганда сесканиб тушди, чунки Бошан гапираётганда Гайденинг ҳикояси унинг кўз унги-дан ута бошлади ва у шу воқеа ҳақида, ана шу узук ҳақида

нозанин грек қизининг ҳикояси ва у қандай сотилгани, қуликка маҳкум этилгани ҳақида айтганларини бирма-бир эсга олаётган эди.

– Графнинг сўзи залдагиларга қандай таъсир этди? – сўради ташвишланиб Альбер.

– Ҳақиқатан ҳам унинг сўзлари менинг ҳам, барча комиссия аъзоларининг ҳам кўнглини эритди, – деди Бошан.

– Шу орада раис ҳозиргина келтириб берилган хатни бепарволик билан кўздан кечира бошлаган эди. Бироқ хатнинг биринчи сатриёқ раиснинг диққатини тортди, хатни у икки қайта ўқиб чиқди-да, граф де Морсерга тик қараб сўради:

«Граф, сиз ҳозиргина бизга Янина вазири ўз рафиқасини ва қизини менга топшириб кетибди, дедингизми?»

«Ҳа, жаноб, – жавоб берди Морсер, – бироқ ўшанда ҳам ишим ҳар галгидай ўнгидан келмади. Қайтиб келганимда Василики ва унинг қизи Гайде ғойиб бўлган эди.»

«Сиз уларни танирмидингиз?»

«Вазирга жуда яқинлигим ва унинг чексиз ишончини қозонганлигимдан уларни бир неча марта кўрганман.»

«Уларнинг ҳол-аҳволи не кечганидан хабардормисиз?»

«Ҳа, жаноб, хабардорман. Улар бошларига тушган мусибатларга ва эҳтимол, йўқчиликка ҳам бардош беролмабдилар, деб эшитдим. Ортиқча давлатим йўқ эди, ҳаётим ҳам ҳамиша хавф остида бўлди, шу важдан, минг афсуски, уларни ахтариб топишнинг иложини қилолмадим.»

Раис ҳўмрайиб қўйди.

«Жаноблар, – деди у, – граф де Морсернинг жавобларини эшитгандирсиз? Граф, бу сўзларингизни тасдиқлайдиган бирор гувоҳ кўрсата оласизми?»

«Афсуски, кўрсата олмайман, – деди жавобан граф, – вазир атрофида ҳозир бўлганларнинг ҳаммаси, саройда мен билан учрашганларнинг барчаси ё ўлган, ёки ҳар томонга бадарға қилинган. Билишимча, бу уруш даҳшатларини ватандошларимдан фақат биргина мен кўрдим. Менда Али-Тобелиннинг хати бор, сизга кўрсатаман уни, менда вазир иродасининг рамзи – узук бор, мана, булардан ишончлироқ яна бир далил шуки, номаълум шахснинг ҳужумидан сўнг, менинг ҳаққоний сўзларимни рад қила оладиган би-

рорта далил келтирилгани йўқ, пировардида, заррача доғ тегмаган ҳарбий мансабимнинг ўзиям ҳақ эканимнинг гувоҳидир».

Мажлисдагилар шивирлашиб графнинг сўзларини маъқуллашди, Альбер, агар бирор воқеа юз бермаганида, отангизнинг шон-шуҳратига путур етмасди.

Фақат овозга қўйиш қолган эди, бироқ раис сўз олди.

«Жаноблар, – деди у, – граф, сиз ҳам, энг муҳим гувоҳнинг сўзини эшитишни жуда истарсиз, деб ўйлайман. Графнинг сўзларидан сўнг аминмизки, гувоҳ ҳамкасбимизнинг мутлақо бегуноҳ эканлигини тасдиқлаб берар, мана, мен ҳозир ундан хат олдим, хоҳласангиз ўқиб берай, ёки вақтни кетказмай ўқимай қўя қолайликми?»

Граф де Морсернинг рангида қон қолмаган эди, у қўлидаги қоғозларни гижимлади.

Комиссия хатни эшитишга қарор қилди, граф оғир ўйга чўмди, индамади.

Шунда раис қуйидаги хатни ўқиб берди:

«Жаноб раис!

Мен генерал-лейтенант граф де Морсернинг Эпир ва Македониядаги ишларини тафтиш қилиш комиссиясига жуда аниқ маълумотлар беришим мумкин».

Раис бир дақиқа жимиб қолди.

Граф де Морсернинг ранги бўзариб кетди, раис тингловчиларга саволомуз қаради.

«Давомини ўқинг!» деди тўрт томондан комиссия аъзолари.

Раис давом этди:

«Али пошо менинг олдимда ўлди, унинг сўнгги онлари ҳали ҳам эсимда, Василики ва Гайденинг тақдиридан ҳам хабарим бор. Марҳамат қилиб тингласалар, ҳаммасини комиссияга айтиб бераман. Сизга бу хатни топширганларида мен Палата даҳлизида кутиб тураман».

«Гувоҳ ёки, тўғрироғи, душман ким экан?» – сўради граф овози ўзгариб.

«Ҳозир биламиз, – жавоб берди раис. – Комиссия гувоҳнинг сўзини тинглашни истайдими?»

«Ҳа, ҳа, эшитайлик», – деди ҳамма бир овоздан.

Чопарни чақиришди.

«Дахлизда бирор киши кутиб турибдими?» – сўради раис.

«Ҳа, жаноб раис, кутиб турибди».

«Ким?»

«Бир аёл киши, ёнида малаи ҳам бор».

Ҳамма бир-бирига қаради.

«Чақиринг бу ерга ўша аёлни», – деди раис.

Беш дақиқалардан сўнг чопар қайтиб кирди, ҳамманинг кўзи эшикда; мен ҳам ўша ёққа қарадим, – деди Бошан.

Чопар кетидан бошдан-оёқ чодрага ўраниб олган аёл кириб келди. Баркамол қадди-басти ва атир ҳидидан чодра ичидаги аёл ёш ва ҳаддан ташқари нозанин эканлиги сезилиб турарди.

Раис нотаниш аёлдан чодрасини бир оз кўтаришни илтимос қилди, чодра тагидан грек либосидаги соҳибжамол ёш қиз кўринди.

– Бу ўша! – деди Альбер.

– Ким у?

– Гайде.

– Ким айтди сизга?

– Пайқаб турибман, ахир. Бошан, давом этинг, илтимос қиламан. Мана кўриб турибсиз: мен финг демай, жон қулогим билан тинглаяпман, драма тугуни ечилай деб қолган бўлса-да, ўзимни тутиб турибман.

– Жаноб де Морсер қизни кўриб пол бўлиб қолди, ўзини йўқотиб кўяёзди, – давом этди Бошан. – Бу нафис лаблардан чиққан ҳар бир сўз граф учун ё ҳаёт, ё мамот эди. Бошқалар бу соҳибжамолни кўриб ағрайиб қолиб, Морсернинг тақдирини тамоман унутишди.

Раис қизни ўтиришга таклиф қилди, бироқ у йўқ дегандек бошини чайқади. Граф оёқда туролмай, аллақачон курсига чўккан эди.

«Бека, – леди раис, – Янинада юз берган воқеа ҳақида маълумот бераман, ўша воқеаларнинг тирик гувоҳиман, деб хат ёзганмидингиз?»

«Худди шундай», – деди жавобан шарқликларга хос ёқимли овоз билан нотаниш аёл ғамзали қилиб.

«Аммо, – деди раис, – сиз у вақтда ёш эдингиз-ку».

«Тўрт ёшда эдим, лекин бу воқеа менга аҳамияти катта бўлганлиги учун ҳеч нарсани унутганим йўқ, ҳамма икир-чикирларигача кўз олдимда турибди».

«Сиз учун бу воқеанинг нима аҳамияти бор? Нима учун бу кўнгилсиз ҳодиса сизга бунчалик қаттиқ таъсир қилган?»

«Ҳамма гап отамнинг ҳаёт-мамоти устида борарди, – жавоб қилди қиз. – Мен Янина подшоҳи Али-Тебелин ва унинг севимли рафиқаси Василикиннинг қизи Гайдеман».

Қизнинг камтарин ва шу билан бирга мағрур чеҳрасига қон югурди, кўзлари ёнди, сўзларни у чертиб-чертиб гапирди, бу ҳолат мажлис аҳлини маҳлиё қилиб қўйганди.

Граф де Морсер худди рўпарасида Азроилни кўриб қолгандек қизга бақрайиб қараб қолди.

«Хоним, – деди раис эҳтиром билан қизга эгилиб, – сизга яна бир савол беришга рухсат этинг, тағин мендан шубҳаланишяпти деб ўйламанг. Берган маълумотларингизни исботлай оласизми?»

«Ҳа, исботлай оламан. – жавоб берди Гайде, чодра ичидан хушбуй халтачани чиқариб кўрсатаркан, – мана, отам ёзган ва унинг ҳарбий ишлар нозири қўл қўйган туғилганлик тўғрисидаги шаҳодатнома, мана бу чуқинтирилганим ҳақидаги гувоҳнома (отам, менинг онам динида тарбияланишимга розилик берган экан), бу ҳужжатга Македония ва Эпир шайхи-халифасининг муҳри босилган. Пировардила, мана тағин бир ҳужжат: (афтидан, буниси энг муҳими) бу мени ва онамни арман савдогари Ал-Коббирга француз офицери томонидан сотилганимиз тўғрисидаги маълумот; француз офицери Порта билан тил бириктириб, ўз ҳукмдорининг хотини ва қизини ўлжа қилиб олган-да, тўрт юз минг франкка сотган экан».

Бу даҳшатли айбларни эшитган графнинг ранги ўчиб, юзи кўкариб кетди, кўзига қон тўлди, мажлис аҳли эса оғир сукут остида Гайденинг сўзларини тингларди.

Гайде ўзига хос мўминтойлик билан, аммо ҳамманн даҳшатга солиб ўрнидан қўзғалди-да, она билан қизни сотиш тўғрисида араб тилида ёзилган ҳужжатни раисга узатди.

Комиссияга келтириладиган айрим ҳужжатлар араб, янги лотин ёки турк тилида тузилган бўлиши мумкин деб, Палатанинг таржимонларидан бири мажлисга таклиф этилган эди. Ушани чақиртиришди.

Буюк Миср юриши вақтида араб тилини билиб олган нуфузли пэрлардан бири – таржимон ҳужжатни баланд овоз билан ўқиётганида хатдан кўзини узмай турди:

«Мен – қулфуруш, улуғ султон ҳарамхонасининг даллоли Ал-Коббир, ҳақиқатан ҳам француз тўраси граф Монте-Кристога ўн бир ёшли христиан чўри кизни – Янина шоҳи марҳум Али-Тебелин ва унинг севимли рафиқаси Василикининг Гайде номли кизини икки юз минг ҳамён зумрадга сотдим. Бу кизни менга бундан етти йил муқаддам, онасини ҳам қўшиб (онаси Константиполга борганда вафот этди) вазир Али-Тебелиннинг ҳарбий хизматчиси Фернан Мондего деган француз полковниги сотган эди.

Мен кизни ва онасини олий ҳазрат султоннинг амр-фармони билан унинг ҳисобига бир минг ҳамён пулга сотиб олгандим.

Ушбу шаҳодатнома улуғ султон руҳсати билан ҳижрий 1247 йили Константинополда ёзилди.

Имзо: Ал-Коббир.

Ушбу шаҳодатнома ҳақиқийлигини, шубҳасизлиги ва асл нусхалигини олий ҳазрат султоннинг муҳри билан сотувчи тасдиқлаб беради».

Чинданам савдогарнинг имзоси ёнида шохнинг муҳри босилган эди.

Фармоннома ўқилгандан кейин залга қабристон сукунати чўкди, графнинг вужудидаги жамики нарса унинг кўзларига тўпланган эди, бу конга тулган кўзлар унинг ихтиёридан ташқари Гайдега қадалиб қолган эди.

«Хоним, – деди раис, – менга маълум бўлса-да, сиз билан Парижда истикомат қилиб турган граф Монте-Кристандан баъзи маълумотлар беришни сурасак буладими?»

«Жаноб, граф Монте-Кристо менинг иккинчи отам, у бундан уч кун муқаддам Нормандияга жунаб кетди».

«Ундай бўлса, хоним, – деди раис, – Палатани мамнун этган бу маълумотни бизга айтиш туғрисида сизга ким маслаҳат берди? Туғилишингизни ва бошингиздан кечирган бахтсизликни ҳисобга олганда, бу хатти-ҳаракатингиз табиий бир ҳол».

«Жаноб, – деди Гайде, – ўлганларга бўлган ҳурматим ва тортган кулфатларим мени шундай қилишга мажбур этди. Христиан мазҳабида бўлсам-да, бу гуноҳимни Худойим кечирар деб, ҳамиша шавкатли отам учун қасос олишни орзу қилдим. Француз тупроғига қадам кўйган кунимдан эътиборан, сотқин Парижда яшаётганлигини эшитганимдан бошлаб юрагимга ғулғула тушди. Олижаноб мададкоримнинг уйида ўз хаёлларим билан ёлғиз яшайман, соя-салқин, тинчликни ёқтираман. Граф Монте-Кристо менга отамдай ғамхўр одам, оламда нима гап бўлса ҳаммасидан хабардорман, барча газеталарни ўқийман. Барча журналларни оламан, янги мусиқа яратилганлигини биламан. Шу зайлда бошқалар ҳаётини кузатиб бориб, бугун эрталаб пэрлар Палатасида нима бўлганлигини ва кечқурун нима бўлажagini билиб олдим... Шундан кейин хат ёздим».

«Бундан чиқди, граф Монте-Кристо сизнинг бу ишингиздан беҳабар экан-да?» – сўради раис.

«Унинг ҳеч нарсадан хабари йўқ, билиб қолса, бу ишимдан хафа бўлиши мумкин, деган хавотирдаман. Шундай бўлса-да, бугунги кунни ҳаётимнинг энг қутлуғ они деб ҳисоблайман, – деди қиз чараклаб турган кўзларини осмонга тикиб, – бугун отам учун ўч олдим!»

Граф киз ҳикоясининг бошидан охиригача чурқ этмади; аёлнинг сўзлари ҳаётини барбод этиб, қон-қакшатаётган ҳамкасбининг холига залдагилар ачиниби утиришарди. Унинг бошига зўр кулфат тушган эди.

«Жаноб де Морсер, – деди раис, – бу аёлнинг ҳақиқатан ҳам Янина шоҳи Али-Тебелиннинг қизи эканлигини тан оласизми?»

«Йўқ, – деди граф аранг ўрнидан туриб, – буларнинг ҳаммаси душманларимнинг ифвоси, холос».

Кимнидир кутиб тургандек эшикдан кўз узмай турган Гайде бирдан орқасига ўгирилди-да, графни кўриб даҳшатдан қичқириб юборди.

«Сен мени танимаяпсанми-а? – деди ҳаяжонда Гайде, – аммо мен сени танияпман. Сен олижаноб отамнинг қўшинларига машқ берган уша француз офицери Фернан Мондегосан. Янина қалъасини сотган уша хоин сен бўласан! Валинеъмат ҳукмдорингнинг ҳаёт-мамоти ҳақида султон билан келишиб келмоқ учун Константинополга юборишганда у ердан афв этилди, деб қалбаки фармон келтирган муттаҳам ҳам сенсан! Ана шу сохта фармон билан пошони алдаб, узугини олган ва ўтти қўриқлаб турган Салимни ўзинга итоат этишга мажбур этган ҳам сенсан! Салимни ҳам сен қатл қилдинг! Мени ва онамни савдогар Ал-Коббирга сен сотдинг! Қотил! Қотил!! Қотил!!! Ҳаммаларингиз унинг манглайига қаранглар! Унинг манглайида ҳамон ҳукмдорнинг қони турибди».

Бу сўзлар ҳаяжонда қаттиқ ишонч-ла айтилганидан ҳамманинг назари графнинг пешанасига қадалди; унинг ўзи ҳам ростдан Алининг қони пешанасига теккандек, қўли билан уни силади.

«Демак, сиз граф де Морсер уша офицер Фернан Мандегонинг ўзи эканлигига аминмисиз?»

«Наҳотки, мен буни танимасам! – хитоб қилди Гайде. – Онам менга шундай деган эди: «Сен эркин эдинг, сенинг меҳрибон отанг бор эди, сен қиролича бўлишинг мумкин эди; мана бу одамни яхши таниб ол, сени кулликка маҳкум этган шу одам булади, отангнинг бошини танидан шу одам жудо қилди, бизни сотган ҳам мана шу одам, хоинлик қилган ҳам мана шу махлук! Унинг унги қўлига қара: шу қўлида катта чандиқ бор, вақти келиб унинг башарасини эсингдан чиқариб қўйгудек булсанг, мана шу қўлидан таниб оласан, бу ўша савдогар Ал-Коббирнинг пулларини жарақлатиб санаб олган қўл бўлади!» Шундан кейин, наҳотки мен бу қотилни танимасам! Энди суранг-чи, у мени танимайман дейишга журъат қила олармикин?»

Қизнинг ҳар бир сўзи графнинг куксига ханжардек санчилиб, унинг силласини қуритди. Гайде сўнгги сўзларини айтганда у чиндан ҳам жароҳатланган қўлини кўкрагига босиб, яшириб олди-да, узини тутолмай курсига йиқилиб тушди.

Залда hozир бұлганлар бу гапларни эшитиб, дахшатли манзарани кўриб, ханг-манг бўлиб қолди.

«Граф де Морсер, – деди раис, – ўзингизни босинг, саволларга жавоб беринг, Палата олий суди – Тангри суди демакдир, бу одил суд сизга кураш йўлини очиб бермай туриб сизни душманларингиз чангалига топшириб қўймайди. Балки қайта тергов бўлишини истарсиз? Икки Палата аъзосини Янинага юборайми? Шунга нима дейсиз?»

Граф хеч нарса демади.

Бўни кўрган комиссия аъзолари шубҳа аралаш бир-бирлари билан кўз уриштириб қўйишди. Ҳамма шу топгача генерални қаттиққўл, чўрткесар, матонатли одам деб биларди. Ҳозир эса у ўзини ҳимоя қилишга ҳам мажоли қолмагани. Бироқ ўтирганлар бу сукунат кетидан сал ўтмай момақалдироқ гумбурлашини кутишарди.

«Қани гапиринг, – деди раис, – нима дейсиз?»

«Хеч нима», – жавоб қилди бўғиқ овозда граф ўрнидан кўзгаларкан.

«Демак, Али-Тебелиннинг қизи ҳақ гапни айтибди-да? – сўради раис. – Айбдор рад этолмайдиган дахшатли гувоҳ шу киз экан-да? Гарданингизга қўйилган айбларнинг ҳаммаси тўғри экан-да?»

Граф қайғу тўла кўзлари билан атрофлагиларга шундай бир назар ташладики, бунга ҳар қандай йиртқиқчининг раҳми келиши мумкин эди, бироқ бу илтижоли кўзлар судьяларнинг кўнглини юмшатолмади. Граф бошини юқори кўтариб, шифтга тикилди, бироқ, тағин шифт ёрилиб шармандали афтимни бундан ҳам дахшатли судга – Тангри судига кўрсатиб қўймасин, деган ўй билан дархол кўзларини пастга олди.

Кейин у бир силкинди-да, томоғини бўғиб турган ёқасини икки қўли билан шарт-шурт йиртиб, залдан телбаларча чиқиб кетди; одимларнинг акс садоси залда ваҳимали жарангларди. Бирпасдан кейин ўқдай учиб ўтган извошнинг гумбурлаган овози Флоренция кошонаси устунларини титратиб юборди.

«Жаноблар, – деди раис залга жимлик чўккач, – граф де Морсер вафосизликда, хоинликда, виждонсизликда айбланади. Тўғрими?»

«Тўғри!» – дейишди бир овоздан тафтиш комиссиясининг аъзолари.

Гайде мажлиснинг охиригача турди, графга чиқарилган ҳукми эшитди, шу топда унинг юзида на қувонч, на ачиниш аломатидан асар ҳам йўқ эди.

Сўнгра у чодрани юзига туширди-да, комиссия аъзоларига улуғвор таъзим бажо келтириб, маликаларга хос хиром билан чиқиб кетди.

Х. ДАЪВАТ

– Мен залдаги қоронғилик ва сукунатдан фойдаланиб, билдирмай чиқдим, – деди ҳикоясини давом эттириб Бошан. – Ложани очиб берган уша чопар эшик олдида кутиб турган экан. У мени даҳлиздан эргаштириб, Вожирар кўчасига чиқалиган кичкина эшикка олиб борди. Залдан жигарим хун бўлиб, шу билан бирга қойил қолиб чиқдим. Кейингиси учун кечиринг мени, Альбер. Сиз учун кўп қайғурдим, аммо қизнинг отаси учун бу қадар мардона қасос олганига қойил қолдим. Альбер, онт ичиб айтаманки, буни фош этаётган ким бўлишидан қатъи назар, (эҳтимол, душманнинг ишидир) тақдири илохийнинг қуролидан отилаётган ўқ бу.

Бу пайтда Альбер бошини чангаллаб утирган эди. У бошини аранг кўтарди: номусдан юзи қип-қизарган, кўзлари жикқа ёш эди. Бошаннинг қўлидан маҳкам тутиб:

– Дўстим, – деди у, – мен адоий тамом бўлдим, эндиликда менинг қиладиган биттагина ишим қолди: сизнинг кетингиздан тақдири илохийнинг зарбаси деб ўтирмай, менга нафрат ўтини сочиб, пайимга тушган одамни топмоғим керак, топсам мен уни ўлдираман ёки у мени ўлдиради. Бошан, мабодо қалбингиздаги дўстлик ипларини нафрат узиб ташламаган бўлса, бу ишда яна сизнинг ёрдамингизга муҳтожман.

– Дўстим, сиздан нега нафратланаман? Отангизнинг бу қилмишларида сиз заррача айбдор эмассиз-ку? Худога шукрки, бемаъни анъаналарга мукка тушиб, оталар гуноҳига ўғиллар жавоб беришга мажбур бўладиган вақтлар ўтиб кетди. Альбер, ўтмиш ҳаётингизни мундоқ бир кўз олдингизга

келтиринг, у қандай покиза, илк баҳор тонги каби ёрқин, мусаффо эди-я! Альбер, инонинг, сиз ёшсиз, бойсиз, кетинг Франциядан! Ҳаёт қайнаб, дидлар узгариб турадиган бу улкан Вавилонияда ҳамма нарсалар хаш-паш дегунча унутиб юборилади. Сиз уч йилдан сўнг бирор рус жононига уйланиб кантиб келасиз ва ўшанда ҳеч ким кечаги воқеани, айниқса бундан ўн йил муқаддам юз берган уша мудхиш ишларни ҳаёлига ҳам келтирмайди.

– Раҳмат, азизим Бошан, маслаҳатингиз учун раҳмат, бироқ бундай қила олмайман. Мен охирги истагим нима эканлигини сизга айтдим, зарур бўлса «истак» сўзини «ирода» сўзи билан алмаштиришим мумкин. Дўстим, ахир бу воқеа менга ниҳоятда дахлдор, бунга сиздай бефарқ қаролмайман. Сиз, бу воқеалар, бу фалокатлар Худонинг иродаси, унинг қаҳр-ғазабидан деб уйлаяпсиз, менимча, унда бир маккорнинг, қабих инсоннинг қўли бор, тақдири илохийнинг бунга алоқаси йўқ, ҳамма найрангни ана шу нобакор қиляпти, мен уни албатта топаман ва мана шу бир ой мобайнида тортган азоб-уқубатларим учун қасдимни оламан у маккордан. Энди, яна такрор айтаман сизга, Бошан: мен ҳавойи гапларни қўлиб, фаришталар оламидан воз кечиб, яна одамлар оламига, моддий оламга қайтмоқчиман, сиз ҳамон менга дўст бўлиб қолиш ниятида бўлсангиз, уша кимсани топишда менга ёрдам беринг.

– Бўлти! – деди Бошан, – башарти сиз менинг осмондан ерга тушишимни, яъни илохий гапларни қўлиб, амалий ишга утишимни истаркансиз, шундай қилганим бўлсин, душманни ахтариб топмоқчи экансиз, мен ҳам сиз билан бирга уни ахтараман ва албатта топаман, бу менинг виждон амрим, биз уни топмоғимиз керак.

– Шундай экан, демак, биз, Бошан, кидирувни ҳозирда ноқ бошлашимиз керак. Ҳар бир дақиқа шу пайт менга абадиёт бўлиб қуриняпти. Чақимчи ҳозирча жазосини тортгани йўқ. Бундан у, энди мен жазодан қутулдим деб умид қилиб юргандир. Виждон ҳаққи, оғт ичиб айтаманки, у янглишадди, у жазога мустаҳиқ!

– Морсер, менга қаранг...

– Бошан, афтидан, сиз бирор нарсани билсангиз керак, менга қайта жон бағишляпсиз, жон!..

– Мен, Альбер, аниқ бир нарса билмайман, бироқ менинг тахминим, гумоним зулматдаги зиё, бошқача қилиб айтганда, калаванинг учи ана шу зиё кетидан борсак, эҳтимол ниятимизга етармиз.

– Ахир айтинг, нима ўзи у? Тоқатим тоқ бўлди-ку.

– Янинадан қайтганда айтмаган бир нарсани айтиб бераман сизга.

– Қулоғим сизда.

– Альбер, ўшанда шундай бир воқеа юз берди: мен маълумотномалар олиш учун шаҳарнинг биринчи банкирига мурожаат қилдим, бу иш ҳақида оғиз очиб, отангиз номини тилга олиб улгурмаган ҳам эдим, у:

«Нима мақсадда келганингизни билиб турибман», – деди.

«Қаердан билдингиз?..»

«Худди шу масалани мендан сўраб-суриштириб кетганларига ҳали икки ҳафтаям бўлгани йўқ».

«Ким у?»

«Бир Париж банкири, менинг мухбирим».

«Исми?»

«Данглар».

– Данглар! – хитоб қилди Альбер. – Тўғри, у кўпдан буён ҳасад балосига гирифтор бўлиб, отамнинг изидан тушиб юрибди, ўзини демократ деб ҳисоблайди, аммо граф де Морсернинг пэр бўлиб сайланганини кўролмайди. Никохимиз бўлмай қолишининг боиси ҳам... шунда экан-да.

– Альбер, буни совуққонлик билан обдан текширинг, агар ҳақиқатан ҳам шундай бўлиб чиқса...

– Агар шундай бўлиб чиқса, – хитоб қилди Альбер, – у аблаҳдан қасдимни оламан!

– Қизиққонлик қилманг, ахир у қариб қолган одам, буни ҳисобга олишингиз лозим.

– Хонадоним шон-шухратини у қандай ҳисобга олган бўлса, мен ҳам унинг кексалигини ана шундай ҳисобга оламан! Отамнинг душмани экан, нега очиқ курашмайди у? Эркакларча, юзма-юз келишга кўрқади, ҳа, кўрқади.

– Альбер, мен сизга таъна қилаётганим йўқ, фақат эҳтиёт бўлинг, деяпман.

– Сиз хавотир олманг, Бошан, мени кузатиб борасиз, бунақа нарсалар ҳақида гувоҳлар ҳузурида гаплашмоқ ке-

рак. Чиндан ҳам айб Дангларда булса, шу бугуноқ дунёда ё у қолади, ё мен. Бошан, бутун шон-шуҳратимга тантанавор жаноза ўқийманми-а?

– Булти, Альбер. Киши шундай қарорга келганда, дарҳол амалга оширмоғи зарур. Дангларникига бормоқчимисиз? Кетдик...

Дустлар извош кира қилиб, жунаб кетишди. Извош банкир уйига яқинлашганда дарвоза олдида Андреа Кавалькантининг извоши ва қароли турганди.

– Мана буниси яна соз бўлди! – деди маъюс ҳолда Альбер. – Башарти Данглар дуэлга даъватимни қабул қилмаса, куёвини улдираман. Ахир, у жаноб князь Кавальканти-ку – жангдан қандай қочини мумкин?

Уларнинг келганини банкирга хабар қилишди, у кечаги воқеалардан хабардор эди, шу сабабдан Альбернинг номини эшитиб, қабул қилмайман, деди. Бироқ у кечиккан эди. Альбер қарол кетидан кириб келган эди, у банкирнинг жавобини эшитди-да, эшикни ланг очиб, Бошан билан бирга банкир хонасига кирди.

– Кечирасиз, жаноб! – хитоб қилди банкир. – Мен уз уйимнинг хужайини эмасманми? Кимни қабул қилиш-қилмаслик ихтиёримда эмасми? Менимча, ҳалдингиздан ошяпсиз!

– Йўқ, жаноб, – деди Альбер, – ҳалдимдан ошаётганим йўқ, шундан вазиятда қўрқоқ деган ном орттиришни истамасангиз, баъзи кишиларни қабул қилишга мажбурсиз.

– Хўш, жанобларининг қандай ишлари чиқиб қолди экан менга?

– Сиз билан, – деди Альбер унинг ёнига бориб ва ўзини печь олдида турган Кавалькантини кўрмаганга солиб, – хилватда учрашмоқчиман, у ерда ўн дақиқа мобайнида ҳеч ким бизга халақит бермайди, сиздан бирдан-бир илтимосим шу, учрашган жойдан иккимиздан фақат биттамыз омон қайтамыз.

Дангларнинг юзи оқариб кетди. Кавальканти урнидан қўзғалган эди, Альбер унга бурилиб:

– Марҳамат, граф, – деди, – истасангиз сиз ҳам боринг. бунга тўла ҳақлисиз, ахир бу оиланинг деярли аъзоси бўлиб қолдингиз, хоҳлаган киши билан бундай жойларда учрашувни таклиф қилишим мумкин.

Кавальканти ҳайрон бўлиб Дангларга қаради, граф зўрға ўзини босиб, ўрнидан турди-да, келиб, иккала йигитнинг ўртасида туриб олди. Альбернинг Андреага қарши тиш қайраётганини кўриб, «хайрият, бунинг келишига боя мен ўйлаган воқеа сабаб эмас экан», деган ўй билан графнинг бир оз кўнгли тинчиди.

– Менга қаранг, жаноб, – деди у Альберга, – сизни кўйиб, графни куёвликка афзал кўрганым учун ғалва кўтариб юрган бўлсангиз, огоҳ бўлинг, мен бу ишни қироллик прокурорига ўтказаман.

– Янглишяписиз, жаноб, – деди Альбер ғамгин илжайиб, – тўй билан ҳозир иш-пишим йўқ, менга жаноб Кавальканти бизнинг гапимизга аралашмоқчи бўлгандек туюлди. Шу вайдан мен унга гап қотдим. Сиз ҳақ гапни айтдингиз; мен бугун тўғри келган кимса билан жанжал кўтаришга тайёрман, бироқ, хотиржам бўлинг, жаноб Данглар, аввало ўзингиз билан.

– Жаноб, – деди ғазаб ва ваҳимадан қути ўчган Данглар, – огоҳ бўлинг, йўлимда қутурган итвачча учраб қолса, дарҳол ер тишлатиб қўя қоламан, бу билан ўзимни айбдор ҳисоблаш у ёқда турсин, аксинча, жамиятга фойда келтирдим деб фахрланаман. Мабодо сиз қутуриб мени қолиш ниятида келган бўлсангиз, ўйлаб-нетиб ўтирмай отиб ташлайман. Отангиз шармандаю шармисор бўлган экан, менда нима гуноҳ?

– Ҳа, аблаҳ! – хитоб қилди Альбер. – Ҳамма айб сенда! Данглар бир қадам орқага тисарилди.

– Ҳамма айб менда? Менда? – деди у. – Эсингизни еб қўйибсиз! Греция воқеасини қаёқдан билай мен? У мамлакатларда мен бўлибманми? Отангизга Янина қалъасини сотгин деб мен маслаҳат берибманми? Вазирни тутиб бер, деб...

– Овозингизни учиринг! – деди Альбер ғижиниб. – Йўқ, бу жанжални шахсан сиз кўтарганингиз йўқ, фақат сиз маккорлик билан уюштирдингиз бизга қарши бу фалокатни, ҳа, фақат сиз!

– Мен?

– Ҳа, сиз! Бўлмасам қаердан чиқди бу гап?

– Менимча, газетада: «Янинадан» деб ёзилган эди, йўқса қаердан бўлиши мумкин тагин!

- Янинага хатни ким юборди?
- Янинага?
- Ҳа, Янинага хат ёзиб, отам ҳақида маълумот сўраган ким?
- Менимча, Янинага хат ёзиш ҳеч кимга тақиқ қилинган эмас.
- Лекин хатни фақат бир киши ёзган.
- Фақат бир киши?
- Ҳа, яъни сиз.
- Тўғри, мен хат ёздим: ахир қизингни ёш йигитга эрга бераётганда, йигитнинг оиласи ҳақида маълумот йиғиш гуноҳ эмас, ҳатто бу фақат ҳуқуқ бўлибгина қолмай, бурч, вазифа ҳамдир.
- Хат ёзганда, жаноблари қанақа жавоб келишини ҳам жуда яхши билиб ёзганлар, – деди Альбер.
- Сизга онт ичиб айтаманки, – деди Данглар ниҳоятда ишонарли қилиб, вужудини қамраб олган ваҳимадангина эмас, балки шўрлик йигитнинг ҳолига чин юракдан ачинганидан, – бу ҳақда Янинага хат ёзишни ҳеч вақт хаёлимга ҳам келтирмаган эдим. Али пошонинг бошига тушган кулфатлардан мутлақо беҳабарман.
- Демак, кимдир сизга маслаҳат берибди-да, хат ёзгин, деб?
- Албатта.
- Маслаҳат беришганмиди?
- Ким? Айтинг... шўрлик бўлаверинг...
- Марҳамат, мен отангиз ҳақида гапирдим, у қандай қилиб бунчалик бойлик орттирганини ҳали-ҳали ҳеч ким билмайди, дедим. Суҳбатдошим, отангиз бойликни қаерда орттирган, деди. Мен Грецияда, дедим. Шунда Янинага хат ёзинг, деди.
- Ким ўзи сизга бу маслаҳатни берган?
- Дўстингиз граф Монте-Кристо.
- Янинага хат ёзиш ҳақида граф Монте-Кристо маслаҳат бердими сизга?
- Ҳа, ўша маслаҳат берди, сўнг мен хат ёздим. Менинг ўша хатларимни кўрасизми? Хоҳласангиз, кўрсатаман.
- Альбер билан Бошан ҳайрон бўлиб бир-бирига қараб олишди.

– Ҳозиргина миқ этмай ўтирган Бошан сўз қотди:

– Жаноб, графнинг Парижда йўқлигидан фойдаланиб, айбни унга тўнкаятсиз, ўзи йўқнинг кўзи йўқ-да.

– Мен ҳеч кимни айблаётганим йўқ, жаноб, – деди Данглар, – фақат бўлган воқеани ҳикоя қиляпман, сизга айтган гапларимни граф Монте-Кристо ҳузуридаям айтишим мумкин.

– Қандай жавоб олганингизни ҳам биладими граф?

– Жавоб хатни унга кўрсатдим.

– Отамнинг оти Фернан, фамилияси Мондего эканлигини ҳам биладими у?

– Ҳа, мен буни унга аллақачон айтган эдим. Менинг ўрнимда ким бўлмасин, худди шундай қиларди, ҳалиям мен унчаликка борганим йўқ. Янинадан жавоб хати олган кўннинг эртасига, отангиз граф Монте-Кристонинг маслаҳати билан, меникига қизимни келинликка сўраб, масалани узил-кесил ҳал этиш учун келганда, мен йўқ, бўлмайди, дедим, тўғри, сабабни айтмадим, нима учун шундай қилганимни тушунтириб ўтиришнинг менга нима кераги бор? Жаноб де Морсернинг ор-номуси билан менинг нима ишим бор? Пул қийматининг ошиши ёки пасайишига бунинг ҳеч таъсири бўлмайди-ку?

Альбер икки юзи қип-қизил бўлиб бораётганини сезиб турарди. Шу пайт Данглар, шубҳасиз, пасткаш, лекин тақаббур киши сингари ўзини ҳимоя қилиш учун виждон амри билан эмас, кўрққанидан ёлғон-яшиқни кўшиб гап сотарди. Бу ишда Данглар қанчалик айбдор-у, граф Монте-Кристо қанчалик айбдор – Альберга бунинг аҳамияти йўқ эди; унга аламини оладиган одам керак, дуэлга чақирса, кўнадиган кимса керак. Данглар, кўриниб турибди-ки, бу таклифни қабул қилмайди.

Шу топда илгари унутиб юборган ёки у қулоқдан кириб, бу қулоқдан чиқиб кетган кўп воқеалар Альбернинг кўз олдидан ўта бошлади. Монте-Кристо Али пошонинг қизини сотиб олибдими, демак, у ҳамма воқеалардан хабардор экан-да, ҳамма гапдан воқиф бўлгани сабабли Дангларга Янинага хат ёзишни маслаҳат берган. Ушанда граф у ердан келган жавобни ўқиб, Альберга Гайде билан танишишга рухсат қилган ва Гайде ҳузурига кирганда, гапни Али

пошонинг ўлдирилишига буриб юбориб, қизнинг ҳикоясига халақит бермай қўйган эди. (Бироқ у қизга лотин тилида айтган бир неча сўзида, Альберга гап унинг отаси устида бораётганини айтма деган бўлса керак.) Бундан ташқари граф Альбердан, Гаїденинг олдида отангизнинг исмини тилга олманг, деган эди, бу ҳам бежиз эмас экан-да, пировардда, граф айни жанжал қўзғаладиган пайтда Альберни Нормандияга олиб кетди. Буларнинг ҳаммасини била туриб қилинганлигига шубҳа йўқ, демак, Монте-Кристо отасининг душманлари билан тил бириктириб олган экан.

Альбер Бошанни бир четга тортди-да, ўзининг юқоридаги мулоҳазаларини айтди.

– Гапингиз тўғри, – деди Бошан. – Бу воқеаларда Данглар ишнинг фақат молдий томонидан манфаатдор, сиз изоҳни граф Монте-Кристордан талаб қилишингиз лозим.

Альбер яна Данглар томонга ўгирилди.

– Жаноб, – деди у банкирга, – билиб қўйингки, сиз билан ҳали орамиз очиқ бўлгани йўқ, мен даъвоингиз қанчалик ҳақ эканлигини билмоғим керак, шунинг учун ҳозирнинг ўзидаёқ граф Монте-Кристо ҳузурига бораман.

Альбер банкирга таъзим қилди-да, Кавалькантига қиё боқмай Бошан билан чиқиб кетди.

Данглар уларни эшик олдигача кузатиб қўйди ва остонада яна Альберга, отангизга ҳеч қанақа хусуматим йўқ, хотиржам бўлинг, деди.

XI. ҲАҚОРАТ

Банкирникидан чиққач, Бошан тўхтади.

– Мен сизга, Альбер, изоҳни граф Монте-Кристордан талаб қилишингиз керак, дедим.

– Ҳа, мана, уникига кетяймиз.

– Бирпас сабр қилинг, графникига боришдан олдин бир ўйлаб кўриш керак.

– Нимани ўйлаб кўришим керак?

– Бу жуда жиддий масала, роса ўйлаб қилинадиган иш.

– Дангларникига қилган ташрифимдан ҳам бу жиддийми?

– Ҳа, Данглар ишнинг фойдали томонини ўйлайдиган зотлардан, биласизки, бундай одамлар ўз сармоясининг қудратини билади. Шунинг учун ҳам унинг олишишга ҳафсаласи йўқ. Граф Монте-Кристо эса бунинг тамоман акси, у қуриниши олифта одам бўлса-да, сиртида қотиллик ниқобини яширинган бўлмасин тагин? Бундан қўрқмаяпсизми?

– Мен фақат бир нарсадан, у ҳам бўлса, Монте-Кристо дуэлни рад қилмасмикан, деб қўрқяпман.

– Бундан кўнглингиз тўқ бўлаверсин, – деди Бошан, – граф Монте-Кристо жангдан қайтмайдиганлардан. Лекин эҳтиёт бўлинг, у жуда мохир жангчи бўлса керак, деб қўрқяпман!

– Дўстим, – деди Альбер кулиб, – менга ана шуниси керак, отамнинг ор-номусини ҳимоя қилиб ўлиш мен учун энг катта бахт. Бу ҳаммамизни шармандалиқдан халос этади.

– Бу билан онангизни тириклайин гўрга тикасиз!

– Шўрлик онам, – деди Альбер қўли билан кўзларини ишқаб, – тўғри, у куйиб адои тамом бўлади, келинг, шармандаю шармисор бўлиб ўлгандан кўра, фарзанд доғида куйиб ўлгани маъқул.

– Демак, Альбер, қарорингиз қатъийми?

– Ҳа, қатъий.

– Ундай бўлса, кетдик! Унинг уйдалигига имонингиз қомилми?

– Менинг кетимдан қайтиши керак эди, эҳтимол, у аллақачон Париждадир.

Иккала оғайни извошга ўтириб, Елисей Майдони томон кетди.

Альбер яқка узи кирмоқчи бўлди, бироқ, бу бошқача дуэль, одоб қоидаларини бузиб қўйишим мумкин, деди Бошанга.

Альберга қанот бағишлаб турган бу туйғу ниҳоятда муқаддас, олижаноб туйғу эди, шу сабабли Бошан унинг хоҳишига бўйсунушга мажбур бўлди-да, дўсти кетидан бораверди.

Альбер дарвозадан зинапояга чопқиллаб борди. Шу вақт уни Батистен учратди.

Граф, дарҳақиқат, Нормандиядан қайтган эди, у Батистенга, мени сўраганларга уйда йўқ, дегин деб огоҳлантириб қўйган эди.

– Жаноби олийлари ваннада чўмиляптилар, – деди Батистен.

– Кейин нима қилади?

– Овқатланадилар.

– Овқатдан кейин-чи?

– Дам оладилар.

– Ундан кейин-чи?

– Операга борадилар.

– Ростданми? – суради Альбер.

– Ҳа, граф роппа-роса соат саккизда извошни тахт қилиб туришни буюрган.

– Жуда соз, менга фақат шу керак эди, – деди Альбер ва Бошанга ўгирилди:

– Борадиган жойингиз бўлса, ҳозир бориб келинг, Бошан, – кечқурун бирор киши билан учрашувга ваъда берган бўлсангиз, эртага қолдиринг. Мен сиз билан Операга бирга бормоқчиман, сабаби узингизга маълум. Иложини топсангиз, Шато-Ренони ҳам олиб келинг.

Бошан Альбер билан хайрлашди-да, чорак кам саккизда етиб келаман, деб чикиб кетди.

Альбер уйига қайтиб, Франц, Дебрэ ва Моррелга бугун кечқурун Операга албатта келишларини илтимос қилиб, олам юборди.

Сўнгра онаси хузурига кирди. Мерседес кечаги воқеалардан сўнг, ҳеч кимни қабул қилмайман, деб эшикни ичидан қулфлаб олган эди. Она бечора бўлган можародан ниҳоятда азият чекиб, тўшакда ётган эди.

Альбер кириши билан Мерседесда қутилган нарса юз берди: она ўғлининг қўлидан маҳкам тутди-да, хўнграб йиғлаб юборди. Йиғидан кейин у ўзини анча енгил хис қилди.

Альбер эса онаси тепасида хомуш бош эгиб тураверди. Бўзарган юзи ва чимирилган қошлари йигитнинг қасос олишга қатъий қарор қилганидан дарак бериб турарди.

– Ойижон, – деди Альбер, – жаноб де Морсернинг душманлари бор.

Мерседес ўғли Альбер «Отамнинг...» демаганидан бир сесканиб тушди.

– Азизим, – деди она, – граф каби мансабдор кишиларнинг зимдан иш туталдиган душманлари кўп бўлади. Бироқ,

ошкора душмандан пинҳоний душман хавфли эканлигини яхши биласан.

– Тўғри, биламан, шунинг учун ҳам сизнинг ўтқир зехнингизга ишониб сўраяпман-да. Назарингиздан ҳеч нарса қочиб қутулолмаслигини яхши биламан.

– Менга бу гапларни нега айтяпсан?

– Ахир сиз граф Монте-Кристо бизникидаги зиёфатда ҳеч нарса ейшни истамаганлигини ўзингиз сезган эдингиз-ку.

Мерседес, бутун вужудини титроқ босиб, каравотдан бошини кўтарди.

– Граф Монте-Кристо! – деди ҳаяжонланиб у. – Менга берган саволингга унинг нима алоқаси бор?

– Биласизми, оий, граф Монте-Кристо кўпгина шарқ урф-одатларига амал қиладиган зот, шарқда эса, қасос олиш ҳуқуқини ўзида сақламоқчи бўлган одам душманининг уйида оғзига ҳеч нарса олмайди.

– Граф Монте-Кристо бизга душман деяпсанми? – деди мурдалек оқариб кетган Мерседес. – Ким айтди сенга буни? Нега у душман бўлади бизга? Қўй бемаъни гапларингни. Альбер, Граф Монте-Кристордан биз фақат яхшилиқ кўрдик. Граф Монте-Кристо сени ўлимдан қутқарди; уни биз билан ўзинг таништирдинг. Альбер, илтимос, бу фикрингдан қайт. Сенга маслаҳат ва илтимосим шуки, у билан дўстликни узма.

– Ойижон, – эътироз билдирди Альбер онасига ғамгин боқиб. – У одамни сиз химоя қиляпсиз, буни бирор сабаби бордир, ахир.

– Сабаби бордир?! – таажжуб ва ҳаяжонда деди Мерседес бир зум қизариб. Кейин, илгаригидан баттарроқ бўзариб кетди.

– Ҳа, сабаби, – деди Альбер, – биз ундан фақат ёмонлик қутаётибмиз, сиз эса мендан унга шафқат қилишимни сўраяпсиз, тўғрими?

Мерседес титраб кетди, ўғлига синовчан назар ташлади.

– Гапларинг жуда ғалати-ку, – деди она, – қаердан топдинг бу иғво гапларни! Нега графга ғаразгўйлик қиляпсан? У бирор гуноҳ қилиб қўйдими? Бундан уч кун муқаддам Нормандияда унинг меҳмони бўлдинг, уч кун муқаддам

иккимиз ҳам уни орадан қил ўтмайдиган дўст билардик-ку. Энди нега тескари бўлиб қолдинг?

Альбернинг лабларида йилт этиб кўринган кинояли табассум зийрак онанинг диққатидан қочиб қутулолмади. Мерседес ҳамма гағни аёлга ва онага хос зийраклик билан пайқаб олди. Эҳтиёткор ва иродаси кучли она шу он хижолат тортиб, ташвишга тушиб қолганини сездирмади.

Альбер жим туриб қолди, бир оздан сўнг яна графинянинг ўзи гап қотди:

– Сен менинг ҳол-аҳволимни сўрагани келдинг, чамамда, – деди у, – сендан яширмайман, азизим, соғлигим яхши эмас. Ёлғизлик жонга тегди, бугун ёнимда қола қол.

– Ойижон, – деди йигит, – зарур ишим бўлмаганда, ёнингизда жон деб қолардим.

– Иложим қанча, болам! – жавоб қилди Мерседес. – Бор, Альбер, фарзандлик туйғуларига қул бўлишингни зинҳор истамайман...

Альбер ўзини онасининг сўнгги сўзларини эшитмаганга солди-да, хайрлашиб чиқиб кетди.

Ўғли эшикни ёпиб чиқиб кетиши билан Мерседес ишончли хизматкорини чақириб, унинг изидан жўнатаркан, шу дақиқадан бошлаб қаерда бўлмасин, Альбернинг кетидан қолмасликни ва кўрган-билганларини дарҳол унга етказиб туришни буюрди.

Сўнг оқсочни чақириб, ниҳоятда толиқиб қолганига қарамай, ҳар эҳтимолга қарши кииниб олди.

Хизматкорга берилган топширикни бажо келтириш оқсон эди. Альбер ўз бўлмасига кирди-да, башанг кийиниб олди. Ун дақиқа кам саккизда Бошан келди, у Шато-Ренони кўриб, Альбернинг илтимосини айтган эди. Шато-Рено парда очилгунча биринчи қатордаги ўз жойида ҳозир бўлишга ваъда берибди.

Йигитлар Альбернинг извошига ўтиришди, у ҳеч нарса ни яширишнинг ҳожати йўқ деб, овозининг борича қичқирди:

– Операга!

Тоқати тоқ бўлган Альбер спектакль бошланмасданок театрга кириб борди.

Шато-Рено аллақачон келиб ўз курсисиди утирган эди. Альбер унга ҳеч нима демади, чунки Бошан ҳамма воқеани унга тушунтирган эди. Отаси учун уч олиш ниятида ёниб юрган ўғилнинг хатти-ҳаракати табиий бўлиб, Шато-Рено уни шаштидан қайтаришга уринмади ҳам, фақат ёрдамга тайёрман, деб қўя қолди.

Дебрэ ҳали келмаган эди, бироқ у Операнинг деярли ҳамма спектаклларида бўлади, унинг опера мухлиси эканини Альбер билади. Парда очилгунча Альбер театр залларини кезиб юрди, у Монте-Кристони йўлакда ёки зинада уч-ратарман, деган умидда эди, бироқ қўнғироқ чалиниб қолди-ю, Шато-Рено билан Бошан ўртасидаги ўз жойига бориб ўтирди. Унинг икки кўзи устунлар ўртасидаги ложада эди, ложа пардаси эса биринчи парданинг бошидан охиригача очилмади.

Фақат иккинчи бўлим бошланганда. Альбер соатга қарайвериб тоқати тоқ бўлганда ҳалиги ложанинг эшиги очилиб, қоп-қора либосда Монте-Кристо кириб келди-да, тўсиққа суяниб зални бир сандра кўздан кечириб чиқди. Унинг кетидан Моррель кириб, кўёви ва сингисини ахтарди. Улар бельэтаж ложасида ўтиришган эди. Моррель имо қилиб қўйди.

Граф зални кузатар экан, бирдан унинг қарашини кўтиб, кўзларидан ўт сочиб бузариб ўтирган Альберни кўриб қолди: унинг авзойи бузуқлигини фаҳмлади-да, узини кўрмаганга ва ҳеч нарса сезмаганга солиб, ўтириб олди, дурбинини филофидан чиқариб, нариги томонга қаради. Бироқ у Альберни назаридан қочирмасди. Иккинчи парда тугаганда, Альбер икки дўсти билан партердан чиқиб кетди.

Сал ўтмай қўшни ложа эшигида Альбернинг боши кўринди. Граф даҳшатли манзара яқинлашаётганини, ложанинг калити буралиши билан қандай ҳол юз беришини билар ва ҳар қандай офатни даф этишга шай бўлиб турарди.

Эшик очилди.

Шундан кейингина граф орқасига ўгирилди, остонада титраб-қақшаб Альбер, унинг кетида Бошан ва Шато-Рено турарди.

– Ҳа-а! Менинг чавандозим келибдилар-да, – деди граф унинг саломини киборларга хос сохта илтифотдан ҳамиша ажратиб турадиган ёқимли назокат билан.

– Салом, салом, жаноб де Морсер.

Ўзини жуда усталик билан тута олишга қодир бу зотнинг чеҳраси ҳозир гулдек очилиб турарди.

Моррель ҳам худди шу пайт Альбер унга Операга келишни сўраб хат ёзганини эслади ва эндиликда қандай воқеа юз беришини англади.

– Биз бу ерга риёкорона назокат ёки дўстлик ҳақидаги сохта гап сотиш учун келганимиз йўқ, – деди Альбер, – биз, графдан изоҳ беришни талаб қилгани келдик.

Альбер тишини тишига босиб, хансраб гапирарди.

– Операда изоҳ берарканларми? – деди граф вазминлик билан кўзларини Альберга тикиб, бундан у ўзига ниҳоятда қаттиқ ишонганлиги сезилиб турарди, – Париж урф-одатлари билан ҳали кам таниш бўлсам-да, менимча, бу ер изоҳ берадиган жой эмас, жаноб.

– У киши қочиб юрса, ваннада чўмилляпман, овқатланяпман ёки ухляяпман, деб уйига киритмаса, у билан тўғри келган жойда гаплашиб олишга мажбур бўласан-да, – деди Альбер.

– Мени уйимда топиш унчалик қийин эмас, – деди Монте-Кристо, – янглишмасам, жаноблари кеча менинг меҳмоним бўлган эдилар.

– Жаноб, кеча, – деди Альбер ўзини тутолмай, – меҳмон бўлганда бунақанги пасткаш одам эканлигингизни билмаган эканман.

Бу гапларни Альбер қўшни ложалардаги ва йўлкадаги одамлар эшитсин, деб овозини барала чиқариб айтди, дарҳақиқат, ложадагилар можарони эшитиб, граф ложаси томон ўгирилиб қарашди, йўлкадагилар эса Бошан ва Шато-Рено орқасида тўхтаб қулоқ солишарди.

– Қаердан келдингиз, жаноб? – деди Монте-Кристо ҳамон хотиржам ҳолатда. – Эсингизни бутунлай еб қўйганга ўхшайсиз.

– Маккорлигингизни фаҳмлаб, мақсадим унинг учун қасос олиш эканлигини сизга англашиб қўйишга етгулик ақл-ҳушим бор, – деди ғазабдан титраб Альбер.

– Муҳтарам жаноб, тушунолмай қолдим сизга, – деди эътироз билдириб Монте-Кристо. – жуда бақироқлик қилияпсиз. Мен, муҳтарам жаноб, уз ложамада ўтирибман, бу ерда фақат мен бақириб гапиришга ҳақлиман. Чикинг бу ердан!

Шундай деб граф амрона бир тусда Альберга эшикни кўрсатди.

– Узингизни бу ердан чиқишга мажбур этаман! – деди Альбер граф тикилиб турган қўлқопни қўлида фикимлаб.

– Яхши, – деди вазмин оҳангда Монте-Кристо, – кўри-ниб турибдики, жанжал кўзгамоқчисиз, жаноб, бироқ сиз-га бир маслаҳатим бор, буни эсингизда тутинг: дуэлда бақириб-чақириб одобдан эмас. Жаноб де Морсер, шов-шув кўтариш ҳаммага ҳам ёқаверадиган қилиқ эмас.

Бу номни эшитганлар орасида ғовур-ғувур бошланди. Кечадан буён Морсер ҳақида бутун Парижда дув-дув гап юарди.

Кимга ишора қилаётганларини Альбер ҳаммадан олдин ва яхши тушунди, графнинг юзига қўлқопни итқитмоқчи бўлиб турган эди. Моррель унинг қўлидан ушлаб қолди, Бошан ва Шато-Рено можаронинг зўрайиб кетишидан кўрқиб вижонтнинг елкасидан тутинди.

Бироқ Монте-Кристо утирган жойида қўлини узатиб, Альбернинг қалтираб турган қўлидан ҳўл ва фикимланган қўлқопни тортиб олди-да, ғазаб билан деди:

– Жаноб, қўлқопни менга итқитиб юбордингиз, деб ҳисоблайман ва уни ўқ билан узингизга қайтараман. Чикиб кетинг бу ердан, йўқса хизматчиларимга буюраман, ҳайдаб чиқаришади.

Кўзлари қонга тўлган Альбер маст киши сингари гандираклаб, бир неча қалам орқага тисарилди.

Моррель бундан фойдаланиб, эшикни бекитиб олди.

Монте-Кристо, гўё ҳеч нарса бўлмагандек, яна дурбини-ни олиб, кўзига тутди.

Бу одамнинг қалби баайни бронзадан қуйилгандек, юзи эса мрамардан уйилгаудек эди.

– Нима қилувдингиз унга? – деди шивирлаб.

– Менми? Шахсан ўзим унга ҳеч нима қилмаганман, – деди Монте-Кристо.

– Ахир бу ажиб воқеанинг биронта сабаби бўлиши керак-ку?

– Граф де Морсер билан бўлиб ўтган можародан сўнг, бу бебахт йигитча довлараб юрибди.

– Сизга бунинг нима алоқаси бор?

– Отасининг хоинлик қилганини Палатага Гайде айтиб берибди.

– Ҳа, эшитгандим, сиз билан мана шу ложада кўрганим чўрингиз Али пошонинг қизи экан, – деди Моррель. – Бироқ мен бунга ишонмагандим.

– Ҳақиқатан шундай.

– Энди менга ҳаммаси аён, – деди Моррель, – бу нарса олдиндан тайёрланиб кўйилган экан-да.

– Нега энди бундай деб ўйлайсиз?

– Мен Альбернинг бугун Операга келишимни илтимос қилган хатини олдим. Бундан чиқди у сизни ҳақорат қилган вақтда гувоҳ бўлишимни истаган бўлса керак-да.

– Эхтимол, шундайдир, – деди совуққонлик билан Монте-Кристо.

– Энди у билан қандай муносабатда бўласиз?

– Ким билан?

– Альбер билан.

– Нима қилардим мен уни? – деди худди ҳалиги оҳангда Монте-Кристо. – Мен уни эртага эрталаб асфаласофилинга жўнатаман. Ана шундай қиламан уни, Максимилиан, ҳозир сизни кўриб турганим ва кўлингизни қисиб турганим канчалик ҳақиқат бўлса, бу ҳам шунчалик ҳақиқат.

Максимилиан ҳам Монте-Кристонинг кўлини қисди-да, сесканиб кетди: графнинг кўли совуқ эди.

– Граф, биласизми, уни отаси жонидан ҳам яхши кўради!

– Фақат мана шу гапни менга зинҳор айта кўрманг! – хитоб қилди Монте-Кристо ғазабланиши мумкинлигини биринчи марта сезиб. – У ҳолда мен уни бирдан ўлдирмайман.

Моррель ҳанг-манг бўлиб, Монте-Кристонинг кўлини кўйиб юборди.

– Шайтонга ҳай беринг, граф!

– Азизим Максимилиан, – деди унинг гапни бўлиб граф,
– эшитинг, қуйидаги арияни Дюпрэ қандай бошлаб ижро
этяпти.

Оҳ, Матильда, қалбим истаги...

Азизим, Неаполда Дюпрэни биринчи бўлиб танитган ва
офаринлар айтиб олқишлаган мени деб билаверинг!

Моррель энди гапга ўрин қолмаганлигини англади-да,
индамай кўя қолди.

Бир неча дақиқадан кейин спектаклнинг навбатдаги
бўлими тугаб, парда туширилиши билан ложа эшиги тақил-
лади.

– Киринг, – деди Монте-Кристо. Унинг овозида заррача
ҳаяжон сезилмасди.

Бошан кирди.

– Тунингиз хайрли бўлсин, жаноб Бошан, – деди Монте-
Кристо гўё шу кеч журналистни биринчи мартаба кўрган-
дай, – марҳамат, ўтиринг.

Бошан таъзим қилди-да, ўтирди.

– Граф, – деди у Монте-Кристога, – ҳозиргина жаноб де
Морсер билан бирга келганимни кўрган бўлсангиз керак?

– Бундан кўриниб турибдики, – деди кулиб Монте-Кристо,
– тушда иккинги бирга овқатланибсиз-да. Жаноб Бо-
шан, сиз унга нисбатан хийла вазмин, босиқ экансиз, хур-
сандман сиздан.

– Граф, – деди Бошан, – тўғри, Альбер ўзини тутолмай
адабсизлик қилди, мен бунга икрорман ва бунинг учун шах-
сан сиздан узр сўрайман. Граф, сиз олижаноб бир зот си-
фатида менга Янина фуқароларни билан алоқаларингизга
доир баъзи нарсаларни айтиб берарсиз деган умиддаман.
Сўнгра ёш грек қизи ҳақида икки оғиз гап сўрамоқчиман.

Монте-Кристо ялт этиб қараган эди, журналист жим
бўлди.

– Мана, энди менинг ҳамма орзу-ниятларим барбод
бўлди, – деди у кулиб.

– Нима учун? – сўради Бошан.

– Шунинг учунки, ҳаммаларингиз элбуртдан мени фазлу
камолотда ягона одамга чиқариб қўйган эдинглар. Сизнинг-

ча, мен ё Лара, ё Манфред, ёки лорд Рутвен эдим. Кейинги пайтларда хулқ-атворим меъдангизга теккач, ўзингиз яратган типни бузиб, мени жуда сийқаси чиққан кишига айлан-тириб кўяпсиз, сиз мендан пасткаш, одобсиз бўлишни талаб қиляпсиз. Хулласи калом, сиз мендан изох беришни талаб қиляпсиз, кечирасиз, Бошан, сиз мени мазах қиляпсиз.

– Бироқ, – деди кибр-ла эътироз билдириб Бошан, – шундай вазиятлар туғиладики, унда кишининг номуси шуни талаб қиладики...

– Жаноб, – деди ғалати суҳбатдоши Бошаннинг гапини бўлиб, – граф Монте-Кристандан бирор нарсани фақат граф Монте-Кристонинг ўзигина талаб қилиши мумкин. Илтимос, гапни бас қилинг. Мен ўз билганимни қиламан, жаноб Бошан. Қилган ишим ҳамма вақт кўнгилдагидек бўлган, бунга имонингиз комил бўлсин.

– Жаноб, – деди Бошан, – виждонли кишилардан бундай осонлик билан қутулиш мумкин эмас, ор-номус деган нарсга кафиллик талаб қилади.

– Мен бунга ўзим кафилман, жаноб, – деди вазминлик билан эътироз билдириб Монте-Кристо, унинг кўзлари қаҳр-ғазабдан ёниб турарди. – Иккимизнинг ҳам томирларимизда қон жўшиб турибди, ана шу қонни тўкишга иккимиз ҳам тайёрмиз – мана шу иккимизнинг кафиллигимиз. Шу жавобни виконтга етказинг ва айтингки, эртага эрталаб соат ўнгача унинг жонини танидан жуло қиламан.

– Демак, масала ҳал, – деди Бошан, – энди дуэль шартлари ҳақида гаплашиб олишим керак.

– Мен учун шарт-шароитнинг асло аҳамияти йўқ, – деди граф Монте-Кристо, – жаноб, бу арзимайдиган нарсга учун томоша вақтида бошимни қотирманг. Францияда шамшир ёки тўппонча билан жанг қилишади, колонияларда мил-тиқни афзал кўришади. Арабистонда ханжардан фойдаланишади. Мен ҳақоратланганимга қарамай, ўша ажиб, ғалати одамлигимча қолиб, қурол танлаш ҳуқуқини виконтга бераман, бориб айтинг, истаганини танласин, мен ҳаммасига розиман, эшитдингизми, ҳаммасига! Ҳатто ҳамиша бе-маънилик деб келинган қуръа ташланса ҳам розиман. Аммо билиб қўйсинки, мен билан беллашиш осон эмас, мен албатта ғолиб чиқаман!

– Бунга аминмисиз? – такрорлади Бошан ташвиш-ла графга тикилиб.

– Ҳа, – деди Монте-Кристо елкаларини қисиб. – Ҳазимга ишонмасам, жаноб де Морсернинг чақириғини қабул қилармидим? Муқаррар, мен уни улдираман. Сиздан бир илтимос: дуэль бўладиган жойни ва қуролнинг қанақаси танланганини шу бугуноқ менга хабар қилинг. Кутишга тоқатим йўқ.

– Туппунчаларда, эрталаб соат саккизда, Венсен ўрмонида, – деди Бошан.

У қаршисидаги зот беодоб, кеккайган бир одамми, ёки ғайри табиий кимса эканлигини тушунолмади ҳайрон эди.

– Жуда соз, жаноб, – деди Монте-Кристо. – Мана, ҳаммасини келишиб олдик, энди қўйинг, театрни тинчгина томоша қилай, оғайнингиз Альберни бу ёққа қўйманг, одобсизлик қилиб узига зарар етказиб қўяди. Яхшиси уйига бориб ухласин.

Бошан ҳайратланиб чиқиб кетди.

Монте-Кристо Моррель томонга угирилди-да:

– Энди, – деди, – сиз менинг секундантим бўласиз деб ишонсам бўладими?

– Албатта, – деди Моррель, – хизматингизга тайёрман, граф, бироқ ҳар ҳолда...

– Нима ҳар ҳолда?

– Ҳақиқий сабабини билишим албатта зарур.

– Бошқача қилиб айтганда, секундант бўлолмайман денг?

– Асло ундоқ эмас.

– Ҳақиқий сабабими? – такрорлади граф. – Бу йигитча нима қилаётганини ўзи ҳам билмайди, ҳақиқий сабаби бир мену Худога маълум. Бироқ, сизга оғайнингиз айтаманки, ана шу сабабдан хабардор Худо бизни қўллайди.

– Шуниси етарли, граф, – деди Моррель. – Иккинчи секундантингиз ким бўлади?

– Парижда бу муқаддас вазифани топширадиган таниш одамим йўқ менинг, фақат сиз ва куёвингиз Эмманюель. Сизнингча Эмманюель иккинчи секундант бўлишга рози бўлармикин?

– Мен нима десам, граф, у шунга рози бўлади, бунга ишончим комил.

– Жуда соз! Менга шундан бошқаси керакмас. Демак, эртага эрталаб соат еттида меникида тўпланамиз? Шундайми?

– Роппа-расо еттида ҳузурингизда бўламиз.

Жим! Парда очиляпти, келинг, энди томоша қилайлик. Доимо мана шу кўринишдаги кўшиқларни мазза қилиб тинглайман. «Вильгельм Тель» жуда ажойиб опера-да!

ХИ. ТУН

Граф Монте-Кристо, ўз одатича, Дюпрэ машхур «Менинг ортимдан!» ариясини айтиб бўлгунча ўтирди, сўнг ўрнидан туриб ложадан чиқди.

Моррель остонада, эрталаб соат еттида Эмманюель билан албатта етиб келамиз, деб хайрлашди.

Шундан кейин ҳамон вазмин ва кайфи чоғ граф извошга чиқиб ўтирди.

Беш дақиқа ўгар-ўтмас уйига етиб келди-да, ғазабга минганини сездирмай, ўзини сипо тутиб босиқ оҳангда:

– Али, – деди у, – сопи фил суягидан ясалган тўппончаларимни келтир!

Али яшик келтирди, граф ўз ҳаётини бир парча кўрғошинга ишониб топшириб кўйган киши сингари, қуроллари ни меҳр билан кўздан кечирди.

Бу қуроллари уйда мерганликни машқ қилиш учун ўзи махсус ясаттирган эди. Отадиган пистонлари ҳам етарли. Кўшни хонадаги киши, ҳеч қачон, мерганларнинг ибораси билан айтганда, «граф отишнинг роса машқини оляпти-да», дея олмасди.

У тўппончани қўлига олиб, тахтага чизилган нуқтани энди мўлжалга олган эди, хона эшиги очилиб, Батистен кириб келди.

Батистен гапиришга оғиз очмасданоқ, граф очиқ эшик орқасида қоронғида ўртук ёпинган аёл турганини кўрди, у Батистен кетидан кирган эди.

Аёл графнинг қўлида икки тўппонча, столда икки шамшир турганини кўрди-ю, ўзини ичкарига отди.

Батистен ҳайрон бўлиб хўжайинига қаради. Граф уни чиқиб туришга ишора қилиб, эшикни бекитиб олди.

– Хоним, ким бўласиз? – деди граф ўртук ёпинган аёлга. Потаниш аёл, иккимиздан бошқа ҳеч ким йўқми, деган-дек хонага кўз югуртириб чиқди-да, пешанаси ерга текку-дек таъзим қилиб, қўл қовуштириб ёлвориб деди!

– Эдмон, сиз менинг ўғлимни ўлдирманг!

Граф ўзини бир қадам орқага ташлади-да, бўғиқ қичқириб, тўппончасини қўлидан тушириб юборди.

– Де Морсер хоним дедингизми? – деди у.

– Эдмон деяпман, – деди аёл дадиллик билан ўртугини олиб ташлаб, – сизнинг исмингизни айтяпман. Бу номни фақат мен унутганим йўқ, ҳа, фақат мен! Эдмон, даргоҳингизга нажот тилаб келган де Морсер хоним эмас, Мерседес бўлади.

– Хоним, Мерседес аилақачон дунёдан ўтган, – деди Монте-Кристо, – мен учун Мерседес исмли аёл бу дунёда йўқ.

– Мерседес ҳаёт, Мерседес ҳеч нарсани унутгани йўқ, фақат ана шу Мерседес сизни бир кўришдаёқ таниди, Эдмон. Ҳатто товушингиздан таниб олди у сизни. Ўшандан буён Мерседес изингиздан қолмайди, тинмай кузатади, сиздан кўрқади. Граф де Морсерга ким қақшатқич зарба ураётганини ҳам билади.

– Хоним, Фернанга демоқчисиз-да, – деди заҳархандалик билан Монте-Кристо. – Модомики, номларни эслай бошлаган экансиз, келинг, ҳаммасини эсга олайлик.

Монте-Кристо «Фернан» номини шунақанги ғазаб билан айтдики, Мерседеснинг юраги орқасига тортиб кетди.

– Мана, Эдмон, кўриб турибсизки, мен адашмабман, – деди хитоб қилиб Мерседес, – ўғлимга шафқат қилинг, деб бекорга айтмабман.

– Хоним, мени ўғлингизнинг душмани деб ким айтди сизга?

– Ҳеч ким! Ҳамма оналар жуда зийрак бўлади. Мен унинг ортидан Операга бордим, ложага бекиниб олиб, ҳамма гапни эшитдим.

– Демак, хоним, Фернаннинг ўғли одамлар олдида мени ҳақорат қилганлигини эшитибсиз-да? – деди Монте-Кристо ўта вазминлик билан.

– Раҳм қилинг!

– Уғлингиз юзимга, – деди граф, – қўлқопини итқитмоқчи бўлганда, дўстларимдан жаноб Моррель унинг қўлини ушлаб қолганлигини кўрдингиз-ку.

– Очиғини айтайми: уғлим сизни таниб қолибди, отасининг бошига тушган мусибатни сиздан кўряпти.

– Хоним, – деди Монте-Кристо, – янглишяпсиз, бу мусибат эмас, жазо! Жаноб де Морсерни мен эмас, Худо қаҳр-ғазабига оляғти, уни бало-қазоларга мубтало этяпти.

– Шундай экан, сиз нечун бу ишга бош қўшяпсиз? – деди Мерседес, – ётган илоннинг бошини қўзғаяпсиз? Эдмон, Янина ва унинг вазирининг сизга нима дахли бор? Фернан Мондего Али-Тебелинга хоинлик қилган экан, у сизга нима ёмонлик қилди?

– Тўғри, хоним, – деди Монте-Кристо, – буларнинг ҳаммаси фақат француз офицери ва Василикининг қизига тааллуқли. Тўғри, буларга менинг ҳеч дахлим йўқ; бироқ мен француз офицеридан эмас, граф де Морсердан эмас, балиқчи Фернандан, каталанлик Мерседеснинг эридан қасос олаётибман.

– Тақдир мени қандай машъум хатоликка гирифтор қилди, – деди хаяжонда графиня. – Ҳамма айб менда-ку, Эдмон, қасдингизни мендан олинг – жудолик ва ёлғизликка бардош беролмаган мендан олинг.

– Нечун жудолик юз берди? – хитоб қилди Монте-Кристо. – Нечун сиз ёлғиз қолдингиз?

– Сизни қамокқа олишди, Эдмон, сиз турмада эдингиз.

– Нечун мени қамокқа олишди? Нечун мен турмага тушиб қолдим?

– Бунисини мен билмайман, – деди Мерседес.

– Ҳа, хоним, буни сиз билмаслигингиз ҳам мумкин. Мен ўзим айтаман сизга. Қамокқа олиниб, турмага тушишимга сабаб шуки, сизга уйланмоқчи бўлиб турганимда Данглар исмли зот «Резерв» айвончасида мана бу хатни ёзган, балиқчи Фернан эса буни шахсан почтага олиб бориб беришни гарданига олган эди.

Монте-Кристо шундай деди-да, стол ёнига бориб, тортмани очди ва сарғайиб кетган қоғозга оч сиёҳ билан битилган бир мактубни Мерседес олдига қўйди.

Бу Данглар томонидан қироллик прокурорига ёзилган ўша маълум хат эди. Граф Монте-Кристо бу хатни Томсон ва Френч фирмаларининг жосусиман деб, жаноб де Бовилнинг кабинетида Эдмон Дантеснинг делосидан суғуриб олган эди.

Мерседес даҳшатга тушиб хатни ўқиди:

«Тож-тахтимиз ва мазҳабимиз мухлиси жаноб қироллик прокурорига маълум қиладики, шу бугун Неаполь ва Порто-Феррайо орқали Смирнадан келган «Фараон» кемаси капитанининг ёрдамчиси Эдмон Дантес Мюратдан узурпаторга, узурпатордан эса Париждаги бонапартчилар комитетига хат олиб келди.

Уни қамокка олинса, жинойтни буйнига қўядиган далилларни қўлга тушириш мумкин, чунки хат унинг ўзида ёки отасида, ё бўлмаса «Фараон»даги хонасида бўлади».

– Ё, алҳазар! – деди Мерседес тер босган пешанасини артиб, – демак, бу хат...

– Мен бунга икки юз минг франкка сотиб олдим, – деди Монте-Кристо, – унчалик қимматга тушмади бу, чунки бугун шу хат билан сизнинг олдингизда ўзимни оқлаб олишга мўяссар бўлдим.

– Шу хат важдан?..

– Мен қамалдим, бундан хабардорсиз, бироқ, хоним, сиз қамокда неча йиллар азият чекканимдан беҳабарсиз, сиздан чорак лье нарида Иф зиндонида роса ўн тўрт йил азоб чекканимни билмайсиз. Ана шу ўн тўрт йил мобайнида ўч олиш ҳақида ҳар қуни тинмай онт ичганимдан беҳабарсиз, бунинг устига чақимчи Фернанга эрга текканингиздан ва отамнинг очликдан ўлганидан беҳабар эдим.

Мерседес гандираклаб кетди:

– Ё, алҳазар! – деди Мерседес хитоб қилиб.

– Турмада ўн тўрт йил ётиб чиққач, бу гапларнинг ҳаммасини билиб олдим, шу сабабдан Мерседеснинг ҳаёти ва отамнинг ўлими учун Фернандан ўч олишга онт ичдим ва мана энди ўч оляпман.

– Сизнинг орқангиздан чақимчилик қилган шу бадбахт Фернан эканлигига имонингиз комилми?

– Виждоним хурмати, хоним, шу аблахнинг иши бу. Унинг бу иши француз фукаросининг хоинлик қилиб инглизларга сотилиб кетишидан кабиҳроқ, ўзи испан бўла туриб, испанларга қарши жанг қилишдан ҳам баттарроқ. Али хизматидаги офицернинг шу Алига сотқинлик қилиб уни ўлдиришдан ҳам баттар разилликдир. Мен сизга кўрсатган бу хатдан ҳам кабиҳроқ нарса борми? Қани айтинг-чи, борми? Ошиқнинг бу хийла-наирангини, унга хотин бўлган аёл кечиришга мажбур, албатта. Аммо шу аёлни ушанда ўзининг қайлиғи деб билган, уз бахти деб билган киши унинг бу найрангини асло кечира олмайди! Французлар хоиндан ўч олмадилар, испанлар сотқинни отиб ташламадилар, гурида ётган Али хоиннинг жазосини беролмади, аммо аблахнинг хоинлиги туфайли минг турли балоларга гирифтор бўлиб, тириклайин гўрга тикилган мен, Худонинг қудрати билан омон қолдим, ана шу Худонинг амри билан қасос олишим керак, бу ерга ана шу бурчни адо этмоқ учун юборилган эдим, мана энди шу ердаман. Бахти қаро аёл қўлла-ри билан юзини бекитди-да, тиз чуқди.

– Раҳм қилинг, Эдмон, кечиринг, – деди у, – мен учун, сизга бўлган қиёматли муҳаббатим ҳаққи, кечиринг, раҳм қилинг!

Эрлик хотиннинг фазилати тилка-пора бўлган юракдаги жўшқинликни тўхтатиб қўйди.

Мерседеснинг пешанаси ерга тегай деб қолди.

Граф югуриб бориб, уни кўтариб қўйди.

Мерседес курсига чўкди-да, жиққа ёш кўзларини Монте-Кристонинг ҳамон азоб-уқубатлар ва нафратлар даҳшати из солиб турган мағрур юзига тикди.

– Бу лаънати наслга кирон келтирмайми? – деди бўғиқ овозда граф. – Шундай қил деб фармон берган Худонинг амрига шак келтирмайми? Йўқ, йўқ! Асло бундай қилолмайман!

– Эдмон, – деди бахти қаро она қайғуга ботиб, – ахир мен сизни Эдмон деяпман, сиз эса нега мени Мерседес деяяпсиз? Нега?

– Мерседес! – такрорлади Монте-Кристо. – Ҳа, сиз ҳақ гапни айтяпсиз, бу исми тилга олиш менга ҳузур бағишлайди. Бугун ҳам, неча замонлар ўтиб кетганига қарамай,

бу исм менинг тилимда жуда ёқимли жаранглаяпти, Мерседес, мен исмингизни бағрим бирён бўлиб, қайта-қайта так-рорладим, турма похоти устида совқотиб ётганларимда ҳам тилга олдим, жазирама ёз кунлари зиндоннинг тош полига оёқ босолмай жизганак бўлган вақтларда ҳам бу муқаддас ном оғзимдан тушгани йўқ! Мерседес, мен ўч олишим керак. Ахир роса ўн тўрт йил жафо чекдим, бу наслга лаънатлар ўқиб, ўн тўрт йил қон йиғладим. Мерседес, эшитяпсизми, мен ўч олишим керак! Ўч!

Граф, бир вақтлар бутун ишқи-муҳаббатини бағишлаган бу аёлнинг ялиниб-ёлворишларига бардош беролмай қолишдан кўрқиб ўтмишда қайғу-алам, ғазаб-нафратларга тўла кунларни эслаб мадад тиларди шу пайт.

– Эдмон, майли, ўч олинг, – деди ноилж шўрлик она, – бироқ қасосни айбдорнинг ўзидан олинг, ўғлимдан эмас, мендан олинг қасосингизни!..

– Муқаддас рисолада шундай дейилган: «Оталарнинг гуноҳи уларнинг учинчи ё тўртинчи авлод болалари гарданига тушади». Худо пайғамбарларига шундай деган экан, нега энди мен Худодан ҳам кўпроқ меҳр-шафқатли бўлмоғим керак?

– Чунки, замоннинг зайли ва абадийлик Худонинг измида, инсон эса бундан мустаснодир.

Шу пайт Монте-Кристонинг кўксидан аллақандай фарёд отилиб чиқди, у кафтларини чаккасига маҳкам босди.

– Эдмон, – давом этди сўзида Мерседес графга қўлларини чўзиб, – ўша дастлабки кунлардан буён сизга эътиқодим кучли, ҳамиша қалбимдасиз. Азизим Эдмон, қалбимда абадий жо бўлиб қолган бу олижаноб ва мусаффо сиймога доғ солманг! Эдмон, сизни тирик деб умид қилиб, кечакундуз қон йиғлаб Худога нолаю афғон урганимни билсангиз эди! Сизни ўлди, деганларига ишонганимдан сўнг тортган қайғу-аламларим-чи? Ҳа, сизни ўлганга чиқаргандим! Жасадингиз қандайдир баҳайбахт минора тагига кўмилган, деб юрардим, жасадингизни турма соқчилари бирор жерга ташлаб юборгандир деб, дарё-дарё кўз ёши тўқдим. Менинг қўлимдан йиғидан бошқа нима ҳам келарди, Эдмон! Шундан бошқа қандай ёрдам беришим мумкин сизга мен шўрлик. Қулоқ беринг, менга, Эдмон: ўн йил узлуксиз бир

хил туш кўрдим. Сизни қочмоқчи бўлибди, деган миш-миш тарқалибди, маҳбуслардан бирининг жойинга ётиб, қафанга ўралиб олибди ва ўша тирик мурдани, яъни сизни Иф қалъасининг чўққисидан денгизга улоқтиришибди, тошга тушиб қичқириб юборганингизни эшитгандан сўнггина гўрковларингиз – қотилларингиз бошқа маҳбусга алмашганингизни билишибди... Эдмон, ўғлимнинг ҳаёти ҳаққи, қасамёд қилиб айтаманки, ўн йил мобайнида тепаликдан номаълум ва даҳшатли бир нарсани улоқтириб ташлаётган одамлар тунлари ором бермай безовта қилди мени, ўн йил тунлари ваҳимали қичқириқ қўлоғим тагида жаранглаб, юрагимга даҳшат солиб келди. Эдмон, гуноҳим нақадар оғир бўлмасин, тортган азоб-уқубатларим ундан ҳам оғир эди. Ҳа, оғир эди!

– Бироқ, сиз мен сингари хуноб бўлиб, жудодлик адойи тамом қилган отангизни эсламагандирсиз, – деди хитоб ила Монте-Кристо. – Қоп-қоронғи зиндонда бўғилиб ётганда – севимли қиз рақибим кўйнига киргандир, деган ўйдан рашк ўтида ёнмагандирсиз?

– Йўқ, – деди графнинг сўзини бўлиб Мерседес, – бироқ мени севган зот эндиликда ўғлимни ўлдирдишга қасд қиляпти.

Мерседес бу сўзларни шу қадар мунгли ва қайғули оҳангда гапирдики, графнинг бағри эзилиб, инграб юборди.

Шер бўйин эгишга мажбур бўлди, шафқатсиз қасосчи итоаткор бўлиб қолди.

– Нима истайсиз? – сўради у, – ўғлингизга раҳм-шафқат қилишимни, уни тирик қолдиришимни истайсизми? Майли, у тирик қолади.

Мерседес қувонганидан қичқириб юборди. Бир зум Монте-Кристонинг кўзларида икки томчи ёш йилтиллаб, дарров ғойиб бўлди.

– Раҳмат, Эдмон, раҳмат! – деди Мерседес Монте-Кристонинг кўлини лабларига яқин келтириб. – Мен сизни ҳаммаша шундай деб тасаввур қилардим ва севардим. Энди очик айтишим мумкин буни!

– Ҳа, шўрлик Эдмон, севиш ғанимат бўлиб қолди. Мурда ўз қабрига, арвоҳ фанога йўл олади энди.

– Эдмон, нималар деяпсиз?

– Сиз шуни истар экансиз, демак, мен ўлишим керак, деяпман.

– Ўлишим керак? Ким шундай деяпти? Ўлимни ким тилга оляпти? Нега тагин ўлим ҳақида гап очяпсиз?

– Наҳотки, бутун бир зал тўла халойиқ олдида, сизнинг ва ўғлингизнинг ёр-дўстлари ҳузурида ҳақоратланар эканман, анчайин она сути оғзидан кетмаган бола мени дуэлга чақириб, уни афв этишимни ўзининг ғалабаси деб жар солар экан, бундай шармандаликлардан кейин наҳотки мени тирик қолади деб ўйласангиз? Наҳотки? Сиздан кейин, Мерседес, дунёда мен фақат ўзимни, ўз қадр-қимматимни қадрлардим, мени кишилардан устун қилиб келаётган кучни севардим, ардоқлардим. Сизнинг биргина сўзингиз шу кучни букиб ташлади. Энди мен ўлмоғим керак.

– Эдмон, сиз афв этгандан сўнг дуэль бўлмаслиги табиий-ку, ахир.

– Дуэль бўлади, хоним, албатта бўлади, – деди тантанавор оҳангда Монте-Кристо, – бироқ ўғлингиз ўрнига менинг қоним тўкилади энди.

Мерседес қаттиқ қичқириб юборди-да, Монте-Кристога ўзини отди, лекин шу вақт ўзини ўнглади-да:

– Эдмон, – деди, – Худо – меҳрибон, сиз тирик экансиз, яна кўз олдимда экансиз, Худодан сизга узоқ умр тилайман. Шу туфайли сизга ишонаман. Эдмон, ўғлимни ўлмайди дедингиз-а, шундайми?

Аёл шунчалик зўр олиҳимматлилиқка парво қилмаётганини кўриб Монте-Кристонинг дили қаттиқ оғриди.

– Ҳа, шундай, хоним! – деди у алам билан.

Мерседес графга кўлини чўзди.

– Эдмон, – деди жиққа ёш кўзларини графга тикиб, – қанчалар олижаноб зотсиз-а! Бахти қаро аёл бунчалик муруватни сиз каби олиҳиммат кишидангина кутиши мумкин, ҳа, фақат сиздан! Йиллар эмас, қайғу-алам, ғам-ғусса қаритди мени, энди минг очилиб-сочилганим билан Эдмоним олдида ўша ёшлиқдаги Мерседес бўлполмайман. Ишонинг, Эдмон, мен ҳам озмунча кулфат чекмадим. Ҳаёт хотирангда бирорта қувончли дамни, қалбингда эса бирорта орзу-армонни қолдирмай ўтиб кетаётганини сезиб туриш ғоят оғир мусибатдир, аммо оининг ўн беши қоронғи бўлса,

ўн беши ёруғ. Қалбимдаги орзу-умидларим, истакларим ба-
тамом тугагани йўқ ҳали. Такрор айтаман сизга, Эдмон,
сизнинг бу оғир гуноҳни кечиринингиз тенгсиз гўзаллик,
беқиёс олижаноблик ва беҳад мурувват/пиликнинг тимсо-
лидир.

– Мерседес, сиз шундай дейсизу, бироқ беҳудага ўлиб
кетиш мен учун нақадар оғир эканини билмайсиз. Бор-
ди-ю, Худо дунёни яратаётиб, бир олам можаро туғди-
риб қўйган экан, сўнгра инсонлар разиллиги туфайли
парилар кўз ёшларининг беҳуда тўкилмаслиги билан ово-
ра бўлиб, ўз ишини такомилга етказмай қўйса нима
бўларди? Борди-ю, Худо ҳаммасини пухта ўйлаб, барпо
этиб, яратганларига махлиё бўлса-да, қуёшни ўчириб
бутун жаҳонни зимистон тунга айлантириб қўйса нима
бўлур эди? Мана шуларни бир чуқур ўйлаб кўрсангиз, мен
ўзимни қурбон қилиб нималардан маҳрум бўлажагимни
фаҳмлаб оласиз, бироқ афсуски, сиз шунда ҳам англай
олмайсиз буни.

Мерседес графга ҳайрон бўлиб тикилиб қолди, аёлнинг
кўзларида шавқ-завқ ва миннатдорчилик ифодаси акс этиб
турарди.

Монте-Кристо гўё оғир хаёлларини кўтаролмаётгандек
бошини тираб турган кўлларига шилқ этиб ташлади.

– Эдмон, – деди Мерседес, – сизга айтмоқчи бўлган бир-
гина сўзим қолди.

Граф заҳарханда илжайиб қўйди.

– Эдмон, – давом этди Мерседес, – яна кўрарсиз, чеҳ-
рам сўлиб, кўзларим нурсизланиб, чиройим йўқолиб кет-
ган бўлса-да, ҳозирги Мерседесда илгариги Мерседесдан
заррача нишон қолмаган бўлса-да, унинг кўксига ҳамон ўша
қалб!.. Алвидо, Эдмон, алвидо! Сиздан бошқа илтимосим
йўқ... Алвидо, Эдмон... Тангри ёрлақасин сизни!

Бироқ граф ҳеч нима демади.

Мерседес хона эшигини очди-да, чуқур ва қайғули ўй-
хаёлларга чўмган граф ўзига келгунча, ғойиб бўлди.

Граф Монте-Кристо де Морсер хонимни Елисей Майдо-
нидан олиб кетаётган извош овозини эшитиб, бошини
кўтарганда, Ногиронлар уйининг соати тунги бирга бонг
урган эди.

– Тентак, – деди граф, – ўч олишга қарор қилган ўша куннинг ўзидаёқ кўксимдан юрагимни суғуриб ташласам бўлмасмиди!

ХIII. ДУЭЛЬ

Мерседес кетиши билан Монте-Кристонинг уйи яна зимистонга айланди, атрофни ҳам, ичкарини ҳам сув сепгандек жимжитлик босди. Обдан чарчаган танни қаттиқ уйқу босгани сингари, унинг ўткир мияси ҳам қотиб қолди.

– Наҳотки! – деди у ўз-ўзига, шу орада лампалар ва шамларнинг пилиги ёниб тугай деб қолган ва йўлакда ҳолдан тойган қароллар сабрсизлик билан қутаётган эди. – Наҳотки, узоқ йиллар давомида ғоят зўр диққат-эътибор, машаққат билан тикланган бу бино бир оғиз сўздан, шабаданинг жиндек эпкинидан кунпаякун бўлса. Ҳаммадан ўзини устун деб билган, ўзига бино қўйиб мағрурланиб юрган, бир вақтлар Иф қалъаси зиндонининг ожиз маҳбуси эндиликда тенгсиз куч-қудратга эга бўлиб олган мен, ниҳотки, эртага бир сиқим тупроққа айланиб қолсам? Наҳотки? Мен ўлаётганимга ачинмайман, ахир ўлим ҳамма интиладиган, ҳамма орзу қиладиган мангу осойишталик эмасми? Кўпдан буён беҳисоб мусибатлар чекиб мен интилган, соғинчи юрагимни ўртаб келган онажонимнинг хилватгоҳи эмасми! Мен учун ўлим нима ўзи? Анчайин чўзилган тинчлик, осойишталикдир. Йўқ, мен ўлаётганимга эмас, ниҳоятда оҳиста, пухталик билан тузилган режаларим барбод бўлаётганига ачинаман. Орзуларим Тангри хоҳиши деб, хомхаёллар суриб юрган эканман. Мана энди уларни Худонинг ўзи инкор қиляпти! Демак, Худо режаларимнинг рўёбга чиқишини раво кўрмабди!

Гарданимдаги бу юк ғоят оғир юк эди, шунга қарамай мен уни охирги манзилгача кўтариб боришга қасд қилган эдим, чунки у меним истакларимга мос эди, бироқ кучимга мос эмас эди, иродамга, матонатимга мос эди, бироқ меним измимда, амримда эмас эди, эндиликда мен буни ярим йўлда ташлаб кетишга мажбурман. Шундай қилиб, мен яна тақдирга тан берувчи, пешанамга ёзилганга ишонувчи одам бўлишга мажбурман! Ҳа, ўн тўрт йил мобайнида тортган

азоб-укубатлар, ўн йил ичидаги орзу-умидлар натижасида илоҳи тақдир нималигини билиб олган мен фаталист бўлишга мажбурман энди. Буларнинг ҳаммасига сабабчи – менинг юрагим! Ҳа, ўлик деб билган, бироқ аслида музлаб-ётган юрагим! Чунки, энди бу юрак яна уйғонди, яна ура бошладди, чунки аёл овозини эшитиб тирилган бу юракнинг титраб уришига бардош беролмадим, чидолмадим!

«Наҳотки, – давом этди граф бўлажак дуэлни уйлаб, – наҳотки, шундай меҳр-шафқатли аёл мени, ўн гулидан бир гули очилмаган, куч-ғайратга тўла йигитни совуққонлик билан ўлимга маҳкум этса? Йўқ, ундай бўлиши мумкин эмас! Йўқ, у оналик меҳрига бунчалик берилиб кетиши, ёки, тўғрироғи, шайдо бўлиб кетиши мумкин эмас. Шундай олиҳиммат кишилар борки, баъзида қуюшқондан чиқиб, қусур бўлиб кетишади. Йўқ, бу аёл кўнглимни эритадиган бирорта можаро уйлаб топар, эҳтимол ўртамизга ўзини ташлаб туриб олар, ана шунда бояги улуғворлик дуэль майдонида қулгига айланиб, масхараси чиқар».

Графнинг юзини таҳқирланган ғурур нишонлари қолади.

– Масхараси чиқади! – такрорлади у, – демак, менинг масхарам чиқади... Менинг? Йўқ, йўқ, бундан кўра ўлганим яхши.

Граф шу маҳалгача ўзи қозонган ҳамма нарсаларни мудҳиш иборалар билан тасвирлади-да, Мерседеснинг ўглини ўлимдан сақлаб қолишга ваъда бергани учун ўзини қойиб, деди:

– Аҳмоқлик бу, ғирт аҳмоқлик! Она сути оғзидан кетмаган боланинг ўкига қимир этмай кўкрак тутиб бериш ва бу билан олижаноблигини намойиш қилиш – аҳмоқлик! У болакай менинг ўлимим ўз-ўзини ўлдириш эканлигига асло ишонмас, аммо менинг номусим, шон-шавкатим (ахир бу мақтанчоқлик эмас, ҳаққоний ифтихор!..) болага кўтарган қўлимни ўзим тўхтатиб қолганимни ва барчага даҳшат солиб келган ана шу қўл билан ўзимни ҳалок этганимни одамларга ошкора этилишини талаб этади, ҳа, талаб этади.

Граф дарҳол патқаламини тутиб, махфий қутидан Парижга келгач ёзиб қўйган васиятномасини олди-да, ўлимнинг асл сабабини қўшимча қилиб ёзиб қўйди:

– Тангрим, – деди у кўзларини самога тикиб, – ўзим учунгина эмас, сен учун ҳам шундай қиялман. Ун йил мен ўзимни сенинг қасос қуролинг, деб келдим. Бирок, аблахлар, Морсердан бошқа Данглар, Вильфор каби маразлар ҳам, Морсернинг ўзи ҳам энг даҳшатли душмани фавқулодда ўлим душманимиздан бизни халос этди, деб шодланиб юрмасин. Улар шуни билиб қўйсинларки, Тангрим уларга қарши қасос ўқини тайёрлаб қўйган эди, фақат менинг истагим, иродам бу ўқнинг тепкисини ушлаб қолди, улар бу дунёда жазодан қутулиб қолишса-да, у дунёда қутулолмайдилар, улар энди абадий жазога мустаҳиқдирлар.

Монте-Кристо ана шу мудҳиш шакл-шубҳалар, қайғу-аламлар оғушида азоб чекаётганда, тонг ёғдуси дераза ойнасидан ўтиб, ҳозиргина у ўлим олди сўзларини чизган қоғозга нур сочган, яъни соат тонгги бешга бонг урган эди.

Бирдан унинг қулоғига оҳиста инграган товуш эшитилди. Монте-Кристога кимдир оғир нафас олгандек туюлди, у атрофни кўздан кечирди, ҳеч ким кўринмади. Аммо инграш, хўрсиниб нафас олиш яна такрорланди, унинг шубҳаси ишончга айланди.

Шундан кейин граф ўрнидан турди-да, аста меҳмонхона эшигини очди. Юмшоқ курсида Гайде ўтирган эди. Унинг қўллари мажолсиз осилиб қолган, докадай оқарган сулув юзи орқага ташланган эди. Афтидан, у граф ўз хонасидан чиққанда мени кўрмасдан ўтмасин, деб, ўриндиқни эшикка суриб такаб қўйган эди, аммо беором тундан сўнг ёшликнинг кучли уйқуси кизни енгган эди.

Монте-Кристо эшикни очганда ҳам Гайде уйғонмади. У меҳр ва ўқинч тўла кўзларини кизга тикди.

– У ўғлини унутмаган эди, – деди граф, – мен эса кизимни унутибман-а!

У ғамгин бошини чайқаб қўйди.

– Шўрлик Гайде, – деди у, – мени кўрмоқчи, гаплашмоқчи бўлиб келибди, бир нарсани сезиб, мендан хавотир олганга ўхшайди... қизим билан видолашмай туриб кетолмайман, уни бировга топширмай туриб ўлишим ҳам мумкин эмас.

Граф аста жойига қайтди-да, ҳалиги сатрлар тагига қуидагиларни ёзди:

«Мен марселлік кемачи собиқ хўжайиним Пьер Моррелнинг ўғли суворийлар капитани Максимилиан Моррелга йигирма миллион маблағимни мерос қилиб қолдираман, бу маблағнинг бир қисмини у синглиси Жоли ва куёви Эмманюелга бериши керак (башарти, у бундай бойлик уларнинг бахтли турмушига халақит бермайди деса). Бу йигирма миллион Монте-Кристо оролидаги ғоримда яшириб қуйилган, унга кириш йўли Бертуччога аён.

Агар унинг қалби бирор жононга банд бўлмай, Янина шохининг қизи Гайдега уйланишга истак билдирса, – ўз қизимдек тарбиялаган ва мени ҳам ўз отасининг эркатои қизидек севадиган Гайдега уйланса – васиятимни амалга оширган бўлади.

Шу васиятномамга мувофиқ, Гайде менинг қолган ҳамма мол-мулкимнинг – ер-сувим, Англия, Австрия ва Голландия банкларидаги пулларимнинг, саройларим ва уйларимдаги жиҳозларимнинг ҳаммасига меросхўрдир, булар, ҳалиги йигирма миллионни ва хизматчиларимга васият қилиб қолдирган суммаларни чиқариб ташлаганда, тахминан олтмиш миллионга боради».

Граф сўнги сатрларни ёзиб тугатаётганда орқасидан нозик овоз эшитилди-ю, кўлидан паткалами тушиб кетди.
– Ҳа, Гайде, – деди у, – ўқиндингми?

Кипригига тушган тонг ёғдусидан уйғонган қиз юмшоқ гилам устида енгил қаламлар ташлаб граф қошига келган эди.

– Эгам, – деди у илтижо билан қўлларини қовуштириб, – нега буни шундай бемаҳалда ёзясиз? Нега бутун мол-мулкнингизни менга васият қилиб қолдирыясиз? Ёки мени ташлаб кетишга қарор қилдингизми?

– Азизим, мен узоқ сафарга отланяпман, – деди Монте-Кристо ғамгин оҳангда, – олис сафарда бирор ҳодиса юз бериб қолиши эҳтимолдан холи эмас...

Граф жим бўлиб қолди.

– Унда нима бўлади?... – деди қиз ҳеч қачон ўз жанобига қилмаган амирона бир тусда.

– Нима бўлишидан қатъи назар, қизим бахтиёр бўлишини истайман, – давом этди Монте-Кристо.

Гайде маъюс жилмайди-да, аста бошини чайқади.

– Сиз ўлимни ўйлаяпсиз, шекилли, хожама? – деди

– Донишманд, бу ҳаётбахш фикр, деган, оппоғим.

– Агар ўлсангиз, – деди Гайде, – бойлигингизни бошқага мерос қилиб қолдиринг, сиз бўлмагач, менга бойликнинг нима кераги бор? – деди ва васиятномани йиртиб ташлади. Чўриларга хос бўлмаган бу қизикқонликдан сўнг Гайде ҳушидан кетиб, гиламга йиқилди.

Монте-Кристо эгилиб қизни кўтариб олди-да, унинг докадай оппоқ сулув юзига, бир-бирига ёпишиб турган узун-узун киприкларига, бежирим нозик баданига тикилиб қолди; «эхтимол, бунинг менга мухаббати фақат қизнинг мухаббати эмасдир», деди ичида у.

– Эхтимол, – деди аламли оҳангда шивирлаб, – шунда мен бахт нималигини билган бўлармидим.

Граф беҳуш Гайдени ўз бўлмасига олиб бориб, оқсочларга топшириб чиқди. Хонасига қайтиб эшикни қулфлади-да, васиятномани қайтадан ёза бошлади.

У ёзиб улгурмаган ҳам эдики, ҳовлига бир извош тарақлаб кириб келди. Монте-Кристо дераза олдига келиб ҳовлига қаради. Извошдан Максимилиан ва Эмманюель тушаётган эдилар.

– Жуда яхши бўлди, – деди у, – вақтида ёзиб тугатдим.

Васиятномага уч марта муҳр босди.

Беш дақиқадан кейин меҳмонхонада оёқ товуши эшитилди, граф эшикни очди.

Моррель кирди. У белгиланган вақтдан йигирма дақиқа олдин келганди.

– Жуда эрта келиб қолдимми дейман, граф? – деди у, – бироқ очигини айтсам, кечаси билан ҳаммамиз мижжа қокмай чиқдик. Мен сизни тезроқ кўришни, кўрганда ҳам ўзингизга ишонган ҳолда кўришни истадим, шундагина кўнглим жойига тушади, деб ўйладим.

Унинг меҳрга тўла бу сўзлари Монте-Кристонинг дилини шод этди ва у Максимилиан билан қўл бериб эмас, қучоқлашиб кўришди.

– Моррель, – деди граф, – бугун мен ниҳоятда хурсандман, чунки, сиз каби кадрдон дўстим ёнимда. Салом, Эмманюель! Сиз мен билан борасизми, Максимилиан?

– Албатта! Нахотки сиз мендан шубхалансангиз?

– Агар ноҳақ бўлсам...

– Мен кечаги манзарани кўриб турган эдим, тунни билан сиз қандай сабот-матонат билан ўзингизни тутганлигингизни ўйладим ва ҳақиқат граф томонда, дедим.

– Альбер дўстингиз-ку?

– У шунчаки таниш.

– У билан ҳам мен билан танишган кунингиз танишгандирсиз-да?

– Тўғри, кўриб турибсизки, ҳозир сиз айтмаганингизда, мен буни ҳаёлимга келтирмасдим.

– Раҳмат, Моррель.

Граф кўнғирокни бир марта босди.

– Мана буни менинг нотариусимга олиб бориб беришин, – деди у шу заҳотиёқ кириб келган Алига. – Бу васиятнома, Моррель. Бу ҳужжат билан мен дунёдан ўтгач танишасиз.

– Сиз дунёдан ўтгандан кейин? – деди ҳайрон бўлиб Моррель. – Бу нима деганингиз?

– Ҳар эҳтимолга қарши, азизим. Айтганча, кеча ажралиб кетганимиздан кейин кечқурун нима қилдингиз?

– Тортоникига бордим, Бошан ва Шато-Рено ўша ердадир, деб ўйлагандим. Очиғини айтсам, мен уларни ахтариб юргандим. Иккиси ҳам ўша ерда экан.

– Ҳамма нарса келишиб олинган эди-ку, тағин қанақа зарурат туғилиб қолди?

– Граф, менга қаранг, дуэль жиддий ва албатта бўладиган иш.

– Бундан яна бирор шубҳангиз бормиди?

– Асло. Халойиқ олдида ҳақорат қилинганча, қанақа шубҳа бўлиши мумкин? Бу гапдан аллақачон ҳамма хабардор.

– Ҳўш, бўлмаса нима гап бор тағин?

– Мен уларни қуролни ўзгартишга кўндираман деб умид қилгандим, тўппончани шамширга алмаштирайлик, дегандим. Ахир ўқ кўзламаган жойга ҳам тегиши мумкин-да.

– Ҳўш, кўндира олдингизми? – сўради шошиб Монте-Кристо сезилар-сезилмас умидворлик билан.

– Йўқ, чунки зўр қиличбоз эканлигингизни ҳамма биларди-да.

– Ия, ҳали шунақами! Ким тарқатибди буни?
– Қиличбозлар муаллими, сиз қиличбозликда улардан ўтиб кетган эмишсиз.

– Шундай қилиб, ишингиз ўнгидан келмабди-да?

– Улар қатъий рад этишди.

– Моррель, – деди граф, – менинг тўппонча отганимни бирор марта кўрганмисиз?

– Йўқ.

– Ҳали анча вақтимиз бор, бўлмаса ҳозир кўрасиз.

Граф ҳали Мерседес кирган вақтда кўлидан тушиб кетган тўппончаларини олди-да, чиллик картанинг тузини тахтага ёпиштирди-да, уч марта отиб, учала ўкни ҳам картанинг бир жойига – ўртасига тегизди. Монте-Кристонинг маҳоратини кўрган Моррелнинг рангида қон қолмади.

– Дахшат-ку бу, дахшат! – деди у, – қаранг, Эмманюель, буни қаранг!

Сўнг у Монте-Кристога ўгирилди:

– Граф, Худо ҳаққи, Альберни ўлдирманг! Шўрлик йигитчанинг бахти қаро онаси бор!

– Бу гапингиз тўғри, – деди Монте-Кристо, – лекин менинг онам йўқ.

У бу сўзларни алам билан айтганидан Моррель сесканиб кетди.

– Ахир ҳақоратлангансиз-ку.

– Тўғри, аммо бу билан нима демокчисиз?

– Биринчи бўлиб сиз отасиз демокчиман.

– Биринчи бўлиб мен отаманми?

– Албатта, мен шундай бўлишини талаб қилдим, биз уларга кўп имтиёзлар бердик, шунинг учун бунга кўнишга мажбур бўлишди.

– Масофа қанча бўлади?

– Йигирма қалам.

Графнинг лабларида «лип» этиб аччиқ табассум кўринди-ю, шу заҳоти йўқ бўлди.

– Моррель, – деди у, – ҳозир кўрганларингизни унутманг.

– Шу сабабдан ҳам, – деди Моррель, – сизнинг ҳаяжонланиб туришингиз Альберни фалокатдан қутқариб қолур, деган умиддаман.

– Менинг ҳаяжонланишим? – сўради Монте-Кристо.

– Ёки сизнинг олиҳиммат зот эканлигингиз, азизим, мўлжалга бехато теккизадиган мерганлигингизни яхши биламан, шунинг учун бир гапни сизга айтсам жоиз бўлур, бошқалар буни кулгига олиши мумкин.

– Нимани?

– Сиз уни ўлмайдиган қилиб, қўлгами ёки бошқа бирор жойигами отасиз.

– Моррель, – деди граф, – менга каранг, сиз мени Морсерга раҳм-шафқат қилишимни сўрамай қўя қолинг, Морсерга шафқат қиламан ва у хатто дўстлари билан соғ-саломат уйига қайтади, фақат мен...

– Сиз-чи?

– Бу бошқа гап, мени замбилга солиб олиб кетишади.

– Нима деганингиз бу, граф? – деди ташвишга тушиб Максимилиан.

– Ҳа, худди шундай, азизим Моррель, мени Морсер ўлдирди.

Моррель ханг-манг бўлиб графга тикилиб қолди.

– Бу кечаси сизга бирор гап бўлдими ўзи, граф?

– Филиппдаги жангда Брут қандай ҳолга дучор бўлган бўлса, бу кеча мен ҳам худди шундай аҳволга дуч келдим: арвоҳни кўрдим.

– Ҳўш?..

– Арвоҳ менга бу дунёда шунча яшаганинг етар, деди.

Максимилиан ва Эмманюель ҳайрон бўлиб, бир-бирига қараб олишди. Монте-Кристо соатига қараб:

– Кетдик, – деди, – еттидан беш дақиқа ўтибди, дуэль ролпа-расо соат саккизга тайинланган.

Монте-Кристо даҳлиздан ўтиб бораётиб, эшиклардан бири олдида тўхтади, олдинроққа ўтиб олган Максимилиан ва Эмманюелга йиғи ва хўрсинган товуш эшитилди.

Тахт бўлиб турган извошга Монте-Кристо секундантлари билан бирга ўтирди.

Улар ролпа-расо соат саккизда белгиланган жойга етиб келишди.

– Мана, биз келдик, – деди Моррель извош дарчасидан бошини чиқариб, – ҳаммадан олдин келдик.

– Жаноб, кечиринг мени, – деди хўжайинини кузатиб келган Батистен, – бироқ, янглишмасам, ҳу анави дарахтлар тагида бир извош турибди.

Монте-Кристо извошдан ирғиб тушди-да, Эмманюель билан Максимилианга қўлтиғидан олиб, тушишга ёрдам берди.

Максимилиан графнинг қўлини бир оз тутиб туриб:

– Худога минг қатла шукр, – деди, – ҳақиқат уз томонидан эканлигини англай туриб ҳам, ҳаётини гаровга қўйган инсоннинг қўли мана шундай бўлиши керак.

– Дарҳақиқат, – деди Эмманюель, – ҳув анави ерда қандайдир ёш йигитлар санғиб юришибди, кўринишидай биронта кишини кутаётганга ухшашади.

Монте-Кристо Моррелни четга тортди-да:

– Максимилиан, – деди, – бирор севган қизингиз борми? Моррель таажжубланиб Монте-Кристога қаради.

– Мен сиздан иқрор бўлинг, деётганим йўқ, азизим, шунчаки сўраяман-да. Менга фақат бор, ё йўқ десангиз, шу кифоя.

– Бор, граф.

– Уни қаттиқ севасизми?

– Жонимдан ҳам.

– Яна бир умидим пучга чиқди, – деди Монте-Кристо ўксиниб. – Шўрлик Гайде.

– Дарҳақиқат, граф, – деди Моррель, – мен сиз билан яхши таниш бўлмаганимда, ҳозир сизни қўрқоқ одам экан, дердим.

– Нега энди? Қадрдон киши билан видолашиб, оҳ тортаётганим учунми? Моррель, сиз солдатсиз, жасорат нималигини яхши билишингиз керак. Мен жонимга ачинапманми? Умрнинг йигирма йилини ҳаёт билан ўлим ўртасида ўтказган мен учун яшаш ёки ўлишнинг қандай фарқи бўлиши мумкин? Бироқ, Моррель, хотиржам бўлинг, бу заифликни (агар бу чиндан ҳам заифлик бўлса) фақат биргина сиз кўриб турибсиз, биламанки, дунё бир меҳмонхона-ю, киши ундан ўз иззат-обруйини қўлдан бермай, олоб сақлаб, ҳаммага таъзим бериб, қарзларини бутунлай узиб чиқиб кета билмоғи керак.

– Худога шукр, – деди Моррель, – бу жуда соз гап бўлди. Айтмоқчи, тўппончаларни олиб келдингизми?

– Менми? Нима учун? Мен анави жанобларга ишониб келдим, улар тўппончаларини олиб келишгандир.

- Қани, бориб билиб келай-чи, – деди Моррель.
- Майли, бироқ ҳеч қандай мунозара бўлмасин.
- Хотиржам бўлинг.

Моррель Бошан ва Шато-Рено томон жўнади. Улар Моррель келаётганини кўриб унга пешвоз чиқиб, бир неча қадам олдинга юришди.

Иигитлар самимий бўлмаса-да, одоб юзасидан таъзим қилиб саломлашишди.

– Кечиринг мени, жаноблар, – деди Моррель, – жаноб де Морсер кўрнмайдилар?

– Бугун эрталаб, – деди Шато-Рено, – бизга, дуэль бўладиган жойда учрашамиз, деб хабар қилганди.

– Шунақамин ҳали, – деди Моррель.

Бошан соатига қаради.

– Саккиздан беш дақиқа ўтибди, бу ҳеч гап эмас, жаноб Моррель.

– Мен буни эътиборга олаётганим йўқ, – эътироз билдирди Максимилиан.

– Ана, извош ҳам келди, – деди суҳбатни бўлиб Шато-Рено.

Улар турган чорраҳага туташ йўлдан бир извош учиб келаётган эди.

– Жаноблар, – деди Моррель, – тўппончаларни олиб келгандирсиз деб ишонсам бўладими? Граф Монте-Кристо ўз тўппончаларидан фойдаланишдан воз кечди.

– Биз ҳам шундай бўлишини олдиндан билган эдик, – жавоб берди Бошан, – керак бўлиб қолар деб, бундан бир ҳафта бурун сотиб олган тўппончаларимни олиб келдим, яп-янги, ҳали бирор марта ҳам ишлатилгани йўқ. Истасангиз кўрсатишим мумкин?

– Бу тўппончани жаноб де Морсер кўрмаган дедингиз, менга шунинг ўзи кифоя, – деди Моррель.

– Жаноблар, – деди Шато-Рено, – қаранг, келган Морсер эмас-ку.

Чинданам улар томон Франц ва Дебрэ келаётганди.

– Сизлар бу ерда нима қилиб юрибсизлар, жаноблар? – деди Шато-Рено икки қўллаб сўрашиб.

– Бугун эрталаб, – деди Дебрэ, – Альбер дуэль бўладиган жойга бизни келишимизни илтимос қилди.

Ҳайрон бўлиб қолган Бошан ва Шато-Рено бир-бирларига қараб қўйишди.

– Жаноблар, – деди Моррель, – нима гаплигини англаб турибман.

– Ҳўш, айтинг-чи, нима гап экан?

– Кеча жаноб де Морсердан хат олдим, хатда кечқурун Операда бўлишимни илтимос қилганди.

– Мен ҳам худди шундай хат олдим, – деди Дебрэ.

– Мен ҳам, – деди Франц.

– Биз ҳам, – дейишди Шато-Рено ва Бошан.

– У дуэлга чақирган пайтда ҳозир бўлишингизни истагандир-да, – деди Моррель. – Мана энди дуэль вақтида ҳам шу ерда бўлишингизни истабди.

– Худди шундай, – дейишди йнгитлар, – сиз бунни тўғри пайқабсиз.

– Бироқ, Альбердан ҳамон дарак йўқ-ку, – деди Шато-Рено, – вақтидан ўн дақиқа ўтиб кетди.

– Ана келди, – деди Бошан, – отлиқ, учиб келяпти, ёнида қароли ҳам бор.

– Одам ҳам шунақа бепарво бўладими, тагин тўшпонча билан бўладиган дуэль олдидан-а. Ўзингни эҳтиёт қилмайсанми. Ҳамма насиҳатларим бир пул бўлди энди!

– Унинг кийимини қаранг, – деди Бошан, – галстук таққан, олди очиқ камзул, оппоқ нимча, нега энди бира тўла қорнига чамбарак чизиб қўя қолмабди. Буниси яна ҳам мос тушарди-да!

Альбер ўн қадамча яқинлашгач, отини тўхтатиб, ирғиб тушди-да, жиловни қаролига улоқтирди.

Унинг ранги докадек оқарган, қовоқлари қизариб, шишиб кетганидан тун бўйи мижжа қоқмай чиққани сезилиб турарди. Юзида одатдан ташқари жиддият ва ғам акс этиб турарди...

– Раҳмат сизларга, жаноблар, – деди у. – Сўзимни ерда қолдирмай келганларингиз учун катта раҳмат, бу дўстона эътиқодларингиз учун миннатдорман.

Моррель нарироқда турганди. Морсер пайло бўлиши биланоқ у ўзини четга олди.

– Сизга ҳам раҳмат, жаноб Моррель, – деди Альбер. – Яқинроқ келаверинг, сиз ҳам ўзимизникисиз-ку.

– Жаноб, – деди Максимилиан, – мен граф Монте-Крестинг секунданти эканимдан беҳабарсиз, шекилли?

– Ҳзим ҳам шундай деб тахмин қилгандим. Буниси яна ҳам соз! Бу ерда ҳурматли кишилар қанча кўп бўлса, шунча яхши.

– Жаноб Моррель, – деди Шато-Рено, – энди граф Монте-Крестого бориб жаноб Морсер келганини ва биз тайёр эканлигимизни айтишингиз мумкин.

Бу топшириқни бажармоқ учун Моррель ўрнидан кўзгалди.

Бошан извошдан тўплончалар солинган яшиқни олди.

– Сабр қилинг, жаноблар, – деди Альбер, – граф Монте-Крестого икки оғиз сўзим бор.

– Шахсан ўзигами?

– Йўқ, ҳамманинг ҳузурида айтмоқчиман.

Альбернинг секундантлари ажабланиб бир-бирига қараб олишди. Франц ва Дебрэ ўзаро шивирлашди, бу кутилмаган ҳолдан қувонган Моррель Эмманюель билан хиёбонда сайр қилиб юрган граф олдига борди.

– Унинг менда нима гапи бор экан? – сўради Монте-Кресто.

– Билмадим, гапим бор, деди, холос.

– Яна бемаъни гаплар билан Тангри ғазабини кўзғаб юрмасин, – деди Монте-Кресто.

– Менимча, унда бундай ният бўлмаса керак, – деди эътироз билдириб Моррель.

Граф секундантлари Максимилиан ва Эмманюель билан бирга Альбер томонга йўналди, у ғоят вазмин, чехраси очик эди. Дўстлари кузатувида пешвоз чиқаётган Альбер эса унинг тамоман акси: ҳаяжондан иккала юзи ловиллаб ёнади.

Альбер билан граф бир-бирларидан уч қадам нарида тўхташди.

– Жаноблар, – деди Альбер, – яқинроқ келинглар, граф Монте-Крестого айтмоқчи бўлган гапларимни иккала қулоғингизга қуйиб олинг, сизга қанчалик ғалати туюлмасин, бу гапларни сиз хоҳлаган кишига оқизмай-томизмай етказмоғингиз шарт.

– Қулоғим сизда, жаноб, – деди Монте-Кресто.

– Граф, – деди Альбер, титроқ овозда, кейин аста-секин овози дадиллаша бошлади. – Мен сизни жаноб де Морсернинг Эпирда хатти-ҳаракатларини ошкора қилганликда айблаган эдим; чунки мен граф де Морсер ҳар қанча айбдор бўлмасин, уни жазолашга ҳақингиз йўқ, деб билган эдим. Кейин билсам, сиз ҳақ экансиз. Фернан Мондегонинг Али пошога хоинлиги эмас, балиқчи Фернаннинг соткинлиги сизнинг мутлақо бегуноҳ эканлигингизни менга аён этди, сиз ана шу соткинлик, чақимчилик оқибатида кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган жафолар тортдингиз. Шу вайдан мен ҳамма олдида баланд овозда баралла сизга шундай дейман: жаноб, сиз отамдан уч олишга мутлақо ҳақлисиз, унинг ўғлини, яъни мени бундан ҳам баттарроқ балогоа гирифтор қилмаганингиз учун сиздан миннатдорман!

Қутилмаган бу манзара гувоҳларнинг бошига чақмоқ келиб урилганда ҳам Альбернинг сўзларичалик таъсир қилмасди.

Монте-Кристо бошини аста кўтарди, унинг кўзларида чексиз миннатдорчилик учқунлари барқ уриб турарди. Рим қаллакесарлари орасида ортиқ даражада жасорат кўрсатган ва эндиликда тўсатдан ўзини бунчалик ерга ураётган Альбердан кўзини узолмасди у. Шубҳасиз бунда Мерседеснинг таъсири борлигини ва нима учун тунда хоним графнинг қурбон бўлишига заррача ачинмаганлигини энди фахмлади.

– Энди, жаноб, – деди Альбер, – ҳозирги узрларим гуноҳларимни ювишга етарли деб ҳисоблаган булсангиз, илтимос қиламан, келинг, қўлингизни беринг, ярашайлик. Сизнинг ажойиб фазилатларингиздан бири беқусурлик, бенуқсонликдир; бу ажойиб фазилат, мен ўзининг ноҳақ эканлигини бўйнига ола билишни ҳам улуғ фазилат деб ҳисоблайман. Аммо бу менинг шахсий ишим. Инсонийлик нуқтаи назаридан қараганда, мен тўғри қиялман, сиз эса Тангрининг амри билан иш тутдингиз, бу можарода иккимиздан биримиз жондан жудо бўлмоғимиз турган гап эди, бизни фақат фаришта саклаб қолди ва ана шу фаришта иккимизнинг дўст-оғайини бўлиб қолганимиз учун эмас (бахтга қарши, дўст бўлолмаймиз), бир-биримизни ҳурмат қила-

диган одамлар булиб колишимиз учун осмондан ерга таш-риф буюрди.

Монте-Кристо кузлари ёшга тулиб, оғир нафас олди-да, Альберга қулини узатди, Морсер графнинг қулини маҳкам сиқиб:

– Жаноблар, – деди. – граф Монте-Кристо узримни қабул қилди. Мен унга нисбатан енгилтаклик қилган эдим. Енгилтаклик яхшиликка олиб бормайди, деганлари туғри чиқди. Мен тентак булмасам, шундай қилармидим. Энди анбимни енгиллаштирдим. Виждон амри билан шундай қилдим, уйлайманки, одамлар буни эшитиб мени қурқоққа, субутсизга чиқармаслар. Бу қилмишимни тескари тушунадиганлар чиқиб қолса, – қўшимча қилди Альбер дўстларига ва душманларига даъват қилаётгандек, ғурур ила бошини кутариб, – уларнинг узим ҳақимдаги бу фикрларини узгартиришга ҳаракат қиламан.

– Бугун кечаси бирор ҳодиса юз бермадимми? – суради Бошан Шато-Рендан. – Келиб-келиб биз ёмон аҳволга тушиб қолдик-ку.

– Дарҳақиқат, Альбернинг бу қилмиши ё пасткашлик, ёки ута олижаноблик, – деди жавобан барон.

– Нима гап узи? – деди Дебрэ Францига қараб. – Граф Монте-Кристо Морсернинг шармандасини чиқарди, унинг уғли эса граф ҳақли деяпти! Менинг оиламда ана шу Янина воқеасидан унтаси юз берганда, мен ун бор дуэлга чиқардим.

Ингирма турт йилги ҳаётини эслаб оғир изтиробга тушган Монте-Кристо бошини қуйи солди-да, мажолсиз қулларини икки ёнига ташлади. Шу пайт унинг хаёли Альбер билан ҳам, Бошан ва Шато-Рено билан ҳам, шу ерда турганларнинг бирортаси билан ҳам банд эмасди, уғлини улимдан қутқариб қолишни ёлвориб сўраб келган ва оила сирини ошқора қилиб бўлса-да, узини қурбон этмокчи бўлган, графнинг ҳам ҳаётини сақлаб қолган ботир аёл ҳақида уйларди.

– Яна Худо сақлади, – деди Монте-Кристо шивирлаб, – ҳақиқатан ҳам Худонинг узи қуллаган экан мени.

ХІV. ОНА ВА ҮҒИЛ

Граф Монте-Кристо кунгли ғаш бўлса-да, йигитлар билан кулиб хайрлашди ва Максимилиан, Эмманюелни извошга солиб жунади.

Жанг майдонида Альбер, Бошан ва Шато-Рено қолди.

Альбер уз секундантларига синовчан назар ташлади, унинг қўзларида кўрқув эмас, савол аломати сезилиб турарди.

– Табриклайман, азиз дустим, – деди Бошан дўстига меҳри зўрлиги ёки қўвлик унга бегона бўлгани учунми, биринчи сўз бошлаб, – кунгилсиз воқеа қутилмаган йусинда ҳал бўлди-қўйди.

Альбер чурқ этмади.

Шато-Рено ўзининг эпилувчан ҳассаси билан этагини қоқиб турарди.

– Бўлди энди, юринглар, кетайлик! – деди охири у оғир сукунатни бузиб.

– Майли, – деди Бошан, – аммо Морсерга қойил қолганимни эътироф этишга менга ижозат бергайсиз, у бугун чинакам мардлик қилди... Замонамизда бунақаси камданкам учрайди.

– Тўғри, – деди Шато-Рено.

– Унинг ўзини тута билишига қойил қолиш керак, – деди Бошан.

– Ҳақ гап, очигини айтсам, бу менинг қўлимдан келмасди, – деди Шато-Рено бепарво.

– Жаноблар, – деди суҳбатни бўлиб Альбер, – чамамда Монте-Кристо билан иккимизнинг ўртамизда фавқулодда ҳол юз берганлигини сиз фаҳмламадингиз, шекилли?

– Йўқ, йўқ, аксинча, – эътироз билдирди Бошан, – бироқ ғийбатчиларимиз сизнинг бу жасоратингизга баҳо беролмасалар ажаб эмас; шу сабабдан бир кун келиб бу хатти-ҳаракатларингизнинг сабабларини тушунтириб беришга мажбур бўлурсиз, тушунтирганда ҳам асабларингизга зўр бериб тушунтиришга тўғри келади. бу соғлиғингизга ва умуман умрингизга анча зиён етказиши мумкин. Дўстона бир маслаҳатим бор, айтайми? Неаполгами, Гаагага ёки Санкт-Петербургами кетинг, ор-номус масаласига бизнинг

телба Парижга нисбатан у ерларда оқилона ёндашишади. У ёқда тўппонча отишни ва қиличбозликни яхшилаб ўрганиб оласиз. Бир неча йил ўтгач, сизни буткул унутиб юборишади ёки жанговарлик борасидаги санъатингиз шўхрати Парижга етиб келади, ана шундан сўнг Парижга хотиржам қайтиб келасиз. Шато-Рено, тўғрими гапим?

– Галингизга юз фоиз қўшиламан, – деди барон, – амалга ошмай қолган дуэль кетидан, одатда, дуэлнинг ундан зўрроғи бўлади.

– Раҳмат сизга, жаноблар, – дели совуққина такаллуф билан Альбер, – таклифингизни қабул қиламан, чунки ўзим ҳам Франциядан чиқиб кетишга қарор қилган эдим. Меним секундантим бўлишга кўнганлигингиз учун ҳам сизга ташаккур. Мен сизнинг бу дўстона қилмишингизни асло унутмайман. Буни ўзингиз ҳам сезиб турибсиз.

Шато-Рено ва Бошан бир-бирларига қараб олди. Альбернинг сўзлари иккисига бир хилда таъсир қилган эди: ташаккур сўзлари шу қадар шиддатли оҳангда айтилдики, агар суҳбат давом этаверганда, учаласиям ноқулай аҳволга тушиб қолиши ҳеч гап эмасди.

– Хайр, Альбер! – деди шошилиб Бошан ва илтифотсизлик билан унга қўл узатди. бироқ Альбер чуқур хаёлга чўмганлиги сабабли узатилган қўлни кўрган-кўрмаганлигини билиб бўлмасди.

– Хайр, – деди Шато-Рено чап қўлида таёғини тутган ҳолда ўнг қўли билан хайрлашиб.

– Хайр, – деди совуққина қилиб Альбер. Аммо ёниб турган кўзларидан ғоят ғазабланганлиги, нафратланаётганлиги кўриниб турарди.

Иккала секундант извошга миниб кетгандан кейин ҳам Альбер анча вақт қимир этмай турди. Сўнг дарахтга боғлоғлиқ отини шиддат билан ечиб минди-да, Париж томон от қўйди, чорак соатда у Эльдер кўчасидаги кошонага етиб келди.

Альбер отдан тушаётганда, дераза пардаси орқасидан граф де Морсернинг бўзарган юзи кўрингандай туюлди унга, у хўрсиниб қўйди-да, орқага бурилиб, ўз уйи томон йул олди.

Болалик чоғидан буён унга роҳат-фароғат макони бўлиб келган кошонага Альбер охириги марта назар солди. ўз су-

ратларига сўнги марта кўз ташлади. Назарида полотнолардаги чеҳралар илжайгандай туюлди, пейзажлар эса жонли бўёқлар каби ялтираб кетди.

Сўнгра тахта ромдан онасининг суратини олиб ураб қўйди, зарҳал ром бум-буш қолди.

Кейин ажойиб турк қиличини, нодир инглиз милтиғини, япон чиннисини, қумуш безакли қадахларини, Эштер ва Бари имзо чеккан нафис безакли бронзасини эринмай тартибга солди, шкафларни кўздан кечирди-да, қулфлади. Чўнтагидаги барча пулларини, коса, қутичалар, токчаларда тўлиб-тошиб ётган қимматбаҳо зеби зийнатларни стол тортмасига ташлади-да, тортмани ёлмади: бор нарсани ёзди. Столлардан бирини китоб-дафтарлардан бушатиб, рўйхатни кузга яққол қуринадиган жойга қўйди.

Шу ишларни бошлашдан олдин, мени безовта қилманглар, дейишга қарамай, хонага Камердинер кирди.

– Ҳа, нима гап? – сўради Альбер ғазабдан кўра кўпроқ қайғуга ботиб.

– Кечиринг мени, жаноб. – деди камердинер, – сиз безовта қилма деган эдингиз, бироқ мажбур булдим: мени граф де Морсер чақиряпти.

– Ҳуш, чақирса нима бўпти? – деди Альбер.

– Сиздан берухсат боришга журъат этолмадим.

– Нега?

– Чунки, афтидан граф сизни дуэль майдонига кузатиб борганимни билди.

– Эҳтимол, – деди Альбер.

– У ерда нима булганлигини сурамоқчидир-да. Нима деяй у кишига?

– Бор гапни айтаверинг.

– Демак, дуэль булмади деяверайми?

– Мен граф Монте-Кристандан кечирим сўраганимни айттинг.

Камердинер таъзим қилиб чиқиб кетди.

Альбер ишларини тугатаётган эди, ҳовлида от туёқлари ва извош филдираклари товуши эшитилди, дераза ойналари дириллаб кетди. Альбер дераза олдига бориб қаради, отаси извошга чиқиб кетаётган эди.

Граф кетидан дарвоза бекилиши биланоқ Альбер она-сининг бўлмасига йўналди. Келганини билдиргани одам тополмагач, узи тўғри кириб борди-да, онаси бўлмасидаги ҳодисани кўриб, остонада тўхтаб, ҳайрон бўлиб қолди.

Она ва бола гўё олдиндан келишиб кўйгандек, Альбер нима қилган бўлса, Мерседес ҳам худди шуни қилаётганди.

Ҳамма буюмлар саранжом-саришта қилиб кўйилган, кружевалар, қимматбаҳо ва олтиндан ясалган буюмлар, кийим-кечак, пуллар шкафларга солинганди, Мерседес калитларни битта-битта топиб, қулфлаб юрган эди.

Альбер бу тараддуд маъносини тушунди ва «Ойижон!» деб қичқириб, ўзини Мерседеснинг қучоғига отди.

Қани энди шу пайт бир рассом бўлса-ю, она-боланинг мана шу ҳолатини қоғозга туширса, рассом шоҳ асар яратган бўлур эди!

Альбер мардона бир ишга отландими, кўрқмай қадам ташлайверади, бироқ онасининг бу тараддуди уни ваҳимага солди.

– Ойи, нима қиляпсиз? – сўради у.

– Сен нима қиляпсан? – деди жавобан Мерседес.

– Менинг йўриғим бошқа! – деди ҳаяжондан ҳарсиллаб Альбер, – мен бу уйдан бутунлай кетишга қарор қилдим, сиз билан хайрлашгани келдим. Сизнинг бундай қилишингиз мумкин эмас-ку.

– Мен ҳам худди шундай қиляпман, – деди Мерседес, – мен кетяпман. Ўғлим мен билан бирга боради, деб ўйлагандим, адашган эканман-да?

– Мен кутаётган азоб-уқубатлар сизнинг бошингизга тушишини истамайман, ойижон, – деди қатъият билан Альбер, – шу бугундан эътиборан менда на мулк, на маблағ қолади, яп-яйдоқ бўлиб чиқиб кетяпман бу ердан. Менга яшаш оғир булади, ризқимни қидириб топгунча дўстларимдан бирининг ёрдамига муҳтож бўламан. Шу ваздан ҳозир Францнинг ҳузурига бориб, ундан вақтинча пул қарз беришини илтимос қиламан.

– Оҳ, шўрлик болам! – деди хитоб қилиб Мерседес, – сен энди муҳтожлик, очлик, қашшоқликка маҳкум бўляпсанми? Йўқ, йўқ! Ундай дея кўрма, болам! Акс ҳолда мени аҳдидан воз кечишга мажбур этасан!

– Аммо мен аҳдимдан қайтмайман! – деди Альбер. – Ёшман, кучим бор, жасоратда ҳам тенгдошларимдан қолишмайман, кеча сабот-матонат, ирода нималарга қодир эканлигини билиб олдим. Бу бевафо дунёда беҳад мусибат чеккан одамлар оз эмас, бироқ қирқ йил қирғин бўлса ҳам, ажали етган ўлади, бу эски равоқда орзусига етган бахтиёр одамлар йўқ, дейсизми? Мен шундай одамларни ўз кўзим билан кўрдим, ойижон! Бундай одамлар рақиблари улоқтириб ташлаган ер қаъридан кучга тўлиб чиқиб, бекиёс шуҳрат қозондилар ва тантана билан рақибларини жарга улоқтирдилар. Бас, бугундан бошлаб ўтмишим билан алоқани шартта узаман, ундан мен ҳеч нарса олмайман, ҳатто номдан воз кечаман, чунки, ойижон, ўғлингиз одамлар орасида шармандан шармисор бўлган номни олиб юришга номус қилади.

– Альбер, болагинам, – деди Мерседес, – мен салгина бўлса-да, руҳан бақувват бўлсайдим, ўзим шундай қилгин, дердим сенга, болам, менинг овозим ожиз қолди, бироқ сенинг виждонинг фармон берди. Ана шу виждонинг амрини вожиб бил, унга амал қил, Альбер. Дўстларинг бор эди, улар билан ҳам ҳозирча алоқани уз, лекин опангни унутма, умидсизликка юз тутма! Сенинг ёшингда ҳаёт ниҳоятда гўзал, қувноқдир, сен каби қалби пок зот учун тариқча доғ тушмаган ном керак, менинг отамнинг номи билан юр, унинг номи Эррера эди. Альбергинам, мен яхши биламан сени, аминманки, ҳамма соҳала бу номни шон-шуҳратларга буркайсан. Шундан кейин Парижга қайт, бошингга тушган мусибатлар сени бундан ҳам юксак поғоналарга кўтарди. Борди-ю, умидларим рўёбга чиқмай, сен бунга эришолмасанг, лоақал мени умидвор қилиб кет, мен фақат ана шу умид оғушида яшайман, чунки тақдир менга терс, бу уй остонасидан менинг фақат ўлигим чиқади.

– Истагингизни бажо келтираман, ойижон, – деди Альбер, – умидларингизга ҳам шерикман, Худоийимнинг ўзи сизни ҳам, мени ҳам кечиради, паҳолига олади, албатта... келишдикми, бас, энди ишга киришмоғимиз керак. Жаноб де Мюрсер бундан ярим соат олдин уйдан чиқиб кетди, шовшувсиз ва савол жавобсиз чиқиб кетиш учун жуда қулай шароит туғилди.

– Мен кутаман сени, болам, – деди Мерседес.

Альбер уйдан чиқиб кетди, бир оздан кейин извош ёллаб қайтди. Муқаддас оталар кўчасидаги жўн пансеон эсига тушди-да, ўша ердан онаси учун дурустроқ турар жой олишга қарор қилди.

Извош дарвоза олдига келиб тўхтаб, Альбер энди уйдан чиққан вақтда бир одам келиб, унга хат берди. Альбер таниди: бу Бертуччо эди.

– Графдан, – деди иш бошқарувчи.

Альбер хатни олиб, очди.

Ўқиб бўлгач, атрофга аланглаб Бертуччони ахтарди, бироқ у аллақачон гумдон бўлганди.

Кўзлари жиққа ёш Альбер Мерседес ёнига қайтиб кирди-да, индамай хатни унга узатди. Мерседес хатни ўқиди:

Альбер!..

Мен ниятингизни билдим, сиз буни ҳозироқ бажо келтир-
япсиз, кўриб турибсизки, сезгирлик, меҳр-шафқат менга
ёт эмас. Сиз энди эркин, ҳурсиз, графнинг уйини ташлаб
кетяпсиз, ўзингиз каби эркин онангизни ҳам олиб кетяп-
сиз. Аммо яхшилаб ўйлаб кўринг, Альбер: она олдида бур-
чингиз шу қадар улканки, ҳозир уни адо этишга қурбингиз
етмайди, ҳа, шўрлик йингитча, қурбингиз етмайди. Қураш
ва жафоларни ўз гарданингизга олинг, дастлабки кунлари
бошингизга тушадиган кашшоқлик, нотавонлик мусибат-
ларидан уни озод этинг, чунки у мусаффо, олижаноб қалб,
бу кўргилликларга мутлақо лойиқ эмасди, бегуноҳ гуноҳкор-
нинг касофатига қолмаслиги керак, бунга Яратганинг ўзи
йўл қўймайди.

Иккинги Элъдер кўчасидаги кошонадан ҳеч нарса ол-
май, икки қўлингизни бурнингизга тиқиб чиқиб кетяпсиз.
Бунни қандай қилиб билиб олганимни сўраб-суриштирмай
қўя қолинг, билибманми, шунинг ўзи етарли.

Қулоқ беринг менга, Альбер.

Бундан иигирма тўрт йил муқаддам мен қувончларга
тўлиб ғурур билан Ватанга қайтдим. Менинг қайлиғим бор
эди, Альбер, фариштам деб илоҳий ном берганим – севим-
ли қизим бор эди. Узоқ сафарда машаққатли меҳнат қилиб
тўплаган бир юз эллик луидор ақча олиб келгандим қайли-

гимга. Бу ақчани унга атаган эдим, демак, уники эди, худди бир денгиз эканлигини, бехосдан ҳамма ёқни вайрон қилиб юбориши мумкинлигини билиб, отам яшайдиган Мельянск хиёбонидаги боққа кўмиб қўйгандим.

Альбер, ойингиз уша кўримсиз, бироқ азиз уйни яхши билади.

Яқинда Парижга келаётиб йул-йўлакай Марселда бўлдим. Қайғули хотиротларга тўла уша уйни бориб кўрдим, кечқурун белқурак олиб, боқчага кирдим-да, текшириб кўрдим. Яшик бурчакдаги кўркам анжир тагига қандай кўмилган бўлса, шундайича жойида турибди. Бу анжирни отам мен туғилган куним утқазган экан.

Ана шу пул вақти келиб менинг фариштам кунига яраши керак эди, мана энди қайғули кунларда тақдир тақозоси билан ўз эгасини топди. Менинг гапларимни тўғри тушунинг, Альбер: бу бахти қаро аёлнинг бошидан миллион-миллион олтин тўкишим мумкин эди, бироқ севгилимдан жудо этган куни кулбам остида унутиб қолдирган бир бурда ноннигина қайтариб беряпман.

Альбер, сиз олижаноб зотсиз, шундай бўлса-да, эҳтимол, ғурур ва аламзадалик ҳамон сизни довдиратиб юргандир, борди-ю, сиз менинг бу таклифимни рад этсангиз, мабодо ҳақли равишда мен таклиф қилаётганни бошқа бировдан олгудек бўлсангиз, у ҳолда мен, отангизнинг айби билан оч-яланғоч ва қайғу-аламда ўлиб кетган киши онангизга деб узатган бир бурда нонни олмай баттоллик қилдингиз, дейман».

Альбер мурдадай оқариб, онасининг қарорини кутарди.

Мерседес юрак-бағри тилка-пора бўлиб осмонга қаради.

– Мен унинг ҳадясини қабул қиламан, – деди Мерседес, – менинг маблағимни монастирга топширишга у ҳақли.

Шундай деди-да, у хатни кўйнига солиб қўйди, сўнг ўғлини қўлтиқлаб шахдам одимлар билан зинага чиқди.

ХV. ЖОНДАН КЕЧИШ

Шу орада Монте-Кристо Эмманюель ва Максимилиан билан бирга шаҳарга қайтиб келди.

Улар хушвақт қайтишган, хурсанд эди. Барча ишлар хамирдан қил суғургандек осон тугаганидан Эмманюелнинг кайфи чоғ эди, шу важдан жоним тинч бўлса, шу менга бас, деб очиқ айтарди. Извошнинг бурчагига ўтириб олган Моррель куёвининг қувониб вайсашига халақит бермади, ўзи ҳам ичида қувониб келаётган эди.

Трон заставасида Бертуччога йўлиқишди. У постда турган соқчи каби қимир этмай уларни кутиб турарди.

Монте-Кристо извошдан бошини чиқариб Бертуччога аста-аста бир нима деди, иш бошқарувчи шу заҳоти ғойиб бўлди.

– Граф, – деди Эмманюель извош Пляс-Роялга етганда, – илтимос қиламан, менинг уйим ёнида извошни тўхтатинг, хотиним сиз ва менга илҳақ бўлиб ўтиргандир, кўнглини тинчитайлик.

– Ўз ғалабангни ўзинг чираниб мақташ кулгили бўлмаганда, – деди Моррель, – мен графни уйга таклиф қилардим, бироқ графнинг ҳам юраги пўкиллаб ўтирган бирор кимсаси бордир, бориб тинчитсин, биз уйимизга келдик. Эмманюель, дўстимиз билан хайрлашайлик ва унга оқ йўл тилайлик.

– Шошманг, – деди Монте-Кристо, – бирдан иккала йўлдошимдан ажралишни истамайман, сиз Эмманюель, гўзал рафиқангиз ҳузурига киринг-да, унга менинг самимий саломимни етказинг, сиз, Моррель, мени Елисей Майдонигача кузатиб қўйинг.

– Жуда соз, – деди Максимилиан, – ўзим ҳам сиз томонга ўтмоқчи эдим.

– Сени нонуштага кутайликми? – сўради Эмманюель.

– Йўқ, – деди Максимилиан.

Извош эшиклари ёпилди, отлар йўртиб кетди.

– Мана кўрдингизми, граф, – деди Моррель, – сизга бахт келтирдим мен. Буни сиз хаёлингизга ҳам келтирмаган бўлсангиз керак?

– Хаёлимга келтиргандим, – деди Монте-Кристо, – сиздан ҳеч ажралгим келмаётганига сабаб ҳам шу.

– Бу чинакам мўъжиза, – ўзига-ўзи деди Моррель.

– Нима мўъжиза? – сўради Монте-Кристо.

– Юз берган воқеа.

– Тўғри айтасиз, Моррель, – деди илжайиб граф, – ростданам бу мўъжиза.

– Альбер, – давом этди Моррель, – ҳар ҳолда жасоратли йигит.

– Жуда жасоратли йигит, – деди Монте-Кристо, – бошида қилич уйнаётганда бепарво ухлаб ётганини ўз кўзим билан кўрганман.

– Икки марта дуэлда жасорат билан олишганини кўрдим, бугунги қилиғи ҳеч илгариги ишларига муносиб эмас-да! Нега шундай қилди?

– Бунда сизнинг таъсирингиз бор, – деди жилмайиб Монте-Кристо.

– Хайриятки, Альбер ҳарбий хизматда эмас! – деди Моррель.

– Нега шундай деяпсиз?

– Жанг майдонига келиб узр сўрармиди у вақтда! – деди ёш капитан бошини чайқаб.

– Менга қаранг, Моррель! – деди майин оҳангда граф. – Наҳотки, сиз ҳам содда кишиларга ўхшаб хурофотга мойил бўлсангиз? Альбер ботир экан кўрқоқликдан шундай қилмагандир? Бугунги хатти-ҳаракатнинг бир сабаби бўлиши керак, демак, унинг бу ишини қаҳрамонлик деб баҳолаш керак.

– Тўғри, албатта, – жавоб қилди Моррель, – аммо, испанлар айтганидек, бугун у кечагидан камроқ жасорат кўрсатди.

– Мен билан нонушта қила оласизми, Моррель? – деди граф гапни бошқа ёққа буриб.

– Йўқ, мен сиз билан соат ўнгача бирга бўлоламан.

– Биров билан нонушта қилишга ваъдалашгандирсиз-да?

Моррель жилмайиб бошини чайқади.

– Бирор ерда нонушта қилишингиз керак-ку.

– Қорним тўқ, – деди Максимилиан.

– Менга кишини иштаҳадан қолдирадиган икки ҳис аён, – деди граф, – қайғу-алам ва ишқ. Кўриниб турибдики, қайфингиз чоғ, демак, иштаҳангизнинг бўғилиши қайғудан эмас... Хуллас, бугун эрталабки гапингиздан ошиғу шайдо эканлигингизни билдим...

– Ҳа, тўғри, граф, – деди қувноқ оҳангда Моррель, – инкор этмайман.

– Максимилиан, бу ҳақда менга бирор нарса айтиб бермайсизми? – суради граф Моррелнинг сирини билишга қизиқиб.

– Менда ҳам инсоний қалб борлигига бугун эрталаб инонган бўлсангиз керак, тўғрими?

Монте-Кристо ҳеч нима демай қулини узатди.

– Энди эса, – давом этди Моррель, – қалбим Венсен ўрмонига эмас, бошқа ёққа талпиняпти, мени бошқа ёққа тортяпти.

– Боринг, – деди оҳиста граф, – боринг, азизим, мабодо йўлингизда бирор ғов дуч келгудек бўлса, дунёда кўп нарсаларга қурби етадиган мен борман, севимли дўстим Моррелни қўллаб-қувватлашни ўзим учун бахт деб биламан, бу ҳамиша ёдингизда бўлсин.

– Хўп бўлади, – деди Максимилиан, – худди худбин фарзанд ёрдамга муҳтож бўлиб қолган пайтда ота-онасини эсга олгани каби, мен бу гапингизни эсда тутаман, эҳтиёж тутилса (бунақа пайт бўлиши эҳтимолдан холи эмас, албатта), сиздан ёрдам сўраб келаман, граф.

– Сўз бердингизми, устидан чиқинг. Энди хайр.

– Хайр.

Елисей Майдонига келганда Монте-Кристо извош эшигини очди, Моррель ирғиб тош кўчага тушди.

Остонада Бертуччо кутиб турарди.

Моррель Мариньи кўчасига кириб кетди, Монте-Кристо тез-тез қадам ташлаб, Бертуччо олдига борди.

– Хўш? – суради у.

– Мерседес уйни ташлаб чиқиб кетмоқчи бўлиб турибди, – деди иш бошқарувчи.

– Ўғли-чи?

– Камердинер Флорантеннинг гапига қараганда, у ҳам шундай қилмоқчи эмиш.

– Бу ёққа келинг.

Монте-Кристо Бертуччони эргаштириб хонасига кирди-да, бизга маълум хатни ёзиб, иш бошқарувчига узатди.

– Буни тез олиб боринг, – деди граф. – Ҳа, айтганча, келганимни Гаидега хабар қилишсин.

– Мен шу ерданман, – жавоб берди Гаиде, у извош товушини эшитибок пастга тушган ва сихат-саломат қайтган графни кўриб қувончга тўлиб турганди.

Бертуччо чиқиб кетди.

Гаиде Монте-Кристонинг сабрсизлик билан кутиб турган эди, мана энди кўрди-ю, унинг гўзал чехрасида отасини яна куришга муяссар бўлган меҳрибон кизнинг қувончи, севгани билан яна дийдор куришган маъшуқанинг шавқи барқ уриб кетди.

Монте-Кристонинг ҳам кайфи чоғ эди албатта, бироқ у буни сездирмасликка уринарди. Изтироб чеккан қалб учун қувонч жазирама офтобда қақраган тупрокка тушган шабнамга ўхшайди, қалб ҳам, ер ҳам ҳаётбахш намни шимиб олади, бироқ ёт кўз буни пайқамайди.

Сўнги кунларда Монте-Кристо кўпдан буён иложсиз деб юрган бир нарса мавжуд эканлигини, яъни, дунёда икки Мерседес борлигини ва у яна бахтига эришуви мумкин эканлигини фаҳмлади. У ёниб турган кўзларини Гаиденинг туман босган кўзларига тикиб турганида бирдан эшик очилди.

Граф хўмрайиб қаради.

– Жаноб де Морсер ташриф буюрдилар! – деди Батистен, гўё сўрамай кирганига шу ном бахона бўлгандай.

Графнинг чехраси очилди.

– Қайсиси? – сўради у, – виконтми ёки графми?

– Граф.

– Наҳотки, бу можаро ҳамон тугамаган бўлса? – деди Гаиде хитоб қилиб.

– Билмадим, оппоғим, тугаганми, йўқми, – деди Монте-Кристо қизни қўлидан тутиб, – сен мутлақо хавотирланма.

– Ахир бу ярамас...

– Бу кимса менинг қаршимда ожиз бир махлуқ, Гаиде, – деди Монте-Кристо, – ўғли билан тўқнашганим-да, кўрқсанг арзирди.

– Хожам, шу кунлари қанчалар машаққат чекканимни билсангиз эди, – деди Гайде.

Монте-Кристо жилмайиб қўйди.

– Отамнинг азиз хотираси ҳаққи, онт ичиб айтаман-ки, – деди у, – мен энди ҳар қандай қулфатлардан халосман.

– Мен Тангримга қанчалик ишонсам, сизга ҳам шунчалик ишонаман, хожам, – деди ёш киз пешанасини графга тутиб.

Монте-Кристо бу гўзал, покиза пешанага ҳароратли лабларини теккизиши билан иккала юрак титраб кетди – бири шиддат билан, иккинчиси оҳиста.

– Ё, Раббий! – деди шивирлаб граф. – Наҳотки, яна севишга даъват этасан мени?.. Граф де Морсерни меҳмонхонага таклиф этинг, – деди у Батистенга, нозанин грек қизини махфий зинадан чиқариб юбораркан.

Бу ташрифнинг сабабини тушунтириб беришимиз керак: Монте-Кристо балки буни қутгандир, бироқ китобхон буни қутмаган.

Мерседес, юқорида айтганимиздек, Альбер каби, кимматбаҳо буюмларини йиғиштириб шкафларни қулфлаб, қалитларни бир жойга тўплаб, ҳамма ёқни тартибга солаётганда ва рўйхат тузаётганда ойнабанд эшик орқасида мурда каби бўзарган важоҳат пайдо бўлганини сезмаган эди. Панага яшириниб олган бу зот де Морсер хоним хонасида бўлаётган ҳамма нарсаларни очик-ойдин кўриб турарди.

Кейин бўзарган кимса эшик орқасидан чиқди-да, ўз хонасига кириб, титроқ босган қўллари билан дераза дарпардасини кўтарди.

Шу ҳолда у қимир этмай, фақат ўз юраги тепишига қулоқ солиб ўн дақиқача жим турди, унга бу ўн дақиқа ўн йилдек туюлди.

Худди шу дақиқада дуэлдан қайтиб келаётган Альбер ойна орқасида пойлаб турган отасини кўриб, ундан юзини ўгирган эди.

Альбер Монте-Кристонини жуда ёмон ҳақорат қилганини ва дунёда бундай ҳақорат албатта ҳалокатли дуэлга олиб боражагини граф биларди, бироқ Альберни соппа-соғ кўриб, унинг кўзлари чараклаб кетди, демак, ота учун қасос

олинибди-да, деди ичида у. Унинг ғамгин юзида уфққа чўкаётган қуёшнинг сўниб бораётган нурлари каби қувонч нишонлари пайдо бўлди.

Аммо у, юқорида айтганимиздек, Альбер кабинетимга кириб қандай ғолиб чиққанини ҳикоя қилиб беради, деб беҳуда ўйлаганди. Отаси учун уч олишга бел боғлаган ўғилнинг отага учрашмай кетгани тушунарли бир ҳол эди, бироқ ота учун қасос олиб қайтгач, унинг ҳузурига кирмагани ва қучоғига отилмаганига боис нима?

Граф Альберни кўрмагач, унинг камердинерини чақиртирди. Альбер камердинерига, бўлган гапларни графга ҳеч яширмай айтиб беравер, деганидан хабардормиз, чиндан ҳам у ҳамма воқеани графга батафсил ҳикоя қилиб берди.

Орадан ўн дақиқа ўтгач, эшик зинасида эғнида ёқаси ҳарбийча қора камзул, қора шим, қора қўлқоп кийган граф де Морсер пайдо бўлди. Афтидан, олдиндан фармон бериб қўйган бўлса керак, зинадан тушиб улгурмасданоқ извош тайёр турган эди.

Камердинер икки қилич ўралган плашни дарҳол извошга солди-да, эшикни бекитди ва ўзи извошчи ёнига ўтирди.

Извошчи буйруқ кутиб турарди.

– Елисей Майдонига! – деди генерал, – граф Монте-Кристиккига! Ҳайда!

Отлар қарсиллаб тушаётган камчи зарбидан қуюндай учиб кетди, беш дақиқада граф уйи олдига бориб тўхтади.

Эшикни, Морсернинг ўзи очди, у извош тўхтаб улгурмасданоқ ёш йигитдек ирғиб тушди, қўнғирок чалди ва ланг очик эшикдан камердинери билан тўғри кириб бораверди.

Бир дақиқа ўтар-ўтмас Батистен граф ташриф буюрганини Монте-Кристога хабар қилди. Монте-Кристо Гайдени бўлмасига кузатиб қўйди-да, Морсерни меҳмонхонага таклиф этишни буюрди.

Генерал узун меҳмонхонанинг у бошидан-бу бошига уч марта бориб келгандан сўнггина Монте-Кристо кирди.

– Э, жаноб де Морсер, ўзларими! – деди вазмин оҳангда Монте-Кристо. – Мен бошқамикин дебман.

– Ҳа, каминанинг ўзи, – деди граф, унинг лаблари титраб турарди, сўзлари ҳам бир-бирига зўрға қовушарди.

– Бунча барвақт граф де Морсерни меникига қандай шамол учириб келди экан, – деди Монте-Кристо. – Мени сизни кўриш шарафига муяссар бўлишимнинг сабабини билсам бўладими?

– Жаноб, бугун эрталаб менинг ўғлим билан дуэлга чиқдингизми? – сўради генерал.

– Сиз бундан хабардормисиз? – деди граф.

– Ҳа, хабарим бор, бунинг устига ўғлимнинг сиз билан жанг қилиши ва сизни ер тишлатиб қўйиши учун тўла асос борлигидан ҳам хабардорман.

– Ҳақ гапни айтдингиз, жаноб, унга бунинг учун тўла асос бор эди. Шунга қарамай, у мени ер тишлатгани йўқ, ҳатто жанг қилмади ҳам.

– Лекин сиз отасининг шармандаю шармисор бўлишида, бутун хонадоним бошига тушган бахтсизликда айбдорсиз.

– Бу тўғри, жаноб, – деди Монте-Кристо яна ўша ўта вазминлик билан, – лекин биринчи даражадаги айбдор эмас, иккинчи даражадаги айбдор.

– Сиз, афтидан, ундан узр сўраганга ёки бирор изох берганга ухшайсиз?

– Мен унга ҳеч қандай изох берганим йўқ, унинг ўзи мендан узр сўради.

– Ҳўш, сиз унинг бу хатти-ҳаракатига қандай баҳо бера-сиз?

– Менимча, у кимнинг айби кўпроқ эканлигига ишонди.

– Ким айбдор экан?

– Отаси.

– Эҳтимол, шундайдир, – деди Морсер бўзариб, – бироқ шуни билиб қўйингки, айбдор гуноҳини юзига солганларни ёмон кўради.

– Мен буни яхши биламан... Шу сабабдан оқибат шундай бўлишини кутган эдим.

– Ўғлимни қўрқоқлик қилади деб кутганмидингиз?! – деди хитоб қилиб граф.

– Альбер де Морсерни қўрқоқ деб бўлмади, албатта, – деди Монте-Кристо.

– Қўлида қилич тутган киши қаршисида турган ашаддий душмани билан жанг қилмаса, у қўрқоқлик қилган бўла-

ди. У ҳозир шу ерда бўлганда башарасига тик қараб айтардим бу гапни.

– Жаноб, – деди бепарволик билан Монте-Кристо, – меникига оилавий можаронгизни муҳокама қилиш учун келмагандирсиз, бу гапларни бориб унга айтинг, эҳтимол, у жавоб толиб берар сизга!

– Жуда тўғри айтдингиз, – деди генерал мийиғида қулиб, – мен олдингизга оилавий можароларни муҳокама қилгани келганим йўқ! Мен бу ерга «сиз меним душманисиз», деб айтгани келдим! Мен сиздан нафратланаман! Сизни ҳамиша таниган ва ҳамиша нафратланиб юргандек сезяман! Замонамиз ёшлари дуэлдан воз кечган экан, энди иккимиз олишамиз... Розимисиз, жаноб?

– Рози бўлганда қандай! Мен боя шундай бўлишини кутган эдим, деганимда, сизнинг ташрифингизга ишора қилгандим.

– Буниси яна соз... Демак, жангга тайёр экансиз-да?

– Мен ҳамиша тайёрман.

– Иккимиздан биримиз ўлмагунча жангни давом эттираверамиз, шундайми? – деди ғазабла тишларини ғижирлатиб генерал.

– Иккимиздан биримиз ўлмагунча, – такрорлади граф Монте-Кристо бошини хиёл силкиб.

– Қани кетдик, секундантларнинг зарурати йўқ бизга.

– Ҳа, зарурати йўқ, – деди Монте-Кристо, – биз бир-биримизни жуда яхши биламиз!

– Аксинча, – деди граф, – бир-биримизни мутлақо танимаймиз.

– Ҳали шундайми? – деди Монте-Кристо яна ўша ўта бепарволик билан. – Ҳали Ватерлоо жанги арафасида жуфтакни уриб қолган Фернан сиз эмасмисиз? Испанияда француз армиясининг йўл кўрсатувчиси ва айғоқчиси бўлиб хизмат қилган ўша Фернан сиз эмасмисиз? Ўз валинеъмати Алига хоинлик қилган, уни ўлдирган сотқин Фернан сиз эмасмисиз? Ана шу Фернанлар жамланиб, Франциянинг пэри, генерал-лейтенант лавозимига миниб олгани ёлғонми?

– Аблаҳ, – деди генерал Монте-Кристонинг сўзларидан жиғибийрони чиқиб, – мени ўлимга маҳкум қилишдан ол-

дин менга таъна қиляпсанми, лаънати! Йўқ, сен мени танитайсан демоқчи эмасман. Сен иблис менинг қора ўтмишимни жуда яхши биласан ва машъал ёғдусида ҳаётим саҳифаларини ҳам ўқиб чиққанингни биламан. Мен шармандаю шармисор бўлганим билан батамом номуссиз бўлиб кетганим йўқ, аммо сен ёлғондакам шуҳрат қозониб, ор-номусингни сотиб юрибсан! Сен мени яхши биласан, бунга шубҳам йўқ, бироқ мен сени – олтин ва қимматбаҳо тошларга кўмилиб юрган фирибгарни билолмай гарангман! Парижда ўзингни граф Монте-Кристо деб, Италияда Синдбод-Денгиз саёҳатчиси деб таништирасан, Мальтада ҳам яна қандайдир ном билан юрасан. Лекин мен сенинг ҳақиқий номингни билишим керак, токи кўксингга қилич урган дамда асли номингни қичқириб айтишга муяссар бўлай.

Граф Монте-Кристо мурдадек оқариб кетди, кўзлари ғазабла ёнди, отилиб иккинчи хонага кирди-да, галстугини, камзулини ва нимчасини шартта ечиб ташлади, матросча калта камзулини, матросча шапкасини кийди. Шапкаси тагидан узун қора сочлари осилиб турарди.

У меҳмонхонага кўлларини асабий қовуштириб кирди-да, ғазабнок бўлиб генерал олдига борди. Морсер эса унинг тўсатдан чиқиб кетганидан ажабланиб турганди, тамоман бошқача бўлиб келган Монте-Кристонни кўрди-ю, тиззаси букилиб, тишлари такирлаб кетди. У аста орқага чеккина бошлади ва столга тақалиб тўхтади.

– Фернан, – деди қичқириб унга Монте-Кристо, – юзлаб номларимдан фақат биттасини айтсам бас, сен тамом бўласан, ўзинг ҳам пайқагандирсан бу номни, тўғрими? Эсладингми, а? Ахир, не-не азоб-уқубатларни бошимдан кечирсам-да, ўч олганимдан қувониб навқирон йигитдек қаршингда мағрур турибман. Қайлиғим Мерседесга... уйлангандан сўнг мени худди мана шу қиёфада бир эмас, бир неча бор тушингда кўрган бўлишинг керак, Фернан!

Генерал бошини баланд кутариб, қўлини олдинга чўзиб, лол бўлиб даҳшатли гавдага тикилиб қолди. Сўнг ўзини зўрбазўр ўнглаб, деворни ушлаб эшикка етиб олди-да, юракни ларзага солувчи овозда: «Эдмон Дантес!» – деб қичқириб чиқиб кетди.

Кейин судралиб аранг зинага етди, у ердан ховлига тушди, маст кишидек гандираклаб-гандираклаб борниб, камердинерининг кўлига ўзини ташлади-да:

– Уйга! Уйга! – деб гулдиради.

Салқин ҳаво ва хизматкорлар олидида шарманда бўлиш хавфи унинг эс-ҳушини жойига келтирди, бироқ бу узоққа бормади, уйга яқинлашган сари дилхасталик, ночорлик яна уни чулғаб, ақл-ҳушини ўғирлади.

Уйга бир неча қадам қолганда граф извошни тўхтатиб, настга тушди.

Дарвоза ланг очик эди, киракаш извошчи, бундай бадавлат хонадонга нега четдан извош чақиришди экан, деб ҳайрон бўлиб ҳовли ўртасида кутиб турарди. Граф уни кўриб кайфи учди, бироқ сўраб-суриштиришга журъат қилолмай, шошиб ўз бўлмасига йўл олди.

Зинадан икки киши тушиб келарди; уларга тўқнаш келмаслик учун у зўрға ёндаги хонага кириб бекинди. Бу, ўғли кўлтиқлаб олган Мерседес бўлиб, иккаласи биргаликда уйни ташлаб чиқиб кетишмоқда эди.

Улар дарпарда орқасига яширениб турган бахтсизнинг шундоқ ёнидан ўтиб кетишди, граф, Мерседеснинг шойи кўйлаги сал тегиб кетганини ва: «Ойижон, бардам бўлинг! Юринг, юринг тезроқ, энди бу кошона бизга ёт», – деб бо-раётган ўғлининг илиқ нафаси юзига урганини сезиб турарди.

Сўзлар тугади, қадамлар узоқлашди.

Граф дарпардани маҳкам тутиб, қалдини ростлади, ҳам хотини, ҳам ўғли ташлаб кетаётган ота дилидан отилиб чиқаётган аччиқ фарёдни босишга ҳаракат қилди.

Кўп ўтмай у киракаш извошнинг эшиги тарақлаб ёпилганини, извошчи отларга қамчи урганини эшитди, оғир извош гилдиракларнинг зарби деразаларни дириллатиб юборди, граф ёруғ оламда ўзи учун азиз санаб юрганларни яна бир бор кўриб қолиш учун ётоқхонасига кирди-да, деразадан ташқарига қаради, бироқ извош жўнаган эди. На Мерседес, на Альбер жиплақурса деразадан бошини чиқариб видолашиш учун ғариб ота ва эрга, хувиллаб қолган хонадонга бир қиё боқмади.

Ниҳоят, извош йўлга чиқиб, ғилдираклар кўприк тошларига тарақлаб урилганда граф хонасида ўқ овози эшитилди, овоз парзасидан бир дераза ойнаси учиб тушиб, ичкаридан тутун бурқсиди.

XVI. ВАЛЕНТИНА

Моррель шошилиб қаёққа жўнаганлигини ва ким билан ваъдалашганлигини китобхон пайқаган бўлса керак.

У Монте-Кристо билан хайрлашгандан сўнг оҳиста қалам ташлаб Вильфор уйи томон йўл олди.

Оҳиста дедик: чунки, Моррелнинг яна ярим соатдан зиёдроқ вақти бор эди, манзилга эса беш юз қадам масофа қолганди, шунга қарамай, у Монте-Кристо билан шошилиб хайрлашди, бунинг сабаби: якка қолиб, кўп нарсаларни ўйлаб-фикрлаб олиши керак эди.

Максимилиан белгиланган вақтни жуда яхши биларди. У Валентина Нуартъени нонушта қилдираётганда кириб бориши керак. Валентина ўзининг бу муқаддас бурчини бажо келтираётганда ҳеч ким кириб халақит бермаслигига қатъий ишонган эди. Нуартъе ва Валентина унга ҳафтада икки марта келиб-кетишга рухсат беришганди, Максимилиан ана шу ҳуқуқидан фойдаланмоқчи.

Моррель кириши билан уни кутиб турган Валентина кўлидан тутиб буvasи яқинига олиб борди. У ранги ўчган ва ҳаяжонланган эди. Валентина Операдаги воқеани эшитиб, ғоят ташвишга тушиб қолганди. Альбер билан Монте-Кристо ўртасида юз берган жанжал бир зумда ҳаммага аён бўлди. (Бу оламда ҳеч нарсани сир тутиб бўлмайди.) Вильфор хонадонидагилар бу можаронинг албатта дуэлга олиб боришига асло шубҳа қилмагандилар: Монте-Кристонинг секунданти албатта Моррель бўлажакига Валентинанинг ақли етганди, Максимилианнинг жасурлигини, графга яқинлигини билар ва у бетараф гувоҳ бўлибгина қолмай, жанга аралашиши мумкин, деб кўрқарди.

Шу ваздан у тоқатсизланиб савол бериб, жавоб олди: кутилмаган ҳолда дуэлнинг охири бахайр бўлганини эшитиб, маъшуқанинг кўзлари қувончдан чакнаб кетди.

– Мана энди, – деди Валентина имо билан Моррелни чолнинг ёнига утиришга таклиф этиб; ўзи ҳам чолнинг оёғи узатилган ўриндиққа ўтирди, – сиз бувамни жаноб де Вильфорнинг уйдан чиқиб кетиб, бошқа жойда турмоқчи бўлганидан хабардорсиз.

– Ҳа, хабардорман, – деди Максимилиан, – бу фикр менга жуда маъқул тушди...

– Яна сиз учун шуниси қувончлики, Максимилиан, – деди Валентина, – бувам яна ўша фикрига қайтди.

– Зап иш бўпти-да! – деди хитоб қилиб Максимилиан.

– Нима сабабдан бувам бу хонадонни ташлаб чиқиб кетмоқчи эканлигини биласизми? – сўради Валентина.

Нуартъе неварасига маънодор қаради-да, жим бўл, деб бўйруқ берди, бироқ Валентина унга қарамас, икки кўзи Моррелда эди.

– Жаноб Нуартъе нимани истаган бўлса, унга мен қўшиламан, – деди Моррель.

– Мен ҳам жон-дилим билан қўшиламан, – деди Валентина, – у мени деб шундай қиляпти: Сент-Оноренинг ҳавоси соғлиғингга тўғри келмайди, деяпти.

– Биласизми, Валентина, – деди Моррель, – менимча жаноб Нуартъе жуда ҳақ гапни айтибди, икки ҳафтадан буён ранг-рўйингиз бир ҳолатда, соғлиғингизнинг мазаси йўқми, дейман.

– Тўғри, мазам йўқ, – деди Валентина, – бувам, сени ўзим даволатаман, деяпти, у ҳаммасидан хабардор, бунинг удасидан чиқишига аминман.

– Демак, ростдан ҳам касал экансиз-да? – сўради шошиб Моррель.

– Касал эмасман, кўнглим ғаш, ҳеч ўзимга келолмай юрибман, иштаҳам йўқ, бутун вужудим худди бирор нарса билан қурашаётгандек.

Нуартъе қулоқларини динг қилиб Валентинанинг ҳамма сўзларини тинглаб турарди.

– Бу беморликдан қандай даволанасиз?

– Ҳар қуни эрталаб бувам ичадиган доридан бир қошиқ ичаман, бир чой қошиқдан бошлаган эдим, энди тўрт қошиқдан ичяпман. Бувам, бу ҳамма касалларга даво, дейди.

Валентина жилмайиб қўйди, аммо бу ғамгин табассум эди.

Ошиқу шайдо Максимилиан эса маъшуқасидан кўз узолмасди. Қиз ҳуснда беқиёс эди, бироқ оппоқ ранги нечундир яркираб, кўзлари ҳар қачонгидан ҳам кучлироқ чақнардди. Момикдай оппоқ қуллари эса узоқ туриб оч сариқ тусга кирган мумдан ясалганга ўхшарди.

Максимилиан Валентинадан кўзини олиб, Нуартъега қаради.

Фалаж сирли ва уйчан кўзларини ишқ утида маст бўлиб ўтирган неварасига тикканди; чол неварасининг гўзал чеҳрасида дард-алам нишонлари ҳам яшириниб ётганини сезди.

– Бироқ, бу дори жаноб Нуартъега буюрилган эди-ку, нега сиз ичяпсиз? – сўради Моррель.

– Тўғри, у жуда аччиқ дори экан, – деди Валентина, – шу қадар аччиқки, анча вақтгача оғзимдан мазаси кетмайди.

Нуартъе неварасига саволомуз караб қўйди.

– Тўғрими, бува, – деди Валентина, – ҳозиргина олдингизга келаётиб ширин сув ичувдим, унинг ҳам мазасини сезмадим.

Нуартъенинг ранги ўчиб кетди, имо қилиб, гапирмоқчидан, деди.

Валентина лўғат келтириш ниятида ўрнидан турди. Нуартъе ташвиш тула кўзларини унга тикканди. Қизнинг юзлари қизариб кетди.

– Тавба, – деди қулиб қиз, – бошим айланяпти! Офтоб урдимикин? – деди гандираклаб ва столга суюниб қолди.

– Ахир, офтоб нима қилсин шу топда? – деди Моррель. Уни Валентинанинг бетоблиги эмас, Нуартъенинг юзидаги ўзгариш ташвишга солган эди.

У югуриб қизнинг олдига борган эди, Валентина жилмайди.

– Хотиржам бўлинг, буважон, – деди у, – хотиржам бўлинг, Максимилиан. Ҳечкиси йўқ, тузалиб қолдим. Эшитяпсизми, ҳовлига извош киргандай бўлди?

Валентина эшикни очди, дахлиздаги дераза олдига бориб ташқарига қаради-да, дарҳол чол хонасига қайтди.

– Данглар хоним кизи билан келди. Хайр, бораи, йўқса бу ерга одам юбориб мени чақиришади. Максимилиан, бувам билан утириб туринг, мен тез қайтаман.

Моррель маъшуқасини кўзатиб қолди, унинг чиқиб, эшикни ёлганини, уз бўлмаси ва Вильфор хоним бўлмасига чиқадиган зинадан бораётганини эшитиб турарди.

Валентина кўздан ғойиб бўлиши билан Нуартъе Моррелга, лўғатни олинг, деб ишора қилди.

Моррель чолнинг истагини бажо келтирди, Валентина ёрдамида у чолнинг имо-ишораларини жуда яхши тушунадиган бўлиб олганди.

Бирок, ҳар бир сўзни лўғатдан топиш учун алфавитни бошидан санаб чиқиш керак эди, шу сабабдан фақат ун дақиқадан сунггина чолнинг айтмоқчи бўлган сўзлари қуйидагича аниқланди:

Валентина бўлмасидаги стаканни суви билан ва графинни олиб келинг.

Моррель дарҳол қўнғироқ чалиб, Барруанинг урнида ишлаётган қаролни чақириб, Нуартъенинг буируғини айтди.

Бир дақиқа ўтгач, қарол қайтиб кирди.

Графин ва стакан бум-бўш эди.

Нуартъе имо билан:

– Нега графин ва стакан бўш? Валентина, стакандагининг ҳаммасини ичганим йўқ, деган эди-ку? – деб сўради.

Бу сўзларни ҳам лўғат орқали тушуниб олиш учун яна беш дақиқа вақт кетди.

– Қайдам, – жавоб берди қарол, – мадемуазель Валентинанинг хонасига ҳали оқсоч кирган эди, эхтимол ўша тўкиб ташлагандир.

– Бориб сўранг-чи ундан, – деди Моррель Нуартъенинг кўзларидан нима демоқчи эканлигини англаб.

Қарол чиқиб кетди ва бир зумда қайтиб кирди.

– Ҳозир мадемуазель Валентина кириб, стаканда қолган сувни ичибди, жаноб Эдуар ўрдакларимга сувдон қиламан деб графиндаги сувни тўкиб ташлабди.

Нуартъе, бор дунёсини тиккан қиморбозга ўхшаб кўзларини осмонга қадади, сўнг эшикка тикилганча қимир этмай қолди.

Валентинанинг гапи тугри чикди. Данглар хоним билан кизи келганди. Уни ўз бўлмасида Вильфор хоним қабул қилди, Валентина шу ваздан уз хонасидан утишга мажбур бўлган эди, бу хона угаи онасининг бўлмаси билан бир қаватда бўлиб, ўртала Эдуарнинг хонаси жойлашганди.

Меҳмонлар бирор муҳим янгиликдан хабар бермоқчидек, тантанавор киёфала киришди.

Бир тоифадаги кишиларнинг бир-бирларини тушунишлари осон бўлади. Икки хонимнинг гердаишини куриб, Вильфор хоним ҳам уларни виқор билан қарши олди.

Шу пайт Валентина кириб келди-да, салом-аликлар яна давом этди.

– Азиз дугонам, – деди баронесса, кизлар бир-бири билан қўл беришган пайтда. – Мен Эжени билан бирга қизим ва князь Кавалькантининг яқинда тўйи бўлажagini сизга хабар қилгани келдим.

Данглар бўлажак куёвни князь деб аташни уқтирганди. Демократ-банкир графдан кура князь унвони анча оҳангдор деб биларди.

– Ундай бўлса сизни чин юракдан табриклашга рухсат этинг, – деди Вильфор хоним. – Мен князь Кавалькантини ноёб йигитлардан деб ҳисоблайман.

– Азизим, очигини айтсам, – деди илжайиб баронесса. – князь келажаги порлоқ кишилардан эмас. Унинг хатти-ҳаракатларида италян ёки немис зодагонларига хос ғалати қилиқлар куп. Шунга қарамай, унинг қалби пок, ақли ўткир; амалда эса жаноб Данглар таъкидлашича, у жуда катта мол-мулкка эга эмиш.

– Бунинг устига, – деди Эжени Вильфор хонимнинг альбомини варақлар экан, – унга нисбатан узингизнинг илтифотингиз бошқача.

– Илтифотим сизга ёқадими, йўқми, деб қараб ўтиришим ўринлимасдир, – деди Вильфор хоним.

– Асло, асло, хоним, – жавоб қилди Эжени одатдагича таманно билан. – Мен хўжалик ташвишларини гарданимга олишни истамайман, эркак кишининг ким бўлишидан қатъи назар, инжиқликларини кўтаришга тоқатим йўқ. Менинг ниятим артист бўлиш, яъни ўз туйғуларим, орзу-умидларим, ўй-фикрларимга ўзим хўжайин булишдир.

Эжени бу сўзларни чертиб-чертиб, қатъият билан айтганидан Валентина пол қолди. Тортинчок қиз аёлларга хос уятчанлик ва нафосатдан асар ҳам қолмаган дугонасининг хаёсизлигини тушунолмай гаранг эди.

– Хулласи капом, – деди яна Эжени, – тақдир тақозоси билан эрга тегишим муқаррар экан, ўнда мен жаноб де Морсернинг даъволаридан қутуламан, бунинг учун Худога минг қарра шукр қиламан, Тангри ўзи қўлламаганида мен ҳозир шарманда бир кимсанинг хотини бўлиб ўтирардим.

– Тўғри, – деди баронесса соддадиллик билан, – Морсерлар иккиланиб ишни пайсалга солмаганда, қизим аллақачон Альберга турмушга чиқиб кетган бўларди. Генерал ўғлининг Эженига уйланишини маъқуллаганидан ҳатто Дангларнинг розилигини олиш учун ўзи келган эди. Хайриятки, бир амаллаб ундан қутулиб олдик.

– Наҳотки, отанинг гуноҳи учун ўғил жавобгар бўлса? – деди ийманиб Валентина. – Менимча, генералнинг хоинлигида виконт ҳечам айбдор эмас.

– Азизим, ксчиринг мени, – деди бўш келмай Эжени, – виконт бу борада отасидан қолишмайди; айтишларига караганда, кеча у Операда граф Монте-Кристони дуэлга чакириб, бугун эрталаб жанг майдонида ундан узр сўрабди.

– Йўғ-э! – деди Вильфор хоним.

– Оҳ, азизим, – деди Данглар хоним яна ўша соддадиллик билан, – буларга тушуниб бўладими, эҳтимол, шундай қилгандир. Буни жаноб Дебрэдан биламан, у ҳам ўша ерда бўлган эди.

Валентина ҳамма воқеадан хабардор эди, бироқ индамади. Унинг хаёли шу пайт Моррель кутиб ўтирган Нуартье хонасида эди.

Валентина ўз уй-хаёлларига ғарқ бўлиб, анчагача суҳбатга аралашмади, Данглар хоним унинг қўлини ушламаганда, Валентина гап нима ҳақда бораётганлигини айтиб беролмасди.

– Бирор гапингиз борми менда, хоним, – деди Валентина электр токи ургандек чўчиб.

– Тобингиз йўқми, азизим Валентина? – сўради баронесса.

– Тобим йўқ? – деди ажабланиб қиз ва қизиб турган пешанасига қўлини босди.

– Ҳа, ойнага бир қаранг, бир дақиқа ичида рангингиз тўрт марта узгарди-я.

– Дарвоқе, – деди хитоб қилиб Эжени, – рангинг жуда оқариб кетди!

– Ташвишланманг, Эжени, анчадан бери ахволим шунака.

Солдалигига қарамай. Валентина бу ердан чиқиб кетгани баҳона топилганлигини фаҳмлади. Бирок Вильфор хоним унга ёрдам қилди.

– Валентина, боринг, – деди Вильфор хоним, – ростдан ҳам тобингиз нуқрок кўринади, меҳмонларимиз сизни афв этурлар, бир стакан музлек сув ичинг, енгил тортасиз.

Валентина Эженини ўпти-да, ўрнидан туриб хайрлашаётган Данглар хонимга таъзим қилиб чиқиб кетди.

– Шўрлик қиз, – деди Вильфор хоним Валентина кетидан эшик ёпилгач, – мени анча ташвишга солиб қўнди, касали жиддий бўлмасин тағин, деб кўрқяпман.

Шу орада Валентина ўзига номаълум сабаблар билан хаяжонланиб уни мазах қилиб турган Эдуарнинг хонасидан индамай ўтди-да, ўз хонасини четлаб, кичик зинага чиқди. Буваси олдига етиб олиш учун яна уч зинапоя қолганди. Моррелнинг товуши эшитилиб турарди, кизнинг кузлари тинди-да, тиззалари мажолсиз букилди, қўллари панжарани тутолмай, зинадан юмалаб кетди.

Моррель эшикни зарб билан очиб, майдончада ётган Валентинани кўрди. У югуриб бориб қизни икки қўли билан даст кўтариб олди ва ўриндикка ўтказди.

Валентина кўзини очди.

– Қўполлигим қурсин! – деди шошиб Валентина, – тик туришни унутиб қўйганга ўхшайман-а. Ахир, яна учта зинапоя бор эди-ку.

– Бирор жойингиз лат емадими, Валентина? – сўради Моррель хаяжонланиб.

Валентина хонага назар ташлаб чиқди, Нуартъенинг кўзларидан у жуда кўрқиб кетганлиги сезилиб турарди.

– Буважон, хавотирланманг, – деди қиз жилмайишга уриниб, – ҳеч нарса бўлгани йўқ, сал бошим айланди, холос.

– Яна бошингиз айландимиз? – деди Моррель ташвишга тушиб, – илтимос, эҳтиёт қилинг узингизни, Валентина!

– Бўлди, ҳаммаси ўтиб кетди, ҳеч гап бўлгани йўқ деяпман-ку, сизга. Келинг, мана бу янгиликни эшитинг: бир ҳафтадан сўнг Эжени турмушга чиқаркан, уч кундан сўнг тантанили никоҳ маросими бўларкан. Ҳаммамизни, отамни, де Вильфор хонимни, мени ҳам тўйга айтиб кетишди. Мен уларнинг гапидан шуларни англадим.

– Бизга ҳам навбат келадиган кун бормикин-а? Валентина, ахир сиз бувангиз билан жуда яқинсиз, айтинг унга, ҳеч бўлмаса тўйни тезлатсин.

– Мендан бувамни шошилтириш ва ҳамиша эсига солиб туришни умид қилияпсизми? – сўради Валентина.

– Ҳа, – деди Моррель, – Худо ҳақки, тезлатинг, илтимос қиламан. То сиз меники бўлмагунингизча кўнглим тинчимайди, Валентина, йўқса қачонгача худди сиздан ажралиб қолаётгандек, юрагимни ҳовучлаб юраман?

– Максимилиан, – деди титраб-қақшаб Валентина, – кўрқок экансиз. Офицерсиз-а, офицерлар кўркиш нималигини билмайди, дейишарди-ку. Хах-хах-ха!

Валентина хаста одамдай қикирлаб кулиб юборди, кўллари таранг бўлиб, боши орқасига тортилганча қимир этмай қолди.

Нуартъени ваҳима босди, кўзлари олайиб кетди.

Моррель дарҳол ёрдам чақириб зарурлигини англади, зарб билан қўнғирок чалди, Валентина бўлмасида ўтирган оқсоч, Барруа ўрнига келган қарол югуриб киришди.

Валентинанинг юзи девор бўлиб қолганини кўриб иккинсининг ҳам жон-пони чиқиб кетди ва гапларга ҳам қўлоқ солмай, оҳ-воҳлаб дахлизга югуришди.

Худди шу дақиқада Данглар хоним ва Эжени қайтишаётган эди. Улар аллақачон бу тўс-тўполоннинг боисини билиб олишганди.

– Айтмовдимми сизга, бунинг холи оғир деб! – деди Вильфор хоним, – шўрлик киз!

XVII. ИҚРОР

Шу ондаёк Вильфор ўз кабинетидан туриб: «Нима гап?» – деб кичкирди.

Моррель Нуартьегга қаради, анча ўзига келган чол тоқчага имо қилди, Моррель утган сафар ўша ерга яширинган эди. У шошиб шляпасини олди-да, дарпарда орқасига ўтди. Даҳлизда қироллик прокурорининг қадами эшитилди.

Вильфор хонага отилиб кирди-да, Валентинани бағрига босди.

– Доктор! Докторни чақиринг!.. Д’Авриньини чақиринг! Тез! – кичкирди Вильфор. – Тўхтанг, яхшиси ўзим бораман, – деди ва хонадан ўқдай отилиб чиқиб кетди.

Бошқа эшикдан чопиб Моррель чиқди.

Сен-Меран хоним ўлган кечаси Вильфор билан доктор уртасида булган сўхбат эсига тушиб, уни ваҳима босди. Ўшанда уларнинг сузини Моррель тасодифан эшитиб қолганди. Касалнинг ташки аломатлари худди Барруанинг ўлимидан олдинги ҳолатига ўхшарди.

Шу он Монте-Кристонинг бундан икки соат илгари: «Моррель, бошингизга қандай мушкул иш тушмасин, ҳеч тортинмай олдимга келинг, мен кумак беришга қодирман», деган сузлари Моррелнинг қулоғи остида жаранглагандек туюлди.

У ўқдай учиб Сент-Онорелдан Матиньон кучасига, ундан Елисей Майдонига равона бўлди.

Бу орада Вильфор киракаш извошга тушиб, д’Авриньни уйига етиб борганди. У қўнғирокни зарб билан тортган эди, хизматчининг капалаги учиб эшикни очди. Вильфор тили калимага келмай, зинага югурди. Хизматчи уни танирди, шунинг учун сўраб-суриштириб ўтирмай, кетидан:

– Доктор кабинетига, жаноб қироллик прокурори, – деб қўя қолди.

Вильфор кабинетга отилиб кирди.

– Э-э, ўзларими! – деди д’Авриньни.

– Ҳа, менман, доктор, – деди Вильфор эшикни ёпаётиб, – мана бу гап саволни мен сизга бераман: бу ерда иккимиздан бошқа ҳеч ким йўқми? Доктор, менинг хонадоним Тангри қазабига қолди.

– Нима бўлди? – сўради доктор сиртдан ўзини бепарво қилиб кўрсатса-да, ичида жуда қаттиқ ташвишга тушиб. – Тағин бирор кишининг тоби қочиб қолдимми?

– Ҳа, доктор, – деди Вильфор, даҳшатдан икки қўли билан бошини чангаллаб, – ҳа!

Доктор д'Авриньининг кўзларини ҳа, мен бунини олдинроқ айтгандим-ку, деб турарди. У оҳиста ва чертиб-чертиб деди!

– Бу гал ким оламдан кўз юмляпти? Бизни Парвардигор олдида лоқайдликда айблаб қурбон бўлаётган ким?

Вильфорнинг ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди, у докторнинг қўлидан маҳкам ушлади-да:

– Валентина! – деди. – Навбат Валентинага келди. Валентинага!

– Қизингизга?! – деди д'Авриньи кайфи учиб.

– Мана, кўрдингизми, ўшанда хато фикр айтган экансиз, – деди шивирлаб Вильфор, – энди ўзингиз шубҳаланган ана шу шўрликка ёрдам қилиб, узр сўранг.

– Сиз ҳаминша менга кечикиб хабар қиласиз, бироқ шундай бўлса-да, майли, бораман, фақат тезроқ бориш керак, сизнинг душманингизга қарши курашда кечикиш ярамайди.

– Бу гал, доктор, мени лоқайдликда айблай олмасиз, деган умиддаман. Бу гал қотилнинг кимлигини албатта билиб оламан ва ҳеч аёвсиз жазолайман.

– Ўч олишни ҳозир бир четга қўйиб туринг, аввал беморни ҳалокатдан қутқариб қолайлик, – деди д'Авриньи. – Қани, кетдик.

Вильфорни олиб келган киракаш извош д'Авриньини ҳам олиб, орқага йўртнб кетди. Моррель эса шу пайтда Монте-Кристонинг эшигини қоқаётганди.

Граф ўз хонасида Бертуччонинг шошилинич хатини ўқиб ташвишга тушиб ўтирганди.

У бундан фақат икки соат муқаддам хайрлашиб кетган Моррелнинг келганини эшитиб, хайрон бўлиб бошини кўтарди.

Граф учун ҳам, Моррель учун ҳам шу икки соат ичида кўп воқеа юз берди. Моррель граф билан жилмайиб хайрлашган эди, мана энди бутунлай адоий тамом бўлган кишидек унинг олдида турарди.

- Граф ирғиб туриб унинг олдига борди-да:
– Нима бўлди, Максимилиан? – деди. – Рангингизга қараб бўлмайди, нафасингиз қисилиб қолибди-ку?
Моррель аста ўриндиққа чўкди.
– Ҳа, – деди у, – чоғиб келдим, сизга гапим бор эди.
– Уйингиздагилар соғ-саломатми? – сўради граф самимият билан.
– Раҳмат, граф, – деди Моррель, сўзни нимадан бошлашни билмай, – ҳа, уйимдагиларнинг ҳаммаси соғ.
– Хайрият, кўнглим жойига тушди-я, менга бир нарса демоқчи эдингизми? – деди граф хавотирланиб.
– Ҳа, гапим бор, – деди Моррель, – ҳузурингизга ажал уруғи сочилган хонадондан югуриб келдим.
– Э-э, Морсерларникиданми? – шошиб сўради Монте-Кристо.
– Йўқ, – деди Моррель, – Морсерларникида бирор киши ўлибдими?
– Генерал ўзини ўзи отиб қўйибди, – жавоб берди Монте-Кристо.
– Шўри қурибди-да, бечораларнинг! – деди Максимилиан.
– Графинянинг, Альбернинг ҳам шўри қуригани йўқ, – деди Монте-Кристо, – қабих, ифлос отанинг номусига қолгунча, ундан абадий қутулганлари яхши.
– Шўрлик графиня! – деди Максимилиан. – Мен ҳаммадан ҳам кўпроқ ана шу олижаноб аёлга ачинаман!
– Альберга ҳам раҳмингиз келсин, Максимилиан, ишонинг: у графинянинг муносиб ўғли. Ҳозирча буни қўйиб, ўз ишимизга ўтайлик. Сиз мени кўрмоқчи экансиз, хурсандман, агар бирор фойдам тегса, бошим осмонга етарди.
– Ҳузурингизга мен учун гоят муҳим бир ишда ёрдам берарсиз, деган умидда келдим.
– Қани айтинг, қанақа иш экан у?
– Билмадим, бу сирни бирор кишига ошкор айтишга ҳаққим бормикин, бироқ тақдир экан, иложим қанча.
У шундай деди-да, тараддуланиб жимиб қолди.
– Мен сизни жонимдан яхши кўришимни биласиз-ку, – деди Монте-Кристо Моррелнинг қўлини сиқиб.
– Бу сўзларингиз менга далда берди ва қалбим, бу одамдан ҳеч сир сақлама, деб буюрди.

– Ҳа, Моррель, Худонинг ўзи амр этибди сизга буни. Юрагингиздаги дард-аламни айтинг менга.

– Граф, Батистенни бир аёлнинг соғлиғидан хабар олиб келиш учун юборишга рухсат қилинг, сиз уни танийсиз.

– Қароллар у ёқда турсин, ўзим ҳам хизматингизга тайёрман.

– Мен унинг аҳволи дуруст бўлиб қолганлигини билишим керак, йўқса, жинни бўлиб қоламан.

– Батистенни чақирайми?

– Йўқ, ўзим чиқиб айтаман.

Моррель ташқарига чиқиб, Батистенни чақирди-да, шивирлаб бир неча сўз айтди. Камердинер шошиб чиқиб кетди.

– Жўнатдингизми? – сўради Монте-Кристо қайтиб келган Моррелдан.

– Энди кўнглим бир оз тинчиди.

– Мен ҳикоянгни кутяпман, – деди жилмайиб Монте-Кристо.

– Ҳаммасини оқизмай-томизмай айтиб бераман сизга. Қулоқ сонинг. Бир кун кечкурун бир боққа кириб қолган эдим, буталар орасида мени ҳеч ким кўрмасди. Ёнимдан икки киши ўтиб кетди. Рухсат этинг, мен ҳозир уларнинг номини айтмай. Улар жуда секин гаплашишарди, бироқ мен булар нима ҳақда гаплашяпти экан, деб қизиқиб, зимдан қулоқ солиб, ҳамма гапни эшитдим.

– Ҳикоянгни муқаддимаси жуда даҳшатли, буни рангингиз айтиб турибди.

– Жуда тўғри, азизим, ҳақиқатан жуда даҳшатли! Уша хонадонда шу пайт кимдир ўлибди, суҳбатдошлардан бири – уйнинг хўжайини, иккинчиси – доктор эди. Биринчиси иккичисига ўзининг хавотирга тушиб қолганлигини айтиб қайғу-ҳасратларини тўкиб-сочарди, унинг уйида шу бир ой ичида иккинчи киши тез ва тўсатдан ўлганди...

– У-ҳў, шундайми ҳали?! – деди Монте-Кристо Моррелга синовчан тикилиб.

– Шундай, – давом этди Максимилиан, – ўша уйга ажал бир ойда икки марта кириб чиқди.

– Доктор нима деди бунга? – сўради Монте-Кристо.

– У... бу табиий ўлим эмас, бунинг сабаби...

– Нима деди?

– Заҳар деди!

– Ростдан-а? – деди Монте-Кристо енгил йўталиб; у ҳаяжонга тушганда юзи қизариб ёки бўзарганини ё бўлма-са суҳбатдошининг сўзларига қаттиқ эътибор бераётган-лигини сездирмаслик учун оҳиста йўталиб кўярди.

– Ростданми, Максимилиан? Ўз қулоғингиз билан эшит-дингизми бу гапларни?

– Ҳа, азизим граф, ҳаммасини ўз қулоғим билан эшит-дим, сўнгра доктор кўшимча қилиб, мабодо шунақа ҳол яна юз бергудек бўлса, судьяга мурожаат қилишга мажбур бўламан, деди.

Монте-Кристо Моррелнинг ҳикоясини яна ўша бепарво-лик билан (эҳтимол, юзаки бепарволик биландир) тинглар-ди.

– Сўнгра, – давом этди Максимилиан, – бу хонадонга ўлим учинчи марта човут солди, бироқ уй эгаси ва доктор ҳеч кимга чурқ этмади, мана энди ажал тўртинчи кишини қақшатмоқда. Граф, айтинг-чи, мен бу сирни биларканман, нима қилмоғим керак?

– Азизим, – деди Монте-Кристо, – сиз ҳаммага аён воқеа-ни айтяпсиз менга. Сиз бу гапларни эшитган уй менга от-нинг қашқасидек маълум, унинг ҳамма эшик-тешикларини беш бармоғимдек биламан, у ерда боғ ҳам бор, оиланинг раҳнамоси ота ва доктор ҳам бор. У ерда бирин-кетин уч киши сирли сабаблар билан тўсатдан ўлиб кетди. Менга қаранг: буни мен ҳеч кимдан эшитганим йўқ, бироқ ҳамма-си менга маълум. Лекин мен виждон азобига тушяпманми? Асло! Менга буларнинг ҳеч дахли йўқ. Айтганингиздек, бу хонадонни Худонинг ўзи қаҳрига олди! Бу жиноятлардан кўз юмиб ўтаверинг, чунки қабиҳ жиноятни кўриши шарт бўлган кишилар буни кўришни истамаяптилар. Худонинг ўзи хонадондагиларни қаҳрига олган экан, ўзингизни кўрма-ганга солинг-да, Тангри одил судига ҳавола қилинг.

Моррель сесканиб кетди. Графнинг овози мудҳиш, дах-шатли ва тантанавор эди.

– Айтганча, – деди граф, гўё мутлақо бошқа одам гапла-шаётгандек сўз оҳангини бирдан ўзгартириб, – ўлим яна қайтиб келишини қайдан биласиз?

– Аллақачон қайтиб келди, граф! – деди хитобан Моррель. – Мен бу ерга шу важдан келдим-да.

– Мен нима қилай, айтинг, Моррель. Эҳтимол, қироллик прокурорини огоҳлантириб қўйишимни истарсиз?

Монте-Кристо сўнги сўзларини жуда таъсирли қилиб айтганидан, Моррель ўрнидан сапчиб турди.

– Граф! – қичқирди у, – биласизми, ким ҳақида гапиряман сизга?

– Ҳа, биламан, азизим, биламан, албатта, бу гапим ростлигини тасдиқлаб ҳам бераман, яъни бу воқеа иштирокчиларининг ҳаммасини номма-ном санаб ҳам бераман. Сиз Вильфорнинг боғида сайр этиб юрганнингиз, сўзингизга қараганда, бу ўша маркиз Сен-Меран ўлган окшом эди. Вильфор билан д'Авриньининг маркиз Сен-Мераннинг ўлими ва айниқса маркизанинг таажжубли ўлими ҳақидаги суҳбатини эшитгандирсиз. Д'Авринь бу иккаласини ҳам захарланиб ўлган деб гумон қиламан, деди; ана ўшандан бери чин инсон бўлганлигингиз учун бу сирни ошқора қилсаммикин ёки йўқмикин, деб виждон азобида қийналяпсиз. Биз ўрта асрда яшаётганимиз йўқ, азизим, эндиликда муқаддас инквизициядан ҳам, ҳур судьялардан ҳам ном-нишон қолгани йўқ. Нима қилардингиз уларни сиз? «Ҳой, виждон, мендан сенга нима керак?» деган экан Стерн! Нима қиласиз ўзингизни қийнаб? Жуда уйқуларни келган бўлса, қўйинг, ухлайверишсин, уйқусизликка дучор бўлишса, бедорлик азобини тортишсин; сизнинг виждонингиз пок, Худога шукр қилиб мириқиб ухлайверинг.

Моррелнинг юзини қайғу-алам босди, у Монте-Кристонинг қўлидан маҳкам ушлаб олди.

– Ўлим яна келди, деяпман ахир, тушундингизми?

– Ҳўш, қайтиб келса нима бўпти! – деди граф тобора хитлиги ошиб бораётган Максимилианга синовчан тикилиб. – У хонадон Атридлар оиласи; Худонинг ўзи ғазабланди улардан, қўйинг, жазосини тортишаверишсин; у хонадондагилар болалар қоғоздан ясаган қўғирчоқлар каби бир пуф билан чирпирак бўлади-да, сўнг чириб тупроққа айланади-кетди. Бундан уч ой муқаддам маркиз де Сен-Меран ўлди, орадан бир ой ўтгач, маркиза вафот этди, яқинда

Барруа тил тортмай ўлди, бугун чол Нуартъе ёки қизалок Валентинани ажал гирибонидан бўғади.

– Сиз хабардормисиз бундан? – даҳшат билан хитоб қилди Моррель, бундан ҳатто чакмоқ урсаям парво қилмайдиган Монте-Кристо сесканиб кетди. – Хабарингиз бўла туриб, индамай юрган экансиз-да?

– Менга нима? – эътироз билдирди Монте-Кристо кифтини учуриб. – У одамларнинг менга нима дахли бор? Бирини қуриқлаб, иккинчисини улдириш менга на ҳожат? Тўғри, мен қурбон бўлганларнинг ҳам, қотилларнинг ҳам тарафлори эмасман.

– Ахир, мен... мен! – деди ғазабдан қичқириб Моррель. – Ахир мен уни севаман!

– Севаман? Кимни? – деди Монте-Кристо ва ўрнидан ирғиб турди-да, Моррелнинг қўлидан тутди.

– Мен уни жонимдан ҳам яхши кўраман? Керак бўлса унинг бир томчи кўз ёши учун ўзимни қурбон қилишга тайёрман, эшитдингизми, тайёрман! Мен Валентина де Вильфорни севаман, уни эса ўлдиришяпти, ҳа, ўлдиришяпти! Мен уни севаман, Худога ва сизга илтижо қиламан: мадад беринг! Уни ажал чангалидан қутқарай!

Монте-Кристо худди яраланган шер ўкиригидай наъра тортиб юборди.

– Бадбахт! – деди у қўлларини кисирлатиб, – сен Валентинани сеvasанми? Уша лаънати ажлод қизини-я?

Моррель умрида бунақанги дарғазаб башарани ва даҳшатга тўла кўзларни кўрмаган эди. Ажал уруғи ёмғирдек ёғиб турган жанг майдонларида ҳам, Жазоирнинг ўлим кўрпаси ёпинган зим-зиё тунларида ҳам ваҳима унинг гирибонидан бунчалик қаттиқ бўлмаган эди.

У даҳшат ичида оркасига тисарилди.

Қаттиқ ғазабга минган Монте-Кристо худди вужудини ўт олгандек, бир зум кўзларини юмди, бор кучини йиғиб ўзини босишга уринди, сўнг қуёш нурлари ўйнаб турган даҳшатли тўлқинлар сингарини аста-аста ховуридан туша бошлади.

Бу оғир сукунат, ўз-ўзи билан кураш узоққа чўзилмади: йигирма сония давом этди, холос.

Граф, ранги доқадек оқариб, бошини кўтарди.

– Мана, кўрдингизми, азизим, – деди у ҳамон боягидек охангда, – фалокат ёмғирдек ёғаётганда кибр-хаво билан бефарқ қараб турган кишиларни ҳам Парвардигор жазосини бераркан. Кўзим олдида юз бераётган бу мудҳиш фожиани мен ўта бепарволик билан томоша қилиб туравердим. Одамлар сирларини ниқоблаб (боилар ва зўравонларга сир сақлаш осон-да!) зимдан ёвузлик қилаётганларида, бир бандаи мўмин бўлиб олардим-да, уларнинг кирдикорларидан кулиб ўтирардим. Мана энди эгрибугри йўлларини назаримдан сира қочирмай келган илон захрини менга ҳам солди, солганда ҳам нақ юрагимга солди!

Моррель бўғиқ инграб қўйди.

– Ҳасрат-надоматни бас қилинг, – деди граф, – ўзингизни тутинг, бор кучингизни йиғиб, белингизни маҳкам боғланг, ёнингизда мен борман, мен ҳимоя қиламан сизни.

Моррель ғамгин ҳолда бошини чайқади.

– Эс-хушингизни йиғинг, деяпман сизга! – хитоб қилди Монте-Кристо. – Шуни билиб қўйингки, мен ҳеч қачон ёлғон гапирмайман, ҳеч қачон янглишмайман. Ҳозир чошгоҳ, Максимилиан, меникига кечқурун эмас ёки эртага эрталаб эмас, шу бугун чошгоҳда келганингиз учун Худога шукр қилинг. Менга қаранг, Максимилиан, ҳали ҳам кеч эмас: Валентина тирик бўлса, энди ўлмайди.

– Э, Тангрим! – деди Максимилиан. – Мен чиққанда у ўлим тўшагида ётарди!

Монте-Кристо кўзларини қўли билан бекитди.

Дахшатли сир-асрорга тўла бу бошда шу топда қандай фикрлар туғилаётган экан? Қаҳри зўр бу заковатли инсон қулоғига ёруғлик ёки жаҳолат париси нималарни шипши-таётган экан?

Бу фақат Худонинг ўзига аён!

Монте-Кристо яна бошини кўтарди, бу гал унинг чеҳраси эндигина уйқудан кўз очган гўдакники каби сокин, осойишта кўринди.

– Максимилиан, – деди Монте-Кристо, – хотиржам уйга қайтинг, бирор тadbир топаман деб беҳуда уринманг, ваҳимага тушганингизни ҳеч кимга сездирманг. Сизга мен ўзим хабар қиламан, кутинг. Ҳозир уйингизга боринг.

– Сизнинг бепарволигингиз мени ваҳимага соляпти, граф, – деди Моррель, – сиз ўлим устидан ҳам ҳукмингизни ўтказа оласизми? Сиз оддий одамсиз ёки авлиёми? Ё Худомсиз?

Шундай деди-да, ҳар қандай хавф-хатар олдида чекинмай келган ёш офицер юрагини даҳшат қамраб, Монте-Кристордан ўзини четга олди.

Аммо ғамгин кўзларини тикиб, меҳр-на илжайиб турган Монте-Кристонни кўрган Максимилианнинг кўзларида ёш қалқиди.

– Азизим, мен ўз ҳукминми жуда кўп нарсаларга ўтказишга қодирман, – деди граф, – қани, боринг энди, мени ёлғиз қолдиринг.

Атрофдагиларни ақлига сиғмайдиган даражада таъсир кучи билан ўзига ром қилиб олувчи Монте-Кристонинг амр-фармойишига бўйсунушига мажбур бўлган Максимилиан унинг қўлини қисди ва чиқиб кетди.

Дарвозага етганда Матиньон кўчаси муюлишида Батистенни кўриб, тўхтади.

Шу орада Вильфор билан д'Авриньни қироллик прокурорининг уйига шоша-пиша етиб келишди. Улар кирганда Валентина ҳамон беҳуш ётарди: доктор беморни ниҳоятда диққат-эътибор билан кўрди, вазият мудҳиш сирдан хабардор доктордан шунини талаб қиларди.

Вильфор кузини д'Арвиньидан бир зум узмас, унинг ҳукмини кутиб турарди. Ранги Валентинаникидан ўн чандон оқариб кетган Нуартье докторнинг бу ҳукмини Вильфорддан ҳам кўпроқ тоқатсизлик билан кутарди, унинг ҳам бутун диққат-эътибори докторнинг кўзларида эди.

Ниҳоят доктор аста:

– Ҳозирча тирик, – деди.

– Ҳозирча! – деди хитоб қилиб Вильфор... – Қандай даҳшатли сўз бу, доктор!

– Ҳа, яна қайтараман: киз ҳозирча тирик, бу ҳол мени жуда ҳайратга соляпти.

– Демак, омон қолибди-да? – суради ота.

– Тирик экан, демак, омон қолибди.

Шу пайт д'Авриньни билан Нуартьенинг кўзлари тўкнаш келди, чолнинг кўзларидаги бениҳоя қувонч ва чуқур маънони кўриб доктор ҳайрон бўлди.

У рангида қондан асар ҳам қолмаган беморни яна курсига ўтказди-да, ундан кўзини узмай, ҳар бир ҳаракатини кузатиб ётган Нуартъега тикилганча қимир этмай тик туриб қолди. Ниҳоят доктор тилга кириб деди:

– Жаноб де Вильфор, малемуазель Валентинанинг оқсочини чақиринг.

Вильфор кўлида тутиб турган қизининг бошини секин курси суянчигига қўйди-да, оқсочни чақиргани кетди.

Вильфор кетидан эшик ёпилиши билан д'Авриньи Нуартъе ёнига бориб сўради:

– Менга айтадиган бирор гапингиз бор чоғи?

Чол кўзларини маънодор юмди, бу унинг «ҳа» дегани бизга маълум.

– Фақат менинг ўзимгами?

– Ҳа, – деди имо билан Нуартъе.

– Бўпти, сиз билан якка қолишга ҳаракат қиламан.

Шу пайт оқсочни эргаштириб Вильфор кирди, оқсоч кетидан Вильфор хоним пайдо бўлди.

– Нима бўлди шўрлик қизга? – деди ҳаяжонланиб хоним, – ҳозиргина менинг олдимда бўлганди-ку, ростдан ҳам, бир оз тобим қочиб турибди, деганди, мен касали бунчалик жиддий эканлигини билмагандим...

Кўзлари жиққа ёш Вильфор хоним Валентинанинг олдига келди-да, чинакам оналик меҳри-ла қизнинг кўлини бағрига босди.

Д'Авриньи Нуартъедан кўзини узмасди, чол кўзларини ўқрайтириб қўйди, ранги бўзарди, пешанасини қора тер босди.

Д'Авриньи Нуартъенинг кимга кўз ташлаб турганлигини кўриб, «Мана, гап қаерда экан!» – деди ичида, сўнг гапни бошқа томонга буриб, Вильфор хонимга қаради.

Хоним эса:

– Шўрлик қизни тўшакка ётқизиш керак, келинг, Фанни, уни иккимиз олиб бориб ётқизайлик, – деди.

Бу таклиф д'Авриньига чол билан якка қолиш имкониятини берарди, бу вайдан у хоним таклифини маъқуллаб, бошини қимирлатди, аммо беморга ундан берухсат ҳеч нарса берманглар, деб огоҳлантириб қўйди.

Валентинани олиб кетишди, у ҳушига келганди, бироқ қимирлаёлмас, гапиришга ҳам мадори йўқ эди, тутқанок уни жуда ҳолдан тойдирганди. Шунга қарамай, у буvasи билан кўз уриштириб хайрлашди, чол эса неварасига ниҳоятда ғамгин боқарди.

– Д’Авриньи беморни жўнатиб, дорига қоғоз ёзди ва дорихонага бориб келишни Вильфорнинг ўзига топширди, дорини тайёрлаётганларида шахсан тепасида туришни ва олиб келиб қизнинг бўлмасида уни кутиб туришни буюрди.

Сўнгра Валентинага ҳеч нарса бермаслик ҳақидаги буйруғини яна қайтарди-да, Нуартъе хонасига тушди, эшикни маҳкам бекитди, атрофда ҳеч ким йўқлигига имони комил бўлгач, сўради:

– Неварангизнинг касали ҳақида бирон нарса биласизми?

– Ҳа, – деди имо билан чол.

– Вақтни ўтказмайлик, мен сизга саволлар бераман, сиз жавоб беринг.

Нуартъе имо билан, жавоб беришга тайёрман, деди.

– Валентинанинг шундай касалга дучор бўлишини олдиндан билганмидингиз?

– Ҳа.

Д’Авриньи бир лаҳза ўйлаб қолди, кейин Нуартъега яқин борди.

– Мени кечиринг, сизга бир нарса айтаман, аммо ҳозирги қалтис вазиятда биз ҳеч нарсани қўлдан бой бермаслигимиз зарур. Бахтсиз Барруанинг қандай қийналиб ўлганини кўрган эдингиз, шекилли?

Нуартъе осмонга қаради.

– Барруа нимадан ўлганини биласизми? – сўради д’Авриньи қўлини Нуартъенинг кифтига қўйиб,

– Ҳа, – деди чол.

– У ўз ажали билан ўлди, деб ўйлайсизми?

Нуартъе жонсиз лаблари билан беўхшов жилмайиб қўйди.

– Бундан чиқди, сиз Барруа заҳарланган, деб гумон қиласизми?

– Ҳа.

– Барруа ичиб ўлган дорини унга махсус тайёрлашган, деб ўйлайсизми?

– Йўқ.

– Сизнингча, ўша Барруани ҳалок этган кимса бугун Валентинани ҳам заҳарладимикин?

– Ҳа.

– Демак, қиз ҳам ўладими? – сўради д'Авриньи чолдан синовчан кўзини узмай. Доктор бу сўзлар Нуартъега қаттиқ таъсир қилар деб ўйлаганди.

– Йўқ! – деди чол тантанавор имо билан.

– Ҳали у ўлмайди деган умиддамисиз?

– Ҳа.

– Нимага асосланиб?

Чол кўзи билан имо қилиб, жавоб беролмаслигини айтди.

– Ҳа, айтганча, – деди аста д'Авриньи, сўнг яна Нуартъега қараб деди:

– Қотил ниятидан қайтади деган умиддамисиз?

– Йўқ.

– Ундай бўлса, заҳар Валентинага таъсир қилмайди, деб ўйлайсизми?

– Ҳа.

– Валентинани заҳарламоқчи бўлганликларини мендан кўра сиз яхши билсангиз керак, албатта?

Чол имо билан: «Бунга имоним комил», деб қўйди.

– Валентинанинг ҳаёти нега хавф остида эмас деяпсиз? Бунга бирор асос борми?

Нуартъе кўзларини бир нуқтага тикиб қолди, д'Авриньи ҳам ўша томонга қаради. Чолнинг кўзи ҳар кун унга келтирилладиган дори шишага тикилганди.

– Э-э, шундайми ҳали! – деди д'Авриньи тўсатдан бир фикрга келиб. – Наҳотки сиз...

Нуартъе унинг сўзини бўлиб:

– Ҳа, – деди.

– Валентинани заҳар таъсиридан қутқариб қолибсиз-да...

– Ҳа.

– Уни аста-аста бунга ўргатиб келиб-а...

– Ҳа, ҳа, ҳа, – деди имо билан Нуартъе унинг имосига доктор тушунганидан хурсанд бўлиб.

– Сизга мен бераётган дорида бруцин бор деганимни эшитган бўлсангиз керак?

– Ҳа.

– Демак, Валентинага бу доридан оз-оз ичириб ўргатиб, унга заҳарни таъсир этмайдиган қилиб қўйган экансиз-да?

Нуартьенинг кўзлари қувончдан чарақлаб кетди.

– Муродингизга етибсиз! – деди хитоб билан д'Авриньи. – Агарда ана шу эҳтиёт чорасини кўриб қўймаганингизда, заҳар Валентинани ҳам тил торттирмаган бўларди, бироқ иш энгил кўчди, ҳар ҳолда бу гал Валентина ўлмайди.

Чолнинг кўзларида яна қувонч ва миннатдорчилик учкунлари чақнади.

Шу вақт Вильфор кирди.

– Мана, сиз ёзиб берган дори, доктор, – деди у.

– Дорини тайёрлаганда ўзингиз қараб турдингизми?

– Ҳа, – жавоб берди қироллик прокурори.

– Бу ерга келгунча қўлингиздан қўйганингиз йўқми?

– Йўқ.

Д'Авриньи дори шишани олиб, ундаги суюқликдан кафтига бир неча томчи томизди-да, ютиб юборди.

– Дуруст, – деди у, – Валентинанинг олдига борайлик, юринг, мен бу дорини қандай қилиб ичиш кераклигини ёзиб бераман, айтганларим бузилмаслиги учун ўзингиз кўз-қулоқ бўлиб турасиз.

Д'Авриньи билан Вильфор Валентинанинг хонасига кириб кетганда Вильфор кошонасига туташ ҳовлига бир италиян кашиш гердайиб, вазмин қадам ташлаб кирди-да, уйни ижарага олиш устида сўз юрита бошлади.

Уй қанчага ижарага қўйилганлигини билмадик, аммо ана шу ижара шартномасига биноан орадан икки соат ўтгач, уйда шу кунгача истиқомат қилиб келганлар ашқол-дашқолларини кўтариб кўчиб кетишди. Уйнинг пойдевори унча маҳкам эмас экан, уйнинг йиқилиб тушиш хавфи бор эмиш деган миш-мишлар ҳам тарқалди, шунга қарамай, янги хўжайин шу куннинг ўзидаёқ нақ соат бешда арзимас жиҳозлари билан кўчиб кирди.

Янги хўжайин уйни уч, олти ёки тўққиз йилга ижарага олган ва тартибга кўра олдиндан ярим йиллигини тўлаган,

бу, юқорида айтганимиз италян бўлиб, исми-шарифи синьор Жакомо Бузони эди.

Дарҳол ишчилар чақирилди, шу кечасиёқ дурадгорлар, ғишт терувчилар эски бинонинг тагига янги пойдевор қўяётганини кўрган йўловчилар хайрон бўлишарди.

XVIII. БАНКИР ВА УНИНГ ҚИЗИ

Олдинги бобдан Данглар хоним яқинда мадемуазель Эжени билан Андреа Кавалькантининг тўғи бўлажагини расмий равишда хабар қилиш учун Вильфор хоним олдига келиб кетганлигини биламиз. Демак, маълум бўладики, манфаатдор томонлар келишиб олишган экан. Бироқ, бундан олдин юз берган бир манзарани ўқувчимизга ҳикоя қилиб беришимиз керак.

Китобхонамиздан, шу ажойиб айём тонгида бир оз орқага қайтиб, хаёлан ўша маълум тонг пайтига ўтиб, барон Дангларнинг биз бир карра тасвирини битиб берган заррин меҳмонхонасига киришини илтимос қиламиз.

Ушанда, эрталаб соат ўнда, нимадандир ташвишга тушган, ўйчан барон меҳмонхонанинг у бошидан-бу бошига оғир-оғир қадам ташлаб юрарди. У тез-тез эшикка қараб қўяр, тик этган товуш эшитилса, тўхтаб қулоғини динг қиларди.

Пировардида, унинг тоқати тоқ бўлди-да, камердинерни чақирди:

– Этьен, бориб мадемуазель Эжени мени нега меҳмонхонада кутиб турсин деганини билиб келинг. Қутавериб сарғайиб кетдим-ку!

Барон бу билан бир оз жаҳлдан тушиб, ўпкасини босиб олгандек бўлди.

Дарҳақиқат, мадемуазель Эжени эрталаб уйқудан кўз очиши билан оқсочини барон ҳузурига юбориб, учрашмоқчи эканлигини ва ўша заррин меҳмонхонада кутиб туришини илтимос қилганди. Бу фавқулодда илтимос ва унинг расмий тусда айтилганлиги банкирни хийла ташвишга солиб қўйди, шунинг учун у қизининг илтимосини дарҳол бажо келтириб, меҳмонхонага барвақт келиб турган эди.

Кўп ўтмай Этьен қайтиб келди.

– Мадемуазель Эжени ходимасининг айтишича, – деди у, – мадемуазель Эжени кийиниб бўлибди, ҳозир чиқармиш.

Данглар «маъқул» дегандек бошини қимирлатиб кўйди. Жамоатчилик ва хизматкорлари Дангларни ювош одам ва мурувватли ота, деб биларди. Комедияда барон уйнайдиган демократ арбоб роли ана шундай бўлиб юришини талаб этарди, унинг ўзи, бу менга жуда мос роль, деб уйларди; антик театрда ҳам шу каби оталар ниқоби оғзининг унги бурчагини баландроқ кўтариб, кулгили қилиб, чап бурчагини эса пастга тушириб, мунгли қиёфага кириларди.

Ҳозироқ шўни айтиб қўяйликки, яқин сирдошлар даврасига тушганда бароннинг илжайиб турадиган лаблари буришиб, чўччайиб қоларди, шунда мулозим киши ўрнида қупол эр ва жоҳил ота пайдо бўларди-кўярди.

– Бу тентак қизалоқнинг менга гапи бор экан, нега энди тўғри кабинетимга боравермайди? – деди тўнғиллаб Данглар. – Нима гапи бор экан менда?

Ташвишга солиб кўйган бу фикр унинг хаёлидан йигирманчи марта ўтганда, бирдан эшик очилди-ю, Эжени кирди, у гўё итальян операсида ўз жойини эгаллашга шошилаётгандек қора каштали қора шойи кўйлак, шляпасиз, бироқ қўлқоп кийиб олган эди.

– Нима гап, Эжени? – деди ота, – шинам кабинетим турганда бу меҳмонхонага чақиринишнинг нима кераги бор эди?

– Ҳақ гапни айтяписиз, жаноб, – деди Эжени, имо билан отасини ўтиришга таклиф этиб, – сиз берган икки савол бўлажак суҳбатимизга хотима ясайди. Шу сабабли иккисига ҳозироқ жавоб бериб қўяй, одатда биринчисидан бошланади, аммо мен иккинчисидан бошлайман, чунки бу енгилроқ. Банкир кабинетининг нохуш таъсиридан қочиб, меҳмонхонада учрашишни маъқул топдим. Касса дафтари (улар қанчалик зарҳалланган бўлмасин), қалъа дарвозалари каби маҳкам қулфланган яшиқлар, аллақадарлардан олинган беҳисоб қоғоз пуллар, Англия, Голландия, Испания, Ҳиндистон, Хитой ва Перудан келган уюм-уюм хатлар отамнинг фикрига ҳамиша ғалати таъсир этар ва дунёда ижтимоий мансаблардан ва уларни эгаллаб олган зотларнинг фикр-хаёлларидан муҳимроқ ва муқаддасроқ нарсалар борлигини унутиб кўйишга мажбур қилади. Мана, сиз билан гапла-

шиш учун меҳмонхонани танлаганимнинг боиси шу. Ана, қаранг, бунинг деворларида бизнинг, яъни сиз, мен ва она-жонимнинг шод-хуррам тушган расмларимиз ва табиатнинг гўзал, мовий кўринишларини, ажойиб чўпон яйловларини тасвир этувчи суратлар заррин ромларда осилиб турибди. Мен сиртқи муҳитнинг кучли таъсирига қаттиқ ишонаман, эҳтимол, мен, айниқса сизга нисбатан, хатоликка йўл қўяётгандирман, бироқ иложим қанча? Ҳали ҳам баъзан хаёлпарастликка берилиб кетаман, чунки артисттабиатман-да.

– Жуда соз, – деди жавобан Данглар қизининг бу баландпарвоз сўзларини ўта вазминлик, совуққонлик билан тинглаб. Унинг хаёли тамом бошқа ёқда бўлганлиги учун шунча гапдан биронтасига тушунолмаганди.

– Шундай қилиб, иккинчи саволни тўла бўлмаса-да, ҳар ҳолда, ечдик, – деди Эжени заррача хижолат тортмай, унинг сўзи ва ҳаракатини бошқалардан ажратиб турадиган эр-какларга хос кибр-ҳаво билан, – бундан сиз қаноат ҳосил қилган бўлсангиз керак. Энди биринчи саволга ўтайлик. Сиз мендан, нега мен билан учрашмоқчи бўлиб қолдинг, деб сўрадингиз. Бу саволингизга икки оғиз сўз билан жавоб бераман: мен граф Андреа Кавалькантига турмушга чиқишни истамайман.

Данглар ўрнидан сапчиб турди.

– Ҳа, жаноб, истамайман, – давом этди боягидек вазминлик билан Эжени. – Таажжубланиб қолдингиз, шекилли? Тўғри, бу никоҳ ҳақида гап бошлангандан буён индамай келдим, аммо менинг розилигимни сўрамай иш битираётган зотларнинг шаштини вақти келиб шартта қайтариб ташлашга қурбим етар, деб ишонгандим. Бу гап шу маҳалгача ўзимни вазмин тутишим, файласуфлар ибораси билан айтганда, бошқача манбалардан келиб чиққан эди; меҳригиё, мўмин-қобил қизингиз булганим важдан сизнинг истагингизга бўйин эгишга ҳаракат қилдим (қизнинг қирмизи лабларида сезилар-сезилмас табассум ўйнади).

– Ҳуш, нима демоқчисан? – сўради Данглар.

– Жаноб, – деди жавобан Эжени, – бор кучим билан ҳаракат қилдим демоқчиман; бироқ эндиликда тиз чўкиб итоат қилиш вақти ўтди, деб биламан.

Эженининг иродаси кучли, оқида қиз эканлигидан дарак бериб турган бу бамаъни, мантиқли сўзлар калтафаҳм Дангларни ханг-манг қилиб, довдиратиб қўйганди.

– Ҳар ҳолда, – деди Данглар, – никоҳни рад этишининг бирор сабаби бордир, Эжени?

– Сабабими? – деди Эжени. – Э, Худойим! Андреа Кавалькантини хунук, эси паст ва ёқимсиз, деб бўлмайди, албатта. Одамга афт-башараси ва қадду қоматига қараб баҳо бералдиган зотлар кўзи олдида у жуда жозибадор нуха бўлиб кўриниши мумкин; мен ҳатто у бошқаларга қараганда кўнглимга камроқ ёқяпти, демайман, фақат танноз ойимча шундай дейиши мумкин, мен эса ўзимни ундайлардан анча юқори ҳисоблайман. Биласизми, жаноб, мен ҳеч кимни севмайман. Ортиқ даражада зарурат бўлмаса, турмушга чиқиб бутун умрингни бировга тобе қилиб қўйишининг нима ҳожати бор? Бир донишманд шундай деган экан: «Ортиқча ҳеч нарсанинг кераги йўқ», бошқа бири эса: «Ҳамма нарсам ўз гарданимда», дебди. Бу иккала ҳикматни менга ҳам лотинча, ҳам грекча ургатишганди, улардан биттасини янглишмасам, Федро, иккинчисини эса, Биант айтган бўлса керак. Шундай қилиб, отажоним, ҳаёт ҳалокатларида (ҳаёт орзу-умидларимизнинг доний ҳалокатидан иборатдир) мен фақат ортиқча юкни улоқтириб ташлаяпман, ҳолос. Ёлғиз яшаш ҳуқуқимнигина, демак, хурлик ҳуқуқимнигина сақлаб қоляпман.

– Бадбахт! – тўнғилади Данглар ранги ўчиб, чунки қизининг қаршилигини енгиш амри маҳол эканлигини у англаганди.

– Мен бадбахтманми? – деди эътироз билдириб Эжени. – Асло! Сизнинг хитоб қилиб айтган бу сўзингиз театр сахнасида айтиладиган тумтароқли сўзнинг худди ўзи-я! Аксинча, мен бахтиёрман. Қани, айтинг-чи, нима камчилигим бор менинг? Одамлар, Худо ундан ҳусни аямаган, дейишадди, биргина шунинг ўзи менга барча эшикларни очиб беради, ҳамма мени кучоқ очиб қутиб олади. Мен эсам, хушнудлик билан қабул қилсалар қувонаман, ахир очик чехранинг хуниги бўлмайди. Мен тентак эмасман, ўзимга яраша қобилятим, ақлим бор, шу туфайли худди маймун ёнғоқни чақиб, мағзини олиб егандек, ҳаётдан ўзимга ёққан нарса-

ларнинг ҳаммасини оламан. Мен бойман, чунки сиз Францияда энг бадавлат кишилардан бирисиз, мен эса сизнинг якка-ю ягона қизингизман. Театр сахнасидаги қайсар оталар неварга тухфа қилмагани учун қизларини меросдан маҳрум этишади. Аммо сиз ундаи оталардан эмассиз. Бунинг устига, эҳтиёткор қонун сиздан, мени зўрлаб эрга бериш ҳуқуқини тортиб олгани каби меросдан бутунлай маҳрум этиш ҳуқуқини тортиб олиб қуйди. Хуллас, мен ҳам гўзал, ҳам оқила, комедия операларида айтилганидек, порлок истеъдодга эга бадавлат қизман! Ахир, жаноб, мана шуларнинг ўзи бахт эмасми! Сиз эса мени бадбахтга чиқариб қўйяпсиз.

Қизининг чўрткесарлиги, гердаийиб илжайиши Дангларнинг тепа сочини тикка қилиб юборди; у дўқ ура бошлади. Аммо Эженининг нигоҳидаги савол аломати ва қоп-қора гўзал кошларининг таажжуб-ла чимирилганини кўриб, юзини орқага ўгирди-да, дарҳол ховуридан тушиб, ўзини қўлга олди.

– Бу гапларинг тўғри, – деди илжайиб ота, – сен ҳақиқатан ҳам ҳозир ўзинг айтган фазилатларга эга эрка қизсан, фақат бундан бир нарса мустаснодирким, мен буни очик айтишни истамайман, шунда ўзинг пайқаб олурсан.

Эжени ҳам Дангларга таажжубланиб тикилиб қолди, ахир у зўр ифтихор билан бошига қўндириб олган тождаги бир марвариддан қизини маҳрум этмоқчи.

– Турмушга чиқишдан нима учун воз кечаётганлигининг жуда яхшилаб тушунтириб бердинг менга, – давом этди банкир. – Энди сени турмушга чиқишга мени нима мажбур этаётганини айтиб берай, қулоқ сол.

Эжени отасининг сўзларига итоат қилаётган киз бўлиб эмас, ҳужумни кайтаришга ҳозирланаётган рақиб тусига кириб таъзим қилиб қўйди.

– Қизини турмушга чиқишни таклиф қилган ҳар бир отанинг бирор асоси бўлади, – деди Данглар. – Баъзи оталар ўз насл-насабини кўпайтириш, неварачевара орттириб, насл қолдириш ниятида шундай қилади. Очиғини айтиб қўя қолай: мен бу дарддан халосман, оилавий шавқ-завқлар мени унча қизиқтирмайди, менинг фалсафачи қизим буни тўғри тушунади, деб очик айтяпман.

– Жуда соз, – деди Эжени, – очиқчасига гаплашганимиз яхши.

– Кўриб турибсанки, – деди Данглар, – очиқ гаплашишни орттириб юборишга мойиллигингни ёқтирмасам-да, ҳар ҳолда, муҳит талаб қилгач, ўзим ҳам ана шу усулда гаплашишга мажбур бўляпман. Сени бахтли бўлгин, деб эрга чиқишни таклиф қилаётганим йўқ, сирасини айтсам, ўша дақиқада буни деярли хаёлимга ҳам келтирмаган эдим. Мана, мен ҳам очиғини айтдим, ахир сен очиқчасига гаплашишни ёқтирасан-ку. Мен баъзи моддий манфаатларни ҳисобга олиб, сени ўша кишига мумкин қадар тезроқ турмушга чиқишни таклиф қиляпман.

Эжени қошларини кериб қўйди.

– Ишлар мана шунақа, бунга жаҳлинг чиқмасин, анб ўзингда. Амин бўлгинки, нохуш таъсирларга берилиб кетмайин деб банкирнинг кабинетига киришдан кўрққан артисттабиат қиз билан суҳбатда молиявий томонга ўз ихтиёрим билан берилиб кетаётганим йўқ.

– Аммо банкирнинг кабинетига, – давом этди Данглар, – ўтган куни мендан минг франк олиш учун (бунақа суммани сенга ҳар ойда тўғнағич сотиб олишинг учун бериб тураман) ўзинг кириб чиққан ўша кабинетда, қизгинам, билиб қўйгинки, жуда кўп нарсани ўрганиш мумкин; бу ҳатто турмушга чиқишни истамайдиган ёш ойимқизлар учун ҳам фойдали сабоқлардир. Чунончи, банкир учун қарз танга жон киритиш билан баробар эканлигини ўша кабинетда билиш мумкин. Қарз – банкирнинг жони демакдир. Граф Монте-Кристо кунлардан бир куни менга шу ҳақда ҳеч унутилмайдиган сўзларни айтган эди. Қарз гумдон бўла берган сари банкир мурдага айлана боришини ҳам ўша кабинетда билиб, кўриб олиш мумкин. Ҳозир жуда мантиқли мулоҳаза юритаётган қизнинг банкир отаси ҳам яқин келажақда ана шундай ҳолга тушиб қолиши ҳеч гап эмас.

Эжени отасининг бу жон олувчи гапларидан таъсирланиб итоат қилиш ўрнига, қалдини ғоз тугиб:

– Сиз хонавайрон бўлибсиз-да! – деди.

– Сен жуда тўғри айтдинг, қизим, – деди Данглар муштини тугиб; шунда ҳам бу бағритош зот вазмин, оқил киши

бўлиб кўриниш учун жилмайиб турарди. – Тўғри айтдинг, мен мол-мулкимдан ажраб, хонавайрон бўлдим.

– Ҳали шундай денг! – деди Эжени.

– Ҳа, шундай, хонавайрон бўлдим! Шундай қилиб, ҳалокат сири очилди, деган экан шоир. Энди гапимга қулоқ сол, кизим, сен бу фалокатдан ҳалос бўлишда қандай нўллар билан ёрдам беришинг мумкинлигини айтай сенга, мен бу гапни ўзимнинг эмас, сенинг манфаатингни кўзлаб айтяпман.

– Агар бу фалокат кизимни қайғуга солиб қўйди, деб ўйлаган бўлсангиз, унда ўтакетган нунок психолог экансиз, жаноб, – деди Эжени. – Мен хонавайрон бўлганмишман! Менга барибир эмасми? Истеъдодим ўзимда қолади-ку! Шунча бойлик орттириб, сиз беролмаган йилга юз-юз эллик минг ливр даромадни Пасте, Малибран ёки Гризалар сингари узим тополмайманми? Сиздан бунинг ўрнига арзимайдиган ўн икки минг франкни олиб, миннатингизга қолгандан кўра, олқиш ва гулдасталар остида топган пулларимни олиб, ҳузур қилиб яшаганим яхши эмасми? Кинояли табассумингиздан менинг истеъдодимга ишонмаётганлигингиз сезилиб турибди. Борингки, истеъдодни йўқ ҳам деяйлик. ахир ҳур, мустақил яшашга эҳтиросим, интилишим-чи? Бу менга дунёнинг ҳамма бойликларидан ҳам азиз, жонимдан ҳам азиз-ку!

Йўқ, мен ўзимга асло ачинмаиман, тақдирим ўз қўлимда, ҳамма вақт ўз йўлимни топиб кета оламан. Китобларим, қалам-дафтарларим, роялим ҳаммиша менинг йўлдошим бўлади, мен бу нарсаларни истаган вақтимда олишга қодирман, булар унча қиммат ҳам эмас. Эҳтимол, сиз мени Данглар хоним учун қайғурар деб ўйларсиз, бу ҳам бўлмағур гап, янглишмасам, хоним ҳамма эҳтиёт чораларини кўриб қўйгандир, демак, фалокат хонимга заррача зиён келтирмайди, унинг бутунлай хавфсизлигига имоним комил, ҳар ҳолда у мен борамдаги ғам-ташвишлардан ўзини четга тортди-да, бойлик орттириб олди. Қизим ҳур, мустақил яшашни яхши кўради, унга ҳалақит бермаслик керак, деган баҳона билан менинг ишларимга аралашмади, шунисига ҳам шукр.

Йўқ, жаноб, сиз мени жулда овсар қизга чиқариб қўйманг, болалик чоғимданоқ теварак-атрофдаги воқеаларнинг ҳам-

масини кўриб, жуда яхши англаб келяпман. Сизнинг хонавайрон бўлишингизнинг менга ҳеч ахамияти, йўқ. Ақлимни таниганимдан буён мени бирор киши севмаган. Табиийки, мен ҳам ҳеч кимни севмайман. Мана, энди менинг миям қандай фикрлар билан банд эканлигини англагандир-сиз?

– Бундан шундай хулоса чиқадики, – деди Данглар, у кизининг гаплари иззат-нафсига текканидан ғазабланмаган эди, – сен мени батамом хонавайрон бўлишимни истар экансан-да?

– Батамом хонавайрон бўлишингизни истармишман-ми? Мен-а? – деди Эжени, – гапингизга тушунмадим.

– Тушунмаган бўлсанг яна яхши, бу менга умид бағишлайди. Бўлмаса қулоқ сол.

– Қулоғим сизда, – деди Эжени отасига еб кўйгудай тикилиб; ота эса бу қарашга аранг бардош берди.

– Князь Кавальканти, – деди сўзини давом эттириб Данглар, – сенга уйланмоқчи ва бунинг эвазига банкимга уч миллион қўймоқчи.

– Жуда сахий одам экан-ку, – деди заҳарханда қилиб Эжени қўлқопини силаб.

– Отам бу уч миллиондан фойдаланмоқчи, деб ўйляпсан, шекилли? – деди Данглар. – Асло ундай эмас, бу уч миллион кам деганда ўн миллион фойда келтириши керак. Мен бир банкир билан бирга темир йўлни концессияга оляпман. Бу саноатнинг ҳозирги замонда тез вақт ичида катта фойда келтирадиган ягона соҳаси. Бир вақтлар Лоу ҳам Парижнинг анқов чакана савдогарларига фириб бериб шундай фойда олганди. Меним мўлжалимда, бир замонлар Огойо соҳилларидаги чўлдан бир акр¹⁸ ерни эгаллаб олганлари сингари, ана шу темир йўлнинг миллиондан бир бўлагига эга бўлиб олинса, кифоя. Бу гаров пули бўлади, бу чўққи сари бир қадам қўйилди деган гап, чунки гаровга қўйган ана шу пулнинг эвазига ўн беш, йигирма, юз фунтлаб темир олаверасан. Хуллас, шу бугундан ҳисоблаганда мен ўз улушим ҳисобига тўрт миллион тўламоғим керак! Бу

¹⁸ Акр – 4047 м² ер ўлчови.

тўрт миллион, ҳали айтганимдек, ўн ёки ўн икки миллион фойда келтиради.

– Бироқ ўтган куни хузурингизда бўлганимда, эсингизда бўлса керак, – деди эътироз билдириб Эжени, – беш ярим миллионга вексель тайёрлаганингизни ўз кўзим билан кўрган-дим-ку, сиз ҳатто ўша ғазнахонанинг икки облигациясини менга кўрсатдингиз ва шундай катта қийматли қоғозни кўриб ҳам пинагимни бузмаганимдан ҳайратда қолдингиз.

– Тўғри, аммо у беш ярим миллион меники эмас, фақат менга бўлган ишончнинг далили, депутат сифатида қозонган обрўйимни ҳисобга олиб, менга етимхоналар Бошқармасини топшириб кўйишди, ўша беш ярим миллион ана шу Бошқарманинг пули. Бошқа вақтда қўлимга тушганда мен бу сармоядан боғлаб фойдаланиб қолардим, бироқ шу кунлари катта-катта зарар кўрганим ҳаммага аён ва боя айтганимдек, кредитдан ажралиб қоляпман. Бошқарма истаган вақтда банкимга кўйган пулини талаб қилиши мумкин, борди-ю, унинг пулини муомалада ишлатиб юборсам, қайтаролмайман, унда мени синган судхўрга чиқариб кўйишлари ҳеч гапмас. Мен синишдан кўрқмайман, бироқ у хонавайронликка эмас, бойишга олиб борадиган синиш бўлиши керак. Борди-ю, сен Кавалькантига турмушга чиқсанг ва мен ундан уч миллионни олсам жиплақурса, одамлар шу пулни олибди, деб ўйласа бас, менинг кредитларим дарҳол тикланади, ана шунда менинг бойлигим яна ҳам муштаҳкамланади, кўнглим жойига тушади, йўқса бир ойдан кўпроқ кетимдан тушиб юрган фалокат гирибонимдан бўғади. Тушундингми гапларимга?

– Тушундим. Мени уч миллионга гаровга кўймоқчимисиз?

– Бу сумма қанча кўп бўлса, шунча яхши. Сенинг баҳонг ана шу сумманинг миқдори билан белгиланади.

– Раҳмат сизга, жаноб. Яна бир гапим бор: маблағнинг ўзига тегмай, фақат жаноб Кавалькантининг жамғармасидан номигагина фойдаланишга ваъда берасизми менга? Мен буни худбинлик қилиб эмас, бу қалтис иш бўлганидан шундай деяпман. Бойлигингизни тиклашда сизга ёрдам беришга тайёрман, бироқ бошқаларни хонавайрон қилишда сизга шерик бўлишни асло истамайман.

– Ахир ҳалиги уч миллионнинг ёрдами билан деялман-
ку, сенга... – деди хитоб қилиб Данглар.

– Ҳа, бунга ишончим комил, лекин албатта бўлиши шарт.
– Уша уч миллионга тегмай, ишимни тўғрилаб оламан,
деб ўйлаяпсизми?

– Ҳа, бунга ишончим комил, лекин албатта бўлиши шарт.

– Менинг сепимга ваъда этган беш юз минг франкни
Кавалькантига тўлай оласизми?

– Рўйхатдан ўтиб келишингиз билан у беш юз мингни
олади!

– Яхши!

– Яхши, деганинг нимаси?

– Яъни, мен имзо қўяман, бироқ ихтиёрим ўзимда қолади.

– Албатта.

– Ундай бўлса, жуда соз, мен шу шарт билан жаноб Ка-
валькантига турмушга чиқишга тайёрман.

– Нима қилмоқчисан ўзинг?

– Бу менинг сирим. Мен сизнинг сирингизни билиб олса-
му, сўнг ўзимникини сизга айтиб берсам – сиздан нима аф-
заллигим қолади менинг?

Данглар лабини тишлади.

– Хуллас, – деди Данглар, – ҳамма расмий маросимларни
бажо келтиришга розимисан?

– Ҳа, – жавоб берди Эжени.

– Уч кундан сўнг шартномага ҳам қўл қўясанми?

– Ҳа.

– Ундай бўлса мен ҳам сенга «яхши» дейман. Данглар
қизининг қўлини тутиб, сиқиб қўйди. Аммо шуниси тааж-
жубланарлики, иккиси қўл сиқишиб олишди-ю, бироқ ота
«рахмат сенга» дейишга журъат этмади, қизи эса лоақал
илжайиб ҳам қўймали.

– Музокарамиз тугадими? – сўради Эжени ўрнидан ту-
риб.

Данглар, ҳамма гап тамом бўлди, дегандек бошини
кимирлатиб қўйди.

Беш дақиқа ўтар-ўтмас мадемуазель д'Авриньи роялни
янгратаиб юборди, мадемуазель Данглар эса Брабанционинг
Дездемонани лаънатлаган қўшиғини куйлай бошлади.

Ария тугаши билан Этьен кирди-да, Эженига, отлар тай-
ёр, баронесса кутиб турибди, деб хабар қилди.

Бу иккала аёл Вильфорларникида бўлганидан ва у ердан чиқиб, бошқаларникига жўнаб кетганидан хабардор-миз.

ХИХ. НИКОҲ ШАРТНОМАСИ

Ота билан қизнинг биз баён этган суҳбатидан сўнг, ордан уч кун ўтди, яъни мадемуазель Эжени билан банкир ҳамон князь деб улуғлаб келаётган Андреа Кавалькантининг никоҳ қуни етиб келди. Кеч соат бешга яқинлашиб қолган эди. Роҳатбахш шабада Монте-Кристо уйи олдидаги мўъжазгина боғ дарахтларининг янроқларини силкитарди. Граф йўл тараддудида, извошчи чорак соатдан буён извошдаги депсиниб турган отларнинг жиловидан тутиб турибди. Шу он бизга таниш ҳашаматли извош дарвозадан кириб келди. Ундан оғзи қулоғида Кавальканти ирғиб тушди. У князь хонадони билан аллақачон аймақлашаётгандай ўзида йўқ хурсанд эди.

Одатдагича, расмоният учун графнинг ҳол-аҳволини сўраган бўлди-да, иккинчи қаватнинг зинасидан юқорига югуриб бораётиб, графнинг ўзига дуч келди.

Уни кўриб граф тўхтади. Ўзида йўқ Андреа Кавальканти чопқиллаб бориб:

– Салом, азизим граф! – деди.

– Э, жаноб Андреа, сизмисиз? – деди граф одатдагича истехзоли оҳангда. – Аҳволлар қалай?

– Жуда яхши! Сизга айтадиган қоп-қоп гап топиб келдим. Лекин дастлаб айтинг-чи, йўлга чиқяпсизми ёки ҳозиргина қайтиб келдингизми?

– Йўлга чиқяпман.

– Ундай бўлса, сизни маҳтал қилмай рухсатингиз билан ёнингизга чиқиб олиб, йўлда айтиб бера қолай. Том орқадан бораверади.

Бу йигитчанинг даврада бўлишини истамаган граф нафрат билан сезилар-сезилмас илжайиб:

– Йўқ, – деди, – гапларингизни шу ерда эшитганим маъқул, азизим жаноб Андреа: уйда гаплашиш қулай, бу ерда ҳатто гап ўғирлайдиган извошчи ҳам йўқ.

Шундай деди-да, граф иккинчи қаватдаги кичик меҳмонхонага кириб, оёқларини чалиштириб ўтириб олди ва меҳмонни ҳам ўтиришга таклиф этди.

– Азизим граф, – деди Андреа қувончдан терисига сигмай, – никоҳ шу бугунга тайин этилгани сизга маълум бўлса керак: соат кечқурун ўнда қайнотамникида шартномага қўл қўйилди.

– Ана холос! Ҳали шундай денг! – деди Монте-Кристо.

– Ия, ҳали сиз бундан беҳабарминдигиз? Данглар сизга айтмадимми?

– Хабарим бор, – деди граф, – кеча хат олгандим, бироқ хатда соати кўрсатилмаганди-ю.

– Эҳтимол, қайнотам, бу ҳаммага маълум, деб ўйлагандир-да.

– Жуда соз. Табриклайман сизни, жаноб Кавальканти, – деди Монте-Кристо, – узукка кўз қўйгандек бир-бирингизга жуда моссиз, бунинг устига мадемуазель Данглар нозанин киз.

– Ҳа, жуда гўзал ойимча, – деди ўзини камтарликка солиб Кавальканти.

– Энг муҳими – жуда бой киз, шундай деганларини эшитдим, – деди Монте-Кристо.

– Жуда бадавлат, деб ўйлайсизми уни?

– Шубҳасиз. Айтишларига қараганда, Данглар кам деганда дунёсининг ярмини яшириб қўйган эмиш.

Андреанинг кўзлари қувончдан порлаб кетди.

– Унинг ўзи, – деди Андреа, – ўн беш ёки йигирма миллион маблағи борлигини очиқ айтяпти.

– Бунинг устига, – деди Монте-Кристо, – у яна бир фойдали ишни қўлига олмоқчи, бу нарса Қўшма Штатларда ва Англияда оддий гап бўлса-да, Францияда мутлақо янгиликдир.

– Ҳа, биламан, у ҳозиргина олган темир йўл концессиясини айтяпсиз-да, шундайми?

– Худди шундай... Кўпчиликнинг фикрича, бу ишда у кам деганда ўн миллион фойда қилса керак.

– Ўн миллион? Ростдан-а? Мана буниси яна соз бўлади? – деди Кавальканти бу дабдабали сўзлардан маст бўлиб.

– Бу бойликларнинг ҳаммаси, – деди сўзини давом эттириб Монте-Кристо, – шубҳасиз, сизники бўлиб қолади. Ма-

демуазель Данглар яккаю ягона фарзанд экан, шундай қилишлари турган гап. Айтганча, ўзингизнинг ҳам маблағингиз отангизнинг гапига қараганда, қайлиғингизникидан озгина кам бўлса керак. Биласизми, жаноб Андреа, чамамда сиз бу ишни усталик билан жуда тез амалга оширдигиз.

– Ҳа, боғладим, – деди Андреа, – ахир онадан дипломат бўлиб туғилганман-да.

– Бўпти-да, мана энди дипломат ҳам бўлиб оласиз, дипломат бўлиш учун ўқишнинг зарурати йўқ, фақат фахм-фаросат бўлса кифоя... Шундай қилиб қалбингиз асирга тушиб, ошиқу шайдо бўлиб қопсиз-да?

– Ҳа, ўзим ҳам шунақароқ бўлиб қолдимми, деб кўркиб турибман, – деди Андреа француз театри сахнасида Альцестга Дорант ёки Валер берган жавоб оҳангида.

– Жонон ҳам ошиқу беқарормикин сизга?

– Шундайдир-да. менга тегяпти, – деди Андреа тантанавор илжайиб. – Лекин бир муҳим вазиятни унутмаслик зарур.

– Қанақа вазият экан?

– Менга бу ишда беҳад ёрдам берган вазиятни.

– Шундайми?

– Шубҳасиз.

– Вазият ёрдам бердимми?

– Йўқ, сиз ёрдам бердингиз.

– Мен? Қўйинг, князь, бўлмағур гапни, – деди Монте-Кристо Андреанинг унвонига шама қилиб. – Мен қанақа ёрдам беришим мумкин? Исми шарифингиз, жамоатчиликдаги нуфузингиз ва шахсий фазилатларингиз етарли эмасми?

– Йўқ, – деди Андреа, – нима десангиз деяверинг, аммо мен такрор эътироф қиламан: менинг номим, нуфузим ва шахсий фазилатларимга қараганда сизнинг жамиятда туғган ўрнингиз, салобатингиз кўпроқ ёрдам берди менга.

– Жуда янглишяпсиз, жаноб, – деди Монте-Кристо Андреанинг сўзларидаги маккорона ишоратни фаҳмлаб, – мен муҳтарам отангизнинг бойлигини ва нуфузидани эшитгандан кейин сизга ҳомийлик қилдим. Ким туфайли танишдим мен сиз билан? Сизни ва муҳтарам отангизнинг илгари ҳеч қачон, ҳеч қаерда кўрмаганман, икки дўстим лорд Уилмор

ва аббат Бузони туфайли сиз билан танишдим. Сизни жамоатчилик орасига олиб киришга (кафил бўлишга эмас!) мени нима мажбур этди, биласизми? Италияда машхур ва ҳурматга сазовор бўлган отангизнинг номи сабабчи бўлди. Шахсан сизни эса яхши танитайман.

Графнинг ўзини ниҳоятда босиқ тутиши ва унинг бетакаллуфлигини кўриб турган Андреа шу дақиқада кучли бир зотнинг тузоғига илиниб қолганлигини ва ундан қутулиб чиқиш осон эмаслигини фаҳмлади.

– Граф, айтинг-чи, отам хақиқатан ҳам шунақа бадавлат одамми? – сўради Кавальканти.

– Афтидан, шунақага ўхшайди, – деди Монте-Кристо.

– Дангларга мен бералиган пул келдимикин, хабарингиз борми?

– Билдириш хати олдим.

– Демак, уч миллион...

– Уч миллион, афтидан йўлда...

– Мен оламанми уни?

– Шу пайтгача ваъда килинган суммаларнинг ҳаммасини олиб келдингиз-ку.

Андреа хайрон бўлиб, ўйланиб қолди. Сўнг деди:

– Ундай бўлса, жаноб, сиздан бир илтимосим бор, сизга ёқмаса-да, аҳволимни ҳисобга олурсиз, деб ишонаман.

– Ҳўш, қанақа илтимос экан, қани айтинг-чи, – деди Монте-Кристо.

– Давлатмандлигим туфайли кўп одамлар билан танишдим, анча дўст-оғайни орттирдим. Аммо, ана шу машхур оиланинг қизига уйланишим вақтида бутун Париж жамоатчилиги олдида шуҳратли, донгдор бир кишига таянмоғим, унинг паноҳида бўлмоғим зарур. Мени меҳробга падари бузрукворим етаклаб бормас экан, бошқа бир бақувват, шони шуҳратли зот етаклаб бормоғи шарт. Отам тўйимизга келмаса керак, тўғрими?

– У жуда мункиллаб қолган, сафарга чиқадиган бўлса эски яралари қўзийди.

– Тушундим. Шунинг учун ҳам сиздан илтимос қилипман.

– Мендан?

– Ҳа, сиздан.

– Тавба, нега энди мендан?

– Отам ўрнида ота бўлинг.

– Қанақа қилиб сизга ота бўламан, азизим? Бу илтимосингиздан маълум бўлдики, шунча бирга суҳбатда бўлиб, ҳалиям мени яхши билмабсиз-да. Мендан ярим миллион қарз сўрасангиз (бунақа қарз бериш ғайри табиий бўлса-да) сираям хижолат тортмаган бўлур эдим. Мен сизга, граф Монте-Кристо бу ернинг жамоатчилиги ҳаётида қатнашганида ҳам шарқнинг ахлоқ тартиб-қоидаларини, ҳатто янглиш тушунчаларини ҳеч унутмайди, деган эдим, шекилли, Қоҳирада ҳарамхонам бор, Смирнада ҳам ҳарамхонам бор, Константинополда ҳам, шу ҳолда мен қандай қилиб вакил бўла оламан! Асло!

– Демак, рози эмассиз, шундайми?

– Мутлақо розимасман! Ўз фарзандим ё укам бўлганингизда ҳам рози бўлмасдим.

– Ишим ҳеч юришмади-да! – деди тарвузи кўлтиғидан тушиб Андреа. – Энди нима қилдим?

– Гапингизга қараганда, ёр-оғайниларингиз кўлга ўхшайди.

– Лекин, Данглар хонадони билан мени таништирган одам сиз бўласиз-ку.

– Асло ундай эмас! Келинг, далилларни эслайлик, сиз у билан Отейлдаги уйимда меҳмон бўлдингиз ва ўшанда у билан сизни мен таништирганим йўқ, ўзингиз танишиб олдингиз.

– Тўғри, аммо менинг уйланишимга... сиз ёрдам бердингиз...

– Мен? Заррача ёрдам берганим йўқ. Мен сизнинг номингиздан Дангларнинг қизига совчи бўлишимни сўраб келганингизда нима деганимни бир эсга олинг-а, муҳтарам князь. Билиб қўйингки, мен ҳеч вақт, ҳеч қандай никоҳга бош бўлмаганман ва бундан кейин ҳам бўлмаиман, менинг тутган йўлим шундай.

Андреа лабини тишлади.

– Шундай бўлса-да, у ерга бугун борарсиз? – сўради Андреа.

– Бутун Париж одамлари боралими у ерга?

– Бўлмасам-чи!

– Унда мен ҳам бораман, – деди граф.

– Никоҳ шартномасига имзо чекасизми?
– Бунга эътирозим йўқ, унчалик қайсар эмасман.
– На чора! Шунисига ҳам шукр. Яна бир сўзим бор, граф.
– Марҳамат.
– Менга маслаҳат беринг.
– Бу осон иш эмас! Маслаҳат бериш ёрдам беришдан кўра оғирроқ.

– Бунақа маслаҳат бериш сизга ҳеч гапмас, бунинг сизга заррача оғирлиги йўқ.

– Қани айтинг-чи.

– Хотинимнинг қалини беш юз минг ливр бўлармикин?

– Бу ракамни менга барон Дангларнинг худди ўзи айтганди.

– Уни ўзим олайми ёки нотариусга қолдирайми?

– Бунинг тартиби қуйидагича: шартномага қўл қўйилаётганда иккала нотариус эртага ёки индинга учрашиши ҳақида келишиб олишади, ана шу учрашувда улар қалинларни айирбошлашади ва бу ҳақда бир-бирига тилхат беришади, никоҳдан кейин ўша миллионларнинг ҳаммасини, оиланинг бошлиғи сифатида, сизга беришади.

– Гап шундаки, – деди Андреа, ташвишга тушиб қолганини яширолмай, – қайнотам бизнинг маблағимизни ҳозир сиз айтган лаънати темир йўл концессиясига ишлатмоқчи.

– Ишлатса, тагин яхши! – деди Монте-Кристо. – Шу йўсинда сизнинг сармоянгиз бир йилда уч баравар кўпаяди. Кўп кишилар шундай дейишяпти. Барон Данглар яхши ота ва ҳисоб-китобга ҳам жуда уста.

– Ундай бўлса, ҳаммаси жойида экан, – деди Андреа, – фақат сиз илтимосимни рад этиб, ўкситиб қўйдингиз мени.

– Бундай ҳолларда киши, табиийки, инжик бўлади, сабабини шунга йўя қоласиз-да.

– Нима ҳам дердим, – пинғиллади Андреа, – келинг, сизнингча бўла қолсин. Кечкурунганча хайр.

– Хайр!

Оқарган лабларида табассум титраб турган Монте-Кристининг сезилар-сезилмас қаршилиқ кўрсатишига қарамай, Андреа унинг қўлини тутиб, қисиб қўйди ва ирғиб фойтунига миниб, жўнади.

Андреа кечгача вақтини бекорга ўтказмади, ёр-оғайнилариникига, таниш-билишлариникига югуриб-елиб ҳамма-ни кечки тантанага таклиф этди. Шу кунларда ҳамманинг бошини қотириб юрган Дангларнинг қўлидаги сеҳрли акцияларни кўрсатаман, деб қизиқтирди, шу муносабат билан ҳамма кечкурун банкирникида бўлишга истак билдирди.

Кечкурун соат саккиз яримда Дангларнинг катта меҳмонхонаси, унга ёндош иўлка ва яна уч меҳмонхона меҳмонлар билан тўлди, хушвақт меҳмонлар бу хонадонни ёқтиргани учун эмас, бирор янги нарсани кўргани келишган эди.

Академия аъзоси махсус таклифномалар билан ўтказиладиган кечки зиёфатни беқарор капалаклар ва оч асалариларни ўзига чорловчи гулхона деб атаган бўларди.

Меҳмонхоналарда сон-саноксиз чироқлар кўзларни камаштирарди, заррин, жимжимадор нақшлар ва деворлардаги ранго-ранг пардалар беҳисоб нурлар ёғдусида товланар, бу хашамлар дид-фаросатдан эмас, фақат бой-бадавлатликдан, пулдорликдан дарак бериб турарди.

Мадемуазель Эжени ниҳоятда одми кийиниб олган эди: эгнида каштаси ўзидан кўйлақ, қоп-қора сочларига тақилган оппоқ атиргул унинг бор-йўқ безаги эди. Бирорта қимматбаҳо зеби-зийнат тақмаган эди у. Либослар унинг ўзига ғалати кўринар ва бу ҳолни дидсизлик аломати деб ҳисобларди, шунга қарамай, кўзларида дадиллик, ўзига зўр ишонч белгилари ёниб турарди.

Эженидан бир неча қадам нарида Данглар хоним Дебрэ, Бошан ва Шато-Рено билан қуюқ суҳбатлашиб ўтиришарди. Дебрэ ҳам бу хонадонда тантана муносабати билан яна пайдо бўлди, бироқ бу гал у оддий меҳмон сифатида келганди, унга ортиқча тақаллуф кўрсатилмади.

Депутатлар ва молния корчалонлари даврасига тушиб олган Данглар зўр бериб солиқларнинг янги системаси ҳақида ва муҳит ўзгариб, ҳукумат унга министрлик лавозини таклиф этса, шу системани амалга оширажаги ҳақида гап сотарди.

Андреа эса Операнинг доимий томошабинларидан бирининг қўлтиғидан тутиб, хаёсизлик ва сурбетлик билан

(хижил бўлиб қолмаслик учун у шунга мажбур эди) узининг келгусидаги режаларини, бир юз етмиш беш минг франк йиллик фойдани эгаллаб олиб, Парижнинг олий табақалари сафида қандай жойлашиб олмоқчи эканлигини ҳикоя қиларди.

Бошқа меҳмонлар кимматбаҳо фирузаларни, ёқутларни, зумрадларни, биллурларни ярқирагиб, у хонадан бу хонага ўтиб юришарди.

Ҳар галгидек, ёшини яшаб кўйган аёллар – зеб-зийнатга кўмилиб кетган ҳали ёш балбурушлар эса кўпроқ ўзларини ҳаммага кўз-кўз қилиб, гердайишарди. Энг гузал, нозанин, ифбатли жононлар бурчак-бурчакларда онаси ёки холаси орқасига бекиниб утиришарди.

Қозондек қайнаб турган ҳалойиқ орасида хизматкорлар тўйга машҳур молния корчалонлари, ҳарбий соҳада ҳурмат қозонган ёки адабиётда донғи чиққан намояндалар ташриф буюрганини билдириб, уларнинг исм-шарифларини бақириб-чакириб эълон қилишарди, ўтирганлар эса бир қалқиб, янги меҳмонни ҳурмат билан қутиб оларди.

Булар орасида ўз номи, нуфузи билан купчиликни ҳаяжонга соладиганлар бор эди, албатта, бироқ одамлар назар-писанд қилмайдиган ёки нафрат билан қарайдиган кимсалар ҳам оз эмасди.

Пинакка кетган Эдимион сураги солинган улкан соатнинг олтин циферблати устидаги стрелка тўққизни кўрсатиб, механик фикрни ифодаловчи кўнғироқча тўққиз бор бонг урганда, граф Монте-Кристонинг номи эшитилди. Ҳамма, худди электр токи ургандек бир сесканиб, эшик томон юзланди.

Граф, олатдагича, оддий қора фрак кийган, оқ нимчаси кенг кўкрагига ёпишиб турар, довюраклиги барқ уриб турган оппоқ юзи ва бўйнидаги қора ёқаси яна ҳам яққолроқ кўзга ташланарди.

Унинг оппоқ нимчаси устига осилиб тушган қимматбаҳо ингичка соат занжирини нимчанинг зар ишидан ажратиш қийин эди.

Шу захоти остоналарда тўп-тўп оломон пайдо булди.

Граф кириши билан меҳмонхонанинг бир бурчагида Данглар хонимни, иккинчи бурчагида эса Дангларни, эшик

қаршисида мадемуазель Эженини кўрди. У дастлаб де Вильфор хоним билан гаплашиб турган баронесса олдига борди (Вильфор хоним яқка ўзи келганди, Валентина ҳали ўзига келмагани учун Вильфор тўйга келолмади), сўнгра оломонни ёриб ўтиб, Эженига яқинлашди-да, совуқ оҳангда уни табриклади; ўзига бино қўйган артистка ҳанг-манг бўлиб қолди.

Эжени ёнида турган Луиза д'Авриньи Италияга тавсиянома бергани учун графга миннатдорчилик билдирди ва ундан тез вақтда фойдаланмоқчи эканлигини айтди.

Граф қизлар билан хайрлашиб орқасига ўгирилган эди, у билан қўл олиб қуришгани келаётган Дангларни кўрди.

Монте-Кристо ҳамма расм-русмларни бажо келтириб бўлди-да, тик турганча атрофидагиларга номдор кишиларга хос ғурурла назар ташлаб чиқди. Унинг кўзлари: «Мен нимаики зарур бўлса, ҳаммасини қилдим, энди бошқалар менинг олдимдаги ўз бурчларини адо этсинлар», дерди.

Қўшни меҳмонхонадаги Андреа меҳмонларнинг ҳаракатидан Монте-Кристо келганлигини сезиб, унинг истиқболига югуриб чиқди. Шу пайт графни меҳмонлар ўраб олишган эди. Ҳамманинг қулоғи унда, одатда камсухан ёки беҳудага гап сотавермайдиган кишиларнинг сўзларини одамлар берилиб тинглашади.

Шу он нотариуслар кириб келишди-да, ола-була хатлар чизилган қоғозларни баҳмал дастурхон ёпиғлиқ заррин, нақшинкор стол устига қўйишди, бу стол шартномага қўл қўйиш учун махсус тайёрланган эди.

Нотариуслардан бири ўтирди, иккинчиси эса тик тураверди.

Тантанада ҳозир бўлганлар, яъни Париж жамоатчилигининг ярми қўл қўядиган шартнома ўқилиши керак.

Ҳамма ўтирди, тўғрироғи, аёллар давра қуриб утиришди-ю, бироқ Буалоннинг таъбири билан айтганда, бу «сергайрат услубга» унча эътибор бермайдиган эркаклар Андреанинг ўта хаяжонга тушаётганлигини, Дангларнинг маросимга ниҳоят зўр эътибор бериб турганлигини, Эженининг эса парвойи фалаклиги ва баронессанинг бу муҳим ишга эътибор бермай енгилтаклик билан қақиллаётгани ҳақида гап сотишарди.

Шартномани ҳамма жим туриб эшитди. Укиб бўлингач, меҳмонхонада янада кучлироқ ғовур-ғувур кўтарилди. Келин-куёвнинг келажagini порлатиб турган бу улкан суммалар, бу миллионлар ва бунинг устига махсус хоналарга тегиб қўйилган беҳисоб сеп-сарполар, биллурлар ҳасалчи меҳмонларнинг эҳсонасини чиқариб юборган эди.

Ёш йигитлар кўзига мадемуазель Данглар янада гўзалроқ – худди қуёшни хира қиладигандек кўриниб кетди.

Аёлларга келганда, шуни айтиш керакки, улар ҳам молдунёга ҳаваси келган бўлса-да, аммо ҳусн-жамолимиз олдида буларнинг кадри йўқ деб ҳисоблашарди.

Ёр-оғайнилари қуршовада табрик ва олқишларга кумилиб ўтирган Андреа ҳам булар туши эмас, унги эканлигига ишониб, ўзида йўқ қувониб кетган эди.

Нотариус даблаба билан қўлига патқалам олиб, баланд кўтарди-да:

– Жаноблар, – деди, – шартномага имзо чекишни бошлаймиз!

Биринчи бўлиб барон, сунг Кавальканти отасининг вакили, ундан кейин баронесса, унинг кетидан никоҳланувчилар (гербли қоғозга олатда мана шунақа жирканчли сўзлар ёзилади-да!) имзо чекди.

Барон патқаламни олиб қўл қўйди, иккинчи бўлиб вакил ота қўл қўйди.

Баронесса де Вильфор хоним билан қўлтиқлашиб стол ёнига келди ва қўлига патқалам олди-да, эрига мурожаат қилиб:

– Азизим, – деди, – афсуски, фавқулодда ўлдириш ва ўғирлик билан боғлиқ бир масалага андармон бўлиб, жаноб де Вильфор келолмай қолди, бу даҳшатли воқеадан нақ бўлмаса граф Монте-Кристандан ажралиб қолай дедик.

– Э, тавба! – деди Данглар бепарволик билан менга барибир эмасми дегандек ғалати оҳангда.

– Жаноб де Вильфорнинг келолмай қолганлигига мен сабабчи бўлмалдиммикин? – деди Монте-Кристо стол ёнига келиб.

– Сиз? Нега энди? – деди Данглар хоним шартномага қўл қўяётиб. – Мабодо шундай бўлиб чикса, бу гуноҳингизни асло кечирмайман, граф, эҳтиёт бўлинг.

Андреа қулоқларини динг қилиб турарди.

– Аслини олганда, мен бунда айбдор эмасман, – деди граф, – буни исботлаб бера оламан сизга.

Камсухан Монте-Кристо нима деркин, деб ҳамманинг диққати унда эди.

– Жаноблар, эсингизда булса керак, – деди граф жимликни бузиб, – ўша меникига тушмоқчи бўлган бадбахт ўғри ҳовлимда ўлдирилган эди, қотил ўғрининг ўз шериги деган тахминлар бор.

– Ҳа, тўғри, – деди Данглар.

– Унга тез ёрдам бериш учун дарҳол ечинтиришган ва кийимларини бурчакка ташлаб кетишган экан, полиция ходимлари камзули билан шимини олганлару, нимчасини кўрмай қолдириб кетишган экан.

Андреанинг ранги қув ўчди, у тепасида қора булут пайдо бўлаётганини сезиб, ўзини аста эшик яқинига олди.

– Бугун ўша қонга бўялган мудҳиш нимча топилди, чап кўкрагини пичоқ тешиб ўтган экан.

Аёллар қичқириб юборишди, баъзилари ҳатто ҳушдан кетишига оз қолди.

– Уни менга олиб келиб беришди. Бу жулдур нимча қаёқдан пайдо бўлиб қолганлигини ҳеч ким билмайди; мен ўша ўлдирилган кимсаники бўлса керак, деб ўйладим. Камердинерим бу жирканч матоҳни аста текшира туриб, тўсатдан чўнтагидан қоғоз топиб олди, бу хат экан, тагин кимга ёзилган денг – сизга, барон.

– Менга? – деди таажжубланиб Данглар.

– Ҳа, афсуски, сизга, ҳаг қонга бўялиб кетган экан, исмингизни аранг ўқидим, – деди Монте-Кристо.

– Ҳамма пол бўлиб қолди.

– Бу воқеанинг жаноб де Вильфорнинг бу ерга келмай қолишига қандай дахли бор? – сўради эрига ташвиш билан тикилиб қолган Данглар хоним.

– Бунда ҳечам ажабланадиган нарса йўқ, бека, – деди Монте-Кристо, – нимча ва хат жинойт белгисидир, мен икковини ҳам жаноб қироллик прокурорига юбордим. Биласизми, азизим барон, жинойтга тааллуқли масалаларда қонун-қоидага мувофиқ иш тугган яхши, эҳтимол, бунда

сизга нисбатан бирор ёмон нияти бўлган кимсанинг қўли бордир.

Андреа Монте-Кристога бақрайиб қаради-да, ёндаги меҳмонхонага яширинди.

– Эҳтимол, эҳтимол, – деди Данглар, – ўлдирилган кимса каторгада бўлганлардан шекилли, шундайми?

– Ҳа, каторгада бўлган маҳбуслардан, номи Кадрусс.

Дангларнинг ранги бўзара бошлади; Андреа эса иккинчи меҳмонхонадан айвонга ўтиб олди.

– Ия, нега имзо қўймайсизлар? – деди Монте-Кристо. – Бундан чиқди, ҳикоям ҳаммани ҳаяжонга солиб қўйди, шекилли, кечиринг мени, баронесса, сиз ҳам, мадемуазель Данглар.

Ҳозиргина имзо чеккан баронесса патқаламни нотариусга тутқизди.

– Князь Кавальканти, – деди нотариус, – князь Кавальканти, қаёқдасиз?

– Андреа, Андреа! – қичқирди донгдор италян билан жуда иноқлашиб қолган бир неча йигитлар.

– Чақиринг князни, ҳамма имзо чекишингизга маҳтал денг! – деди бақриб Данглар хизматкорларидан бирига.

Шу пайт қайси бирини икки ямлаб бир ютсам экан, деб пайдо бўлган девдан қўрққандек ҳамма жон ҳолатда ўзини кўча томондаги меҳмонхонага урди.

Бу даҳшатли манзара ҳар қандай одамнинг кайфини учириб юборар эди.

Жандарма офицери ҳар бир меҳмонхона эшиги олдига иккитадан соқчи қўйди-да, ўзи полиция комиссари билан бирга Данглар томон йўл олди.

Данглар хоним чинқириб юборди ва ҳушидан кетди.

Қўрққанидан ранги докадек оқариб кетган Данглар (баъзилар доим виждон азобида қийналиб юради!) тахта бўлиб қолди.

– Ҳўш жаноб, хизмат? – деди Монте-Кристо комиссар томон бир қадам ташлаб.

– Жаноблар, – деди полиция комиссари графнинг саволига эътибор қилмай, – орангизда Андреа Кавальканти деган киши борми?

Хамма таажжубланиб бараварига «вой», деб юборди. Андреани ахтара бошлашди. Бутунлай довдираб қолган Данглар бўғиқ овозда:

– Ахир, ким экан у Андреа Кавальканти? – деди.

– Тулонда қамоқдан қочган маҳбус.

– Нима жиноят қилган экан?

– У қамоқхонадаги шериги Кадрусс деган одамни граф Монте-Кристонинг уйидан чиқайтганда ўлдиришда айбланади, – деди комиссар хотиржам овозда.

Монте-Кристо атрофга тез назар ташлаб чиқди. Андреа ғойиб бўлган эди.

XX. БЕЛЬГИЯ ИҮЛИДА

Дангларнинг уйига тўсатдан жандарма офицери кириб келиши ва куёвнинг шармандаю шармисор этилишидан саросимага тушган меҳмонлар худди вабо ёки ўлатдан қочгандек, тумгарақай бўлди. Банкирнинг кошонаси бир зумда ҳувиллаб қолди. Бундай ҳолларда кишилар юпатиш, тасалли бериш учун миси чиққан иборалар изҳор этишни истамайдилар.

Бутун бир кошонада кабинетини ичидан қулфлаб олиб, жандарма офицерига сўроқ бера бошлаган Данглар, юраги қинидан чиқиб кетаёзган ва бизга маълум булмасига кириб олган Данглар хоним, ғурур-ла ижирганиб, айрилмас дугонаси Луиза Армильини эргаштириб ўз хонасига кириб кетган Эжени – уч киши қолди.

Хизматкорларга келганда, улар бугун ҳар қачонгидан кўп эди: тантанага музқаймоқ қиладиганлар, ошпазлар ва Кафед-Паридан бош официант чақирилганди, бу бечоралар хўжайин хафа қилгани учун жаҳллари чиқиб буфетда, ошхонада, хизматкорлар хоналарида ишга кўли бормай ивирсиб юришарди.

Турли туйғу-ҳис билан изтиробга тушган бу одамлар ичида фақат иккитасига эътибор қилсак бўлади: булар Эжени Данглар билан Луиза д' Армильидир. Келин, ҳали айтганимиздек, ҳақоратланган қироличага ўхшаб, ғурур-ла ижирганиб дугонаси билан чиқиб кетди-да, ўз хонасини ичидан қулфлаб олди. Луиза ўзини юмшоқ курсига отди.

– Э, Худойим, қандай балоларга мубтало этдинг бизни! – деди у. – Андреа Кавальканти алдоқчи... қотил... қочоқ маҳбус!.. Ким ўйлаганди шундай бўлади деб?

Эжени лабларини буриб:

– Ҳайҳот, – деди, – бошим фалокатдан чиқмади. Морсердан қутулиб, Кавалькантига тутилганимни қара-я!

– Нега энди иккисини тенглаштиряпсан, Эжени?

– Э, ер ютсин бу эркакларни! Эркак зотининг ҳаммаси бир гур, уларни кўрарга кўзим, отарга ўқим йўқ.

– Эжени, энди нима қиламиз? – сўради Луиза.

– Нима қиламиз, дейсанми?

– Ҳа.

– Уч кундан кейинги қилмоқчи бўлган ишимизни қиламиз... Кетамиз.

– Тўй бўлмаса ҳам кетаверасанми?

– Луиза, менга қара. Шуни билиб қўйки, оқсуякларнинг бундай турмушидан нафратланаман. Уларнинг ҳаёти худди бизнинг ноталаримиздаги чизиқлар сингари бир мақомга солиб, бир хилда ўтадиган, энсани қотирадиган завқсиз ҳаётдир. Мен умр бўйи артистчасига эркин яшашга, фақат ўзингга таяниб, изминг ўзингда бўлиб мустақил яшашга интилиб келдим. Шундай экан, нега энди бу ерда қолишим керак? Нима учун? Яна бир ойдан кейин эрга беришлари учунми? Кимга? Эҳтимол, Дебрэга берарлар? Бир вақт бу ҳақда ҳам вайсашган эди. Йўқ, Луизажон, йўқ, бугунги воқеа менга катта баҳона бўлди, буни мен ахтарганим йўқ, сўраб олганим ҳам йўқ, Худойимнинг ўзи юборди менга, мен қучоқ очиб кутиб олдим, холос.

– Бунчалик куч ва жасоратни ким ато этди сенга, Эжени? – деди нозик, малла ранг қиз қора соч дугонасига.

– Наҳотки, шу вақтгача мени билмаган бўлсанг? Ке, ишларимиздан гаплашайлик, Луиза. Сафарга извош керак...

– Худога шукр, извош сотиб олинганига уч кун бўлди.

– Уни айтган жойга олиб бориб қўйгин, деб буюрдингми?

– Ҳа.

– Паспортларимиз қани?

– Мана!

Эжени одатдаги совуққонлик билан ҳужжатни ёзди-да, ўқиди: «Жаноб Леон д'Армильи, йигирма ёшда, рассом, сочи қора, кўзлари қора, синглиси билан саёҳат қилиб юрибди».

– Жуда соз! Қандай қилиб олдинг бу паспортни?

– Граф Монте-Кристандан Рим театрларининг директорларига тавсиянома ёзиб беришни сўраб борганимда, аёллар кийимида йўлга чиқишга кўрқаман, деган эдим, у менинг фикримга қўшилди ва эркак паспорти топиб беришни гарданига олди, орадан икки кун ўтгач, паспортни олдим ва синглиси билан саёҳат қилиб юрибди, деган жумлани ўзим қўшиб қўйдим.

– Хуллас, – деди Эжени қувониб, – ҳамма ишларимиз битибди, фақат буюмларимизни йиғиб, жомадонларга жойласак бўлгани; энди тўй куни эмас, никоҳ шартномасига қўл қўйиладиган куни кечаси жўнаймиз.

– Эжени, яна яхшилаб ўйлаб кўр.

– Ўйлайвериб каллам шишиб кетди, энди ўйлайдиган ҳеч нарса қолгани йўқ. Ошириш, пасайтириш, испан фонди, гапта заёми ҳақидаги гаплар, суҳбатлар жуда жонимга тегди. Ўзинг бир ўйлаб кўр, Луиза, буларнинг ўрнига соф хавода, қушлар қўшиғи оғушида Ломбардия саҳроларида, Венеция каналларида, Рим саройларида, Неаполь соҳилларида эркин нафас олиб юрганим яхши эмасми? Ҳаммаси бўлиб қанча пулимиз бор?

Луиза ёзув столи тортмасидан қулфлаб қўйилган жуздонни олди-да, уни очди: ичида йигирма учта қимматбаҳо қоғоз бор эди.

– Йигирма уч минг франк, – деди у.

– Бунинг устига, яна кам деганда шу суммага тенг марварид, биллуримиз ва олтин тақинчоқларимиз ҳам бор, – деди Эжени. – Иккимиз жуда бой эканмиз-ку, Луиза. Бу қирқ беш минг ақча билан икки йил маликалардек ёки тўрт йил тузуккина кун кечиришимиз мумкин. Ярим йил ўтар-ўтмас санъат бобидаги ҳунаримиз билан маблағимизни икки ҳисса ошириб оламиз. Луиза, сен пулларни ол, мен қутичани оламан, мабодо биримиз йўқотсак, иккинчимиздагиси қолади. Энди, ке, ашқол-дашқолимизни йиштирайлик.

– Сабр қил, – деди Луиза ва Данглар хоним бўлмасига чиқалиган эшик олдига бориб қулок солди.

– Нимадан кўрқяпсан?

– Тўсатдан кириб қолмасинлар тағин.

– Эшик қулфлок.

– Оч деб тақиллатсалар-чи?

– Тақиллатаверишсин, очмаймиз.

– Сен ҳақиқий амазонка суворийсининг худди ўзисан, Эжени.

Иккала қиз барча керакли буюмларини тез йиғиштириб, жомадонларга жойлашди.

– Мана, бирпасда тахт бўлди-қўйди, – деди Эжени. – Мен кийиниб олгунимча, сен жомадонни ёпиб тур.

Луиза оппоқ нозик қўллари билан роса кучаниб жомадоннинг қопқоғини босди.

– Кучим етмаяпти, – деди, – узинг бекит.

– Вой, эсим курсин, ахир мен Геркулесман-ку, сен эса рангпар Омфаласан. – деди қўлиб Эжени ва тиззасини қўйди, жомадон қопқоғи ёпилиб, Луиза қулфлагунча зўр бериб босиб турди. Бу иш тугагач, Эжени комодни очди (калитини ҳаминша ўзи олиб юрарди) ва иулга киядиган мурсакни олди.

– Мана, кўрлингми, – деди у, – ҳаммасини олдиндан уйлаб қўйганман, пулда совқотмансан.

– Ўзинг нима киясан?

– Мен совқотиш нималигини билмайман, бунинг устига, устимда эркаклар костюми...

– Шу ернинг ўзида эркакча кийиниб оласанми?

– Булмасам-чи.

– Улгурасанми?

– Қўркма, уйдагиларнинг ҳаммаси бояғи ғалвадан боши гаранг. Бўлмамни ичидан қулфлаб олганимдан ҳеч ким ажабланмайди ҳам. Биласанку, мен оғир қайғуга ботганман.

– Ҳа, тўғри айтасан, ташвишланмаса ҳам бўлади.

– Ке, ёрдам қил менга.

Ҳали мурсак олган жавондан эркакларнинг бир сидра уст-бошини – бошмоқдан нимчагача, қўйлак-чолворгача – ҳамма зарур нарсаларни олди. Сўнг эпчиллик билан чол-

ворни кийди, галстукни тақди, қадди-қоматига ёпишиб тушган нимчанинг тугмаларини солди. Эжени эркакча биринчи марта кийинмаётгандек куринарди.

– Жуда ҳам ярашди-да, сенга! – деди Луиза дугонасига завқ билан тикилиб. – Бироқ хамма хотин-қизлар ҳавас киладиган гузал кокилларингни эркаклар шляпаси остига қандай қилиб яширасан?

– Мана қараб тур, – деди Эжени.

Эжени чап қўли билан йўғон соч ўримини тутамлаб, ўнг қўли билан каттакон, оғир қайчини тутди-да, бирин-кетин қирқиб оёғи остига ташлади. Соч толалари камзулимга илашиб қолмасин, деб қаддини бир оз олдинга эгиб олганди. Сунг чаккасидаги кокилини ҳам қирқиб ташлади. Унинг юзида ачиниш аломати сезилмасди, аксинча, қоп-қора қошлари остидаги қўзлари ҳар қачонгидан ҳам шўхчан, кучлироқ порларди.

– Оҳ, эсиз сочлар, увол бўлди-да! – деди қайғуриб Луиза.

– Ия, ахир шуниси яхшимасми? – деди Эжени калта жингалак сочларини тараб, – сенингча, шу куринишда чиройли эмасманми?

– Сен гўзалсан, ҳамиша гўзалсан! – деди Луиза. – Хуш, қаёққа йўл оламиз?

– Агар йўқ демасанг, Брюсселга кетаверамиз, чегаралардан энг яқини шу. Брюссель, Льеж, Ахендан ўтиб, Рейн буйлаб Страсбург томонга кўтариламиз, Швейцарияга борамиз, ундан Сен-Готар орқали Италияга утамиз. Нима дейсан? Розимисан?

– Албатта розиман.

– Нега менга тикилиб қолдинг?

– Шу туришда суқсурдай йигит бўлдинг-қўйдинг! Худди мени олиб қочаётган телба ошиққа ўхшайсан-а.

– Оббо, лаънати-е! Ростданам худди ўзи бўлдимми-а?

– Сукишни одат қилибсанми, Эжени?

Умўман олганда, аввало ўзи учун, қолаверса дугонаси учун қон-қон йиғлаши керак бўлган иккала қиз шу топда қаж-қаж уриб кулиб юборишди ва сездирмаслик учун бўлмадаги буюмларни тартибга сола бошлашди. Сунг чироқларни ўчириб, атрофни қўздан кечиришди, ташқарига диққат билан қўлоқ солишди, аёллар бўлмасининг ҳовлига

чикадиган махфий зина томондаги эшикни очишди. Эжени бир қўли билан жомадоннинг бир қўлогини кутариб олдинда, Луиза эса иккинчи қўлогини икки қўли билан зўрға тутиб кейинда борарди. Ховлида ҳеч ким йўқ эди. Ярим кеча. Дарвозабон ҳамон ётмаган эди. Эжени аста олдинроққа борлида, каради: қоровул курсида шалпайиб мудраб ўтирарди. Қиз Луиза ёнига қайтиб келиб, жомадонни яна кутарди, иккаласи дарвоза тагига киришди. Эжени дугонасига узингни қоронғи бурчакка олиб тур, қоровул кўзини очгундек бўлса, фақат бир кишини курсин, деди, Эжени эса узини фонус ёғдусига тутиб туриб олди.

– Очинг! – деди у эркакча йўғон овоз билан ойнабанд эшикни қоқиб.

Эжени кутганидек, қоровул ўрнидан турди-да, ким чиқяпти, деб бир неча қадам ташлаган эди, ҳассасини оёғига уриб тоқатсизланиб турган ёш йигитни куриб, дарҳол арқончани гортди. Дарвоза очилиши билан Луиза узини лип этиб ташқарига олди. Юраги қафасдаги қушдай тирчиллаётган Эжени ҳам узини хотиржам тутиб кучага чиқди.

Жомадонни утиб борётган хат ташувчига узатиб, унга Биктуар кўчаси, 36-уй томонга юришни буюришди, узлари ҳам унинг кетидан жунашди, бу одамнинг учраб қолганлиги Луизани анча хотиржам қилди, Эженига келсак, у Юдифь ёки Далима каби жасур киз эди.

Улар белгиланган уйга келганда Эжени хат ташувчига жомадонни ерга қўйинг, деб буюрди-да, хақини тўлаб, жавоб берди. Сўнг эшикни тақиллатди.

Қочок кизлар келган уйда олдингина бир машиначи аёл истиқомат қиларди. Қизлар у билан олдиндан келишиб қўйишганди, машиначи ҳали ётмаганди, дарҳол эшикни очди.

– Мадемуазель, – деди Эжени, – қоровулга айтинг, извошни ташқарига олиб чиқсин, сўнг дарров почта станциясидан отларни келтирсин. Мана, хизмати учун беш франк, унга бериб қўйинг, илтимос.

– Қойил сенга. Эжени, қойил! – деди Луиза, – ҳурматим ҳам ошиб боряпти сенга.

Машинначи аёл иккисини кўриб ҳайрон бўлиб қолди, бироқ йигирма луидор ваъда қилгани эсига тушиб, индамади.

Чорак соатдан сўнг қоровул извошчи билан отларни етаклаб келди ва дарҳол извош кўшилиб, жомалон орқага маҳкам қилиб боғланди.

– Мана йўлланма, – деди извошчи. – Қани, навкирон хўжайин, айтдинг, қайси йўлдан кетамиз?

– Фонтенебло томонидан, – деди Эжени эркакча овоз билан.

– Нега? Нега бундай деяпсан? – сўради Луиза.

– Из қолдирмайлик деяпман-да, – деди Эжени. – Биз ҳали йигирма луидор тўлаган хотин қаёққа кетганимизни айтиб кўйишни мумкин. Хиёбонга чиққанимизда йўлни бошқа ёққа бурамиз.

Эжени шундай деди-да, зинага ирғиб извошга чиқди.

– Сенинг гапинг ҳаминча ҳақ бўлиб чиқади, Эжени, – деди Луиза дугонаси ёнига ўтириб.

Извошчи Эженининг буйруғи билан йўлни ўзгартириб, чорак соатдан сўнг Сен-Мартен заставасидан ўтиб кетди.

– Мана, Париждан чиқдик! – деди Луиза енгил нафас олиб.

– Ҳақ гапни айтдинг, гўзалим, сени эсон-омон олиб қочишга муваффақ бўлдим, – деди Эжени.

– Тўғри, яна ўз хоҳишим билан-а, – деди Луиза.

– Бу ҳол гуноҳимни анча енгиллаштиради, албатта, – деди Эжени.

Бу сўзлар Ла-Вийет тош йўлида гилдиракларнинг тақиртуқури остида йўқ бўлиб кетди.

Данглар энди қизидан жудо бўлган эди.

Олтинчи
Кисел

I. «ҚҰНҒИРОҚ ВА БУТИЛКА» МЕҲМОНХОНАСИ

Келинг, мадемуазель Данглар билан дугонасини Брюссель йўлида қолдирайлик-да, фалокат юз бериб, бахт қуши қўлидан учиб кетган шўрлик Андреа Кавалькантига қайтайлик.

Бу Андреа Кавальканти деган зот ёш бўлса-да, жуда олғир, маккор, устомон одам эди. Шунинг учун ҳам меҳмонхонада андаккина ғала-ғовур кўтарилиши биланоқ эшикка яқинлашганини ва икки хонадан ўтиб, ғойиб бўлганини кўрган эдик.

Ушанда биз жиндак бир тафсилотни айтмай қолдириб кетган эдик. Кавальканти ўтиб кетган хоналардан бирида биллур тошлар солинган қутичалар, шойи рўмонлар, турли хил жун газмоллар тартиб билан териб қўйилганди; булар ҳар кимнинг ҳам суқи кирадиган, фақат номларини эшитгандаям қизларнинг юраги ўйнаб кетадиган сеп-сарпо эди.

Андреа шу хонадан ўтаётиб, фақат олғир, устомонгина эмас, ҳатто талбиркор эканлигини кўрсатиб, териб қўйишган қимматбаҳо нарсалардан йирик-йирикларини олди.

Андреа ана шуларга таяниб, ўзини далил тутди ва деразадан ирғиб тушди-да, жандармаларга чап бериб, қочди.

Девқомат, ёвқур Андреа, ишқилиб тутиб олмасалар бўлгани, деб жон-жаҳди билан боши оққан ёкқа чорак соат югурди. У югура-югура Мон-Блан кўчасидан бурилиб, Лафайет кўчасининг охиридан чиқиб қолди.

Баданидан шовиллаб тер оқиб, ҳаллослаб тўхтади.

Бу орада ўзидан бошқа ҳеч ким йўқ эди; чап ёғида кенг ва кимсасиз Сен-Лазар майдони, унғ ёғида эса азим Париж шаҳри.

– Наҳотки шу билан адоий тамом бўлсам? – деди Андреа ўзига-ўзи савол бериб. – Йўқ. Душманларимдан кўра кўпроқ ғайрат қилсам, омон қоламан. Энди менга фақат пул мадад бўла олади.

Шу пайт Пуассоньердан келаётган киракаш извошга кўзи тушиб қолди. Трубка чекаётган тунд извошчи, афтидан, Сен-Денига кетаётган эди.

– Ҳой, оғайни! – деди Бенедетто.

– Хўш, хизмат? – деди извошчи.

– Отингиз чарчаб қолмадимми?

– Чарчашга бало борми! Кун бўйи жойидан қимирламади. Йигирма су чой чақадан тўрт марта кира қилдим, холос. Топганимиз атиги етти франк бўлди, хўжайинга эса йигирма судан чўзишим керак.

– Етти франкка яна йигирма франк кўшиб олишни истамайсизми?

– Қанийди, йигирма франкдан қочадиган аҳмоқ йўқ. Бунинг учун нима қилишим керак?

– Отингиз чарчамаган бўлса, арзимас хизмат бор.

– Шамолдек учаман деб турибди бу жонивор; йўлни кўрсатсангиз бўлди.

– Лувр томонга.

– Ҳа, биламан, ичимлик ясайдиган жой.

– Топдингиз, ўша ерга; бир оғайнимга етиб олишим керак, у билан Шпельан-Сервалда ов қилмоқчи бўлгандик; мана шу ерда мени извошида соат ўн бир яримгача кутиб туриши керак эди. Ҳозир ярим тун, у кута-кута тоқати-тоқ бўлиб, бир ўзи жўнаб қолган бўлса керак.

– Эҳтимол.

– Ана шу оғайнимни қувиб етишга бир ҳаракат қилиб кўрасизми?

– Жоним билан.

– Агарда уни Буржегача қувиб етолмасак, йигирма франк оласиз, Лувргача қувиб етолмасак, ўттиз франк оласиз.

– Қувиб етсак-чи?

– Қирқ франк. – деди Андреа бир дақиқа иккиланиб, бироқ ваъда берсам нима кетяпти, деб дадил айтаверди.

– Қирқ!

– Бўпти! – деди извошчи. – Ўтиринг!

Андреа извошга ўтирди; улар ҳаш-паш дегунча Сен-Денини кесиб, Сен-Мартендан ўгишди, застава орқада қолди ва бепоён Ла-Вийет бошланди.

Афсонавий ошнани қувиб етиш осон эмасди; Кавальканти аҳён-аҳёнда кеч қолган йўловчилар ва ҳали ёпилмаган қовоқхоналардан дўстининг зангори фойтуни ва чавкар отини сўраб-суриштириб қўярди. Одатда Нидерландия томонга жуда кўп извош ўтар, уларнинг ўндан тўққизи зангори бўлганидан Андреанинг саволига жавоб берувчилар оз эмасди.

Ҳамма ўша фойтунни беш юз, икки юз ёки юз қадамда кўрдик дер, аммо етиб борганда, бутунлай бошқа извош бўлиб чиқарди.

Бир гал уларнинг ўзини қувиб ўтиб кетишди; бу икки от қўшилган почта извоши эди.

«Қани энди ана шу извош менда бўлса. – деди ичида Кавальканти. – қўш дулдун-а?»

У оғир хўрсиниб қўйди.

Аслида бу мадемуазель Данглар билан мадемуазель д'Армильини олиб кетаётган извош эди.

– Тез-тез! – деди Андреа, – қувиб етишимизга оз қолди.

Шўрлик от яна боягидек пишқириб чопа кетди ва кўп ўтмай кўпириб Луврга етиб келди.

– Афтидан, – деди Андреа, – оғайнимга етолмайман, шекилли; отингиз ишдан чиқиб қоладиганга ўхшайди. Яхшиси, мен шу ерда қола қолай. Мана ўттиз франкингиз. «Саман от» да тунаб, эртагача биринчи бўш почта извошда жўнайман. Хайр, дўстим.

Андреа извошчининг кўлига беш франкдан олтига танга тутқазди-да, извошдан ирғиб тош йўлга тушди.

Извошчи хурсанд бўлиб пулни чўнтагига солди-да, отларини аста юргизиб Парижга йўл олди. Андреа гўё «Саман от» меҳмонхонасига кирмоқчи бўлгандек, эшик олдига борди-да, извош овозига қулоқ солиб турди; сўнгра у илдам-илдам қадам ташлаб икки лье йўл босиб тўхтади. Бир оз дам олди. У тахминан Шапель-ан-Сервалга жуда яқинлашиб қолганди, ўзининг сўзига қараганда, Андреа ана шу томонга йўл олган эди.

Андреа Кавальканти ҳордиқ чиқариш учун эмас, бирор қарорга келиш ва ишни қандай олиб бориш режасини тузиш учун тўхтади.

Дилижонга ўтириш мумкин эмас, почта извошини кирага олиб бўлмайди; иккаласида ҳам саёҳат қилиш учун паспорт керак.

Франциянинг кўзга кўринган ва кўпроқ муҳофаза қилинадиган Уази департаментида қолиш, айниқса жиний ишларда чиниққан Андреа учун яна мумкин эмасди.

Андреа ариқ лабига ўтирди-да, нягига таяниб ўйга чўмди.

Орадан ўн дақиқа ўтгач, бошини кўтарди; у бир қарорга келган эди.

Даҳлиздаги қозикдан олиб, камзули устидан кийиб олган пальтони роса чанг босиб кетган эди. У Шапель-ан-Сервалга етиб ягона маҳаллий меҳмонхонанинг эшигини дадиллик билан тақиллатди.

Меҳмонхона эгаси эшикни очди.

– Азизим, – деди Андреа, – мен Морфонтенадан отлик Санлисга келаётгандим; жангари отим мени йиқитиб, ташлаб қочди. Шу бугун кечаси албатта Компьенда бўлишим керак, акс ҳолда оилам жуда хавотир олади; сизда от топиладими?

Қовоқхоначиларнинг ҳаммасида яхшими-ёмонми, ишқилиб от топилади.

Қовоқхоначи отбоқарни чақириб, оқ отни эгарлашни буюрди, етти яшар ўғлини уйғотди; у меҳмонни манзилига олиб бориб қўйиб, отни қайтариб олиб келиши керак эди.

Андреа қовоқхоначига йнгирма франк берди; Кавальканти чўнтагидан пул олаётганида бир ташрифномани тушириб қўйганди; бу номани унинг Кафе-де-Паридаги оғайниларида бири берган эди; хуллас, қовоқхоначи, отимни Сен-Доминик кўчасида истиқомат қилувчи граф де Молеонга берибман-да, деган хулосага келган эди; карточкада ана шу фамилия ва шу манзил ёзилганди.

Андреа оқ йўрғада Компьенгача бўлган тўққиз лье масофани уч ярим соатда босиб ўтди. У шаҳарнинг дилижонлар тўхтайдиган майдонига келганида соат тўрт бўлганди.

Компьенда шинам меҳмонхона бор; бу меҳмонхонада бир марта бўлган киши уни ҳеч қачон эсидан чиқармайди. Андреа ҳам бир гал Париж атрофини сайр қилиб юрганида шунда тунаган эди; «Кўнғироқ ва бутилка» меҳмонхонаси эслади, майдонга разм солди, чироқ ёруғида йўл кўрса-

тувчи лавҳани кўрди-да, болага ҳамма майда пулларини бериб, қайтариб юборди. Яна тўрт соат вақтим бор, яхшилаб овқатланиб, тўйиб ухлаб олишим мумкин, деган хулосага келиб, эшикни қоқди.

Хизматчи эшикни очди.

– Сен-Жан-о-Буадан келяпман, тушликни ўша ерда қилган эдим, – деди Андреа. – Тунда ўтадиган дилижонга чиқмоқчи бўлувдим, бироқ, йўлда адашиб, тўрт соат ўрмонда юрдим. Ҳовли томондаги хоналарингиздан бирини менга беринг; яхна товуқ гушти ва бир бутилка вино беришсин.

Хизматчи шубҳаланмади; Андреа, қўллари пальтосининг чунтагида, оғзида сигарета тутатиб, осойишталик билан гапирди; унинг кийимлари башанг, соқолини бошлаб олдирган, ботинкаси ялтиратиб мойланганди. У, йўлда кечикиб қолган шаҳарликка ўхшаб кетарди.

Хизматчи хонани тайёрлаб бўлгунча меҳмонхона бекаси ҳам кириб келди. Андреа унга илиқ табассум билан салом берди ва: Компьенга сўнги марта келганимда турган «3» рақамли хонани олишим мумкинми? – деб сўради. Афсуски «3» рақамли хонани синглиси билан саёҳат қилиб юрган йигит банд қилган экан.

Андреа анча оғринди: фақат бека унга тайёрланаётган «7» рақамли хона ҳам худди «3» нинг ўзгинаси дегандан сўнгина, кўнгли жойига тушди; Андреа хона тайёр бўлгунча печь олдида оёғини иситиб, Шантильида бўлиб ўтган пойга ҳақида гап сотиб ўтирди.

Андреа ҳовли томонга қараган хоналарни бежиз эсга олмаган эди; «Кўнғироқ» меҳмонхонасининг уч қатор хиёбондан иборат ҳовлиси томоша залига ўхшаган турлитуман дарахтлар, ўтлоқзорлар, гулларга бой кўркем боғ эди.

Хизматчи олиб келган яхна жужа янги, аммо виноси эски экан; печда олов ҳам ловиллаб ёниб турибди. Гўё ҳеч гап бўлмагандай иштаҳаси жуда очилиб кетганига Андреанинг ўзи ҳам ҳайрон.

Сўнгра у тўшакка узала тушди-да, бирпасда донг қотиб ухлаб қолди. Гарчи виждони азобда бўлса-да, киши йигитлик чоғида жуда қаттиқ ухлайди.

Дарвоқе, биз Андреа виждон азобига тушиши мумкин эди, деган фикрда бўлишимиз керак эди, аммо унга бундай хиссиёт ёт.

У ўзига далда бериб, қуйидагича режа тузган эди:

Андреа тонг ёришиши билан ўрнидан туради, ётоқ хакини тўлаб, меҳмонхонадан чиқади, ўрмонга етиб оладида, тасвирий санъат билан шуғулланувчи одам ниқоби остида бирор деҳқонникига жойлашиб олади, саржинчининг кийими ва болта топади, оқсуяк шер қиёфасини ишчи қиёфасига алмаштиради; сўнг қўлларини қадоқ босиб, сочлари қорайиб, юзи офтобда куйгач, бир вақтлар Тулонда жўралари ўргатган усулни ишга солиб, тунлари аста-секин чегара томон йўл олади; қишлоқ жойларга ҳам фақат нон олиш учунгина яқинроқ боради.

У чегарадан ўтиб олгач, бриллиантларни пулга чақади, бу пулларни чўнтагига эҳтиётдан олиб юрган пулларга қўшганда, нари-бериси билан эллик минг ливр тўпланади: бу ҳеч бўлмаса қора кунларда асқатиб қолар.

Бунинг устига, Данглар хонадони бошига тушган бахтсиз воқеани хаспўшлашга ҳаракат қилса керак, деб умид қиларди Андреа.

Тинка-мадори қуриганига қарамай, Андреанинг тез ва каттиқ уйқуга кетганлигига сабаб шулар эди.

Андреа эртароқ уйғониш ниятида деразани бекитмади, фақат эшикнинг илгагини солиб қўя қолди; лекин ўткир пичоғини қинидан суғуриб столга қўйди. Бу пичоқ кўп иш берган эди: Андреа уни ҳамиша ёнида олиб юрарди.

Эрталаб соат еттига яқин қуёшнинг илиқ нури Андреанинг юзини сийпалаб уйғотиб юборди. Ухлаши олдидан қандай фикр мияга ўрнашиб қолган бўлса, уйғонган чоғида ҳам одамнинг хаёлига даставвал ўша фикр келади. Андреа кўзларини очиб улгурмаган ҳам эди, миясини чулғаб турган фикр унинг анча ортиқча ухлаб юборганини билдирди.

У ўрнидан сапчиб туриб дераза ёнига борди.

Ҳовлида жандарма юрарди.

Жандарма дунёда ҳатто энг бегуноҳ одамлар учун ҳам кўрқинчлидир. Лекин қўлга тушиб юрак олдириб қўйган кишилар учун кўк, зангори ва оқ мундирдаги жандарма дунёдаги энг ёвуз кимса ҳисобланади.

– Жандарма нима қилиб юрибди? – деди Андреа ўзига ўзи савол бериб ва шу заҳоти ўзи жавоб қилди:

– Мехмонхонага жандарма келган бўлса, кепти-да, фурсатни ўтказмай кийиниш керак.

У ҳарбий одати бўйича жуда тез кийиниб олди. (Парижда уни қарол бир неча ой мобайнида бу одатдан халос этолмаган эди.)

– Майли, – деди Андреа кийинаётиб, – у кетгунча чиқмай тураман, кетгач, жуфтакни ростлаб қоламан.

Шундай деди-да, аста дераза ёнига бориб, дарпардани яна кўтарди.

Жандарма кетиш у ёқда турсин, унинг ёнида иккинчиси ҳам пайдо бўлиб, Андреа тушадиган ягона зина олдида туриб олибди, учинчи бир отлиғи эса қўлида милтиқ Андреа қочиб кетмасин, деб дарвозани кўриқлаб турарди.

Учинчи жандарманинг кўриниши жуда ажойиб эди, шу сабабдан уни одамлар ўраб олишганди. «Мени ахтаришяпти! – Андреанинг ҳаёлига бирдан шу фикр келди, – оббо!..» Унинг ранги оқариб кетди. Саросимага тушиб атрофга аланглади.

Шу қаватдаги барча хоналар каби унинг хонаси ҳамма ёқдан кўриниб турадиган хиёбонга караган эди.

«Қўлга тушдим!» – ўйлади у яна.

Дарҳақиқат, Андреанинг ҳозирги ҳолатида қўлга тушган ҳар қандай айблорни фақат биргина жазо – шафқатсиз ва муқаррар ўлим жазоси кутарди.

У титраб бошини иккала қўли билан маҳкам сиқди, унинг ақлдан озишига сал қолган эди.

Сал ўтмай миясида ғужғон ураётган фикрлар орасида умид учқуни ялт этди, шунда у бир оз илжайди.

У хонани кўздан кечириб чиқди; хожатини чиқарадиган нарсаларнинг бариси: патқалам, сиёҳ ва қоғоз ёзув столида мухайё экан. Дархол ўтирди-да, қўйидагиларни ёзди:

«Менинг ётоқ ҳақини тўлашга ёнимда сариқ чақам ҳам йўқ, бироқ ҳалол одамман; шунинг учун қарзимдан ўн баробар ортиқ тўғнағичимни қолдириб кетяпман. Қочиб кетганим учун узр сўрайман, юзим чидамади».

У галстугидан тўғнағичини суғуриб олиб, хат устига қуйди.

Сунг кулфлаш у ёқда турсин, зулфини ҳам суғуриб олиб, ёпиш ёдидан кутарилган кишидек эшикни кия очиқ қолдирди. Шундан кейин Ахилланинг Деидамия ҳузурида бўлган чоғи тасвирланган пардага уралиб олди-да, бунақанги гимнастикада устаси фаранг кишидек кул устидаги изларини текислаб ташлаб, тошпечъ мўрисида кутарила бошлади. Энди унинг қочиб қутуладиган ягона йўли шу эди.

Шу орада ҳали Андреа кўрган биринчи жандарма полиция комиссари билан бирга зинадан юқорига кутарила бошлади; буларга зинани қуриқлаб турган жанларма ёрдам бериши мумкин; сунггисига эса дарвозада пойлаб тургани кўмаклашишга тайёр бўлиб турибди.

Андреанинг изидан полиция қувиб келишига қуйидаги воқеалар сабаб бўлган эди.

Париж телеграфи эрта тонгдан бошлаб ҳамма томонларга ахборот эълон қилди, шаҳар атрофи ва кишлоқларда барча давлат органлари, қуролли кучлар Кадрусснинг қотилишни излашга сафарбар этилганди.

Компъень – кирол резиденцияси, Компъень – овчиларга жуда ёқиб қолган жой, Компъень – ҳарбий қисм жойлашган шаҳар; унда сон-саноксиз туралар, жандармалар ва полиция комиссарлари дайдиб юришади; телеграф орқали фармон олинishi билан шаҳар ураб олиниб, тинтув бошланганди; «Қўнғироқ ва бутилка» меҳмонхонаси шаҳарда биринчи мусофирхона бўлгани важдан қидирув дастлаб шу ердан бошланган эди.

Бунинг устига, «Қўнғироқча»га ёндош шаҳар идорасининг қоровуллари берган маълумотга қараганда, тунда бу меҳмонхонага бир неча йўловчилар тушган эди.

Эргалаб соат олтида алмашган соқчи постга туриши биланок, яъни, соат бешга бонг ура бошлаганда, оқ отлиқ ёш йигитни кўрганини, ёнида бир дехқон бола ҳам бўлганини, кейин йигит отдан тушиб, болани от билан жунатиб юборганини ва узи «Қўнғироқ»нинг эшигини қоққанини, уни меҳмонхонага киритишганини оқизмай-томизмай гапириб берди. Одамларда шубҳа туғдирган бу йўловчи Андреа эди.

Шу маълумотларга мувофиқ полиция комиссари ва жандарма унтер-офицери Андреа турган хонага йўл олишди.

Эшик қия очик эди.

– Ҳу, – деди пихини ёрган жандарма, – эшик очик қолибди, бу яхшилик аломати эмас! Мен бу эшикка уч қулф солиб қўйилган ҳолда куришни истардим.

Дарҳақиқат, стол устида Андреа қолдирган хат ва тўғнагич унинг қочиб кетганидан дарак бериб турарди. Чунки жандарма бир кўрган нарчасига лаққа ишониб кетаверадиганлардан эмасди.

У атрофга назар ташлади, каравотнинг тагига қаради, пардаларни йиғиб қўйди, шкафларни очди, ниҳоят тошпечь олдига келди.

Тадбиркор Андреа қулда ҳеч қандай из қолдирмагани.

Ҳар ҳолда бу ердан ташқарига чиқиб кетиш мумкин эди, бундай ҳолларда ҳар бир тўйнуқ синчиклаб текширилиши зарур. Шу сабабли жанларма шох-шабба ва похол келтириб, худди замбаракни ўқлаётгандай тўйнуққа тикди-да, гугурт чақди.

Ўт ловиллаб ёнди, тўйнуқдан бурқсиб қуюқ тутун осмонга кутарилди: бироқ жандарма кутгандек бирон-бир жиноятчи тўйнуқдан юмалаб тушмади.

Андреа, ёшлик чоғидан жамият билан қурашиб пишиб кетган, қувликда ҳар қандай жандармани, у хатто ҳурматга сазовор унтер-офицер павозимида бўлса-да, «бир чўқишда қочирадиган»лардан эди. Албатта, ўт ёқиб синашлари мумкинлигини олдиндан билиб, у томга чиқиб, мўрига қапишиб олганди.

Унтер-офицернинг иккала жандармага: «У тўйнуқда йўқ!» деганини эшитиб, «энди қутулиб кетсам керак», деган ўй кечди Андреанинг кўнглидан. Бўйинини аста чўзиб қараган эди, офицерлар кетмай, янада диққат билан атрофни кўздан кечираётганларини кўрди.

Андреа ҳам атрофга назар ташлади: Унг томонда XVI асрнинг дабдабали иншооти – шаҳар идораси қад кутарган; унинг деразаларидан у бекинган томнинг ҳамма бурчаклари кафтдагидек кўриниб турарли.

Мана шу деразалардан бирида ҳадемай жандармалардан биронтаси пайдо бўлажагини Андреа англади. Мабо-

до уни кўриб қолса, иш гамом; томма-гом қочишдан фойда йўқ.

У яна пастга тушишга, лекин хозир чиққан мўридан эмас, бошқасидан тушишга қарор қилди.

Андреа тутун чиқмаётган мўрилардан бирига аста эмак-лаб борди-да, сездирмай туйнукдан кириб кетди.

Шунда шаҳар идорасининг деразаси очилиб, жандармнинг боши кўринди. У бир дақиқа қимир этмай турди-да, сўнг яна ғойиб бўлди.

Унтер-офицер салмоқдор ва кибр-ҳаво билан қадам ташлаб, ён-верига ҳам қарамай, оломонни ёриб ўтди-да, меҳмонхонага қайтди.

– Хўш, нима гап? – деди иккала жандарма.

– Хулласи калом, йигитлар, – жавоб қилди унтер-офицер, – қароқчи, афтидан, азондаёқ қочиб қолган экан; лекин барибир Виллер-Котре томонга. Нуайонуга изидан одам кўямиз, бугун ўрмонни титкилаб бўлса ҳам топмай кўймаймиз у лаънатини.

Мухтарам қонун назоратчиси унтер-офицерларга хос оҳангда бу жарангдор сўзларни айтиб улгурмаган ҳам эдики, бирдан дод-фарёд ва кўнғироқнинг кетма-кет жаранглаган овози қулоқни қоматга келтирди.

– Ўхў, бу қанақаси бўлди? – деди жандарма ҳайрон бўлиб.

– Ким бўлса ҳам жуда шошиляпти! – деди меҳмонхона хўжайини. – Қайси номердан кўнғироқ чалишяпти?

– Учинчидан.

– Югур, Жан.

Шу пайт шовқин-сурон яна кучайди. Хизматчи зинага қараб чопди.

– Тўхта, тўхта, – деди жандарма унга, – янглишмасам, кўнғироқ чалинаётганда сизнинг эмас, бизнинг ёрдамимиз зарур. Учинчи хонада ким туради?

– Ёш йигит; шу кечаси почта извошида синглиси билан келиб, икки каравотли хона сўраб олди.

Кўнғироқ яна чалинди. – Жаноб комиссар, бу ёққа! – қичқирди унтер-офицер, – орқамдан келаверинг!

– Тўхтанг! – деди хўжайин, – учинчи номерга икки зинадан: ташқи ва ички зинадан борилади.

– Яхши, – деди унтер-офицер, – мен ичкарисидан бораман, буни менга боп. Милтиқлар ўқланганми?

– Уқланган.

– Сиз ташқи зинага қараб туринг, қочмоқчи бўлса, отинг; телеграммага қараганда бу катта жиноятчи.

Унтер-офицер комиссар билан бирга дарҳол ички зинага кириб кетди.

Ҳалиги қичқириқларнинг сабаби қуйидагилар эди.

Андреа муридан тушаётиб, бирдан сирганиб кетди ва дастга «гурс» этиб йиқилиб тушди. Хонада одам бўлмаганда-ку, ҳеч гап бўлмасди; бироқ бахтга қарши унда одам бор эди.

Бир каравотда ётган иккала аёл тарақ-туруқдан чучиб уйғониб кетди ва шовқин келган томонга қаради, тошпеч туйнугидан ёш бир йигит қуринди.

Шунда оқ сарик сочли биринчиси оламини бошига кўтариб дод сола бошлади, сочлари қоп-қора иккинчиси эса жон ҳолатда қўнғирокқа ёпишди.

Фалокат Андреанинг орқасидан соядай эргашиб юрарди.

– Худо ҳаққи! – деди девор бўлиб қолган Андреа кимга мурожаат қилаётганини ҳам билмай. – Чақирманг ҳеч кимни, хароб этманг мени! Сизга заррача ҳам ёмонлик қилмайман, заррача!

– Андреа! Қотил Андреа! – деб қичқириб юборди ёш аёллардан бири.

– Эжени! Малемуазель Данглар! – деди шивирлаб Андреа; унинг чеҳрасида қўрқув урнига таажжуб аломати пайдо бўлганди.

– Ёрдам беринг! Ёрдам! – қичқириб юборди малемуазель д' Армилья ва Эженининг мажолсиз осилиб тушган қўлидан тез қўнғирокни олди-да, яна ҳам қаттиқроқ чала бошлади.

– Кетимдан қувиб юришибди, қутқаринг мени, – ялинди Андреа. – Шафқат қилинг, тутиб берманг мени!

– Кечикдингиз, улар аллақачон зинада, – деди Эжени.

– Яширинг мени, шунчаки қўрқиб кетибмиз, деб қўя қолинг. Шу билан уларнинг гумони пучга чиқади-да, мен ўлимдан қутуламан.

Иккала қиз бир-бирининг лийжигга кириб, кўрпага бурканиб олганди. Улар кўрқув ва нафрат тўла кўзларини ялиниб-ёлвораётган йиғитдан узмасди.

– Майли, – деди Эжени, – қасқдан келган бўлсангиз, ўша томондан чиқиб кетинг; ўҳ, шўрпешана, борнинг, биз ҳеч индамаймиз.

– Ана! Ҳў ана! Шу ерда турибди! – кичкирди ташқаридан бир овоз.

Бу қулф тешигидан қараб турган унтер-офицернинг овози эди; у икки букилиб ялинаётган Андреани кўриб қолган эди.

Милтиқ кўндоғининг қаттиқ зарбидан қулф мажақланиб кетди, учинчи зарбадал ошиқ-мошиқ чўрт узилиб, абжағи чиққан эшик уй ичига қулади.

Андреа югуриб бориб айвонга чиқадиган иккинчи эшикни очди. У ерда милтиқларини ўқталиб жандармалар турарди.

Андреа тахтадай қотиб қолди; икки-уч қадам орқага тисарилди-да, титроқ қўли билан пичоқ сопини маҳкам қисди, бироқ бу фойдасиз эди.

– Қочинг! – деди қичқириб мадемуазель д' Армильи; у ўзини анча тутиб олган, дилида кўрқув ўрнига раҳм пайдо бўлган эди. Енгилган ҳарифини ўлдиришга чоғланаётган гладиаторга хитоб қилгандек: – Бўлмаса ўзингизни ўзингиз ўлдилинг! – деди қичқириб Эжени.

Андреа титраб кетди ва қизга заҳархандалик билан қараб қўйди; виждон амрига итоат қилиб, жонидан воз кечиш унинг ифлос қалбига мутлақо ёт нарса эди.

– Ўзимни ўлдирай? – деди у пичоғини улоқтириб, – нега?

– Ахир ўзингиз, – деди Эжени Данглар, – мени ўлдиришади, ашаддий жинойтчи сифатида қатл этишади, дедингиз-ку?

– Бўлмаган гап, – деди Кавальканти, қўлларини қовуштириб, – дўстларим бор, кўрқмайман.

Унтер-офицер қиличини яланғочлаб Андреанинг ёнига келди.

– Э-э, оғайни, – деди Кавальканти, – қилич ўқталиб нима қиласиз, таслим бўлялман-ку, шов-шувнинг нима ҳожати бор?

Шундай деб у қўлларини чўзди; уни дарҳол кишанладилар.

Андреанинг қиёфасида шу пайт юз берган разил ўзга-ришни кўрган қизларнинг капалаги учиб кетди: у уларнинг кўз олдида зодагонлик ниқобини улоқтириб ташлади-да, тагин маҳбус бўлиб олди.

Андреа сурбетлик билан қизларга илжайиб:

– Мадемуазель Эжени, – деди, – отангизга айтадиган гапингиз йўқми? Афтидан, Парижга қайтиб борадиганга ўхшайман.

Эжени қўллари билан юзини бекитди.

– Хижолат тортманг, – деди Андреа, – мен, орқамдан қувиб келибсиз, деб сиздан нолнётганим йўқ... Ахир, сизга эр бўлишимга сал қолди-ку.

Шундай дея Андреа шўрлик қизларни номус ва маломатга қолдириб, у ердан чиқиб кетди.

Бирор соатдан кейин иккаласи ўзларининг сафар извошларига чиқиб ўтиришди. Ҳеч ким кўрмасин деб меҳмонхонанинг дарвозасини кулфлашди; бироқ дарвоза очилганда қизлар масхара ва таъна қилиб шовкин солаётган одамлар орасидан ўтишга мажбур бўлишди. Эжени извошнинг пардасини туширди, аммо у ҳеч кимни кўрмагани билан таънали сўзлар қулоғига барала чапиниб турарди.

– Қани энди шу толда дунё чўл-биёбонга айланиб қолса, – деди у қичқириб ва дугонасининг қучоғига отилди. Унинг кўзлари ғазабдан ёнарди.

Эртасига улар Брюсселга етиб келишди ва Отель де Фландр меҳмонхонасига жойлашишди.

Андреа шундан бир кун илгари Консьержери турмасига ташланганди.

II. ҚОНУН

Мадемуазель Данглар билан мадемуазель д'Армилъи жуда осонлик билан қочганини кўрган Эдик; ўшанда ҳамма ўзи билан ўзи овора бўлиб, қизларни унутиб кўйган эди.

Келинг, хонавайрон бўлиши яқинлашиб қолганини кўриб, қора тер босган банкир ўз қарз-қаволаларининг узундан-узоқ рўйхатини тузаверсин, биз баронессани кузатай-

лик. У ҳалиги зарбаладан кейини зўрға ўзига келди-да, доимий маслаҳатчиси Люсьен Дебрэ ҳузурига югурди.

Баронесса феъл-атвори, табиати ниҳоятда оғир қизининг тарбия-ташвишидан тезроқ қутулиш учун Эжени ниқоҳини жуда сабрсизлик билан қутарди. Ҳар қандай масала унсиз келишув йўли билан ҳал этиладиган оқсуяклар оиласида донолик ва баркамолликда ҳамиша намуна кўрсатиб келган онагина ўз сўзларига, насиҳатларига қизининг қулоқ солишига эришмоғи мумкин.

Бирок Данглар хоним Эженининг зийраклиги ва мадемуазель д' Армильининг насиҳатгўйлигидан хавотирланарди: кизи Дебрэни хуш кўрмаслигини она биларди; Эженининг Люсьендан нафратланиб юришидан, онаси: «Қизим министрнинг шахсий секретари билан яширин уйнашиб юрганимдан ва молиявий алоқаларимдан хабардор бўлса керак», деб шубҳаланиб юрарди. Аммо баронессанинг зехни ўткир бўлганида Эженининг Дебрэни ёмон кўришини унинг отаси хонадонида турли ғийбатлар қилиб юрганидан эмас, шунчаки Диоген одам деб аташга ҳеч тили бормаган, Платон эса, кесатиб, икки оёқли ҳайвон, деб атаган махлуққа ўхшатганидан деб билган бўларди.

Шундай қилиб, Данглар хонимнинг нуқтан назари билан қараганда (афсуски, бу фоний дунёда ҳар бир кимсанинг бошқалар нуқтаи назарини кўришга ҳалакит берадиган ўз нуқтан назари бўлади), қизнинг тўғи барбод этилиши жуда қайғули ҳол бўлди. Она бунда қизининг бахтиёр бўлишини эмас, балки, ўзининг тўла эркин бўлиб олишини кўзларди.

Шу зайлда, ҳали айтганимиздек, баронесса Дебрэ олди-га югурди; бутун Париж жамоатчилиги қаторида Люсьен ҳам Дангларникидаги тантанада қатнашган ва кунгилсиз воқеанинг гувоҳи бўлган эди. У жаҳоннинг пойтахти деб аталмиш, ғийбатга тўла шаҳарнинг тўртдан уч қисми аҳолисининг жағини очиб қўйган воқеани дўстлари муҳокома қилаётган клубга чопди.

Устида қора қўйлак, юзида ўртук Данглар хоним, эшик қоровулининг: «Жаноблари уйда йўқлар», денишига қулоқ солмай, зинадан Дебрэнинг хонадонига қутарилган пайтда Люсьен оғайнилари билан ҳалиги клубда ўша воқеа устида зўр бериб баҳслашмоқда эди; оғайнилари эса, бу жанжал-

дан сўнг, Данглар хоналонининг дўсти сифатида сен мадемуазель Эжени Дангларга албатта уйланишинг ва унинг икки миллионига эга бўлиб олишинг шарт, деб қайта-қайта уқтиришарди.

Дебрэ ҳам шундай қилишим керак, деб ўзини ишонтиришга тайёр кишидек дўстларининг гапига унчалик қаршилиқ кўрсатмасди; ўзиям бир неча бор шундай фикрга келганди; бироқ Эженининг жуда эрка ва такаббурлигини ўйлаб, баъзан фикридан қайтар, у билан бир ёстикқа бош кўйиш мумкин эмас, дерди. Бироқ шу билан бирга қизга сук билан бокиб, беихтиёр дилида бемаъни хис-туйғулар пайдо бўларди. Бундай бемаъни туйғулар, ахлоқшуносларнинг таъбирича, хатто ҳар қандай соф виждонли кишининг дилида ҳам, худди бут орқасига бекиниб олган шайтон каби, биқиниб ётаркан. Оғайнилар клубда турли-туман ўйин-кулгилар, ҳаммани қизиқтиралиган ҳалиги муҳим воқеа устида ширин суҳбатлар оғушида ярим кечагача ўтириб қолишди.

Бу пайтда Люсьеннинг қароли муъжазгина зангори мехмонхонага кузатиб қўйган Данглар хоним гуллар ўртасида вужудини титроқ босиб бетоқат кутиб ўтирарди; бу гулларни эрталаб хонимнинг ўзи юборган эди, Дебрэ эса уларни авайлаб тартиб билан териб қўйганди; бундан мамнун бўлган хоним Дебрэнинг бунчалик куттириб қўйганидан аччиқланмади.

Йигирма дақиқа кам ўн иккида кутавсериб тоқати ток бўлган хоним извошга тушиб, уйига қайтди.

Одатда бу тоифалаги аёллар қаерда бўлишмасин ярим тунда уйларига қайтишмайди.

Эжени ота хоналонидан қандай эҳтиёткорлик билан чиқиб кетган бўлса, баронесса ҳам худди шундай эҳтиёткорлик билан уйига қаптиб кирди-да, юраги дук-дук уриб зинадан ўз бўлмасига аста қутарила бошлади. Бу хона Эжени бўлмасига ёндош эканлиги бизга маълум.

Данглар хоним ғийбатдан хазар қиларди. У қизининг поклиги ва ота-онага содиқлигига қаттиқ ишонарди! (Бунинг учун унга тасанно ўкиса бўлади.)

Данглар хоним бўлмасига кирди-да, Эжени эшигига қўлоқ солди, хонадан ҳеч қандай овоз эшитилмагач кирмоқчи

бўлиб эшикни тортди; бироқ эшик қулфлоглик эди. Шўрлик кизим кечқурунги воқеадан қаттиқ ҳаяжонга тушиб, чарчаб ухлаб қолти-да, деб уйлади хоним.

Хизматчи аёлни чақириб кизини сўраган эди, у:

– Мадемуазель Эжени уз бўлмасига мадемуазель д' Армильи билан бирга қайтиб келди; бирга чой ичишди, кейин менга, «сенга рухсат, бор!» деб чиқариб юборишди, – деди.

Шундан кейин оқсоч ҳам, кизлар уз хонасида, деб уйлаб, ошхонадан чиқмай қўя қолган эди.

Хуллас, Данглар хоним ҳам оқсочнинг жавобидан кўнгли хотиржам бўлиб жойига бориб ётди.

Хоним уйлариининг тагига ҳеч етолмас, уйлаган сайин ҳалокат яқинлашиб келаётгандек туюларди; энди хонимнинг назарида бу жанжал эмас, барбод бўлиш, уятга қолишгина эмас, шармандаю шармисор бўлиш эди. Шу он беихтиёр эри ва ўғли туфайли худди шундай бахтсизликка дучор бўлган Мерседесга қанчалик бераҳм бўлгани ёдига тушди.

«Эжени ҳам, биз ҳам хароб бўлдик, – деди Данглар хоним ўзича, – бу воқеа ҳамма ёққа тарқалиб бизни ҳалок этади, чунки бизнинг жамиятимизда мазах бўлмоқ кишини бедаво дардларга гирифтор этади».

– Худойим Эженини ғалати қилиб яратган, – деди пичирлаб Данглар хоним, – мен бундан кўркиб юрардим! Энди шунисига ҳам шуқр дейман.

Хоним шундай деди-да, ҳатто иллатни ҳам кишининг фойдасига хизмат қилишга мажбур этган Тангри ҳақиқа дуо ўқиди. Сўнгра хаёли қуш каби қанот қоқиб бўшлиқдан учиб ўтди-да, Кавалькантига келиб қўнди.

Андреа киги-кизил ўғри ва каллакесар бўлиб чиқди: шунга қарамай анча дуруст тарбия олгани сезилиб турарди; ахир у ҳурматли зодагонлар ҳомийлигида катта давлат эгаси сифатида пайдо бўлиб қолди-ку!

Бу ишлар шу қадар чин аллашиб кетганидан тушунолмайсан киши. Бу даҳшатли ахволдан эсон-омон чиқиб олиш йўлини ким кўрсатиб бераркан энди? Ким?

Хоним энг аввал хуштори Дебрэнинг олдига учиб борди, аммо у фақат маслаҳат бериши мумкин эди; аслида бирор зўрроқ одамга мурожаат қилмоқ зарур эди.

Шунда хоним баронесса Вильфорни эслади.

Кавалькантини қамоққа олиш ҳақида буруқни Вильфор берган эди; баронессанинг хонадонига ёт кишилардек шафқатсизлик билан ғулғула солган ана шу Вильфор эди.

– Йўқ, – деди фикридан қайтиб баронесса, – киролик прокурори бағритош зотлардан эмас, у одил суд вакили, бурчига содиқ киши; виждонли ва садоқатли дўст; фақат шафқатсиз, бироқ қўли билан газакка далил нашта урди, холос, қотил эмас, жарроҳ; банкирнинг ўзи бўлажак кўёмим деб ҳаммага таништирган ўша бадбахт йиғитнинг касофатига қолган Данглар хонадонининг ор-номусини саклаш учун ҳамма чораларни кўрди.

Данглар оиласининг дўсти бўлмиш Вильфор шундай қилган экан, демак, у Андреанинг кимлигини илгари билмаган ва бекорга унинг найрангларига иўл қўйиб бермаган экан-да.

Шундай қилиб, баронессанинг тасаввурида Вильфорнинг хатти-ҳаракатлари баронесса кўз олдида бошқача тус олди, яъни, маъқул бўлиб кўрина бошлади. Бироқ, киролик прокурори ишни ҳозирги ҳолатда тўхтатиб қўйиши керак; эртага хоним унинг ҳузурига боради ва хизмат бурчини бузишга кунмаса-да, раҳм-шафқат қилишга мажбур этади.

Баронесса ўтмишдаги алоқаларни рўқач қилади, прокурорнинг хотирасига солади: ута гуноҳга ботиб бўлса-да, иккиси лаззатли ўтказган дамлар ҳаққи, ялиниб-ёлворади; Вильфор ишни боспи-бости қилиб қўяди ёки Кавалькантининг қочиб кетишига имкон беради; бунинг учун у диккатини бошқа томонга қаратиб, сиртдан ҳукм чиқариб жиноятчининг кирдикорларини хаспўшлайди.

Шу хаёллар оғушида хоним уйқуга кетди.

Эртаси эрталаб соат ўнда баронесса ўрнидан турди, оқсочни чақирмади ва ҳеч кимга билдирмай кечагидек оддийгина кийиниб уйдан чиқди. Прованс кўчасига бориб, извош кира қилди ва Вильфор уин томон иўл олди.

Бу лаънати уй, бир ойдирки вабо дориган мудхиш кулбага ўхшарди; бир неча хона ҳам сиртидан, ҳам ичидан кулфлаб ташланган, деразалар ҳавони янгилаш учун аҳён-аҳёнда бирпасга очилар ва ваҳимага тушиб қолган хизмат-

корларнинг калласи кўринарди-да, деразаларни шоша-пиша яна бекитиб қўйишарди. Қўшнилар эса:

– Бу қироллик прокурорининг уйдан тағин ўлик чиқармикин-а? – деб шивирлашарди.

Мудҳиш уй рўпарасига келганда Данглар хонимнинг бадани титраб кетди, извошдан тушиб қулфлоглиқ дарвозанинг кўнғироғини босган вақтда хатто тиззалари букилиб кетди.

Учинчи марта кўнғироқ босгандан сунггина дарвоза қоровули келиб, кўча эшикни қия очиб қаради ва башанг кийинган зодагон аёлни кўрди, лекин дарвозани очмай тураверди.

– Нега қаққайиб турибсиз! Очинг! – деди баронесса.

– Бекам, аввал айтинг: кимсиз? – сўради қоровул.

– Кимман? Ким бўлардим; мени яхши танийсиз-ку.

– Бекам, энди биз ҳеч кимни танимайдиган бўлиб қолганмиз.

– Ҳой азизим, жинни бўлдингизми? – деди хитоб қилиб баронесса.

– Қаердан бўласиз?

– Бўлди, ҳазилнингизни қўйинг.

– Бекам, узр, буйруқ шунақа, номлари?

– Баронесса Данглар. Сиз мени минг бор кўргансиз-ку, ахир.

– Эҳтимол, бекам, хўш, нима ишингиз бор?

– Бу қанақа лўттибозлик?! Устингиздан жаноб де Вильфорга шикоят қиламан.

– Бекам, бу лўттибозлик эмас, эҳтиёткорлик. бу хонадонга фақат жаноб д'Авриныннинг рухсат қоғози ёки жаноб қироллик прокурорининг ижозати билан кирилади.

– Ҳа, мен ҳам қироллик прокурори олдига иш билан келдим.

– Шошилишч ишми?

– Келиб турганимдан фаххламаяпсизми? Бас, етар: мана, карточкам, хўжайинингизга олиб бориб беринг.

– Мен қайтгунча кутиб турасизми?

– Ҳа, кутиб тураман, боринг.

Қоровул Данглар хонимни кўчада қолдириб, дарвозани бекитди.

Тўғри, баронесса кўп кутмади; бир оздан сўнг дарвоза хоним сиғадиган даражада очилди-да, у ичкарига кириши билан яна маҳкам ёшилди.

Қоровул дарвозадан кўз узмай ҳовлига кирди-да, чўнтагидан ҳуштак олиб, чуриллатди. Уй зинасида Вильфорнинг қароли пайдо бўлди.

– Бекам, бу ҳалол иигитни кечиринг, – деди у баронессанинг истиқболига чиқиб. – унга шундай буируқ берилган; жаноб деди Вильфор, бошқа иложим йук, бекамга тушунтир, деб топширди менга.

Ҳовлида худди ана шундай эҳтиёткорлик билан қўйилган бир баққол турарди; хизматчилардан бири унинг молларини кўздан кечирарди.

Баронесса зинага кўтарилди. Хонимнинг бир қайғусига ўн қайғу қўшилиб, алам ва изтироб ичида қироллик прокурорининг хонасига кирди; қарол эса ундан бир зум кўз узмай кузатиб борди.

Оғир мушкулотига нажот топиш ғамида келганига қарамай, Данглар хоним таги пастларнинг уни ҳурматсизлик билан қабул қилганлигидан қаттиқ ранжиган эди, шу вадан сўзни арз-лоддан бошлади.

Вильфор эса бунга унчалик эътибор бермай, аста бошини кўтарди-да, хонимга қараб ғамгин илжайиб қуиди; буни курган Данглар хонимнинг сўзи оғзида қолди.

– Хизматчиларим учун узр сўраиман; улар ваҳимага тушиб қолган, мен буни айб ҳисобламайман; чунки шубҳа остида ўзлари ҳам ҳар нарсадан ҳадиксирайдиган бўлиб қолишди.

Данглар хоним Вильфор хонадонида ҳукм сураётган ваҳима тўғрисида жамоатчилик ургасида миш-миш гапларни тез-тез эшитиб турарди, бироқ ахвол бунчалик деб уйламагани.

- Демак, сиз ҳам бахтсизликка учрабсиз-да, – деди хоним.
- Ҳа, шундай, хоним, – деди қироллик прокурори.
- Сиз менга ачинасизми?
- Чин юракдан ачинаман, хоним.
- Нега келганлигимни англагандирсиз?
- Уйингизда юз берган воқеалар ҳақида мен билан гаплашмоқ учун келгандирсиз-да?

– Жаноб, бу жуда оғир мусибат.

– Тўғриси, кўнгилсиз воқеа.

– Кўнгилсиз воқеа эмиш! – хитоб қилди баронесса.

– Хоним, – деди киролик прокурори ўзига хос бепарволик билан, – мен эндиликда фақат тузатиб бўлмайдиган фалокатнигина бахтсизлик деб ҳисоблайман.

– Сиз, буни унутиб юбориладиган воқеа, деб ўйлайсизми?

– Хоним, унутилмайдиган нарса йўқ дунёда, ҳаммаси ҳам бир кун эмас-бир кун ёддан кўтарилади. Қизингиз бугун бўлмаса эртага, эртага бўлмаса бир ҳафтадан сўнг эрга тегиб кетади. Мадемуазель Эженининг қаллиғига келсак, сиз унга заррача ачинмасангиз керак.

Данглар хоним бу кинояли сўзлардан ғоят таажжубланиб, Вильфорга тикилиб қолди.

– Мен дўстимникига келдимми ўзи? – сўради қайғули оҳангда хоним.

– Билиб туриб сўрашингиз нимаси тағин, – жавоб берди Вильфор; унинг юзига қон югурди, чунки бу гаплар уларнинг ҳар иккисига ҳозиргидан бошқа ходисаларни эслатди.

– Ундай бўлса, азизим Вильфор, раҳм қилинг бизга, раҳм! – деди баронесса, – мен билан судья сифатида эмас, дўстларча гаплашинг, бошимга шундай оғир мусибат тушганда, мендан хушчақчақ бўлишни талаб этишингиз одобдан эмас.

Вильфор итоаткорона таъзим қилди.

– Хоним, сўнги уч ой мобайнида, – деди киролик прокурори, – менда худбинликка хос бир одат пайдо бўлиб қолди. Бировнинг бахтсизликка учраганини эшитсам, ўз бахтсизлигимни кўзим олдига келтираман-да, беихтиёр таққослаб кўраман; сизнинг бошингизга тушган бахтсизлик менинг бошимга тушган бахтсизликка қараганда оддий воқеага ўхшаб қолди. Менинг фожиали аҳволим олди-да сизники ҳолва. Бу гапларим, афтидан, жаҳлингизни чиқараётгандир? Келинг, бас қилайлик. Хўш, хоним, гапни нимадан бошлаган эдингиз?

– Мен, азизим. – деди баронесса, – анави муттаҳамнинг иши нима бўлишини билмоқчи бўлиб келдим.

– Муттаҳам, дедингизми? – деди Вильфор, – сиз жұртта-га гоҳ камайтиб, гоҳ ошириб юборяпсиз. Андреа Каваль-канти, тўғрироғи, Бенедеттони муттаҳам, деяпсизми? Хато қиласиз, хоним. Бенедетто учига чиққан котил.

– Жаноб, мен бу тузатишингизга монелик қилаётганим йўқ; аммо сиз у бахтсизга қанча оғир жазо берсангиз, бу бизнинг оиламизга шунчалик оғир таъсир қилади. Бир неча кун уни хотирангиздан чиқариб ташланг, таъқиб қилманг, қочиб кетсин.

– Кечикдингиз, хоним, кечикдингиз, аллақачон буйруқ бериб қуйганман.

– У ҳолда уни қамоққа олишса... Сизнингча, уни қама-шармикни?

– Қамоққа олишади деб умид қилиб ўтирибман.

– Агар уни қамоққа олишса (хамма: турмалар тўлиб-тош-ган, деяпти), турмада қолдира қолинг.

Қироллик прокурори бошини чайқади.

– Ақалли қизим турмушга чиққунга қалар турмада олиб туринг! – деди баронесса.

– Бунинг иложи йўқ, хоним, одил суднинг ўз тартиб-қоидалари бор; уларни бузишга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ.

– Мен учун ҳам-а? – деди баронесса ярим ҳазил, ярим чинга олиб.

– Ҳамма учун, – жавоб берди Вильфор, – мен учун ҳам, бошқалар учун ҳам.

– Шундай денг... – деди хоним, бу хитобнинг маъносини очик айтмай.

Вильфор унга синовчан назар ташлади.

– Айтмоқчи бўлган гапингизни тушуниб турибман, – деди прокурор, – уч ойдан буён менинг хонадонимни мо-там чодирига буркаб турган, Валентина Худонинг қудра-ти билан қутулиб қолган ўлим шунчаки оддий ўлим эмас-лиги ҳақида даҳшатли гаплар тарқалиб юрганига шама қиляпсиз.

– Мен буни мутлақо ҳаёлимга ҳам келтирганим йўқ, – деди шўшиб Данглар хоним.

– Йўқ, йўқ, хоним, сиз худди шундай ҳаёлга бордингиз ва шундай қилишга ҳақлисиз ва ҳой, жиноятчиларни жа-золовчи қорчалон, нега уз атрофингда юз бераётган жи-

ноятларни жазосиз қолдирясан, деб ўйламаслигингиз мумкин эмас, ҳа, шундай деб ўйламаслигингиз мумкин эмас.

Баронессанинг ранги докадай оқариб кетди.

– Ичингизда худди шундай деднингиз ҳозир, тўғрими, бекам?

– Тўғри, шундай дедим ичимда.

– Мен жавоб қайтараман.

Вильфор юмшоқ ўриндиғини Данглар хоним стулига яқинроқ сурди; сўнгра нккала қўлини столга маҳкам тираб олди-да, одатдагидан бўғиқроқ товушда деди:

– Жиноятлар орасида жавобсиз қоладигани ҳам бўлади: чунки жиноятчилар номаълум бўлади; бундай ҳолларда жиноятни шундайича қолдирмаслик керак деб, бегунох кишига ноҳақ азоб бериб қўйиш мумкин; аммо жиноятчилар (Вильфор шундай деди-да, столи рўпарасида осилиб турган катта бутга қўлини чўзди) топилиши биланоқ, Худо ҳақиқа қасамёд қилиб айтаманки, улар ўлдирилади! Мана, қасам ичдим, уни албатта бажо келтираман бинобарин, ўша аблаҳга раҳм-шафқат қилишимни сўрашга қандай журъат эта оласиз!

– Бироқ, унинг жиноятчи эканлигига аминмисиз? – деди эътироз билдириб Данглар хоним.

– Мана, унинг жиноятлари ҳақидаги ҳужжатлар: Бенедетто ўн олти ёшида қалбаки ҳужжат билан қўлга тушиб, беш йил қамоққа ҳукм қилинган; кўрдингизми, йигитча ўша вақтданоқ ёмон йўлга тушиб олган экан; сўнг қамоқдан қочган, кейин каллакесарлик қилган.

– Ие, ким ўзи бу шўрлик банда?

– Ким билади! Бир корсиқалик дайди бўлса керак-да.

– Уни ҳеч ким танимасмикин?

– Ҳеч ким; ота-онасининг кимлиги ҳам номаълум.

– Анави Луккадан келган киши-чи?

– У ҳам Бенедетто сингари фирибгар; эҳтимол, унинг шеригидир.

Баронесса ёлворувчан қиёфада қўл қовуштириб:

– Вильфор! – деди майин ва макрли оҳангда.

– Бекам, Худо ҳаққи, – деди қироллик прокурори қатъият билан, – мендан ҳеч раҳм-шафқат умид қилманг! Мен нима қилай? Ҳаммаси қонунга боғлиқ. Қонунга боғлиқ.

Қонуннинг кўзи бормидики, сизнинг қайғунгизни кўрса?
Қулоғи бормидики, мунгли овозингизни эшитса? Зеҳни
бормидики, фикрингизга жавоб қайтарса? Йўқ, хоним, йўқ,
қонун фақат ҳукм қилади. Қонун ҳукм қилдими, тамом!

– Менга: сиз кодекс эмас, жонли хилқатсиз, китоб эмас,
одамсиз-ку, дейишингиз мумкин. Хоним, менга, менинг ат-
рофимга бир назар солинг; одамлар орасида мени ўзининг
чинакам оғайиниси деб ҳисоблаган бирорта зот борми? Мени
яхши кўрадиган бирор кимса топиладими? Одамлар менга
шафқат қилганми? Вильфорга шафқат тилаган одам бор-
ми бу жамиятда? Йўқ, минг бор йўқ! Вильфор ҳамиша таъ-
қибда, фақат таъқибда!

Сиз эса шундай бир аёлсиз, фаттон кўзларингизни ти-
киб, сирли дамларни эсга соласиз-да, одамни қизартира-
сиз. Ўша ўзингизга аён дамларни ва эҳтимол ундан бўлак
нарсаларни ҳам эслатиб уялтиришга қобил жононсиз.

Аmmo ўзим, эҳтимол, бошқалардан пастроқ тубанликка
юз тутганимдан буён фасод ўзагини топиш учун кишилар-
нинг ниқобини йиртиб келяпман ва ҳар гал фасодни очиб
ташляпман, очиб ташлаганда ҳам қувониб-қувониб, завқ-
шавқ билан очиб ташляпман; чунки инсондаги ожизлик
билан жаҳолат ана шулардир.

Ҳайҳот, мен жазолайдиган ва менга жонли далилдай
бўлиб кўринган ҳар бир кимсанинг, назаримда, ўзимдан
ортиқ ё кам жойи йўққа ўхшайди! Ҳайҳот! Ҳамма одамлар
жоҳил ҳоким; биз шунини тасдиқлаймиз ва ёвузларни қон
қақшатамиз!

Вильфор сўнгги сўзларини ғазаб ва қаҳр билан айтди.

– Ахир ўзингиз, – деди Данглар хоним охириги марта ури-
ниб, – бу ёш йигитнинг ҳеч кими йўқ, бошпанасиз бир дай-
ди дедингиз-ку!

– Буниси яна ёмон, тўғриси, яна яхши. Тангрининг ўзи
уни ҳеч ким ёдга олмайдиган қилиб яратган экан.

– Жаноб, сиз нотавон бир бандага таҳдид қиляпсиз?

– Қотилни нотавон деб бўладими?

– У шарманда-ю шармисор этилса, менинг хонадонимга
доғ тушади.

– Менинг хонадоним-чи? Бу сирли ўлишлар менинг оилам-
га ҳам лаънат тамғасини босмади, дейсизми?

– Сиз фақат бошқаларга бераҳмсиз, – деди хитоб билан баронесса. – Шунинг учун унутмангки, сизга ҳам асло раҳм-шафқат қилишмайди.

– Шафқат қилишмаса ундан нарига! – деди Вильфор ғазаб-ла осмонга қараб.

– Ҳеч бўлмаса шу шўрликнинг иштини кейинги сессияга кечиктиринг: ярим йил ўтиб кетди ва бу воқеалар ҳамнинг хаёлидан кўтарилади.

– Йўқ, – деди Вильфор, – яна беш кун вақтим бор; тергов аллақачон ниҳоятга етган; беш кун етиб ортади менга; меннинг ҳам хаёлимдан кўп нарсалар кўтарилиб кетиши мумкинлигини наҳотки тушунмасангиз, бекам? Мен ишлаётганимда (мен тун-кун демай ишлайман) ҳамма нарса ёдимдан кўтарилиб кетади, ўзимни иш пайтида худди тинч ётган ўликлар каби бахтиёр сезаман, ҳар хил даҳшатли хаёллар гирдобда азоб чекиб юришдан кўра шу яхши-да.

– Ахир у бекинбди-ку, қўйинг, қочиб қутулсин, индамай туриш раҳмдилликнинг энг енгил усули-ку.

– Ахир мен сизга кечикдингиз, дедим-ку, азонда телеграф орқали ҳамма ёққа буйруқ берилди, энди...

– Жаноб, – деди эшикдан кириб келган камердинер, – ички ишлар министрлигидан шошилинч хат келди.

Вильфор конвертни шартта олди-да, шошилиб очди. Данглар хоним кўрқиб кетди, Вильфор эса қувонгандан қалтирарди.

– Қамоққа олинибди! – деди хитоб билан Вильфор, – уни Компьенда қўлга туширишибди, ҳамма иш кўнгилдагидек бўлибди.

Данглар хоним ўрнидан турди, у девор бўлиб қолган эди.

– Яхши қолинг, жаноб, – деди хоним совуқ қилиб.

– Хайр, хоним, хайр, – деди қироллик прокурори севинчини яширолмай, хонимни эшиккача кузатиб кўяркан.

Сўнг у ёзув столига қайтиб ўтирди.

– Шундай қилиб, – деди у ҳалиги шошилинч хатга қўли билан уриб, – Қўлимда бир қаллоб, уч ўғри, икки ўт кўювчининг иши бор эди, фақат қотилнинг иши кам эди, мана энди бу ҳам қўлимга тушди, сессия аъло даражада ўтади.

III. ШАРПА

Данглар хонимга қиролик прокурори айтганидек, Валентина ҳамон бемор эди.

У жуда ҳолдан тойган, ўрнидан туролмасди. Эженнинг қочиб кетганини, Андреа Кавалькантининг, тўғрироғи, Бенедеттонинг қамоққа олинганини ва уни қотилликда айблаётганларини Валентина ётган жойида Вильфор хонимдан эшитди.

Бироқ дармони қуриган Валентинага бу хабарлар унча таъсир этмади, соғ бўлганида, эҳтимол ҳаяжонга тушарди. Унинг чарчоқ миёсида пайдо бўлаётган ёки мунгли кўзлари олдида бир лаҳза кўришиб, ўтиб кетаётган ғалати шарпалар жумласига яна бир неча мубҳам фикрлар, ноаниқ образлар қўшилди, холос; булар ҳам ўзининг эзгу туйғулари орасида йўқ бўлиб кетди.

Кундузлари Валентина буваси Нуартъе орқали атрофда бўлаётган воқеалардан хабардор бўлиб турарди, чунки чол кундузи ўриндигини неварасининг хонасига киритиб, кун бўйи бемордан кўзини узмай ўтирарди; Вильфор суддан қайтгач, бир-икки соат вақтини отаси ва қизи билан утқарди.

У соат олтида кабинетига кириб кетарди, соат саккизда д'Авриньи Валентинага тунда ичиш учун тайёрланган дорини келтириб берарди, шундан сўнг Нуартъени олиб чиқишарди.

Докторнинг таклифи билан чақирилган ҳамшира ҳаммани чиқариб юбориб, ўтириб олар ва фақат соат ўн ёки ун бирларда, Валентина уйқуга куз юмганда, кетарди. У кетаётиб, Валентина бўлмасининг калитини Вильфорнинг ўзига топширарди, демак, бемор ҳузурига фақат Вильфор хоним ётоқхонасидан, кичкинтой Эдуар бўлмасидан кириш мумкин эди.

Моррель ҳар куни эрталаб Нуартъе ҳузурига келиб, Валентинанинг соғлиғини сўрарди; қизиқ; у борган сари кўнгли хотиржам бўлаётгандек кўринарди.

Бунинг сабаби, биринчидан, гарчи асабий ҳаяжондан ҳали қутулмаган бўлса-да, Валентина кундан-кунга ўзини яхши ҳис қила бошлади, иккинчидан, Моррель эс-ҳушини

йўқотиб, Монте-Кристоникига борганда граф: «Валентина икки соатгача ўлмаса, тирик қолади», деган эмасмиди?

Мана, ўшандан буён тўрт кун ўтди, Валентина тирик.

Юқорида биз айтган асаб бузилиши, асабий хаяжон Валентинани тушида ҳам тинч қўймади; кечқурунлари мудраб ётган вақтларида ҳам кийноққа олди; ана шу пайтларда унинг кўз олдида хира чирок ёғдусида аллақандай ваҳимали кўланкалар пайдо бўлар, гоҳ ўгай онаси қаҳр-ғазаб-ла бакрайиб тургандай, гоҳ Моррель кўлини чўзаётгандай, гоҳ граф Монте-Кристо каби ёт кишилар тикилиб тургандай туюларди, ҳатто алаҳлаганида стол, стул, жавонларга жон кириб, уйда сакраб юргандай бўларди. Бу ҳол кечаси соат учгача, қаттиқ уйқуга кетгунига қадар давом этарди.

Валентина Эженининг қочиб кетганини ва Бенедеттонинг қамоққа олинганини эшитган кеча, Вильфор, д'Авриньи ва Нуартье чиқиб кетгандан сўнг, Мук Филипп Рувский черковининг соати ўн бирга бонг уриши билан ҳамшира бемор олдига тайёр ичимликни келтириб қўйиб, эшикни бекитди-да, киролик прокурори хоналонидаги хизматкорларни уч ойдан буён хаяжонга солаётган даҳшатли воқеалар ҳақидаги гапларини тинглагани ошхонага йўл олди. Худди шу пайтда Валентинанинг маҳкам қулфлаб қўйилган хонасида қутилмаган манзара юз берди.

Ҳалиги аёл кетгач, орадан ўн дақиқача вақт ўтди.

Валентинани, одатдагидек, бир соатдан буён безгак тутиб ётарди; миясида турли фикрлар ғужғон урар ва тинмай алаҳсирарди.

Шу он бирдан Валентинага тунги шам чирокнинг хира ёғдусида печь олдидаги тахмонга ўрнатилган китоб жавони овозсиз секин очилгандай кўринди.

Бошқа вақтларда Валентина дарҳол қўнғироққа ёпишиб, одамларни ёрдамга чақирган бўлур эди, бироқ ярим ҳушсиз ҳозирги ҳолатида уни ҳеч нарса ажаблантирмасди.

«Булар ҳаммаси босинқираётганим боисидан, – деб ўйлади Валентина, – тонг отиб, қуёш дастлабки заррин нурларини сочиши билан тунги бу арвоҳлар, шарпалардан асар ҳам қолмайди-ку».

Жавон ичидан бир одам чиқди.

Бунака шарпаларни кўравериб кўникиб қолган Валентина қурқмади: у Моррелни қуриш ниятида фақат кўзларини катта очди.

Одам каравот томон юриб келди-да, худди бир нарсага қулок солаётгандек, тўхтади.

Шу топда бемаҳал пайдо бўлган меҳмоннинг юзига чирок нури тушли.

– Йук, Моррель эмас, – деди пичирлаб Валентина ва бу тушим бўлса керак деб уйлаб, у гумдон бўлади ёки бошқа кийёфага кирар, деб қутиб инламай ётаверди.

Сунгра томирини ушлаб кўрди, томири тез-тез ураётган эди; Валентина доридан озгина ичса бу шарпалар дарҳол кўздан ғойиб бўлишини эслади; доктор тайёрлаган дори тетиклантириб, иситмани пасайтирар ва ҳушни жойига келтирарди, ичгач, анча вақтгача енгил тортарди.

Валентина биллур идишдаги стаканни олиш ниятида мадорсиз қўлини чўзган эди, ҳалиги одам дарҳол каравот томон сакраб, Валентинага жуда яқин келди, қиз унинг нафас олаётганини бемалол эшитиб турарди, хатто унинг қўли текканини ҳам сезди.

Шу маҳалгача Валентинага бирорта шарпа ҳақиқий одамга уҳшаб кўринмаган эди. Бемор бу туш эмас, унги эканлигини, эс-ҳушни жойидаллигини фаҳмлалди-да, сесканиб кетди.

Бояги қўл Валентинанинг дорига узатилган қўлини тутиб тўхтатди. Валентина қўлини аста тортиб олди. Қиз ундан кўзини узмай қараб турарди: у стаканни олиб, шам чирок олдига борди-да, гўё тиниқ ва тозаллигини текшираётгандек, дорини синчиклаб кўздан кечирди.

Афтидан, бу шошилинич текшириш уни каноатлантирмади.

Бу одам, ёки тўғрироғи, шарпа (у учиб юргандек жуда охиста қадам ташлар, қадам товушлари юмшоқ гиламда асло эшитилмасди) қошиқ билан доридан жиндак олди-да, ичди.

Буни кўриб Валентинанинг оғзи очилиб қолди.

У ҳамон шарпа гумдон бўлар ва ўрнида бошқаси пайдо бўлар, деб умид қиларди. Аммо сеҳрли меҳмон гумдон бўлиш у ёқда турсин, Валентинанинг ёнига келиб, стаканни узатди ва ҳаяжонли овозда:

– Энди ичсангиз бўлади!.. – деди.

Валентина чўчиб тушди.

Бу шарпанинг у билан биринчи марта одамга ўхшаб гаплашиши эди.

Бемор кичкирмоқчи бўлди.

Одам бармоғини лабига қўйиб «жим!» деди.

– Граф Монте-Кристо! – деди пичирлаб Валентина.

Қизнинг кўзларини ваҳима босди, у шоша-пиша титраганча кўллари билан кўрпани устига тортди; демак, энди шарпа ҳақиқий одам эканлигига унинг ҳеч қандай гумони қолмаганди. Шу билан бирга Монте-Кристонинг шундай бемаҳалда қандай қилиб сирли, ғайри табиий ҳолда девордан ўтиб, бу ерда пайдо бўлганлигига қиз ҳеч тушунолмасди.

– Кўрқманг, кичқирманг, – деди граф, – хотиржам бўлинг, асло чўчиманг; қаршингизда турган одам, Валентина, бу гап шарпа эмас, ҳақиқий одам, энг меҳрибон дўст ва ҳавас қилса арзидиган ҳурматли ота.

Қаршисида шарпа эмас, ҳақиқий одам турганлигини тасдиқловчи бу овоз унга шу қадар даҳшатли эшитилдики, Валентина ун чиқаришга ҳам кўрқди. Бироқ унинг кўрқув тўла кўзлари: «Ниятингиз пок экан, бемаҳалда бу ерда нима қилиб юрибсиз?» – деб турарди.

Ниҳоят, зийрак Монте-Кристо қизнинг кўнглидан нималар кечганини дарҳол фаҳмлади.

– Гапимга қулоқ солинг, – деди граф, – туғрироғи, менинг ранги руимга, қизарган кўзларимга, одатдагидан баттар бўзарган юзларимга бир назар ташланг: тўрт кундан буён кечалари мижджа қокмай сизни қўриқлаб чиқдим, сизни бало-қазолардан асрадим, дўстимиз Максимилиан учун сизни ҳимоя қилдим.

Қувончдан қизнинг юзига қон югурди; граф тилга олган номни эшитгач, унда шубҳа-гумондан асар ҳам қолмади.

– Максимилиан!.. – такрорлади Валентина севиниб. – Максимилиан! Демак, у сизга ҳамма юрак сирларини айтиб берибди-да?

– Ҳаммасини. У менга, Валентина менинг жоним, ҳаётим, деди. Мен унга, сизни ўлмайди, яшайди, деб ваъда бердим.

– Сиз унга, мени ўлмайди, деб ваъда бердингизми?

– Ҳа, ваъда бердим.

– Сиз мени қўриқлаяпман, муҳофаза қиляпман, дедингиз. Сиз ҳали доктормисиз?

– Ҳа, Парвардигорнинг ўзи йўллади бу докторни сизга.

– Тунлари мижджа қоқмай чиқдим, дедингиз, – суралди Валентина яна. – Ўша тун чоғлари қаерда эдингиз? Мен сизни кўрмадим-ку.

Граф қўли билан китоб жавонини курсатди.

– Ана шу эшик орқасида, – деди у, – бу эшик мен ижарага олган қўшни уига олиб чиқалди.

Валентина хижолат тортиб қизарди-да, орқасига ўгирилиб олди.

– Жаноб, – деди у даҳшатга тушиб, – бу қилиғингиз ўта одобсизлик-ку, сиз мени ҳақорат қилибсиз.

– Валентина, – деди граф, – ана шу уйқусиз узоқ тунлари менинг кўзларим фақат сизнинг ҳузурингизга қимлар кириб чиқаётганида, сизга канақа овқатлар тайёрлаб келтираётганларида, канақа ичимликлар бераётганларида бўлди; ичимлик менга хавфли кўриниши билан, ҳозиргидек, секин кириб стакандаги суюқликни тўкиб ташладим; захар ўрнига ширин ичимлик қўйиб қўявердим; бу ичимлик сизга ажал эмас, ҳаёт бағишларди.

– Захар! Ажал! – қичқириб юборди Валентина яна алаҳсираяпман деб ўйлаб, – нима деяпсиз, жаноб?

– Жим, қизалоғим, жим, – деди Монте-Кристо яна бармоғини лабига қўйиб, – ҳа, мен захар дедим: ажал дедим: яна қайтараман: ажал, қўйинг бу гапларни, мана бу дорини ичинг (граф чўнтагидан қип-қизил суюқлик солинган шиша олиб стаканга уч-турт томчи томизди). Мана шуни ичингда, сўнг тун бўйи оғзингизга ҳеч нарса олманг.

Валентина қўлини узатди, бироқ стаканга тегиши ҳамон кўрқиб кетди-да, қўлини тортиб олди.

Монте-Кристо стакани олиб, суюқликнинг ярмини ичди, сўнг Валентинага узатди; қиз жилмайиб, қолганини ичиб юборди.

– Тунда ичаётган дориларимнинг таъми ҳам худди шунақа эди, – деди Валентина. – У ҳамини мени дилхуш этар ва фикримни равшанлаштирарди. Раҳмат сизга, жаноб.

– Сиз, Валентина, мана шу дори билан тўрт кеча жон сақладингиз, – деди граф. – Мен-чи? Мен бу тунларни қандай ўтказганимни биласизми? Нақадар оғир, мушкул бўлди бу дамлар менга! Ҳар гал стаканингизга ўткир захарни қуюётганларини кўриб, ишқилиб, мен бориб тўкиб ташламагунча дорини ичиб қўямасин-да, деб кўп азоблар чеқдим.

– Жаноб, – деди Валентина ўтакетган даражада ваҳимага тушиб, – стаканимга ўткир захар қуюётганларини кўриб кўп азоб чекардим, дедингизми? Демак, захарни қуйган кишини кўрибсиз-да, шундайми?

– Ҳа, кўрдим.

Валентина тўшақдан қаддини бир оз кўтарди; оғпоқ сийнасини безгак тери ҳўл қилиб юборган гулдор кўйлаги билан бекитди-да:

– Кўрдингизми? – деб сўради такроран.

– Ҳа, кўрдим, – жавоб берди граф.

– Қандай даҳшат, жаноб, сизнинг шундай ёвуз ниятли душманингиз бор деб ишонтирмоқчимисиз мени? Ўз отамнинг уйида, ўз хонамда мени ҳамон ўлдирмоқчи бўляптиларми-я? Кетинг бу ердан, сиз мени виждон азобига соляпсиз, сиз Тангримнинг марҳаматига бўҳтон қиляпсиз; мен бунга ишонмайман, бундай бўлиши асло мумкин эмас!

– Ахир, бу ёвуз ниятли душманингизнинг қурбони бўлган биргина сиз эмассиз-ку, Валентина?.. Маркиз де Сен-Меран, унинг кетидан маркиза де Сен-Меран ва Барруанинг ҳалок бўлганини ўз кўзингиз билан кўрмаганмидингиз? Агар бошқа бир захар билан зарарсизлантириб турилмаганида, жаноб Пуартъега ҳам берилган захар уни аллақачон ҳалок қилиши мумкин эди-ку!

– Э, Парвардигор, – деди Валентина, – бувам бечора шу важдан мен ичаётган дорини ичгин, деб талаб қилган экан-да.

– Ўша ичимликнинг таъми қуритилган апельсин пўчоғининг таъмига ўхшайдими?

– Ҳа, худди ўзи!

– Мана энди ҳаммаси менга равшан бўлди! – деди Монте-Кристо. – Чол сизни захарлаганларини ва ҳатто бу захарни ким бераётганини биларкан-да. У сизни ҳам, ўзининг энг севимли набирасини ҳам ўша ўткир дорига ўрга-

таётган экан-да; демак, ўткир дорнинг, тўғрироғи, захарнинг таъсири кучсизлантирилибди-да. Тирик қолганингизнинг боиси, мана, нимада экан; мен эса, бундан тўрт кун муқаддам бедаво захарни ичирганларидан кейин қандай қилиб тирик қолганлигингизнинг сабабини билолмай гаранг эдим.

– Захар бераётган қотил ким? Айтинг ахир.

– Энди саволни мен сизга бераман: хонангизга кечаси бирор кимса кирганини кўрдингизми?

– Кўрдим, кўпинча аллақандай кўланкаларни кураман; улар менга яқинлашар, сўнгра узоқлашиб, кўздан ғойиб бўладилар. Бироқ мен уларни арвоқлар, шарпалар деб ўйлардим; бугун сиз кирганингизда ҳам алаҳлаялман ёки туш кўрялман деб ўйлагандим.

– Бундан чиқди, сиз хали жонингизга ким қасд қилаётганини билмас экансиз-да?

– Билмайман, – деди Валентина, – менга ўлим тилаётган зот ким экан?

– Ҳозир билиб оласиз, – деди Монте-Кристо қулоғини динг қилиб.

– Қандай қилиб? – сўради Валентина кўрқинч билан атрофга аланглаб.

– Сизни ҳозир безгак тутаётгани йўқ, алаҳсираётганингиз ҳам йўқ, эс-ҳушингиз жойида; ярим кеча, қотил худди шу пайтда келади.

– Э, Худойим, ўз паноҳингда асрагин! – деди Валентина пешанасини ушлаб.

Соатнинг қоқ ярим тунга ураётган ҳар бир бонги қизнинг юрагига тўқмоқ бўлиб тушарди.

– Валентина, – давом этди граф, – бардам бўлинг, юрагингизни босинг, ун чиқармай, ўзингизни қаттиқ уйқуга солинг, ана шунда қотилни кўриб оласиз.

Валентина графнинг қўлидан маҳкам тутди.

– Оёқ товуши эшитялман, – деди у, – кетинг тезроқ!

– Алвидо, ёки тўғриси, кўришгунча хайр, – жавоб қилди граф.

Граф ғамгин ҳолда оталарча жилмайиб аста китоб жавони орқасига ўтди, қалби миннатдорлик туйғусига тўла қиз унинг орқасидан қараб қолди.

Граф эшикни бекитиш олдидан яна Валентинага томон ўгирилди-да:

– Қимир этмай, ун чиқармай ётаверинг, – деди, – сизни қаттиқ уйқуда деб билсин у; акс ҳолда мен етиб келгунча сизни ўлдириб қўйиши мумкин.

Граф шу даҳшатли сўзларни айтди-да, эшикни бекитиб, ғойиб бўлди.

IV. ЛОКУСТА¹⁹

Валентина якка ўзи қолди. Филипп Рувльский соатидан кейинда қолган иккита бошқа соат ҳам ярим кечага бонг урди. Сўнг ҳамма ёқни сукунат босди, фақат узоқ-узоқдан филдирақларнинг товуши эшитиларди.

Валентинанинг бутун диққати маятнинг сонияларни ураётган соатда эди. У сонияларни санар экан, юраги ундан икки баравар тез ураётганини сезди.

Бироқ Валентина ҳамон шубҳада эди – наҳотки, шундай бокира қизнинг жонига қасд қилсалар? Нима учун? Қандай гуноҳи учун унга ўлим тилаш мумкин? Душман орттирадиган бирор ёмонлик қилгани йўқ-ку?

Валентинанинг уйқуси ўчиб кетди.

Унга биргина нарса азоб берарди: демак, бу дунёда уни ўлдирмоқчи бўлган ва яна ўлдиришга ҳаракат қилаётган кимса бор экан-да.

Борди-ю, қотил заҳар таъсир қилмаётганини сезиб, Монте-Кристо айтганидек, қуроқ ишлатса, унда нима бўлади? Граф қизга ёрдам беришга улгурмаса-чи? Борди-ю, бу ҳаётининг сўнгги дақиқалари бўлиб, Моррелни кўролма қолса-чи?

Шу каби мудҳиш хаёллар уни қаттиқ ваҳимага солди, вужуди музлаб, титроқ босди; ёрдам сўраб қўнғирок чалишига оз қолди. Бироқ китоб жавони орқасидан Монте-Кристининг кўзлари тикилиб тургандек туюлди-ю, узини кўлга олди.

Шу тариқа йигирма дақиқа ўтди, бу йигирма дақиқа йигирма йилдек туюлди унга; сўнг яна ўн дақиқа ўтди: охири соат қаттиқ бир бонг урди.

¹⁹ Локуста (лотинча: locusta) – чигиртка ёки қузғун дегани.

Шунда граф жавоннинг эшигини тирнаб, ўзининг уйгоқ эканлигини билдирди ва Валентинага тасалли бергандек бўлди.

Айни вақтда рўбарўда, Эдуар бўлмаси томондан паркет пол ғижирлади; Валентина қулоғини динг қилиб қимир этмай ётаверди; тутқич шиқирлаб эшик очилди. Валентина ўзини ёстиққа отиб, тирсаги билан юзини бекитиб олишга зўрға улгурди.

У дағ-дағ титрарди, юраги ёрилгудек бўлиб, бу ёғи нима бўлишини кутди.

Кимдир келиб каравот пардасини ушлади.

Валентина бор иродасини тўплаб, уйқудаги кишидек бир текисда нафас олиб ётаверди.

– Валентина! – деди секин кимдир.

Қизнинг бутун вужуди зириллаб кетди, аммо ғинг демади.

– Валентина! – такрорланди овоз. Яна жимлик; Валентина графга уйғонмасликка ваъда берган эди.

Шу пайт ҳозиргина дори ичган стаканга бир нима куйи-лаётганини қиз аниқ эшитди. Шунда у кўзини хиёл очиб, кўл остидан қаради. Юпқа оқ куйлакли аёл унинг стаканига шишадан қандайдир суюқлик қуяётган эди.

Бир дақиқа Валентинанинг ё нафаси тўхтади, ёки қимирлаб кўйди шекилли, аёл чўчиб тушди ва тўшакка энгашиб, қиз уйқудами-йўқми текшириб олди. Бу де Вильфор хоним эди.

Валентина ўгай онасини кўрди-да, аъзойи бадани шунақанги қаттиқ титрадики, ҳатто каравот ҳам силкиниб кетди.

Вильфор хоним парда орқасига ўтиб, Валентинага диққат билан тикилганича деворга қалишиб тураверди.

Қиз Монте-Кристонинг огоҳлантиришларини эсга олди; ўгай онанинг кўлида пичоқ ялтирагандек туюлди унга. Шундан сўнг Валентина зўр бериб яна кўзини юмишга уринди, бироқ шўрлик қизнинг кучи етмади, ҳақиқатни билиб олиш истаги кўзларини юмдирмасди.

Шу орада де Вильфор хоним жимжитликда Валентина бир текис нафас олаётганини эшитиб, ухляпти деган хаёлга борди-да, яна кўлини чўзиб, Валентина стаканига

шишада қолган суюқликни қуйди. Сўнг ниҳоятда оҳиста қадам ташлаб чиқиб кетди; ҳатто Валентина унинг оёқ товушини эшитмади, фақат эндигина йиғирма беш баҳорни кўрган нозанин жувоннинг стаканга ажал шароби қуюётган қўли ғойиб бўлганини кўрди, холос.

Вильфор хоним ҳозир бўлган шу бир ярим дақиқалик вақт Валентина учун қанчалик оғир кечганини тасаввур қилиш қийин. У зурға бошини кўтарди; жавон эшиги аста очилиб, яна граф Монте-Кристо пайдо бўлди.

– Ҳўш, – деди у, – ҳалиям ишонмайсизми?

– Ё, алҳазар! – деди пичирлаб Валентина.

– Кўрдингизми?

– Кўрдим.

– Танидингизми?

Валентина йиғлаб юборди.

– Танидим, – деди қиз, – аммо ҳеч ишонгим келмаяпти.

– Демак, жонингизга қасд этиш ва Максимилианни ҳам тириклайин гўрга тиқишни истар экансиз-да!..

– Э, Худойим, ўзинг сақла бу балолардан! – деди Валентина, у узини ақлдан озаётгандек сизди. – Наҳотки, уйдан чиқиб, қочиб кетолмасам? Наҳотки?

– Валентина, сизнинг жонингизга қасд қилаётган кимса сизга ҳеч ерда тинчлик бермайди, қаерга борсангиз орқангиздан етиб боради-да, жонингизга чанг солади; дунёда олтиндан кучли нарса йўқ, у билан хизматкорларингизни сотиб олади ва ҳамма нарсага сиз учун ажал уруғи сепиб қўйилади: ҳар бир ҳўппам булоқ сувига ҳам, дарахтдан узиб олинган мевага ҳам...

– Ахир бувангиз сизни ҳам заҳарга бардош берадиган қилиб ургатиб қўйган, дедингиз-ку ўзингиз?

– Тўғри, лекин фақат бир хил заҳарга, ўшандаям оз миқдордагисига, бироқ бошқа заҳар беришлари ёки шунинг узини кўпроқ қуйишлари мумкин.

Граф стаканни олди-да, суюқликни лабига теккизиб кўрди.

– Худди айтганимдек бўлиб чиқди! – деди у. – Сизни энди бурцин билан эмас, оддий наркотик билан заҳарламоқчи бўлишибди. Бунда ўша заҳар қўшилган спиртнинг таъми бор, Валентина; мабодо сиз ҳозир Вильфор хоним қуйган

заҳарни ичганингизда, аллақачон дунёдан ўтган бўлур эдингиз!

– Э, Худойим! – хитоб қилди қиз. – Ахир нега улар менга қасд қилишяпти?

– Тавба, одам ҳам шунчалик содда бўладими-я? Наҳотки, сиз жоҳиллик, ғаразгўйлик, ёвузлик бу дунёдаги одамларнинг суяк-суягига сингиб кетганидан лоақал озрок бўлса-да, хабардор бўлмасангиз? Ҳалиям тушунмадингизми?

– Йўқ, ҳеч ақлим етмаяпти, – деди Валентина, – ахир мен унга ҳеч ёмонлик қилганим йўқ-ку.

– Сиз, Валентина, бойсиз, икки юз минг ливр йиллик даромадга эгасиз; бу икки юз мингдан унинг ўғлини маҳрум қиляпсиз.

– Нега энди? Ахир бу пулга унинг ҳеч дахли йўқ-ку? Бу менга буваларимдан қолган мерос-ку?

– Тўғри, маркиз ва маркиза де Сен-Меранлар ҳам шу ваддан ўлиб кетишди; яъни улардан қолган мол-мулк сизга, сизнинг қўлингизга ўтиши керак эди; Нуартье ҳам сизни ўзининг меросхўри қилиб белгилаган куни унга ҳам ҳукм чиқариб қўйишди; сизни ўлдирмоқчи бўлаётганларининг боиси ҳам мана шунда, Валентина, сиз ўлсангиз, бутун мерос отангизга қолади; укангиз эса отадан сўнг ягона фарзанд сифатида меросхўр бўлиб қолади.

– Шўрлик Эдуар! Бу жинойтларнинг ҳаммаси уни деб қилинаётган экан-да!

– Мана энди тушунибсиз!

– Э, Тангрим, бу балолардан сақла уни!

– Сиз чинакам фариштасиз, Валентина!

– Бувамни-чи? Унга раҳм қилишибди-да!

– Ундай эмас, сиз дунёдан ўтгач, бувангизнинг мол-мулки (агар у Эдуарни ўзи бундан маҳрум этмаса) барибир, укангизники бўлиб қолади, деган фикрга келиб, жаноб Нуартьега тегишмаяптими; гарчи бу жинойтдан ҳеч қанақа наф бўлмаса-да, лекин хавфи кўп.

– Аёл киши ҳам шунча ёвузликка борар экан-да, а? Ё, алҳазар!

– Перужани, почта меҳмонхонасидаги шийпонни ва жигар ранг ёмғирпўш кийган одам билан ўгай онангиз ўрта-

сидаги суҳбатни эсланг. Бу ёвуз ният унинг дилида ўшанда туғилганди.

– Оҳ, граф, – хитоб қилди қиз кўзлари жиққа ёшга тўлиб, – ундай бўлса, мен хароб бўлдим!

– Йўқ, Валентина, йўқ. Мен ҳаммасини олдиндан кўриб кўйдим; душманингизни билиб олдик, энди у ҳалокатга юз тутди; сиз эса, Валентина, яшайсиз, севиш ва севилиш учун яшайсиз; пок ва олижаноб қалбни бахтиёр этиш учун яшайсиз; фақат бир шарт бор: сиз бутунлайин менга суюнишингиз керак.

– Буюринг, граф, нима қилай?

– Мен нима берсам, шуни ичасиз.

– Ҳаммаси Яратганнинг ўзига аён, – деди Валентина, – ёлғиз бўлсайдим, ўлганим яхши деб кўя қолардим.

– Ҳеч кимга, ҳатто отангизга ҳам бу ҳақда ҳеч нима деманг.

– Лекин, отам бу ёвуз ишга ҳечам аралашмаган бўлса керак, шундайми граф? – деди Валентина.

– Тўғри, аралашгани йўқ; аммо жинойтчиларни фош этишда қўли қаварган отангиз хонадониди бу ўлишлар табиий эмаслигини англаши, гумонга бориши керак эди: сизни отангизнинг ўзи муҳофаза қилмоғи, ҳозир менинг ўрнимда бўлмоғи лозим эди: бу суюқликни ўзи синаб кўриб, қотилга қарши жанг қилмоғи зарур эди. – Граф сўзининг охирида аста: – «Шарпа шарпага қарши», – деб кўйди.

– Мен, граф, тирик қолиш учун кўлимдан келган ҳамма чораларни кўраман, – деди Валентина, – икки киши учун – бувам ва Максимилиан учун яшашим керак, чунки дунёда шу иккиси мени жонидан яхши кўради; мен ўлсам, улар ҳам ўлади.

– Мен уларни ҳам сиз каби муҳофаза қиламан.

– Қани айтинг, мен нима қилишим керак? – сўради Валентина, сўнг пичирлаб: «Оҳ, Тангрим, бу шўрлик бошимга тагин не савдолар тушаркин-а?» деб кўйди.

– Ҳеч нарсадан кўрқманг, Валентина; ҳар қандай азобга бардош беринг, кўздан, қулоқдан, ҳис этиш қобилиятидан жудо бўлсангиз ҳам ваҳимага тушманг, ҳатто тобут ичида ҳушингизга келсангиз ҳам парво қилманг, ҳушингизни йиғиб олинг-да, ўз-ўзингизга: «Шу дақиқада ҳам мени дўстим,

отам, менга ва Максимилианга бахт инъом этншга жон куйдириб интилаётган зот кўриқлаб турибди», деб ишонаверинг.

– Ё, тавба, ростданам шундай қилиш керакми-я?

– Ёки ўгай онангизни кўлга тушириб бера қоласизми?

– Йўқ, йўқ, бундай қилгандан кўра ўлганим яхши!

– Сиз ўлмайсиз, Валентина. Бошимга ҳар қандай фалокат тушганда ҳам оҳ-воҳ қилмайман, деб ваъда берасизми менга?

– Фикру хаёлим фақат Максимилианда бўлади.

– Мен, Валентина, сизни ўз қизимдек севаман; фақат мен сизни бу фалокатдан қутқара оламан ва албатта қутқараман.

Валентина сигинаётгандек кўлларини қовуштирди, ҳозирги даҳшатли онларда фақат Яратганнинг ўзи мадад бериши мумкин, деб пичирларди: елкасини узун сочлари бекитиб, пеньюарасининг²⁰ тўри орасидан унинг юраги қандай ураётгани кўриниб турарди.

Граф қизнинг кўлини аста ушлади, бахмал кўрпани елкасига тортиб қўйди ва оталарча табассум-ла:

– Оппогим, – деди, – Тангрининг меҳри-шафқатига ва Максимилианнинг муҳаббатига қанчалик ишонсангиз, менга ҳам шунчалик ишонаверинг.

Валентина худди ювош гўдак сингари графга кўзларини мўлтиллаптиб қараб қўйди.

Шундан сўнг граф камзули чўнтагидан зумрад идишни чиқариб, олтиндан ясалган қопқоғини очди-да, нўхатдек дорини Валентинанинг кафтига қўйди.

Валентина дорини олиб диққат билан графга тикилди: жасур халоскорининг чеҳрасида илоҳий қудрат ва олижаноблик барқ уриб турарди. Валентина: «Ютиб юбораверайми?» дегандек қарарди.

– Ҳа, ютиб юборинг, – деди Монте-Кристо.

Валентина дорини тили устига қўйиб ютиб юборди.

– Ҳайр энди, оппоғим, – деди граф. – Энди бориб ухласам бўлади, чунки сиз фалокатдан халос бўлдингиз.

²⁰ Пеньюара – аёлларнинг эрталабки енгил кийими.

– Боринг, ухлаб ором олинг, – деди Валентина, – энди сира хам кўркмайман, деб ваъда бераман сизга.

Монте-Кристо наркотикнинг таъсири билан аста уйқуга кетаётган қизга узоқ тикилиб турди.

Сўнгра у стаканни олиб, гўё Валентина ичибди, деб ўйла-син учун ундаги суюқликнинг тўртдан уч қисмини тошпеч-га тўкди, стаканни яна стол устига қўйди; сўнг китоб жа-вони олдига борди-да, Валентинага тағин бир кўз ташлаб, ғойиб бўлди. Қиз эса Тангрининг оёғи остида ором олаёт-ган пари сингари тинчгина уйқуга кетган эди.

V. ВАЛЕНТИНА

Тошпечъ устидаги шамчироқ пилиги сув юзида қалқиб юрган охириги мой томчиларини шимиб, ҳамон ёнмоқда; мана, бирпасда ганч қалпоқча теварагида қизғиш ҳалқача пайдо бўлди, чирсиллаб ёнаётган шам алангаси ўзининг сўнги нурларини соча бошлади; зотан, худди одамлар син-гари жонсиз мавжудотларда ҳам ўлим олди талвасаси юз берди. Хира, мудҳиш ёғду Валентина тўшагининг оппоқ пардаси устига сарғиш шуъла ташлаб турарди.

Кўча шовқини тугаб, ҳамма ёқни ваҳимали сукунат бос-ди.

Шу пайт Эдуар бўлмасининг эшиги очилди-да, рўпарада-ги ойнада боя биз кўрган башара кўринди; Вильфор хоним ҳалиги заҳарнинг таъсирини аниқлаш учун келган эди.

У остонада тўхтаб, шамчироқнинг чирсиллашига бир зум қулоқ солиб турди-да, оҳиста кадам ташлаб стол ёнига келди ва стаканни кўздан кечирди. Чорак стакан суюқлик қолгани бизга маълум.

Вильфор хоним стакандаги қолдиқ суюқликни тошпеч-га тўкиб, устига қул ташлади, сўнгра стаканни тозалаб ювиб, рўмолчаси билан артди ва бояги жойига қўйди.

У анча вақтгача каравот ёнига боришга ва Валентина-га назар ташлашга журъат этолмай турди.

Хира чироқнинг ваҳимали шуъласи, жимжитлик, қол-қоронғи соқин тун унинг юрагини титратди: манфур аёл ўзининг мудҳиш ишидан кўрқиб кетди.

Охири юрагини босиб, ўзини қўлга олди-да, қизнинг каравоти ёнига борди, пардани қутарди ва эгилиб Валентинага разм солди.

Қиз нафас олмай ётарди; унинг лаблари кимир этмасди, қовоқлари бир оз кўкариб шишган ва қоп-қора ўсик киприклари заъфарон юзига соя солиб турарди.

Вильфор хоним консиз чехрага узок тикилиб турди; сўнгра кўрпани бир оз кўтариб, қизнинг кўксига қўлини қўйди-да, юрагини текширди. Валентинанинг юраги урмасди.

Хонимнинг қўли титраб кетди, сезган занф зарбалар уз томирининг уриши эди, у чўчиб, қўлини тортиб олди.

Валентинанинг каравотдан пастга осилиб тушган қўли елкасидан то бўғинигача, Жерман Пилан сайқал бергандай силлик, бироқ томири тортишганидан панжалари хийла ўзгариб, бир-бирига ёпишиб қолган нозик бармоқлари каравотнинг қизғиш ён тахтаси устида ётарди.

Тирноқларининг зихи кўкариб кетганди. Вильфор хоним, ҳамма иш тамом бўлди, мудхиш режам охиригача бекаму кўст адо этилди, деб жуда қаттиқ ишонган эди. Энди бу хонада қиладиган ишим қолмади, деб ўйлади-да, ҳатто ўз оёғи товушидан ҳам кўркиб, аста орқага тисарилди; ўлимнинг ўзида енгиб бўлмас жозибани яширган бу манзараси уни ақдан оздирган эди, чунки у хозир ўлимни жудодлик эмас, шунчаки ҳаракатдан қолган бир пайтда, чириб йўқ бўлиш эмас, сирли бир ҳолатда кўриб турарди. У ҳамон каравот пардасини кафан каби қизнинг бошида тутиб, кимир этмай ётган «мурда»га тикилганча ўйга чўмди; бу – жиноятчининг виждон азобига тушиши эди. Чироқ чарсиллаб кетди.

Вильфор хоним чўчиб, пардани қўйиб юборди. Шу заҳоти чироқ учиб хонани қоронғилик босди.

Зимистонда соат тилга кириб, тўрт яримга бонг урди.

Жиноятчи дағ-дағ қалтираганича пайпаслаб эшикни топди-да, ўз хонасига қайтди. У қора терга тушган эди. Зимзиё хонадаги бу сукунат яна икки соат давом этди. Кейин аста-секин дераза қопқоклари орасидан тушаётган нурдан хона ичи ёриша бошлади, бора-бора ҳар бир буюм кўзга аниқроқ кўрина бошлади.

Бир оздан кейин зинада йўтал товуши эшитилди ва Валентинанинг хонасига кўлида пиёла билан ҳамшира кирди.

Валентинанинг шу ҳолда ётганини отаси, севгилиси кўрганда уни улганга чиқариб кўя қоларди, аммо ёлланган бу аёл қизни уйқуда деб кўя қолди.

– Ҳа, – деди у тунги столча ёнига келиб, – демак, дорининг бир қисмини қиз ичибди-да: стаканнинг учдан икки қисми бўш.

Сўнг тошпечъ олдига келиб ўт ёқди-да, ўриндикқа чўкди; тўшакдан ҳозиргина турганлигига қарамай, Валентинанинг уйқудалигидан фойдаланиб яна бир оз мизғиб олмоқчи бўлди.

У соат саккизда уйғонди-да, қизнинг ҳамон уйқудалиги, қўли шу ҳолича осилиб, кимир этмай ётганидан хавотирланиб, каравот ёнига борди ва беморнинг кўкарган жонсиз лабларини, кўкси музлаб ётганини кўриб қути ўчиб кетди.

У, қизнинг қўлини кўтармоқчи бўлди, аммо қўл қотиб қолган эди. Аёл юз берган воқеани фаҳмлади-да, кичқириб эшик томонга югурди.

– Ёрдам беринг! Ёрдам!

– Нима гап? – деди пастдан д'Авриньи. У ҳар қуни шу вақтда келарди.

– Нима бўлди? – Вильфорнинг овози эшитилди; у кабинетидан югуриб чиққан эди. – Доктор, эшитяпсизми, ёрдамга чақиришяпти?

– Эшитдим, эшитдим, – жавоб қилди доктор д'Авриньи. – юринг тезроқ, Валентинанинг хонасига борайлик.

Ота ва доктор етиб келгунча бошқа хоналар ва даҳлиزلарда юрган хизматчилар бемор ҳузурига кириб келган ва каравотда ўлиб ётган Валентинани кўриб эсхоналари чиқиб кетган эди.

– Вильфор хонимни чақиринг, уйғотинг, – кичқирди ўзини йўқотиб остонадан жиллолмай қолган қироллик прокурори.

Бироқ хизматчилар унинг буйруғини эшитмай, югуриб бориб Валентинанинг бошини кўтариб олган д'Авриньи бақрайиб қараб қолишганди.

– Энди бу хам оламдан ўтдими?.. – деди доктор пичирлаб, кизнинг бошини ёстикка қўяркан. – Э, Тангрим, бу балодан қачон қутуламиз?!

Хонага Вильфор югуриб кирди.

– Нима дедингиз, доктор?.. Нима?.. – деди у кичкириб.

– Валентинадан жудо бўлдик деялман, ҳа, жудо бўлдик, у дунёдан ўтди, – деди д'Авриньи катъий.

Вильфор гурс этиб ўзини ташлади-да, чўккалаб қолди, боши шилк этиб Валентина тушагига тушди.

Докторнинг бу дахшатли сўзларини ва отанинг қичкиригини эшитган хизматчилар хонадонга лаънатлар ўқиб «гув» этиб ташқарига қочишди: зиналардан ва дахлизлардан уларнинг югуришгани ва ховлига чиқиб шовқин қўтаришгани эшитилиб турарди. Бирпасдан кейин ҳамма ёк жимжит бўлиб қолди: хизматчиларнинг ҳаммаси Худонинг қаҳрига учраган бу хонадондан вақтида қочиб қолишган эди.

Шу он остонада де Вильфор хоним пайдо бўлди-да, ўзини саросимага тушганга солди, хатто кўз ёши тўкли. Кейин бирдан ранги бўзариб, кўлнини олдинга чўзганча стол томонга югурди. У кеча ўз кўли билан бўшатиб кетган стаканни д'Авриньи энгашиб, диққат билан кўздан кечираётганини кўрди.

Стаканда куни кеча тошпечга тўкиб тащлаган яна ўшанча суюқлик бор эди.

Шу пайт Валентинанинг арвохи рўбарўсида пайдо бўлганида ҳам бу муртад аёл бунчалик хаяжонга тушмасди.

Суюқликнинг ранги кечагининг ўзгинаси эди, аммо бу нарса д'Авриньини чалғита олмади; доктор стаканга ҳамон диққат билан тикилиб турарди. Демак, қотил қанчалик хийлакор бўлмасин, жиноятнинг изи қолган, бу – далил тайёр, дегани, демак, жиноят фош этилади.

Вильфор хоним кўркўв ва дахшат ичиди тахта бўлиб қолди, Вильфор эса марҳума тушагида юз тубан ётганидан ҳеч нарсани кўрмасди. Д'Авриньи дераза олдига келиб, стакандаги суюқликни яна диққат билан кўздан кечирди, бармоғининг учини теккизиб кўрди.

– Бу бурчин эмас бутунлай бошқа-ку, – деди пичирлаб, – қани, текшириб кўрайлик-чи, бу қанақаси экан!

У дорихонага айлантирилган жавон олдига келди-да, кумуш идишдан азот кислотаси солинган шишачани олиб, стаканга бир неча томчи томизди; суюқлик дарҳол қипқизил қон тусига кирди.

– А-ҳа! – деди д’Авриньи, худди ҳақиқат аён бўлаётганини куриб нафрати кузиётган судьяга ёки мураккаб масалани ечиб қувонаётган олимга ўхшаб.

Вильфор хоним атрофга аланглади, кўзлари косасидан чиқиб кетди, гандираклаб-гандираклаб зўрға эшик тутқичини топди-да, кўздан ғойиб бўлди.

Бир дақиқа ўтар-ўтмас гуш этиб йиқилган гавданинг товуши эшитилди. Бироқ бунга ҳеч ким эътибор бермади. Ҳамшира доктордан кўзини узмас, Вильфор бояги аҳволда эди.

Фақат д’Авриньи де Вильфор хоним шошиб чиқиб кетганини унинг орқасидан курган эди. У пардани кутариб, Эдуар хонасидан ётоқхонага кўз ташлади: де Вильфор хоним ерда қимир этмай ётган эди.

– Ётоқхонага боринг, – деди доктор қоровул аёлга, – де Вильфор хонимнинг аҳволи чатоқ.

– Мадемуазель Валентина-чи? – деди зўрға овоз чиқариб аёл.

– Мадемуазель Валентинага энди ҳеч қандай ёрдамнинг ҳожати йўқ, – деди д’Авриньи, – қиз дунёдан ўтди.

– Ўлди! Ўлди! – деди фарёд уриб Вильфор, аммо фарёд тошбағир бу зотга асло ярашмаётган эди.

– Нима деяпсиз! Ўлди? – қичқирди учинчи овоз. – Ким ўлди деяпти, Валентинами, ким?

Вильфор ва доктор орқага ўгирилди; эшик олдида хаяжондан титраб-қақшаб Моррель турарди.

Шу орада қуйидаги воқеа юз берган эди.

Ҳар галгидек белгиланган вақтда Нуартье хонасига олиб борадиган кичик эшикдан Моррель кириб келди. Эшик қулфланмаган эди, у қўнғироқ урмасдан кириб келаверди.

Нуартье хузурига бошлаб кирадиган хизматчини чақириб, бир оз кутиб турди. Аммо ҳеч ким чиқмади; маълумки, барча хизматчилар бу хонадонни ташлаб чиқиб кетган эди.

Монте-Кристо: Валентина ўлмайди, ҳаёт қолади, деб ваъда қилганидан Моррель унча хавотирланмасди, граф ҳам

ваъдасига вафо қилиб ҳар оқшом унга Валентинанинг соғлиғи ҳақида хушхабар келтирар, эртасига бу хушхабарни Нуартъе тасдиқларди.

Бироқ бу гап уйда ҳеч кимнинг йўқлигини кўриб унинг юраги «шув» этди. Кетма-кет уч марта чақирди, бироқ ҳеч ким сас-садо бермади.

Шундан кейингина у юқорига чиқишга қарор қилди.

Нуартъе эшиги ҳам бошқа эшиклар каби очиқ эди.

Моррель биринчи бўлиб чолга юзланди; чол ўз ўриндиғида ўтирган эди; у девордек қотиб қолган, кўзлари ваҳимадан оланиб кетган эди.

– Қалайсиз, тақсир? – сўради Моррель юраги бир нарса-ни сезаётгандек, ўйнаб.

– Дурустман, – имо қилди чол, – дуруст.

Чолнинг чеҳрасида бетоқатлик тобора кучайиб борарди.

– Бир оз ташвишли кўринасиз? – давом этди Моррель, – хизматчилардан бирини чакирайми?

– Ҳа, – деди Нуартъе.

Моррель зўр бериб кўнғироқ чалди, бироқ қанча уринмасин, ҳеч ким кирмади.

У Нуартъе томонга ўғирилди, чолнинг юзида қон қолмаганди.

– Ё, алҳазар! – деди Моррель. – Нега ҳеч ким кирмаяпти? Яна бирор кишининг тоби қочиб қолдими?

Чолнинг кўзлари қишидан чиқиб кетаётгандек эди.

– Сизга нима бўлди ўзи? – давом этди Моррель, – кўрқиб кетяпман! Ёки Валентинага бир гап бўлдимми?

– Ҳа! Ҳа! – деди имо билан чол.

Максимилиан оғзини очди-ю, аммо ун чиқаролмай, гандираклаб, деворга суюниб қолди. Сўнг қўли билан эшикни кўрсатди.

– Ҳа! Ҳа! Ҳа! – деди имо қилиб чол. Максимилиан худди Нуартъе орқадан «тезроқ, тезроқ», деб қичқираётгандай кичик зина томонга отилиб борди-да, икки ҳатлаб пастга тушди; бир зумда бир неча хонадан ўтиб, Валентина хонасига кириб борди. Эшик ланг очиқ эди.

Ҳаммадан олдин унинг қулоғига йиғи овози эшитилди. Кўзи ғира-шира ёруғликда чўкка тушиб ўтирган қоп-қора

гавдага тушди. Вужудини қамраб олган кучли даҳшат уни бўсафага михлаб қўйди:

Шу пайт: «Валентина ўлди!» – деган овоз эшитилди; унинг кетидан худди акс садодек яна: «Ўлди! Ўлди!» – деди кимдир.

VI. МАКСИМИЛИАН

Вильфор уни шундай ҳолда кўриб қолганликларидан хижолат тортиб зўрға бошини кўтарди.

Йигирма беш йилдан буён даҳшатли қораловчи лавозимини эгаллаб келган бу зот инсонийлик хислатларини хийла йўқотиб қўйган эди.

Биринчи дақиқаларда саросимага тушиб олайиб кетган кўзларини Максимилианга тикиб:

– Жаноб, кимсиз ўзингиз? – деди, – қаердан келлингиз? Ажал изғиб юрган хонадонга бундан қилиб келмайдилар. Кетинг!

Моррель қимир этмади, у даҳшатли манзарадан, бетартиб гижимланган тўшакдан ва болишдаги заъфарон чехрадан кўзини узолмасди.

– Кетинг деяман! Эшитяпсизми, кетинг бу ердан! – қичқирди Вильфор.

Д'Авриньи ҳам Максимилианни кетишга мажбур этиш учун олдига келди.

Моррель эса кўзларини олайтириб, бир Валентинага, бир икки эркакка, сўнг хонага назар ташлаб чиқди, афтидан бир нарса демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади, бироқ миясида турли қайғули фикрлар жўш ураётганига қарамай, буйруқларга жавобан сўз тополмади шекилли, бошини чангаллаб ташқарига отилди. Бир дақиқа саросимага тушган Вильфор ва д'Авриньи унинг кетидан қараб қолдилар, сўнг бу жинни бўлса керак, дегандек бир-бирига қараб қўйишди.

Аммо, беш дақиқа ўтар-ўтмас зина залворли кадамлардан яна гижирлай бошлади. Моррель иккинчи қаватга Нуартъенинг уриндигини даст кўтариб чиқди-да, нўлкага қўйиб, Валентинанинг хонасига гилдиратиб кирди.

Бу ишни у ҳаяжон ичида жон-жаҳди билан бажо келтирганди.

Моррель Нуартъени Валентина каравоти ёнига олиб борганда чолнинг юзи ниҳоятда бўзариб, бутун кучи, ҳис-туйғулари унинг ёниб турган кўзларига жамланганди.

Буни кўрган Вильфорнинг эсхонаси чиқиб кетди. Дунёга келибдики ҳар гал отасига дуч келганда, албатта бирор даҳшатли воқеа юз беради.

– Мана, қаранг, нима қилиб қўйишди булар! – кичқирди Моррель ҳамон ўриндиқ суянчиғини бир қўли билан тутиб ва иккинчи қўли билан Валентинани кўрсатиб. – Кўрдингизми, ота, нима қилиб қўйишди!

Вильфор ўзини бир қадам орқага олди-да, Нуартъени ота деб атаган нотаниш йигитга ҳайрон бўлиб қараб қолди.

Чолнинг вужудидаги ҳамма жон гўё қонга тўла кўзларига тўплангандек, пешана томирлари буртиб-буртиб чиққан, бўйин, юз ва чаккалари кўкариб кетган эди; бутун вужудини ларзага солаётган бу ички ҳаяжонга даҳшатли қичқириққина камлик қилиб турарди. Бу тилсиз, унсиз даҳшатли қичқириқ гўё чолнинг терисидаги ҳамма тешикларидан отилиб чиқиб, бутун оламни ларзага солаётгандек бўлиб туюлди шу пайт.

Д'Авриньи югуриб чолнинг олдига борди-да, спирт ҳидлатди.

– Жаноб, – деди шу он Моррель фалажнинг жонсиз қулидан тутиб, – булар мендан, кимсиз, бу ерга киришга нима ҳаққингиз бор, деб сўрашяпти. Сиз мени биласиз-ку, кимлигимни айтинг буларга!

Йигитнинг ўпкаси тўлиб, томоғига бир нарса тикилди-да, товуши бўғилди, йиғлаб юборди.

Чол тўхтаб-тўхтаб нафас ола бошлади; бу худди ўлим талвасасига ўхшарди.

Пировардида, Нуартъенининг кўзларидан дув-дув ёш тўкила кетди, чол бошини эголмасди, фақат кўзларини юмарди, холос.

– Айтинг буларга, бу йигит Валентинанинг қайлиғи эди, деб айтинг! – давом этди Моррель, – марҳума менинг қадрдоним, яккаю ягона севгилим эканини айтинг! Унинг жонсиз жасади меники эканлигини ҳам айтинг!

Моррель шундай деди-да, севгилиси каравоти ёнига тиз чўкиб, титроқ қўллари билан кўрпага ёпишди.

Шундай забардаст одамнинг қайғу-алам утида жизганак бўлаётганини кўрган киши чидаб туролмасди албатта, д'Авриньи кунгли бузилиб кетганини билдирмаслик учун юзини бекитиб орқага угирлиб олди. Вильфор ҳам эндиликда сўроқларига жавоб кутмасди, бировнинг улимидан кўз ёш қилган киши одатда кўпчиликнинг ҳурматига сазовор бўлади; Вильфор ҳам ана шу таъсир кучига буйин эгишга мажбур бўлди-да, Моррелга қўлини узатди.

Аммо, Максимилианнинг кўзига ҳеч нарса кўринмасди; у Валентинанинг муздек қотиб қолган қўлини маҳкам ушлади-да, чойшаб четини тишлари билан қисиб, кўз ёшисиз фақат инграрди.

Бир неча дақиқа бу хонада фақат йиғи, лаънат ва дуо сўзлари эшитилиб турди. Лекин хонада ҳамон бир товуш ҳукмрон эди, у ҳам булса Нуартъенинг ҳарсиллаши. Ҳар бир нафас олганда гўё унинг кўксигаги ҳаёт занжири узилиб кетаётгандек туюларди.

Ниҳоят, Вильфор тезда ўзини қўлга олиб, сўзлай бошлади:

– Жаноб, сиз Валентинани севардим, у менинг қайлигим эди, дедингиз. Мен бундан, яъни иккинги тил бириктириб қўйганингиздан бехабар эдим. Шундай булса-да, мен қизнинг отаси сифатида бу гуноҳингизни кечираман, чунки сиз унга чинакам қуйиняпсиз. Қайғу-аламдан қуйиб қул бўлган бағримда ғазаб нима қилсин!

Афсуски, сизга бахт ваъда қилган фаришта дунёдан ўтди; энди унга бу дунёнинг иззат-ҳурматлари бекор, марҳума у дунёда Тангри одил ҳукмини кутиб ётибди. Энди қайлигининг жасади билан видолашинг; қўлларидан упиб, абадий видолашинг, Валентинага ҳозир жаноза ўқийдиган руҳонийдан булак ҳеч кимнинг кераги йўқ.

– Янглишяпсиз, жаноб, – деди хитоб-ла бағри қон Моррель, бир тиззасида чўккалаб, – янглишяпсиз. Валентина оламдан ўтди, бироқ бундай ажал фақат руҳонийнигина эмас, қасос олувчини ҳам талаб қилади! Жаноб де Вильфор, қани, чакиринг руҳонийни, қасосни эса ўзим оламан.

– Жаноб, бу билан нима демоқчисиз? – деди минғирлаб Вильфор; у Моррелнинг даҳшатли сўзларидан чўчиб кетди.

– Демокчиманки, сиз икки хил одамсиз: ота сифатида роса кўз ёши тукдингиз, энди қироллик прокурори сифатида майдонга чикинг, жинойтчини топиб жазоланг.

Нуартъенинг кўзлари чарақлаб кетди, д’Авриньи унга яқинроқ келди.

– Мен бўлган гапни айтяпман, – давом этди Моррель, ҳозир бўлганларнинг чехрасидан уларнинг фикрини ўқиб, – буни ўзингиз ҳам яхши биласиз: Валентина ўз ажали билан улгани йўқ, уни ўлдирдилар!

Вильфор ерга қараб қолди, д’Авриньи яна бир кадам олға силжиди; Нуартъе, тўғри, деб имо қилди.

– Бизнинг замонамизда, – деди сўзини давом эттириб Моррель, – тирик жон, ҳатто Валентина каби ёш ва гўзал бўлмаса-да, зўравонлик билан ўлдирилар экан, қотилни жазоламаслик мумкин эмас. Жаноб қироллик прокурори, – деди бутун вужудини ўт олиб бораётган Максимилиан, – бунда зинҳор раҳм-шафқатга урин бўлиши мумкин эмас! Мен жинойт юз берди деяпман, қотилни ахтаринг, жаноб прокурор!

Максимиллиан Вильфорга еб кўйгудай тикилди; Вильфор эса гоҳ Нуартъега, гоҳ доктор д’Авриньига боқиб, мадад тиларди. Аммо ота билан доктор Вильфорни қўллаш ўрнига, Максимилианнинг фикрига қўшилишди.

– Тўғри, – деди имо билан чол.

– Ҳа, йннгит ҳақ гапни айтяпти! – деди д’Авриньи.

– Жаноб, янглишяпсиз! – деди Вильфор учаласининг ҳамласини ва ўз хаяжонини енгилга уриниб, – менинг хонадонимда жинойт бўлиши мумкин эмас! Фақат Худо қаҳрига оляпти мени, лекин меникида қотиллик бўлиши мумкин эмас.

Нуартъенинг кўзлари ғазабдан ёнди; д’Авриньи эътироз билдириш учун оғзини очди.

Моррель: «Жим бўлинглар», деганлек, қўлларини кўтарди ва:

– Мен яна такрор айтаманки, бу хонадонда одам ўлдиряптилар! – деди босиқ, аммо лаҳшати оҳангда. – Тўрт ой мобайнида мана бу тўртинчи қурбон. тушундингизми, тўртинчи!

Бундан тўрт кун илгари Валентинанинг жонига қасд қилмоқчи бўлдилар, лекин жаноб Нуартъенинг ҳушёрлиги туфайли уларнинг нияти пучга чиқди. Эшитяпсизми?

Пировардида, улар захардан кўпроқ бериб ёки бошқа кучлироғини топиб ўз қабиҳ ниятларига етишди, тушундингизми?

Сиз буни мендан яхшироқ биласиз, жаноб д'Авриньи доктор ва дўст сифатида сизни огоҳлантириб қўйган эди.

– Жаноб, алаҳсираяпсиз, – деди Вильфор тузоқдан қутулишга уриниб.

– Мен алаҳсираяпманми? – деди Моррель ажабланиб. – Ундай бўлса, д'Авриньи жанобларининг узига мурожаат қилишга мажбурман. Жаноб, у кишидан суранг-чи, Сен-Меран хоним вафот этган куннинг оқшомида мана шу уй рўнарасидаги боғда айтган сўзлари эсидамикин? Ана шунда иккингиз теварак-атрофда ҳеч ким йўқ, деб уйлаб фожияли улим ҳақида гап юритган эдингиз, сиз тақдири азал деб, айбни Худога тўнкаяпсиз, аммо тақдир ва Худонинг бунда иштироки факат шундан иборатки, улар Валентинанинг қотилини яратдилар!

Вильфор ва д'Авриньи бир-бирига каради.

– Ҳуш, қани, уша оқшомдаги гапларингизни бир эсланг, – деди Моррель. – Сиз хилватда суҳбатлашганмиз, деб янглишган эдингиз; аммо у дахшатли сўзлар менинг қўлоғимга етиб келган эди. Аслида, мен, жаноб де Вильфорнинг ўзига яқин кимсаларнинг айбини жинойткорона хаспўшлаб келаетганини ҳукуматга хабар қилмоғим даркор эди. Шундагина сени ўлдирган қотиллар сафида бўлмас эдим, севгим Валентина! Лекин бу гуноҳкоринг эндиликда қасос олишга шайланди. мана шу тўртинчи ходисадан кейин бу хонадонда кимдир ажал уруғи сепиб юргани ҳаммага аён бўлди. шунда ҳам отанг оғзига талқон солиб юраверар экан, сенга қасамёд қилиб айтаманки, қотилни узим топаман!

Ўз кучи билан узини майиб қилишдан ҳам тоймайдиган бу забардаст ингитга гўё табиат раҳм қилди-ю, сунгги сўзлари ҳалқумида тиқилиб қолди. кўксидан фарёд отилиб чиқди, кузларидан дувиллаб ёш тукилди ва гандираклаб, яна Валентина қаравоти устига йиқилди.

Энди сўз навбати д'Авриньига келди.

– Мен жаноб Моррелнинг фикрига қўшиламан ва айбдорни топиб, одил суднинг қора курсисига ўтқазилишини талаб қиламан, – деди у балан овоз билан. – Шу дамгача қотилни аяб чакки қилган эканман, мана энди виждон азобига қолдим!

– Ё, алҳазар! – деди Вильфор зўрға товуш чиқариб.

Моррель бошини кўтарди ва чолнинг кўзлари ўтдек чакнаб турганини куриб:

– Бу ёққа қаранг, жаноб Нуартъе бир нарса демоқчи, афтидан, – деди.

– Ҳа, – деди имо билан Нуартъе. Унинг қарашлари ниҳоятда даҳшатли эди, чунки бахтсиз бечора чолнинг бутун кучи-қобилияти унинг кўзида тўпланган эди.

– Сиз котил кимлигини биласизми? – сўради Моррель.

– Ҳа, – жавоб қилди Нуартъе.

– Уни бизга айтиб бера оласизми? – деди Максимилиан.
– Қулоғимиз сизда! Д'Авриньи, эшитинг!

Нуартъе бечора Моррелга қайғу ва меҳр-ла жилмайиб кўйди; бундай табассум кўпинча Валентинани қувонтирарди.

Сўнг ҳамсухбатига қаради-да, кўзи билан эшикни кўрсатди.

– Мен чиқиб турайми? – деди кўнгли синиб Моррель.

– Ҳа, – деди Нуартъе.

– Раҳм қилинг менга!

Чол кўзини эшикка тикканча тураверди.

– Сўнг қайтиб кирсам бўладими? – сўради Максимилиан.

– Ҳа.

– Бир ўзим чиқиб кетайми?

– Йўқ.

– Ким билан чиқай? Жаноб де Вильфор биланми?

– Йўқ.

– Доктор биланми?

– Ҳа.

– Жаноб де Вильфор билан яққа қолмоқчимисиз?

– Ҳа.

– У сизнинг сўзларингизга тушунадими?

– Ҳа.

– Хотиржам бўлинг, – деди Вильфор тергов юзма-юз ўтказилажагидан қувониб, – мен отамнинг имо-ишораларига жуда яхши тушунаман.

У бу сўзларни қувониб айтган бўлса-да, ҳаяжондан лаблари титрарди.

Д’Авриньни Максимилианни қўлтиғидан тутиб, қўшни хонага олиб чиқди.

Шундан кейин бутун хонадонда даҳшатли сукунат чўкди.

Чорак соат ўтгач, охиста кадам товуши эшитилди: мехмонхона остонасида Вильфор пайдо бўлди, мехмонхонала хаёлга чўмиб д’Авриньни ва қайғу-аламдан ёниб Моррель турарди.

– Юринглар, – деди Вильфор ва иккисини Нуартъе хонасига олиб кирди.

Моррель синовчан кўзларини Вильфорга тикди. Кириллик прокурори мурдалай оқариб, пешанаси тиришиб кетган эди; бармоқлари билан патқаламни буклаб-буклаб майдалаб ташлади.

– Жаноблар, – деди у бўғиқ товуш билан д’Авриньни билан Моррелга қараб, – бу даҳшатли воқеани қаттиқ сир сақлаймиз, деб ваъда берасиз менга.

Доктор ва Максимилиан ҳайрон бўлиб қолди.

– Сиздан қаттиқ илтимос қиламан... – деди Вильфор сўзида давом этиб.

– Қотил-чи? У нима бўлади?... – деди Моррель.

– Жаноб, хотиржам бўлинг, одил суд уни кўриб чиқади, – деди Вильфор. – Отам қотил кимлигини айтиб берди, отам ҳам сиз каби қасд олиш ниятида; бироқ у ҳам сиздан бу воқеани сир тутишни талаб қиляпти. Тўғрими, ота?

– Тўғри, – деди қатъий имо қилиб Нуартъе.

Моррель ишонмади ва ҳаяжонда ўзини орқага ташлади.

– Жаноб, – деди Вильфор Моррелнинг қўлидан тутиб, – отам бир сўзли одам; бу ҳолни сир сақлашни сўраб сизга мурожаат қилган экан, демак, қотилдан қаттиқ қасос олинади. Шундайми, ота?

Чол «тўғри», деб имо қилди. Вильфор сўзини давом эттирди:

– У мени яхши билади, мен ваъда бердим, хотиржам бўлинг: яна уч кун сабр қилинг, бу суд муддати жуда қиска,

уч кундан сўнг кизимнинг қотили шунақанги жазоланади-ки, ҳар қандай бағри тош ҳам баилли деди. Шундайми, ота?

Шу сўзларни изҳор этганда Вильфор тишларини ёғирлатди ва чолнинг жонсиз қўлларини силтади.

– Ваъда бажариладими, жаноб Нуартъе? – сўради Моррель; д'Авриньининг кўзлари ҳам худди шундай деб турарди.

– Ҳа! – деди имо билан Нуартъе.

– Кани, онт ичинглар, жаноблар, – деди Вильфор д'Авриньи билан Моррелнинг қўлларидан тутиб, – хонадонининг шаънига доғ туширмаймиз ва қасд олишни сизга ҳавола қиламиз, деб онт ичинглар.

Д'Авриньи орқасини ўгирди-да, истар-истамас «ҳа», деб қўйди. Моррель қўлини шартта тортиб олди, узини севгилисининг каравотига отди ва Валентинанинг муздек лабларидан каттиқ ўпиб, ох-воҳ қилганча югуриб чиқиб кетди.

Хизматкорларнинг ҳаммаси кетиб қолганидан мухтарам китобхон хабардор.

Шу сабабдан Вильфор доктор д'Авриньидан катта шаҳарларимизда, айниқса сирли ўлим юз берганда бажо этилиши зарур ҳамма мураккаб ва кўндан-кўн тадбир-талорикларни ўз гарданига олишни илтимос қилди.

Нуартъени ғам-алам еб қўйганди.

Вильфор кабинетига кириб, эшикни ичидан қулфлаб олди. д'Авриньи шаҳар докторини чакиргани кетди: бу доктор ўлимга шохид бўлиши керак; шу важдан уни «ўликлар доктори» деб аташарди.

Нуартъе невараси олдидан жилишни истамади.

Ярим соат ўтар-утмас д'Авриньи ҳамкасбини эргаштириб келди. куча эшик қулфлок эди, дарвоза қоровули ҳам бошқа хизматкорлар билан жуфтаси уриб қолганди, шунинг учун эшикни Вильфор ўзи бориб очди. Аммо Валентина бўлмаси олдига келганда бирдан тўхтаб қолди, бу хонага киришга унинг қораги дов бермади.

Иккала доктор кириб кетди.

Нуартъе ўз ўринидиғида – неварасининг каравоти олдида утирарди. Унинг мурдалан асло фарқи қолмаганди.

Ўликлар доктори пинағини бузмай (бу зот ярим аср умрини ўликлар орасида ўтказган) каравот олдида борди-да, кизининг юзини очиб ва лабларини пириб оғзига қарайди.

– Аттанг! – деди д’Авриньни афсусланиб, – шўрлик киз дунёдан ўтибли.

– Ўтибли, – деди гапни киска қилиб ўликлар доктори ва Валентинанинг юзини яна чойшаб билан бекитиб қўйди.

Нуартъе хириллаб қўйди.

Д’Авриньни ўгирилиб чолга қаради; чолнинг кўзлари чакнардди: демак, у неварасининг юзини кўрмоқчи. Д’Авриньни каравот олдига бориб кизнинг юзини очди. Нуартъенинг кўзларига ёш қалқди.

Шу орада мурданинг лабига теккан бармоқларини хлорли сувда ювиб олган мурдалар доктори дарҳол расмий гувоҳлик ҳужжатларини ёзди-да, д’Авриньни кузатувида чиқиб кетди.

Вильфор улар зинадан тушиб бораётганини эшитиб турганди; у кабинетидан чиқиб докторга миннатдорчилик юзасидан бир неча сўз айтди-да, д’Авриньнига мурожаат қилди:

– Энди қоҳинни чақирин керак.

– Ўзингизга таниш бирор қоҳин борми? – сўради д’Авриньни.

– Йўқ, – жавоб қилди Вильфор, – яқинроқдаги бирортасини чақира қолинг.

– Яқинроқда, – деди шаҳар доктори, – ёнингиздаги ҳовлига кўчиб келган италян аббат-да. Истасангиз, йўл-йўлаккай мен уни чақириб юбораман.

– Д’Авриньни, жаноб доктор билан бирга борсангиз. Мана калит, истаган вақтда кириб-чиқиб юраверасиз. Қоҳинни олиб келиб шўрлик қизимнинг хонасига киритиб қўйинг.

– Сиз у билан гапласасизми?

– Йўқ. Кечирасиз, якка ўзим қолмоқчиман. Қоҳин бундай ҳолларда кишининг, хусусан, отанинг қайғу-аламини англаши лозим-ку ахир.

Вильфор д’Авриньнига калитни топширди-да, шаҳар докторига яна бир бор таъзим қилиб, кабинетига қайтди ва ишини давом эттирди.

Шундай кишилар борки, ўзларини иш билан оғутиб, дардларини унутдилар.

Докторлар кўчага чиққанда кўшни ҳовли остонасида эгнига қора либос ташлаган одам дуч келди.

– Мен айтган киши ана шу, – деди ўликлар доктори.

Д'Авриньи коҳин олдига бориб:

– Жаноб, – деди, – ҳозиргина ўз кизидан жудо бўлган отага – киролик прокурори де Вильфорга кўмак бера ола-сизми?

– Бажону дил, – деди жавобан коҳин фирт итальян та-лаффузида, – биламан, бу хонадонга ажал оралаган.

– Ундай бўлса, у сиздан қандай ёрдам кутаётганини ай-тиб ўтиришимнинг ҳожати йўқ.

– Мен ўзим ёрдамга шошилаётган эдим, жаноб, – деди коҳин, – биз уз бурчимизни адо этиш учун чақиришларини кутиб ўтирмай, ўзимиз бормоғимиз зарур.

– Мархума ёш қиз.

– Биламан, хизматкорларидан эшитдим, улар тум-тара-қай қочиб кетишаётганини кўрган эдим. Қизнинг исми Валентина эканини билдим, унинг хакига дуо ҳам уқиб кўйдим.

– Раҳмат сизга, – деди д'Авриньи, – хайрли ишни бош-лаган эканлар, ниҳоясига етказсинлар энди. Мархуманинг қошида бўлсангиз, бағри қонга тула оила сиздан миннат-дор бўлур.

– Ундай бўлса, мен кетдим, жаноблари хотиржам бўлсин-лар, – деди аббат, – дуони мenden яхши уқийдиган йўқдир бу атрофда.

Д'Авриньи аббатнинг қулидан тутиб, Вильфорни ахта-риб у ёқ-бу ёққа қаради, Вильфор кўринмагач, коҳинни мархуманинг хонасига кузатиб кўйди. Ўликни фақат тунда қафанга ўрашарди.

Улар хонага кирганда Нуартъе билан аббат бир-бирига қараб олишди; чол аббатнинг қарашларидан ғалати бир нарса сезгандек, унга узоқ тикилиб қолди.

Д'Авриньи мархуманингина эмас, чолни ҳам аббатга, аб-батни Худога топшириб чиқиб кетди; аббат Валентинага дуо ўқишга ва Нуартъега ғамхўрлик қилишга ваъда берди.

Аббатнинг ваъдаси тантанавор эди; дуо ўқишга ва Ну-артъенинг кўз ёши тўкишига халақит бермасинлар, деб бўлса керак, аббат д'Авриньи кетиши билан доктор чиқ-қан эшикнигина эмас, де Вильфор хонимникига қиради-ган эшикни ҳам қулфлаб олди.

VII. ДАНГ/ПАРНИНГ ИМЗОСИ

Тонг. Ҳаво булутли ва дим эди.

Тобугчилар тунда уз ишларини тугатиб, каравотда ётган жасадни кафанга ўрадилар. Кафан марҳуманинг тириклик чоғидаги олинфталигидан энг сунгги нишона бўлиб, улим олдидан у ҳар бир одам учун фарздир.

Кафан бундан икки ҳафта муқаддам Валентина соғиб олган юлқа батисдан тикниган эди.

Нуартъени кечқуруноқ ўз хонасига киритиб қўйган эдилар. Қутилмаган ҳолда чол бунга сираям қаршилик кўрсатмади.

Аббат Бузони эрталабгача марҳума қошида бўлди-да, тонг ёриши билан ҳеч кимга индамай чиқиб кетди.

Соат саккизда д'Авриньи келди; у Нуартъенинг ҳузурига бораётган Вильфорга дуч келди; биргалашиб чолнинг ҳолаҳволини, тунни қандай ўтказганини билиш учун унинг хонасига йўл олишди.

Чол каравот ўрнида ишлагиладиган қатта ўриндиқда маза қилиб уйқуни урарди.

Буни кўриб Вильфор ва доктор ҳайрон бўлиб остонада тўхтаб қолишди.

– Уни қаранг, – деди д'Авриньи Вильфорга, – табиатнинг ўзи ҳар қандай қайғу-аламни енгишга қодир-да: ҳеч ким, жаноб Нуартъе неварасини ёқтирмасди, деёлмасди, бироқ чол бемалол ухлаб ётибди.

– Ҳақ гапни айтдингиз, – деди Вильфор ҳайратда қолиб, – ухлаб ётибди, келиб-келиб шу тунда-я! Ахир чол озгина ташвишдан ҳам тун бўйи ухламай чиқарди-ку!

– Ғам-ғусса чолнинг қадини букиб қўйди-да, – деди д'Авриньи.

Сунг иккиси ўйга ботиб қироллик прокурорининг кабинетига қайтиб киришди.

– Мен эса мижджа қокқанам йўқ, – деди Вильфор д'Авриньига тахи бузилмаган тўшакни кўрсатиб, – ғам мени буколмайди. Икки кечадан буён ёнбошим ерга теккани йўқ, аммо стол устига бир назар ташланг: шу икки кеча-ю икки кундузда қанча нарсаларни ёзиб ташладим!.. Бу ишни икир-чикиригача текширдим, қотил Бенедеттонинг айбномаси-

га беҳисоб изоҳлар ёздим!.. О, менга иш бўлса бас, бошқа ҳамма нарсани унутиб юбораман, меннинг бахтим ҳам ана шунда-да. Ҳамма дард-аламимни иш билан енгаман!

Вильфор охириги сўзларини титраб изҳор этди-да, д'Авриньининг кўлини маҳкам қисди.

– Мен ҳозир керакманми? – сўради доктор.

– Йўқ, – деди Вильфор, – фақат соат ун бирда қайтиб келсангиз бас, соат ўн иккида ўлик чиқарилади... оҳ, Тангрим! Қандай оғир жудоликка дучор этдинг? Қизгинам, шўрлик қизгинам! Энди сени тупроққа топширамизми, а?

Қироллик прокурори яна одам тусига кирди-да, осмонга қараб уҳ тортиб кўйдди.

– Таъзиячиларни ўзингиз қабул қиласизми?

– Йўқ. Бу оғир вазифани қариндошларимдан бири бажарадиган бўлди. Мен, доктор, иш билан банд бўлман, ишласам ҳаммасини унутаман.

Доктор эшикка етмасданоқ қироллик прокурори ишга тушиб кетди.

Д'Авриньи чиқиб кетаётиб Вильфорнинг ҳали айтган қариндошига дуч келди. Шу қиссада ҳам, оилада ҳам назар-эътибордан анча узоқ бу шахс ҳаётда фақат ўзгаларнинг амри фармонига «Лаббай!» дейишдан бошқа нарсага ярамайдиган махлуқлардан бири эди. У Вильфорнинг уйига қора либосда кош-қовоғини шаронитга мослаб кириб келганди, бироқ маросим тугаши билан юзидаги бу ниқобни улоқтириб ташлаш ниятида эди.

Соат ўн бирда мотам фойтунлари тарақ-туруқ қилиб тош ҳовлидан юриб келди; Сент-Оноре бойваччаларнинг қувончига ҳам, қайғусига ҳам лоқайдлик билан қарайдиган ва герцогинанинг тўйига қанчалик чопқиллаб келишса, даб-дабали дафн маросимига ҳам шунчалик учиб келадиган оломонга тўлди.

Тобут кўйилган меҳмонхонага ҳам аста-секин одамлар кира бошлади; дастлаб бизга кўпдан бери таниш Дебрэ, Шато-Рано, Бошан кирди; сўнгра машҳур судья ходимлари, адабиёт ва ҳарбий соҳа корчалонлари киришди, чунки жаноб де Вильфор жамиятдаги нуфузи, лавозими билангина эмас, шахсий фазилатлари билан ҳам Париж зодагонлари ўртасида юқори турарди.

Қавму қариндошлар келганларни кутиб олиш учун эшиклар олдида тизилиб туришарди.

Таниш-билишлар бир-бирларини чақириб тўп-тўп бўлиб олишди. Дебрэ, Шато-Рено ва Бошан гуруҳи ҳам шундайлардан бири эди.

– Шўрлик қиз, – деди Дебрэ ҳамма сингари қайғули воқеадан кўнгли бузилиб, – шундай бой, гўзал қиз дунёдан ўтибди-я! Яқиндагина келиб кетган эдик, шундайми, Шато-Рено?.. Соппа-соғ эди. Ушанда бундай бўлалди, деб кимнинг хаёлига келган эди... Никох шартномасига қўл қўямиз деб келганимизга кўпи билан бир ой ўтди-да, лекин шартнома имзоланмай қолганди. Шундайми, Шато-Рено?

– Тўғри. – деди Шато-Рено.

– Сиз уни танирмидингиз?

– Де Морсер хонимникида бўлган знефатда икки бор гаплашган эдим; истараси иссиқ, жозибали қиз экан, аммо негадир паришон эди. Угай онасини танийсизми? У қаерда экан?

– Хоним кун бўйи ҳали бизни кутиб олган ҳурматли жанобнинг хотини ҳузурда бўлади.

– Ким ўзи у?

– Кимни сўраяпсиз?

– Бизни кутиб олган жанобни. У депутатми?

– Йўқ, – деди Бошан, – мен қонуншуносларни ҳар кунни кўраман, аммо бу зотни бирор марта учратганим йўқ.

– Газетангизда бу ўлим ҳақида бирор хабар босдингизми?

– Ҳа, бироқ, хабар меники эмас, у катта шов-шувга сабаб бўлди; Вильфор бундан хурсанд бўлмаса керак, албатта. Билишимча, хабарда: ўз хонадоннда эмас, бошқа бирор кишининг хонадоннда кетма-кет тўрт киши ўлганида қироллик прокурори кўпроқ ҳаяжонланган бўлур эди, дейилган.

– Аммо, онамни ҳам даволаётган доктор д'Авринья Вильфор жуда қайғуряпти, дейди-ку, – сўз қотди Шато-Рено.

– Кимни ахтаряпсиз, Дебрэ?

– Граф Монте-Кристон.

– Келаётиб мен уни Бульварда кўрдим, афтидан у қаёққадир жунамоқчи, ўз банкири ҳузурига кетаётган экан,

– деди Бошан.

– Унинг банкири Данглармиди? – сўради Шато-Рено Дебрэдан.

– Данглар бўлса керак, – деди жавобан министрнинг шахсий котиби бир оз ўнғайсизланиб, – бироқ бу ерда Монте-Кристогина эмас, Моррель ҳам кўринмайди-ку.

– Моррель? У бу оила билан танишми? – сўради Шато-Рено.

– Менимча, у де Вильфор хонимнинг бир ўзи билан таниш эди.

– Барибир у келиши керак эди, – деди Дебрэ, – кечқурун шу ҳақда гап сотмаса, бошқа нимани гапирди? Дафн маросимлари ғийбатнинг уяси-ку! Хой, жим, биргас нафасимизни ичимизга ютиб турайлик, адлия министри келди, у қизнинг қайғу-аламга ботган қариндошларига кичкина таъзия нутқи айтишни лозим деб билади.

Сўнгра ёш йигитлар адлия министрнинг таъзия нутқини эшитмоқ учун эшик олдига яқин боришди.

Бошан тўғри айтганди; чиндан ҳам Шоссе-д'Антен кўчасида Монте-Кристони учратган эди. У Данглар олдига бо-раётган экан.

Банкир графнинг извошда ҳовлига кириб келаётганини кўриб, пешвоз чиқди. Дангларнинг чехраси ғамгин эди, шундай бўлса-да, у графни жилмайиб кутиб олди.

– Граф, – деди у Монте-Кристога қўлини узатиб, – ҳамдардлик изҳор этгани келганингизни кўриб турибман, ҳа, азизим, хонадонимиз оғир мусибатга дучор бўлди, оғир мусибатга! Сизни кўриб, ҳатто ўз-ўзимга, «шўрлик Морсерларга қачон бахтсизлик тилаган эканман, мабодо шундай бўлса, бировга чоҳ қазисанг унга узинг йиқиласан», деган мақол ҳақ гап бўлиб чиқарди деган ўй миямга келди. Бироқ, Худо ҳаққи, мен Морсерларга ёмонликни раво кўрганим йўқ, эҳтимол, мен сингари, қуруқдан-қуруқ иш бошлаб, ҳамма нарсага эга бўлиб олган зотга у қизиққонлик қилгандир; аммо ҳар кимнинг ўзига яраша камчилиги бор. Эҳтиёт бўлинг, граф: бизнинг авлодимизга мансуб... кечирасиз, сиз бу авлод сирасига кирмайсиз, ҳали ёшсиз... Менинг авлодимга мансуб кишиларнинг бу йил омади келмаяпти; мисол учун, тенгқурим қироллик прокурорини олайлик. Ҳозиргина у қизидан ажрал-

ди. Уни қаранг, Вильфор хонадонида оиланинг ҳамма аъзолари ақл бовар қилмайдиган ғалати бир ҳолатда ҳалок бўляпти; Морсер шармандаларча ўзини ўзи ўлдирди, менинг эса аблах Бенедетто деб масҳарам чиқди, бунинг устига...

– Бунинг устига...» тагин нима бўлди? – сўради граф.

– И-я, хали хабарингиз йўқми?

– Тагин бирор фалокат руй бердимми?

– Қизим...

– Малемуазель Данглар?

– Эжени бизни ташлаб кетяпти.

– Йўғ-е!

– Шундай, азизим граф. Сиз бахтли экансиз: хотинингиз ҳам, фарзандларингиз ҳам йўқ.

– Сиз шундай деб уйлайсизми?

– Уйлаганда қандоқ!

– Шундан қилиб мадемуазель Эжени...

– Ўша аблахнинг касофати билан бошимизга тушган шармандаликка қизим шўрлик чидолмади, шекилли, саёхатга мендан рухсат сўради.

– Демак, қизингиз кетворибди-да?

– Ўтган қуни кечаси.

– Данглар хоним биланми?

– Йўқ, бир қариндошимизнинг қизи билан... ҳар қалай қиздан ажралдик: бу феъли билан энди у Францияга сира қайтиб келмас!

– Иложингиз канча, азизим барон, – деди Монте-Кристо. – Оиладagi бундай айрилиқ балоси бирор камбағални ҳалокатга дучор этиши мумкин, чунки камбағалнинг бутун бойлиги унинг фарзанди: аммо бу айрилиқ миллионер учун ҳеч гап эмас; файлауфлар нима деса деяверсин, лекин ишбилармон одамлар уларни ҳамиша мот қилиб келяпти. Пул ҳар қандай қайғудан устун келади: сиз бу шифобахш дорининг кучига бошқалардан кўра кўпроқ ишонсангиз керак, шу важдан бу ғам-ғуссалар ҳадемай ёдингиздан кўтарилади-кетеди. Сиз банкирлар қиролисиз, барча қудратли кучларнинг негизисиз.

Данглар, граф мазах қиляптими ё жиддий гапиряптими, деб унга кўз кирини ташлаб кўйди.

– Тугри, – деди у, – модомики, бойлик шундай кучга эга экан, овунганим бўлсин, чунки мен бойман.

– Азизим барон, сиз шундай бойликка эгасизки, бу бойлик худди эҳромларга ўхшайди: уни йикитишга журъат этолмайсиз, журъат этсангиз-да, йикита олмайсиз.

Данглар, граф ҳар нарсага ишонаверадиган содда одам экан, деб илжайиб қўйди.

– Айтганча, сиз кираётганда бешта чек ёзаётгандим, иккитасига имзо ҳам чекдим, рухсат этинг, қолган учтасига ҳам имзо чекиб қўйи?

– Марҳамат, азизим барон, марҳамат.

Орага жимлик чўкди: банкир патқаламининг ғижирлаган овози эшитилиб турарди. Монте Кристо шифтнинг жимжимадор заррин нақшларини томоша қила бошлади.

– Испанчами? – деди Монте-Кристо. – Ё гангча, ё бўлма-са неополитанчами?..

– Йўқ, – жавоб қилди Данглар виқор билан илжайиб, – чеклар француз банкига топширувчи номига ёзилган. Мана, граф, – деди қушимча қилиб, – мен банкирлар қироли бўлсам, сиз уларнинг императорисиз. Ҳар қайсиси бир миллион турадиган мана шунақа қоғозларни тез-тез учратиб турармидингиз?

Монте-Кристо, Данглар гердаийиб узатган беш парча қоғозни олди-да, оғирлигини ўлчаб кураётгандек қўлида салмоқлаб қўйди. Чекларда шундай деб ёзилган эди:

Жаноб банк директори, шу чекни берувчига менинг ҳисобимдан бир миллион франк беришингизни сўрайман. Барон Данглар.

– Бир, икки, уч, тўрт, беш, – деди Монте-Кристо, – беш миллион! Буни қаранг, жаноб Крез!! Беш миллион-а!

– Мана кўрдингизми мен нималарга қодирман! – деди Данглар.

– Бу ҳар қандай кишини ҳам хайратда қолдиради, айникса нақд тўланса; мен бунга шубҳа қилмайман.

– Нақд тўланади, – деди Данглар.

– Киройи қарз бўлсанг мана шунақасига бўлгин; чиндан ҳам бунақасини фақат Францияда қуриш мумкин, беш парча

қоғознинг баҳоси беш миллион; бунга комил ишонч ҳосил қилмоқ учун шу миллионларни ўз кўзим билан кўришни истардим.

– Ишонмаяпсизми?

– Ишонаман.

– Гапингизнинг оҳангидан шубҳаланаётганга ўхшаяпсиз... Яхшиси, истасангиз, менинг ишончли кишим билан банкгача боринг, ана шунда кўрасиз, қўлингизга худди шу суммага ғазнанинг облигациясини тутқазадилар.

– Ҳар ҳолда, бу кишини ҳайратга соладиган ҳол, – деди Монте-Кристо чекларни буклаб, – ўзим синаб кўраман. Менга сизнинг банкингизда олти миллионга кредит очилган эди; тўққиз юз минг франкни олгандим; сизда яна беш миллион юз минги қолди. Ҳозир сиз имзо чеккан беш парча қоғозни зўр ишонч билан оляпман; олти миллион олганимга мана бу тилхатни бераман; шу билан иккимизнинг орамиз очиқ бўлади. Тилхатни олдиндан тайёрлаб қўйгандим, чунки менга бугун бу пул жуда ҳам зарур.

Граф шундай дели-да, чекларни чўнтагига солиб, иккинчи қўли билан тилхатни банкирга узатди.

Агар шу топда чақмоқ келиб урганда ҳам Данглар бунчалик ваҳимага тушмасди.

– Ия? – деди пингиллаб. – Бу пулни олмоқчимисиз ҳали, граф? Бирок кечирасиз, бу пул бошпанасизлар жамғармаси, мен уларга бугун тўлашни ваъда қилган эдим.

– Ҳа, ундай бўлса майли. – деди Монте-Кристо. – Мен албатта шу чекларни оламан деяётганим йўқ, бошқа қимматбаҳо нарсалар билан тўласангиз ҳам майли, бу чекларни фақат кўз-кўз қилмоқчи бўлиб олгандим. Бу жуда қойилмақом иш бўлур эди-да! Ҳа, майли, олинг чекларингизни, бўлмаса менга бошқачасини тўлаб қўя қолинг.

Граф чекларни Дангларга узатди; девор бўлиб қолган банкир худди қафас ичидан гўштга чангал солган қузғундай чекларга ёпишди, сўнг бирдан ҳушига келиб, қўлини тортиб олди-да, илжайди, буришиб-тиришиб кетган юзи ўз холига келди.

– Дарвоқе, – деди банкир, – сизнинг тилхатингиз ҳам пул-қу.

– Албатта! Сиз Римда булганингизда Томсон ва Френч мени мана-шу тилхатимни кўрибоқ худди сиз сингари беш миллионни нақд тўлаган булур эди.

– Кечиринг мени, граф, кечиринг.

– Демак бу пулларни мен олаверайми?

– Ха, ха, олаверинг, – деди Данглар терга ботган пешанасини артиб.

Монте-Кристо чекларни яна қайтариб чўнтагига солди, аммо: Яхшилаб ушлаб куринг, сўнг пушаймон қилиб юрманг, дегандек унга қараб қўйди.

– Йўқ, йўқ, бемалол, – деди Данглар, – олаверинг бу чекларни. Бироқ, билиб қўйингки, биз банкирлар жуда териси юпқа одамлармиз. Мен бу пулларни етимхоналарга бермоқчи эдим; шу чеклар билан ҳозир тулаб қўймасам уларни алдаган булмасмикинман деган хаёлга бордим. Кечиринг мени! – деди-да, захархандалик билан кулиб қўйди.

– Ха, маили, кечирдим, – деди мулоҳимлик билан Монте-Кристо, – пулни чўнтакка солиб қўя қолай булмаса.

Граф чекларни катмонига солиб қўйди.

– Яна юз минг франк пулингиз қоляпти-ку? – деди Данглар.

– Бе, арзимаган гап! – деди Монте-Кристо, – ширинкомаси тахминан шунчага бориб қолар; яхшиси уша юз мингни ўзингиз ола қолинг, орамиз очик бўлади-қўяли.

– Жиддий гапиряписизми, граф?

– Мен банкирлар билан ҳеч қачон ҳазиллашмайман, – деди Монте-Кристо кескин, сўнг урнидан турди-да, эшик томонга йўл олди, бироқ шу пайт хизмагкор кириб:

– Етимхоналар Бошқармасининг бош ғазначиси жаноб де Бовиль ташриф буюрдилар, – деди.

– Мана кўрдингизми, – деди Монте-Кристо, – мен вақтида келиб чекларингиздан фойдаланишга муяссар булдим, йўкса ололмай қолишим мумкин эди, ахир бу қоғозларингизнинг бозори жуда чаққон экан-ку.

Дангларнинг яна қути учди, граф билан шошиб хайрлашди.

Монте-Кристо расмият юзасидан жаноб де Бовиль билан салом-алик қилди. Де Бовиль дахлизда кутиб турган эди.

Унинг кўлида катмонни кўриб, граф илжайиб қўйди. Ғазначини Дангларнинг кабинетига олиб киришди.

Эшик олдида кутиб турган извошга граф ирғиб миндида, «Банкка ҳаїда!» деб буйруқ берди.

Данглар ўзини босишга урниб, меҳмон истиқболига чиқди. У зўрма-зўраки илжайди.

– Салом, азизим кредитор, – деди Данглар, – сизни бундай деб аташимнинг босси шундаки, меникига ташриф буюрганлар албатта кредитор сифатида келадн.

– Топдингиз, барон, топдингиз, – деди Бовиль, – мен етимхоналар вакили сифатида ҳузурингизга келдим; мен орқали бева-бечоралар ва етим-есирлар сиздан беш миллион пул сўраб кўз тикиб ўтиришибди.

– Етим-есирларга раҳм-шафқат қилиш керак эмиш-а! – деди Данглар ҳазилни давом эттириб. – Шўрлик болалар.

– Мана, мен ўша шўрликлар номидан ҳузурингизга келдим, – деди де Бовиль, – кеча хатимни олгандирсиз...

– Ҳа, олдим.

– Мана, ўша пулни олганлигим тўғрисида тилхатни ҳам ёзиб келтирдим.

– Азизим де Бовиль, – деди Данглар, – агар сизга оғир бўлмаса беваларингиз ва етим-есирларингиз йигирма тўрт соат сабр қила туришсин, чунки ҳозиргина бу ердан чиқиб кетган граф Монте-Кристо... сиз уни кираверишда учратган бўлсангиз керак, шундайми?

– Ҳа, учратдим, ҳўш, нима бўпти?

– Ана шу Монте-Кристо, шўрликларнинг беш миллионини олиб кетди!

– Нега энди?

– Граф менадан истаганча кредит олиш ҳуқуқига эга, унга бу кредитни менинг банкимда Томсон ва Френч хонадони очиб қўйди. У, бир йўла беш миллион сўради, мен банкка чек ёзиб бердим; ўз пулларимни уша ерда сақлайман; банк бошлиғидан бир кунда ўн миллион талаб қилсам унга жуда ғалати туюлиши мумкин деб ҳайиқиб турибман. Икки кунда шундай қилсам – бу бўлак гап, – деди Данглар илжайиб.

– Ростдан-а! – деди ишонгиси келмай де Бовиль. – Ҳозиргина бу ердан чиқиб кетган ва менга, худди қадрдонлар

дек, икки букилиб салом берган жанобга беш миллион бериб юбордингизми?

– Сиз уни танимасангиз-да, эҳтимол, у сизни танир. Граф Монте-Кристо ҳаммани танийди.

– Беш миллионни-я!

– Мана унинг тилхати. Комил ишонч ҳосил қилиш учун олиб ушлаб кўринг.

Бовиль Данглар узатган қоғозни олиб, ўқиди.

Барон Данглардан беш миллион юз минг франк олдим, бу ақчани истаган вақтда унга Римдаги Томсон ва Френч банкир хонадони тулайди.

– Тўппа-тўғри! – деди у.

– Томсон ва Френч хонадонини биласизми?

– Ҳа, биламан, – деди Бовиль, – бир гап улар билан икки юз минг франк миқдорда муомалада бўлгандим; ушандан буён улар ҳақида ҳеч гап эшитмадим.

– Бу Европадаги энг яхши банкирлар хонадонларидан бири, – деди Данглар Бовиль кўлидан қайтариб олган тилхатни эътиборсизлик билан стол устига иргитиб.

– Фақат сизнинг бир ўзингизда беш миллионли счёти бормиди унинг. Бундан чиқди, граф Монте-Кристо навоб одам бўлса керак!

– Очигини айтсам, унинг кимлигини билмайман, аммо менга шуниси маълумки, унинг учта кредити бор эди: бири менда, иккинчиси Ротшильдда, учинчиси Лаффит банкда; мана кўриб турибсизки, у мени бошқалардан афзал кўриб беш миллионни олди ва ширинкомасига юз минг франк ташлаб кетди.

Бовиль Монте-Кристога қойил қолиб таҳсин ўқиди.

– Уникига бир боришим зарур экан-да, – деди у. – Ундан етим-есирлар учун бирор бошпана очдириб олишга ҳаракат қиламан.

– Бу бўладиган иш, у ойига йигирма минг франкдан зиёд садақа беради.

– Буниси яна соз! Мен унга де Морсер хонимни ва ўғлини ибрат қилиб кўрсатаман.

– Қайси масалада?

– Улар бутун бор сармоясини етимхоналарга садақа қилишди.

– Қанақа сармоя?

– Хусусий сармоясини, марҳум генерал де Морсердан қолган сармояни.

– Нега энди?

– Улар пасткашлик билан орттирилган бу сармоядан фойдаланишни истамадилар.

– Энди ўзлари нима билан тирикчилик қилишади?

– Онаси шаҳардан узоқ районга кўчиб кетяпти, ўғли эса ҳарбий хизматга қиряпти.

– Уларнинг марҳаматини қаранг-а! – деди Данглар хитобла.

– Мен шу кечанинг ўзида садақа актини рўйхатдан ўтказиб қўйдим.

– Қанча экан сармояси?

– Унча кўп эмас, бир миллион икки юз минг чамаси. Келинг, узимизнинг миллионлар ҳақида гаплашайлик.

– Марҳамат, – деди ғоят табиий оҳангда Данглар. – Бу пул сизга ҳозир жуда зарурми?

– Жуда зарур: эртага кассамизни тафтиш қиладилар.

– Эртага? Нега буни дарров айта қолмадингиз?.. Эртагача, эҳ-ҳе, қанча бор ҳали!.. Тафтиш соат нечада бўлади?

– Соат иккида.

– Туш пайтида одам юборинг, – деди Данглар илжайиб. Бовиль жавобан катмонини силкитди-да, бошини қимирлатиб кўя қолди.

– Ёки бошқача бир илож қила қолайлик, – деди Данглар.

– Хўш, қанақа илож экан у?

– Граф Монте-Кристонинг тилхати ҳам пул-ку; бу тилхатни Ротшильд ёки Лаффит банкига олиб борсангиз, улар дарҳол қабул қилиб олади.

– Улар Рим билан ҳисоб-китоб қилиши керак-ку?

– Тўғри, сиз фақат ҳисоб-китоб учун беш-олти минг франк ютқизасиз, холос.

Ғазначи ирғиб ўрнидан турди.

– Йўқ, бўлмайди; ундан кўра эртагача кутганим маъқул. Беш-олти минг ҳазилакам пулми? Айтишга осон!

– Кечиринг, – деди Данглар безбетлик билан, – мен унча мунча етишмовчилик булса урнига қуярсиз деб уилагандим.

– Нима дейсиз узи! – деди хитоб қилиб ғазначи.

– Бизда бундай ҳоллар бўлиб туради: ўшанда зарар кўрсанг ҳам хўп дейишга мажбур буласан киши.

– Худога минг қатла шукрки, менда бундай ҳол юз бергани йўқ, – деди Бовиль.

– Ундай булса, эртагача сабр қиласиз, бунтими, азизим?

– Бунти, эртага албатта буладими?

– Ҳазил эмас! Тушда одамингизни юбораверинг, мен банкни огоҳлантириб қўяман.

– Мен узим келаман.

– Яна яхши, тагин сиз билан дийдор кўришишга муяссар буламан.

Улар қўл сиқишиб хайрлашдилар.

– Айтмоқчи, – деди Бовиль, – сиз шурлик мадемуазель де Вильфорни кўмиш маросимида қатнашмайсизми? Мен Бульварда маросимни кўрдим.

– Йўқ, – деди банкир, – Бенедетто билан булган воқеадан кейин юзим шувут бўлиб, ҳамон жамоатдан яшириниб юрибман.

– Бекор қиласиз, сизда нима гуноҳ?

– Биласизми азизим, номига ҳеч доғ тушмаган одамга оғир буларкан.

– Ҳамма сизга ачиняпти, айниқса, қизингизга.

– Шурлик Эжени! – деди Данглар хурсиниб, – қиз бечоранинг монастирга кетганидан хабарингиз булгандир?

– Йўқ, эшитмадим.

– Бахтсизликка қарши қизимиз шундай қилди: уша жанжалнинг эртасига бир монах дўғонаси билан кетиб қолди. Италия ёки Испанияда бирорта тартиб-қоидаси маҳкамрок монастирь топиб кирмоқчи.

– Бу жуда хунук бунти-да! – деди де Бовиль ва қизнинг отасига жуда ачиниб чиқиб кетди.

У кетиши билан Данглар унинг орқасидан мазах қилиб:

– Хумкалла!!! – деди..

Сўнг Монте-Кристонинг тилхатини кичкина катмончага солиб яширди-да, қўшиб қўйди:

– Тушда кел! Тушда менинг бу ерда изимни ҳам тополмайсан!

Шундай деди-да, эшикни қулфлади, кассасининг ҳамма яшнқларидаги эллик минг франкка яқин чек қоғозларни битта қўймай йиғиштириб олди, аллақандай қоғозларни куйдириб ташлади, айримларини кўринадиган жойга тахлаб қўйди, сўнг ўтириб хат ёзди; хатни ёзиб бўлиб конвертга солди ва устига «Данглар хонимга» деб ёзиб қўйди.

– Бу хатни кечқурун ўзим хонимнинг пардоз столчасига ташлаб қўяман, – деди мингирлаб у.

Сўнгра стол тортмасидан паспортини олиб:

– Жуда соз! Яна икки ойлик муддати бор экан, – деди.

VIII. ПЕР-ЛАШЕЗ ҚАБРИСТОНИ

Дарҳақиқат, Бовиль Валентинани дафн этиш маросими устидан чиқди.

Осмоннинг қовоғи солиқ эди. Илиқ шамол ярим яланғоч шохлардаги заъфарон япроқларни узиб, Бульварни тўлдирган оломон устида ҳорғин эсарди.

Парижнинг асл фуқароси Вильфор парижлик оила аъзоларидан бирининг жасадини мамнунлик билан қабул қилаётган Пер-Лашез қабристонига қараб турарди. Бошқа қабристонларнинг ҳаммаси унинг назарида ёғоч жиҳозлар билан ясатиб қўйилган аллақандай мурдахонага ўхшарди. Нуфузли табақа марҳумлари ўзларини фақат Пер-Лашез қабристонигагина ўз уйида ётгандек билишарди.

Вильфор шу қабристондан хонадони учун жой сотиб олиб, мақбара қурдирди ва унга тез орада илк оила аъзолари кўмилди.

Мақбара тепасига Валентинанинг онаси марҳума Рене: «Сен-Меран ва Вильфорлар оиласи», деб ёзириб қўйган эди.

Беҳисоб извошлар бирин-кетин Сен-Оноредан Пер-Лашезга йўл олди, бутун Парижни кесиб, Тамплдан ўтиб четдаги Бульвардан қабристон томонга юришди. Йигирмата мотам фойтуни кетидан элликта хусусий извош, улар кетидан беш юз нафардан ортиқ пиёдалар борарди.

Булар ёшлар эди; Валентинанинг вафоти ёшларни ларзага солган эди; замонада қолоқ фикрлар ҳукмронлигига,

давринг кўнгилсизлигига қарамай, бу ёшлар гул-гул очилган пайтида жувонмарг бўлган гўзал, покиза, жозибадор қизга мафтун эдилар.

Мотам намоёиши заставага яқинлашганда турт дул-дул от қўшиғлик бир извош пайдо бўлди-да, таққа тўхтади; отларнинг олдинги оёқлари найзадек ерга қадалиб қолди, извошда келган граф Монте-Кристо эди.

Граф извошдан тушиб марҳумани сўнги йўлга кузатиб қўйишга бораётган пиёдалар сафига қўшилди.

Шато-Рено графни кўриши билан извошини қўйиб, унинг ёнига борди. Бошан ҳам унга эргашди.

Граф оломонни диққат билан кўздан кечирарди; у, афтидан, кимнидир ахтарарди. Охири:

– Моррель қани? Жаноблар, бирортангиз Моррелни кўрмадингизми? – деди.

– Биз марҳуманинг уйида уни қидириб тополмадик, – деди Шато-Рено.

Граф индамай, яна атрофга аланглаб бораверди.

Ахийри қабристонга етиб келишди.

Монте-Кристо дарахтзорларни синчиклаб кузатди; сўнг бир кўланкага кўзи тушди-ю, ахтарган кишисини топди шекилли, тинчланди.

Бу ҳашаматли қабристонда дафн этиш маросимлари қанақанги дабдаба билан ўтишини ҳамма биледи: оппоқ хиёбонда қоп-қора одамлар тўда-тўда бўлиб олишган, борлиқ мудҳиш сукутда; аҳён-аҳёнда қабрлар устидаги дарахтлардан узилиб тушаётган япроқларнинг шитир-шитири эшитилади, холос; коҳинларнинг мунгли товушларига гулзор орқасида кўлларини кўксига қўйиб турган аёлларнинг йиғиси жўр бўларди.

Монте-Кристо кўрган кўланка Элоиза ва Абеляр қабри орасидаги дарахтзорлардан югуриб ўтди-да, намоёишнинг олдида бораётган машъалчилар сафига қўшилди ва улар билан бирга қабр ёнига борди.

Қабристондаги ҳамма нарсаларни бирма-бир кўздан кечирган Монте-Кристо эса ҳалиги кўланкадан кўзини узмасди; ундан бошқа деярли ҳеч ким кўланкани пайқамасди.

Граф икки марта қатордан чиқиб, ҳалиги одам кийими орасига яшириб олган қуролига қўл югуртирмаяптимиқан, деб қараб ҳам қўйди.

Извошлар тўхтагач, бу кўланка Моррель эканлиги ҳаммага аён бўлди. Унинг ранги ўчган, юзлари сўлғин, камзулининг ҳамма тугмалари солиғлиқ эди, мақбара устидаги дўнгликда титроқ кўллари билан шляпасини ҳадеб ёғжимларди, шу зайлда у қайғули маросимни аниқ кўриб турарди.

Ҳамма нарса ҳар вақтдаги тартиб-қоидаларга мувофиқ бажо келтирилди; одатдагидек, ҳаммадан кам қайғурадиган бир неча киши нутқ сўзлади; баъзилар бу бевақт жудолликка чидолмай қон йиғлар, баъзилари эса отасини фарзанд доғи эзаётгани ҳақида гап сотарди: ҳатто, Валентина отаси жаноб деб Вильфордан бир неча бор у ўлимга маҳкум этган гуноҳкорга раҳм-шафқат қилишини илтимос қилган экан, деганлар ҳам бўлди, хуллас, ҳар ким оғзига келганини гапирар, бири олиб, бири қўярди.

Монте-Кристининг қулоқлари бу гапларни эшитмас, у кўзларини бир жойда тошдай қотиб қолган Моррелдан узмасди.

– Қаранг! – деди Бошан Дебрэга, – ана, Моррель! Унинг топган жойини қаранг-а!

Улар Моррелни Шато-Ренога кўрсатишди.

– Рангини қаранг, девор-а! – деди Шато-Рено.

– Совқотгандир-да, – деди эътироз билдириб Дебрэ.

– Ундай эмас, – деди оҳиста Шато-Рено, – менимча, у қаттиқ ҳаяжонда. Максимилиан ниҳоятда кўнгли бўш одам.

– Ундай бўлиши мумкин эмас! – деди Дебрэ. – Ўзингиз айтмовдингизми, мадемуазель де Вильфор билан у унча таниш ҳам эмас, деб.

– Тўғри. Ҳар қалай, де Морсер хонимнинг зиёфатида у Валентина билан уч марта рақс тушди; биласизми, граф, ҳу ўша сиз ҳаммани ҳайратда қолдирган зиёфатда.

– Йўқ, билмайман, – деди Монте-Кристо ҳатто кимга ва нима учун жавоб бераётганини сезмай: унинг фикру зикри нафас олишдан ҳам қўрқаятган киши сингари бетлари қизариб кетган Моррелда эди.

– Маъруза тугади, хайр энди, жаноблар, – деди қўққисдан Монте-Кристо ва бирпасда ғойиб бўлди; унинг қасққа ғойиб бўлганини ҳеч ким билмай қолди.

Мотам маросими тугаб, одамлар қайтишди.

Фақат Шато-Рено Моррелни истаб қолган эди; бироқ у кетиб бораётган граф орқасидан қараб турганда Моррель кўздан ғойиб бўлганди; Шато-Рено уни тополмай, Дебрэ билан Бошан кетидан йул олди.

Монте-Кристо катта бир қабр орқасидаги чангалзорга яшириниб олиб, томошабинлар ва улардан кейин гурковлар ташлаб кетган мақбара томонга яқинлашиб келаётган Моррелдан кўз узмай, унинг ҳар бир ҳаракатини диққат билан кузатиб турарди.

Моррель секин ён-верига қараб олди, у орқасини угирганида Монте-Кристо яна ун қадам яқинроққа келди.

Максимилиан тиз чуқди.

Граф хиёл энгашди-да, озгина қўпол ҳаракатни сезиши билан ўзини ташлашга тайёр кишидек, кўзларини ўқдай тикиб Моррелга яқинлашаверди.

Моррель мақбаранинг тош деворига пешанасини қуйганча, икки қўли билан панжарани тутиб:

– Валентина! – деди инграб.

Максимилианнинг овозидаги мунг ва қайғудан графнинг юраги эзилди; у олға яна бир қадам ташлади-да, Моррелнинг елкасидан туртиб:

– Азизим, бу ерда экансиз-ку, мен сизни қидириб юрибман, – деди.

Монте-Кристо, бечора энди роса арз-дод қилса керак, деб ўйлаган эди, аммо ундай бўлмади.

Моррель графга угирилиб қаради-да, осойишталик билан:

– Мана, кўрдингизми, ибодат қиляпман, ибодат! – деди.

Монте-Кристо синовчан кўзлари билан Максимилианга бошдан-оёқ бир қараб олди ва шу билан бир оз кўнгли жойига тушгандек бўлди.

– Истасангиз, шаҳаргача олиб бориб қўяй? – деди у Моррелга.

– Раҳмат, кераги йўқ.

– Бирор нарсага эҳтиёж йўқми сизда?

– Тоат-ибодат қилиб олсам бас, шу етарли.

Граф индамай бу ердан узоқлашди ва яна бояги ерга ўтиб яширинди-да, Моррелни кузатиб турди. Максимилиан ибодатни тугатиб, ўрнидан турди, тиззасидан чангни қоқиб ташлади, сунг орқасига қарамай Парижга йўл олди.

У Ла-Рокет кўчасидан аста юриб ўтди.

Граф кабристон дарвозаси олдида кутиб турган извошни жўнатиб юбориб, Максимилиан кетидан юз қадам орқада бораверди.

Максимилиан каналдан ўтиб, Бульвар орқали Меле кўчасига чиқди.

Моррель кетидан ёпилган эшик беш дақиқа ўтар-ўтмас Монте-Кристога очилди.

Жюли боғда, ўз ҳунарига меҳр қўйган уста боғбон Пеке-лоннинг бенгалия атиргулларини чилпишини кузатиб турарди.

– Граф Монте-Кристо! – қичқирди у қувонч билан. Бу оиланинг ҳамма аъзолари графни ҳамиша ана шундай қувонч билан кутиб оларди.

– Чамамда, Максимилиан ҳозиргина қайтиб келди, шундайми? – сўради граф.

– Ҳа, келди, – деди Жюли, – марҳамат, ичкарига кириб, ҳой, Эмманюелни чақирсангларчи.

– Кечирасиз, хоним, – деди эътироз билдириб Монте-Кристо, – мен дарҳол Максимилианнинг олдига киришим керак, унда жуда зарур ишим бор.

– Ундай бўлса, кираверинг унинг олдига, – деди Жюли графни зинадан ғойиб бўлгунча илиқ табассум билан кузатиб.

Монте-Кристо Максимилиан истиқомат қиладиган учинчи қаватга югуриб чиқди-да, айвончада тўхтаб қулоқ солди: ҳамма ёқ сув қуйгандек жимжит эди.

Хўжайинларнинг ўзлари яшайдиган қадимий уйларда айвонга қараган битта ойнабанд эшиги бўларди, бироқ бу эшикнинг сиртида калити йўқ эди.

Максимилиан эшикни ичидан қулфлаб олганди, ойнага ичкаридан қизил шойи парда тутилган, ташқаридан ҳеч нарса кўриб бўлмасди.

Графнинг бетига қон югурди: бу унинг ниҳоятда ҳаяжонга тушганининг аломати эди. У бир дақиқа ўйла-ниб қолди.

– Энди нима қилмоқ керак? – деди у пичирлаб. – Қўнғи-роқ урсаммикин? Йўқ, бундай қилиш ярамайди! Максими-лианнинг ҳозирги аҳволига тушган одам қўнғироқни эши-тибок бир ёқлик бўлади-қўяди, жавоб ўрнига бошқача овоз бериши мумкин.

Монте-Кристонинг аъзойи бадани титраб кетди, у одат-дагидек дарҳол бир қарорга келди-да, тирсаги билан эшик ойнасини қарсиллатиб урди, ойна чилпарчин бўлди, пар-дани кўтариб қаради – ёзув столи олдида қўлида патқалам тутиб ўтирган Моррель чўчиб орқасига қаради.

– Ҳечкиси йўқ, – деди граф, – Худо ҳаққи, мени кечи-ринг, азизим, қоқилиб, тирсагим ойнангизга тегиб кетди; синган ойнадан ўзим очиб кира қолай, сиз асло безовта бўлманг!

Граф ойна синиғидан қўлини суқиб, эшикни очди.

Моррель энсаси қотиб ўрнидан турди-да, кутиб олиш-дан кўра кўпроқ йўлини тўсиш учун Монте-Кристога пеш-воз чиқди.

– Очиғини айтганда, хизматчиларингиз айбдор, – деди Монте-Кристо тирсагини артиб, – паркетни ойнадаи ярқи-ратиб артишади-да.

– Бирор ерингиз лат емадимми? – деди совуққина оҳанг-да Моррель.

– Қайдам. Уни қўйинг-бунини қўйинг, ўзингиз нима қилиб ўтирибсиз? Ёзаётганмидингиз?

– Менми?

– Бармоқларингиз сиёҳга бўялиб кетибди-ку.

– Ҳа, ёзиб ўтиргандим, – жавоб қилди Моррель, – ҳар-бий бўлсам-да, баъзан ёзув-чизув ишлари билан ҳам шуғул-ланиб тураман.

Монте-Кристо бир неча қадам ташлади, Максимилиан унинг йўлини тўсолмай, орқасидан боришга мажбур бўлди.

– Ёзиб ўтирганмидингиз? – деди сўзини давом эттириб; унинг кўзлари Моррелга ўқдай тикилганди.

– Ҳа, шундай, – деди Моррель. Граф атрофга бир разм солиб чиқди.

– Сиёҳдон ёнига тўппончани қўйиб-а? – деди граф Моррельга стол устидаги тўппончани кўрсатиб.

– Саёҳатга кетяпман, – деди Максимилиан.

– Азизим! – деди Монте-Кристо чексиз меҳрибонлик билан.

– Жаноб!

– Азизим Максимилиан, бунчалик умидсизликка тушманг, илтимос қиламан сиздан!

– Қанақа умидсизлик бўлиши мумкин менда? – деди Моррель елкасини қисиб. – Қачондан бери саёҳат қилиш умидсизлик бўлиб қолган экан?

– Келинг, ниқобни олиб ташлайлик, Максимилиан, – деди Монте-Кристо. – Юзаки осойишталик билан мени алдай олмайсиз. Билиб турибсизки, ойнани беҳудага синдириб, дўстимнинг олдига кирганим йўқ; чинакам хавотир олиб шундай қиялпман. Моррель, сиз ўз жонингизга ўзингиз қасд қиялпсиз.

– Бўлмаган гап! – деди Моррель сесканиб. – Бу гапни қаёқдан топдингиз, граф?!

– Яна қайтариб айтаманки, сиз жонингизга қасд қилмоқчисиз, – давом этди граф ҳалиги оҳангда, – мана далил.

Граф стол ёнига бориб, хатни олди.

Моррель хатни унинг қўлидан тортиб олмоқчи бўлди. Бирок, Монте-Кристо буни олдиндан пайқаганиди, Максимилианни қўлидан маҳкам тутиб, тўхтатди.

– Ўзингизни ўлдирмоқчи эдингиз, Моррель, – деди у. – Мана, оқ қоғозга шундай деб ёзиб қўйилибди!

– Хўш, нима бўпти! – деди Моррель ўзининг асл қиёфасига кириб. – Хўш, башарти мен мана шу тўппонча билан чаккадан отсам, ким менга халақит бера олади? Ким?

Агар мен: бутун орзу-умидларим пучга чиқди, абгор бўлдим, атрофимни зимистон ва қабоҳат қоплаб олди, оёғим остидаги ер топталди, одам овозини эшитсам бағрим қонга тўлади, десам ким бир нима дея олади?

Агар мен: мени ўлдирган кимса раҳм-шафқат қилган бўлади, акс ҳолда ақлдан озаман, жинни бўламан, десам биров бир нарса дейдими?

Агар мен бу гапларни қайғу-алам билан қон йиғлаб айтсам, ким менга «сиз ноҳақсиз!» – дея олади, ким? Бахтсиз-

ларнинг энг бахтсизи бўлишимга ким халақит бера олади?
Ким?

Сизми, граф, сиз шундай дейишга журъат эта оласизми?

– Ҳа, Моррель, – деди қатъий қилиб Монте-Кристо Максимилианнинг ўта хаяжонланиб гапиришига қарши ўлароқ, хотиржамлик билан, – мен айта оламан!

– Сиз-а?! – деди Моррель киноя ва ғазаб билан хитоб қилиб. – Қўйнимни пуч ёнғоққа тўлдирган одам сиз-ку. Севгилимни ўлимдан қутқариб қолиш учун ёки ҳеч бўлмаса жон бераётганда бағримга босиб видолашиш учун сўнги чораларни кўраётганимда шаштимдан қайтарган сиз эмасмисиз? Ёлғон ваъдалар бериб алдаган ўзингиз эмасмидингиз? Мен ҳамма нарсага қодирман, деб мақтанган эдингиз-ку! Хўш, нима бўлди? Қани ўша қудратингиз, мўъжизакор кучингиз? Қани? Жиллақурмаса қизга берилган захарни қайтаришга ҳам қурбингиз етмади-ку! Ахир бу ноинсофлик, қабиҳлик эмасми, жаноб? Мен ҳазар қиламан!

– Моррель!

– Шундай, сиз менга ниқобни ташла, дедингиз, мана, ниқобни ҳам ташладим, кўрдингизми? Кетимдан қабристонга келаётганингизда ҳамма саволларингизга кўнгилчанлик билан жавоб бердим, бу ёққа ҳам киришингизга халақит бермадим... Аммо, пичоқ бориб суякка қадалди, ҳатто уйимда ҳам мени тинч қўймадингиз: доим орқамдан таъқиб қилиб, мени минг хил азобга солдингиз... Меним қалбаки валинесьматим, паноҳкорим, энди ҳар қанча қувонсангиз арзийди: бугун дўстингиз кўз олдингизда жон беради.

Моррель шундай деди-да, беўхшов қаҳ-қаҳ уриб, яна тўппончасига ёпишди.

Ранги мурдадай оқариб кетган Монте-Кристо кўзларини олайтириб, тўппончани шиппа босди ва ақлдан озаётган Моррелга қараб:

– Яна такрор айтаман: сиз ўлмайсиз! – деди.

– Ўлгани ҳам қўймайсизми? – деди Моррель яна тўппончага ёпишиб, бироқ бу гал ҳам графнинг метиндай қўлларига унинг кучи етмади.

– Йўқ, қўймайман!

– Ҳой, менга қаранг, сиз ўзи кимсиз? Эркин ва эсли кишилар устидан ҳукмронлик қилишга ким ҳуқуқ бериб қўйди сизга?! – деди хитоб қилиб Максимилиан.

– Кимман? – деди такрорлаб Монте-Кристо. – Мен: «Моррель, отангинг ўғли шу бугун ўлишини истамайман!» дейишга ҳақи бор дунёдаги бирдан-бир одамман.

Шундай деди-да, граф бирдан ўзгарди, салобат ва ғурур билан қўлларини қовуштириб, Максимилианга яқин келди, деярли илоҳий кучга эга бу зот олдида ожиз қолган Моррель дағ-дағ титраб, бир қадам орқага тисарилди-да:

– Нима учун отамга тил теккизияпсиз? – деди зўрға товуш чиқариб. – Бугун юз берган воқеаларнинг отамга нима алоқаси бор?

– Шунинг учунки, отангиз ҳам худди сизга ўхшаб ўзини ўлдирмоқчи бўлганида мен қутқариб қолганман, синглингизга ҳамён, кекса Моррелга янги «Фараон» юборган ҳам мен бўлман, мен ўша вақтларда сизни тиззасига олиб эркалаган Эдмон Дантесман.

Моррель анграйиб қолди, сўнг гандираклаб яна бир қадам орқага тисарилди-да, ҳолдан тойиб, «О-оҳ!» деганча ўзини Монте-Кристо оёғига ташлади.

Зум ўтмай жонон йигит бирдан ўзгарди: ўрнидан сапчиб турди-да, овозининг борича: – Жюли! Эмманюель! – деб қичқириб, ташқарига отилди.

Монте-Кристо уни тўхтатмоқчи бўлиб орқасидан югурди, аммо Максимилиан эшикни маҳкам бекитиб, графни чиқармади.

Максимилианнинг қичқириғини эшитиб капалаги учиб кетган Жюли ва Эмманюель хизматчилари билан чопқиллаб киришди.

Моррель уларнинг қўлидан тутиб, эшикни очди.

– Тиз чўкиб таъзим қилинглар! Таъзим! – деди хитоб қилиб: йиғи унинг овозини бўғиб қўйган эди. – Мана, бизнинг ҳалоскоримиз! Отамизни ҳалокатдан қутқариб қолган улуг зот – мана!..

У «Мана, Эдмон Дантес!» демоқчи бўлган эди, граф уни қўлидан ушлаб тўхтатди.

Жюли ва Эмманюель қаршисида худди нажоткор Тангри пайдо бўлгандек, графни қучоқлаб олишди. Моррель яна етти букилиб таъзим қилди.

Темир иродали графнинг юраги пора-пора бўлди, бағридан отилиб чиққан қон кўзларига урди; у бошини қуйи солди-да, йиғлаб юборди. Хонада анчагача йиғи-сиғи тинмади. Бу қувонч, шодлик йиғиси эди.

Жюли ҳаяжондан зўрға ўзига келиб ташқари югурди, бир қават пастга, меҳмонхонага тушиб, ойнак қопқоқни кўтарди ва Мельян хиёбонидан бир нотаниш киши совға қилган ҳамённи олди.

Бу орада Эмманюель титроқ овоз билан Монте-Кристога хитоб қиларди:

– Оҳ, граф, қани энди сиз у нотаниш халоскоримизни кечаю кундуз зўр ҳурмат ва миннатдорчилик билан эсга олиб, ҳақиқа дуо ўқиётганимизни билсангиз эди! Бунча узоқ ниқобланиб юришга қандай сабрингиз чидади, а? Ахир бу бизга нисбатан, ҳатто ўзингизга нисбатан ҳам бераҳмлиқ, шафқатсизлик-ку!

– Азиз дўстим, деди граф, – олдиндан айтиб қўяй: сизни азиз дўстим дейишга ҳақлиман, чунки сиз ўн бир йилдан буён менинг дўстимсиз; муҳим бир воқеа мени бу сирни ошкор қилишга мажбур этди, бу қанақа сирлигини сизга айтолмайман. Худо ҳаққи, бу сирни умр бўйи қалбимнинг тўрида сақламоқчи эдим. Бироқ Максимилиан дўқ-пўписа билан уни юрагимдан суғуриб олди. Лекин кейинчалик ўзи пушаймон ейди.

Максимилиан ҳамон тиз чўкканча нарироқдаги ўриндиққа иягини тираб ўтирарди.

– Сиз уни кўздан қочирманг, – қўшимча қилди Монте-Кристо ва Эмманюелнинг қўлини маънодор қисиб қўйди.

– Нега энди? – сўради ажабланиб Эмманюель.

– Сабабини айтолмайман, аммо албатта кўз-қулоқ бўлиб туринг.

Эмманюель хонани бир бошдан қараб чиқди ва Моррелнинг тўппончаларига кўзи тушди-да, кайфи учинқираб, Монте-Кристога кўрсатди.

Монте-Кристо бош қимирлатиб қўйди.

Эмманюель тўппончага қўл узатган эди, граф тўхтатди, сўнг бориб Моррелнинг қўлидан тутди: ҳозиргина асабла-ри жўшиб турган Максимилиан тахтадай қотиб қолганди.

Қўлида машҳур шоҳи ҳамённи кўтариб Жюли кирди; унинг ёноқларидан икки дона марварид думалаб тушди.

– Мана ўша азиз ёдгорлик, – деди у, – халоскоримиз ким эканлигини билгандан сўнг бу билан неча пуллик ишимиз бўларди, деб ўйламанг тагин.

– Қизим, – деди қизариб Монте-Кристо, – рухсат этинг, ҳамённи қайтариб олай: мана энди сиз мени яхшилаб та-ниб олдингиз; бундан буён фақат ўзингиз инъом этган дўстлик мендан сизга ёдгорлик бўлиб қолсин.

– Йўк, йўк, ўтинаман, буни олиб кетманг, – деди хитоб қилиб Жюли ҳамённи кўксига босиб, – ахир сиз кетиб қолиб, бизни жудолик ўтига ташлашингиз мумкин-ку, шун-дайми?

– Тўғри айтдингиз, – деди Монте-Кристо жилмайиб, – бир ҳафтадан сўнг мен бу мамлакат билан видолашаман. Сонсиз гуноҳкори азимлар бахтиёр яшаган бу юртда ме-нинг бечора отам очлик ва қайғу-аламдан ўлиб кетди.

Монте-Кристо кетаётганига ишора қилиб Моррелга қаради. «Бу мамлакат билан видолашаман» деган сўзлар Моррелни ҳушига келтирмаганди; демак, ғам-аламга қарши яна бир жангга бардош бермоғи лозим; у Жюли билан Эмманюелнинг қўлидан тутди-да, оталарча меҳрибонлик билан:

– Азиз дўстларим, – деди, – Максимилиан билан икки-мизни танҳо қолдиришингизни илтимос қиламан.

Жюли Монте-Кристонинг ёдидан кўтарилган қимматбаҳо ёдгорликни олиб кетиш имконияти туғилганини сезди-да: – Қани, юр, – деди эрини шошилтириб.

Граф турган жойидан қимирламай:

– Менга қаранг, Максимилиан, – деди амирона, йигит-нинг елкасига қўлини ташлаб, – одам бўласизми ёки йўқми?

– Ҳа, тагин ғамга ботяпман.

Граф пешанасини тириштирди, дилини қандайдир оғир шубҳа чуллагандек эди.

– Максимилиан! – деди у, – бу христиан йигитга муносиб фикрлар эмас.

– Хотиржам бўлинг, азиз дўстим, – деди Максимилиан ва бошини кўтариб ғамгин илжайиб қўйди, – мен ўлим кетидан қувмайман.

– Демак, – деди Монте-Кристо, – тўппонча билан орани узасиз, шундайми? Уз жонингизга қасд қилиш фикридан батамом воз кечасиз, шундайми?

– Йўқ, тўппонча ва ханжардан бўлак дардимга даво бўладиган ўткирроқ нарса бор-ку ахир менда!

– Э, бечора тентак!.. Хўш, нима экан у?

– Дарду аламим; шунинг ўзи мени адои тамом қилади.

– Дўстим, қулоқ солинг, – деди Монте-Кристо қайғули оҳангда, – бир гал мен ҳам сизга ўхшаб умидсизликка тушган пайтимда ўзимни ўзим ўлдирмоқчи бўлгандим; отангиз ҳам шундай қилмоқчи бўлганди. Борди-ю, чаккасига тўппончанинг оғзини тақаб турганда отангизга ёки турмада очликдан чала ўлик бўлиб ётганда менга кимдир: «Елкангизга бахт қуши кўнадиган кун албатта келади! Келажагингиз порлоқ!» деса, биз бунга кинояли қулиб қўя қолган, асло ишонмаган бўлур эдик. Буни қарангки, отангиз сизни бафрига босиб, Худога шукрлар қилди, мен ҳам шундай қилдим!..

– Аммо сиз фақат озодликдан, отам эса фақат бойликдан маҳрум бўлганлар. Мен-чи? Мен Валентинадан жудо бўлдим!

– Менга қаранг, Максимилиан, – деди Монте-Кристо ўзини яна ҳам салобатлироқ кўрсатиб. – Кўзларимда ёшдан асар йўқ, асабим ҳали жойида, дилим мажруҳ ҳам эмас, бироқ сиз айрилиқ ўтида ёнаётганингизни кўриб турибман. Ахир, мана шунинг ўзи ҳам ҳаёт-ку! Ана шу дард-алам ҳам таги йўқ келажакка ишора-ку! Сиздан ҳам илтимос қиламан, ҳам буюраман: ўлманг, яшанг! Бахтиёр кунларга эришасиз, ўшанда ҳаётингизни сақлаб қолганлигим учун мендан миннатдор бўласиз.

– Ё, алҳазар! – деди ажабланиб йигит, – нега бундай деяпсиз, граф? Нега? Ўйлаб гапиринг! Эҳтимол, сиз ҳеч вақт ҳеч кимни севмагандирсиз?

– Гўдаксиз-да, гўдак! – деди граф.

– Чин дилдан севмагансиз, демоқчиман, – деди сўзини давом эттириб Моррель. – Биласизми, мен болалагимдан

буён солдатман: йигирма тўққиз ёшимгача севги нималигини билмадим, чунки илгариги туйғуларимни чин муҳаббат деб бўлмасди, йигирма тўққиз ёшимда Валентинани учратдим, унга ошиқу бекарор бўлдим. Икки йилдирки, Тангрим ўзи битган бу муҳаббат достонидан кўзимни ололмайман. Азизим граф, Валентина менинг бир умрлик бахтим эди. Буюк ва илоҳий бахтим эди. Мен учун жаҳондан ундан ҳам улуг, ундан ҳам муқаррарроқ бахт йўқ эди. Такдир менга уни раво кўрмаган экан, демак, бу жаҳонда менинг насибам нуқул дард-алам, ғам-ғусса бўлиб қолди.

– Мен сизга: умидингизни узманг дедим, – такрорлади граф.

– Ўйлаб гапиринг, граф, яна қайтариб айтаман, ўйлаб гапиринг! – деди Моррель, – сиз мени инонтиришга, умидвор қилишга уриняпсиз, хўп, мени ишонтирдингиз ҳам дейлик, у ҳолда яна Валентина билан дийдор кўришарканман, деб ақлдан озишим мумкин.

Граф жилмайиб қўйди.

– Дўстим, падари бузрукворим! – деди хитоб қилиб Моррель. – Учинчи бор айтаман: ўйлаб гапиринг, мени салобатингиз босмоқда, наҳотки, бу сўзларни ўйлаб гапираётган бўлсангиз? Сўзларингиз кўзимга нур, қалбимга сурур бахш этяпти. Мен ғайри табиий ҳол юз бериши мумкин, деб ишонишга ҳам тайёрман!

Маболо Иaira қизи қабридан тош олиб кел десангиз, амрингизни бажо келтиришга тайёрман; биргина имонингиз билан, Аполстол каби тўлқинлар устида қадам ташлаб боришга тайёрман!

– Умидсизланманг, дўстим, – такрорлади граф.

– Йўқ, – деди Моррель яна руҳи тушиб, – сиз мени мазах қилияпсиз, худди ширин-ширин сўзлар билан бемор гўдагини юпатаётган меҳрибон, тўғрироғи, худбин онага ўхшайсиз; ахир дардман бола хархаша қилавергач, онанинг энсаси қотади-да! Сиз мендан хотиржам бўлинг, дарду ала-мимни юрагимда шу қадар маҳкам сир тутаманки, сизга ҳатто таъзия билдириш учун ҳеч қандай зарурат қолмайди. Алвидо, азиз дўстим, алвидо.

– Аксинча, Максимилиан, – деди граф, – бугундан бошлаб менинг ёнимда яшайсиз, биз энди бир-биримиздан

ажралмаймиз, бир хафтадан сўнг биз Франция билан видо-
лашамиз.

– Яна умидвор бўлгин демокчимисиз?

– Ҳа, умидвор бўлинг, дейман, чунки мен сизнинг дар-
дингизга даво топиш йўлини биламан.

– Граф, сиз менинг ярамга туз сепяпсиз! Бошимга туш-
ган бу кулфатни арзимаган саёҳатда унутиб юборади, деб
ўйляяпсиз.

Моррель ижирганиб ва гумонсираб бошини чайқаб
кўйди.

– Хўш, ундай бўлса, нима дей сизга? – деди Монте-Крис-
то. – Мен ўз ваъдамга ҳамиша содиқман, бир уриниб кўрай-
чи, ахир.

– Фақат менинг ажал соатимни бир оз узокка чўзасиз-да.

– Бас қилинг, бунчалик иродасизлигингизни билмаган
эканман, – деди граф. – Ўз дўстингизга уриниб кўриши учун
бир неча кун муҳлат беришгаям қурбингиз етмай қопти-я!
Ахир граф Монте-Кристонинг нималарга қодир эканлиги-
ни билсангиз эди! Бу дунёдаги не-не куч-қудратларнинг тиз-
гини менинг қўлимда эканлигини билмайсизми? Имон – ҳар
нарсга қодир деганлар, мен Тангрига қаттиқ ишонаман!
Яқинда мўъжиза юз беради, кутинг, бунга менинг имоним
комил... Йўқса...

– Йўқса... – такрорлади Моррель.

– Йўқса... Эҳтиёт бўлинг, Моррель, мен сизни ношукр
банда деб аташим мумкин.

– Шафқат қилинг менга!

– Менга қаранг, Максимилиан: мен сизга жуда ачинаман;
шунинг учун дардингизга даво топаман деяпман; мабодо
бир ойдан кейин (вақт-соатини ҳам эсингизда тутинг) даво
тополмасам, ўзим сизни мана шу ўқлоғлик тўппонча ёки
Италиянинг энг кучли захари, Валентинани ўлдиргандан ҳам
кучлироқ захар билан ўлдираман.

– Ваъдангиз қатъийми?

– Ҳа, қатъий, чунки мен одамман, мен дунёдан кўз юм-
моқчи эдим, хатто кулфат мендан йироқлашганда ҳам
кўпинча Тангридан мангулик ором тилардим.

– Демак, ваъдангиз қатъий, шундайми, граф? – деди
хитоб қилиб Максимилиан.

– Ваъдагина эмас, онт ҳам ичиб айтаман, – деди Монте-Кристо қўлини осмонга кўтариб.

– Бир ойдан сўнг мен оромимни топмасам, ихтиёрим ўзимда бўлади, нимани истасам шуни қиламан, шундайми? Ушанда мени ношукр банда деб атамайсиз, тўғрими?

– Роппа-роса бир ойдан сўнг, худди мана шу куннинг, мана шу соатнинг ўзида; бу кун муқаддас кун ахир, бу сизнинг хаёлингизга ҳам келмаган бўлса керак, Моррель! Бугун бешинчи сентябрь! Бундан роппа-роса ўн йил муқаддам худди мана шу кунни отангиз ўзини ўзи ўлдирмоқчи бўлганда, мен уни қўтқариб қолган эдим.

Моррель графнинг қўлидан маҳкам тутди-да, қаттиқ-қаттиқ ўпди; граф, шундай сажда қилишларига муносиб одамман, дегандек, монелик қилмай гердайиб тураверди.

– Бир ойдан сўнг, – давом эттирди сўзини Монте-Кристо, – иккимиз ўтирган столда бинойидек қурол ва ажалга эга бўласиз, лекин уша кунгача яшайман деб ваъда беринг?

– Мен ҳам ваъда эмас, қасамёд қиламан! – деди хитоб-ла Моррель.

Монте-Кристо йигитни ўзига тортди-да, маҳкам қучоқлади.

– Бугундан бошлаб сиз меникида турасиз, – деди у, – Гайденинг хонасида тураверасиз, қизим урнига ёнимда ўғлим бўлади.

– Гайде қаёқда? – сўради Моррель.

– Шу кеча жунаб кетди.

– Сизни ташлаб кетдимми?

– Йўқ, у мени кутяпти... Елисей Майдонидаги уйимга кўчишга ҳозирлигингизни кўраверинг; ҳозир эса мени у ердан ҳеч кимга кўрсатмай чиқариб юборинг.

Максимилиан итоаткорона бош эгиб, таъзим қилди.

IX. ТАҚСИМОТ

Альбер де Морсер онаси ва ўзи учун Сен-Жермен-де-Пре кўчасидан уй топди. Бу болохонадор уйнинг бутун иккинчи қавати қандайдир бир сирли шахсга ижарага қўйилган эди.

Бу одам кириб-чиқиб юрганида, ҳатто эшик олдидаги қоровул ҳам бирор марта унинг юзини кўролмагани: қишда у юзини хўжайинини театр эшиги олдида кутиб ўтирувчи извошчилар бурканиб юрадиган кизил рўмол билан ўраб оларди, ёзда эса қоровул ёнига келиши билан юзига рўмолча тутиб, бурнини қоқиб ўтиб кетарди. Қизиғи шундаки, маҳаллада бир-бирини тинмай таъкиб қиладиган кишилар, бу одамга кўз қирини ҳам ташламас эдилар: бу сирли кимса катта мансабдорлардан, деган миш-миш гаплардан кўркиб шундай қилишарди.

Уйига у ҳамиша бир вақтда, баъзан сал эрта, ёки сал кечикиб келарди; аммо қишда ҳам ёзда ҳам уйига соат тўртга яқин келар, бошқа жойда ҳеч ётиб қолмасди.

Қишда камсухан хизматчи аёл соат учдан ўттиз дақиқа ўтганда печга ўт ёқарди; ёзда эса ана шу аёл яна худди соат уч ярим деганда музқаймоқ келтириб қўярди.

Юқорида айтганимиздек, соат роппа-роса тўртда номаълум зот пайдо бўларди.

Орадан йигирма дақиқа ўтгач, эшик олдида бир извош келиб тўхтаб, извошдан қора ёки тўқ ҳаво ранг кийимда, юзига чодир тортган аёл тушар ва қоровул олдидан кўланка сингари лип этиб ўтиб, зинадан оҳиста қадам босиб юқори кўтариларди.

Ҳеч ким бирор марта бу аёлдан, кимсиз, деб сўраган эмасди.

Шундай қилиб, бу аёлнинг юзини ҳам худди ҳалиги сирли эркакники каби иккала қоровулдан биттаси ҳам кўрмаган эди. (Бунақа одамшаванда, камтарин қоровуллар шаҳарда жуда камдан-кам топилади.)

Аёл иккинчи қаватга кўтарилиб, шартли равишда эшикни аста қоқар, сўнг эшик очилиб, аёл кириб кетгач, эшик яна маҳкам бекиларди.

Уйдан чиққанида ҳам аҳвол шу. Нотаниш аёл олдин чиқиб, ўша чодирга ўралган ҳолда извошга ўтирарди; извош баъзан у томонга, баъзан эса бу томонга жўнаб, кўздан ғойиб бўларди; йигирма дақиқадан сўнг юзини шарф билан ўраб ёки рўмолча билан бекитиб нотаниш киши чиқарди-да, у ҳам аллақаяёққа ғойиб бўларди.

Монте-Кристо Дангларникига ташриф буюрган ва Валентина дафн этилган куни бу сирли зот одатдагича соат тўртда эмас, эрталаб соат ўнга яқин келди.

Ҳар галгидек унинг кетидан дарҳол бояги извош келди ва чодирга ўралган аёл чопқиллаб иккинчи каватга чиқиб кетди.

Бизга маълум эшик очилиб, ёпилди. Бироқ эшик ёпилмай туриб аёл овози эшитилди:

– Люсьен, азизим!

Мана энди қоровул бу овозни эшитиб, уйда истиқомат қилувчининг номи Люсьен эканлигини билди, лекин у одобли қоровул бўлганлиги учун ҳатто хотинига ҳам бу ҳақда оғиз очмасликка аҳд қилди.

– Нима бўлди, жоним? – сўради сирли зот, – гапиринг тезроқ.

– Сизга ишонсам бўладими?

– Албатта, мени биласиз-ку. Хўш, нима бўлди? Хатингизни олиб пол бўлиб қолдим; хат деганни шунақаям шош-машошарлик билан ёзадими, ҳеч ўқиб бўлмайди-я... Гапиринг тезроқ, кўнглим тинчисин: юрагим ёрилай деяпти-ку!

– Кутилмаган воқеа юз берди! – деди аёл Люсьенга синовчан тикилиб. – Бугун кечаси Данглар жуфтакни ростлабди.

– Кетибди? Данглар кетибди? Қаёққа?

– Билмадим.

– Ия! Нега билмайсиз энди? Бундан чиқди, у бутунлай кетибди-да?

– Шундай бўлса керак. У ўз извошида кечқурун соат ўнда Шарантон заставасига жўнабди; уни у ерда почта извоши кутиб турган экан; қароли билан ўша извошга тушиб, бизнинг извошимизга, «мен Фонтенеблога кетдим», деб йўлга чиқибди.

– Хўш, Фонтенеблога кетган бўлса нима бўпти? Сиз тагин...

– Шошманг, азизим, аввал бу ёғини эшитинг. У менга хат ташлаб кетибди.

– Хат?

– Ҳа, хат. Мана, ўқинг.

Баронесса хатни Дебрэга узатди. Дебрэ ўқишдан олдин гўё хатнинг мазмунини билишга ёки унда нима ёзилган бўлмасин, олдиндан бир фикрга келиб олишга уринаётганга ўхшаб бир оз уйланиб қолди. Кейин бир фикрга келди, шекилли, хатни ўқий бошлади.

Данглар хонимни гангитиб кўйган бу хатда қуйидагилар ёзилган эди:

«Бекам ва бизнинг вафодор рафиқамиз».

Дебрэ беихтиёр тўхтади ва қизариб-бўзариб кетган баронессага қаради.

– Ўқинг! – деди Данглар хоним.

Дебрэ ўқишни давом эттирди:

«Мазкур хат қўлингизга текканда эрингиздан ажралган бўласиз! Ортиқча қайғурмай кўя қолинг, кизидан жудо бўлган аёлга эридан ажралиш ҳеч гап эмас, бошқача қилиб айтганда, мен Франция билан видолашганлар жўнайдиган ўттиз ёки қирқ йўлдан бирида бўламан.

Сиз мендан бунинг сабабини айтишни кутяпсиз, албатта, зотан сиз тушунадиган аёллардан бўлганингиз учун сабабини ҳам айтиб бераман.

Қулоқ беринг.

Бугун мендан беш миллион тўлаб қўйишни талаб қилдилар, мен бу талабни бажо келтирдим; унинг кетидан кўп ўтмай яна шунча тўлов талаб этишди; мен буни эртага қолдирдим; бугун эса ўзим учун ғоят кўнглисиз ана шу эртанги кундан қочиб кетяпман.

Сиз гап нималагини тушунаётгандирсиз, бекам ва бебаҳо рафиқам?

«Тушунаётгандирсиз» дейишимнинг боиси шуки, менинг ишларимни сиз мендан ҳам кам билмайсиз, хатто мендан ҳам яхшироқ биласиз, чунки яқиндагина анча салмоқли бўлган бойлигимнинг ярми қаёққа кетди, деб савол берганларида, мен жавоб беролмасдим, сиз эса бу вазифани жуда қўйилмақом қилиб бажарган бўлур эдингиз.

Аёлларнинг зехни ўткир бўлади, уларнинг ўзлари кашф этган шахсий алжабри борки, ана шу алжабрга суяниб сизга ҳар қандай мўъжизанинг сирини очиб беришади. Мен

калтафаҳм фақат уз рақамларимга маҳлиё бўлиб, улар мени чалғитиб қўйганини билмай қолибман.

Менинг яшин тезлигида таназзулга юз тутганимни қўриб завқлангандирсиз, бекам?

Ёмбиларим эриб кетаётганини қўриб, ҳаётда қолгандирсиз?

Иқроор бўлишим керакки, чакмоқлар зарбасида кўзларим қамашиб, шапқур бўлиб қолдим, лекин сизга қул тагидан бир оз олтин топгандирсиз деган умиддаман. Мана шу ширин умид билан жунаёпман, бекам ва оқила рафиқам, шуни деб сизни ташлаб кетганим учун виждон азобига тушаётганим ҳам йўқ; дўст-ёронларингиз ҳамон ҳузурингизда ҳозир, ҳали айтган қул ва эркинлик ёр бўлсин сизга, бекам.

Бироқ бу ерда баъзи гапларни очиқ айтишим керак.

Мен дастлаб хонадонимиз манфаати учун қизалоғимиз учун жон қўйдиряпти, интиляпти, деб ишониб, хатти-ҳаракатларингиздан файласуфларча кўз юмиб келгандим; лекин хонадонни вайронага айлантиришга ҳаракат этаётганингизни қўриб, бегонанинг ҳузур-ҳаловати учун пойдевор бўлишни истамайман, деб аҳд қилдим.

Уйланганимда бадавлат эдингиз, аммо ҳурматга унчалик сазовор эмасдингиз.

Очиғини айтганим учун узр, мен ёлғон-яшиқни қўшиб гапирётганим йўқ. фақат иккимизга тааллуқли бўлган гапларни айтяпман.

Мен ун беш йил мобайнида бойлигимизга бойлик қўшиб келдим; бу бойлик ошиб-тошиб кетаётган эди, бирдан ўзимга ҳам номаълум сирли бир офат гирибонимдан маҳкам тутди-да, ҳамма бойликларимни бирваракай совурди-қўйди. Дадил айта оламанки, бунда мутлақо айбим йўқ.

Сиз, бекам, фақат шахсий бойлигингизни қўпайтиришга уриндингиз ва аминманки, бу борада керагидан ортиқ муваффақият қозондингиз.

Хуллас, мен сизни қандай олган бўлсам, шундай ҳолда, яъни бойликка қўмиб, бироқ унча ҳурматга сазовор бўлмаган ҳолда ташлаб кетяпман.

Алвидо.

Мен ҳам энди бугундан бошлаб фақат «ўзинг учун ул етим-қабилда ҳаёт кечирмоқчиман.

Амин бўлинг: бу борада ибрат кўрсатганингиз учун миннатдорман ва буни ўз ҳаётимда албатта бажо келтираман.

Содиқ эрингиз барон Данглар».

Хат ўкилиб бўлгунча баронесса Дебрэдан кўзини бир зум узмади, Дебрэ, ўзини тута биладиган саботли йигитлардан бўлишига қарамай, икки марта ранги ўзгарди.

У хатни ўкиб булиб, шошилмай буклади-да, яна хаёлга толди.

– Ҳўш, нима дейсиз энди? – сўради Данглар хоним.

– Нима дедингиз, бекам? – деди Дебрэ.

– Бу ҳақда нима дейсиз деяпман.

– Менимча, Данглар шубҳаланиб юрган бўлса керак, бекам.

– Шундай, албатта. Лекин, нахотки, менга бундан бошқа айтадиган гапингиз булмаса?

– Гапингизга тушунмаяпман, – деди Дебрэ совуқ оҳангда.

– У кетди! Бутунлай кетди! Ҳеч қайтиб келмайдиган бўлиб кетди.

– Сиз бунга ишлонманг, баронесса, – деди Дебрэ.

– Йўқ, йўқ, энди у қайтиб келмайди, мен унинг феълини биламан; ўз манфаати учун жонини ҳам аямайди. Мабодо у мени ўзига наф келтирадиган хотин деб ҳисоблаганда, албатта, бирга олиб кетарди; аксинча, мени Парижда қолдириб кетяпти, демак, ажралиш унинг кўнглида азалдан бор экан, хуллас, мен озод қушман, – деди қўшимча қилиб Данглар хоним қайғули оҳангда.

Дебрэ индамади ва хонимга тасалли берадиган бирор сўз ҳам айтмади, орага жимлик чўкди. Сўнг хоним:

– Ия, нега жим бўлиб қолдингиз? – деди.

– Мен сизга фақат битта савол беришим мумкин: энди нима қилмоқчисиз?

– Мен сизга шундай савол бермоқчи бўлиб тургандим, – деди юраги дук-дук уриб Данглар хоним.

– Мендан маслахат сўрамоқчимидингиз?

– Ҳа, маслаҳат сўрай деб тургандим, – деди мунгли оҳангда.

– Ундай бўлса, – деди совуқ оҳангда Дебрэ, – мен саёҳатга чиқишни маслаҳат бераман.

– Саёҳатга! – деди зўрға овоз чиқариб Данглар хоним.

– Ҳа, саёҳатга. Данглар айтгандек, бойвуччасиз ва уз эркингиз ўзингизда. Иккала можародан сўнг (Эженининг тўйи бузилгани ва Дангларнинг ғойиб бўлгани), менимча, Париждан чиқиб кетганингиз маъқул. Аммо эрингиз ташлаб кетганини ҳамма билмоғи лозим: шунингдек, ҳамма сизни камбағал деб билсин; хонавайрон бўлган кишининг хотини бой бўлиб чиқса ва ортиқ даражада айш-ишратда яшаса жамоатнинг нафратига дучор бўласиз; биринчи мақсадга эришмоқ учун Парижда яна икки ҳафта қолиб, кўринган кимсага Данглар мени ташлаб кетди деб айтишингиз ва яқин дугоналарингизга бу ҳол қандай юз берганини ҳикоя қилишингиз шарт; улар бу гапни дарҳол ҳамма ёққа тарқатиб юборишади.

Сўнгра уйингиздаги бриллиантларингизни қолдириб, мол-мулкдан тегадиган улушингиздан воз кечиб жўнайсиз; ана шунда ҳамма сизни: бечора беғараз аёл экан, деб кўкларга кўтариб мақтайди; эрингиз ташлаб кетганини ҳамма билади ва шўрлик бир чақасиз якка ўзи қолибди, деб ўйлайди, молиявий аҳволингиз эса фақат менга аён, шерик сифатида ҳисоб-китобни тахт қилиб беришим мумкин.

Баронесса бу сўзларни ранг-қути ўчиб, ваҳм ва изтироб ичида тингларди, Дебрэ эса мутлақо осойишта ва бепарво эди.

– Ташландиқ! Эри ташлаб кетган хотин! – такрорлади Данглар хоним. – Ҳақ гапни айтдингиз, эрим ташлаб кетди! Энди менинг беваалигимга ҳеч ким шубҳа қилмайди, ҳеч ким!

Ўзига ниҳоятда бино кўйган ва ишқий ҳирси баланд маъшуқа аёл шу топда Дебрэнинг юқоридаги сўзларига жавобан фақат ана шу сўзларни айта олди, холос.

– Бироқ, шундай бўлса-да, сиз бойвуччасиз, чексиз давлатга эгасиз, – деди Дебрэ сўзини давом эттириб; сўнг пап-касидан қандайдир қоғозларни олиб стол устига ёйиб ташлади.

Данглар хоним юрагини босишга уриниб, миқ этмай ту-
раверди. Охири ғурур устунлик қилиб, ўзини маҳкам тутди,
бир томчи ҳам ёш тўкмади.

– Бекам, – деди Дебрэ, – биз сиз билан бундан тахминан
ярим йил муқаддам шериклик қила бошлаган эдик. Сиз юз
минг франк кўшдингиз. Бу шу йил апрель ойида бўлган эди.

Операциямиз май ойида бошланди. Ана шу май ойидаёқ
тўрт юз эллик минг франкни ишга солдик. Июнда фойда-
миз тўққиз юз мингга чиқди. Июлда бунга яна бир миллион
етти юз минг франк кўшдик; ёдингизла бўлса керак, бу
испан пуллари ойлиги эди.

Август ойининг бошларида биз уч юз минг франк зарар
кўрдик; бироқ ўн бешинчи августда ютиб чиқдик, ойнинг
охирига бориб, ишимиз ўнгидан келди; май ойдан кечаги
қунгача бўлган операцияларимизга яқун ясадим. Биз икки
миллион тўрт юз минг франк бойликка эгамиз. Бу ҳар би-
римизга бир миллион икки юздан тегади.

– Сўнгра, – давом этди Дебрэ бамисоли биржа қиморбо-
зи сингари ён дафтарини бир-бир варақлаб, – кўлимдаги
бу суммага саксон минг франк мураккаб фоизимиз бор.

– Бу фоизлар қаёқдан келиб қолди? – деди хоним Деб-
рэнинг сўзини бўлиб. – Ахир сиз бу пулларни ҳеч муомалага
қўймаган эдингиз-ку.

– Кечирасиз, хоним, – деди совуқ оҳангда Дебрэ, булар-
ни муомалага қўйиш ҳақида сиздан ваколат олгач, дарҳол
ишга солгандим.

Хуллас, сизга бу фоизда қирқ минг франк тегади, бунинг
устига дастлаб кўшган юз минг франкни кўшамиз, ҳамма-
сини жамлаганда ҳақингиз бир миллион уч юз қирқ минг
франк бўлади. Ҳаммасига қўшимча ўлароқ бундан уч кун
бурун сизга тегишли бу бойликни пулга айлантириб қўйган-
дим. Мана, қаранг, худди тўсатдан сизга ҳисоб беришимни
илгаридан ҳис этган эканман, десам хато қилмайман.

Пулларингиз мана шу ерда: ярми кредит билетлари, ярми
чеклар билан. Яна қайтараман: пулларингиз шу ерда: уйим-
га қўйишга кўнглим чопмади; нотариуслар оғзи бўш бўла-
ди, кўчмас мулк ёт кўзларга яна ҳам яққолроқ ташланиб
туради; бунинг устига сиз эрингиз билан иккингизга тегиш-
ли мулкдан бошқа ҳеч нарсага ҳақингиз йўқ; шу вайдан

мен эндиликда сизнинг бирдан-бир бойлигингиз бўлган бу суммани мана шу жавондаги яширин тортмада сақладим, ишончли бўлсин деб буни ўз қўлим билан ишлаганман.

– Хоним, шундай қилиб, – деди Дебрэ аввал жавонни, сўнгра яширин тортмани очиб, – мана, саккиз юз минг франклик билет, кўрдингизми, улар қалин альбомга ўхшаб муқовалаб қўйилган; бунга йигирма беш минг франк рента купони қўшаман; яна бир юз ўн минг франк қолади – мана менинг банкиримга чек; менинг банкирим Данглар эмас, хотиржам бўлинг, чекни олиб бориб тутқазинингиз билан дарҳол нақд тўлаб қўйишадн.

Данглар хоним беҳуш ҳолда чекни, рента купонини ва бир тутам кредит билетларини олди.

Стол устига териб қўйилган бу катта бойлик бир уюм бекорчи қоғозга ўхшарди. Хоним ўзини қўлга олди-да, альбомни кичкина сумкасига, рента купонни ва чекни ҳам ёнига солди, ун чиқаришга ҳам ҳоли йўқ хоним шу қадар бойвуччаллигини мақтайдиган бир оғиз ширин сўзга интизор бўлиб турарди.

Бироқ бу интизорлик беҳуда кетди.

– Хоним, – деди Дебрэ, – мана энди керагидан ортиқча бойликка эгасиз, йиллик даромадингиз қарийб олтмиш минг ливрга боради; бу яна камида бир йил очиқ яшаши мумкин бўлмаган аёл учун жуда катта пул.

Сиз истаган нарсани қилишингиз мумкин; яъни, ўзингизга теккан улушнинг ҳажми маҳрум бўлган бойликка қараганда камдек кўринса, менга теккан улушдан қарз бериб туришим мумкин, ҳамма улушимни, яъни бир миллион олти юз минг франкнинг барини қарз бериб туришим мумкин.

– Ҳимматингиз учун раҳмат, жаноб, – деди баронесса, – ўзингизга маълумки, узоқ вақт жамоатчилик назаридан йироқда юришга мажбур бахти қаро аёл учун тақсимотдан теккан бу пул керагидан ҳам ортиқдир.

Дебрэ ханг-манг бўлиб қолди, лекин зўр бериб ўзини босди-да, «ихтиёр ўзларида» дегандек елкасини қисиб қўя қолди.

Ҳамон бирор нарсадан умидвор бўлиб турган Данглар хоним йигитнинг бепарволик билан ўзини олиб қочаётганини ва сўнгра миқ этмай букилиб таъзим этишини кўриб,

бошини мағрур кўтарди. Шартта эшикни очиб, ўзини йўқотиш у ёқда турсин, орқасига бир қиё боқмай, югуриб зинадан тушиб кетаверди.

– Бўлмағур гап! – деди Дебрэ хоним у ердан чиқиб кетгач. – Буларнинг ҳаммаси беҳуда гап; хоним ўз уйида қолади, романлар ўқиб, ландскнехт ўйнаб яшайверади биржа ўйинида қатнаша олмагач, иложи қанча.

Дебрэ ён дафтарини яна олди-да, тўлаган сумманинг рақамларини яхшилаб ўчириб ташлади.

– Ўзимга бир миллион олтмиш минг франк қолади, – деди у.

– Аттанг, мадемуазель де Вильфор ўлиб кетди-я! Бу ҳар томонлама менбоп хотин эди.

Сўнг Дебрэ, одатдагича, Данглар хоним кетганидан кейин йигирма дақиқа пинагини бузмай ўтирди; шу муддат ўтгач, ўзи ҳам чиқиб кетиши зарур эди. Ана шу йигирма дақиқа мобайнида Дебрэ соатни рўпарасига қўйиб олиб, ҳисоб-китоб қилди.

Агар Лесаж ўзи яратган дурдонаси – ичкарига кўз ташлаш учун уйларнинг томини кўтаришда ном чиқарган Ас-модей худди Дебрэ ҳисоб-китоб қилиб турган пайтда Сен-Жермен-де-Пре кўчасида оддийгина уйнинг томини кўтариб, ичкарига назар ташлаганда, жозибадор манзарани кўрган бўлур эди.

Дебрэ билан Данглар хоним икки ярим миллионни тақсим қилаётган хонанинг устида яна бир хона бўлиб, унда истиқомат қилувчилар ҳам биз учун таниш ва эътиборга сазовор кишилар эди.

Бу хонада Мерседес билан Альбер яшарди.

Мерседес кейинги кунларда жуда ўзгариб кетганди; бу илгари дабдабали ҳаёт кечириб, зеб-зийнатга ўралгану, эндиликда оддий бир қиёфага кириб олганидан ёки жуда камбағаллашиб, қашшоқча кийиниб олишга мажбур бўлганидан эмас; йўқ, асло ундай эмас. Мерседеснинг бу каби ўзгариб кетиши кўзларидаги аланганинг ҳарорати пасайиб кетгани ва лаблари табассумга ярамай қолиганидандир; ғамгин ўй-хаёллар унинг бир вақтлар тўлқинланиб турадиган эс-хушини бутунлай қамраб олиб, сўзларидаги ёқимли оҳангдан маҳрум этганидандир.

Мерседеснинг аклини утмаслаштириб қўйган нарса камбағаллик эмас ёки шу йўқчиликдан кўнгли яримта бўлиб қолганидан эмас. Мерседес ўрганиб қолган даврани ташлаб чиқди-да, ёт муҳитга шўнғиб кетди; бу муҳитга у, худди чароғон залдан чиқиб қўққисдан зимистонга кириб қолган киши сингари, ўзи танлаб кирди. У дабдабали саройдан ночор бир кулбага кўчиб ўтган ва илгариги башанг либослар урнидаги оддий кийимларига қараб ўзини таниёлмай қолган қироличага ухшарди.

Позанин каталанка ёки мурувватли графиня бурунги кибр-ҳаволи қарашлари ва жозибали табассумларидан эндиликда маҳрум бўлган эди; энди у атрофида нохуш нарсаларни курарди, холос: кул ранг қоғоз (эҳтиёткор кишилар бу рангни кирчил деб танлашарди) ёпиштирилган деворлар, яп-ялангоч ғиштин пол, қўпол безакли мебель-жихозлар... хуллас, бу уйдаги ҳамма буюмлар гузалликка ўрганиб қолган кишини гўё масхара қилаётгандай туюларди.

Де Морсер хоним уйини ташлаб чиқиб кетган кундан буён мана шу жойда истиқомат қилади. Бу ердаги сокинлик-сукунатдан хонимнинг, худди ваҳимали жар ёқасида тақа-тақ тўхтаб қолган йўловчидек, боши айланиб, гангиб қолганди; Альбер эса онасининг фикр-хаёлларини билиб олиш учун уни зимдан кузатиб юрарди; буни сезган Мерседес мийиғида жилмайиб қўйишни одат қилиб олди. Аммо бу сохта табассумда илиқлик, юрак ҳарорати йўқ эди.

Альбер ҳам кўнгли яримта, хомуш бўлиб қолган эди; илгариги ҳашам, савлат белгилари энди уни хийла ташвишга соларди, у эндиликда кўчага қўлқопсиз чиқишни истарди, аммо қўллари ҳаддан ташқари оппоқ; у яёв юришни орзу қиларди, бироқ кавуши жуда ялтироқ эди.

Шунга қарамай, она билан фарзанднинг меҳр-муҳаббат ришталари билан абадий чамбарчас боғланган бу икки олижаноб ва оқил зот бир-бирини сузсиз тушунар, хаёти-мизнинг моддий негизи ҳақида гап кетганда, хатто жуда иноқ дўстлар орасида ҳам бўладиган шама, қочирикларга асло муҳтож эмасдилар.

Хуллас, Альбер онасига дангал: «Ойижон, пулимиз тамом бўлди», дей олар, Мерседес эса бундан заррача ранжимасди.

Мерседес хақикий қашшоқликни бошидан кечирмаганди, ёшлигида ўзини купинча камбағал деб атаган эди, аммо камбағаллик билан қашшоқлик уртасида осмон билан ерча фарқ бор.

Каталанида Мерседес жуда қўп нарсага муҳтож эди, аммо шу билан бирга у қўп нарсага эга ҳам эди. Турлар бутунлигида балиқ овланарди, балиқ тутилгач, ямаш учун каноп ип тайёр эди.

Яқинларинг кошингда бўлмай, турмуш икир-чикирларига дахлсиз муҳаббатинг сенга ҳамроҳ булган чоғларда фақат ўзингни уйлайсан, ўз қилмишларингга ўзинг жавоб берасан киши.

У вақтда бағри кенг Мерседес бор нарсаларини қўпчилик билан бирга баҳам қўрарди. мана энди шўрлик бор будшудидан махрум бўлиб утирибди; энди фақат икки киши ҳақида уйлашга тўғри келади.

Қиш яқинлашяпти; графиня де Морсернинг дахлиздан тортиб ётоқхонасигача – ҳаммасини юзлаб трубалар иситиб турарди; энди ноқулай ва совуқ хонанинг печини ёқиш учун бир дона тараша ҳам йўқ; у ёқда графинянинг уйи ноёб гулларга қўмиб ташланарди; энди эса оддий печакгул ҳам анқога шафе.

Бироқ қошида севимли фарзанди – ўғли бор.

Ортиқ даражадаги зохилдона тафаккур уларнинг ҳар иккаласини турмуш икир-чикирларидан ҳамон баландроқ кутариб турарди.

Рухий завқ деярли кучли ҳаяжоннинг узи; кучли ҳаяжон эса кишини ҳаёт сўқмоқларидан баландроқ поғонага қўтариб қўяди.

Аммо, дастлабки ҳаяжон алангаси сунганди. Энди, ширин хаёллар дунёсидан аста-секин хақикий ҳаёт дунёсига тушишга мажбур бўлишди. энди утган антиқа турмушлари ҳақидаги суҳбатлардан сунг кундалик турмуш икир-чикирлари ҳақида гап юрита бошладилар.

– Ойижон, – деди Альбер Данглар хоним зинадан тушиб кетаётганда, – сармоямизни ҳисоблаб чиқайлик, шунга қараб мен қиладиган ишларимизнинг режасини тузиб чиқаман.

– Яқунми? Яқун: нуль, – деди Мерседес ғамгин илжайиб.

– Қўйинг-э, ойижон, – деди Альбер, – мен пулингизнинг анчасини сарфлаб қўйиб, афсусланияпман. Аммо эндиликда бу уч минг франк жуда катта пул, бу ақча билан фароғатда яшаш режасини тузиб қўйдим.

– Ҳазилингни қўй, болам, ахир биз уч минг франк олишга рози бўлиб қўя қоламизми? – деди қизариб Мерседес.

– Менимча, бу масала алпақачон ҳал бўлган; биз у пулни олишга қарор қилганмиз; пулимиз бўлмагач, иложимиз қанча? Ахир бу уч минг франк Марселдаги Мельян хиёбонидаги кичкина ҳовлининг боғига кўмиб қўйилган; бундан ўзингиз ҳам хабардорсиз. Икки юз франк билан Марселга етиб оламиз.

– Икки юз франк билан! – деди Мерседес. – Нима деясан ўзинг, Альбер!

– Бу бор гап, ойижон; почта станциясида ва кемалар бошқармасидан сўраб, ҳисоблаб чиқдим. Сиз ўзингизга Шалонагача почта извоши буюрасиз; яъни, кироличалардек саёҳатга чиқасиз.

Альбер қалам олиб ёзди:

Извошга – 35 фр.

Шалонадан Лионгача пароходга – 6 фр.

Лиондан Авиньонгача пароходга – 16 фр.

Авиньондан Марселгача пароходга – 7 фр.

Йўл харажатларига – 50 фр.

Жами – 114 фр.

Келинг, бир юз йигирма франк ажратайлик, – деди Альбер жилмайиб. – Жуда сахийман-да, тўғрими, ойи?

– Ўзинг нима қиласан, болам?

– Менми? Узимга саксон франк олиб қоламан: ёш йигитга ортиқча дабдабанинг кераги йўқ; ахир мен саёҳат борасида пихини ёрганларданман-ку!

– Ўз извошингда қарол билан-да.

– Қўлимдан келган барча йўл-йўсинларни ишга соламан, ойижон.

– Майли, – деди Мерседес, – бироқ икки юз франкни қаёқдан оламиз?

– Мана, икки юз франк, мана, яна икки юз. Мен соатимни юз франкка, соат занжирини уч юз франкка сотдим. Буни каранг-а, занжир соатдан уч барабар кимматга кетди. Ортикча безаклар хамиша киммат туради! Бу эскидан қолган одат. Мана, кўрдингизми, энди биз боймиз: йўлга кетадиган бир юз йигирма франк ўрнига икки юз эллик франк бўлади сизда.

– Ахир бу уйга ҳам ҳақ тўлаш керак-ку?

– Ижара ҳақиға ўттиз франк тўлашимиз керак; буни узимга тегишли юз йигирма ҳисобидан тўлайман. Кароримиз шу. Менинг йўл харажатимга саксон франк етади, қолгани ортикча. Хўш, ойижон, бунга сиз нима дейсиз? Энди бу ёғини эшитсак.

Альбер олтин тугмали ён дафтаридан (бу дафтар бир замонларда кичик эшик олдида учрашган нотаниш чодрали аёлдан қолган ноёб ёдгорлик бўлса керак) минг франкли бир ғазна билетини олди.

– У нима? – сўради Мерседес.

– Бир минг франк, ойижон, ҳақиқий франк.

– Қаёқдан олдинг сен буни?

– Қулоқ солинг, ҳозир айтиб бераман, фақат жим қулоқ солинг.

Альбер онаси ёнига келди-да, иккала юзидан ўлди; сўнг узини орқага олиб, онасига тикилиб қаради.

– Нақадар гўзаллигингизни ўзингиз билмайсиз-да, ойижон, билмайсиз! – деди у қалбида онасига нисбатан чуқур фарзандлик меҳри товланиб. – Сиз дунёда энг гўзал, энг олижаноб зотсиз! Ҳа, энг олижаноб зот!

– Жон болам! – деди Мерседес киприкларидан шодашода бўлиб юмалаётган ёшларини тухтата олмай.

– Ҳайронман: бахтсизликка учрашингиз ҳамано сизга бўлган меҳрим яна минг қарра ошиб кетди-я!

– Сендек ўғлим бўла туриб, нега мен бахтсиз буларканман! – деди Мерседес. – Ўғлим ёнимда экан, бахтлиман! Ҳа, бахтиёрман, болам!

– Бу гапингиз тўғри, – деди Альбер. – Бироқ аҳдимиз ёдингиздами?

– Қанақа аҳдни гапиряпсан? – сўради Мерседес.

– Сиз Марселда яшайсиз, мен эса Африкага кетаман; у ерда воз кечганим мол-мулк ўрнига ном чиқариб довруф таратаман.

Мерседес хўрсиниб кўйди.

– Кечадан бошлаб сипоҳийликка ёзилдим, – деди Альбер ва хижолат тортиб бошини кўйи солди, чунки бу хўрланиш унга шуҳрат бағишлаётганини ўзи ҳам сезмасди. – мен ўз танимга ўзим хўжайинман, уни сотишга ҳаққим бор, деган қарорга келдим; кечаги кундан эътиборан бошқа бир кишининг ўрнига ёзилдим; яъни, сотилдим, сотилган-да ҳам жуда қимматга – икки минг франкка сотилдим.

– Демак, мана бу бир минг?.. – деди сесканиб Мерседес.

– Ўша пулнинг ярми; қолганини бир йилдан кейин оламан.

Мерседес осмонга тикилди, унинг кўзларидаги маънони ҳеч қандай сўз билан ифода этиб бўлмасди, ёноғидан икки дона марварид думалаб тушди.

– Жоннинг баҳоси! – деди пичирлаб она.

– Тўғри, мабодо мени ўлдирсалар шундай бўлиб чиқади, – деди Альбер кулиб. – Аммо, ойижон, амин бўлинг-ки, мен бор кучим билан ўзимни муҳофаза қиламан: яшаш истагин ҳар вақтдагидан ҳам ҳозир кучли менда.

– Э, Тангрим! – деди хўрсиниб Мерседес.

– Айтганча, сиз нега энди сени ўлдирдилар, деяпсиз? Ахир жанублик Неки Ломорсьерни ўлдирганлари йўқ-ку? Шангарнье ўлдирилгани йўқ-ку? Узингиз бир ўйлаб кўринг, ойижон: гулдор ҳарбий кийимда қаршингизда пайдо бўлганимда бошингиз осмонга етмайdimи, ахир! Билиб қўйинг-ки, бу кийимда мени ҳеч ким, ҳеч нарса мағлуб этолмас деган умид билан сипоҳийлар полкини танлаб ёзилдим.

Мерседес ўзини босиб, илжаймоқчи бўлди, аммо яна кўксидан фиғон кўтарилиб, ух тортди; бу париваш аёл ўғли мусибатнинг ҳамма оғирлигини ўз гарданига олаётганидан ўртанарди.

– Мана, ойижон, кўрдингизми, – деди Альбер, – нақд тўрт минг франк билан роса икки йил муҳтожликни сезмай умр кечирамиз.

– Ростданми? – деди Мерседес. Бу сўзни шўрлик она шундай мунгли оҳангда айтдики, унинг асл маъносини Аль-

бер дархол англаб юраги эзилди; у аста онасининг кўлидан ушлаб:

– Ҳа, албатта яшайсиз! – деди.

– Мен яшайман, – деди хитоб қилиб Мерседес, – бироқ сен кетмайсан, шундайми, Альбер?

– Йўқ, ундай эмас, ойижон, мен кетаман, – деди вазмин ва қатъий оҳангда. – Сиз менга шу қадар меҳрибонсизки, қошингизда бўлсам вақтим ўйин-кулги билан беҳуда ўтиб кетади. Бунинг устига мен аҳдга имзо чекиб қўйганман.

– Сен ўз хоҳишинг билан иш тутмоқчисан, мен эса Худонинг хоҳишига қараб иш қиламан.

– Онажон, асло ундай эмас; ўз хоҳишим билан эмас, ақл ва шароит тақозоси билан шундай қиляпман. Иккимиз ҳам қайғу-алам, ҳасрат-надомат исканжасида дунёдан ноумид бўлиб кўл қовуштириб турибмиз. Эндиликда сизга ҳаётнинг қанчалик аҳамияти қолди? Ҳеч қандай! Мен учун ҳаётнинг ўзи нима? Сиз бўлмасангиз мен учун ҳаётнинг кераги йўқ. Сизга қасамёд қилиб айтаманки, сиз бўлмаганингизда ўша отамдан юз ўгирган кунимоқ ҳаётдан, яшашдан воз кечган бўлур эдим! Шунга қарамай, агар сиз умидвор бўлишга ваъда берсангиз, яшайман: сиз ўз келажагингиз ҳақида қайғуришни менга топшириб қўйгудек бўлсангиз, у вақтда кучимга куч кўшилади. У ҳолда мен Жазоир губернатори ҳузурига бориб (у виждони пок одам, ҳақиқий солдат), бошимизга тушган ҳамма мусибатларни унга айтиб бераман ва менга ҳамиша кўз-қулоқ бўлиб туришини илтимос қиламан; агар у ваъдасига вафо қилиб, сўзининг устидан чиқса ва менинг нималарга қодир эканлигимни ўз кўзи билан кўрса, унда мен ярим йил ўтгач, ё офицер бўлиб қайтаман, ёки бутунлай қайтмайман. Офицер бўлиб қайтсам, ойижон, келажагингиз порлоқ бўлади, чунки, иккимизга ҳам етадиган пулга эга бўламан бунинг устига янги номим, унвоним билан иккимиз ҳам фахрланиб, кўксимизни баланд кўтариб юрамиз ўшанда. Борди-ю, қайтмасам... унда, ойижон, яшашни истамасангиз, ҳаёт билан видолашасиз, ана ўшанда бошимизга тушган бахтсизлик барҳам топиб, абадий осойишталикка эга бўламиз.

– Яхши, – деди Мерседес, – ҳақ гапни айтдинг, кўзичоғим, ҳақ гапни! Бизни калака қилиб юрган зотларга ўзимиз-

нинг ким ва нималарга қодир кишилар эканлигимизни кўрсатиб қўямиз.

– Ҳар қандай қайғули фикрларни хаёлингиздан чиқариб ташланг, ойижон, – деди хитоб билан Альбер. – Амин бўлингки, биз бахтиёрмиз ёки бахтиёр бўлишга қодирмиз. Сиз оқила, виждони пок малаксиз; мен ҳам эс-ҳушимни йиғиб олдим энди. Хизматда бўларканман, демак, бойман; сиз жаноб Дантеснинг уйида истиқомат қиларкансиз, демак, тинч, осойишта ҳаёт кечирасиз. Ойижон, илтимос сиздан, келинг, бир ҳаракат қилиб кўрайлик!

– Майли, болам, толе йўлида ҳаракат қиламиз, ахир сен яшамогинг, бахтиёр бўлмогинг керак, – деди жавобан Мерседес.

– Демак, ойижон, тақсимотимиз ҳам ниҳоясига етди, – деди Альбер, – шу бугуноқ йўлга чиқишимиз мумкин. Мен сизга извош буюртираман.

– Узингга-чи?

– Мен бу ерда яна икки-уч кун қолишим керак; бу – жудоликнинг бошланиши, бунга кўникиб олишимиз зарур; мен тавсиянома олишим, Жазонр ҳақида баъзи маълумотларни аниқлашим керак, Марселда сизга етиб оламан.

– Ҳўп, болам, кетдик! – деди Мерседес уйдан олиб чиққан битта-ю битта рўмолини елкасига солиб; бу кутилмаган қимматбаҳо қора кашмир рўмол эди. – Қани, Альбер, жўнайлик!

Альбер ҳаш-паш дегунча қоғозларни йиғиштирди-да, хўжайинни чақириб, ўттиз франк тўлади ва онасининг қўлидан тутиб зинага чиқди.

Улардан олдинда зинадан кимдир тушиб борарди; у шоҳи кўйлакнинг зина панжарасига тегиб шитирлаганини эшитиб, орқасига қаради.

– Дебрэ! – деди аста овоз билан Альбер.

– Морсермисиз? – деди турган жойида тўхтаб қолган министр котиби.

Дебрэ, қизиқиб кетиб, сир сақлашни унутиб қўйганди; бунинг устига уни дарров таниб олишганди. Ҳолига маймунлар йиғлаб, бутун Парижда шов-шувга сабаб бўлган бу зотнинг бу пастқам кулбада учраши ажабланарли ҳол эди, албатта.

– Морсер! – деди яна такрорлаб Дебрэ.

Бироқ нимқоронғи зинада Морсер хонимнинг шол румол-га уралган сарв қоматига кузи тушиб, қўшимча қилди:

– Э, узр, Альбер, узр! Халақит бермай қўя қолай! Альбер Дебрэнинг бу сўзларидаги маънони дарҳол фаҳмлади.

– Ойижон, – деди у Мерседесга қараб, – бу жаноб ички ишлар министрининг котиби Дебрэ, менинг собиқ дустим бўлади.

– Нега собиқ бўларкан! – деди минғирлаб Дебрэ. – Бу билан нима демоқчисиз ўзи?

– Жаноб Дебрэ, билиб қўйингки, – сўзида давом этди Альбер, – эндиликда менинг ҳеч қандай дустим йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Мурувват қилганлигингиз ва таниб, номимни тилга олганлигингиз учун сизга раҳмат!

Дебрэ зинадан бир-икки поғона кўтарилди-да, Альбернинг қўлини маҳкам сиқди.

– Азизим, амин бўлинг, – деди у хурсанд кўринишга уриниб, – бошингизга тушган қайғу-аламга чин юракдан ҳам-дардман, истаган вақтда ёрдам беришга тайёрман.

– Раҳмат, жаноб, – деди жилмайиб Альбер, – бироқ, бахтсизликка учраган бўлсак ҳам, етарли даражада боймиз, бировнинг ёрдамига муҳтож эмасмиз, биз Париждан чиқиб кетяпмиз, йўл харажатларидан ташқари яна беш минг франк пулимиз бор.

Дебрэ қизариб кетди; ахир унинг ҳамёнида бир миллион франк тахланиб ётибди-ку. У сал илгари мана шу уйда икки аёл ҳозир бўлганини, улардан бири қилимишига яраша шармандаю шармисор бўлиб, қўлтиғидаги сумкада бир ярим миллионни олиб кетаётган бўлса-да, қашшоқликка маҳкум эканини, иккинчиси эса ноҳақ камситилган, бироқ бахтсизликда ҳам ўзини мардона тутишини, озгина ақча билан ҳам ўзини бой деб ҳис этаётганини беихтиёр кўнглидан ўтказди.

Ана шу қиёслаш ўзига бино қўйган бу жанобни кибр-ҳаводан воз кечишга мажбур этди – бу икки аёлдаги икки хил хислат уни пол этган эди; у минғирлаб яна бир нималар деди-да, зинадан чопқиллаб тушиб кетди.

Шу куни министрликда Дебрэнинг қовоғи очилмади, кун бўйи жаҳлдан тушмай, қўл остидаги ходимларнинг жонини олди.

Аmmo кечқурун унинг оғзи қулоғида эди: Дебрэ Мадлен хиёбонидаги ажойиб кошонанинг хўжайини бўлиб олди; бу кошона йилига эллик минг ливр фойда келтирарди.

Эртаси кунни кеч соат бешда, Дебрэ олди-сотди актига қўл қўйган пайтда, де Морсер хоним ўғли билан қуюқ хайрлашиб, почта извошига ўтирган эди.

Лаффит почтаси ҳовлисидаги болохоналардан бирининг деразаси ортида пайдо бўлган бир қиши Мерседеснинг извошга тушганини, извош жилганини ва Альбернинг йўлга чиққанини – ҳаммасини ўткир кўзлари билан кузатиб турган эди.

Улар кўздан ғойиб бўлгач, у шубҳалар гирдобида тарс ёрилаётган пешанасини бир силади-да:

– Бу икки бегуноҳ шўрликка тортиб олинган бахтини қандай қилиб қайтариб берсам экан? Бунда менга Парвардигорнинг ўзи ёрдам қилади, – деди.

Х. АРСЛОН ҒОРИ

Ла-Форс хиёбонасида энг оғир ва хавfli жиноятчилар қамаладиган бўлмалардан бирини авиё Бернара бўлмаси деб аташарди. Бунга қамалганлар бўлмага ўзларининг образли қилиб Арслон ғори деб ном беришган; чунки, бу бўлмада бўлганларнинг худди арслонники сингари тишлари бўларкан, улар кўпинча темир панжарани, баъзан қоровулларни ана шу тишлари билан ғажиб ташлашаркан.

Бу – турма ичидаги турма. Деворлари икки қаватдан, турмачи ҳар куни, йўғон-йўғон панжараларни синчиклаб текшириб чиқади; қоровулларнинг девдай-девдай гавдасини, қовоғидан қор ёғиб юришларини кўрган киши ана шу бўлмада қамалганларга кучи етадиган полвонларни қоровулликка қўйиларкан-да, деб ўйларди.

Бўлманинг ҳовлиси баланд деворлар билан ўраб олинган, қуёш тиккага келганда ҳам бу маънавий ва жисмоний разолат масканига девор оша аранг қиё боқиб ўтади. Ҳовлида одил суд шамширига дучор бўлган ғамгин кимсалар тақдирлари ҳал бўлишини кутиб, ҳорғин судралиб юришар, деворнинг кунгай томонида жуфт-жуфт, тўда-тўда бўлиб

суянишиб хаёлга чүмиб ўтиришарди, улар ораларидан бирортасини чақириб қолишганда ёки жамиятдан қувғин қилинган бирор янги жондор бу ғорга келтириб улоқтирилгандагина очиладиган дарвозага қия қараб қўйишади.

Авлиё Бернара бўлмасининг ўртасидан қўш панжара билан иккига бўлинган узун қабулхонаси бор, панжараларнинг ораси уч фут бўлиб, келган қавм-қариндош, ёр-биродарлар маҳбус билан қўл беришиб кўришолмайди ва бирор нарса беролмайди. Қабулхона қоп-қоронғи, зах ва жирканчли бинодир.

Шунга қарамай, бу ердаги маҳбуслар учун қабулхона бамисоли жаннатга ўхшарди, улар бу ерда истаган ёр-дўстлари билан баҳузур гаплаша оладилар; чунки, Арслон ғоридан кейин маҳбус фақат Сен-Жак заставасига, ёки каторгага, ё бўлмаса якка зиндонга тушиши мумкин.

Биз тасвирлаган зах ҳовлида бир ёш йигит қўлларини чўнтақларига суқиб дайдиб юрибди, ғордагилар унга жуда қизиқиб тикилишарди.

Агар кийимлари жулдур бўлмаганда уни жуда олифта йигит деса арзийдиган кимса, қўйлагини қўллари билан силаб-силаб қўяр, амиркон ботинкасини дастрүмолининг учи билан артар, камзулининг тугмаларини назокат билан соларди, шунда тикилиб турган маҳбуслардан бири:

– Қара, князь ўзини бозорга солиб, зеб беряпти, – деб юборди.

– Зеб берса ҳам, бермаса ҳам, барибир, ўзи сухсурдай йигит, – деди иккинчиси, – ҳозир қўлида тароқ ва бўёғи бўлсайди, оқ қўлқопли жанобларнинг ҳаммасидан ўтиб кетарди.

– Камзули янги экан, ботинкаси ялтираб турибди. Бунақа зотлар орамизга тушиб қолганидан фахрлансак бўлади. Бизнинг жандармаларимиз учига чиққан қароқчи-да! Шундай ажойиб кийимни ҳам дабдала қилиб ташлашибди-я!

– Айтишларига қараганда, у жуда пихини ёрганлардан эмиш, – деди учинчиси. – Унча-бунча нарсани назари илмасмиш. Ҳали она сути оғзидан кетмай, Тулонда бўлганини қаранг-а! Ҳазил эмас бу!

«Олифта» эса бу мудҳиш мақтовларнинг акс садосини эшитиб, сўзларнинг маъносини тушунмаётган бўлса-да,

тобора талтайиб кетаётгандай кўринарди. У ўзига оро беришни тугатди-да, турма дўкончаси олдига борди ва деворга суяниб турган қоровулга гап сота кетди:

– Менга қаранг, жаноб, – деди, – йигирма франк қарз бериб туринг, тезда бераман, ота-онам катта бойлардан, миллион-миллион ақчаси бор... Илтимос сиздан. Бу йигирма франк билан пуллик томонга ўтиб, халат сотиб оламан. Камзулда жуда сиқилиб кетдим. Бу камзул князь Кавальканти киядиган камзулмас-да, ахир!

Қоровул елкасини қисди-да, тескари қараб олди. Бу гапларни эшитган киши роса қотиб куларди, аммо қоровул тишининг оқини ҳам кўрсатмади, чунки бу одам бунақа гапларни эшитавериб, меъдасига теккан-да.

– Жуда бағритош одам экансиз-ку, – деди Андреа, – қараб туринг ҳали, бу ердан думингизни тугдирмасам...

Қоровул Андреа томонга ўгирилди-да, қаҳ-қаҳ уриб қулиб юборди.

Маҳбуслар келиб, иккисини ўраб олишди.

– Айтяпман-ку сизга, – давом эттирди сўзини Андреа, – ана шу пулга башанг кийиниб олиб, алоҳида хонага ўтиб оламан. Яқинда серсавлат бир одам келади, уни иззат-ҳурмат билан қутиб олишим лозим.

– Тўғри! Тўғри! – дейишди бир оғиздан маҳбуслар. – Бу одамнинг тақводорлардан эканлиги кўриниб турбди-ку.

– Ундай бўлса, яхши, сиз бера қолдинг унга йигирма франк қарз, – деди қоровул деворга суяниб. – Ўртоғингизга қарз бериш бурчингиз эмасми ахир?

– Бу одамлар билан офтобда қатиқ ичган эмасман, – деди гердайнб Андреа, – мени калака қилишга ҳақкингиз йўқ.

Маҳбуслар бир-бирига қараб тўнғиллаб қўйишди; Андреанинг сўзидан кўра қоровулнинг эътирози кишиларнинг гашига тегди, улар оқсуяк олифта йигитнинг таъзирини бериб қўйиш учун бостириб келаверишди.

Қоровул эса, сўнг тинчитиб оламан, ҳозирча сурбет қарз сўровчининг бошлаб таъзирини бериб қўйишсин, деб индамай тураверди.

Маҳбуслар Андреани ўраб олишди.

Кимдир, ботинкани ишга солиб, попугини пасайтириб қўй бу олифтанинг, деди.

«Ботинкани ишга сол» – бу нағал қоқилган этник билан роса тепкила, дегани эди, баъзилари яна вьюн деган қизик усулни таклиф этди. Бунда рўмолчага қум, шағал, тош, танга-чақа солиб тугилади-да, айбдорнинг елкаси ва калласига қарсиллатиб туширилаверади.

– Бир дўппослаб қўяйлик бу олифтани! – деган овозлар эшитилди атрофдан.

Андреа эса маҳбуслар томонга ўгирилди-да, лунжини шишириб, кўзини қисди, сўнг танглайини такиллатиб қўйди. Бу – каллакесарлар бир-бирларини дарров таниб оладиган шартли ишора эди. Бу масонча ишора деб аталиб, Андреа Кадрусдан ўрганган эди.

Маҳбуслар Андреа ўзларининг жўраси, ҳамтовоғи эканлигини билиб қолишди.

Шу заҳоти рўмолчалар қайтиб олинди; нағалли этикни бош каллакесар қароқчи оёғига кийди. Ҳар томондан бу жаноб ҳақ гапни айтяпти, кўнгли нимани истаса, қилаверсин, бу унинг иши; маҳбуслар виждон эркинлиги қанақа бўлишини намойиш қилмоқчилар, деган овозлар янгради.

Гулғула босилди. Қоровул бундан ниҳоятда таажжубланиб, Арслон ғори фуқароларининг авзойи бирдан ўзгариб қолишига бирор жилдий сабаб бўлса керак, деб ўйлаб, дарҳол Андреанинг кўлидан тутди-да, чўнтақларини титкилай бошлади.

Андреа тўнғиллаб норозилик билдирган бўлди-ю, аммо қаршилиқ кўрсатмади.

Шу пайт панжара орқасидан назоратчининг товуши эшитилди:

– Бенедетто!

Қоровул уни қўйиб юборди.

– Мени чақиришяпти! – деди Андреа.

– Қабулхонага бор! – қичқирди назоратчи.

– Мана, қаранг, мени кўргани келишибди азиз оғайниларим. Кавальканти билан қандай муомала қилиш кераклигини кўрсатиб қўяман ҳали сизларга! Ҳа, кўрсатиб қўяман!

Андреа ҳовлидан қоп-қора кўланка сингари лип этиб ўтди-да, қия очик эшикка отилди, жўралари ва қоровул ҳам унга қойил қолди.

Дарҳақиқат, уни қабулхонага чақиришган эди; бунга ҳатто Андреанинг ўзиям ҳайрон, чунки у эҳтиёткорлик юзасидан, бошқалар сингари ҳеч кимдан ёрдам сўраб хат ёзган эмасди, Ла-Форс турмасига тушган кундан буён миқ этмай ётарди.

«Менинг, шубҳасиз, зўр ҳимоячим бор, – деб ўйларди у. – Бошимдан ўтган ҳамма воқеалар – кутилмаган ҳолда елкамга бахт қуши қўниб қолгани, ҳамма ғовларни осонлик билан ағдариб ташлашим, тўсатдан ота ҳам топилди қолиши, донгдор ном, ёмғирдай ёккан олтинлар, ажойиб жононга дуч келганим – шуларнинг ҳаммаси ана шу забардаст ҳомийим борлигидан дарак бериб турибди. Фавқуллодда касодга учрашим ва ўша ҳимоячимнинг вақтинча бўлмади қолиши мени ҳалок этади, бироқ бутунлай эмас, албатта. У мурувватли қўлини бир зум тортиб олди; у қўл яна узатилади-да, мени ҳалокат жари ёқасида маҳкам тутиб олади. Шундай экан, нега энди мен хавф-хатарли иш қилишим керак? Бу ҳолда ҳимоячим мендан юз ўгириши мумкин-ку! У менга икки йўл билан ёрдам қўлини чўзиши мумкин: қоровулларни олтинга сотиб олиб, яширин равишда қочириб юбориши, ёки сулға таъсирини ўтказиб, мени оқлаб юборишларига эришиши мумкин. Ҳозирча индамай тураверай-чи, ҳамма мендан юз ўгиргани маълум бўлгач, унда...»

Андреа бунинг учун маккорона режа тузиб қўйганди, бу аблаҳ, ҳечам кўркмай ҳужум қилишга ва каттиқ туриб ўзини муҳофаза этишга уста эди.

Турма азоб-уқубатларини, турли хил муҳтожликларни у кўп кўрган; бироқ шундай бўлса-да, табиати, тўғрироғи, одати аста-секин устун кела бошлади; уст-боши жулдур, ифлос, оч-яланғочликдан ғоят сиқилиб, тоқати-тоқ бўлганди Андреанинг.

Назоратчи қабулхонага чақирганида, Андреа ана шундай кайфиятда эди.

Андреанинг юраги қувончдан дук-дук ура бошлади, терговчи олдига боришга ҳали барвақт эди, турма бошлиғи ёки доктор ҳеч бундай бемаҳал чақирмасди. Демак, кўпдан буён интизор киши келибди-да.

Андреа кирган кабулхона панжарасининг орқасида Бертуччо панжарага, эшик қулфига ва нарёқда судралиб келётган қўланкага қараб ковоғини солиб турарди.

– Ким у? – деди ҳадиксираб Акдреа.

– Салом Бенедетто, – деди Бертуччо чинқироқ овоз билан.

– Сиз... Сизми? – деди йиғит, кўзлари олайиб.

– Ия, бадбахт, мени танимаяпсанми ҳали? – сўради Бертуччо.

– Жим! Овозингизни учиринг! – деди Андреа: бу деворларнинг қулоғи борлигини у яхши биларди, – илтимос, секинроқ гапиринг!

– Мен билан юзма-юз туриб гаплашишни истайсанми? – сўради Бертуччо.

– Бўлмасам-чи, – деди Андреа.

– Яхши, – деди Бертуччо ва чунтагини ковлаб, ойнабанд эшик орқасида турган қоровулга им қоқиб қўйди.

– Мана буни ўқинг, – деди у.

– Нима бу? – сўради Андреа.

– Сенга алоҳида хона ажратиб бериш ва сен билан менинг учрашиб туришимга ижозат этиш тўғрисида буйруқ.

Андреа қувонганидан кичкириб юборди, лекин дарров ўзини босди-да, ичига деди:

«Яна сеҳрли хомини қулини узатди-я! Хайрият, мени эрдан чиқармабди! Мен билан алоҳида гаплашмоқчи бўлишяпти, демак, бу ерда бир сир бор. Мана, энди қўлимга тушди бу жаноблар! Уларнинг тизгини менинг қўлимда! Ҳа, менинг қўлимда. Бертуччони ўша хомий юборган!»

Қоровул, бошлиғи билан гаплашиб олиб, панжара эшигини очди ва шодликдан ўзида йўқ Андреани иккинчи қаватдаги бир хонага олиб кирди. Бу хонанинг деразалари ҳовлига қараган эди.

Турмалардаги тартибга қура хона ошшоқ бўялган, супуриб-сидирилган эди: буни кўриб маҳбуснинг оғзи қулоғига етди; каравот, печка, стол, курси – ҳамма нарса мухайё.

Бертуччо курсига чўкди, Андреа ўзини каравотга ташлади.

Қоровул чиқиб кетди.

– Хўш, менга нима гапнинг бор эди? – сўради граф Монте-Кристонинг иш бошқарувчиси.

– Сизнинг-чи? – сўради Андреа ҳам.

– Аввал сен айт.

– Сиз олдимга келдингиз, демак, гапни сиз бошлашингиз керак.

– Майли, мен бошлай қолай. Сен жиноят устига жиноят қилавердинг: ўғирлик қилдинг, одам ўлдирдинг.

– Мени фақат шу қилмишларимни айтиш учун алоҳида хонага кўчирган бўлсангиз, чакки қилибсиз, булар аллақачон маълум менга. Лекин менга номаълум баъзи нарсалар бор; агар ижозат этсалар, ана шулар ҳақида гаплашиб оласак. Биринчилан: сизни ким бу ёққа юборди?

– Шошманг, жаноб Бенедетто, шошманг!

– Мен бир йўла мақсадга ўта қолайлик, деярман-да. Ортиқча сўзларга сира хожат йўқ, ким юборди?

– Ҳеч ким юборгани йўқ.

– Турмадалигимни қаёқдан билдингиз?

– Елисей Майдонида кўп найранглар ишлатиб юрган аблаҳ эканлигининг кўпдан бўён биламан.

– Елисей Майдонида!.. Қани, бир ёйжиллашиб олайлик-чи... Елисей Майдонида! Хўш, хўш, қани, агар истасангиз, отам тўғрисидаям гаплашиб оламиз, хўпми?

– Ия, мен-чи? Мен кимман?

– Сиз, муҳтарам зот, менинг тутинган отамсиз... Бироқ, беш ойлаёқ созуриб тамом этганим юз минг франкни менга сиз берганингиз йўқ; менга донгдор итальянни ота қилиб берган ҳам сиз эмассиз; оксуяклар даврасига мени олиб кирган ва ҳозир ҳам эсимга тушса сўлагим оқадиган зиёфатларга таклиф этган сиз эмассиз. Парижнинг энг машҳур жамоатчилиги тўпланган Отейлдаги зиёфат эсингиздами? Уша меҳмондорчиликда қироллик прокурори ҳам бор эди, мен бадбахт у билан иноқлашиб олмаган эдим; мана, ҳозир у менга жуда асқатарди; кирдикорларим фош бўлиши олдидан менга икки миллион ваъда этган ҳам сиз эмассиз! Хўш, қани, гапиринг, корсикалик муҳтарам афандим, гапиринг...

– Нима дейишимни истайсан, хўш?

– Үзим калаванинг учини тутиб бера қолай. Ҳозир ўзингиз Елисей Майдони ҳақида сўз очдингиз, менинг ҳурматли отам.

– Хўш, нима бўпти ундан гап очсам?

– Чунки, ўша Елисей Майдонида жуда бадавлат зот истиқомат қилади.

– Сен ўшанинг уйига ўғрилиқка кириб одам ўлдирганми-динг?

– Шундай бўлса керак.

– Граф Монте-Кристоми?

– Расиннинг сўзи билан айтганда, сен ўзинг уни тилга олдинг... Хўш, нима қилай? Унинг қучоғига отилиб, бағримга босай-да, Пиксерекур каби «Ота! Отажоним!» деб қичқирайми?

– Бас қил масхарабозликни! – деди дўқ уриб Бертуччо, – унинг номини бу ерда тилга олма.

– Ўхў, ҳали шунақами? – деди Андреа Бертуччонинг гапидаги тантанавор оҳангдан ажабланиб. – Нега энди тилга олмаслик керак экан?

– Шунинг учунки, у киши Худо ёрлақанган энг азиз бандалардан, унинг сенга ўхшаган бетавфиқларга ота бўлиши асло мумкин эмас.

– Бу тумтарок гапларни қаранг-а...

– Агар эҳтиёт бўлмасанг мудҳиш иш юз бериши мумкин.

– Мени қўрқитмоқчисиз, шекилли? Сираям қўрқмайман...

Айтаманки...

– У одамни ҳам ўзингга ўхшаган ҳайвон деб ўйлаяпсанми? – деди Бертуччо ғоят осойишта ва дадил туриб. Андреа ичидан зил кетди. – Уни ҳам мана шу жазо хибсхонасидаги пасткашларга ўхшаган одамлардан, деб ўйлаяпсанми?.. Бенедетто, шуни билиб қўйгинки, сен тенги йўқ қудратли кишининг қўлига тушгансан, ана шу кишининг темир қўли сени халос этмоқчи, бундан фойдаланиб қол. Бир зум жимиб қолган чакмоқ билан ўйнашма, унинг режасига халақит берсанг, яна ҳамма ёкни парзага келтириб, гирибонингдан хилпа бўғиб олиши мумкин, у вақтда додингни Худога айтсанг ҳам, қутула олмайсан.

– Менинг отам ким ўзи? Мен билишни истайман, ким ўзи?.. – деди қайсарлик билан Андреа. – Нима бўлса бўлсин, лекин билиб олмагунимча қўймайман. Беҳуда ғалванинг мен

учун нима аҳамияти бор? Қайтанга ҳамма ёққа донғим кетади, ҳамма отнинг қашқасидек таниб олади мени. Жанжал, журналист Бошаннинг сўзи билан айтганда, реклама; демак, бу ғалва фойдалиш можаро. Сиз каби олий табақа зотларига эса ғалва хавф, ташвиш туғдиради, миллионларнингиз ҳам, гербларингиз ҳам ёрдам беролмайди... Хўш, қани айтинг, менинг отам ким?

– Ўзим ҳам сенга шуни айтгани келгандим.

– Хайрият-е, ахири унинг номини эшитарканман-а? – хитоб қилди Бенедетто, қувончдан унинг кўзлари чарақлаб кетди.

Бироқ шу пайт эшик очилди-да, турма қоровули пайдо бўлди.

– Узр, жаноб, узр, – деди у Бертуччога қараб. – Маҳбусни терговчи кутиб ўтирибди.

– Бугун охирги сўроқ, – деди Андреа иш бошқарувчига. – Аттанг!

– Эртага келаман, – деди Бертуччо.

– Бўпти, – деди Андреа. – Жаноб жандарма, мен сизнинг измингиздаман. Жаноб, марҳамат қилиб конторага ўн экю ташлаб кетинг. сўраган нарсамни муҳайё қилишсин.

– Илтимосингиз бажо келтирилади, – жавоб берди Бертуччо.

Андреа қўлини узатди, аммо Бертуччо қўлини чўнтагидан чиқармай тангаларни шарақлатиб қўя қолди.

– Мен ҳам худди шундай қиларсиз, деган ниятда эдим, – деди Андреа илжайиб; Бертуччонинг ўтакетган хотиржамлигини кўриб руҳи тушиб кетди. – Наҳотки, хато қилиб қўйган бўлсам? – деди ичида у панжарали катта аравага ўтираётиб, – бошга тушганни кўз кўради!

– Хайр, жаноб! – деди у Бертуччога қараб.

– Эртагача хайр! – жавоб берди иш бошқарувчи.

XI. СУДЬЯ

Аббат Бузони Нуартъе билан Валентинанинг хонасида қолганини ва марҳума жасади олдида иккиси узини ҳушёр тутиб, мижжа қоқмай чиққани ҳурматли китобхоннинг эсида бўлса керак.

Эҳтимол, аббатнинг дуолари, меҳрибонлиги, ишонарли сўзлари чолининг руҳини кўтаргандир. Қоҳин билан суҳбатдан сўнг, Нуартъедаги илгариги қайғу-алам, умидсизлик ғойиб бўлди-да, унинг руҳида аллақандай ўзгариш юз берди, кўнгли таскин топиб, тинчланди; Нуартъенинг Валентинага меҳри баландлигини билган кишилар бундан ажабландилар.

Вильфор қизи вафот этгандан буён отасини кўрганни йўқ. Бутун хонадон янгиланди: қироллик прокурорига бошқа қарол ёлланди. Нуартъега ҳам бошқа хизматчи олинди. Вильфор хоним учун махсус иккита энага тайинланди, хизматкорларнинг ҳаммаси – эшик қоровулидан тортиб извошчигача ўзгартирилиб, янги кишилар олинди. Бу хизматчилар худди ўртадаги ғов сингари, уй хўжайинлари орасидаги совуқ, кўнгилсиз муносабатларни яна чуқурлаштириб, алоқани батамом узиб қўйишди. Бунинг устига суд сессияси уч кундан кейин очилиши керак эди, шу важдан Вильфор кабинетини ичидан қулфлаб олиб, Кадруссининг қотилига қарши зўр бериб айбнома тайёрларди. Граф Монте-Кристога дахлдор бошқа ишлар каби бу иш ҳам Парижда жуда катта шов-шувга сабаб бўлган эди. Жиноятнинг изи топилганди: бу – айбдорнинг собиқ оғайниси маҳбуснинг ўлими олдида ёзиб қолдирган бир неча сўздан аён эди; қироллик прокурори Бенедеттонинг айбдор эканлигига тўла ишонч ҳосил қилган ва бу мураккаб ишни ғурур билан тугатиб, кўксимни анча кўтариб оламан, деб умид қиларди.

Вильфор ишни жуда зўр бериб олиб бораётганлиги туфайли тергов ниҳоясига етиб қолганди. Сессияни ана шу иш билан бошлаш Вильфорнинг нияти эди. Прокурор суд кенгашига билет сўровчилардан қутулиш учун одатдагидан кўпроқ бекиниб олишга мажбур эди.

Бундан ташқари, Валентинанинг вафотидан буён ҳали ҳеч қанча вақт ўтгани йўқ, оилада ҳамон аза, ота бутун аламини ишдан олаётганлиги ҳеч кимни таажжубга солмасди, албатта...

Фақат бир марта, Бертуччо отасининг кимлигини айтиб бериш учун Бенедетто ҳузурига иккинчи бор келиб кетган кунининг эртасига – якшанба куни чол Нуартъега Вильфорнинг кўзи тушди; ишлайвериб толиққан прокурор боққа

чиқди ва чуқур уй-хаёллар оғушида қадди букилган, ғамгин ҳолда, худди оёқ билан баланд кукнори бошларини қоқаётган Тарквинияга ўхшаб, ҳассаси билан хиёбоннинг икки ёғидаги бўйдор хушбўй атиргулларнинг сўлиқ шохларини уриб синдириб юрганди.

У бир неча бор боғнинг тўрига, уқувчиларга аён дарвоза олдига, очик полиз майдонига бориб келди; мана бу ғал ҳам ўша ердан илгаригидек келаётганда у беихтиёр уй томонга кўз ташлаганди; уйда ўғли ҳамма ёқни бошига кутариб шўхлик қилаётган эди. Шу топда Вильфор очик деразалардан бирида Нуартъени кўриб қолди. Чол офтобнинг кечки сўлим тафтидан баҳра олиш учун уриндиғини дераза олдига келтириб қўйишни буюрган эди; ботаётган қуёшнинг майин нури сўлиқ карнайгулларга, айвонни ўраб олган токнинг кизғиш япроқларига ҳамон жон киритиб турарди.

Чол нимагадир жуда қаттиқ тикилиб турарди, дастлаб Вильфор у нимага бунчалик кўз тикканини билолмади; чолнинг кўзлари даҳшатдан ёнганди. Нуартъенинг юзида пайдо бўладиган ҳар қандай ўзгаришнинг маъносини дарҳол пайқаб оладиган қироллик прокурори узини четга олдида, юракка бамисоли ханжар каби санчилиб турган бу кўзлар кимга қаратилганлигини билмоқчи бўлиб, Нуартъе қараган томонга назар ташлади. Шохлари деярли яланғоч арғувон остида қўлида китоб де Вильфор хоним утирарди. Хоним ахён-ахёнда ўқишни тўхтатиб, ўғлига илжайиб қўяр ёки у меҳмонхонадан боққа ҳадеб улоқтираётган коптокни қайтариб, меҳмонхонага отарди.

Вильфорнинг ранги учиб кетди: чол нима демоқчи эканлигини англади у.

Нуартъе кутилмаган ҳолда кўзларини келинидан олдида, ўғлига тикди, эндиликда ўқдай отилиб турган бу кўзларнинг ғазаб тифига Вильфор бардош беришга мажбур бўлган эди. Бу қараш бу ғал яна ҳам даҳшатлироқ нарсадан дарак бериб турарди.

Икки томонга отилиб турган бу утли назардан беҳабар Вильфор хоним эса яна коптокни тутиб олди ва ўғилчасини, энди бунини ўзини келиб олиб кет, сени бир ачомлаб бетларингдан ўпай, деб эркалатиб олдига чақира бошлади, бироқ Эдуар онасини анча вақт ялинниб-ёлворишига маж-

бур этиб турди, боласи тушмагурга онанинг эркалаши камлик қилаётгандек туюлганди, охири бола буйни дов берди-да, деразадан тўғри гулзор ичига ирғиб тушиб, гулларни пайхон қилиб, чопқиллаб де Вильфор хоним қошига борди. Хоним эса унинг юзидан чўлпиллатиб упди. Сўнг эркатой, бир қўлида копток, иккинчи қўлида конфет тутиб, қайтиб кетди.

Вильфор хийлакор илоннинг жодули кўзларига ром бўлиб, ўзини йўқотиб қўйган шўрлик қушчага ўхшаб жунжикди-да, уй томон йўл олди. Прокурор яқинлашган сари чол унга қаттиқроқ тикилар, қорачиғларидаги ўтли найза Вильфорнинг бағрини тешиб юбораётгандек бўларди. Қироллик прокурори Нуартъенинг кўзларида қаҳр-ғазаб учқунлаб турганини кўриб турарди. Нуартъе ўғлига: «Уз онтингни унутяпсан, Худога нола қиламан», дегандек, кўзларини аста осмонга кўтарди.

– Англадим, жаноб, англадим, – деди бунга жавобан Вильфор. – Сабр қилинг. Яна бир кун сабр қилинг, ваъдам эсимда.

Нуартъе қаноат ҳосил қилди шекилли, кўзларини ўғлидан четга олди.

Вильфор нафасини буғаётган ёқасини шартта ечиб ташлади, титроқ қўллари билан пешанасини силади-да, кабинетига кирди.

Тун, одатдагидек, тинч ўтди, фақат Вильфор ҳар галгидек эрталаб соат бешгача ишлади, бир кун муқаддам терговчи ўтказган сўроқ-жавобларни кўздан кечирди, унга гувоҳларнинг айтганларини таққослаб кўрди ва ўз айбномасига тузатишлар киритди. Бу айбнома Вильфор шу вақтгача тузган айбномалар ичида энг пухталаридан бири эди.

Душанба куни эрталаб сессиянинг биринчи мажлиси бўлиши керак эди.

Эрта тонгнинг хира ёғдуси деразадан мўралади-да, қоғозга қизил сиёҳ билан ёзилган ўша муддатни Вильфорга яққол кўрсатиб қўйди. Қироллик прокурори бирпас ҳордиқ чиқариш учун ёнбошлади, чироқ ёниқ тураверди, сўнг ана шу чироқнинг чирсиллашидан уйғониб кетди ва терлаган панжалари худди қонга бўялгандек қизариб кетганини кўрди.

Деразани очди, осмонга буй чўзган қатор шамшодлар ҳали уфқдан бош кутармаган қуёшнинг сарғиш нурига тароқ солганди. Дарвозанинг нариги томонида, қаровсиз қолган полиз устида турғай овозининг борича чинқириб, сайраб утиб кетди.

Тонгнинг салқин ҳавоси димоғига «гуп» этиб уриб, Вильфорнинг фикри равшанлашиб кетди.

– Мана, суд кунн ҳам етиб келди, – деди у зурға нафас чиқариб, – бугун одил суд ҳамма айбдорларнинг жазосини беради.

У беихтиёр Нуартъенинг деразасига назар ташлади.

Дарпардалар ташлоғлик эди. Шундай булса-да, унинг куз олдида отанинг сиймоси гавдаланди-да, худди чолнинг ғазабли кузлари унга тикилиб тургандек:

– Ҳа, хотиржам булавер! – деди.

У бошини қуйи солиб кабинетининг у ёғидан-бу ёғига бир неча бор бориб келди, сўнг ухлаш учун эмас, танига ором бериш учун ўзини диванга ташлади.

Уйдагилар ҳам бирин-кетин уйғона бошлади; Вильфор кабинетида утириб, ҳар кун буладиган эрталабки ғовур-ғувурларни барала эшитиб турарди: эшиклар шарақлади, энагани чақираётган де Вильфор хонимнинг қўнғироғи жаранглади, Эдуарнинг қийқириғи эшитилди.

Вильфор ҳам қўнғирок чалди, янги кемердинер кириб, газета узатди:

Газеталар билан бирга бир идишда шоколад ҳам келтирди.

– Бу нима? – суради Вильфор.

– Шоколад.

– Мен шоколад сўрамагандим-ку. Ким менга бунча меҳрибонлик қилди?

– Де Вильфор бека. Бугун қотил Бенедеттонинг иши кўрилади, унда жаноб Вильфор жуда кўп гапирадилар, куч тўплаб олсин, деяптилар.

Камердинер шундай деди-да, бошқа столлар каби диван ёнида қоғозларга тулиб ётган стол устига олтин суви юритилган идишни қуйиб, чиқиб кетди.

Вильфор ғамгин ҳолда қадахга тикилиб қолди-да, сўнг бирдан даст кутариб, ичиб юборди. У, гўё бу заҳарни ичиб,

ажалимдан беиш кун бурун улайину, улимдан ҳам оғир ваъдани адо этишдан қутулиб қуя қолай, деяётгандек эди. Сунгра у урнидан туриб, кабинетда илжайиб юра бошлади. Унинг бу хунук илжайишини кўрган киши кўрқиб кетарди.

Шоколад зарарсиз булиб чиқди.

Понушта пайтида Вильфор овқатга чиқмади.

Камердинер яна кабинетга кирди.

– Де Вильфор бека: бориб айт, соат ун бир булди, мажлис ун иккига тайинланган, деб буюрдилар...

– Хуш, нима бупти энди? – деди Вильфор.

– ...Мен ҳам бирга бораманмикин, деб сўраяптилар.

– Қаёққа?

– Судга.

– Нега энди у киши бориши керак экан?

– Рафиқангиз, суднинг шу мажлисида қатнашишни истаيمان, деяптилар.

Вильфор ғазабга миниб:

– Хо, қатнашишни истаб қоптилар-да! – деди.

Камердинер орқага бир қадам ташлади-да:

– Бир узингиз бормоқчи булсангиз, бекага бориб айта қолай, – деди.

Вильфор индамади, консиз бетини тирноқлари билан асабий қашлаб:

– Де Вильфор хонимга бориб айтинг, – деди, – мен у киши билан гаплашмоқчиман, хонасида кутиб турсин.

– Хўп, жаноб.

– Сунгра келиб, соқолимни олиб қуясиз.

– Ҳозир кираман.

Камердинер чиқиб кетди, сунгра кириб Вильфорнинг соқолини олиб, бошдан-оёқ қора либосини кийинтирди.

– Де Вильфор бека сизни кутиб турибдилар, – деди у.

– Ҳозир бораман.

Вильфор папкаларини қўлтиқлаб, шляпасини қўлига олди-да, хотинининг хонасига йўл олди.

У эшик олдида тўхтаб, пешана терини артди, сунг эшикни очди.

Де Вильфор хоним пастак столча ёнида тоқатсизланиб журнал ва рисоаларни варақлар, уғли Эдуар эса журналларни шар-шар йиртиб, халақит берарди.

Хоним йўлга чиқишга тийёр эди. қўлларида қўлқоп, шляпаси курси устида.

– Мана, ўзингиз ҳам келиб қолдингиз, – деди табиий ва осойишта оҳангда у. – Ҳой, дадаси, намунча рангингиз оппоқ? Тавба! Яна тун бўйи мнжжа қоқмай ишлаб чиқибсиз-да! Нега биз билан нонушта қилгани чиқмадингиз? Хўш, мени ўзингиз билан бирга олиб кетасизми ё Эдуар билан иккаламиз алоҳида борамизми?

Шундай қилиб, де Вильфор хоним саволларни қалаштириб ташлади, Вильфор эса пинагини бузмай, бир жойда тик тураверди.

– Эдуар, – деди у охири болага, амирона оҳангда, – бор, мехмонхонада бирпас уйнаб тур, мен онанг билан гаплашиб олай.

Де Вильфор хоним сесканиб кетди, эрининг ўзини совуққонлик билан тутиши, кескинлик билан гапириши унинг ҳушини учирди.

Эдуар бошини кўтариб онасига қаради, онаси Вильфорнинг амрини қувватламаётганини кўриб, суратдаги солдатларнинг бошларини кесишда давом этди.

Вильфор:

– Эдуар! – деб чунон қичкирган эдики, бола чўчиб ўрнидан турди, – эшитдингми? Чик!

Бунақа муомалага ўрганмаган бола, ғазабданми ёки кўркқаниданми, бунисини аниқлаш қийин, оқариб-бўзариб кетди.

Отаси унинг ёнига бориб, пешанасидан ўпди.

– Бор, ўғлим, бор! – деди Вильфор.

Эдуар чиқиб кетди.

Вильфор бориб эшикни бекитиб, илгагини солиб қўйди.

– Э. Тангрим, – деди де Вильфор хоним эрининг фикрини билиб олишга уриниб; лабларида табассумга ўхшаш бир нарса кўрннди-ю, Вильфорнинг маъносиз тикилиб турган кўзларини кўриб, дархол гумдон бўлди, – э, Тангрим, бир гап бўлдими ўзи?

– Бекам, ўша ишлатиб юрган захарни қаерда сақлайсиз? – деди киролик прокурори дабдурустан.

Де Вильфор хонимнинг бутун вужуди титраб кетди; у шу пайт тепасида қузғун гир айланаётган тўрғайга ўхшар-

ди. Кўкариб мурда бўлиб қолган де Вильфор хоним оғзидан аллақандай бўғиқ товуш чиқди:

– Мен... мен тушунмадим, нима деяпсиз? – деди хоним ва ўрнидан турмоқчи бўлди, бироқ ҳолдан тойиб, яна диванга чўқди.

– Қайнотам маркиз де Сен-Меранни, қайнонамни, Барруани ва қизим Валентинани ўлдирган заҳарни қаерга яшириб қўйгансиз, деяпман, – такрорлади Вильфор вазмин оҳангда.

– Нима деяпсиз ўзингиз? – қичқирди де Вильфор хоним титраб-қақшаб.

– Саволга жавоб беринг.

– Эриммисиз ёки судьями?

– Судья, хоним, судья!

Хоним тахта бўлиб қолди.

– Оҳ, жаноб!.. – деди зўрға овоз чиқариб у. Шундан бўлак сўз айтолмади.

– Саволимга жавоб бермаяпсиз-ку! – деди хитоб қилиб судья. Сўнгра у заҳарҳанда билан жилмайиб, қўшиб қўйди:

– Ростданам, айбингизни яширмайсиз-да!

Хоним жойида бир қимирлаб қўйди.

– Дарвоқе, қилмишларингизни яширолмайсиз ҳам, ҳа, яширишингиз мумкин ҳам эмас, – деди Вильфор, – сиз бу жиноятларни ўта маккорлик билан амалга ошириб келдингиз, бироқ бунда ноз-карашмаларингизга учган лақмаларгина алданди; мен эса маркиза де Сен-Меран ўлимиданок уйимда заҳарловчи қотил борлигини билган эдим; бундан мени д'Авриньн оғохлантириб қўйган эди; Барруа вафотидан сўнг фариштадай пок қизимдан хавфсирай бошладим; жиноят аниқ маълум бўлмагач, қалбимдаги шубҳа тобора қучая берди. Валентина ўлгандан сўнг, бекам, мендагина эмас, бошқаларда ҳам ҳеч қандай шубҳа қолмади, шу тариқа жиноятингиз икки кишига аён бўлса-да, кўплар сиздан гумонсираб келганди, эндиликда бу жиноят фош этилади. Мен ҳам сиз билан бундан буён эрингиз сифатида эмас, судья сифатида гаплашаман!

Де Вильфор хоним кўллари билан юзини беркитиб олди.

– Ўтинаман сиздан, ҳар хил мишмишларга ишонаверманг, – деди пичирлаб хоним.

– Мен сизни бунчалик иродасиз, кўрқоқ деб ўйламагандим, бекам, – деди нафрат билан хитоб қилиб Вильфор. – Дарвоқе, одамларни захарловчи кишилар иродасиз, кўрқоқ бўлади; буни кўп кўрганман. Ахир икки кекса ва бир бегуноҳ киз кўз олдингизда жон бераётганда узингизни жуда далил тутган эдингиз-ку?

– Жаноб!

– Наҳотки, сиз шунчалик иродасиз бўлсангиз? – давом этди Вильфор тобора қизишиб. – Ахир Худонинг тўрт бандаси ўлим талвасасида ётганда, «тезроқ жон бера қолса бўлмасмикин бу қуриб кетгур», деб, пинагингизни бўзмай, дақиқаларни санаб турган сиз эмасмидингиз? Ёвуз ниятингизни ҳеч иккиланмай амалга оширган сиз эмасмидингиз? Ўша ажал дорисини ғоят усталик ва ишонч билан тайёрлаган сиз эмасмидингиз!.. Бу разил ишларни жуда қойилмақом қилиб бажарган бекам қилмишлари фош этилганда қандай жазога мубтало бўлишини уша пайтларда, наҳотки, унутиб қўйган бўлса? Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас; менимча, энг мазали, жуда тез, бехато таъсир этадиган захарни маҳкам яшириб, сақлаб қўйган бўлишингиз керак. Шундай қилгансиз, деб ишонсам бўладими?

Де Вильфор беканинг қалди букилди-ю, узини ташлаб, чўккалаб қолди.

– Қуриб турибман, айбингизга иқрор бўляпсиз, – деди Вильфор, – аммо, билиб қўйингки, инкор этишга илож топилмагач, сўнги дақиқада судья олдида иқрор бўлиш билан жазони енгиллаштириб бўлмайди.

– Жазо?! – деди қичқириб де Вильфор хоним. – Бу сўзни яна айтяпсиз-а!

– Ҳа, жазо! Ёки тўрт марта гуноҳ қилиб, ҳеч жазога йўликмаган эдим, бу гап ҳам сувдан қуруқ чиқаман, деб ўйляяпсизми? Жазо берилишини талаб қилаётган зотнинг рафиқасиман-ку, наҳотки у қўлламаса, деган хомхаёлга боряпсизми? Йўқ, хоним! Қотил ким бўлмасин, қайси улуғ, олий табақага мансуб бўлмасин, барибир, у жаллод кундасига ифлос бошини қўйишга мажбур; агар қотил энг кучли захардан бир неча томчисини ўзи учун сақлаб қўйган бўлса, унда бошқа гап.

Де Вильфор хоним овози борича қичқириб юборди; башараси тамом қўрқинчли тусга кирди.

– Қўрқманг, бекам, қўрқманг, мен жаллод кундасига бош қўйишни сиздан талаб қилаётганим йўқ, – деди қироллик прокурори. – шармандаю шармисор бўлишингизни истамайман, чунки унда мен ҳам шарманда бўламан; аксинча, менинг сўзларимдан жаллод кундасида ўлмаслигингиз лозимлигини англаб олишингиз керак эди.

– Йўқ, англаганим йўқ, нима демоқчи эдингиз? – деди зурға овоз чиқариб шўрлик хоним.

– Мен, қироллик прокурорининг рафикаси муборак номимизни иснодга қўйишини ва эри билан ўғлининг ору номусини барбод этишини истамайди, демоқчиман.

– Йўқ, ундай қилмайман, асло!

– Бекам, бу билан сиз олижаноб иш қилган бўлсангиз, мен сиздан миннатдорман.

– Миннатдорман? Нима учун?

– Ҳозирги сўзингиз учун.

– Нима дедим мен? Нима деганимни билмайман, эсимда йўқ.

Шундай деди-да, хоним сапчиб ўрнидан турди, унинг сочлари тўзгиган, афт-башараси буришиб-тиришиб кетган эди.

– Мен кира солиб берган саволимга, яъни ишлатиб келаётган заҳар қаерда, деган саволимга жавоб бердингиз.

Де Вильфор бека безгак тутгандай қалтираб, қўлларини бир-бирига ишқалади.

– Йўқ, йўқ! Сиз буни истамайсиз! – деди инграб хоним.

– Мен фақат бир нарсани, – деди Вильфор, – яъни сизнинг жаллод кундасида ҳалок бўлишингизни истамайман.

– Раҳм қилинг!

– Мен одил суд ўз бурчимни адо этишини истаиман. Жазолаш – менинг вазифам, – қўшимча қилди кўзлари ёниб Вильфор. – Бошқа ҳар қандай аёлни, хатто у қиролича бўлганида ҳам, бундай жиноят учун туғри жаллод қўлига топширардим; сизга эса шафқат қилиб шундай маслаҳат беряпман. Мен, хоним, ахир ўша тезоб ва беомон заҳарингиздан бир неча томчисини эҳтиётдан ўзингиз учун сақлаб, яшириб қўйгандирсиз, деяпман.

– Раҳмингиз келсин менга! Ўлимга маҳкум этманг мени!
– Ҳа, бўлди, иродасиз экансиз, вассалом! – деди Вильфор.

– Рафиқангиз эканимни унутманг!

– Сиз жирканч махлуқсиз!

– Худо ҳаққи, раҳм килинг!

– Бу мумкин эмас.

– Илк муҳаббатингиз ҳаққи!

– Йўқ, йўқ!

– Фарзандимиз ҳаққи! Фарзандимиз ҳаққи, ўлдирманг мени! Ёлвораман!

– Йўқ! Йўқ! Йўқ! Агар мен сизни тирик қолдирсам, эҳтимол, сиз бир кун бориб шу фарзанднинг жонига ҳам қасд қилишдан тоймайсиз.

– Мен-а? Мен ўз ўғлимнинг жонига қасд қиламанми? – деди телбаларча қичкириб она ва ўзини Вильфорга ташлади. – Ўз Эдуаримни-я! Ҳа, ҳа, ҳа!

Телбанинг иблисона қаҳқаҳаси хонани парзага солди, кейин бўғиқ, хирилдоқ товуш чиқариб, жим бўлди.

Де Вильфор хонимнинг оёқлари букилиб, чўккалаб қолди.

Вильфор унинг олдига борди.

– Хоним, билиб қўйингки, – деди у, – мен қайтиб келганимча одил суд бажо этилмаса, шармандаларча қамоққа оламан.

Хоним бу гапларни эшитиб бутунлай тамом бўлди.

– Тушундингизми? – деди Вильфор. – Қамоққа оламандан, суд залига бориб, қотилга ўлим жазоси беришни ўзим талаб этаман, ўзим... қайтиб, сизни тирик ҳолда кўрсам, бутунни Консьержерида ўтказасиз.

Де Вильфор хоним бир оҳ тортиб, гиламга йиқилди. Қироллик прокурорининг кўзларида шафқат аломати кўрингандек бўлди, у бошини сал эгиб:

– Алвидо, хоним, – деб қўйди.

Бу сўз жаллод пичоғи каби де Вильфор беканинг бағрига ботди. Хоним ҳушидан кетди.

Қироллик прокурори хонадан чиқди-да, калитни икки бураб, эшикни қулфлаб қўйди.

ХИ. СЕССИЯ

Бенедеттонинг иши (суд оламида ва оқсуяклар жамоатчилигида бу ишга шундай деб ном беришганди) жуда катта шов-шувга сабаб бўлди. Сохта Кавальканти Кафе-де-Парига, Гент бульварига ва Булон ўрмонида ҳадеб қатнайвериб, ҳаммага отнинг қашқасидек таниш бўлиб қолган ва такводорлар орасида обрў қозониб, анча-мунча ошна-оғайни ҳам орттириб олганди.

Унинг Париждаги қилмишлари ҳақида, оғир жазо қамоқхонасида қандай яшагани ҳақида газеталар купдан-кўп тафсилотлар эълон қилишди. Буларнинг ҳаммаси одамларни, айниқса князь Андреа Кавалькантини яқиндан таниганларни жуда қизиқтирган эди, қамоқхонада бирга бўлган жўрасини ўлдирган жаноб Бенедеттони судда қора курсида ўтирган ҳолда кўришни истаганлар ҳисобсиз эди.

Кўплар, Бенедетто одил суднинг қурбони бўлмасанда, ҳар ҳолда суд хатосининг қурбони бўлди, деб ҳисобларди. Унинг отаси жаноб Кавальканти парижликларга таниқли одам эди, шу важдан ҳамма, отаси келиб арзандасини қутқариб олади, деб уйларди. У машҳур венгерча кийимида граф Монте-Кристонинг уида пайдо бўлганида одамларда жуда катта таассурот қолдирганди, ташки кўриниши, баҳодирона қиёфаси, латиф муносабати билан ҳаммани қойил қилган эди.

Айбдорга келганда, уни ҳамма хушмуомала, мардонавор, хотамтой йигит деб фараз қиларди, шу сабабдан бу воқеа бирор душманининг фитнасидан бошқа нарса эмас, бойлик одамга ҳар қандай яхшилик ва ёвузлик қилиш ҳуқуқини берадиган, уни тенгсиз қудратга эга қилиб қўядиган бу дунёда бундай ходисалар тез-тез бўлиб туради, деб ҳисоблашарди.

Хуллас, ҳамма суд залига киришга ошиқарди: баъзилар ҳузур билан томоша қилиш учун, бошқалар эса шу ҳақда сафсата сотиш учун. Соат эрталаб еттиданок зал эшиклариди олдида тумонат одам тупланди; мажлис бошланишига бир соат қолганда суднинг мажлис зали юқори табақа кишилари билан лик тўлганди.

Катта ишлар кўриладиган кунлари, суд ҳайъати залга чиққанга қадар, ҳатто ундан кейин ҳам суд зали таниш-билишлар учрашиб қолган меҳмонхонага ухшаб кетарди; жойини бошқалар банд этиб қўйишидан кўрқмайдиганлар тўп-тўп бўлиб суҳбатлашар, узоқроққа утириб қолган сон-сиз томошабинлар адвокатлар ва жандармалар ажратиб қўйган вақтда имо-ишора билан саломлашиб қўя қолишарди.

Сўлим куз пайти, тонг чоғида қуёшни тўсиб қўйган булутлар аллақачон тумтарақай бўлиб кетган, офтобнинг заррин нурлари сентябрь ойининг охириги ёрқин кунларига илиқлик бағишлаб турибди.

Ҳамма ерда жойнинг энг сазини эгаллаб оладиган матбаачилар шоҳи Бошан залдагиларни бирма-бир кўздан кечираётди, Шато-Рено ва Дебрэни куриб қолди. Бу икки оғайни тўсиб қолиши мумкин бўлган ва бундай қилишга катта ҳаққи бор полиция ходимини эндигина орқага утиришга кўндирган эдилар. Полиция ходими министр котибини ва миллионерни таниб қолганди; у ҳатто номдор қўшниларини ҳурмат қилиб, Бошаннинг олдинга бориб гаплашиб келишга рухсат этди ва жойларини банд қилиб туришга ваъда берди.

– Дўстимиз билан лийдор кўришмоқчи бўлиб келибсизда сиз ҳам, – деди Бошан.

– Булмасам-чи! – деди Дебрэ. – У бизнинг хотамтой князимиз-ку! Бунни қаранг-а, италян князлари шунақа буларкан-да!..

– Бу зотларнинг насл-насаби устида Дантенинг ўзи бош қотирган, уларнинг хеш-ақраболари «Илоҳий комедия» да ардоқланган!

– Бебош аристократия, – деди совуққонлик билан Шато-Рено.

– У жазога тортилади, деб уйлаяйсизми? – сўради Дебрэ Бошандан.

– Чамамда, бунинг сиздан сўраш керак, – деди журналист, – суднинг кайфияти купроқ сизга маълум, суд раиси сўнги гал министр қабулида бўлганида кўрганмидингиз?

– Кўргандим.

– Ўшанда нима деди у сизга?

– Айтсам, ишонмайсиз.

– Айтаверинг, мен, умуман, анчадан бери ҳеч нарсадан таажжубланмай қўйдим.

– Ҳамма жуда уддабурон, илоннинг ёғини ялаган, маккор, деб юрган Бенедетто оддий бир фирибгар, ўлимидан кейин жиндақ тадқиқотга ҳам арзимайдиган бир махлуқ, деди у.

– Князлик ролини жуда бошлаб ўйнади-да, лаънати, – деди Бошан.

– Бу сизнинг шахсий фикрингиз, Бошан, бундай дейишингизнинг боиси шундаки, сиз, умуман, камбағал князларни кўролмайсиз, улар бемаъни иш қилса, шодланасиз; аммо мени алдаш қийин, мен, маккор айғоқчи сингари ҳақиқий аристократни йироқдан таниб оламан.

– Демак, сиз унинг князлик унвонига ишонмаганмидингиз?

– Князлик унвонигами? Ишонгандим... Бироқ, ҳақиқий князликка ҳеч ишонмагандим.

– Оқилона гап бу, – деди Дебрэ, – аммо амин бўлинг-ки, бошқа ҳар қандай одам уни, шубҳасиз, князь дейиши мумкин... Мен уни министрларнинг меҳмонхоналарида ҳам учратгандим.

– Министрларнингизнинг кўпи князь қанақа бўлишини билармиди! – деди Шато-Рено.

– Жуда мўлжалга урдингиз-да! – деди Бошан. – Суд ҳақидаги ахборотимга буни қўшиб юборсам майлими?

– Марҳамат, азизим Бошан, – деди Шато-Рено, – сўзимни ўз нархида ҳада қилдим сизга.

– Аммо мен суд раиси билан гаплашганимни айтдим, – деди Дебрэ Бошанга, – сиз қиролик прокурори билан гаплашгандирсиз?

– Гаплашишнинг иложини тополмадим; бир ҳафтадан буён Вильфор бекиниб олган. Бунда ажабланадиган ҳеч нарса йўқ; оиласида кетма-кет бахтсизлик юз берди; пировардида қизидан ажралди; қизининг ўлими ҳам аллақандай сирли, ғалати ҳолатда юз берган...

– Сирли ҳолатда? Нима демоқчисиз бу билан, Бошан?

– Бу гапларнинг ҳаммаси суд аристократиясига тааллуқли-да, шунинг учун ўзингизни нуқул билмасликка соляпсиз,

– деди Бошан кўзига моноклини тақиб ва уни тутиб туришга уриниб.

– Азизим, – деди Шато-Рено, – монокл тақиш борасида Дебрэнинг олдида ип эшолмайсиз. Дебрэ, кўрсатиб қўй, Бошанга қанақа қилиб тақишни.

– Ҳа, янглишмабман, худди ўзи, – деди Бошан.

– Нима?

– Ушанинг ўзи.

– Ким у?

– Уни кетди дейишган эди-ку.

– Мадемуазель Эженнми? – сўради Шато-Рено. – Қайтиб келибдими яна?

– У эмас, онаси.

– Данглар хонимми?

– Булмаган гап, – деди Шато-Рено, – қизининг кочиб кетганига ҳали эндигина ўн кун, эрининг хонавайрон бўлганига уч кун бўлди-ку! Қайси юз билан у одамлар кўзига кўрина олади?

Дебрэ хиёл қизариб кетди ва Бошан қараб турган томонга кўз ташлади.

– Йўғ-э, қалин ўртук ўраб олган аёл чет эллик хонимлардан бўлса керак, эҳтимол, князь Кавалькантининг онасидир. Сиз бир қизиқ воқеани ҳикоя қилиб бермоқчийдингиз, шекилли, Бошан?

– Менми?

– Ҳа, сиз, Валентинанинг сирли бир ҳолатда ўлганини айтдингиз.

– Ҳа, тўғри, айтгандай, де Вильфор хоним кўринмайдиларми?

– Шўрлик! – деди Дебрэ. – Эҳтимол, касалхоналар учун ялпиздан дори ёки ўзига ва дугоналарига ула-эликлар тайёрлаётгандир. Айтишларига қараганда, мана шу нарсалар учун у йилига уч минг экю сарфлар экан. Дарвоқе, нега у кўринмайди? Мен уни жон-жон деб кўрган бўлардим, менга ёққан хонимлардан бири де Вильфор хоним-да.

– Мен уни кўргани кўзим йўқ, – деди Шато-Рено.

– Нега энди?

– Ўзим ҳам билмайман. Нечун севамиз, нечун нафратланамиз – билмайман. Уни жиним ёқтирмайди, ёмон кўраман.

- Эҳтимол, бу табний туйғудир сизда.
- Эҳтимол... Келинг, ҳикоянгизга ўтайлик, Бошан.
- Жаноблар, – деди сўзини давом эттириб Бошан, – нахотки, бу Вильфор хонадонидан нега қаторлашиб ўлик чиқяпти, деган савол туғилмаган бўлса бошингизда?
- Қаторлашиб? Бу оқилона ибора, – деди Шато-Рено.
- Бу ибора Сен-Симонда кўп учрайди.
- Вильфорникида сафсатабозлик эмас, амалий иш қилин-япти, шундай экан, келинг, Вильфор тўғрисида гаплашайлик.
- Очигини айтсам, бу хонадонга жуда қизиқиб қолдим, мана уч ой бўптики, бошлари азадан чиқмай қолди. Ўтган куни Валентина вафоти муносабати билан хонимнинг «ўзи» менга гапирди.
- «Ўзи» деганингиз ким? – сўради Шато-Рено.
- Министрнинг рафиқаси.
- Узр, – деди Шато-Рено, – мен министр ҳузурида бўлмайман, бу вазифани князларга топширдим.
- Илгари сиз, барон, учкун отардингиз, энди чақмоқ отяпсиз; раҳм қилинг бизга, йўқса янги пайдо бўлган Юпитер сингари бизни жизғанақ қилиб ташлашингиз ҳеч гап эмас.
- Хўп, бас қилдим, – деди Шато-Рено, – аммо сиз менга раҳм қилинг, жигимга тегаверманг.
- Менга қаранг, Бошан, гапни бошиқа ёққа бурманг. Ўтган куни унинг «ўзи» мендан тушунтириб беришни сўради; сиз билганларингизни менга айтиб беринг, мен унга етказаман.
- Хуллас, жаноблар, – деди Бошан, – хонадондан қаторлашиб ўлик чиқаётган экан, бу уйда қотил бор.
- Дўстлари бу гапдан чўчиб кетишди, улар ҳам бир неча бор шу фикрни хаёлдан ўтказишган эди.
- Хўш, қотил ким экан? – сўрашди жўралар.
- Жинқарча Эдуар.
- Шато-Рено билан Дебрэ кулиб юборишди. Бошан эса пинагини бузмай сўзини давом эттирди:
- Шундай, жаноблар, шундай, жинқарча Эдуар одам ўлдиришда катталардан қолишмайдиган баттол.
- Бу ҳазилми?
- Ҳечам ҳазил эмас, Вильфорникидан қочиб кетган қаролни кеча ўзимга олдим. Энди бу ёғига қулоқ солинг.

– Хўш, хўш, қулоғимиз сизда.

– Эртага уни бушатиб юбораман; у жуда очофат экан, овқат егани еган; афтидан, Вильфорникида бир неча кун томоғидан овқат ўтмай, «рўза» тутган бўлса керак, ушанинг хиссасини энди келиб меникида чиқаряпти, баччағар. Хуллас, болакай Эдуар қаердандир бир шишада уткир дори топибди-да, ким унинг жиғига тегса, шу дори билан унинг адабини бераётган эмиш. Дастлаб Сен-Меран бува билан Сен-Меран буви унинг ғашига тегибди, болакай уларнинг стаканига ҳалиги доридан уч томчидан томизибди; уч томчиси ҳар қандай одамни ўлдираркан; сўнг Нуартье буванинг кекса хизматчиси Барруа ҳам болакайни тез-тез койиб тураркан. Бола унга ҳам ҳалигидан уч томчи берибди. Сунгра навбат шурлик Валентинага келибди, болани у хафа қилмас экану, бироқ болакай унга ҳасад қиларкан, шу вадан Валентинанинг стаканига ҳам ўша сеҳрли ичимликдан уч томчи қуйибди; бечора киз ҳам шу билан жон бериб қўя қолибди.

– Чупчакни қўйинг, – деди Шато-Рено.

– Жуда ваҳимали чупчак-а, туғрими? – деди Бошан.

– Бўлмаган гап, – деди Дебрэ.

– Сиз ҳақиқатнинг кўзига тик қарашдан қўрқяпсиз, – деди эътироз билдириб Бошан. – Ишонмасангиз, менинг хизматкоримдан, туғрироғи, мен эртага бушатиб юбормоқчи бўлган хизматкордан суранг: уйдагиларнинг ҳаммасининг оғзида ҳозир фақат шу гап.

– Қанақа сеҳрли ичимлик экан у? Ҳозир қаерда экан?

– Болакай тушмагур уни яшириб қўйган эмиш.

– Қаердан олган экан?

– Ойисининг лабораториясидан.

– Ҳали унинг онаси лабораторияда заҳар сақлар эканми?

– Қайдам. Сиз худди қироллик прокурори сингари суроқ қиляпсиз-ку мени. Яна қайтариб айтаман: мен бу гапларни бировдан эшитдим. Бу гапларнинг ҳаммасини ҳалиги янги қабул қилган ва бушатиб юбормоқчи бўлган хизматкордан эшитдим; у шурлик қўрқиб ҳеч нарса емай юрган экан.

– Тавба! Ҳеч ақлга сиғмайдиган гап-ку!

– Ундай эмас, азизим, ундай эмас, бунда ажабланидиган ҳеч нима йук; утган йили Ришелье кучасида турадиган бир

бола ухлаб ётган ука-сингилларининг қулоқларига игна тикиб, шўхлик қилгани эсингиздами? Ёш авлоднинг ақли жуда ошиб кетяпти-да.

– Шу гапларингизнинг ростлигига ўзингиз ҳам шубҳаланиб турибсиз, – деди Шато-Рено. – Негадир граф Монте-Кристо куринмайди бу ерда? Нахотки у келмаган бўлса?

– У бунақа воқеаларни кўравериб зада бўлиб кетган, – деди Дебрэ, – яна бу ерга келса таъби тиррик бўлади. Ахир бу лаънати Кавалькантилар уни алдаб қўлга туширишди; айтишларига қараганда, улар графга сохта аккредитивлар беришган экан, князлигига ишониб граф юз минг франк чамаси қарз берган экан, мана энди ўтдай қуйиб ўтирибди, бечора.

– Шато-Рено, – деди Бошан, – мавриди келганда сўраб қолай: Моррелнинг аҳволи нечук?

– Уч марта бориб уйдан тополмадим, – деди Шато-Рено. – Кўринишдан сингисининг кўнгли тинч; уч кундан буён қорасини кўрсатманди, лекин ундан кўнглим тўк, деди.

– Айтганча, граф Монте-Кристо бу ерда бўлиши мумкин эмас, – деди Бошан.

– Нега энди?

– Бу драмада унинг ўзи ҳам маълум роль ўйнаган.

– Ҳали у ҳам бирор кишини ўлдириб қўйганми? – сўради Дебрэ.

– Йўқ, аксинча, уни ўлдирмоқчи бўлишган эди. Маълумки, ўша Кадрусс деган зот граф Монте-Кристонинг уйдан чиқиб кетаётганда шериги Бенедетто томонидан ўлдирилган эди. Никохнинг бузилишига сабаб бўлган хат графнинг уйдан топилган камзулидан чиққан эди. Сиз ўша камзулни кўрганмидингиз? Ҳу ана, стол устида, қип-қизил қонга бўялиб ётибди, жиноятни тасдиқлайдиган ҳужжат ана шу.

– Кўрдим, кўрдим! Ҳу ана!

– Жим, жаноблар, жим, суд бошланяпти, қани, жон-жонимизга ўтирайлмик.

Залдагилар ғивирлашиб қолди: полиция ходими ҳалойиққа қараб «тинчланинг» дегандек имо қилди, эшикда пайдо бўлган суд пристави Бомарше замонидаги приставларга ўхшаб гингшиган овозда эълон қилди:

– Суд келяпти!

ХИИ. АЙБНОМА

Суд хайъати жоинга утирди, залга оғир сукунат чўккан эди; суд маслаҳатчи билан ҳам ўринларини эгаллашди; ҳаманинг дикқат-эътиборига, ҳатто завқига ҳам сазовор Вильфор прокурор курсисига чўкди-да, залга вазмин назар ташлаб чиқди.

Унинг жиддий ва бепарво чеҳрасида бошига оғир кулфат тушган отанинг қайғу-аламидан асар ҳам йўқ эди; бунга ҳамма хайрон бўлди. Инсоний хис-туйғулар бу зотга бутунлай ёт эди, бу ҳол кишиларни ваҳимага соларди.

– Айбдорни олиб кириш, – деди раис.

Бу сўзларни эшитиб ҳамма баравар Бенедетто кирадиган эшикка қаради.

Кўп ўтмай ўша эшик очилиб, айбдор пайдо бўлди.

Унинг ташқи кўриниши ҳаммада бир хил таассурот қолдирди: юзида ҳаяжон сезилмас, ҳеч ўзгармаган эди; бири билан шляпасини, иккинчиси билан нимчасининг тугмаларини ушлаган қўллари қалтирамасди; осойишта кўзлари ҳатто чарақлаб турарди. Бенедетто залга кира солиб, суд хайъатини ва халойиқни назаридан утказа бошлади, суд раисига ва айниқса қироллик прокурорига узоқ тикилиб қолди.

Андреа ёнига суд томонидан таъинланган оқловчи утирди. (Андреа бунақа майда-чуйда нарсалар билан шугулланишни ўзига эп қурмади.) Юзи қизарган малла ранг ёш йигит айбдорга қараганда кўпроқ ҳаяжонга тушганди.

Раис айбномани ўқиб эшиттиришни илтимос қилди. Бу ҳужжат, маълумки, Вильфорнинг мохир ва шавқатсиз қалами билан ёзилган эди.

Бошқа ҳар қандай кишини ҳуноб қилиб юборадиган бу айбномани ўқиш узоқ давом этди, ҳаммининг кузи Андреада эди, у эса пинагини бузмай, гердайиб утираверди.

Вильфор, эхтимол, шу пайтгача ҳечам бу каби уддабуронлик ва мохирлик кўрсатмаган бўлса керак. жиноят ғоят муфассал тасвирлаб берилганди; айбдорнинг утмишдаги ҳамма қилмишларини, маънавий қиёфаси секин-аста ўзгариб борганини, жуда ёш чоғидан буён қилган хатти-ҳара-

катларини – ҳаммасини қироллик прокурори жуда усталик билан ўта таъсирли қилиб чишиб берди.

Мана шу кириш нутқи биланоқ айбдор жамоатчилик назарида тириклайини гурга тиқилган эди.

Андреа эса бу даҳшатли айбномани назар-писанд қилмай, кўзларини лўк қилиб ўтирарди, Вильфор сўз орасида унга тез-тез кўз ташлаб қўяр, афтидан, айбдорнинг аҳвол-руҳиятини кузатиб борарди; бироқ Андреа прокурорнинг ўқдай тикилишларидан заррача сесканмади, ҳатто бирор марта ҳам ерга қарамади.

Прокурор айбномани ўқиб тугатди.

– Айбдор, – деди раис, – исм, фамилиянги?

Андреа ўрнидан турди.

– Раис жаноблари, кечирсинлар, – деди у аниқ, жаранг-лаган овозда, – чамамда, сиз жавоб беришда мени қийнайдиган тартибда саволлар бермоқчисиз. Мен оддий айбдорлардан фарқ қилсам керак, деб ўйлайман ва буни кейинроқ исботлаб ҳам бераман. Менга бошқача тартибда жавоб беришга рўхсат этинг, шундагина ҳамма саволларингизга жавоб беришга тайёрман.

Раис таажжуб-ла суд маслаҳатчиларига, улар эса қироллик прокурорига қаради.

Халойиқ хайратда қолган эди.

Андреа бундан заррача хижолат тортмади.

– Ёшингиз нечада? – сўради раис, – бу саволга жавоб берарсиз?

– Албатта, жаноб раис, навбати билан бундан кейингиларига ҳам жавоб бераман.

– Ёшингиз нечада? – такрорлади саволини раис.

– Йигирма бирда ёки тўғрироғи, бир неча кундан сўнг йигирма бирга кираман, чунки, бир минг саккиз юз ўн еттинчи йил сентябрь ойининг йигирма еттинчисидан йигирма саккизинчисига ўтар кечаси туғилганман.

Нималарнидир ёзиб ўтирган Вильфор бу сўзларни эшитиб, бошини кўтарди.

– Туғилган жойингиз? – давом эттирди саволини раис.

– Париж яқинидаги Отейлда, – деди Бенедетто.

Вильфор яна Бенедеттога қарали, у худди Медузанинг калласини кўриб, кўрқиб кетган кишидек ранги оқарди.

Бенедетто эса қалдини ростлади-да, гулдор рўмолчасининг учи билан лабларини артди.

– Касб-корингиз? – сўради раис.

– Дастлаб қалбакичилик билан шуғулландим, – деди пинагини бузмай Андреа, – сўнг ўғирлик қилдим, кейинги кунларда каллакесарлик ҳунари билан ҳам машғул бўла бошладим.

Залдагилар ғазаб ва таажжубда шов-шув кўтаришди; суд ҳайъатидагилар ҳам айбдорнинг бу сурбетлиги, ҳаёсизлигидан дарғазаб бўлиб ҳайратда бир-бирларига қараб қўйишди.

Вильфор қизариб-бўзариб кафти билан пешанасини артди, нафаси бўғилиб, ўрnidан ирғиб турди-да, атрофга аланглади.

– Жаноб қироллик прокурори, бирор нарса ахтаряптиларми ўзлари? – сўради Бенедетто назокат билан илжайиб.

Вильфор ҳеч нима демай яна ўтирди, тўғриси, ўриндикқа йиқилиб тушди.

– Айбдор, энди исм-фамилиянгизни айтарсиз? – сўради раис. – Жиноятларингизни беҳаёларча санаб чиқишингиз, ҳатто бу жиноятларни фахр билан касб-корим деб эълон этишингизнинг ўзи суднинг оғир жазо бериши учун етарлидир. Бироқ сиз фамилиянгизни жўрттага дарҳол айтмадингиз: исм-фамилиянгизни барча унвоиларингиз билан бўяб, рангдор қилиб кўрсатмоқчисиз, шекилли?

– Раис жаноблари, калламдаги фикрни жуда аниқ билиб олиб, мени ҳайратга солиб қўйдингиз, – деди чертиб-чертиб Бенедетто, – ҳақ гапни айтдингиз, худди ана шу мақсадда саволлар тартибини ўзгартишни илтимос қилган эдим.

Бу гап ҳаммани яна бениҳоя таажжубга солди, айбдорнинг сўзларида энди манманликдан, ҳаёсизликдан асар ҳам қолмаган эди. Ҳаяжонга тушган оломон бу мавҳум иборалар кетидан ҳаммани ларзага келтирадиган ўтли иборалар келиб чиқишини сезиб турган эди.

– Ҳўш, – деди раис, – исмингиз?

– Исминни айтолмайман сизга, чунки уни ўзим ҳам билмайман, аммо отамнинг исмини биламан, уни айтиб беришим мумкин.

Вильфорнинг боши айланиб, кўзи тинди, тер босди, титраган кўллари қоғозларни пайпаслай бошлади.

– Ундай бўлса, майли, отангизнинг исмини айтинг, – деди раис.

Улкан залга оғир сукунат чўкди, ҳамма нафасини ичига ютиб қутарди.

– Менинг отам қироллик прокурори, – деди осойишта оҳангда Андреа.

– Қироллик прокурори! – деди ханг-манг бўлиб раис, у Вильфорнинг ранги ўзгариб кетганини кўрмаган эди.

– Ҳа, сиз унинг исмини билмоқчисиз, исмини ҳам айтиб бераман: унинг исми де Вильфор!

Суд ҳайъатига ҳурмат юзасидан ҳамма ўзини босиб ўтирган эди, бироқ бу сўзларни эшитгач, оломон ғазабдан қичқириб юборди. Ҳатто судья ҳам ғазабга миниб, шовқин солган халойиқни тартибга чақирришни унутди. Ҳамон пинагини бузмай турган Бенедеттога қарата ёғилаётган ҳақоратлар, дўлайтирилган муштлар, жандармаларнинг ҳайқириқлари, жанжалга ўч пасткаш кишиларнинг ғовур-ғовури узоқ давом этди, судья ва полиция одамларни зўрға тинчитди.

Ҳалиги шовқин-сурон ичида суд раисининг қуйидаги сўзлари эшитилди:

– Айбдор, сиз судни масхаралаяпсизми? Ҳамшаҳарларимиз олдида сиз ҳатто парокандаликка юз тутган асримизда ҳам тенги топилмайдиган ҳаёсизлик, беадаблик кўрсатяпсиз!

Унга яқин одам ўриндиқда қадди букилиб, чўкиб қолган қироллик прокурорини қуршаб, кўнглини кўтарар, ҳамдардлик изҳор этарди.

Залга яна сукунат чўкди, фақат бир бурчакда ҳамон шовқин босилмасди: қандайдир аёл ҳушидан кетиб йиқилган эди, дори ҳидлатиб ҳушига келтириб қўйишди.

Ола-ғовур пайтида Андреа оломонга қараб илжайиб қўйди, сўнг олифталик билан ўриндиққа суянди-да, сўзга тушиб кетди:

– Жаноблар, тепамда Худо турибди, мен судни мазах қилишни ва бу ерга тўпланган ҳурматли зотлар кўнглига гулгула солишни ҳаёлимга ҳам келтирганим йўқ. Мендан

қачон туғилганимни сўрадилар – айтиб бердим; исмиمنى сўрашди, мен бу саволга жавоб беролмадим, исмиим йўқ; чунки ота-онам мени ташлаб кетишган экан. Бироқ отамнинг исмини айтиб беришим мумкин эди, айтиб бердим; яна қайтараман: отамнинг исми де Вильфор, буни исботлаб беришим мумкин.

Айбдор бу гапларни зўр ишонч ва эътиқод билан айтди, буни эшитган зал сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди. Ҳамманинг кўзи қироллик прокурорида эди. Вильфор ун чиқармас, мурда каби қотиб қолган эди.

– Жаноблар, – давом этди Андреа, – сўзларимни шарҳлаб, далиллар билан исботлаб беришим керак.

– Тергов вақтида, отам Бенедетто, деган эдингиз-ку, – ҳитоб қилди раис Ҳазаб-ла, – етимман, туғилган ерим Корсика деган эдингиз-ку!

– Терговда нимани айтиш зарур деб ҳисоблаган бўлсам, ўшани айтдим; саргузаштимдаги сир-асроримни вақти келганда, ҳамма эшитадиган қилиб намоёншқорона ошқора қилишга ҳалақит бермасинлар, деб ўйлаб шундай қилгандим.

Шундай қилиб, мен бир минг саккиз юз ўн еттинчи йилнинг йигирма еттинчи сентябридан йигирма саккизинчи сентябрига ўтар кечаси Отейлда туғилдим; мен қироллик прокурори жаноб де Вильфорнинг ўғлиман. Тафсилотини эшитишни истайсизми? Қулоқ солинг.

Мен Фонтен кўчасидаги йигирма саккизинчи уйнинг иккинчи қаватида, деворларига қизил парда тортилган хонада дунёга келдим. Отам мени кўтариб олиб, онамга бола ўлди, деб Э ва Н ҳарфлари тикилган сочикқа ўрадида, яшикка солиб, боққа чиқариб тириклайин кўмди.

Вильфор довдираб, ўзини тамоман йўқота бошлади, айбдор эса ўзини ниҳоятда дадил тутиб сўзларди. Буни кўриб залдагилар ларзага кела бошладди.

– Ахир бу тафсилотларни қандай қилиб билиб олдингиз? – сўради раис.

– Ҳозир айтаман, раис жаноблари, ҳозир. Отам мени кўмган боққа ўша кечаси бир корсикалик кириб келган экан, у одам отамга зимдан тиш қайраб, қасос олиш пайида юрган экан. У чакалакзорга яшириниб олиб, отам мени

ерга кўмаётганда пусиб келиб, пичоқ урибди. Сўнгра яшик-да қимматбаҳо нарса бўлса керак, деб ўйлаб, яшикни қазиб олибди ва мени тирик топиб етимхонага олиб бориб берибди, у ерда менга эллик етти рақамини қўйиб, қабул қилишибди. Орадан уч ой ўтгач, ҳалиги корсикаликнинг синг-лиси Рольянодан Парижга, етимхонага келибди-да, бу менинг ўғлим деб, мени олиб кетибди. Ўзим Отейлда туғилган бўлсам-да, Корсикада униб-ўсганимнинг боиси мана шунда.

Залда оғир жимлик ҳукм сурарди, минглаб одамларнинг ҳарсиллаб нафас олиши эшитилмаганда, зал бум-буш деб ўйлаш мумкин эди.

– Сўнгра? – деди раис.

– Мен бу меҳрибон оилادا ўз фарзандларидек бахтиёр яшайверсам бўларди, бироқ ножўя қилиқларга берилиб кетдим, мени ўғил қилиб олган онам бечора мени тўғри йўлга солиб, тарбиялашга роса уринди, аммо натижа чиқмади; мен ёмон йўлга кириб кетиб, пировардида жиноятчи бўлиб чиқдим. Қунлардан бир куни мени шундай ёмон йўлга солиб юборгани учун Худодан нолиб, унга лаънат ўқиб турганимда боқиб олган отам менга шундай деди:

«Худога шак келтирма, бадбахт! Яратганнинг ўзи қаргаб яратмаган сени! Сенинг жиноятчи бўлиб кетишингга ўзинг эмас, отанг сабабчи, ҳамма айб унда, сени у дунёю бу дунё мусибатга, қашшоқликка маҳкум этган ҳам отанг».

Ўшандан бери Худога эмас, отамга лаънат ўқиб келдим. Раис жаноблари, шунинг учун ҳам сизни чандон ғазабга келтирган ва залда ўтирганларни гўлғулага солган сўзларни бугун шу ерда айтишга журъат этдим; агар буни ҳам янги жиноят деб ҳисобласангиз, жазо бераверинг менга, борди-ю, менинг сўзларимга, яъни дунёга келиб, қўз очган кунимдан бошлаб ҳаётим оғир мусибатлар билан ўтгани ҳақидаги гапларимга инонган бўлсангиз, шафқат қилинг менга!

– Онангиз ким? – суради раис.

– Онам мени ўлган ҳисоблаб, фарзандининг баҳридан ўтиб қўя қолган. Уни мен ҳозирги аҳволимда ҳечам айблай олмайман. Онамнинг исмини билишни истамадим, мен уни танимайман.

Шу пайт, ҳозиргина ҳушига келган нотаниш аёл ўтирган бурчакдан қаттиқ чинқириқ овози келди, кучли тутқаноқ тутиб қолди, уни суд залидан олиб чиқиб кетишди. Аёлни кўтарганларида юзини бекитиб турган қалин чодраси очилиб кетиб, атрофдагилар унинг баронесса Данглар эканлигини танишди.

Мадори қуриб, қулоқлари шанғиллаб, фикр-хаёллари чувалашиб, боши гаранг бўлиб қолган Вильфор ҳам ўридан туриб уни кўрган эди.

– Далил келтиринг, далил! – деди раис. – Айбдор, унутмангки, айтаётган мудҳиш сўзлар сира инкор қилиб бўлмайдиган далиллар билан исботланмоғи керак.

– Исботлайми? – деди кулиб Бенедетто.

– Албатта.

– Де Вильфор жанобларига бир назар ташлаб қўйинг: шунинг ўзи далил эмасми? Бундан бўлак яна қанақа далил керак?

Бутун зал қироллик прокурори томон ўгирилди: Вильфор ўқдай қадалган минглаб кўзлар зарбасидан оёқлари букилиб, гандираклаб кетди, унинг сочлари тўзган, бетлари тимдаланган эди.

Оломон ўртасида шов-шув кўтарилди.

– Ота, мендан далил талаб қилишяпти, – деди Бенедетто, – исботласам майлими?

– Йўқ, – деди бўғиқ овозда Вильфор, – ортиқча далил-исботга ҳожат қолгани йўқ.

– Нега ҳожат қолгани йўқ, деягисиз? – деди хитоб қилиб раис. – Бу билан нима демоқчисиз?

– Демоқчиманки, – деди қироллик прокурори, – гирибонимдан олган ажал чангалидан қутулишга беҳуда уриниб нима қиламан; ҳа, мен Тангри қаҳрига дучор бўлдим! Исботлаб ўтиришининг ҳеч ҳожати йўқ! Мана шу йигит айтган гапларнинг ҳаммаси тўғри.

Залга табиий офатдан олдин юз берадиган ва кишининг руҳини эзиб, қалбини тилка-тилка қилиб юборадиган мудҳиш сукунат чўкди.

– Жаноб де Вильфор, сизга нима бўлди, – деди хитоб қилиб раис, – галлюцинация гирдобига тушиб қолдингиз-ку! Ўзингизни йўқотиб қўйдингиз-ку! Тўғри, тўсатдан кўз

кўрмаган, қулоқ эшитмаган даҳшатли айбларнинг сизга тўнкалишидан лол бўлиб қолгандирсиз, аммо... Эс-хушингни йиғиб олинг!

Қироллик прокурори бошини чайқали, у дағ-дағ қалтирар, тиллари такилларди, юзи бўздай оқариб кетганди.

– Раис жаноблари, менинг ақл-хушим жойида, – деди у, – фақат вужудим азият чекяпти, бу зот менга тўнкаган ҳамма айбларни гарданимга оламан; мен уйга қайтиб, ўрнимга тайинланадиган қироллик прокурори жанобларининг фармойишини кутаман.

Вильфор бу сўзларни зўрға овоз чиқариб изхор этди-да, гандираклар эшик томон йўналди, навбатчи полиция бошлиғи унинг истиқболига чиқиб, беихтиёр эшикни очиб қўйди.

Бу даҳшатли, мудҳиш воқеадан ҳаяжонга тушган бутун залдагилар нафасини ичига ютди; Парижнинг юқори табақа жамоатчилиги икки ҳафтадан буён кутиб турган сехрли, воқеаларнинг бу каби фожиа билан тугаши ҳаммани даҳшатга солган эди.

– Ҳаётда драмалар бўлмайди, дейишади-я, тагин, – деди Бошан.

– Очигини айтсам, – деди Шато-Рено, – мен унинг ўрнида бўлганимда, генерал Морсерга ўхшаб жонимдан воз кечиб қўя қолардим. Бундай шармандали фалоқатга дучор бўлгандан кейин яшашнинг қандай қизиғи қолди: манглайингдан қарсиллатиб отда, осонлик билан қутул-қўй.

– Яъни, жаҳаннамга йўл тутган яхшироқ, дегин, – деди Бошан.

– Мен эса, унинг қизига уйланмоқчи бўлиб юрувдим-а! – деди Дебрэ. – Шўрлик қиз ўлиб қутулиб, яхши қилган экан.

– Суд мажлиси ёпиқ, деб эълон қилинади, – деди раис – иш кейинги сессияга қолдирилади, тергов янгидан ўтказилади, бу тергов бошқа кишига топширилади.

Ҳамон кўнгли хотиржам Андреа халойиқнинг кўз олдида баланд поғонага кўтарилди-да, уни беихтиёр ҳурматлаб ўраб олган жандармалар кузатувида залдан чиқиб кетди.

– Ҳўш, азизим, ўзлари нима дейдилар бу хангомаларга? – деди Дебрэ полиция ходимининг қўлига олтин сўлкавой кистириб.

– Енги́л томонини кўзлаб иш тутишадиди, – деди полиция ходими.

ХІV. ГУНОҲНИ ЮВИШ

Вильфор бошини қуйи солиб ташқарига чиқяпти, ҳамма четга чиқиб, унга йўл беряпти. Шундай оғир мусибатга, бахтсизликка гирифтор бўлган кишига дастлаб ҳамма ачинади, ҳамдард бўлади, энг даҳшатли дамларда ҳам шундай бўлган. Ғазабга минган оломон кўзига ёмон кўринганни тошбўрон қилиб ўлдириш мумкин, бироқ ўлим ҳукми эълон қилинганда, у ҳар қандай зўр жиноятчи бўлмасин, унга ҳақорат тоши отганлар камдан-кам бўлади.

Вильфор ўзига ўзи ҳукм чиқариб, саф тортиб турган томошабинлар, қоровуллар, суд корчалонлари ўртасидан ўтиб кетди.

Дунёда шундай фожиалар юз берадики, уларни одамлар фақат ҳис этадилар, аммо ақлга сиғдира олмайдилар, ана шунда оғзидан энг самимий, энг эҳтиросли ҳайқириқ отилиб чиққан зотни улуғ шоир, деса бўлади. Бу ҳайқириқни оломон бутун бир қисса ўрнида қабул қилади, бунга у ҳақли; бу ҳайқириқда ҳақиқат жаранглаб турса, оломон уни жуда мукаммал, деб ҳисоблашга ҳам ҳақли.

Аммо шу топда суд залидан титраб-қақшаб, жигар-бағри эзилиб чиқиб кетаётган Вильфорнинг ахволи руҳиятини тасвирлашга ҳар қандай ўткир қалам ожизлик қилса керак.

Вильфор аранг эшиккача етиб олди, судья либосини елкасидан улоқтирди; одат юзасидан эмас, бу либос худди Нессанинг уқубатли кийими қаби, елкасидан эзиб, азоб бераётгани важдан ечиб ташлади.

У гандираклаб-гандираклаб, Дофин ҳовлисиғача етиб борди, ахтариб извошини топди, донг қотиб ухлаб ётган извошчини уйғотди, эшикни ўзи очиб, қўли билан Сент-Оноре томонга ишора қилди. Ўзини ўриндиққа отди.

Отлар йўртиб кетди.

Умр бўйи тиклаган ҳаёт кошонаси оғир даҳшат солиб унинг ўз устига ағдарилди, у ҳали бунинг оқибати нима билан тугашини, қанчалик рахна солишини билмасди, фақат

ҳис қиларди. Узига жуда яхши таниш моддасини турли мақомга солиб кўрадиган оддий каллақесарлар сингари қонуннинг лоақал бирор ҳарфини хаёлига ҳам келтирмасди у.

Унинг қалбига Парвардигорнинг ўзи қўл солди.

– Э, Парвардигор! – дерди унинг лаблари беихтиёр. – Э, Парвардигор!

У бу фалокатни Худонинг ўзидан, деб биларди.

Извош учиб борарди. Ўриндиқда чалқанча тушиб ётган Вильфорга нимадир халақит берарди, қўлини узатиб пайпаслади, де Вильфор хоним елпигичини унутиб қолдирган экан; ўриндиқ орқаси билан ёстиқ орасида ётган елпигич унинг хотираларини жонлантирди ва хотиралар тунги чақмоқ сингари бир зум ақлини равшанлаштирди.

Вильфорнинг кўз олдида рафиқаси гавдаланди...

Кўксига чўғдек найза санчилгандек инграб юборди. Ҳозиргача у фақат ўзи чеккан қулфатлар ҳақида ўйлаб келган эди, мана яна бир бахти қаро одам кўз ўнгида пайдо бўлди.

Бу бахти қаро унинг рафиқаси эди! Яқиндагина Вильфор унинг боши устида адолат шамширини ўйнатиб турган эди, ўлимга ҳукм этганди; шўрлик аёл эса шармандаю шармисор бўлиб даҳшат нчида ҳалокатга юз тутган, жонидан воз кечишга ҳозирланаётган эди.

Вильфор ҳукм чиқариб кетганидан буён орадан бир соат ўтди; хоним шу оғир дақиқаларда, эҳтимол, барча жинойтларини хаёлидан бирма-бир ўтказгандир, Худодан малад тилагандир, хат ёзиб, бераҳм судьясидан раҳм-шафқат қилишни сўраб, дунёдан кўз юмаётгандир.

Бағри қонга тўлиб-тошган Вильфор фарёд уриб борарди.

– Бу шўрлик аёл жинойтчиликни ўзига мендан юқтирди! – деди хитоб қилиб Вильфор. – Мен эса жинойтнинг ўзиман, бутун вужудим билан жинойтман! Одамларга терлама, вабо, ўлат қандай юкса, жинойтим рафиқамга худди шундай юқди!.. Уни яна ўзим жазога маҳкум этибман-а?.. Тавба қил, ўзингни-ўзинг ўлдир, дейишга журъат этибман-а?.. Йўқ! Йўқ! У яшамоғи керак, яшайди!.. Мен билан бирга боради, бирга!.. Иккимиз Франциядан қочамиз, ўла-

ўлгунча бизни кўтариб турган ерда сайр этиб юраверамиз... Мен унга жаллод кундасини ҳам рубару қилгандим-а!.. Худо ҳаққи! Бундай сўзларни айтишга қандай журъат қилдим-а? Қандай? Ўша жаллод кундаси мени ҳам кутиб турибди-ку!.. Қочамиз!.. Ҳа, мен хотинимдан ҳаммаси учун етти букилиб узр сўрайман; мен ҳам жинойтчиман дейман, ҳар куни айтаман буни, ҳар куни!.. Йўлбарс билан илон иттифоқ бўлиб олади-қўяди! Эрига муносиб рафиқам!.. У яшамоғи керак, унинг айблари менинг ёвуз қилмишларим олдида юпқа, сиёрак туман, холос, озгина шабада билан тарқайди, кетади!

Вильфор извошининг олдиндаги дарчасини шартта очиб:

– Ҳайда! Тезроқ ҳайда! – деб чунон кичқирдики, извошчи чўчиб тушди.

Отлар ҳам шамолдай ела кетди.

– Ҳа, ҳа, – таъкидлади яна Вильфор, – бу аёл яшамоғи керак, у тавба-тазарру қилади-да, қутулади, ўғлимни, бахтсиз қузичоғимни тарбиялайди: ана шу болакайим анави боши пўлатдан, жони савил чол билан бирга оила ҳалоқатини бошидан кечирди. Хоним ўғлини ўлгудек севади, уни деб жинойт йўлига кирди: ўз фарзандини севадиган хотиндан ҳеч вақт юз ўгирмаслик керак; у тавба қилиб, тўғри йўлга тушиб олади; унинг жинойти эса «ёпиқлик қозон – ёпиқлик қабилида сир бўлиб қолаверали. Хонадонимда юз берган ва оғиздан оғизга ўтиб юрган барча ёвузликлар – жинойтлар бора-бора ҳамманинг эсидан чиқиб кетади; уларни эсга соладиган битта-яримта кимса пайдо бўлиб қолса, ҳамма айбни ўз гарданимга олиб туравераман. Нима бўлса булар – энди барибир! Хотиним ҳамма олтинларимизни ва энг муҳими – ўғлимни бағрига олади-да, жуфтакни уради; у яшайди, бахтиёр яшайди, муҳаббатини бутунлай бағишлаган ўғли билан яшайди! Мен эса савоб иш қилган бўламан, бундан жоним ҳам ором олади.

Қиролик прокурори мушоҳадаларини ниҳоясига етказди-да, енгил нафас олди.

Извош Вильфорнинг ҳовлисига кириб, тўхтади. У ирғиб зинага тушди; хизматчилар ҳўжайин нега тез қайтди, деб ҳайрон бўлиб қолганини кўрди; уларнинг башарасида шун-

дан бошқа ҳеч қандаи узгариш сезмади, хизматчилар бир оғиз ҳам гап қотмай, олатдагидек, йўл бериб тураверишди.

Вильфор Нуартъе бўлмаси ёнидан ўтаётиб, қия очик эшикдан ичкарига кўз ташлади, икки кишининг куланкаси куринди; аммо у ким экан деб уйлаб утирмади, уни ваҳима қувиб борарди.

«Ҳамма нарса жой-жойида», – деди у хотини ва бўм-бўш қолган Валентина хонасига чиқадиган зинадан бориб.

У айвондаги эшикни қулфлаб қўйди.

«Бу ёққа ҳеч ким қирмагани маъқул, мен хоним билан ёлғиз гаплашмоғим, айбимга иқрор бўлмоғим лозим, унга ҳамма воқеани айтиб бермоғим лозим...»

У хоним бўлмаси эшиги олдига келди-да, биллур тутқични тортди, эшик очила бошлади.

– Қулфламабди! – деди у пичирлаб, – бу яхшилик белгиси!

У муъжаз меҳмонхонага кирди, кечқурунлари Эдуарга тушакни шу ерга солиб беришарди. Бола пансионда уқирди, аммо ҳар куни кечқурун уйга қайтарди; онаси бир дақиқа ҳам ундан ажралишни истамасди.

Вильфор меҳмонхонани бир қур кўздан кечириб чиқди.

– Ҳеч ким йўқ, – деди у, – у ётоғида экан-да. Хотинининг ётоқхонаси эшигига югурди. Бироқ эшик қулф эди. У дағдағ титраб, турган жойида қимирламай қолди.

– Элоиза! – қичқирди у.

Ичкарида кимдир столи қимирлатгандай бўлди.

– Элоиза! – яна қичқирди.

– Ким? – деди овоз чиқариб хотини.

Бу овоз олатдагидан пастроқ туюлди унга.

– Очинг! Очинг! – қичқирди Вильфор, – менман!

Бу сузлар буйруқ ва ташвишли оҳангда айтилган бўлишига қарамай, эшикни ҳеч ким очмади.

Вильфор эшикни зарб билан тепиб очиб юборди.

Остона олдида ранги доқадай оқариб кетган де Вильфор хоним хайкалга ўхшаб турарди.

– Элоиза! – деди яна қичқириб Вильфор. – Нима бўлди сизга? Гапиринг! Нима бўлди?

Де Вильфор хоним оппоқ мажолсиз қўлларини узатди.

– Жаноб, хаммаси бажо келтирилди, – деди хирилдоқ овоз билан. – Яна нима истайсиз?

Шундай деди-да, Элоиза гилам устига гуп этиб йикилди.

Вильфор югуриб бориб хотинининг кўлидан маҳкам тутди. Хоним олтин биллур шишани кафтида сиқиб олган эди.

Де Вильфор хоним дунёдан ўтган эди.

Кўрққанидан жони ҳалқумига келган Вильфор кўзини мурдадан узмай, орқаси билан эшик томонга тисарилди ва:

– Эдуар! Қани менинг ўғлим? Эдуар! Эдуар! – деганича ташқарига югурди.

Бу даҳшатли кичқирикни эшитган хизматкорлар атрофдан югуриб келишди.

– Ўғлим! Ўғлим! Қани менинг кўзичоғим! – сўради Вильфор. – У кўрмасин буни, олиб кетинг уни бу ердан...

– Жаноб, Эдуар пастда йўқ, – деди камердинер.

– Боғдашир, югуринг!

– Боғда хам йўқ; бундан ярим соат муқаддам де Вильфор хоним уни чақириб олганди; жаноб, ўша ёққа кириб кетганидан бери қайтиб чиққани йўқ.

Вильфорни қора тер босди, оёқлари титраб чалишиб кетди, боши айланиб, кўзлари тинди, ҳушидан кета бошлади.

– Чақириб олганди! – деди зўрға товуш чиқариб Вильфор, – ҳузурига чақириб олганди...

У бир кўли билан пешана терини артиб, бир кўли билан деворни ушлаб орқасига қайтди, аранг қимирлаб, беҳол қадам ташларди.

Вильфор яна ўша хонага кириши, яна мурдани кўрмоғи керак; қабрга айланиб қолган ана шу хонанинг акс садоси билан Эдуарни чақириб уйғотмоғи керак; бу ерда ун чиқариш оғир сукунатдаги қабрларни ҳақорат қилиш демакдир.

Вильфор ўзини тилдан қолаётгандек сизди.

– Эдуар! Эдуар! – деди зўрға гўлдираб.

Ҳеч ким жавоб бермади; она ҳузурига кириб, қайтиб чиқмаган бола қани?

Вильфор олдинга яна бир қадам ташлади.

Ўғли мана шу хонада бўлиши керак; де Вильфор хонимнинг жасади эса ётоқхона остонасининг қоровулидек, шундай эшик олдида ётибди. Хонимнинг қимир этмай бақ-

райиб турган күзларида аллақандай сирли табассум қотиб қолганди.

Сал кўтарилиб турган парда орқасида роялнинг оёқлари ва кўк атлас қопланган диваннинг бурчаги кўриниб турибди.

Вильфор яна бир неча қадам ташлаб бориб диванда ётган ўғлига кузи тушди.

Бола ухлаб қолган шекилли, деб уилади шўрлик ота ва ўзида йўқ қувониб кетди. У бемисл азоблар тортаётган зимзиё жаҳаннам ичра тангадай нур жилвалангандек бўлди.

У ҳозир мурда устидан ирғиб ўтиб хонага киради, бола ни даст кўтариб олиб, олис-олис манзилларга қочиб кетади; ҳа, у ўғли билан олис эл-юртларга қочиб кетади.

Ҳозирги Вильфор илгариги Вильфорга, яъни риёкорликни, ўта мунофиқликни жуда усталик билан, такводор зотга хос назокат билан бажо келтириб юрган Вильфорга асло ўхшамасди; ҳозирги Вильфор даҳшатли жағларини охириги марта юмиб, тишларини ғижирлатаётган ярадор йўлбарснинг худди ўзи. Эндиликда у билъат-таассуфлардан кўрқмайдиган бўлиб қолган, энди у фақат арвоҳлардан кўрқади. Мана, қаранг, у таассуфларни шартта йиғиштириб қўйиб, орқасига бир қадам тисарилди-да, мурда устидан хатлаб ўтиб кетди.

Ўғлини даст кўтариб бағрига босди, роса силкитди, исмини айтиб қичқирди: болалан сас-садо чиқмади. Вильфор ўғлининг юзига лабларини теккизди; боланинг оппоқ юзи муздай эди; қотиб қолган баданини ушлаб курди. Кўксига қўлини босди, юрак уришдан тўхтаган эди.

Бола ўлганди.

Тўрт букланган қоғоз гилам устига тушди.

Вильфор, бамисоли чакмоқ урган дарахтдай ерга гурс этиб ўзини ташлади ва чўккалаб қолди, бола унинг мажолсиз қўлидан тушиб, онаси томон юмалаб кетди.

Вильфор қоғозни олди-да, хотинининг хатини таниди ва тез-тез ўқий бошлади:

«Менинг муштилар она эканлигим сизга аён эди: жиноятни ҳам ана шу севимли болам учун қилдим.

Меҳрибон она ўғлдан ҳеч қачон айрилмайди!»

Вильфор ўз кўзларига ишонмас, ақли бовар қилмасди. У Эдуар жасади олдига эмаклаб борди-да, худди ўлик бола-сига тикилиб қараётган арслон каби, ўғлини яна зўр диққат билан кўздан кечирди. Бола дунёдан ўтганди.

Вильфорнинг кўксидан юракни ларзага солувчи фигон отилиб чиқди:

– О, Парвардигор! – деди нола қилиб. – Бу ҳам Парвардигорнинг иши! Унинг қаҳри бу!

Иккала мурда уни қаттиқ даҳшатга солди, нафаси бўғилди, кечаги жасоратдан, ботирликдан энди ном-нишон қолмаганди.

Вильфорнинг қадди оғир азоб-уқубатларни кўтаролмай букилиб қолди; у ўрнидан туриб, тер босиб бир-бирига ёпишиб кетган сочларини қалтироқ қўли билан силади, умр бўйи раҳм-шафқат нималигини билмаган бу зот қарлик енгиб, чўкиб қолган отаси ёнига йўл олди. Ахир кимгадир дардларини айтиб ёрилиши керак-ку!

У бизга таниш зинадан тушиб, Нуартье хонасига кирди.

Вильфор кирганда, Нуартье зўр диққат ва мамнуният билан Бузонининг ҳикоясини тинглаб ўтирарди.

Вильфор аббатни кўриб, қўлларини осмонга кўтарди, шу пайт ўтмиш даҳшатли тўлқин каби кўз олдида гавдаланди, Отейлдаги меҳмондорчиликдан икки кун ўтгач аббат билан учрашганлигини, ўша аббат Валентина вафот этган кунни уникида пайдо бўлганлигини эслади.

– Жаноблари шу ерда эканлар-да! – деди Вильфор. – Сиз ҳамиша ажал билан бирга келасизми?

Бузони қаддини ростлади; Вильфорнинг дарғазаб чеҳрасидан сулда можаро юз берганини фаҳмлади, ундан сўнги воқеалардан у беҳабар эди.

– Мен қизингизга жаноза ўқигани келган эдим, – деди Бузони.

– Бугун нега келдингиз?

– Бугун эса, қарзингизни тўла узганингизни айтгани келдим. Худодан мен каби шу билан кифояланишни сўраб дуо қиламан сизнинг ҳақингизга.

– Ё, алҳазар! – хитоб қилди Вильфор орқага бир қадам ташлаб, – бу товуш... Сиз аббат Бузони эмассиз-ку!

– Йўқ, Бузони эмасман.

Аббат теңаси ялтироқ парикни шартта ечди-да, бошини сарак-сарак килди: узун-узун қора сочлар елкасига ёйилиб, унинг жасоратли юзини қоплаб олди.

– Граф Монте-Кристо! – қичқириб юборди ханг-манг бўлиб қолган Вильфор.

– У ҳам эмас, жаноб қироллик прокурори, ҳушингизни йиғиб, яна бир ўйланг.

– Бу таниш овоз-ку! Қаерда эшитганман мен бу овозни?

– Бу овозни сиз бундан йигирма уч йил муқалдам Рене де Сен-Меран билан никоҳ тўйингиз куни Марселда эшитган эдингиз. Ишларга лиммо-лим папкаларингизни бир титиб кўринг.

– Сиз ҳали Бузони эмасмисиз? Монте-Кристо ҳам эмасмисиз? Ё, алҳазар, менинг яширин аёвсиз душманим сиз экансиз-да? Марселда сизга бирор ёмонлик қилиб, бошимга бало орттирган эканман-да!

– Ҳа, топдингиз, худди шундай, – деди граф қўлларини кўксига қўйиб. – Эсланг, эсланг!

– Нима ёмонлик қилгандим сизга? – деди Вильфор хаёли чувалашиб. – Нима қилгандим? Айттинг!

– Сиз мени узоқ вақтлар азоб-уқубатлар гирдобида қийналиб ўлишга маҳкум этдингиз, отамни ўлдирдингиз, сиз менинг эрким билан муҳаббатимни ва бахтимни ҳам тортиб олдингиз!

– Кимсиз ахир? Айтсангиз-чи!

– Сиз Иф қалъасининг зиндонига кўмиб ташлаган бахтсиз одам арвоҳиман. Ана шу арвоҳ қабрдан чиққанда Тангрим уни граф Монте-Кристо ниқоби остига яширди-да, тагин сиз таниб қолманг, деб олмос ва олтинлар билан кўмиб ташлади.

– Танидим, танидим! – деди қироллик прокурори.

– Сиз...

– Мен Эдмон Дантесман!

– Ҳа, сиз Эдмон Дантессиз! – қичқириб юборди қироллик прокурори графнинг кўлидан туғиб, – ҳа-ҳа, қани юринг бу ёққа, юринг!

У графни зинага тортди, Монте-Кристо ҳайрон бўлиб, қироллик прокурори қаёққа етаклаётганини билолмай,

кетидан бораверди; у яна қандайдир бахтсизлик юз берган, шекилли, деб ўйлади.

– Мана кўрдингизми буни, Эдмон Дантес, кўрдингизми? – деди Вильфор графга хотини ва ўглининг мурдаларини кўрсатиб. – Кўрдингизми! Энди хурсанддирсиз.

Монте-Кристонинг ранги ўчиб кетди, у қасос олишда хаддан ошиб кетганини англади: энди, «Тангрим мен томонда ва у мен билан» дейишга журъат этолмаслигини фаҳмлади.

Графнинг юраги орқасига тортиб кетди, у югуриб бола қошига борди-да, унинг қош-қовоқларини кўтарди, томирини ушлаб кўрди, сўнг уни даст кўтариб Валентина хонасига олиб кириб, эшикни ичидан қулфлаб олди.

– Уғлим! – қичқирди Вильфор. – Уғлимни олиб қочди у! Лаънат сенга! Балолар ургур!!

У Монте-Кристо кетидан югурмоқчи бўлиб олға интилди, бироқ Вильфорнинг оёқлари худди ерга қоқиб кўйилгандек, ўрнидан жилмади; кўзлари олайиб, бармоқларини кўкрагига қаттиқ босди, тирноқлари остидан тирқираб қон оқди, томирлари бўртиб, пешанаси тарс ёрилаёзди.

Вильфор бир неча дақиқа донг қотиб қолди; сўнг бирдан товуши борича қичқириб юборди, дағал овозда қаҳ-қаҳ уриб кулди-да, зинадан чопиб пастга тушиб кетди.

Орадан бир соат ўтгач, Валентина хонасининг эшиги очилиб, остонада граф Монте-Кристо пайдо бўлди. Унинг ранги бамисоли девор бўлиб кетган, кўзлари хира тортиб, бўғилиб-бўғилиб аранг нафас оларди; ҳамиша хотиржам юзи қайғу-аламдан буришиб кетганди.

Граф қўлида болани кўтарганча бир жойда қимирламай турарди; бу болани энди ҳеч қандай куч тирилтиролмади.

Монте-Кристо бир оёғи билан чўккалаб, болани онаси ёнига авайлаб ётқизди-да, бошини онанинг кўксига қўйди.

Сўнг ўрнидан туриб ташқарига йўналди, зинада хизматчилардан бирнга рўбарў келиб, сўради:

– Жаноб Вильфор қаерда?

Хизматчи индамай қўли билан боғни кўрсатди.

Монте-Кристо зинадан тушиб, хизматчи кўрсатган томонга юрди. Вильфор хизматчилар давраси ўртасида зўр бериб ер қазийганди.

– Йўқ, бу ерда эмас, – дерди у, – йўқ, бу ерда эмас.
Сўнг яна қазишни давом эттираверди.

Монте-Кристо унинг қошига борди-да, оҳиста овоз чиқариб деди:

– Жаноб, ўғилдан ажралган бўлсангиз ҳам сизнинг...

Вильфор унинг гапига эътибор бермай:

– Мен уни топаман, – дерди, – бу ерда йўқ деманг, мен уни топаман, топмай қуймайман, ҳа.

Монте-Кристо сесканиб, орқага тисарилди.

– Ё, алҳазар! Ақлдан озибди! – деди граф.

Худонинг газабига учраган лаънати уйнинг деворлари худди уни босиб қолаётгандай, граф қочиб кўчага чиқди. «Шундай қилишга ҳаққим бормиди менинг?» – деди у биринчи марга ўзига.

– Етар! Етар, бас! – деди у. – Бу ёғини Худога солдим!..

Монте-Кристо уйига қайтиб борганда меҳмонхонада Моррель бор эди. У қабрига қайтиш учун Тангри белгилаб қуйган онни кутаётган арвоҳга ўхшаб, хонама-хона кезиб юрарди...

– Максимилиан, тайёрланаверинг, – деди илжайиб Монте-Кристо, – эртага Париж билан хайрлашамиз.

– Бу ерда қиладиган ишингиз қолмадими? – сўради Моррель.

– Қолмади, – деди Монте-Кристо, – керагидан ортиқ иш қилиб юбордим, шекилли.

ХV. ҚАЙТИШ

Сўнгги кунларда юз берган воқеалар бутун Парижни ларзага солди. Эмманюель билан хотини Меле кўчасидаги уйнинг мўъжаз меҳмонхонасида бу ҳодисалардан ўта таажжубланиб, суҳбатлашиб ўтиришарди. Бирин-кетин Морсерни, Дангларни ва Вильфорни хонавайрон этган бу учала тасодифий фалокат ўртасида қандайдир боғланиш борлигини ҳис этишарди ёшлар.

Жигарбандларини кўргани келган Максимилиан ўз дардалами билан бўлиб, атрофдаги воқеаларга эътибор бермай қуйганди; шунинг учун ҳам уларнинг суҳбатларига қизиқиб қулоқ солмасди.

– Ростданам, – деди Жюли, – Эмманюель, кечагина бехисоб давлат ва бениҳоя бахт эгаси бўлган бу зотлар бадавлат ва бахтли турмуш кураётганда фалакнинг чархи тескари айланиб қолиши мумкинлигини унутишган бўлса керак. Мана энди, худди Перронинг эртақларидаги сингари, тўйга ёки чўқинтиришга таклиф қилинмаган дарғазаб фаришта тўсатдан пайдо бўлди-да, ана шу фаромушлик учун қасдини олди.

– Чинакам қабоҳат! – деди Эмманюель, Морсер ва Дангларни кўз олдига келтириб.

– Қандай бахтсизлик бу! – деди Жюли Валентинани ўйлаб, у аёлларга хос сезгирлик билан акаси ҳузурда қизнинг номини тилга олмади.

– Агар буларни Тангрининг ўзи қаҳрига олган бўлса, – деди Эмманюель, – демак, у шўрликларнинг ўтмишида гуноҳни енгиллаштирадиган ҳеч нарса тополмабди-да: демак, улар қарғиш теккан зотлар экан-да.

– Сен ҳеч ўйламасдан гапирасан-да, Эмманюель, – деди Жюли, – отам тўппончани чаккасига тўғрилаб турганида, кимдир, сенга ўхшаб: «Бу киши ўз қилмиши билан мана шунга пойиқ эди», деганида, яхши қилган бўлармиди?

– Аммо Парвардигори олам Авраамнинг ўғлини қурбон қилишига йўл қўймаганидек, отамизнинг ҳам ҳалок бўлишига йўл қўймади; бизга ҳалоскор фариштасини йўллади-да, отамни ажал чангалидан қутқариб қолди.

Эмманюель сўзини тугатиши билан ташқаридан қўнғирок чалинди. Қоровул кимнингдир ташриф буюрганини хабар қиларди.

Шу заҳоти эшик очилиб, остонада граф Монте-Кристо пайдо бўлди.

Жюли билан Эмманюель уни қувониб қарши олишди.

Максимилиан бошини кўтариб қаради-да, сўнг яна қуйи солди.

– Максимилиан, – деди граф ўзини унинг бепарволигини сезмагандай, – мен сизга келдим.

– Менга? – деди худди уйқудан уйғонган кишидай Моррель.

– Ҳа, сизга, – деди Монте-Кристо, – бирга кетамиз, деб қарор қилган эдик-ку, янглишмасам? Мен кеча сизни сафарга тайёрланинг, деб огоҳлантирган эдим.

– Тайёрман, – деди Максимилиан, – булар билан хайрлашгани келгандим.

– Йўл бўлсин, граф? – сўради Жюли.

– Ҳозирча Марселга, хоним.

– Марселга? – такрорлади Жюли.

– Ҳа, Марселга, акангизни ҳам олиб кетаман.

– Жигарбандимиз ой бориб, омон қайтсин, – деди Жюли.

Моррель ранги ўзгарганини яшириш учун орқасига ўгирилиб олди.

– Унинг тоби кочиб қолганлигини сездиларингми? – сўради граф.

– Ҳа, биз уни жуда зериктириб қўйдик, шекилли.

– Мен кўнглини чоғ этишга ҳаракат қиламан, – деди граф.

– Ихтиёрим сизда, жаноб, – деди Максимилиан. – Алвидо, азиз жигарбандларим, алвидо, Эмманюель, алвидо, Жюли!

– Ия, хайрлашяпсизми? Бу қанақаси бўлди? – деди ажабланиб Жюли. – Ҳозир жўнайсизларми? Буюмларингни олмасдан-а? Паспортинг-чи?

– Бир йўла жўнаб қўя қолган яхши, – деди Монте-Кристо, – аминман, Максимилиан ҳамма нарсасини тахт қилиб қўйгандир.

– Паспортим ёнимда, буюмларимни тахт этиб қўйганман, – деди Моррель вазмин оҳангда.

– Жуда соз, – деди илжайиб Монте-Кристо, – иш харбий-часига бўпти-да, койил.

– Шундай қилиб, бизни ташлаб кетаверасизми? – деди Жюли.

– Шу заҳоти-я? Бирор кун, ҳеч бўлмаганда бирор соат вақтингизни беролмайсизми бизга?

– Извошим дарвоза остонасида кутиб турибди: беш кунда Римда бўлишимиз керак.

– Максимилиан ҳам Римга борадими? – сўради Эмманюель.

– Мен граф қаерга деса, ўша ёққа боравераман, – деди ғамгин оҳангда Максимилиан. – Яна бир ой унинг измидаман.

– Граф, нега бу гапларни у қайғуриб айтяпти?

– Акангиз мен билан бирга боряпти, – деди мулойим оҳангда граф. – Шунинг учун ташвишланмасангиз ҳам бўлади.

– Алвидо, синглим! – такрорлади Максимилиан, – алвидо, Эмманюель!

– Акам жуда совуққон бўлиб қолди, хайронман, нега шундай бўлди экан. Уйлайвериб юрагим қон бўлиб кетди! – деди Жюли, бирор гап ўтган бўлса керак-да, сен биздан яширяпсан, Максимилиан!

– Қараб туринг, – деди Монте-Кристо, – у ҳузурингизга ҳушчақчақ бўлиб, ғоят хурсанд бўлиб қайтади.

Максимиллан Монте-Кристога ғазабнок бўлиб хўмрайиб қараб қўйди.

– Кетдик! – деди граф.

– Граф, жўнашингиздан олдин мен ўтган сафарги гапларни айтишим керак...

– Хоним, – деди граф Жюлининг қўлидан тутиб, – нима демоқчи эканлигингизни чарақлаб турган кўзларингиздан, талпиниб турган покиза қалбингиздан, ўз юрагимнинг дупиллаб уришидан сезиб турибман. Бундан ортиқ нима ҳам дердингиз? Сирасини айтганда, мен романлардаги мурувватли шахслар сингари сизга учрашмай жўнайверсам дуруст буларди. Аммо бунақанги шахслар даражасига кўтарилишга қурбим етмайди менинг, чунки мен бўшанг, олифта одамлар тоифасиданман. Мен ўз дўстларимни хурсанд кўрсам бошим осмонга етади, ўзимни жуда енгил ҳис қиламан. Мана, энди кетялман; худбинлик бўлса-да, айтаман: дўстларим, бизга бундан кейин дийдор кўришиш насиб этмас, мени асло унугмангиз.

– Энди ҳеч қачон кўришмаймиз! Қисматимиз абадий хижрон қаърига маҳв бўлди! – деди ҳаяжон билан Эмманюель, Жюлининг кўзларидан тиркираб ёш чиқиб кетди. – энди абадий сиз билан дийдор кўришмаймиз! Демак, сиз башар эмас, эзгулик бахш этмоқ учун осмону фалақдан ерга тушган, эндиликда яна ўша фалакка қайтиб кетаётган фаришта экансиз-да?

– Ундай деманг. – эътироз билдирди Монте-Кристо, – минбаъд бу гапларни оғзингизга олманг, дўстим; Худо бандаларига ёмонлик қилмайди, У тўхташни истаган жойида

тўхтайтиди, фавқулодда ҳодиса Унга ҳокимлик қилолмайтиди, аксинча, У фавқулодда ҳодисага ҳокимлик қилайтиди. Эмманюель, мен одамман, сиз мени кўкларга кўтариб ҳақорат қилияпсиз.

Осойишта, бахтиёр хонадонни надомат ила ташлаб чиқиб кетаётган граф, отилиб пинжига кирган Жюлини бағрига босайтиди, кўлидан ўпайтиди, бошқа кўлини Эмманюелга узатайтиди, сўнг бошини ирғаиб, ҳамон лол қараб турган Максимилианга имо қилайтиди.

– Акамни ёлғиз қўйманг! Илгариги хушчакчақлигига қайтсин яна! – деди графнинг қулоғига аста шивирлаб Жюли.

Монте-Кристо, Жюлининг кўлини бундан ўн бир йил муқаддам арматур Моррелнинг кабинетига чиқалиган зинада қандай сиқиб қўйган бўлса, ҳозир ҳам худда шундай сиқиб қўйайтиди.

– Сиз Синдбод-Денгиз сайёҳига илгаригидек ишонасизми? – сўраайтиди у жилмаийиб.

– Ҳа, албатта.

– Ундай бўлса, асло ташвиш қилманг, Худо меҳрибон.

Ҳали айтганимиздек, дарвоза олдида почта извоши буларга махтап эайтиди, извошга қўшиғлиқ тўрт чопқир от ёллариини силкитиб, ер депсиниб турарайтиди. Извош қошида, гўё узок манзилдан тўхтамай чопаиб келган кишидек, қора терга тушган Али ҳарсиллаб турарайтиди.

– Хўш, нима бўлайтиди? – сўраайтиди ундан граф арабчалаб, – чолнинг олдига кирдингми?

Али бошини силкитайтиди.

– Мен айтгандек, хатни унга ёзиб кўрсатдингми?

Қул яна бошини силкитайтиди.

– У нима деди, ха, тўғриси, қандай имо-ишора қилайтиди?

Али, хўжайиним яхшироқ кўрсин, деб ёрукқа ўгирилдида, чол қилган юз ифодаларини такрорлаайтиди. Нуартъега ўхшаб кўзларини юмайтиди, яъни, «ҳа», деди.

– Жуда соз, демак, чол рози бўлибди, – деди Монте-Кристо. – Қани, ҳайда, кетдик.

Шу сўз эшитилиши билан отлар баравар сакраб, туёқлари тагидан ўт чиқариб, учиб кетишди.

Максимилиан бурчакка суқилиб, жим бўлиб қолайтиди.

Шу зайлда ярим соат вақт ўтди, бирдан извош тўхтади, граф Алининг бармоғига боғлаб қўйилган ипни тортди.

Нубалик ирғиб пастга тушди-да, эшикни очди, граф извошдан тушди.

Осмон тўла юлдуз. Монте-Кристо Вильжюиф қирига чиқди. Пастда Париж миллионлаб чироқлари билан тўлқинлари мавж уриб турган қоп-қора денгизга ўхшаб ётарди. Бу жўшқин уриб турган шилдатли, дарғазаб, сермавж тўлқинлар бир дам тинчимас, булар тўхтовсиз ажал уруғи сочиб турадиган тўлқинлар эди!

Графнинг ишораси билан извош сал нари бориб тўхтади, Монте-Кристо якка ўзи қолди.

У қўлларини қовуштириб кўксига қўйди-да, замирида ҳамма ўй-хаёллар, орзу-умидлар обдан пишиб етиладиган ва сўнг тарқалиб бутун жаҳонни ғулғулага соладиган ичи лаққа чўғ улкан қўрага ўзоқ тикилиб қолди. Тақводор хаёлпарастларни ҳам, кулгили материалистларни ҳам мафтун этувчи бу кўркем шаҳарга суқланиб, тўйиб қараб олди-да, бошини қўйи солиб таъзим қилди.

– Азим шаҳар, – деди у пичирлаб, – тупроғингга қадам босганимга ҳали ярим йил ҳам бўлгани йўқ. Худонинг амри билан мен бу ерга келгандим: мана энди тантана билан ташлаб кетяпман сени. Бутун сир-асроримни сенда Тангримнинг ўзига ишониб қолдириб кетяпман: бу муқаддас сирларим фақат унинг ўзига аён. Кўнглимда заррача кек, заррача кибр сақламай чиқиб кетаётганимни, бироқ афсусланмай иложим йўқлигини ҳам Тангримнинг ўзи билади, холос: менга инъом этилган давлат, куч-қудратдан ўзим учун ёки бемаъни ҳою ҳавас, эрмак учун фойдаланмаганим ҳам фақат унинг ўзига аён. Азим шаҳар, ташвишларга тўла бағрингда истаган ҳамма нарсамни тоғдим. Сабр-тоқатли кон қазувчи сингари, разилликни топиб улоқтириш учун бағрингни ағдар-тўнтар қилиб ташладим; ишим битди, муродмақсадимга етдим. Эндиликда сен менга на қувонч, на кайғу ҳаля эта оласан. Алвидо, Париж, алвидо!

У қоронғилик даҳоси каби ястаниб ётган шаҳарга яна бир мағрурона назар ташлади-да, кейин қўли билан пешанасини силаб, извошга ўтирди; унинг кетидан эшик ёпилди, извош тепа орқасига ўтиб, тун қўйнида ғойиб бўлди.

Роса икки лъегача хеч ким чурк этмади. Моррель хаёллар гирдобига фарк бўлганди, Монте-Кристо унга узоқ тикилиб турди.

– Моррель, – деди у охири, – мен билан кетаётганингиз учун пушаймон қилмаяписизми?

– Йўқ, граф, мутлақо, бироқ, Парижни ташлаб кетиш оғир-да...

– Агар, бахтингизни Париждан топшичингизга кўзим етганда, сизни олиб кетмасдим.

– Валентинанинг абадий оромгоҳи Париж-ку, Парижни ташлаб кетиш мен учун Валентинадан иккинчи бор жудо бўлиш демақдир.

– Максимилиан, – деди граф, – сиз билан бизни хижрон ўтида ёндириб ўлиб кетган дўстлар оромгоҳи ер бағрида эмас, бизнинг дилимизда, улар ҳамниша биз билан бирга, бу Тангри иродаси. Менинг икки азиз дўстим бор, бири менга жон, иккинчиси ақл ато этган. Уларнинг руҳи қалбимда умрбод яшайди; шак-шубҳалар оғушида қинналган чоғларимда ҳам, бошимга оғир мусибатлар тушганда ҳам мен нажот йўлларини ана шу иккисидан сўраб оламан. Мабодо мен бирор хайрли иш қилган бўлсам, аминманки, бу ана шу иккала дўстимнинг панд-насиҳатлари туфайли. Қани, Моррель, сиз ҳам қалбингизга бундоқ қўлоқ солиб кўринг-чи, нахотки у менга бу каби нохуш, бетакаллуф қараётганингизни маъқулласа?

– Азизим, – деди Максимилиан, – қалбим дард-аламга тўла. У менга фақат азоб-уқубатдан бўлак хеч нарса ато этолмайди.

– Руҳан заиф кимсалар ҳамма нарсани мотам пардаси орқали кўради, қалб узига ўзи уфқ яратади; сизнинг қалбингизни қоп-қора қурум босган, бутун дунёни кўзингизга қоп-қоронғи қилиб кўрсатади.

– Балки, сиз ҳақдирсиз, – деди Максимилиан ва яна ўйга чўмди.

Графнинг назарида саёҳат шитоб билан ўтаётганди, йўлдаги шаҳарлар кўланка каби бир бора кўриниб, дархол кўздан ғойиб бўларди; эрта куз шабадаси аллалаётган дарахтлар улар истикболига учиб чиқаётгандек туюларди. Улар эртасига тонг пайтида Шалонга етиб келишди, сайёх-

ларимизни графнинг кемаси кутиб турарди. извошни тез-да кемага юклашди, саёхатчилар ҳам кемага чиқишди.

Кема ўта тез юрар қилиб ясалган эди; у хиндларнинг ингичка узун қайиғига ўхшарди. Икки филдираги бамисоли канот, сузганда худди учиб кетаётган қушга ўхшаб кетарди; кеманинг бу жадал ҳаракати ҳатто Моррелни ҳам ҳайратда қолдирди.

Париждан йироқлашган сари графнинг чеҳраси ёриша борди; шу топда у Ватанига қайтаётган қувғинга ўхшарди.

Кўп ўтмай улар қаршисида Тира ва Карфагеннинг иниси, уларнинг Ўрта денгиздаги вориси, оппок, илиқ Марсель намоён бўлди. Ёши улғайиб бораётган бўлса-да, навқирон Марсел! Юмалоқ минораси ҳам, авлиё Николай қалъаси ҳам, иккаласи болалик чоғларида югуриб-елиб ўйнаган ратуша ва тош қирғоқли бандагоҳи ҳам сайёҳларимиз учун хотираларга тўла жойлардир.

Иккисининг хоҳишига мувофиқ Каннебьер кўчасига чиқишди.

Аллақандай кема Жазоирга йўл олди. кемани тўлдириб юборган юклар, йўловчилар, қавм-қариндош ва оғайниларнинг қий-чув кўтариб хайрлашуви, ийғи-сигилари Максимилианнинг ўй-хаёлини дарҳол қамраб олганди.

– Қаранг, – деди у Монте-Кристога унинг қўлтиғидан олиб, – «Фараон» портга кирганида отам мана шу ерда турган эди, сиз ҳам ўлимдан, ҳам шармандалиқдан қутқариб қолган ўша зот менинг қучоғимга отилди; унинг юзларини ювган кўз ёшлар ҳамон кўз олдимдан кетмайди. Ўшанда бизга қараб ҳамма йиғлаб юборган эди.

Монте-Кристо жилмайди.

– Мен ҳу анави жойда тургандим, – деди граф кўчалардан бирининг муюлишини кўрсатиб.

У гапини тамом қилиши билан қўлини узатган томондан хотин кишининг дод-фарёди эшитилди; аёл сафарга чиқаётган кемадаги йўловчилардан бирига қўлини силтаб, хайрлашаётган эди; у юзини чодра билан бекитиб олган. Монте-Кристо аёлни ҳаяжон ичида кузатиб турди; Моррель кема устига жуда қаттиқ тикилиб қолмаганида бунни сезган бўлур эди.

– Уни қаранг! – деди хитоб билан Моррель, – ҳарбий кийимдаги йигит Альбер де Морсер-ку!

– Тўғри. – деди Монте-Кристо, – мен ҳам танидим уни.

– Ия? Сизнинг кўзингиз бошқа ёқда эди-ку, қандай кўрдингиз?

Граф илжаиб кўя қолди, у одатда жавоб беришни ис-тамаса шундай қиларди.

У яна ҳалиги аёл турган томонга қаради, аёл муюлишга бурилиб, кўздан ғойиб бўлганди.

Граф бирдан орқасига ўгирилди-да:

– Азиз дўстим, – деди Максимилианга, – бу ерда бирор ишингиз йўқми?

– Отамнинг қабрини бир зиёрат қилиб келмоқчиман, – деди мунгли овозда Моррель.

– Бўпти, мени ўша ерда кутиб туринг, орқангиздан етиб бораман.

– Йўл бўлсин?

– Бир муқаддас қадамжода бўлишим зарур. Моррель графнинг қўлини аста сиқди-да, хомуш ҳолда бошини сил-тади, сўнг шаҳарнинг шарқ томонига қараб иул олди.

Монте-Кристо унинг кўздан узоклашувини кутиб турди-да, кейин Мельян хиёбонидаги оддийгина бир уйга қараб юрди. Бу уй билан ўқувчимизни китобнинг бошида таниш-тирган эдик.

Марселликларнинг сайилгоҳи бўлган машҳур хиёбон дарахтлари бу уйга ҳамон соя ташлаб турарди. Ёввойи ток уни батамом ўраб олган, ҳатто жануб офтобида сарғайиб кетган деворлари ҳам кўринмай қолганди. Уйга киравериш-даги икки почали тош зина ейилиб, сийқалашиб кетибди; учта тахтадан ясалган ва сира бўёк кўрмаган эшик жази-рама офтобдан қақраб, оралари очилиб кетибди. Эскириб қолганига қарамай, ҳамон серфайз бу уйда бир вақтлар кекса Дантес истиқомат қилганди. Чол болохонада турар-ди, граф ана шу уйни бутунлайин Мерседеснинг ихтиёрига топширди.

Боя Монте-Кристо банларгоҳда кўрган узун чодрали аёл мана шу уйга кириб кетган эди. Муюлишда графнинг қора-си кўриниши билан аёл ўзини ичкарига уриб, эшикни бер-китиб, кўздан ғойиб бўлганди.

Сийқаси чиққан бу зина графга жуда яхши таниш, эски эшикни қандай қилиб очишни ва лўкидонни миҳ билан

қанақа қилиб кўтаришни Монте-Кристо ҳаммадан яхши биларди.

У келганини ҳеч кимга билдирмай, эшикни тақиллатмасдан хўжайин сингари уйга кириб бораверди.

Уйнинг орқасидаги боғчага қуёш нурини аямай тўкиб турарди. Мерседес гўё граф бундан йигирма тўрт йил муқаддам яшириб кетган пулни айтилган жойнинг нақ ўзидан топиб олганди. Эшик остонасидан боғчанинг олд томонидаги дарахтлар кўриниб турарди.

Монте-Кристо ичкарига қадам қўйиши билан ичкаридан йиғи сингари овоз эшитилди. Граф овоз чиққан томонга қаради, сербарг, узун-узун қирмизи гуллари қийғос очилиб ётган ёсуман остида Мерседес хўнг-хўнг йиғлаб ўтирарди.

Монте-Кристо олға бир неча қадам ташлади, оёғи остидаги қумғи жирилди.

Мерседес бошини кўтарди-да, қичқириб юборди.

– Хоним, – деди граф, – мен сизни бахтиёр қилишга қодир эмасман, аммо сизни юпаттиш, дардингизга ҳамдард бўлишни истардим, бир дўст сифатида менинг бу илтимосимни инобатга олурмикинсиз?

– Тўғри, мен бахтсизман, – деди Мерседес, – мана, энди ёлғизман... Биргина ўғлим қолган эди, у ҳам мени ташлаб кетди.

– У хайрли иш қилди, – деди граф, – у виждони пок йигит. Ҳар бир киши ўз Ватанига хизмат қилмоғи шарт эканлигини англади. Биров Ватанга истеъдодини ҳадя атади, биров меҳнатини, бошқа биров эса тинимсиз тунларини бағишлайди, яна биров тан-жонини ҳадя қилади; ўғлингиз сизнинг ёнингизда қолиб кетса, умрини беҳуда ўтказган, сизнинг дард-аламингизга чидолмай асаб касалига мубтало бўлган бўлур эди; сиздан йироқда турса, ҳаётнинг пасту баландини кўриб, тобланади. Хоним, қўйинг уни ўз холига, ўзининг ва сизнинг келажагингизга замин ҳозирласин, амин бўлингки, иккингизнинг истиқболингиз ишончли қўлларда.

– Ўғлимга сиз каромат қилаётган ва мен ҳам бутун жони дилим билан унга Худодан тилаётган бахт энди менга насиб бўлмайди, – деди шўрлик аёл ғамгин бошини чайқаб. – Ҳаётим барбод бўлди, энди менга бу дунё қоп-қоронғи зин-

дон, мен ажал ёқасида турибман. Мени бир вақтлар бахтиёр яшаган жойимга қайтариб, сиз чексиз яхшилик қилдингиз, бахтингни топган жойингда ўлганинг маъқул.

– Хоним, сизнинг бу қайғу-аламга тўла сўзларингиз, – деди Монте-Кристо, – юрагимни ўртаб юборяпти, мендан сиз ҳаққоний равишда жирканасиз, нафратланасиз, буниси ўлганинг устига тепган қилиб, жигар-бағримни кон қилияпти. Бошингизга тушган барча кулфатларнинг айбдори менман, нега сиз айблаш ўрнига менга ачинмаяпсиз? Ана унда дилимга яна кўпроқ, янада оғирроқ азоб берган бўлур эдингиз...

– Печун энди мен сиздан нафратланарканман? Печун сизни айблар эканман, Эдмон? Печун? Уғлимни ўлимдан қутқариб қолган кишидан нафратланиб бўладими, ахир? Ростини айтганда, сиз жаноб де Морсерни фахри ифтихори бўлган ўғлидан жудо қилишга қатъий аҳд қилган эдингиз, тўғрими? Шунга қарамай, менинг кўзларимда сизга таъна-маломатдан заррача асар йўқ!

Граф бошини кўтариб, кўзларини иккала қўлини чўзиб турган Мерседесга тикди.

– Мана, қаранг менга, – давом этди сўзида Мерседес, – куйиниб, ҳуснимдан асар ҳам қолмаган, кўзимда заррача нур йўқ, дераза олдида интизор турган Эдмон Дантес олдига жилмайиб, жилва қилиб келадиган вақтларим ўтиб кетди... Ушандан буён жуда оғир кунлар ўтди, эндиликда ўтмиш фақат ширин хаёл бўлиб қолди. Сизни, Эдмон, айблашга, сиздан нафратланишга қандай журъат қила оламан мен, азизим? Қандай? Йўқ! Мен ўзимдан нафратланаман! Ўзимдан! Ҳамма айб ўзимда, – деди хитоб қилиб Мерседес. – Оҳ, менинг бошимга қандай оғир кулфатлар тушмади!.. Тангрим фаришталарга инъом этган эътиқод, иффат, муҳаббат менда ҳам бор эди, мен бахти қаро эса ҳаммасини Парвардигордан кўрибман-а! Монте-Кристо индамай қўлини чўзди.

– Қўйинг, азизим, қўйинг, – деди Мерседес аста қўлини тортиб олиб, – менга тега кўрманг. Сиз раҳм-шафқат қилдингиз менга, бироқ, сирасини айтганда, сиз ғазабга олганлар ичида биргина мен шафқатга лоийқ эмасдим, биргина мен; бошқаларнинг хатти-харакати ғазабдан, тамагир-

ликдан, худбинлик, ҳасаддан эди. Мен-чи? Мен кўрқоқлик, субутсизлик, иродасизликдан шу аҳволга тушиб ўтирибман. Улар бирор ният-мақсад йўлида шундай қилишди, мен эса... мен кўрқдим, ҳаёикдим. Эдмон, кўйинг, сиқмай кўя қолинг энди менинг кўлимни; сезиб турибман, яхши, ёқимли сўзлар айтмоқчисиз менга – чакки қиласиз; кўйинг, айтманг, яхшиси бошқа бир жонон учун сақлаб кўйинг у сўзларингизни; мен энди унақа сўзларга муносиб эмасман. Қаранг, яхшилаб қаранг... (У чодрани тамом олиб ташлади) Ғам-ғусса мени адоири тамом қилди, сочларимда битта ҳам қора қолмади: ёш тўка-тўка қовоқларим қавариб кетди; пешанамни ажин босди. Сиз эса, Эдмон, ҳамон навкирон, келишган, мағрурсиз; бунинг боиси шундаки, сизнинг имонингиз саломат, жасурсиз, иродалисиз, Тангрининг мўмин бандасисиз, шу ваядана Тангрим сизга мадад берди; мен субутсиз бўлиб чиқдим, уни инкор этдим, Тангрим мендан юз ўгирди, оқибатда мана шундай аҳволга тушиб қолдим.

Мерседес уввос тортиб йнғлаб юборди, бағри тилка-пора бўлди.

Монте-Кристо уни кўлдан ушлаб, камол эҳтиром билан ўпди: бироқ бу бўсада заррача илиқлик йўқлигини Мерседес ҳам сезди.

– Ҳалокатга маҳкум этилганлар орасида шундайлари ҳам бўладикки, – давом этди Мерседес, – биринчи хатонинг ўзиёқ уларнинг келажagini йўқ қилиб ташлайди, мен сизни дунёдан ўтган, деб ҳисоблагандим, ўзим ҳам жонимдан кечмоғим лозим эди; қон-қон йнғлаб сизга аза тутиб юришимдан нима фойда кўрдим? Ўттиз тўққиз ёшимда мункиллаган кампир бўлиб қолдим, холос. Мен ҳаммадан аввал сизни таниб, ўғлимни ўлимдан сақлаб қолган эканман, бундан на фойда? Умрим йўлдоши қилиб олган одамни ҳам, унинг гуноҳи қанчалик оғир бўлмасин, ўлимдан сақлаб қолишим керак эмасмиди, ахир? Мен эса бундай қилмадим; ўз жонига ўзи қасд қилишига йўл қўйиб бердим. Бу ҳам камлик қилгандай, бағришошлик қилиб, жирканиб, нафратланиб унинг ўлимини тезлаштирдим; ахир ҳеч бўлмаса, унинг мени деб онтидан қайтганини, мени деб сотқинлик қилганини ўйламадим, ўйлашни истамадим! Энди-чи? Ўғлимни ажал ўчоғи – Африкага жўнатган эканман, бу ерга келиб

яшашимдан не фойда? Ҳа, мен кўрқоқлик қилиб, муҳаббатимдан юз ўгирдим ва эндиликда ўз маслағидан қайтган муртад кимсага ўхшаб, атрофимдагиларни бахтсизликка дучор этмоқдаман.

– Йўқ, Мерседес, ундай эмас, – деди Монте-Кристо, – ўзингизни ўзингиз бунчалик ерга уриб, койиб, чакки қиялпсиз. Сиз олижаноб аёлсиз, бошингизга тушган мусибатлар шу қадар оғирки, у мени ҳам ночор қилиб қўйди; бироқ тепамда Танграм турибди, у мен отган чақмоқни, ўқ-ёйни тўхта-тиб қўйишни истамасди. Ун йилдан буён Худойимга ҳар куни сажда қилиб, шоҳид бўлишга ундаб келдим: яна шу Худо олдида онт ичиб айтаманки, мен сизни, деб ҳаётимни ва шу билан бирга бутун орзу-ниятларимни қурбон этдим. Аммо, Мерседес, мен буни афсусланиб гапирётганим йўқ, аксинча, фахрланиб гапиряпман, мен Танграмга керак эканман-ки, у менга яна ҳаёт ҳадя этди. Мерседес, утмишни бир зум ёдингизга келтиринг, ҳозирги вақтда атрофингизда юз бериб турган воқеаларни мушоҳада қилиб кўринг, келажакни кўз олдингизга келтиринг-да, шу саволга жавоб беринг; ахир мен Худонинг ўз кўлидаги қуроли эмасманми? Умрининг тенг яримини энг даҳшатли мусибатлар исканжасида, энг оғир азоб-уқубатлар гирдобида ўтказдим, мени ҳамма ёр-биродарларим, ҳатто севиб-севдирганларим ҳам унутиб юборишган эди; ётлар қувғинга солган эди; қамоқ, ёлғизлик, айрилиқ, жудоликдан сўнг тўсатдан бундай озодлик, бунча бойлик! Бу бойлик ҳар қандай кишини ҳам ҳайратда қолдирадиган, беҳисоб бойлик эдики, мен, чор-ночор, буни Худойимнинг ўзи улуғ ишларни бажо келтириш учун менга юборди, деб ўйлашга мажбур бўлдим. Ўшандан буён шу бойликини Худо йўлида хизмат қилишга сарфлаб келдим. Мерседес, баъзан сиз лаззат топган бу ҳаётда мени ўшандан бери ҳеч нарса мафтун этмади, ҳеч нарса қизиқтиролмади, тинимсиз ҳаракат қилдим, аллақандай куч мени ҳадеб олға тортаверди, Худонинг қарғиши теккан шаҳарни қуйдириб, кулини кўкка совуришга аҳд қилиб осмонда учиб юрган олов булутга ўхшардим мен: оғир, хавф-хатарли сафарга чиқиш олдидан ўз кемасини тайёрлаётган капитанга ўхшаб ўқ-дори йиғдим, қуролларимни тайёрладим, танимни оғир синовларда, юрагимни кучли ҳаяжонларда

тобладим, токи қўлларим ўлдиришга қобил бўлсин, кўзларим зийраклашсин, лабларим ҳар қандай дахшатли манзараларда ҳам жилмайиб турсин, дедим. Паишшага ҳам озор бермаган кўнгулчан, соддалил бир кимсадан яширин, дарғазаб қасосчига айланиб кетдим: ана шундан сўнг тахт қилиб қўйилган йўлга кирдим-да, бушлиқни шартта кесибутиб, ниятимга етдим, йўлимда рўбарў келган ҳеч ким, ҳеч нарса омон қолмади.

– Бас, – деди Мерседес, – Эдмон, бас! Амин бўлинг, шунча одамлар ичида биргина мен сизни таниб олган эканман, демак, фақат биргина мен сизни англашим мумкин. Мабо-до мени ҳам бир шиша идиш каби чилпарчин қилиб ташлаганингизда ҳам мен сизга қойил қолмай иложим йўқ эди, Эдмон! Ҳа, завқланардим! Мен билан утмиш ўртасида пайдо бўлган айрилиқ, нифоқлик жарри – ана шу тубсиз жар сиз билан ўзгалар ўртасида ҳам пайдо бўлди. Сизни бошқалар билан таққослаш эса мен учун энг оғир азобдир, чунки сизга тенг келадиган, сизга ўхшайдиган зот йўқ. Келинг, бас қилайлик, видолашинг мен билан, Эдмон, видолашинг.

– Видолашишдан олдин шунини айтинг менга, Мерседес, мен қандай ёрдам беришим мумкин сизга? – сўради Монте-Кристо.

– Менинг фақат битта тилагим бор, Эдмон: ўғлим бахтини топсин.

– Ўғлингизни ўлимдан сақлашни Худодан тиланг, бошқасини мен таъминлайман.

– Раҳмат, Эдмон.

– Сиз-чи, Мерседес? Сизга қандай ёрдам керак?

– Менга ҳеч нарсанинг кераги йўқ, мен икки қабр ўртасида яшайман: бири аллақачон дунёдан ўтган Эдмон Дантеснинг қабри, мен уни севардим! Эндиликда бу сузларни айтиш менинг сўлғин лабларимга асло ярашмайди, аммо қалбим ҳеч нарсани унутгани йўқ! Мен учун бу дунёда юрагимдаги ана шу муқаддас хотирадан ҳам азиз нарса йўқ! Иккинчи қабрда ана шу Эдмон Дантес ўлдирган зот ётибди, мен бу ўлдиришни Ҳақ ниши дейман, аммо қатл этилган киши ҳақиқа ибодат қилиш менинг бурчим.

– Ўғлингиз бахтли бўлади. – деди такрорлаб граф.

– Унда, шубҳасиз, мен ҳам бахтиёр бўламан.

– Ҳарҳолда... қандай қилиб яшамоқчисиз?

Мерседес ғамгин ҳолда жилмайиб қўйди.

– Илгариги Мерседес каби меҳнат қилиб яшайман, деса-сам ишонмайсиз албатта; эндиликда мен фақат тоат-ибодат қилишга яраيمان, холос; бирор иш қилишга менда эҳтиёж ҳам йўқ. Сиз бекитиб, кўмиб қўйган хазина уша сиз айтган жойдан топилди. Одамлар менинг ким эканлигимни, қандай сармоя билан яшаётганимни қизиқиб суриштирадилар, албатта, бироқ менга барибир эмасми! Бунинг фақат Худога, сизга ва менга дахли бор.

– Мерседес, – деди граф, – мен буни сиздан таъна қилиб сўраётганим йўқ, сиз граф де Морсер жамғарган ва ярми сизники ҳисобланган бойликдан воз кечиб чакки қиляпсиз.

– Нима қил демоқчи бўлаётганингизни сезиб турибман, аммо, Эдмон, мен буни қилолмайман, ўғлим бунга йўл қўймади.

– Мен ҳам ўғлингиздан розилик олмай туриб, сизга ёрдам бера олмайман. У нимани истаса, ушани бажо келтираман. Борди-ю, розилик билдирса-чи? У вақтда сиз қаршилиқ кўрсатмайсизми?

– Эдмон, яхши биласизки, ҳозир менинг мулоҳазага ҳам холи-мадорим йўқ, бирор нарса ҳақида бирор фикрга келишга қурбим етмайди. Худонинг ўзи эрк-иродадан мени маҳрум этиб қўйди. Мен унинг қулида бургуг чангалига тушиб қолган мусича каби, ожиз, шўрлик бандаман. Шунга қарамай ҳамон тирик эканман, бу ҳам Худонинг иродаси.

– Эҳтиёт бўлинг, бекам, – деди Монте-Кристо, – Худога бундай сиғинмайдилар. Тангри ўз бандасидан амру фармонларини англаб, тушүниб иш тутишни, унинг қудратини онгли равишда қабул қилишни талаб этади. Бизга эрк-ирода ато этиб қўйганининг боиси ҳам ана шунда.

– Йўк! – деди хитоб қилиб Мерседес, – Асло ундай дея кўрманг. Тангрим менга эрк-ирода бериб қўйган деб уйлаганимда, оғир дақиқаларда ўз жонимга ўзим қасд қилардим-қўярдим, бундан мени нима тўхтата оларди?

Монте-Кристо бўзариб кетди-да, бу дард-аламларга тула фиғонли сўзларга бардош беролмай, бошини қуни солди.

– Сиз менга лоакал «хайр» ҳам демайсизми? – деди у Мерседесга қулини узатиб.

– Аксинча, хайр, оқ йул дейман сизга, – деди эътироз-ла Мерседес ва осмонга ишора қилиб қўшиб қўйди, – қўриб турибсизки, менинг ҳам ҳали Худодан умидим бор.

Сўнг титраб турган қўли билан графнинг қўлини сиқиб қўйди-да, зинадан югуриб ичкарига кириб кетди.

Шундан кейин Монте-Кристо аста қадам ташлаб уйдан чиқди-да, бандаргоҳ томон йул олди.

Бирок кекса Дантес яшаган айвондан қараб турган Мерседес узоқлашиб кетаётган Монте-Кристонни кўрмади. Она-нинг икки кузи ойнадай ялтираб турган денгизда – уғлини узоқларга олиб кетаётган кемада эди. Унинг лаблари беихтиёр: – Эдмон! Эдмон! – деб шивирлади.

XVI. УТМИШ

Граф Мерседес қошидан юраги эзилиб чиқди. Балки бундан кейин унинг дийдорини кўриш насиб булмас унга.

Кичкинтой Эдуарннинг ўлиmidан кейин Монте-Кристонинг аҳволи руҳиятида чуқур ўзгариш юз берди. У қасос олиш ниятида жуда кўп эгри-бугри йўлларни босиб ўтди-ю, пировардида тўсатдан шак-шубҳалар гирдобига тушиб қолди.

Бунинг устига Мерседес билан бўлган суҳбат граф унутиб юбормоқчи бўлган хотираларни яна жонлантириб юборди.

Монте-Кристо осонликча руҳан тушкунликка тушадиганлардан эмасди, ўз соясидан қўрқадиган олифталаргина шундай бўлади. Ботир одамнинг руҳан тушкунликка тушгани, ўлгани ҳисобланади. Қилмишларимдан шубҳага тушиб, пушаймон қилаётган эканман, демак, мўлжалларимда бирорта хатога кетган эканман-да, деб ўйлади граф.

Ўтмиш ҳақида хато ўйлаяпман, – деди у ўзига, – қўпол хато қилган бўлишим мумкин эмас. Ёки мен ўз олдимга бе-маъни мақсад қўйганмидим? Наҳотки, ўн йил нотўғри йўлда юрган бўлсам? Меъмор бутун орзу-умидларини сарфлаб ўз қўли билан яратиши мумкин бўлмаган ёки арзимас нарса-лигига ишонгани учун наҳот бир соат кифоя қилган бўлса?

Йуқ, йуқ! Бундай фикрларни калламдан чиқариб ташлашим керак, иуқса улар ақдан оздиради мени. Мен ўтмиш-

га жуда узокдан назар ташлаялман, шу важдан у менга нотуғри кўриняпти. Аслида олға бораётганингда ўтмиш бамисоли табиат манзараси каби ёнингдан ўтиб, кўздан ғойиб бўлаверади. Мен уйқуда гуё кўксимга ханжар санчдим-у, қонга буландим, оғриқ сезялман, аммо қандай яралор бўлганимни англай олмайман.

Эй, гўрида тик турган зот, беҳисоб давлат ховлиқтириб қўйган зўравон, қўлидан ҳар бало келадиган авлиё, миллионер, қани, бир зум ўша оч-яланғоч, ночор кечган ҳаётнинг мудхиш манзараларини кўз олдинга келтир-чи, тақдир маҳқум этиб ёвузлик судраб кирган ўша йўлдан яна қадам ташлаб кўр-чи! Мана, Монте-Кристо Дантесга қараб турган ойна юзида беҳисоб олмосу олтинлар ярақлаб, айшишратлар акс этиб, кузни қамаштириб юборяпти! Қани, ойна юзидаги олмосларни бекит, олтинни кўчириб, ялтироқ шуълани снлириб ташла, уни яхшилаб артгин-да, бойбадавлатининг кузи билан камбағалга, эркинликда юрганнинг кузи билан маҳбусга, қабрдан тирилиб чиққаннинг кузи билан мурдага бир назар ташлаб, ўтмишни хотирингга келтир!

Ана шу дилгир уй-хаёлар оғушида Монте-Кристо Кесри кўчасидан вазмин кадам ташлаб борарди. Бундан йигирма тўрт иил мукаддам уни худди шу кўчадан унсиз-забонсиз соқчилар олиб кетишган эди. Ҳозир гавжум ва хўш-чакчак бу уйлар ўша тунда унсиз, зимистон эди.

– Бу уйлар ўша вақтдагидек турибди, – деди пичирлаб Монте-Кристо, – фақат у вақт тун эди, ҳозир ёруғ кун, қуёш ҳамма ёққа заррин нурларини сочиб, дилларга қувонч бағишляпти.

У Сен-Лорен кўчаси бўйлаб сохилга тушли-да, порт бошқармаси олдига борди. Ўша кунни мана шу ерда уни қайиққа туширган эдилар.

Ёнбошдан чипта соябонли қайиқ ўтиб қолди; Монте-Кристо қайиқчини чақирди, қайиқчи катта пул ишлаб оламан, деган максалда граф олдига югуриб келди.

Роҳат килиб, саир этса бўладиган пайт эди. Ёниб-қизиб турган улкан тандир сингари қуёш тўлқинларга аланга сочиб уфққа чўкяпти. Тен-текис денгиз юзи жимираб қуярди, бу душман таъқибидан қочиб юрган балиқларнинг сув юзи-

га отириб чиқиши эди. Узоқ-узоқларда Мартига бораётган балиқчиларнинг ошпоқ қайиқлари сувга кўнган оқ қушларга ўхшарди. Бу қайиқларнинг баъзилари Корсика ёки Испанияга юк олиб бораётган кемалар томон йўл олганди.

Графнинг кўзига буларнинг ҳеч қайсиси кўринмас, у ёмғир пўшига бурканиб олиб, босиб ўтган даҳшатли ҳаёт йўлининг барча манзилларини бирма-бир хотирасидан ўтказарди. Каталаньеда ёниб турган ўша ёлғиз чирроқ, уни олиб бораётганларида қаршисида пайдо бўлган Иф қалъасининг мудҳиш кўланкаси, денгизга узини отмоқчи бўлиб жаҳадармалар билан жикқамушт бўлгани, енгилганини сезгач, ўз жонига ўзи қасд қилгани ва чаккасига тақаган тўншончанинг муздек учини – ҳамма-ҳаммасини хотирасидан ўтказарди.

Ёзнинг жазирама офтобидан қақраган, куз булутлари тепага келган кунлари яна оз-оздан нам тортаётган арчалар сингари кўксидея томчи-томчи зардоблардан кўланса кўлмак пайдо бўлаётганини сезиб турарди граф Монте-Кристо. Бир вақтлар бу зардоб Эдмон Дантеснинг юрагини тўлдирган эди.

Шу дақиқадан бошлаб Монте-Кристо учун очик-оқидин фазо ҳам, ошпоқ-ошпоқ қайиқчалар ҳам, қирмизи уфқ ҳам йўқ бўлди. Осмонни қоп-қора булутлар қоплаб олди, қаршисида Иф қалъаси деб атаганиш қора гигант пайдо бўлганида, худди ашақдий душманининг арвоҳи дуч келгандек сесканиб кетди.

Улар манзилга етиб келишган эди.

Қайиқчи ҳурмат билан «келдик, жаноб», деган бўлса-да, граф ўзини бенхтиёр қайиқнинг энг кетига олди.

Монте-Кристо ўша даҳшатли куни соқчилар уни худди мана шу ўнқир-чўнқир сўкмоқ йўлдан найза билан туртиб-суртиб олиб кетганларини эслади.

Ўша вақтда Дантесга бу йўл жуда олис кўринган эди, Монте-Кристога эса яқин туюлди. Эшкак ҳар гал сув сачратганда беҳисоб фикрлар ва хотиралар туғиларди графнинг миёсида.

Июль революциясидан сўнг ҳибсхона Иф қалъасидан кўчириб юборилган ва контрабанда пули билан мол олиб ўтувчиларнинг йўлини тўсадиган соқчилар постига айлан-тирилган эди. Дарвоза олдида ўтмишининг бу даҳшатли

ёдгорлигини кўргани келган сайёҳларни кутиб олувчи қоровул турарди. (Энди бу қалъа олдий сайилгоҳга айланиб қолган эди.)

Бундан Монте-Кристо хабардор эди, шунга қарамай, қалъанинг гумбазлари остида қадам ташлаганида, қон-қоронғи зинадан тушаётганида, кўришни истаган зиндонга бошлаб тушганларида, унинг юзи мурдадай оқариб, юраги орқасига тортиб кетаверди.

Граф тикланиш замонидаги ҳибсхона ходимларидан бирорта қарн-қуриси қолмаганми, деб сўраган эди, уларнинг ҳаммаси пенсияга чиқиб кетган ёки бошқа ишларда ишлашади, деб жавоб беришди. Графни сайр қилдириб юрган қоровул, мен бу ерда 1830 йилдан буён ишлайман, деди.

Монте-Кристонинг ўзи ётган зиндонга олиб киришди.

У яна тепадан тушиб турган ўша ғира-шира ёруғликни, каравоти турган жойни (каравотни олиб кетишганди) кўрди; каравот орқасида аббат Фариа ёриб кирган тешикнинг ўрни ҳамон кўзга яққол ташланиб турарди.

Монте-Кристонинг оёқларини титроқ босиб, букилиб кетди, у ёғоч ўтиргични олдига зўрға тортиб олди-да, ўтирди.

– Мирабони истисно қилганда, бу қалъанинг маҳбуслари ҳақида нималарни ҳикоя қилишади? – сўради граф. – Бу мудҳиш зиндонлар тўғрисида ёдномалар борми? Бу ерда тирик одамларни қамашлари мумкинлигига ҳеч ишонгинг келмайди.

– Жаноб, мана шу хона ҳақида менга турма ходими Антуан гапириб берганди.

Монте-Кристо чўчиб тушди. Ҳибсдалиги вақтида унинг қоровули ана шу Антуан эди. Граф унинг исмини ва афт-башарасини деярли унутиб юборган эди, бироқ исми эшитилиши билан Антуан пахмоқ соқоли юзи, қора нимчаси, камарига осиб олган калитлари билан графнинг кўз олдида дарҳол гавдаланди; ҳатто ўша калитлар худди ҳозир ҳам шақиллаётгандай туюлди унга.

Граф орқасига қаради, Антуан даҳлизнинг турида тургандай туюлди; у дарвозабон тутиб турган жинчирок ёғдусида бурунгидан ҳам мудҳиш кўринди.

– Истасалар, айтиб беришим мумкин, – деди дарвоза қоровули.

– Ҳа, истайман, айтиб беринг, – деди Монте-Кристо.

Граф ўзи ҳақидаги ҳикояни эшитишга ҳозирланиб, гўё юрагим қинидан чиқиб кетмасин, дегандек, кўксига қўлини босди.

– Айтиб беринг, – такрорлади граф.

– Бир замонлар мана шу хонада, – деди ҳикоясини бошларкан қоровул, – ниҳоятда хавфли бир маҳбус ётган экан. У ўта жасоратли, баджаҳл йигит бўлган экан, ўша йиллари бу ерда яна бир маҳбус бўлган экан, айгишларига қараганда, у коҳинлардан экан, бироқ у мўмин-қобил экан; шўрлик мана шу хонада ақлдан озиб қолган экан.

– Ақлдан озган экан, дедингизми? – сўради Монте-Кристо. – Нега?

– Ҳаммага, мени чиқариб юборсалар, миллион-миллион ақча бераман, дер экан.

Монте-Кристо баландга қаради, бироқ ҳеч ким кўринмади: фақат тош шифтларгина осмонни тўсиб турарди. «Аббат Фариа хазина таклиф қилган кимсалар билан ўша хазина ўртасидаги ғовлар ҳам булардан кам бўлмагандир», кўнглида кечирди граф.

– Маҳбуслар бир-бири билан учраша олишганмикин? – сўради Монте-Кристо.

– Йўқ, учрашиш қатъий ман қилинган экан, бироқ бу иккала маҳбус бу тартиб-қоидага риоя қилмай, лаҳм қазиб олишган экан.

– Улардан қайси бириси лаҳм қовлаган экан?

– Ёшида, албатта, – деди қоровул, – у жуда эпчил, забардаст йигит бўлган, шўрлик аббат эса қариллик енгиб, мункиллаб қолган чол эди, дейишадди.

– Оббо, шапкўрлар-э!.. – деб пичирлаб қўйди Монте-Кристо.

– Хуллас, – деди сўзини давом эттириб қоровул, – тешиқни ёш маҳбус қовлабди, аммо нима билан қовлаганини Худо билади. Мана, қаранг, тешиқнинг изи ҳалиям кўришиб турибди.

Қоровул жинчироғини деворга тутди.

– Тўғри, кўрдим, – деди граф, ҳаяжондан овози бўғик чиқди.

– Сўнгра бир-бириникига борди-келди қилишибди. Бу қанча вақт давом этганини ҳеч ким айтиб беролмайди. Сўнгра чол касал бўлиб ўлибди, ёши нима қилибди денг?

– Ҳўш, нима қилибди, айтинг-чи?

– Уликни ўз хонасига олиб борибди-да, юзини девор томонга қилиб каравотига ётқизибди, кейин чолнинг хонасига қайтиб келибди, мурданинг қопига ўзи кириб ётиб олибди. Мана буни сизга нима дейсиз?

Монте-Кристо кўзларини юмди, муздек мурданинг ҳиди келиб турган чишта юзига тегаётгандек туюлди шу он.

– Афтидан, – давом эттирди ҳикоясини қоровул, – у, Иф қалъасида ўликларни чиқимидан қочиб, тобутсиз шундайча кўмадилар, гўрдан чиқиб жуфтакни ураман, деб уйлаган бўлса керак; бахтга қарши, қалъада тартиб бошқача экан, ўликларни ерга кўмишмай, оёғига тош боғлаб, денгизга улоқтириб ташлар эканлар. Уни ҳам худди шу зайлда денгизга ташлаб юборибдилар; эртасига ҳақиқий мурдани йигитнинг каравотидан топишибди; воқеа аён бўлибди, йигитни денгизга улоқтирган соқчиларнинг айтишича, «мурда» солинган қоп пастга учиб тушаётганида қаттиқ додлаган овоз эшитилган экан.

Графнинг юраги сиқилиб, нафаси бўғилди.

– Йўқ! – деди пичирлаб у, – йўқ! Унутиб қўйганимдан дилимда шубҳа туғилганди, мана бу ерда қалбимнинг яраси яна очилди, мен яна қасос олиш иштиёқида ёна бошладим, қасос!

– Уша маҳбус ҳақида бошқа гап эшитганингиз йўқ-ми? – сўради у.

– Бошқа ҳеч нарса эшитганим йўқ, биласизми, у ё эллик фут баландликдан чархпалак бўлиб тушиб ўлган ёки...

– Ахир сиз, оёғига тош боғлаб улоқтиришибди, тикка тушган бўлса керак, дедингиз-ку.

– Ёки, – давом этди қоровул, – тош оёғидан тортиб сувга тикка тушганда, чўкиб кетган, бечора!

– Сиз ачинасизми унга?

– Очигини айтсам, тириклигида у денгизни ўз уйидай билган бўлса-да, ачинаман шўрликка.

– Нега энди?

– Айтишларига қараганда, бахтсиз йигит денгизчи бўлиб бонапартчи бўлгани учун уни қамашган экан.

– Ҳақиқатан ҳам, – яна пичирлади граф, – Худонинг амри билан сувдан ҳам, ўтдан ҳам соғ чиқасан! Шўрлик денгизчини ҳамон эсда тутишаркан, ҳамон гулхан олдида унинг аччиқ қисмати ҳақида гапиришар экан, у ҳавони ёриб, денгиз гирдобига отилганини эшитганлар ҳозир ҳам титраб кетаркан.

– Унинг исмини биласизми? – деди овозини чиқариб граф.

– Қайдан билай? – деди қоровул. – У ўттиз тўрт рақам билан рўйхатга ёзиб қўйилган экан.

– Вильфор, Вильфор! – шивирлади Монте-Кристо. – менинг арвоҳим сени тунлари безовта қилганида шу рақамни тинмай такрорлагандирсан-да.

– Саёҳатни давом эттирадиларми, жаноб? – сўради қоровул.

– Ҳа, ўша жинни аббат турган хонани кўрсатинг.

– Йигирма еттинчи хонаними?

– Ҳа, йигирма еттинчини, – деди такрорлаб Монте-Кристо.

Граф яна исмини айтишнинг ўрнига девор орқасидан мана шу номерни қичқириб айтган аббат Фарианинг овозини эшитгандай бўлди.

– Юринг.

– Бир оз сабр қилинг, – деди Монте-Кристо. – Бу зиндонни яхшилаб кўрмоқчиман.

– Маъқул, – деди қоровул, – йигирма еттинчисининг калитини унутиб қолдирган эканман, сиз кўриб бўлгунингизча олиб келаман.

– Ҳа, бўпти, сиз калитни олиб келинг.

– Чироқ ҳам сизда қолсин.

– Йўқ, ўзингиз олиб кетаверинг.

– Қоронғида қоласиз-ку.

– Қоронғида ҳам жуда яхши кўраман.

– Буни қаранг-а! Худди ўшанинг ўзи.

– Ўшанингиз ким?

– Уттиз түртинчи номер, айтишларига қараганда, у қоронғида кўришни жуда машқ қилган экан, зимистон хонасининг нариги бурчагида ётган игнани ҳам бемалол кўриб тураркан.

– Бунга эришмоқ учун у ана шу қоп-қоронғи зиндонда роса ун йил азоб чеккан эди шўрлик, – деди паст овозда граф.

Қоровул чироғини кўтариб чиқиб кетди.

Граф ҳақ сўзни айтган эди: бир неча дақиқа утар-утмас у қоронғида ҳамма нарсани худди кундузгидек кўра бошлади.

– Тўғри, ўша зиндон, – деди у, – мана, мен утирган тош. Мана, деворда елкамнинг изи! Мана, қонимнинг изи, бу ўша калламни деворга уриб мажақламоқчи бўлган кундан қолган эсдалик!.. Мана, рақамлар... Булар ёдимда... отамни тирик кўра олармикинман, деб, унинг ёшини санаб борганда ёзиб қўйгандим буларни... Мана бу Мерседеснинг ёши саноғи... У мен боргунча кутиб турармикин, деб ёзгандим... Ҳисоблаб чиққанда, дилимда умид учқунлари пайдо бўлганди... Очлик ва сотқинлик юз беради деб уйламагандим, ўшанда.

Шу пайт унинг кўксидан заҳарханда кулги отилиб чиқди. Худди тушидаги каби кўзига отасини кўмиш маросими кўринди... Ана, Мерседес меҳробга боряпти!

Яна бир деворда ёзувлар кўринди. У зангори деворда ҳамон аниқ кўриниб турарди:

«Э, Тангрим, – ўқиди Монте-Кристо, – эс-ҳушимни сақла менинг».

– Тўғри, – деди хитоб қилиб у, – бу зиндонда сўнгги йилларда ёлғиз мана шу калимани келтирардим, Худодан озодлик тиламай қўйгандим, жинни бўлишдан қўрқиб эс-ҳушимни сақлашни тилардим, Тангрим тилагимни инобатга олди, ақл-ҳушимни сақлади, шу туфайли мен ҳеч нарсани унутмадим, Худога минг қатла шукрки, унутмадим.

Шу топ деворда чироқ нури уйнади, зиндонга қоровул тушаётган эди.

Монте-Кристо унга пешвоз чиқди.

– Кетимдан юраверинг, – деди қоровул.

Улар ер ости йулкасидан йигирма еттинчи хонага боришди.

Аббат ётган зиндон яна кўп нарсаларни Монте-Кристо-нинг эсига солди.

Даставвал унинг деворга чизиб қўйилган меридианга кўзи тушди, аббат Фариа бу меридиан воситасида вақтни ҳисоблаб борарди, сўнг шўрлик маҳбус дунёдан ўтган каравотга қаради, ўзи ётган хонани кўрганда графни ваҳима босган бўлса, бу хонада унинг қалби марҳум аббатга меҳр-муҳаббат ва миннатдорчилик ҳисси, ташаккур билан тўла эди; унинг кўзлари жиққа ёшга тўлди.

– Жинни аббат мана шу хонада ётган экан, – деди қоровул, – ана у ердан кўшниси келиб тураркан. (У тешикни кўрсатди, тешикнинг бу томони бекитилмай қолган экан.) Олимлардан кимдир тошларнинг рангига қараб, улар бири-бириникига ўн йил қатнаган бўлса керак, деган хулосага келибди. Шўрликнинг бу ўн йиллик умри не-не азоб-уқубатларда ўтгандир.

Дантес чўнтагидан бир неча олтин танга чиқариб, уни танимаса-да, икки марта қўлини сиқиб сўрашган қоровулга узатди.

Қоровул пулни олди, бироқ сайёҳ бир неча майда чақа ўрнига кутилмаган ҳолда жуда кўп ақча бериб юборганини чироқ ёғдусида кўриб ханг-манг бўлиб қолди.

– Жаноблари алашдилар, шекилли, – деди у.

– Нимада адашибман?

– Менга олтин берибсиз.

– Кўриб турибман.

– Била туриб беряпсизми?

– Ҳа.

– Бу олтинларни менга ҳадя қиляпсизми?

– Ҳа

– Буларни ростдан чўнтагимга солиб қўяверайми?

– Ростдан, – деди граф.

Қоровул графга бақрайиб қараб турарди.

– Жаноб, – деди ўз бахтига ўзи ишонмай қоровул, – тушунмай қолдим, мен бундай ҳадяга лойиқ нима иш қилдим сизга?

– Азизим, бунда ҳайратга соладиган ҳеч нарса йўқ, – деди граф, – мен ҳам денгизчи эдим, шу вазждан хикоянгиз мени жуда ҳаяжонга солди.

– Сиз жуда олиҳиммат зот экансиз, жаноб, – деди қоровул, – мен ҳам сизга бир нарса ҳадя қилай.

– Нима ҳадя қилмоқчи буляпсиз менга? Бирорта чиганоқми, саватми? Қўйинг, ҳожати йуқ бунинг, ташақкур...

– Йуқ, жаноб, унақа эмас, бу ҳикояга алоқадор бир нарса.

– Ростдан-а? – деди қизиқсиниб граф, – нима экан у?

– Воқеа бундай, – деди қоровул, – мен бир куни уйлаб-уйлаб, бир киши умрининг ун беш йилини утказган зиндонда, албатта, бирор нарса топиш мумкин, деган хулосага келдим-да, деворларни тақиллата бошладим.

– Тўғри, – деди хитоб қилиб граф, у аббатнинг буюмларини яширадиган жойни эслади.

– Деворларни бир чеккадан уриб бориб каравотнинг бошига етдим, ана шу ерда тош девор «гум-гум» этиб овоз берди: «Ҳа, бу ерда бир нарса бор», дедим ичимда.

– Ҳуш? – деди Монте-Кристо.

– Тошни кўчириб олдим, у ерда...

– Арқондан ясалган шоти, асбоб-ускуналар топдингизми? – хитоб қилди граф.

– Сиз қаёқдан биласиз буни? – суради ажабланиб қоровул.

– Билмайман, шунчаки чамалаб айтдим-да, – деди граф, – ҳибсхоналарнинг деворларидан кўпинча шунақа нарсалар топишади.

– Тўғри айтдилар жаноблари, – деди қоровул, – тошнинг тагига арқондан ясалган шоти ва турли асбоблар яшириб қўйилган экан.

– Уша буюмлар ўзингиздами? – суради ҳовлиқиб кетиб Монте-Кристо.

– Йуқ, жаноб, мен уларни саёҳатчиларга сотиб юборганман, аммо баъзи нарсаларни олиб қолганман.

– Нима экан у? – суради тоқатсизланиб граф.

– Чипта устига ёзилган аллақандай китоб.

– Ия! – деди хитоб-ла Монте-Кристо. – У китоб ўзингиздами?

– Балки, бу китоб ҳам эмасдир, – деди қоровул, – бироқ нима бўлса-да, узи менда турибди.

– Азизим, олиб келинг дарров уни, – деди граф, – у мен уйлаб юрган китоб бўлса, сизга жуда ажойиб мукофот бераман.

– Хўп, мен кетдим.

Қоровул чиқиб кетди.

Монте-Кристо, аббатнинг ўлиmidан сўнг унинг учун меҳробга айланиб қолган ўша каравотнинг қолдиқлари олдида чўкка тушди-да:

– О, менинг иккинчи отам! – деди, – менга озодликни, бойликни сен ато этган эдинг! Эзгулик ва ёвузлик сирларининг султони, сен ато этган эдинг буларни менга, эндиликда сендан яна бир тилагим бор. Мабодо қабримиз тагида ер юзасидаги тириклар овозига акс садо чиқарадиган бирор жониворнинг қолиши ҳақ гап бўлса, мабодо танимиз бошқа шакл касб этгандан кейин ҳам ундан жонли нарсага ўхшаш бирор ниманинг қолиши муқаррар бўлса, э, мурувватли қалб, виждони пок, оқил зот, сендан ўтиниби сўрайман: менга ўзинг ҳадя этган оталик меҳри ҳаққи, менинг сенга фарзандлик садоқатим ҳаққи, бир оғиз сўз билан, биргина ишора билан бўлса-да, мени шак-шубҳалардан халос эт, агарда шундай қилмасанг, агар улар ўрнини ишонч эгалламаса, бу шубҳалар пушаймонга, тавба-тазаруга айланиб кетиши мумкин.

Граф қўлларини қовуштириб, бошини эгди.

– Марҳамат, жаноб, – деган овоз эшитилди орқадан.

Монте-Кристо чўчиб орқасига қаради.

Қоровул унга текис бўз тахламини узатди.

Аббат Фариа ўз ақл-идроки хазинасини ана шу бўзга ёзиб қолдирган эди. Бу унинг Италиядаги давлат ҳокимияти ҳақида ёзган катта асари эди.

Граф уни қоровулнинг қўлидан юлқиб олди, кўзи аввал эпиграфга тушди, унда қуйидаги сўзлар ёзилган эди:

«Сен аждарҳонинг тишларини суғуриб оласан, арслонни янчиб ташлайсан, – деди Тангрим».

– Мана, жавоб! – деди хитоб қилиб Монте-Кристо. – Раҳмат сизга, ота, раҳмат.

Чўнтагидан бир ҳамён чиқариб қоровулга узатди:

– Манг, – деди, – ҳамёнда минг франкли ўнта банк чип-таси бор эди.

– Менга беряпсизми буни?

– Ҳа, сизга, фақат шу шарт билан: мен кетгунимча уни очмайсиз.

Граф ўзи учун энг қимматли, табаррук ёдгорликни қўлти-гига кистирди-да, зиндондан югуриб чиқиб, қайиққа ўтирди.

– Марселга! – деди.

Қайиқ ўрнидан жилди. Монте-Кристо кўзларини мудҳиш қалъадан узмасди.

– Бу мудҳиш зиндонга мени қамаганларнинг ҳам, бу ерда қамалганимни унутиб қўйганларнинг ҳам шўрига шўрва тўкилади!

Каталан ёнидан қайиқ ўтаётганда граф орқага ўгири-либ, юзини ёмғирпўши билан бекитди ва пичирлаб, аёл-нинг номини тилга олди.

Граф тўла ғалабага эришди, у иккинчи шубҳани ҳам ен-гиб чиқди. Назокат ва ҳатто муҳаббат билан тилга олган ном Гайде эди.

Монте-Кристо қайиқдан тушиб, қабристонга йўл олди. У ерда Моррель кутиб турарди.

Граф ҳам бундан ўн йил муқаддам мана шу гўристонда бўлган эди, ўшанда, Францияга миллионер бўлиб қайтаё-тиб, очликдан ўлган отасининг қабрини ахтариб тополма-ган эди.

Тўғри, чол Моррель кекса Дантес қабри устига хоч қўйин-лар, деган эди, унинг бу илтимоси қондирилган бўлса-да, хоч йиқилиб тушган, гўрков уни ўтин қилиб ёқиб юборган эди; бу гўрковлар қабристонларда нимаики ерга тушиб ётган бўлса, ҳаммасни ёқиб юборишади.

Ҳурматли арматурнинг эса бахти чопган эди, у ўз фар-зандларининг қўлида жон бериб, икки йил бурун дунёдан ўтган рафиқасининг қабри ёнига кўмилган эди. Эр-хотин тўрт сарв дарахти ўртасида абадий ором олиб ётарди. Ёндош икки қабрнинг атрофи темир панжара билан ўрал-ган, иккита мрамар тахтага исмлари ўйилиб ёзилганди.

Максимилиан дарахтга суянганча қабрга тикилиб турар-ди, аммо кўзлари ҳеч нарсани кўрмасди. Гам-гусса уни ақл-дан оздиргандек кўринарди.

Максимилиан, бу ёққа эмас, анави ёққа қараш керак! – деди граф, осмонни кўрсатиб.

– Улганлар ҳамиша биз билан бирга, – деди Моррель, – мени Париждан олиб чиқаётганда ўзингиз шундай деган эдингиз.

– Максимилиан, – деди граф, – Марселда бир неча кун бўлиш истагим бор, деган эдингиз йўлда. Бу фикрдан қайтганингиз йўқми?

– Менда ҳеч қандай истак, хоҳиш йўқ, граф, шу ерда кутсам яхши бўлур эди.

– Буниси яна яхши, Максимилиан, чунки ўша сўзингизга ишониб сизни бу ерга ташлаб кетяпман, эсингиздами?

– Эсимдан чиқариб қўйишим мумкин, граф, – деди Моррель.

– Йўқ, сиз уни унутмайсиз, чунки виждонли, ор-номусли кишисиз, чунки, икки карра онт ичгансиз, Моррель.

– Граф, шафқат қилинг менга! Мен бахтсизга!

– Мен сиздан ҳам баттарроқ бахтсизликка дучор бўлган кишини кўрганман.

– Гапингизга ишонмайман.

– Одамзоддаги энг ачинарли одат бу – мағрурланиш, – деди Монте-Кристо. – Ҳар ким ёнгинасида қон йиғлаётган бахтсизлардан ўзини кўпроқ бахтсизман, деб ҳисоблайди.

– Дунёда муҳаббат ва орзудан жудо бўлишдек оғир бахтсизлик бормикин?

– Менга қаранг, Моррель. – деди Монте-Кристо, – менинг гапларимга диққат билан қулоқ солинг. Менга таниш бир киши сизга ўхшаб ҳаёт кечириб келарди, бутун фикри ёди ёлғизгина севгилисиди эди, бутун ҳаётини ўша севгилисига тиккан эди. Йигит ёш бўлиб, мункиллаб қолган бир кекса отаси ҳам бор эди. У отаси билан бўлажак қайлигини бир-биридан кам севмасди, чунончи, яқинда тўй бўлиши керак эди. Агар Худо дунёдаги ҳамма нарса ўзининг ягона иродасига хизмат қилажагини охир-оқибатда бизга аён этмаса, дилмизда унинг марҳаматларига нисбатан шубҳа ўз-ўзидан пайдо бўла бошлайди-да, тўсатдан фалокат юз беради. Ана шундай фалокатлардан бири руй берди-ю, йигит бахтсизликка учради, тақдир уни эркидан, севгилисидан, норлоқ бўлишига қаттиқ инонган келажагидан

(шурлик, дунёга қарашда бурнининг тагидан нарини кўрмасди) жудо бўлди-ю, зиндонга тушди.

– Зиндондан узоғи билан бир ҳафтада, бир ойда, бир йилда чиқиб келишади, – деди Моррель.

– У зиндонда ун тўрт йил ётди, Моррель, ун тўрт йил-а, – деди граф Максимилианнинг елкасига қўлини қўйиб.

Максимилиан сесканиб кетди.

– Ун тўрт йил! – пичирлади у.

– Ун тўрт йил, – такрорлади граф. – Ана шу узоқ йиллар мобайнида унинг ҳам сизга ўхшаб бир неча бор жонидан тўйган вақтлари бўлганди, у ҳам, Максимилиан, сиз сингари, ўзини дунёда энг бахтсиз одам, деб ҳисоблаб, ўз жонига ўзи қасд қилмоқчи бўлди.

– Ҳуш, сўнг нима бўлди? – сўради Моррель.

– Охирги дақиқада Парвардигорнинг ўзи унга мадад бериб, олдига халоскор бир авлиё юборди, дастлабки вақтларда у Худонинг бу мурувватини англамади шекилли (беҳисоб ёш тўкиб, туман босган кўзлар яна чароғон бўлиши учун вақт керак-да), шунга қарамай, у сабр-тоқат билан кутишга қарор қилди. Кунлардан бир куни мўъжиза руй берди-ю, у ўлим гирдобидан бутунлай ўзгача қиёфада, бадавлат, бақувват, ярим инсон, ярим Худо шаклида чиқди, у шу заҳоти отаси ҳузурига чопди, отаси эса дунёдан ўтган эди.

– Менинг отам ҳам дунёдан ўтди, – деди Моррель.

– Тўғри, аммо сизнинг отангиз ўз қўлингизда жон берди; бунинг устига у дунёдан ошини ошаб, ёшнини яшаб ўтди, унинг отаси эса очлик, қашшоқлик азобини торта-торта дунёдан ўтди. Ун йил ўтгач, ўғли унинг қабрини ҳам тополмади, қабри ҳам йўқолиб, текисланиб кетибди, энди ҳеч зот унга: мана, сени чексиз севган қалб мана шу ерда абадий ором олиб ётибди, дея олмайди.

– Ё, алҳазар! – деди Моррель.

– Ҳатто отасининг қабрини ҳам тополмаган экан, демак, у сиздан кўра кўпроқ бахтсиз экан-да.

– Бироқ у севган аёлидан ажралмабди-ку ҳарҳолда, – деди Моррель.

– Асло ундай эмас, Моррель, у аёл...

– Ўлибдими? – хитоб қилди Максимилиан.

– Ундан ҳам ёмон, бевафолик қилиб, унинг душманларидан бирига эрга тегиб олди. Мана, кўриб турибсизки, у одам ишқ-муҳаббат борасида ҳам сиздан кўпроқ мусибатларга гирифтор бўлган экан!

– Тангрим сўнг уни қўллаб юбордимиз? – сўради Моррель.

– У йигитга ором бағишлади.

– Демак, у одам яна бахтиёр бўлиши мумкин экан-да?

– Ҳа, у шуни умид қилади, Максимилиан.

Моррель индамай бошини қуйи солди.

– Мен сўзимда тураман, – деди у Монте-Кристога қўлини узатиб, – аммо унутманг.

– Бешинчи октябрда мен сизни Монте-Кристо оролида кутаман. Тўртинчида сизни Бастида «Эвро» кемаси кутиб туради, капитанга исмингизни айтасиз, у сизни менинг ҳузуримга олиб бориб қўяди. Келишдикми, Максимилиан?

– Келишдик, граф, гап битта, сўзимда тураман, аммо бешинчи октябрни унутманг...

– Жуда ғурсиз-да, Моррель, катталарнинг ваъдаси жиддий эканлигини ҳамон тушунмабсиз... Мен сизга йигирма марта такрорладимки, ҳамон ўлимни қўмсаб юрган бўлсангиз, мен ўшанда сизга ёрдам бераман деб. Хайр.

– Мени ташлаб кетяпсизми?

– Ҳа, Италияда бир қанча ишларим бор, сизни ўз қайғу-аламларингиз билан ёлғиз қолдириб кетаман. Қанотлари улкан бургут билан танҳо қолдириб кетаман, бу бургутни Худо ҳузурига олиб келтириш учун ўз мухибларини юборди. Ҳа, Ганимет афсонасининг ўзгинаси бу, Максимилиан, афсона эмас-у, шунчаки ташбех.

– Қачон жўнайсиз?

– Ҳозир мени кема кутиб турибди, бир соатдан сўнг жуда узоқда буламан, мени бандаргоҳгача кузатиб қўясизми?

– Мен бутунлай сизнинг ихтиёрингиздаман, граф.

– Бир қучоқлаб олинг мени.

Моррель графни бандаргоҳгача кузатиб қўйди. Қоп-қора трубадан осмонга бурқираб тутун кўтарилаётган эди. Кўп ўтмай кема жўнади: Монте-Кристо айтганидек, бир соат ўтгач, кема уфқда фақат оппоқ тутун қолдириб, кўздан гойиб бўлди.

ХVII. ПЕППИНО

Графнинг кемаси Моржион бурунидан ўтиб, куздан узоқлашганда почта извошида Флоренциядан Римга кетаётган саёхатчи эндигина кичкина Аквапенденте шаҳридан ўтганди. У ҳеч шубхага йўл қўймай, ўчиб борарди.

Саёхатчи камзул, туғрироғи, пальто кийиб олган, пальтоси анча эскириб қолган бўлса-да, янги Фахрий легион тасмаси ялтираб турарди. Бу тасма костюмига тақилган эди. Шу либоси ва извошчига қарата айтаётган сўзлари бу зотнинг француз эканидан дарак бериб турарди. Италиянчадан фақат мусиқада ишлатиладиган сўзларнигина биларди, холос. Бу ҳам унинг ҳаммабоп тил мамлакатада туғилганини кўрсатиб турарди.

– Allegro! – дерди у извошчига ҳар гал тепаликка чиқишда.

– Moderato – дерди у ҳар гал пастликка тушишда.

Аквапендентедан борилганда Флоренция билан Рим ўртасидаги тепа ва жарларнинг сон-саногии йўқ эди.

Кези келганда шуни ҳам айтиш керакки, ҳалиги иккала сўзни эшитиб кишилар кулиб қўйишарди.

Мангу шаҳар бўсағаси, яъни Рим яққол кўриниб турадиган Стартога етганда сайёҳ авлиё Пётр гумбазини кўришга ошиқиб извошда тик туриб оладиган хорижийларга ўхшаб, ҳаяжонга тушмади. Бу гумбаз Римга яқинлашганда аниқ кўриниб туради.

У чўнтагидан ҳамёнини олди-да, ундан тўрт букланган қоғозни чиқариб, аста очиб қаради, сўнг яна боягидек буклаб:

– Бу ерда экан, жуда соз, – деб қўя қолди.

Извош дель Попола дарвозасидан ўтиб, чапга бурилди ва «Лондон» меҳмонхонаси олдида тўхтади.

Эскидан бизга таниш маэстро Пастрини шляпасини қўлига олиб саёхатчини эшик олдида кутиб олди.

Саёхатчи извошдан тушиб, мазали овқат буюрди, сўнгра Томсон ва Френч банкирлар хонадонининг манзилини суради. Манзилни дархол айтиб бердилар, чунки бу Римдаги машҳур банкирлар эди.

Бу хонадан авлиё Пётр ибодатхонаси яқинидаги Банк кучасига жойлашган эди.

Ҳамма ёқда бўлганидек, Римда ҳам четдан келган почта извоши ҳамманинг диққатини ўзига тортади. Мария ва Гракховнинг бир неча ёш тирсаги йиртиқ меросхўрлари гурур-ла бир қўлини белига, иккинчи қўлини бошига тираб саёҳатчини, извошни ва отларни синчиклаб кўздан кечирришарди. Мангу шаҳарнинг куча дайдилари бу ёш фуқароларга авлиё Ангел кўпригидан Тибр дарёсига туф деганда сув бетида ҳосил бўладиган доирани томоша қиладиган элликтача бекорчи анқовлар ҳам қўшилди.

Рим куча болалари ва анқовлари Париждагиларга нисбатан толеи баландроқ бўлиб, ҳамма тилларни, айниқса француз тилини яхши тушунишади, шунинг учун сайёҳ меҳмонхонадан жой сўраганини, овқат буюрганини ва пировардида, банкир Томсон ва Френч хонадонининг манзилини сўраб олганини эшитишди.

Сўнгра саёҳатчи йўл кўрсатувчи билан меҳмонхонадан чиққанида, ҳалиги томошабинлар орасидан бир киши ажралиб чиқди-да, саёҳатчига ва унинг йўлдошига билдирмай, улар кетидан бир неча қадам орқада мохир Париж айғоқчисига монанд усталик билан кузатиб бораверди.

Француз банкир Томсон ва Френч хонадонига жуда шошилиб бораётганидан извошга отларни қўшиб бўлишларини кутиб ўтирмай, орқадан етиб боришни буюриб, яёв кетаверди.

Извош унга йўлда етиб бормади.

Француз банкка кириб кетди, йўлдоши эса йўлкада қолиб, касб-кори номаълум бир неча киши билан дарҳол гап сота кетди, бу одамлар тўғри келган иш билан шуғулланиб, Римда эса ҳамма вақт банклар, черковлар, чалдиворлар, музейлар ва театрлар олдида дайдиб юришарди.

Банкка француз билан бир вақтда боя томошабинлар орасидан ажралиб чиққан киши ҳам кирди, француз идора эшигидан кўнғироқ урди-да, биринчи хонага ўтди, унга бояги киши ҳам эргашди.

– Томсон ва Френч жаноблари ҳузурига келгандим, у киши ўзларидами? – сўради сайёҳ.

Керилиб ўтирган ходимнинг имоси билан бир хизматчи келиб сўради:

– Хўжайинга ким келди, деб айтишин?

– Барон Данглар, – деди сайёҳ.

– Хўп бўлади.

Эшик очилди, хизматчи билан барон кириб кетишди.

Дангларнинг кетидан кирган одам қутувчилар ўринди-
гига ўтирди.

Ходим беш дақиқача ёзув-чизувини давом эттирди. Шу беш дақиқа ичида ўриндиқда ўтирган киши қимир этмай жим ўтирди.

Охири ходим ёзувини тўхтатди, бошини кўтариб, тева-
ракни диққат билан кўздан кечирди, ўзларидан бўлак ҳеч
ким йўқлигига ишончи комил бўлгач:

– Ие-ие, Пеппино, сенмисан? – деди.

– Ҳа, – деди лўнда қилиб Пеппино.

– Бу хўппасемиздан бирор наф чиқади, деб уйлайсан-
ми?

– Бу гал бизнинг хизматимиз йўқ бунда, бизни бошқалар
огоҳлантди.

– У бу ерга нимага келганини биларкансан-да, шундай-
ми?

– Бўлмасам-чи! У пулга келди, фақат қанча олишини
билсак, бас.

– Ҳозир биласан, оғайни, ҳозир.

– Жуда соз, фақат, илтимос, ўтган галгидек, ёлғон га-
пирма!

– Қайсисини айтяпсан? Уч минг скудо олган англизни-
ми?

– Йўқ, англизнинг ёнида ростланам уч минг скудо бор
экан, топиб олдик. Мен анави рус князини айтяпман.

– Хўш, нима бўпти?

– Нима бўпти эмиш! Сен ўттиз минг ливр олди деган
эдинг, биз тинтиганда атиги йигирма икки минг чиқди-ю.

– Яхши тинтимабсизлар-да.

– Луиджи Вампанинг ўзи тинтиди уни.

– Демак, қолганини ё қарзига тўлаган, ё...

– Рус князи-я?

– ...ёки сарфлаб юборган бўлиши мумкин.

– Эхтимол.

– Ҳойнаҳой шундай қилган, қани, мен кузатув пунктига чиқай-чи, француз ишини битириб қўйса, суммани аниқ билолмай қоламан.

Пеппино бошини қимирлатди; сўнг чўнтагидан тасбеҳини олди-да, аллақандай дуоларни ўқий бошлади, ходим боя хизматчи билан барон кириб кетган эшикдан ўтиб, ғойиб бўлди.

Ун лақиқа ўтар-ўтмас ходим ўзида йўқ қувониб чиқди.

– Хўш? – сўради Пеппино.

– Alerte! Alerte!²¹ – деди ходим, – сумма жуда улгуржи!

– Беш-олти миллионга борадими?

– Ҳа, бориб қолади, сен билармидинг?

– Жаноби олий граф Монте-Кристонинг тилхати билан-дир-да?

– Сен хали графни танийсанми?

– Римга, Венецияга ва Венага кредит берганми?

– Худди шундай! – деди хитоб қилиб ходим. – Сен буларни қаёқдан билиб олдинг!

– Хали сенга, бизни бурунроқ огохлантириб қўйишган эди, дедим-ку.

– Ундай бўлса, нега мендан сўраб юрибсан?

– Бу худди ўша одам эканлигини аниқлаб олиш учун сўрадим.

– Ўшанинг ўзи... Беш миллион... Ҳазилакам пул эмас-а, тўғрими, Пеппино?

– Ҳа, ҳазилакам пул эмас.

– Ўла-ўлгунимизча сен билан менда бунақа пул бўлмас!

– Ҳар қалай, – деди файласуфларча оҳангда Пеппино, – бизга ҳам унча-мунча тегиб қолар.

– Жим! У келяпти.

Ходим ручкасини, Пеппино эса тасбеҳини қўлига олди, эшик очилиши билан бири ёзишга, иккинчиси дуо ўқишга тушди.

Ичкаридан оғзи қулоғида Данглар ва уни кузатиб қўяётган банкир чиқди.

²¹ Диққат! (итал.)

Данглар кетидан Пеппино ҳам зинадан пастга йўл олди.

Маслаҳатга мувофиқ банкир Томсон ва Френч уйининг эшиги олднда извош қутиб турарди. Хизматни жуда жойига қўядиган чичероне²² извош эшигини ланг очди.

Данглар ёш иигитдек ирғиб извошга чиқди. Чичероне эшикни бекитди-да, извошчининг ёнига утирди.

Пеппино оркага жойлашиб олди.

– Жаноблари авлиё Пётр ибодатхонасини зиёрат қилишни истарлар? – сўради йўлдош.

– Нима учун? – сўради барон.

– Шунчаки кўриб чиқардилар-да.

– Мен Римга кўрмоқ учун эмас, олмоқ учун келдим, – деди жавобан Данглар очкўзларча жилмайиб, сўнг ҳозиргина аккредитивларни солиб қўйган ҳамёнини ушлаб қўйди.

– У холда жаноб олиилари қаёққа йўл оладилар?

– Меҳмонхонага.

– Пастрини меҳмонхонасига, – деди йўлдош извошчига. Извош учиб кетди.

Ун дақиқа ичида барон меҳмонхонага етиб, номерига кирди, Пеппино эса, меҳмонхонага кираверишдаги ўриндиққа утирди-да, ҳали биз тилга олган Марня ва Гракхов авлодларидан бирига нималарнидир шивирлади. Улардан бири Капитолий йўлидан физиллаб кетди.

Данглар жуда хориган, мамнун эди, уни уйқу босди, ҳамёнини ёстик тагига тикди-да, тушакка ётиб, уйқуга кетди.

Пеппинонинг шошилишига ҳеч хожат йўқ эди, у ҳаммол билан «морра» ўйнарди; у уч скудо ютқизди ва ўзини юпатиш учун бир шиша вино ичиб юборди.

Данглар эрта ётган бўлса-да, уйқудан жуда кеч турди, олти кундан буён у мириқиб ухламаган эди.

Данглар тўйиб нонушта қилди-да, Мангу шаҳарнинг ҳусну жамолини томоша қилишга унчалик ҳуши йўқлигини яна бир карра изҳор этиб, тушда почта извоши тахт этилсин, деб буюрди.

Бироқ Данглар полиция ходимларининг инжиқлигини ва станция назоратчисининг эринчоқлигини ҳисобга олмаган

²² Чичероне – кузатувчи.

эди; шу важдан извошни фақат кундуз соат иккида юборишди, чичероне эса рухсат этилган ёзувли паспортни соат учда келтирди.

Чўзилиб кетган тайёргарлик ишлари вақтида маэстро Пастрини эшиги олдига бир неча бекорчилар тўпланиб қолди. Мария ва Гракхов авлодлари ҳам бу ерда анчагина эди.

Чойчақа олиш ниятида «жаноб олийлари» деб қўл қовуштириб турган оломон орасидан Данглар гердаийиб ўтди.

Маълумки, Данглар ута демократчи бўлиб, шу вақтгача барон унвони билан қаноатланиб, ҳеч маҳал ҳеч кимдан «жаноб олийлари» деган номни эшитмаган эди, мана ҳозир уни шундай ном билан улуғлашяпти, у жуда эриб кетиб, ялангоёқларнинг ҳаммасига ўн тангадан «садақа» берди.

– Қайси йўлдан кетамиз? – сўради извошчи итальянча-лаб.

– Анкону томондан, – деди барон.

Пастрини саволни ҳам, жавобни ҳам таржима қилиб берди, отлар йўртиб кетди.

Данглар Венецияга бориб, пулининг бир қисмини, сўнгра Венага ўтиб, у ерда қолганини олмоқчи бўлган эди. У шу шаҳарда яхшигина ўрнашиб олиб, айш-ишрат суриш ниятида эди.

У Рим саҳросидан уч лье ўтар-ўтмас қоронғи туша бошлади, Данглар бунчалик кеч йўлга чиқаман, деб сира ўйламаганди, бундай бўлишини билганда у меҳмонхонада бугун ҳам ётиб қолган бўларди. Извошчидан шаҳарга ҳали узоқми, деб сўради.

– Non capisco!²³ – деди извошчи.

Данглар «жуда соз» дегандек бошини силкитиб қўйди. Извош йўлида давом этди.

«Биринчи станциядаёқ ётиб қоламан», – деди ичида Данглар.

Данглар ҳамон кечагидек вақти чоғ, бунинг устита у жуда мириқиб ухлаб олганди. У қўш пружинали инглиз извоши-

²³ Тушунмадим! (итал.)

нинг юмшоқ паркуларига ялпайиб ўтириб олди: икки гижинг от қўшилган извошда кетяпти, яқиндаги станцияга атиги етти лье қолганлигини у яхши биларди. Кечагина синиб шарманда бўлган, аммо «сувдан қурук» чиқиб келаётган банкирнинг уй-хаёлини нима банд қилган бўлиши мумкин?

Данглар ун дақиқача Парижда қолган хотини ҳақида ўйлади, яна ун дақиқа мадемуазель д'Армильи билан жаҳонгашта бўлиб юрган қизини хаёлидан ўтказди, сўнг яна ун дақиқани қарздорларига ва уларнинг пулларида қандай қилиб яхшигина фойдаланиб қолиш режаларига бағишлади, охири, бошқа ўйлайдиган нарсаси қолмагач, кўзларини юмиб, уйкуга кетди.

Тўғри, баъзида, хусусан извош қаттиқроқ силкитиб юборганида Данглар бир зум кўзини очиб қўярди, ҳаргал у извош Рим саҳросидан учиб бораётганини кўриб, мамнун бўлар, кўнгли тинчирди. Атрофда чоғиб бораётган тошга айланиб қолган улкан одамларни эслатувчи осмонупар қувурларнинг харобалари сочилиб ётарди. Тун эса ниҳоятда совук, қоронғи, рутубатли эди. Бундай пайтларда «Non capisco!» деган сўздан бошқа ҳеч нима дея олмайдиган извошчидан, станцияга қачон келамиз, деб сўраб ўтиришдан кўра, бурчакда ҳузур қилиб мизғиган яхши.

Данглар шу ўйлар оғушида почта станциясига етгунча ором олганим дуруст, уйғониш қочмас, деб яна кўзини юмарди.

Извош тўхтади, Данглар кўзлаган манзилимга эсон-омон етиб олдим, деб ўйлади-да, кўзини очиб, бирор шаҳарга ёки кишлоққа келдик, шекилли, деган хаёлда дарча ойнасидан ташқарига қаради. Бироқ яккаю ягона кулба, унинг атрофида уч-тўрт кишининг қўланкаси кўринди.

Энди извошчи келиб ҳақ сўрар, деб кутди Данглар, извошчи алмашганда янгисидан сўраб оларман деб индамай тураверди: бироқ отларни алмаштирдилар-у, ҳеч ким кира ҳақини сўрагани келмади. Таажжубланиб қолган Данглар эшикни очди, аммо аллакимнинг кучли қўли эшикни тарақлатиб бекитиб қўйди. Извош олға кетди.

Ҳанг-манг бўлиб қолган банкирнинг уйқуси батамом ўчди.

– Ҳой! – деди қичқириб у извошчига. – Ҳой! Mio caro!²³

Бу итальянча сўзларни Данглар қизи князь Кавальканти билан қўшиқ айтганда эслаб қолган эди.

Бироқ mio caro ғиқ этмади.

Данглар дарчани очди.

– Ҳой, оғайни! Қаёққа боряпмиз ўзи? – деди у бошини чиқариб.

– Dentro la testa! – деди қичқириб амирона оҳангга кимдир.

Dentro la testa – каллангни торт, дегани эканини Данглар тушунди. Ана, кўрдингизми, у итальян тилини яхшигина ўрганибди.

У бир оз ташвишланиб бўлса-да, итоат этишга мажбур бўлди, аммо ташвиши тобора кучайиб борарди, кўп ўтмай унинг сафар бошидаёқ қовоқ бўлиб қолган ва эндиликда мудроқ боса бошлаган бўм-бўш миясида аллақандай фикрлар пайдо бўлди. Атрофда юз бераётган ҳодисалар диққатини тортиб, кўзини мошдай очди, сўнгра ваҳима босиб, ҳамма нарса унга балога ўхшаб кўрина бошлади. Зим-зиё қоронғилик қўйнида унинг кўзлари дастлабки кучли рухий ҳаяжондан чакнаб кетди, кейин бу оғир тазйиққа бардош беролмай хиралаша бошлади. Кўрққанга қўша кўринар, деганларидек, кўрқув олдида жуда яқин кўринган нарса кўрқувдан кейин хиралашиб, кўринман қолади.

Ўнг томонда ёмғирпўшга бурканиб олган бир кимса от йўрттириб боряпти: Бу жанларма бўлса керак, – деди ичида Данглар. – Француз полицияси мен ҳақимда Италия ҳукуматига хабар қилдимикин, а?

У бу ноаниқликка барҳам беришга аҳд қилди.

– Қаёққа олиб боряпсиз мени? – сўради у.

– Dentro la testa – деди яна дўқ уриб бояги овоз.

Данглар чап томондаги дарчага қаради. Чап томонда ҳам отлик йўртиб бораётганди.

– Қўлга тушибман-да, – деди сесканиб Данглар.

Данглар энди мизғиш учун эмас, ўйлаб, ўйининг тагига етиш учун извош тўрига чалқанча тушиб олди.

²³ Азизим. (итал.)

Бир оз ўтгач, ой кўринди.

Данглар извош тўридан саҳрога кўз ташлади, яна ўша осмонўпар қувурлар, тош арвоҳлар... бироқ энди улар ўнг томонда эмас, чап томонда эди.

Извош орқага қайтиб, яна Римга йўл олганди. Буни банкир фаҳмлади.

– Ҳалок бўлдим! – деди пичирлаб Данглар. – Улар мени тутиб беришяпти.

Извош жадаллик билан борарди. Дилгирликда бир соат ўтди: қочоқнинг кўзига кўринган ҳар бир нарса уни орқага қайтиб олиб кетишаётганини тасдиқларди. Олдинда аллақандай баланд қора нарса кўринди, Данглар извош унга бориб урилади, деб кўрқиб кетди. Бироқ отлар бурилиб, ҳалиги қоранинг ёнидан ўтиб кетди; бу Римни ўраб олган кўрғон девори эди.

– Нима гап ўзи? – деди ғўдираб Данглар, – нега шаҳарга кирмаяпмиз, демак, мени ҳибсга олган полиция эмас эканда. Ё, алҳазар! Наҳотки...

Унинг сочлари тикка бўлиб кетди. Шу пайт у парижликлар ишонмаган Рим қароқчилари ҳақидаги ҳикояларни эслади, Альбер де Морсер бу ҳикоялар билан Данглар хонимни ва Эженини ҳайратда қолдирганини хотирлади, ўша вақтда Альбер куёв бўлиши керак эди.

«Ростданам қароқчиларнинг қўлига тушдимми-а!» – деди ичида у.

Бирдан извош қаттиқ нарсага урилди. Данглар ўзини қўлга олди-да, калласини чиқариб қаради. У Альбер тасвирлаб берган Аппиево йўлида эканлигини фаҳмлади.

Чапда, пастликда, айлана чуқурлик кўринди.

Бу Каракалла цирки эди.

Ўнг томонда келаётган кишининг буйруғи билан извош тўхтади, чап томондаги эшик очилди.

– Scendi!²⁵ – буйруқ қилди қандайдир овоз.

Данглар дарҳол извошдан тушли, у ҳали итальянча гап-пира олмаса-да, ҳамма сўзларга тушуниб қолган эди.

Ўтакаси ёрилган барон атрофга олазарак назар ташлади.

²⁵ Чиқинг! (итал.)

Извошчидан бўлак яна тўрт киши уни қуршаб олган эди.
– Die qia²⁶ – деди Аппиева йўлига ўтадиган сўқмоқ йўлдан тушаётган тўрт кишидан бири.

Данглар олдинда бораётган кишига итоаткорона эргашди, қолган учтаси изма-из орқала келаётганини сезиб, орқасига қарамади.

Шу зайлда ўн дақиқача юриб (шу вақт ичида Данглар чурқ этмади) кичик тепалик билан ўсиқ чапгалзор ўртасида тўхташди. Индамай келаётган уч киши уч бурчак бўлиб Дангларни ўртага олди.

Данглар гапирмоқчи бўлса-да, тили қалимага келмасди.

– Avanti!²⁷ – деди бояги даҳшатли овоз.

Бу гал Данглар буйруқ бераётган зотнинг ўзидан устунлигига тўла ишонч ҳосил қилди, чунки суз амалини иш билан тасдиқланди, орқасидан келаётган киши уни қаттиқ итариб юборди, Данглар йўл бошловчининг устига йиқилиб тушишига оз қолди.

Олдинда бораётган бизнинг оғайнимиз Пеппино эди, у ўйчим-чуқур сўқмоқдан бўйдор буталарни ёриб, дадил қалам ташларди; у қалин буталар ўраб ётган тепалик олдида тўхтади-да, тепани ёриб турган чуқурликка сирғалиб тушиб кетди.

Орқасидан келаётган кишининг амри билан Данглар ҳам Пеппино кетидан чуқурга тушишга мажбур эди. Ҳеч шубҳа қолгани йўқ; Париж банкири Рим қароқчиларининг қўлига тушган эди.

Кайфи учиб кетган Данглар ноилож кўзини юмиб, юм-юмалоқ қорнини зўрға тешикка тикди-да, горга тушди, кейин ўридан туриб, кўзини очди.

Йўлка кенг, аммо қоп-қоронғи эди, ўз кулбасида бекинмай қўйган Пеппино жинчиरोқни ёқди.

Дангларнинг кетидан яна икки киши тушди ва уни тўхтатмай, орқасидан туртиб-суртиб, қўрқинчли муюлишга олиб боришди. Устма-уст қабрлар уйиб ташланган ошпоқ деворлар худди қалла чаноғига ўхшаб, қўрқинчли тикилиб турарди.

²⁶ Бу ёқка (итал.)

²⁷ Олға (итал.)

Ғоз турган соқчи милтиғини ўқталиб: •

– Ким у келаётган? – деди.

– Ҳузимизникилар! – деди Пеппино. – Атаман қаёқда?

– Ҳув анави ёқда, – деди соқчи ғорнинг тўридаги зални кўрсатиб, ундаги чироқнинг шуъласи тешикдан ўтиб даҳлизни ёритиб турарди.

– Ажойиб ўлжа келтирдик, атаман, – деди италян тилида Пеппино, сўнг Дангларни ёқасидан тутиб, залга кирадиган эшик олдига олиб борди. Зал атаманнинг ётоқхонасига ўхшарди.

– Бу ўша одамнинг ўзимми? – сўради атаман Александрнинг Плутарх томонидан тузилган саргузаштномасидан кўзини узмай.

– Худди ўзи, атаман.

– Жуда соз, қани кўрсат-чи уни менга.

Пеппино дағаллик билан айтилган буйруқни бажо келтириб, Дангларнинг юзига яқинлатиб чироқ тутди, банкир қошлари куйишидан кўрқиб ўзини орқага тортди.

Докадай оппоқ юзи кўрқувдан жирканчли тусга кирган эди.

– Бу чарчабди, – деди атаман, – тўшакка олиб боринг бунни.

– Бу тўшак ғорда ўйиб қўйилган гўрнинг ўзидир-да, – деди пичирлаб Данглар, – демак, анавиларнинг бир ханжари билан абадий кўз юмарканман-да.

Ҳақиқатан ҳам Альбер де Морсер келганда Цезарнинг хотираларини, Данглар келганда Александрнинг саргузаштномасини ўқиб ўтирган зотнинг зал тўрида қуруқ хашак ва бўри терисида ўтирган жўралари бошларини кўтариб қўйишган эди.

Банкир йиғлаб йўл бошловчи кетилан борди, у қичқирмади, раҳм-шафқат ҳам тиламади, бутунлай ҳолдан тойган, иродасидан маҳрум бўлганди; ҳеч нимани истамас, ҳеч нимани ҳис этмасди, мажбуран қадам ташларди.

У қоқилиб кетди, олдинда зина борлигини фаҳмлаб, беихтиёр бўйинини эгди, оёқ остида оддий ўра пайдо бўлди.

Ўра покиза ва анча чуқур бўлишига қарамай, қуруқ эди. Бир бурчакда қуруқ похол устига пўстак солиб қўйилганди. Данглар бу тўшакни қутулиш, озодлик тимсоли деб ўйлади.

– Худоба шукр! – деди у пичирлаб. – Бу росмана тушак-ку!

Ўн йил мобайнида бир марта ҳам Худони тилга олмаган банкир мана энди бир соат ичида икки марта Худодан мадад тилади.

– Ессо!²⁸ – деди кузатувчи ва Дангларни уртага итариб юборди-да, эшикни бекитди.

Зулфин шақиллади; Данглар асир тушган эди.

Зулфин бўлмай эшик ланг очиқ тургандаям Сан-Себастьян катакомбасини эгаллаб олган ва уз саркардаси (ки-тобхон бу машхур Луиджи Вампа эканлигини дарров фах-млаган булса керак) атрофида давра қуриб ўтирган гарни-зонга чап бериб, ғордан қочиб чиқиш учун муқаддас Пётр-нинг узи бўлмоқ ва Худонинг фариштасини ҳамроҳ қилиб олмоқ керак, бусиз қочиб чиқишни хаёлга келтиришнинг узиям тентаклик булур эди.

Данглар ҳам бу қароқчи Луиджи эканлигини билди, ҳол-буки, Парижда Альбер ҳаммага унинг важоҳатини, хатти-ҳаракатларини таништирмоқчи булганида банкир ишон-маганди. Данглар энди Вампанигина эмас, Морсер қамал-ган ва афтидан, фақат хорижий меҳмонларга аталган кул-бани ҳам кўрди.

Шу хаёллар, хотиралар оғушида Дангларнинг кўнгли бир оз тинчиди. Қароқчилар дарров ўлдирмаган экан, демак, умуман ўлдириш ниятида булмасалар керак. Уни фақат пу-лини тортиб олиш учун тутиб олганлар; аммо чунтагида бир неча олтин сўлкавойдан бошқа ҳеч вақоси йўқ, шу вайдан улар банкир учун катта пул талаб қиладилар.

Морсерга тўрт минг экю талаб қилганларини эслади бан-кир: «Мен Морсерга қараганда анча салобатли кўринганим важдан, қароқчилар мен учун саккиз минг экю сўрашса керак», – деб уйлади у.

Саккиз минг экю қирқ саккиз минг ливр демақдир. Бан-кирнинг эса беш миллион эллик минг франк ақчаси бор. Бунақа пул билан ҳар қандай оғир аҳволдан қутулиб кети-ши мумкин.

²⁸ Мана шу (итал.)

Хуллас, Данглар ҳеч шубҳасиз қутулиб чиқишига ишонган холда («Бир одам учун беш миллион эллик минг франк талаб қилиш тарихда бўлмаган-ку!») тушагига яхшилаб ётиб олди-да, ҳали Вампа саргузаштини ўрганаётган қаҳрамон Александр каби хотиржам уйқуга кетди.

XVIII. ЛУИДЖИ ВАМПАНИНГ ПРЕЙСКУРАНТИ

Маълумки, ҳар қандай уйқунинг кетидан уйғониш бор (Данглар кўркқан абадий кўз юмиш бундан мустасно, албатта).

Данглар уйғонди.

Шойи пардаларга, юмшоқ мато ёпиштирилган деворларга, печларда чарс-чарс этиб турган арча утинларнинг хушбуй хидига одатланган Париж оқсуяги уйғониб, узини горда эканлигини кўриш ниҳоятда кўнгилсиз бўлгандир, албатта.

Данглар пўстакни ушлаб кўриб, тушимда одамхурлар ёки лапландцлар қўлига тушган эканман-да, деб уйлади. Бироқ бундай ҳолатларда шубҳалар бир дақиқадаёқ қатъий ишончга айланиб кетади.

– «Ҳа, айтганча, – деди у эсини йиғиб, – мен уша Альбер де Морсер айтган қароқчилар асириман».

Дастлаб у, бирор ерим жароҳатланмаганмикин, деб чуқур нафас олди. Бу усулни у «Дон-Кихот» да ўқиган эди. Унинг умр бўйи биттаю битта ўқиган, ўқиганда ҳам чала-чулпа ўқиган ва ундан уч-тўрт жойини эсида қолдирган китоби шу эди.

«Йўқ, – деди узига-узи, – улар мени ўлдириш у ёқда турсин, ҳатто ярадор ҳам қилишмабди. Балки улар менинг ақчаларимни қоқиштириб олишгандир?»

У шошилиб чўнтагини титкилади. Пуллари тахи бузилмай шундайлигича турган эди. Римдан Венециягача йўл харажати учун ажратиб қўйган юз луидор чолворининг чўнтагида, беш миллион эллик минг франкли аккредитивлар солинган ҳамёни эса камзулининг чўнтагида турибди.

– Булар жуда ғалати қароқчилар экан-ку! – деди у уз-узига. – Пулларимга қўл теккизишмабди-я! Улар мен учун катта ақча талаб қилишади, деб кеча ётаётиб туғри уйлаган экан-

ман. Ия, буни қаранг-а, соатим ҳам жонида турибди, қаранчи, соат неча булди экан».

Дангларнинг соати Брежетнинг нодир нусхаларидан эди, йўлга чиқиш арафасида жуда маромига етказиб бураб қўйган эди. Соат беш яримга бонг урди. Бошқа йўл билан Данглар вақтнинг қанчалигини билолмасди, чунки унинг кулбасига кундузи ёруғ тушмасди. Шунча вақт ўтиб бирор кимса бирор сўз айтмади унга.

Қароқчилардан, нега бундай қилишаётганининг сабабини айтиб беришни талаб қилсаммикин? Ёки ўзлари сўз бошлагунча сабр қилсаммикин? Сўнггиси маъқул тушди унга, Данглар кутишга қарор қилди.

Чирокнинг шуъласи эшик тахталари орасидаги ёриқдан кўриниб турарди: у ана шу тешиклардан бирига бориб қаради, соқчи бурдюкдан ясалган ароқ ичиб утирган эди, Данглар уни ҳидидан билди.

– Туф! – деди у кулбасининг орқасига тисарилиб.

Тушда ароқхўр ўрнига бошқа қароқчи келди. Данглар яна янги соқчини кўришни хоҳлаб қолди, яна тешикдан қаради.

Бу галги соқчи девқомат, бойуғли қуз, лаблари қалин, картошка бурун, бесўнақай кимса эди, қалин малла сочлари илон сингари буралиб елкасида осилиб турарди. Хуллас, у ҳақиқий Голнаф эди.

«Буниси одам эмас, одамхўр ваҳшийнинг худди ўзи, – уйлади Данглар, – хайриятки, мен жуда қартайиб, чандир бўлиб қолганман, гуштимда маза-матра қолмаган бўлса керак».

Мана, қаранг, бу банкир ҳамон ҳазил-мутойибага қобил.

Шу пайт соқчи, гўё одамхўр эмаслигини тасдиқлашга аҳд қилгандек, сумкасидан бир бурда қора нон, бир нечта пиёз ва пича пишлоқ олиб, зур иштаҳа билан тановул қила бошлади.

– Бу қанақаси булди, – деди Данглар тешикдан қароқчининг овқатланишини кўриб. – Ё, Раббим, шунақа ифлос нарсаларни ҳам ейишадими?

Сўнг у пўстакка чўқди. Пўстакнинг ҳиди илгариги соқчи ичиб кетган ароқнинг ҳидига ухшаб кетарди.

Аммо Данглар ўзини қанчалик тиймасин, табиий эҳти-
ёж ўз билганини қилади: баъзан оч қоринга энг бемаза нар-
са ҳам жуда мазали бўлиб туюлади.

Данглар қорни очқганини бирдан сезиб қолди, соқчи
унинг кўзига энди унча бадбуруш бўлиб кўринмас, нон унча
қора, пишлоқ эса унчалик қотган бўлиб туюлмасди; ваҳ-
шийлар ейдиган ҳидланган пиёз Дангларнинг эсига Робер-
нинг шарбатини ва ўз уйдаги ошпази Денизо тайёрлайди-
ган қайласини эслатди.

Банкир ўрнидан туриб, эшикни қоқди.

Соқчи бошини кўтарди.

Данглар яна эшикни қоқди.

– Che cosa?²⁹ – сўради қароқчи.

– Ҳой оғайни, менга қара, – деди Данглар бармоқлари
билан эшикни таққиллатиб, – менга ҳам ғамхўрлик қилади-
ган вақт келган бўлса керак!

Барзанги тушунмади ёки бу ҳақда зарур топшириқ ол-
мади, шекилли, у Дангларнинг гапларига эътибор бермай,
овқатини еяверди.

Данглар ўзини ҳақоратланган ҳисоблади-да, бу бефаро-
сат махлуққа гап сотишни истамай, пўстакка чўзилди.

Орадан яна тўрт соат ўтди; барзанги қароқчи ўрнига
бошқаси келди. Ўлгудек оч Данглар аста ўрнидан туриб,
яна эшик тирқишидан мўралади, бу гапга соқчи уни куза-
тиб олиб келган Пеппино эди.

Пеппино навбатчилиқни зерикмай ўтказиш ниятида
бўлса керак, эшик рўпарасида ўтириб олди-да, ёғда боп-
лаб қовурилган хушбўй турк нўхати тўла кўзачани оёқлари
орасига қўйди, кўза ёнида узум тўла саватча ва бир шиша
вино бор эди: Пеппинонинг овқатга иштаҳаси зўрлиги кўри-
ниб турарди.

Иштаҳани қарнай қилиб юборадиган бу таомларни кўриб
Дангларнинг сўлаги оқиб кетди.

«Қани, кўрайлик-чи, балки буниси гапга кўнар», – деди
ўзига ўзи асир ва эшикни аста таққиллатди.

– Ҳозир, ҳозир, – деди соқчи француз тилида.

²⁹ Нима гап? (итал.)

У Пастрини меҳмонхонасида французча сузлашни урганиб олган эди.

Пеппино келиб эшикни очди.

Данглар уни таниди: извошдалигида «Каллангни торт!» деб бақирган киши шу эди. Бироқ, ҳозир гина-қудуратнинг вақти эмас, аксинча, Данглар илжайиб, мулойим оҳангда:

– Узр, жаноб, – деди, – менга ҳам овқат берадиларми?

– Булмасам-чи! – деди Пеппино. – Жаноб олийлари, нахотки оч утирган булсалар?

– Тагин нахотки дейди-я! – деди узича Данглар. – Кечадан бери туз тотганим йўғу.

– Жаноби олийлари овқатланмоқчимилар?

– Мумкин қадар тезроқ.

– Бу илтимосингиз дарҳол бажо келтирилади, – деди Пеппино.

– Бу ерда истаган овқат топилади, пулга, албатта. Бу ҳамма муруватли христианлар одати.

– Текинга эмаслиги маълум, албатта, – деди Данглар. – Аслини олганда, маҳбусни қамоққа олганлар боқади, сиз мени ҳибсга олган экансиз, боқишнIAM гарданингизга олмафингиз лозим.

– Ундай эмас, жаноби олийлари, ундай эмас, – деди эътироз билдириб Пеппино, – бизда бундай қоида йўқ.

– Бу асоссиз баҳона, қўйинг, тортишиб утирмайлик, – деди Данглар юмшоқ суз билан соқчининг кунглини олишга уриниб, – келинг, айтинг, менга овқат келтиришсин.

– Ҳозир, жаноби олийлари, ҳозир, ҳуш, қанақа овқат келтиришсин?

Пеппино шундай деди-да, хумчасини шундоқ Дангларнинг оёғи остига қўйди, ундан кўтарилаётган буғ «гуп» этиб банкирнинг димоғига урди.

– Буюрсинлар, – деди Пеппино.

– Ҳали бу ерда ошхоналаринг ҳам борми? – сўради банкир.

– Булмаса-чи! Бор. Булганда ҳам жуда шоҳонаси бор!

– Ошпазлар ҳам борми?

– Пазандаларнинг энг зўрлари.

– Ундай бўлса, қовурилган жўжа ёки қовурилган балиқ келтиришсин, булар бўлмаса бирор парранда гўшти, нима бўлса ҳам майли.

– Нимани буюрсалар, муҳайё этилади, жаноби олийлари, демак, қовурилган жўжа денг.

– Ҳа, жўжа.

Пеппино ғоз турди-да, товушининг борича қичқирди:

– Жаноби олийларига дарров қовурилган жўжа келтирилсин.

Шу заҳоти сарвқомад, чиройли, белигача яланғоч бола қовурилган жўжа солинган кумуш ликопчани бошига кўйиб кириб келди.

– Кафе-де-Паридагидан ҳеч фарқи йўғ-а, – деди гўнғиллаб Данглар.

– Марҳамат, жаноби олийлари, марҳамат, – деди Пеппино ва ликопчани боланинг қўлидан олди-да, қурт-қумурсқалар нима-тешик қилиб юборган стол устига кўйди. Бу қулбанинг жиҳози ана шу стол, битта табуретка ва эчки терисидан қилинган пўстакдан иборат эди.

– Марҳамат, жаноби олийлари, марҳамат, – деди Пеппино кичик пичоқ ва ёғоч санчқи узатиб.

Данглар бир қўлига пичокни, иккинчи қўлига эса санчқини олиб жўжани бурдаламоқчи бўлди.

– Узр, узр, жаноби олийлари, – деди Пеппино банкирининг елкасига қўлини қўйиб, – бу ерда пулни олдин тўланади, балки, меҳмонга овқат ёқмай қолар.

«Мана буниси Кафе-де-Паридагига асло ўхшамайди, – ўйлади Данглар. – Мени ҳеч сўзсиз бошлаб шилиб олишди. Майли, хасисликни йиғиштириб қўйишга тўғри келади. Мен ҳамма вақт Италияда арзончилик деб эшитиб юрардим, жўжа Римда жуда борса ун икки су турар-да».

– Мана, олинг, – деди у Пеппино томонга олтин сўлкавойни ирғитиб.

Пеппино сўлкавойни ердан олди. Данглар пичоқни жўжа устига олиб борган эди, Пеппино қадини ростлаб:

– Бир дақиқа сабр қилсинлар, жаноби олийлари, – деди, – ҳали ҳаммасини тўлаганлари йўқ менга.

– Ҳа, ўйлаганим тўғри чиқди: мени бошлаб шилиб олишди булар, – деди Данглар. Бироқ у қаршилик қилмасликка аҳд қилди.

– Бу қоқсуяк жүжа учун яна қанча беришим керак сизга? – сўради у.

– Овқат ҳақи ҳисобидан фақат бир луидор тўладингиз, холос.

– Битта жүжа ҳисобидан бир луидор?

– Худди шундай.

– Яхши... Хўш, қолгани қанча бўлади?

– Жаноби олийлари менга яна тўрт минг тўққиз юз тўқсон тўққиз луидор тўласалар бўлгани.

Бу кўпол ҳазилни эшитиб Дангларнинг кўзлари косасидан чиқаёзди.

– Ана холос, – деди у, – ана холос!

У яна жүжага қўл узатаётган эди, Пеппино уни чап қўли билан тўхтатди-да, ўнг қўлини балаңд кўтариб кафтини тутди.

– Аввал пулни тўласинлар, – деди у.

– Бу нимаси? Ҳазиллашяисизми? – деди Данглар.

– Жаноби олийларига маълум бўлсинки, бизнинг ҳазил-мутойиба қиладиган одатимиз йўқ, – деди жиддий равишда эътироз билдириб.

– Астаффирулло, мана шу жүжага юз минг франк тўлаш керакми?

– Бу лаънати ғорларда жүжа очтириш нақадар қийин, десам жаноби олийлари ишонмайдилар-да.

– Бу гаплар жуда кулгили, – деди Данглар, – шубҳасиз, жуда қизик. Бироқ қорнимни ит тимдалаяпти, халақит берманг, овқатимни еб олай, мана яна бир луидор сизга, дўстим.

– Демак, сизда яна тўрт минг тўққиз юз тўқсон саккиз луидор қолди, – деди Пеппино боягидек совуққонлик билан, – бир оз сабр қилсангиз орани очиқ қилиб оламиз.

– Бўлмаган гап, – деди Данглар қароқчининг сурбетлик билан масхара қиляётганидан ғазабланиб. – Бор, тошинг-ни тер, ким билан гапашаётганингни биласанми ўзи?

Пеппино бир имо қилиб эди, йигитча жүжани чаққонлик билан столдан олиб, чиқиб кетди. Данглар нўстакка ўзини ташлади. Пеппино эшикни қулфлади-да, яна мойли нўхатини ура бошлади.

Данглар Пеппинонинг нима қиляётганини кўролмасди, албатта, бироқ, қароқчи овқатини чунон чалоплатиб чай-

нардики, шўрлик асир соқчи нима қилаётганини жуда аниқ билиб турарди, яъни у овқат еяпти, еганда ҳам жуда очкўзлик билан шовқин солиб еяпти.

– Аҳмоқ! – сукинди Данглар.

Пеппино эшитса ҳам ўзини эшитмасликка солиб, нухатини паққос тушираверди.

Дангларга ошқозон Данаид бочкаси каби буш, тагсиз туюлди, уни қачондир тўлдириш мумкинлигига у сира ишонмасди.

Шу зайлда у яна ярим соат тоқат қилди; аммо иқроп бўлиш керакки, бу ярим соат мангуликдай кўринди унга.

Ахийри у ўрнидан туриб, яна эшик олдига борди.

– Ҳой жаноб, бу ёққа қаранг, – деди у, – мени ҳалеб ёғираверманг ахир, мендан нимани истайдилар, айтиб қўя қолмайсизларми?

– Жанобни олийларининг ўзлари марҳамат қилиб айтсинлар, биздан нима истайдилар?.. Буюрсинлар, биз бажо келтирайлик.

– Ундай бўлса, қани аввал эшикни очинг.

Пеппино эшикни очди.

– Ҳой, бетавфиқлар, мен овқат емоқчиман, овқат! – деди Данглар.

– Очмисиз?

– Ахир била туриб, нега сўраяпсиз!

– Овқатдан қанақасини олиб келишсин, жаноби олийлари?

– Бу лаънати ертўлада жўжа жуда қиммат экан, яхшиси менга бир бўлак қотган нон бера қолишсин.

– Нонми? Марҳамат! – деди Пеппино. – Ҳой болакай, нон олиб кел! – бақирди у.

Йигитча бир бўлак нон келтирди.

– Мана, марҳамат қилинг! – деди Пеппино.

– Бу нон неча пул туради? – сўради Данглар.

– Тўрт минг тўққиз юз тўқсон саккиз луидор. Жаноблари икки луидорини олдиндан тўлаб қўйган эдилар.

– Нима, нима? Шу бир бўлак нон юз минг франк туради-ми?

– Ҳа, юз минг франк, – деди жавоб бериб Пеппино.

– Жўжанинг баҳоси юз минг франк эди-ку!

– Бизда овқатларнинг маълум баҳоси йўқ, ҳаммасининг нархи битта, озми, кўпми – кўнглингиз тортганча еяверасиз, битта овқат чақирасизми, ўнта чақирасизми, барибир, нархи ўзгармайди.

– Тағин майнабозчилик қияпсизми? Бу бемаънилик, тентаклик-ку! Яхшиси, очигини айтиб қўя қолинг, сиз мени очимдан ўлдирмоқчимисиз?

– Йўқ, жаноби олийлари, ундай эмас, аксинча, ўзингиз ўзингизни очликдан ўлдирмоқчисиз. Пулини нақд тўланганда, истаганча еяверинг, ош бўлсин.

– Ҳой, ҳайвон, қандай қилиб тўлайман? Сен мундоқ тананга уйлаб кўргин: юз минг франкни чўнтагимга солиб юрармидим.

– Жаноби олийлари, чўнтагингизда беш миллион эллик минг франк ақча бор, – деди Пеппино, – юз минг франкдан ҳисоблаганда, бу эллик жўжа бўлади, эллик минг франкка яна яримта жўжа оласиз.

Данглар титраб кетди, кўзига боғлаган латта тушди: бу, шубҳасиз, ҳазил эди, энди англади, шуни айтиш керакки, бу илгаригидек кўпол ҳазил эмасди.

– Менга қаранг, – деди у, – шу юз минг франкни берсам сиздан қутуламанми? Бамайлихотир овқатимни ея оламанми?

– Албатта, – деди Пеппино.

– Мен сизга қандай қилиб бераман бу суммани, – сўради Данглар енгил нафас олиб.

– Бу жуда осон, Римда, Банклар кўчасида банкир Томсон ва Френч хонадонида жорий ҳисобингиз бор, ана шу банкка тўрт минг тўққиз юз тўксон саккиз луидорга чек ёзиб берсангиз бас, бизнинг банкимиз уни қабул қилади.

Данглар ўзини мард қилиб кўрсатишга уриниб, Пеппино узатган перо ва қоғозни олди-да, хат ёзиб, кўл қўйиб берди.

– Мана сизга чек, – деди у.

– Мана сизга жўжа.

Данглар бир хўрсинди-да, жўжани тўғраб ташлади. Тўланган жуда «семиз» суммага нисбатан жўжа жуда ориқ туюлди Дангларга.

Пеппинога келсак, чекни диққат билан ўқиб чиқиб чўнтагига солиб қўйди-да, яна турк нўхатига ёпишди.

ХІХ. АФВ

Эртасига Дангларнинг қорни яна очди. Бу ғорнинг хаво-си иштаҳани карнай қилиб юбораркан. Асир бугун ортиқ-ча харажатдан қутулдим, деб ўйлаганди. Чунки у жуда те-жамкорлик қилиб, кечаги жўжанинг ярмини бир бурда нон билан кулбанинг бурчагига бекитиб қўйган эди.

У овқатни еб бўлиши билан ташналик сезди, бироқ у буни эътиборга олмасликка уринди-да, сабр қилди, бу узоққа бормади, томоғи қақраб, тили танглайига ёпиша бошлади, сабри тугаб, соқчини чақиришга мажбур бўлди.

Соқчи эшикни очди, маҳбусга нотаниш одам эди бу.

Данглар, эски таниш билан гаплашганим маъқул, деб Пеппинони чақирди.

– Ҳозир, жаноби олийлари, ҳозир, – деди зум ўтмай ки-риб келган қароқчи, Дангларга умид бағишлайдиган ҳозир-жавоблик билан. – Буюрсинлар!

– Ичимлик келтиришсин, – деди асир.

– Жаноби олийларига маълум бўлсинки, – деди Пеппи-но. – Рим шаҳрининг атроф-теварагида вино ниҳоятда қим-мат.

– Унда сув бера қолинг, – деди Данглар зарбани қайта-ришга уриниб.

– Э-э, жаноб олийлари, сув ичмоқчиларми, аммо бу ви-нодан ҳам танқис нарса, ҳозир ҳамма ерда каттиқ қурғок-чилик.

– Яна эски майнабозчиликка ўтдингиз, шекилли? – деди Данглар. Чаккаларилан шовиллаб тер оқаётган бўлса-да, ўзини ҳазиллашаётганга солиб, илжайиб қўйди.

– Ҳой оғайни, менга қаранг, – деди у Пеппинонинг пина-гини бузмай турганини кўриб, сиздан атиги бир стакан вино сўраялман, наҳотки шуни ҳам бермасангиз?

– Мен сизга айтдим-ку, жаноби олийлари, ахир, биз ча-кана савдо билан шугулланмаймиз.

– Бўлмаса бир бутилка беринг.

– Қанақасидан?

– Арзонроғидан.

Ҳамма виноларнинг нархи бир хил.

– Қанча?

– Бутилкаси йиғирма беш минг франк.
– Яхшиси, сизни талаб терингизни шилиб олмоқчимиз, деб кўя қолинг-да! – деди хитоб қилиб ғамгин оҳангда.
– Эҳтимол, бошлиғимиз шунақа ниятдадир, – деди Пепино.

– Бошлиқ? Ким у?

– Ўтган куни сизни унинг хузурига олиб боришган эди.

– Қаерда у?

– Шу ерда.

– У билан қуришсам бўладими?

– Нега бўлмас экан.

Ҳаши-паш дегунча Луиджи Вампа Данглар қаршисида пайдо бўлди.

– Сиз мени чақирдингизми? – сўради у асирдан.

– Жаноб, сиз мени бу ерга олиб келганларнинг бошлиғимисиз?

– Шундай, муҳтарам жаноб. Хўш, нима гап?

– Мен учун қанча ҳақ талаб қиласиз?

– Ёнингиздан беш миллионни берсангиз, етади. Дангларнинг капалаги учиб кетди.

– Жаноб, менинг бор пулим шу, катта бир давлатдан қолгани, агар сиз уни тортиб олсангиз, жонимни ҳам суғуриб олган бўласиз.

– Сизнинг қонингизни тўкиш тақиқланган.

– Ким тақиқлаган?

– Биз кимга итоат қилсак, ўша киши.

– Демак, сиз ҳам кимгадир итоат қиларкансиз-да? Кимга?

– Бошлиғимизга.

– Мен сизнинг ўзингизни бошлиқ деб ўйлагандим.

– Мен мана буларнинг бошлиғиман, аммо менинг устимдам яна бошлиқ бор.

– Ўша бошлиғингиз ҳам кимгадир итоат қилса керак-да?

– Албатта.

– Кимга?

– Худога.

Данглар ўйланиб қолди.

– Тушунмадим, – деди у.

– Балким.

– Мен билан бунақа муомала қилишни ҳам ўша бошлигингиз буюрганмиди?

– Ҳа.

– Қандай ниятда?

– Билмадим.

– Бора-бора ҳамёнимда хемири ҳам қолмайди-ку?

– Эҳтимол.

– Менга қаранг. – деди Данглар. – бир миллион берсам етадими сизга?

– Йўқ.

– Икки миллион-чи?

– Йўқ.

– Уч миллион... Тўрт миллион?.. Тўртни берсам-чи? Мени бўшатиб юбориш шарти билан тўрт миллион бераман? Бўптими?

– Нега энди тўрт миллион бераман деяпсиз? Ўзи беш миллион туради-ку, ахир? – деди Вампа. – Судхўрлик, жаноб, банкир, ҳа, менимча ўтакетган судхўрликнинг ўзгинаси.

– Олинг ҳаммасини! Эшитдингизми, ҳаммасини олингда, мени гўрга тикиб қўя қолинг!

– Тинчланинг, жаноб, тинчланинг, тажанглик қилманг, асабларингиз бўшашиб, иштахангиз карнай бўлиб кетадида, ҳар куни бир миллион-бир миллионлик овқат ейдиган бўлиб қоласиз. Тежамқорлик яхши нарса!

– Пулим тамом бўлиб қолса, сизга битимни бераманми, ахир? – деди жаҳли чикиб Данглар.

– Унда оч ётаверасиз.

– Оч ётавераманми? – деди ранги ўчиб Данглар.

– Шундай бўлса керак, – деди пинагини бузмай Вампа.

– Ахир сиз мени ўлдирмаймиз, дедингиз-ку!

– Тўғри, ўлдирмаймиз.

– Очимдан ўлиб кетсам-чи? Унда нима бўлади?

– Бу бошка гап.

– Йўқ, йўқ, аблахлар, – деди хитоб қилиб Данглар. – ёвуз ниятларингизга етолмайсиз! Шу ерда ўлиш пешанамга ёзилган экан, эртароқ ўлганим яхши, минг хил қийноққа солинг мени, азобланг, ўлдиринг, аммо бир чақа пулга ҳам имзо қўйиб бермайман!

– Ихтиёр ўзларида, – деди Вампа ва қулбадан чиқиб кетди.

Данглар ғазабдан бўкириб, ўзини пўстакка отди.

Бу одамлар ким экан ўзи? Бу ердаги бошлиқ ким, ғойибона бошлиғи ким бу бадбахтларнинг? Улар нима мақсадда шундай қилишяпти? Нега ҳамма жарима тўлаб қутулиб кетади-ю, у қутулолмайди?

Қандайдир номаълум қасос йўлида уни қурбон қилишга уринаётган бу аблахларнинг ниятини барбод этишнинг энг яхши йўли тез, ўзини-ўзи қийнаб ўлдириш.

Бироқ ўлмоқ, жондан кечмоқ осонми?

Данглар умрида биринчи марта ўлим тўғрисида ўйлаётгандир, биринчи марта Азроилни чақираркан, кайфи учиб ваҳимага тушаётгандир, ҳа, шундай, мана, «ажалинг етди сенинг!» деб келадиган ана шу Азроилнинг башарасига бир дақиқа кўз тикиш вақти келди энди.

Данглар шу топда қутурган, сўнгра жазаваси кўзгаб жонжаҳди билан ўзини ҳар томонга отиб, хатардан қутулишга уринаётган йиртқичга ўхшарди.

У қочишни ўйлаб кўрди. Бироқ атрофдаги деворлар қоялардан қалин, қулбадан чиқадиган ягона йўлкада ҳалиги махлуқ китоб ўқиб ўтирибди, унинг орқасида яроғ-аслаҳали бир неча одам савлат тўқиб юрибди.

Унинг сабр-тоқати икки кунга аранг етди, шундан кейин бир миллион тўлашга рози бўлиб, овқат талаб қилди. Жуда мазали овқат келтириб бердилар-да, ваъда қилинган миллионни олиб чиқиб кетдилар.

Шу дамдан бошлаб бахтсиз асирнинг ҳаёти фақат чекиниш, итоат қилишдан иборат бўлиб қолди. Шўрлик азоб чека-чека бутунлай ҳолдан тойди, эндиликда ундан талаб қилсалар бажо келтираверди, шу зайлда ўн икки кун ўтди, давр сурган вақтларидагидек шоҳона тушликни бошлаб туширди-да, қанча суммага чек ёзиб берганини ҳисоблаб чиқди. Ҳисоб-китобдан равшан бўлдики, атиги эллик минг франк пули қолибди.

Шу он унинг аҳволи руҳиятида ғалати ўзгариш юз берди, беш миллионни бериб юборган банкир охириги эллик минг франкини сақлаб қолишга қарор қилди, бутунлай оч қолсам-да, эллик минг франкни бермаслигим керак, деб

ахд қилди. Миясида умид учқунлари пайдо бўлгандай туюлди. Аплақачонлар Худодан юз ўгирган бетавфиқ ҳозир уни эсга олди, ҳа, Худо баъзан мўъжизалар яратади: унинг амри бидан балки ғор ёрилиб кетар, балки Папа ўқчилари бу лаънати ғорни очиб кириб, уни қутқариб олишар, у вақтда эллик минг франк чўнтагига қолади, бу пул билан очликдан ўлмай баҳоли қудрат тирикчилик қилиш мумкин, банкир Худодан ана шу эллик минг франкни ўзида қолдиришни тилаб йиғлади, ялиниб-ёлворди.

Шу алфозда Данглар Худони дилида бўлмаса-да, тилида такрорлаб уч кечаю уч кундузни ўтказди; баъзида у алахсирагандай бўлар ва кўзига бир ночор кулбада, увода тўшакда жон бераётган чол кўринарди. Уша чол ҳам очликдан ўлаётгандек бўларди.

Тўртинчи кунга ўтганда Данглар одам эмас, тирик мурда бўлиб қолганди. У илгариги овқатларидан қолган-қутганларини қўймай йиғиштириб еди ва тош полга ёйиб қўйилган бўйрани кемира бошлади.

Бу ҳам бўлмади, шекилли, банкир овқат сўраб Пеппинога ялиниб-ёлвора бошлади. Бир бурда нонга минг франк тўлайман, деди.

Пеппино эса миқ этмади.

Бешинчи куни Данглар эмаклаб зўрға эшик олдига борди-да, тизза чўкиб нола қилди:

– Сиз христиан эмассиз! Сиз Худонинг мўмин бандасини қасддан оч қолдириб ўлдирмоқчисиз! Қани менинг ёр-биродарларим! Қани энди улар! – деб юз тубан ерга йиқиلىб тушди.

Бир оздан сўнг бошини кўтариб қичқирди:

– Бошлиқни чақиринг менга! Бошлиқни!

– Шу ердан! – деди Вампа худди ер тагидан чиққандай, – нимани истайдилар жаноби олийлари?

– Мана, сўнгги олтинларимни ҳам олинг, – деди Данглар ҳамёнини узатиб, – мени шу ерда қолдиринг, умрим мана шу ғорда ўтсин, мени озод қилиб юборишингизни сўрамайман, тирик қўйсангиз бас. Менга бошқа ҳеч нарсанинг кераги йўқ.

– Жуда қаттиқ азоб чекалсизми? – сўради Вампа.

– Ҳа, асти сўраманг.

- Лекин сиздан баттарроқ азоб чеккан кишилар бўлган.
- Бўлмаган гап!
- Бўлган! Улар ҳам очликдан ўлган!

Данглар ҳалигина алахсираб, ночор кулбада кўзига кўринган чолни эслади.

У оҳ-воҳ тортиб тош полга пешанасини кўйди.

– Ҳа, ҳа, шундайлар бўлган эди, ҳа, мендан баттарроқ азоб чекканлар ҳам бўлган эди, бироқ улар жафокашлар эди.

– Сиз тавба қиляписизми? – сўради қандайдир ғойибона овоз ваҳимали оҳангда. Дангларнинг сочлари тикка бўлиб кетди. У хира кўзлари билан аланглаб атрофга қаради ва Луиджи орқасида ёмғирпўшга ўралган одамга кўзи тушди.

– Нима учун тавба қилишим керак? – деди аранг овоз чиқариб Данглар.

– Ёвузликларингиз учун, – деди яна ўша овоз.

– Ҳа, ҳа, тавба қилдим! Юз карра тавба қилдим! – деди хитоб-ла Данглар қоқ суяк қўлларини кўкрагига уриб.

– Ундай бўлса, гуноҳингиздан ўтдим, – деди номаълум зот елкасидан ёмғирпўшини ирғитиб, сўнг бир қадам олдинга юрди-да, чироқ ёғдусига туриб олди.

– Граф Монте-Кристо! – деди қичқириб кўзларининг пахтаси чиқиб кетган Данглар, у тошдай қотиб қолди.

– Янглишдингиз, мен граф Монте-Кристо эмасман.

– Бўлмаса кимсиз?

– Мен, сиз сотиб юборган, тутқинликка маҳкум қилган, бадном этган зотман, мен, сиз қайлиғини йўлдан оздирган зотман; мен, сиз оёғингиз остида топтаган, лекин оқибатда беҳад бойлик эгаси бўлиб, бош кўтарган одамман; мен, отасини сиз очдан ўлдирган инсонман. Мен сизни ҳам очдан ўлишга маҳкум қилгандим, ammo гуноҳингизни кечдим, чунки ўзим ҳам гуноҳимни кечишларига муҳтожман. Мен Эдмон Дантес бўламан!

Данглар қичқириб юборди-да, Эдмоннинг оёғига йиқилди.

– Туринг, – деди граф, – мен сизга ўлимнимас, ҳаётни ҳады этаман, шерикларингиз сиздек бахтга эга бўлолмадилар, бири ақлдан озиб, иккинчиси гўрга тиқилди! Эллик минг франк ақчангиз ҳам ўзингизга қолсин, буни ҳам ҳады

қилдим сизга, сиз етим-есирлар ҳақидан ўғирлаб олган беш миллион франк эгаларига қайтарилиб берилди. Энди истаганча еб-ичинг, бугун менинг меҳмонимсиз, Вампа, бунинг қорнини яхшилаб тўйғизинг-да, қўйиб юборинг.

Граф чиқиб кетгунча Данглар қимир этмай юз тубан ётаверди, бошини кўтарганида йўлақда кўланка кўринди, ҳамма қароқчилар унга таъзим қилиб эгилиб туришарди.

Вампа графнинг амр-фармонини жуда бошлаб бажарди, Дангларни Италиянинг энг ширин-шакар мевалари ва энг зўр виноси билан меҳмон қилдилар. Сўнгра уни ўзининг почта извошига ўтказдилар-да, катта йўлдан олиб бориб, аллақандай дарахт тагига тушириб кетдилар.

Данглар эрталабгача шу дарахт тагида ўтириб чиқди, бу қаер эканлигини мутлақо билмасди у.

Тонг ёришганда нарироқда ариқ кўринди, банкир чанқаганини сезиб, сув томонга эмаклаб борди.

У ичмоқчи бўлиб энгашган эди, сувдаги аксидан сочлари оппоқ оқариб кетганлигини кўрди.

XX. БЕШИНЧИ ОКТЯБРЬ

Кеч соат олтилар эди, куз қуёши денгиз тўлқинлари устига заррин кокилларини ёйиб ташлаган.

Кундузги жазирама аста пасайиб, борлиқ енгил нафас ола бошлади. Ўрта ер денгизи қирғоқларини сув ва дарахтлардан кўтарилган ёқимли ҳовур тутиб кетди. Денгиздан майин шабада эсяпти.

Гибралтардан Дарданеллгача, Тунисдан Венециягача чўзилиб ётган мана шу улкан кўл бўйлаб шинам кема қанотларини ёзиб, оқ қуш сингари назокат билан жадал сузиб боряпти.

Уфқда қуёшнинг сўнгги нурлари ҳам учди, аммо унинг беҳаё шуълалари, гўё афсонавий Амфитритнинг сирларини ошқора этишга қасд қилгандек, денгиз тўлқинлари қирраларини ҳамон ёритиб турибди.

Кичкина кема шамол қизнинг кокилини силкитишга ҳам қурби етмайдиган даражада кучсиз эсаётганига қарамай, олға учиб боряпти.

Кеманинг тумшуғида турган юзлари жиддий, новча киши яқинлашиб келаётган улкан қояга тикилиб турарди. Сапчиб ўйнаётган тўлқинлар ичидан туртиб чиқиб турган бу қоя худди каталаниялик баҳодирларнинг чўққили шляпасига ўхшарди.

– Монте-Кристо дегани ана шуми? – сўради ўйчан саёхатчи ғамгин оҳангда, афтидан, у кемача дарғаси бўлса керак.

– Ҳа, жаноб, – жавоб берди капитан, – манзилга етдик.

– Манзилга етдикми?! – деди пичирлаб саёхатчи қандайдир ички дард билан. Сўнгра қўшимча қилди:

– Ҳа, менинг манзилим шу, – деди-да, яна ўйга чўмди, унинг лабларида қайғули табассум пайдо бўлди.

Бир неча дақиқа ўтгач, қирғоқда хира чироқ ёнди-да, шу заҳоти ўчди, кейин ўқ овози эшитилди.

– Жаноб, – деди капитан, – бизга қирғоқдан сигнал беришяпти, унга ўзингиз жавоб қиласизми?

– Қанақа сигнал? – сўради у.

Капитан қўли билан оролни кўрсатди: қоянинг тепасида оппоқ тутун кўтарилиб, осмонга тарқалаётган эди.

– Ҳа, ҳа, – деди саёхатчи уйқудан эндигина кўз очганга ўхшаб, – яхши, ўзим сигнал бераман!

Капитан унинг қўлига милтиқ узатди, саёхатчи қуролни олиб аста кўтарди-да, ўқ узди.

Ун дақиқа ўтар-ўтмас елканларни тушириб, кичик яхтадан эллик қадамча нарига лангар ташладилар. Шу заҳоти тўрт эшкакчи минган қайиқ тўлқинлар устида қалқиб-қалқиб кема олдига етиб келди; саёхатчи қайиққа тушди-да, кўм-кўк гилам тўшалган махсус жойга ўтирмай, қўлларини қовуштирганича тик туриб олди.

Эшкакчилар, қанотларини қуритаётган қушлар сингари, эшкакларни сал кўтариб, фармон кутиб туришарди.

– Олға! – деди саёхатчи.

Тўртта эшкак бирдан сувга тушди, қайиқ ўқдай учиб кетди. Бир дақиқада у кичкина бухтага бориб тўхтади, бу бухта қоялар орасига жойлашган эди.

– Жаноб, – деди дарға, – ҳозир икки эшкакчи сизни кўтариб қирғоққа ўтказиб қўяди.

Саёҳатчи бу таклифга заррача эътибор бермай, иргиб сувга тушди-да, белигача сувга ботиб, қирғоқ томонга юриб кетаверди.

– Чакки қилдингиз-да, жаноб, – тунғиллади дарға, – хўжайинимиздан балога қоламиз.

Саёҳатчи бунга қулоқ солмай, осон йул танлаб бораётган икки матрос кетидан кетаверди.

Улар ўттиз қалам юргач, қирғоққа чикишди, саёҳатчи бир қокиниб олди-да, қай томонга олиб боришаркин мени, деб атрофга қаради. У бошини буриши билан кимдир елкасига қўлини қўйиб:

– Хуш келибсиз, Максимилиан, – деди, – айтган вақтининг худди ўзида етиб келдингиз, қойил сизга. – Максимилиан чўчиб тушди.

– Ия, граф, ўзингиз-ку! – деди Моррель ва қувониб икки қўли билан Монте-Кристининг қўлини қаттиқ сиқди.

– Мана кўрдингизми, мен ҳам сиз билан барабар келдим. Жуда ивиб кетибсиз, Калипсо Темахга уқтирганидек, дарҳол кийимни алмаштириш зарур. Қани, юринг, сизга махсус жой ҳозирланган, ҳам исиниб, ҳам ҳордиқ чиқарасиз у ерда.

Моррель орқасига қайрилди, Монте-Кристо буни кўриб, бир зум тўхтаб турди.

Моррель уни олиб келганларга кира хаки тўламоқчи бўлганди, бироқ денгизчилар аллақачон кўздан ғойиб бўлган эдилар. Максимилиан ҳайрон бўлиб атрофга аланглаб қолди. Эшакларнинг сувга урилиб шалоппаган овозлари қулоғига чалинди – кемача яхтага қайтиб кетаётганди.

– Матросларингизни излаяпсизми? – сўради граф.

– Ҳа, улар кетиб қолибди-ю, мен кира ҳақини тўламаган эдим.

– Ташвишланманг, Максимилиан, – деди қулиб Монте-Кристо. – Менинг оролимга юк ва саёҳатчиларни текинга олиб келиш ҳақида денгизчилар билан шартнома тузиб қўйганман. Маданийлашган мамлакатда яшовчиларнинг таъбири билан айтганда, муштарий бўлиб қўйганман, яъни ҳақини олдиндан тўлаб қўйганман.

Моррель ажабланиб графга қаради.

– Сиз бу ерда ҳеч Париждаги графга ўхшамайсиз, – деди у.

– Нега энди?

– Бу ерда чехрангиз очик, кулиб турибсиз.

Монте-Кристонинг дарҳол қовоғи осилди.

– Ҳақ гапни айтдингиз, Максимилиан, мени хаёл олиб кетибди, – деди у, – сиз билан ҳар гал учрашганда ўзимда йўқ қувониб кетаман; мана, ҳозир ҳам қувониб кетиб, ҳар қандай бахт ўткинчи эканлигини унутиб қўйдим.

– Йўқ! Йўқ, граф! – деди хитоб-ла Моррель, яна дўстининг қўлини маҳкам сиқиб. – Аксинча, кулинг, дилингиз шод бўлаверсин, бахтингиз ёр бўлаверсин, сиз шу билан хаёт фақат жафокашлар учунгина уқубатли эканлигини исботлаб беринг. Сиз меҳр-шафқатли, бағри кенг, муруватли зотсиз, менга далда бериш, кўнглимни кўтариш учун бахтиёр бўлиб, шод-хурсанд бўлиб кўринишга уриняпсиз.

– Ундай эмас, Моррель, – деди Монте-Кристо, – мен ҳақиқатан ҳам ўзимни бахтиёр ҳис этяпман.

– Демак, мени унутиб қўйибсиз-да, шунисига ҳам шукр.

– Нега бундай деяпсиз?

– Азизим, сиз билиб турибсизки, циркда улўғ императорга таъзим қилиб салом берадиган гладиаторга ўхшаб, мен ҳам сизга: «Ажал жарига ўзини ташлашга бораётган кулинг сени табриклайди», деб келяпман-ку.

– Наҳотки, ҳали ҳам кўнглингиз таскин топмаган бўлса? – сўради Монте-Кристо йигитга сирли назар ташлаб.

– Наҳотки, сиз шундай бўлиши мумкин деб ўйлаган бўлсангиз? – деди ғамгин оҳангда Моррель.

– Максимилиан, – деди граф, – сиз мени сўзида турмайдиган бебурд вайсақига чиқариб қўйяпсизми ҳали? Ахир мен, сиздан кўнгли сўрашга ҳақлиман, чунки, мен учун киши юрагида ҳеч қандай сир булиши мумкин эмас. Келинг, юрагингизнинг энг теран жойида нима яшириниб ётганлигини биргалашиб кўрайлик. У ҳамон чидаб бўлмайдиган даражада эзилиб қонга тўляптимикин? Фақат қабр ўчира оладиган зориқиш, ташналик ўтлари уни ҳамон ёндириб, қийноққа соляптимикин? Кишини хаёт гулшанидан ўлим гирдобига улоқтириб ташлайдиган қайғу-ҳасратлар ҳамон азобга соляптимикин? Балки, юрагингиздаги жасорат, сабот-матонат тугаб битгандир? Балки, ундаги орзу-умидларнинг сўнги учқунларни умидсизлик довуллари ўчирган-

дир? Энди у ҳамма нарсани унутиб, кўз ёши тўкишга ҳам қурби етмай қолгандир? Мабодо аҳвол шунга бориб тақалган бўлса, мабодо кўз ёшингиз қуриб битган бўлса, мабодо, сиз энди менинг қалбим ўлди, деб ўйлаётган бўлсангиз, эндиликда сизга Худодан бўлак маладкор қолмаган бўлса, сиз фақат ундан мадад тилаётган бўлсангиз, демак, сиз тасалли топибсиз, дўстим, тасалли топибсиз, энди сизга зорланишга ҳеч асос қолмабди.

– Граф, – деди Моррель қиска ва қатъий жавоб бериб, – мени куним битиб, Азроилни кутиб турган бир киши, деб билиб қулоқ солинг гапларимга. Мен дўстим кўксига жон бериш учун ҳузурингизга келдим. Шубҳасиз, менинг севган кишиларим бор, синглимни, унинг эрини жонимдан азиз кўраман, бироқ сўнгги дақиқаларда кимдир мени кўксига маҳкам босиб, жилмайиб тикилиб туришини истардим. Жюли эса уввос тортиб йиғлашдан, ҳушидан кетиб йиқилишдан бошқага ярамайди, унинг азият чекканини кўриб мен яна азобланган бўлардим, Эмманюелга келганда, у қўлимдан тўппончани тортиб олиб, бутун уйни бошига кутарди. Сиз эса, менга сўз бердингиз, сизни инсондан устун илоҳий бир зот деб биламан ва аминманки, сиз мени бошимни силаб, секин-аста олиб бориб жаҳаннам дарвозасидан киритиб юборасиз.

– Азизим, – деди граф, – менинг яна бир шубҳам бор, балки сизни ваҳима босгану, ўзингиздан ўзингиз ғам-ғуссага ботиб қолдим, шекилли, деб хаёл қилиб юргандирсиз?

– Йўқ, граф, асло ундай эмас, мана менга қаранг: ҳаммаси равшан кўриниб турибди, мени ваҳима босгани йўқ, – деди Моррель графга қўлини узатиб, – томирим одатдагидан тез ёки секин ураётгани йўқ. Мен охириги манзилимга етиб келдим, нари бормайман. Сиз ўзингизни донишманд атаб, кутмоқ ва умид қилмоқ керак, деб насиҳат қилдингиз. Биласизми, бу нимага олиб келди? Мен роса бир ой кутдим – яъни, бутун бир ой азият чекдим! Инсон тубан, бадбахт бир махлуқ-да, мен умид қилдим, аммо нимадан умидвор бўлганлигимни ўзим ҳам билмайман, аллақандай номаъқул бир нарсадан умидвор бўлдим, аммо унинг нима эканлигини билмайман, қандайдир мўъжизадан. Лекин қанақа мўъжизадан?.. Бу фақат бизнинг ақлимизни ана шу

бемаъни орзу-умидлар билан утмаслаштириб қўяётган Тангримнинг узига аён. Ҳа, мен кутдим, умид қилдим, ҳозир эса, чорак соатлик суҳбатдаги ҳар бир сўзингиз билан менинг охирги умидим ҳам пучга чиққанлигини баён этиб, жигарбағримни қон қилиб ташладингиз. Қаранг-а, ажал менга навозиш, меҳрга тўла ширин сўзлар билан тасалли бериб, чангалига олмоқда!

Максимилиан сўнги сўзларини чунон дахшатли қилиб айтдики, граф сесканиб кетди.

– Граф, – деди сўзини давом эттириб Моррель, – бешинчи сентябрда мендан бир ой муддат талаб қилган эдингиз. Мен рози бўлгандим... Азизим, мана, бугун бешинчи октябрь, – Моррель соатига қараб олди. – Ҳозир соат тўққиз, атиги уч соатлик умрим қолди.

– Бўпти, – деди Монте-Кристо, – кетдик.

Моррель граф кетидан беихтиёр бораверди, ҳатто ғорга кирганини ҳам сезмади, фақат гиламга қадам қўяётганини, эшик очилганини, хона хушбўй ҳидга тўлганини ҳис этди, ёрқин чироқ нури кузини қамаштирди. Моррель иккиланиб тўхтаб қолди, у дабдабали хашамларни кўриб, қўрқиб кетди.

Монте-Кристо уни қўлтиғидан тутиб, стол ёнига олиб борди.

– Қолган уч соатини қадимий римликлар удумича қилиб ўтказганимиз яхши, менимча, – деди у. – Ўз ҳукмдори ва меросхури Нерон томонидан улимга маҳкум этилганлар ҳам гулларга тўла стол қошида утириб олиб, жон берганлар.

Моррель илжайиб қўйди.

– Ихтиёр сизда, – деди у. – Қандай бўлмасин, ажал – ажаллигини қилади, ажал – унутилиш, ором, жонсизлик, демакдир, бинобарин, азоб чекиш ҳам бўлмайди унда.

Моррель стол ёнига чўкди, Монте-Кристо унинг рўбарўсига утирди.

Бу илгари биз бир қарра тасвирлаб берган уша афсонавий овқатхона эди, мрамрдан ясалган ҳайкаллар ҳамон бошида гулга тўла сават тутганча тик турибди.

Моррель хонага кириб паришон ҳолда атрофга аланглади-ю, афтидан, ҳеч нарса кўрмади, кўзларини графга ўқдай тикиб:

– Сизга бир савол беришга журъат қиламан, – деди.

– Марҳамат.

– Граф, – давом этди Моррель, – сиз инсонга аён билимларнинг ҳаммасидан хабардорсиз, чамамда, сиз бу дунёда эмас, бошқа бир дунёда – бизникидан юксакроқ ва оқилроқ дунёда туғилган бўлсангиз керак.

– Бу сўзларингиз, Моррель, ҳақиқатдан узоқ эмас, – деди граф ўзига ярашиб тушадиган маъносиз жиммайиш билан, – мен азият деб аталадиган сайёрадан тушганман.

– Мен, граф, сизнинг ҳамма сўзларингизга ишонаман, ҳатто улардаги сирли маъноларни билиб олишга уринмайман: сиз менга, яша, дедингиз, яшаяпман, сиз менга, умидвор бўл, дедингиз, умидвор бўлиб юрдим. Мана, эндиликда ўлим пайти келди, сиз ўлимни бошингиздан кечирган одамсиз, айтинг-чи, ўлиш жуда азоб-уқубатлими?

Монте-Кристо Моррелга оталарча меҳр билан тикилиб:

– Ҳа, – деди, – ўлиш уқубатли, албатта, агар сиз ўлишнинг пардасини қўполлик билан бузсангиз. Агар сиз аъзойи баданингизни ханжарнинг кўзга кўринмайдиган тиғи билан қиймалаб ташласангиз, агар сиз ҳаминша йўлдан адашадиган аҳмоқона ўк билан ниҳоятда сезгир миянгизни илматешик қилиб ташласангиз, албатта, жуда оғир қийноққа тушасиз ва ҳаёт билан жуда жирканч усулда видолашасиз, ўлиш талвасаси дақиқаларида ҳаёт сизга ўлимдан ширин кўриниб қолади.

– Биламан, – деди Моррель, – ҳаётда бўлганидек, ўлимнинг ҳам азоби ва роҳати бўлади, фақат унинг сирларини билиб олмоқ керак.

– Жуда ҳақ гапни айтдингиз, Максимилиан, ўлим ҳам уни биз қандай кутиб олишимизга қарайди: агар биз уни очиқ кўнгиллик билан кутиб олсак, у бизни дўстона олқишлаб қарши олади, борди-ю, ғаразгўйлик билан кутиб олсак, у ҳам тунини тескари кийиб, дағаллик билан танимиздан жонни шартта суғуриб олади-кетди. Минг-минг йиллар ўтиб, инсон табиатнинг ҳамма фалокатли кучларини билиб, эгаллаб олади ва уларни инсон манфаатига хизмат қилишга мажбур этади, ўшанда ўлимнинг ҳали сиз айтган сирлари ҳам одамларга аён бўлиб қолади, ўшанда ўлим ҳам,

севимли ёринг қучоғидаги уйқу сингари, ширин ва завқли бўлиб қолади.

– Граф, агар сиз истасангиз, худди шундай қилиб ўла олармидингиз?

– Ҳа.

Моррель унга қулини узатди.

– Мени денгиз уртасидаги оролга, фиръавнлар ҳавасини келтирадиган мана бу ғор ичидаги саройга нега чақириб келганлигингизни энди тушундим, мени яхши қурганингиз важдан шундай қилдингиз, тўғрими, граф? Яхши қурганингиздан ҳозир ўзингиз айтган тарзда улишимни истайсиз, яъни, азоб тортмай, Валентинани тилга жо этиб, сизнинг қулингизни сиқиб улишимни истайсиз.

– Топдингиз, худди шундай, Моррель, – деди жунгина қилиб граф, – мен худди шуни истайман.

– Раҳмат сизга, эртага мен ғам-ғуссадан батамом халос буламан, деган фикрнинг узи менинг эзилган юрагимга лаззат бахш этади.

– Сиз ҳеч нарсага ачинмайсизми? – сўради Монте-Кристо.

– Йўқ! – жавоб берди Моррель.

– Менга ҳам-а? – сўради граф кучли хаяжонга тушиб.

Моррель жим бўлиб қолди, унинг чакноқ кўзлари бирдан хира тортди, сўнгра ғалати бўлиб, олайиб кетди. Кузидан йирик-йирик ёш томчилари юмалай бошлади.

– Бу қанақаси?! – деди граф. – Бу дунёда ҳали ачинадиган нарсангиз ҳам бор экан-у, яна улимни истайман деб юрибсиз-а?

– Утинаман, граф, бу ҳақда асло оғиз очманг, асло! – деди Моррель маъюс овозда. – Етар мени шунча азоблаганингиз!

Граф, Моррель ҳолдан тойиб боряпти, шекилли, деб ўйлади. Унинг қалбида бу гал Иф қалъасида улоқтириб ташлаган даҳшатли шубҳа пайдо бўлди.

– Мен бу одамга бахт қушини яна қайтариб беришни истайман, – деди ичида у, – мен бу бахт ҳамма ёвузликларни босиб кетишини истайман, аммо адашмадиммикин? Бу одам бахтли бўлишга муносиб даражада бахтсиз бўлиб чиқмасачи? Унда менинг аҳволим нима кечади? Ахир мен фақат

яхшиликларни хотирамга келтиргандагина ёвузликларни унутишим мумкин-ку».

– Менга қаранг, Моррель. – деди у, – биламан, сиз чексиз қайғу-ҳасратга ботгансиз. Бироқ, сиз Худога сажда қила-сиз ва жувонмарг бўлишни истамасиз.

Моррель ғамгин ҳолда илжайиб қўйди.

– Граф, – деди эътироз билдириб Моррель, – мен чиройли сузлар мухлиси эмасман, бироқ шундай бўлса-да, онт ичиб айтишинки, энди мен уз жонимга ўзим эга эмасман.

– Моррель, мен ёлғиз бир одамман, бу дунёда ҳеч кимим йўқ менинг, – деди Монте-Кристо. – Сизни ўғлим деб биламан, шунга урганиб қолдим, бинобарин, ўз ўғлимни ҳимоя қилиш йулида жонимдан, мол-мулкимдан ҳам воз кечишга тайёрман.

– Бу билан нима демоқчисиз?

– Демоқчиманки, сиз ҳаётдан воз кечмоқчисиз, шунинг учунки, бу ҳаёт бой-бадавлат кишиларга қандай ҳузур-ҳаловатлар бағишлаётганини билмайсиз. Менинг юз миллионга яқин пулим бор; буни сизга ҳадя қиламан. Бу бойлик билан истаган нарсангизга эриша оласиз. Агар шуҳратпараст бўлсангиз, сиз учун ҳамма йўллар очиқ. Дунёни ағдар-тўнтар қилиб ташланг, унинг қиёфасини ўзгартиб юборинг, истаган бебошликни қилаверинг, аммо ҳаёт бўлинг, яшанг!

– Сиз менга сўз берган эдингиз, граф, – деди совуққонлик билан Моррель ва соатига қаради, – соат ҳам ўн бир ярим бўпти.

– Моррель! Бундоқ уйласангиз-чи ахир? Менинг уйимда-я, менинг кўз олдимда-я!

– Ундай бўлса, жавоб беринг менга, – деди қайғули оҳангда. – йўқса сиз мени мен учун эмас, ўзингиз учун, ўз манфаатингизни кўзлаб яхши кўрар экансиз, деб уйлашим мумкин.

Шундай деди-да, Моррель урнидан турди.

– Бўпти, – деди Монте-Кристо. Унинг чехраси бирдан ёришиб кетди. – Аҳдингиз қатъий экан, тўғри, сиз ниҳоятда бахтсиз экансиз, сизни, ўз сўзингиз билан айтганда, фақат мўъжиза қутқара оларкан. Ўтиринг, Моррель, яна бир оз сабр қилинг.

Моррель рози бўлди, Монте-Кристо ўрнидан туриб қулф-лоқ жавон олдига борди, чўнтагидан олтин занжирга осиглиқ қалитни олди. Сўнг жавонни очиб, кумуш қутичани олиб, столга қўйди. Қутича моҳир ўймакорнинг қўли билан нақшланган, тўрт бурчагида тўрт аёлнинг қадди букилган ҳайкалчаси ўрнатилган эди.

Граф қутичани очди-да, ичидан олтин қутича олди, унинг қолқоғи кўзга кўринмайдиган тугмачани босса, очилиб кетади.

Қутича мойли ҳамирсимон нарсага тўла эди, уни безаб турган олтин ва қимматбаҳо тошлар жилваланиб, ичидаги нарсанинг тусини аниқ кўришга имкон бермасди.

Граф қутидаги нарсадан олтин қошиқда озгина олди-да, Моррелга узатди; унинг синовчан кўзлари йиғитга ўқдай тикилган эди. Қутидаги нарсанинг ранги зангори эканлигини энди аниқ кўрди Максимилиан.

– Мана, мендан сўраган нарсангиз, – деди граф. – Мен сизга ваъда қилганим ҳам мана шу.

– Улиш олдида, – деди Максимилиан Монте-Кристонинг қўлидан қошиқни олаётиб, – сизга чин қалбимдан миннатдорчилик билдиришим керак.

Граф бошқа қошиқ билан қутичадаги доридан яна олди.

– Нима қиялпсиз, азизим? – сўради Моррель графнинг қўлини маҳкам тутиб.

– Худонинг ўзи кечирсин мени, – деди жилмайиб граф, – Моррель, очигини айтсам, мен ҳам жонимдан тўйдим... Мен, яхшиси, пайтдан фойдаланай-да...

– Тўхтанг! Тўхтанг! – деди ҳовлиқиб Максимилиан. – Ахир сизнинг севгилингиз бор, сизни севадиган маликангиз ҳам бор, сиз ҳали ноумид бўлганингизча йўқ, шундай экан, қайтинг бу йўлдан, қайтинг! Ахир сиз жинойт қилган бўласиз-ку? Алвидо, менинг меҳр-мурувватли дўстим, алвидо! Бу ҳамма яхшиликларингизни у дунёда Валенти-нага айтаман.

Шундай деди-да, Моррель, ҳеч иккиланмай, чап қўли билан графнинг қўлини сиқиб, сеҳрли нарсани завқ билан аста-секин ютиб юборди.

Иккиси жим бўлиб қолди. Унсиз ва зийрак Али тамаки, чилим, қаҳва келтириб қўйди-да, дарҳол чиқиб кетди.

Ҳайкаллар қўлидаги чироқлар аста-секин хира торта бошлади, чилимнинг ҳиди пасайиб бораётгандек туюларди Моррелга; рўнарада граф Монте-Кристо хира ёғду орқасидан унга тикилиб утирарди. Моррель эса, фақат унинг чақнаб турган кўзларини кўрарди.

– Дўстим, – деди у, – жон беряпман, шекилли, миннатдорман.

Графга охириги марта қўл узатмоқчи бўлди-ю, аммо қурби етмади, қўллари осилиб тушди. Шу пайт Монте-Кристо жилмайгандек бўлиб кўринди Моррелга, аммо бу баъзан графнинг сирли ниқобини жилла кўтариб кўювчи кишини кўрқитиб юборадиган илгариги ғалати жилмайишларга асло ўхшамасди, балки бу тентаклик қилаётган фарзандига меҳр билан ачиниб қараб турган отанинг жилмайиши эди.

Шу вақтда Максимилианнинг кўзига граф бир зумда шиддат билан ўсди-да, деворнинг қип-қизил жилди фонидида сочларини орқасига ташлаб, рузи маҳшарда Худонинг гуноҳкор бандаларини кутиб олгани келган баҳайбат мункарнакирга ўхшаб кетди.

Моррель буткул ҳолсизланиб ҳушидан кетди-да, ўриндикқа чўкди, томирларига муздек оромбахш суюқлик қуюлгандай туюлди. Унинг хаёлида ҳамма нарса калейдоскопда алмашиб турадиган ранго-ранг нақш безакларга ўхшаб ўзгариб кетди.

Мадорсиз Моррелнинг нафаси бўғилди, у ҳеч нарсани сезмасди, фақат дунёдан ўтиб бораётибман, деган биргина хаёл унинг миясидан жой олганди.

У яна қўлини графга чўзмоқчи бўлди, аммо бу гал қўллари қимирлата олмади, у охириги узрини айтмоқчи бўлиб оғзини очмоқчи бўлди, аммо тили қабрдаги тош каби қотиб қолган эди.

Максимилианнинг ҳорғин кўзлари беихтиёр юмилди, аммо ёпиқ қовоқлари орқасидан бир гавда кўриниб турарди, зимистонда Моррель уни таниди: у графнинг ўзи эди, Монте-Кристо эшиклардан бирининг олдига борди-да, очди.

Шу заҳоти қўшни хонанинг, туғрироғи, афсонавий қалъанинг ярқираб турган чироғи Моррель жон талвасасида ётган зални ёритиб юборди. Иккала зал остонасида пари-

ваш аёл пайдо бўлди. Рангпар малика нозик лаблари билан жилмайиб, худди интиқом фариштасига лаънатлар ўқиётган раҳмдил фариштага ўхшарди.

«Арши аълога чиқяпманми? – ўйлади қовоқларини кўтариб Максимилиан. – Бу фаришта мен жудо бўлган маликага ўхшайди».

Монте-Кристо қизга ўриндиқда ўзини чалқанча ташлаб ётган Моррелни кўрсатди.

Қиз кўлларини кўксига қўйган ҳолда жилмайиб унга яқинлашди.

– Валентина? – қичқириб юборди ичида Моррель. Бироқ товуши чиқмади, у, бу унсиз хайқириққа бор кучини сарфлаб бўлгандек, чуқур нафас олди-да, кўзларини юмди.

Валентина унинг кўксига отилди.

Моррелнинг лаблари яна бир марта қимирлаб қўйди.

– У сизни чақиряпти; – деди граф. – Каттик уйкусида чақиряпти, кўлига ўз тақдирингизни топшириб қўйган йигит чақиряпти сизни; нақ бўлмаса ўлим сизни ундан жудо этган эди, хайриятки, ўзим кўз-қулоқ бўлиб тургандим, ўлимни енгдим. Валентина, бундан кейин иккинги сизни бу дунёда ҳеч ким, ҳеч нарса жудодик дардига дучор этмасин, шуни унутмангки, сиз билан бирга бўлиш учун у ўзини гўрга ташлади. Мен бўлмасам, иккалангиз ҳам жувонмарг бўлур эдингиз. Мана, иккинги сизнинг бошингизни қўшиб қўйдим. Икки ёш жонни ўлимдан қутқариб қолганим учун Тангрим менинг гуноҳларимни, озгина бўлса-да, кечирар, деб умид қиламан?

Валентина ўзида йўқ қувониб, Монте-Кристонинг кўлини ўпди.

– Ҳа, мендан миннатдор бўлингиз! – деди граф. – Ҳеч тинмай: «Сиз бизга бахт ато этдингиз!» деб қайтараверинг! Мен бунга ишонч ҳосил қилмоғим керак, ишонч!

– Мен сиздан чин юракдан миннатдорман, – деди Валентина, – агар менинг бу сўзларимнинг самимийлигига ишонмаётган бўлсангиз, Гайдедан сўранг. Ҳозирги бахтли дамларни сиз Франциядан жўнаб кетгандан бери сабр қилиб кутишда менинг жондан азиз синглим Гайденинг сизнинг ҳақингиздаги ҳикоялари далда бериб келди менга.

– Сиз Гайдени яхши кўрасизми? – сўради Монте-Кристо ҳаяжонланиб кетганини билдирмасликка уриниб.

– Жон-диллим билан!

– Менинг сиздан, Валентина, – деди граф, – бир илтимосим бор.

– Мендан-а?! Ниҳотки мен шундай бахтга муяссар бўлсам?

– Ҳа, сиздан. Сиз Гайдени синглим деб атадингиз; майли, Валентина, у сизга ҳақиқий сингил бўлиб қолсин. Мени қанчалик тақдирламоқчи, иззат-ҳурмат қилмоқчи бўлсангиз, уни ҳам шунчалик тақдирланг, иззат қилинг. Уни иккинчигиз ўз ҳимоянгизга олинг, чунки унинг (граф зўрға товуш чиқарди) энди дунёда ҳеч кими қолмади...

– Ёлғиз қолди? – такрорлади графнинг орқасидан овоз.
– Нега?

Граф орқасига қаради, қаршисида кўрққанидан ранги докадай оқариб кетган Гайде турарди.

– Эртадан бошлаб сен озодсан, қизим, – деди граф, – ихтиёринг бутунлай ўзингда бўлади, менинг тақдирим сенинг истиқболингга раҳна солишини истамайди. Буюк пошонинг қизи, мен сенга бойликни ва отангинг улуғ номини қайтариб бераман.

Гайде, баттар оқариб кетди, ўзини икки қўллаб Худога топшираётган қизга ўхшаб нафис қўлларини баланд кўтарди-да, ўпкаси тўлиб сўради:

– Ҳукмдорим, сиз мени ташлаб кетяпсизми ҳали?

– Гайде, сен ёшсан, гўзалсан, кел менинг ўзимни ҳам, исминни ҳам ёдингдан тамом чиқариб юбор-да, бахтингни топ.

– Ҳўп бўлади, – деди Гайде, – сизнинг буйруғингизни бажо келтираман, ҳукмдорим: ўзингизни ҳам, исмингизни ҳам ёдимдан чиқараман.

Шундай деди-да, Гайде эшик томонга қараб юрди.

– Оҳ, Тангрим, – қичқирди Валентина Моррелнинг осилиб тушган бошини тутиб, – ахир кўрмаяпсизми, шўрлик қиз мурда бўлиб қолди-ку, наҳотки юраги қонга тўлаётганини англамасангиз?

– У нега мени англасин? Кошки бунга арзийдиган одам бўлсам мен, – деди юраги тилка-пора бўлиб Гайде. – У ҳукм-

дор, мен бўлсам, бир шурлик асирман, кўриб туриб ўзларини кўрмасликка олишга ҳам у киши ҳақли.

Бу сўзлар графнинг юрагини тешиб ўтиб кетди, граф Гайденинг ёниб турган кўзларига узоқ қараб туролмади.

– Ё, алҳазар! – деди Монте-Кристо. – Ўзинг мени шубҳага солиб юрган эдинг, демак, бу ҳақиқат экан-да? Демак, Гайде, сен мендан ажралишни истамас экансан-да?

– Ёшман, – деди маъюс Гайде, – менга ўзингиз ато этган ҳозирги ширин ҳаётимни севаман, жувонмарг бўлишни истайман.

– Гайде, борди-ю, мен сени ташлаб кетсам...

– У ҳолда мен ҳаёт билан видалашаман, ҳукмдорим!..

– Сен мени севасанми?

– Уларни қаранг-а! Мени севасанми, деб савол беряптилар менга! Валентина, сиз Максимилианни севасанми, айтинг, бу жанобга!

Графнинг юраги сиқилди: у қизга қўлини узатди, Гайде қичқириб унинг қучоғига отилди.

– Ҳа, мен севаман сизни, севаман! Ҳам отам, ҳам акам, ҳам эрим, деб севаман! Яшашни қанчалик севаман, сизни ҳам шунчалик севаман. Мен учун сиз дунёда энг гўзал, энг аъло, энг улуғ инсонсиз! Мен сизни илоҳий муҳаббат билан севаман!

– Ҳўп, ниятингга ет, фариштам, ниятингга ет! – деди граф. – Мени ўлимдан халос этиб, душманларим устидан ғалаба қилишимга йўл очиб берган Тангрим охири беҳайр бўлишни истамас; мен ўзимни жазога маҳкум этмоқчи эдим, Тангрим эса гуноҳимдан ўтмоқчи бўляпти. Шундай экан, сев мени, Гайде! Муҳаббат ҳадя эт менга, фариштам! Ким билсин, эҳтимол, сенинг муҳаббатинг унутиб юборишим керак бўлган нарсаларни унутишга кўмак берар.

– Нима деяпсиз ўзингиз, ҳукмдорим? – сўради қиз.

– Гайде, демокчиманки, сенинг битта сўзинг йигирма иилдан буён орттирган ақл-идрокимдан кўпроқ сабоқ бўлди менга. Дунёда менинг сендан бошқа ҳеч кимим қолмади. Сен, фақат сен, менга яшаш истагини бахш этипсан, бахтим ҳам, қувончим ҳам, дард-аламим ҳам сенсан менинг, ҳа, фақат ўзингсан!

– Эшитдингизми, Валентина, буларнинг гапани, – деди хитоб-ла Гаиде, – мен буларни гўё дард-аламга дучор этармишман; ахир мен бу одамга жонимни беришга ҳам тайёрману!

Граф чуқур уйга чўмди.

– Нахотки, тақдир деганлари шу бўлса? – деди у охири.
– Тангрим, ўзинг шоҳидсан: нима бўлса бўлсин, мен бу тақдирни қабул этдим. Кетдик, Гаиде, кетдик...

Граф шундай деди-да, Валентина билан қўл бериб хайрлашди ва Гаиденнинг хипча белидан кучоқлаб чиқиб кетди.

Шундан кейин бир соат вақт ўтди, Валентина нафасини чиқармай Моррелга тикилиб ўтирарди. Шу пайт қиз Максимилианнинг юраги урганини сизди, оғзини зўрға очиб ётган йигит билинар-билинмас нафас олди, унинг вужуди аста титради, бу тириклик нишонаси эди.

Ниҳоят, у кўзини очди, аммо кўзлари қимирламас, ҳеч нарсани кўрмас эди, салдан кейин кўзлари аниқ кўра бошлади, ҳушига келди-ю, яна қайғуга чўмди.

– Ҳамон тирикманми? – деди у фиғон уриб. – Граф мени аллабди-да!

У шиддат билан стол устидаги пичоққа ёпишди.

– Азизим, – деди Валентина мафтункор табассум-ла, – кўзингизни каттароқ очиб, менга қаранг.

Моррель каттик қичқириб юборди ва кузларига ишонмай, алланима деди-да, куёш нури кўзини қамаштириб юборгандек, бошини қуйи солиб чўккалаб қолди...

Эртасига тонг ёришганда Моррель билан Валентина горнинг очик қолган эшигидан ташқарига чиқди, қўлтиклашиб денгиз соҳилида сайр этишди. Валентина шу орала Моррелга барча воқеаларни – Монте-Кристо унинг хонасига қандай кириб келганини, ҳамма сирларни очиб ташлаганини, жинойт юз берганига инонтирганини, ниҳоят, ҳамма уни улдига чиқарганда, ажал сиртмоғидан қутқариб олинганини ҳикоя қилиб берди.

Ложувард осмонда ҳамон сўнгги юлдузлар милтиллаб турарди.

Шу пайт Моррель қоялар қўланкасида яқин келишга рухсат сўраётгандай бўлиб турган кишини кўриб қолди, у Валентинага имо қилди.

– Бу Жакопо-ку, – деди киз, – кема капитани. Валентина Жакопони чақирди.

– Бизга бирор гапингиз бормиди? – сўради Моррель.

– Графдан хат келтирган эдим сизга.

– Графдан? – сўради иккиси барабарига.

– Ҳа, графдан, мана ўқинг.

Моррель хатни очиб ўқиди:

«Азизим Максимилиан!

Соҳилда сизни бир елкан кутади. Шу кемада Жакопо сизни Ливорнога олиб боради. У ерда ўз севимли неварасига фотиҳа бериш учун жаноб Нуартье сизга интизор бўлиб ўтирибди. Сиз Валентина билан ўша ерда меҳробга бориб никоҳдан утасиз. Мана шу ғордаги бутун бойлик, Елисей Майдонидаги ҳовлим ва шаҳар чети Трепордаги кошонам – шуларнинг бариси Эдмон Дантесдан хужайинининг ўғли Моррелга тўёна. Ишонаманки, мадемуазель де Вильфор ана шу совғанинг ярмини қабул қилар; Валентинадан отаси ақдан озгандан сўнг ва ўгай онаси билан укаси шу йил сентябрь ойида дунёдан ўтгандан сўнг мерос бўлиб қолган бутун мол-мулкани Париж камбағалларига ҳаля қилишини ўтиниб сўрайман.

Бундан кейин сизни ҳар қандай фалокатлардан қўриқлаб борувчи фариштадан ўз ибодатларида бир кишини, яъни иблисга ухшаб, ўзини Худо деб гердаийиб юрган, бироқ пировардида бутун куч-қудрат ва юксак донолик ягона Тангрининг ўз қўлида эканини англаган зотни ҳам ўнутмасликни илтимос қилинг, Моррель. Унинг ибодатлари, эҳтимол, гуноҳларимни енгиллаштирар.

Моррель, сизни бунчалик азобга солиб, синовдан ўтказганимнинг сабабини энди очиқ айтай: бу фоний дунёда бахт ҳам, бахтсизлик ҳам йуқ, унисига ҳам, бунисига ҳам нисбий эришилади. Ҳалдан ташқари бахтсизликни бошидан кечирган кишигина охири бениҳоя бахтга, чексиз хузур-ҳаловатга мушарраф бўлади. Шу важдан, Максимилиан, ҳаёт нақадар лаззатли эканини англаш учун ажал гирдобига ўзингни бир ташлаб олмоғинг керак.

Яшанг, бахтингиз ҳамниша ёр бўлсин сизга, менинг меҳригнё фарзандларим! Унутмангки, Тангрим инсон олдида

келажакнинг пардасини тортиб қўядиган кунгача бутун инсониятнинг ақл-идроки қўйидаги икки оғиз сўзда мужассамлашган:

Кутмоқ ва умид қилмоқ керак.

Дўстингиз Эдмон Дантес – Граф Монте-Кристо».

Отаси ақлдан озганлигини ва укаси вафот этганлигини биринчи марта эшитиб турган Валентинанинг ранги ўчди, оғир ух тортди-да, йиғлаб юборди. Бахт унга жуда қимматга тушди.

Моррель ташвишланиб атрофга аланглади.

– Очиғини айтсам, граф ўта сахийлик қилибди-да, – деди у. – Менинг мол-мулким бизга етади. Қани граф? Дўстим, илтимос қиламан сиздан, мени унинг ҳузурига олиб боринг. Жакопо қўли билан уфқни кўрсатди.

– Бу билан нима демокчисиз? – суради Валентина. – Қани граф? Гайде қаерда?

– Ҳув анави ёққа қаранг, – деди Жакопо.

Улар денгизчи қўлини узатган томонга қарашди. Узоқ уфқда осмонни денгиздан айириб турган тўқ кўк чизиқ устида балиқчи қўш қанотидай оқ елкан кўринди.

– Кетибди, – деди Моррель. – Алвидо, дўстим! Алвидо, отам!

– Кетибди-да! – деди шивирлаб Валентина. – Алвидо, Гайде! Алвидо, синглим!

– Ким билсин, бундан кейин дийдор кўришамизми, йўқми? – деди Моррель кўз ёшини артиб.

– Азизим, – деди Валентина, – графнинг бизга айтган сўзлари ёдингиздами: инсон ақл-идроки қўйидаги икки оғиз сўзда мужассамлашган:

Кутмоқ ва умид қилмоқ керак.

МУНДАРИЖА

ТўРТИНЧИ ҚИСМ

I. Жаноб Нуартъе де Вильфор	4
II. Васиятнома	13
III. Телеграф	22
IV. Боғбоннинг шафтолиларга қирон келтирадиган қуртдан халос қилиш усули	33
V. Шаргалар	44
VI. Зиёфат	54
VII. Тиланчи	66
VIII. Оилавий можаро	76
IX. Никоҳ режалари	87
X. Қироллик прокурорининг кабинети	99
XI. Таклиф	112
XII. Қидирув	122
XIII. Ёзги зиёфат	133
XIV. Нон ва туз	143
XV. Маркиза де Сен-Меран	148
XVI. Ваъда	161
XVII. Вильфор хонадонининг хилхонаси	192
XVIII. Протокол	202
XIX. Уғил Кавалькантининг омади	215
XX. Гайде	227

БЕШИНЧИ ҚИСМ

I. Янинадан келган мактублар	252
II. Лимонад	272
III. Айбнома	284
IV. Новвой оромгоҳи	291
V. Қулфбузар	311
VI. Худонинг қаҳри	326
VII. Бошан	333
VIII. Саёҳат	341
IX. Суд	354
X. Даъват	369
XI. Ҳақорат	376
XII. Тун	388
XIII. Дуэль	397

XIV. Она ва ўғил	411
XV. Жондан кечиш	418
XVI. Валентина	428
XVII. Иқроф	436
XVIII. Банкир ва унинг қизи	449
XIX. Никоҳ шартномаси	459
XX. Бельгия йўлида	471

ОЛТИНЧИ ҚИСМ

I. «Қўнғироқ ва бутилка» меҳмонхонаси	480
II. Қонун	492
III. Шарпа	504
IV. Локуста	511
V. Валентина	517
VI. Максимилиан	523
VII. Дангларнинг имзоси	533
VIII. Пер-Лашез қабристонни	545
IX. Тақсирот	559
X. Арслон ғори	577
XI. Судья	585
XII. Сессия	596
XIII. Айбнома	603
XIV. Гуноҳни ювиш	611
XV. Қайтиш	620
XVI. Ўтмиш	635
XVII. Пеппино	650
XVIII. Луиджи Вампанинг преискуранти	662
XIX. Афв	670
XX. Бешинчи октябрь	676

Адабий-бадний нашр

АЛЕКСАНДР ДЮМА

ГРАФ МОНТЕ-КРИСТО

Муҳаррир
Феруза ҚУВОНОВА

Техник муҳаррир
Вера ДЕМЧЕНКО

Мусаххих
Навруз БЕКМУРОДОВ

Бадний муҳаррир
Унғун СОЛИҲОВ

Сахифаловчи
Феруза БОТИРОВА

Босишга 11.07.2011 й.да рухсат этилди.
Бичими 84x108 1\32.
Босма тобоғи 21,75. Шартли босма тобоғи 36,54.
Гарнитура «Benguiat Cyr+Uzb». Газета қоғоз.
Адади 5000 (1-завод - 2000) нусха. Буюртма № 195.
Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» нашриётида тайёрланди.
Лицензия рақами: АИ № 081, 2006 йил 18.09 да берилган.
«Ёшлар матбуоти» босмаҳонасида босилди.
100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кучаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 278-36-89; Маркетинг бўлими – 128-78-43
факс — 273-00-14; e-mail: yangiasr@inbox.ru

Александр ДЮМА

(Тўлиқ исми – маркиз Александр Дюма Дави де Ла Пайетри) 1802 йилнинг 24 июлида Париждан унча узоқ бўлмаган Вилле-Котре шаҳрида дунёга келган. У болаликдан зукко бўлиб ўсди, кўплаб мумтоз адабиёт, эсдаликлар ва хроника жанридаги китоблар билан танишди.

Дюманинг ижодий фаолияти Уйғониш даврига тўғри келди. Бурбонлар монархияси ўрнатилиши, 1789-1794 йиллардаги ғалаёнлар, Франция конституциясининг қабул қилиниши ёзувчини бефарқ қолдирмади.

Унинг “Граф Монте-Кристо” романи 1844-1845 йилларда ёзилган. Мазкур асар катта муваффақият қозонди. Роман асосида спектакллар намойиш этилди. Ундан келаётган даромад Александр Дюмага уйдан ташқари улкан вилла сотиб олиш имконини ҳам берди. Ҳашаматли саройни адиб Монте-Кристо, деб номлади ва у ўз қаҳрамонига монанд яшай бошлади. Айтишларича, Дюма пулларини аямай сарфлаган, умри ниҳояларида касодга учраган.

Александр Дюма 1870 йилда 68 ёшида ҳаётдан кўз юмган. У денгиз бўйида пўртаналарга боққан кўйи ўтириб, ухлаб қолган, ана шу уйқусида жон берган эди.

ISBN 978-9943-08-667-8

9 789943 086678